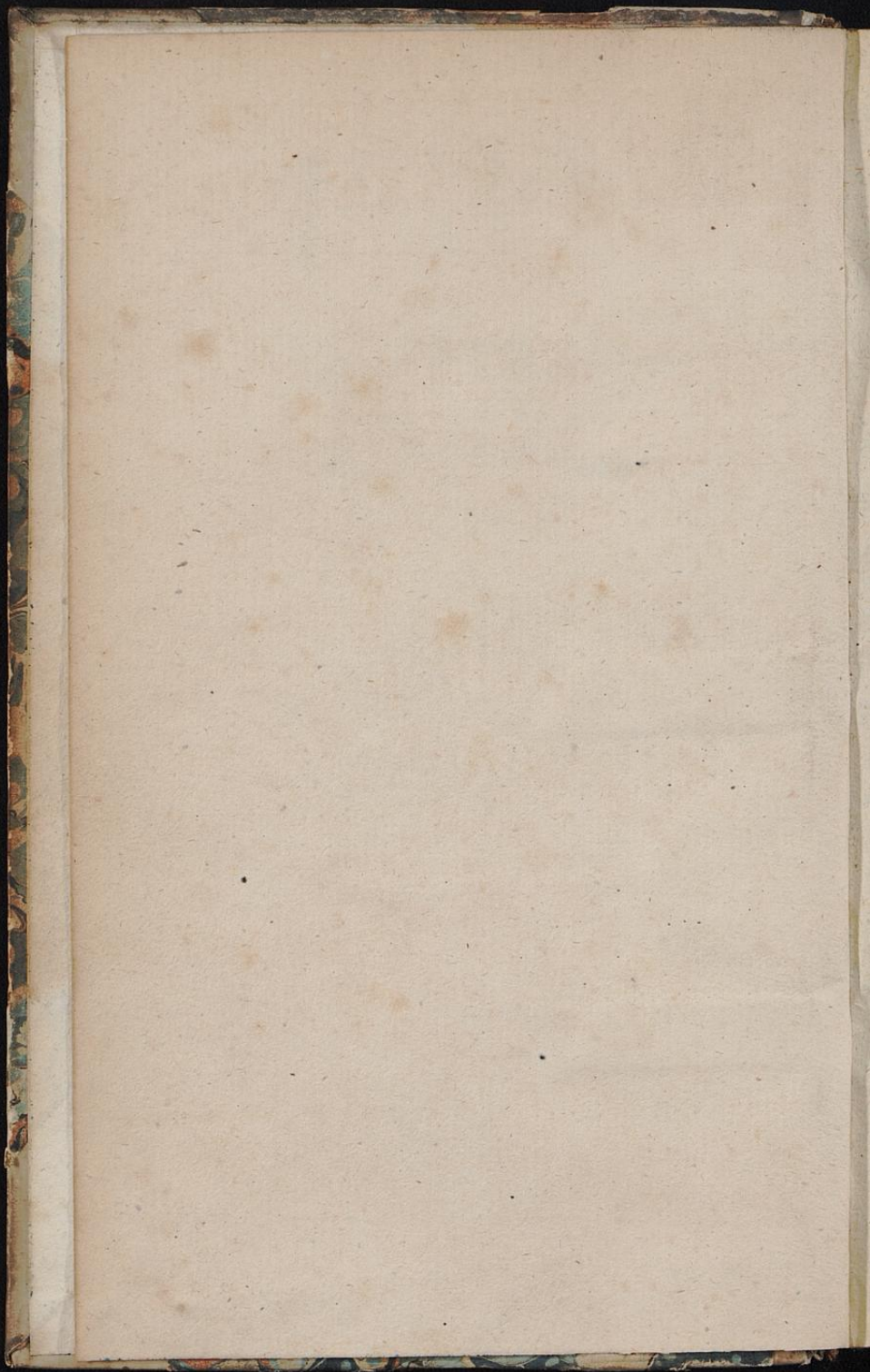

~~163~~^{1/2}

163

19.

ADNOTATIONES
BIBLIORVM SACRORVM
INTERPRETATIONI

A

SEBASTIANO CASTELLIONE

SPARSIM SVBIVNCTAE

HIC VERO COLLECTIM EXSCRIPTAE

CVM

CONTINVATIONE HISTORIAE

AB ESDRA AD MACHABAEOS

ET INDE VSQVE AD CHRISTVM

NEC NON

EIVSDEM DELINEATIONE REIPVBLICAE

IVDAICAE EX IOSEPHO

ACCESSIT IN NOVA HAC EDITIONE

SVPPLEMENTVM HISTORIAE

A CHRISTO AD VLTIMVM EXCIDIVM

HIEROSOLYMITANVM

EX LVDOVICI CAPPELLI

HISTORIAAPOSTOLICA

QVI BREVE HISTORIAE IVDAICAE COMPENDIVM

EX IOSEPHO ADIECIT EXCERPTVM

L I P S I A E

SVMTIBVS BERNH. CHRISTOPH. BREITKOPFII

CIO 12CC LII

Ev. G. 163
2ma

1371 601 01

QVAE VIA SIT RECTA AD
INTELLIGENDAS SACRAS
SCRIPTVRAS.

Quemadmodum homo constat ex corpore et anima, ita ut sit corpus animae domicilium; ita constant sacrae litterae ex littera et spiritu, ita ut sit littera quoddam quasi spiritus domicilium. Et quemadmodum hominis corpus videre, et vocem audire possunt bestiae; sed eius animum aut orationem perspicere nequeunt, quippe quae non sint eadem anima praeditae, cuius oculis ita cerneere valeant: sic sacrorum scriptorum (quae ad verum hominem instituendum atque condendum prodita sunt) litteram videre et verba audire possunt impii: sed quis sit litterae spiritus, et quo spectet diuina mens, ii soli intelligunt, qui eo spiritu praediti sunt. Impii quidem non magis eum vident, quam bestiae sermonem hominum, quorum tantum voces paucas, et eas vix intelligunt, exclamationes, increpationes, adhortationes, minas. Sic impii vident in sacris litteris quid narretur, quid iubeatur aut vetetur: sed spiritum et quasi medullam litterae non habent. Ut enim hominis negotia solus hominis spiritus novit: sic Dei negotia nullus scit, nisi Dei spiritus, et quem spiritus docuerit. 2. Cor. II. Docet autem is spiritus neminem nisi docilem: hoc est eos, qui per fidem ad Christum, iustitiam nostram accedunt, humiles, demissi, et parati relicto iudicio carnis

nis et sua voluntate, Dei voluntati obtemperare. Haec demonstrari possunt multis oraculis et exemplis, ex quibus nonnulla adducam, ut ostendam peccatum, humanamque sapientiam et amorem sui, in causa esse, ut homines res diuinas non intelligant: et quo quisque longius ab iis recedit, eo magis rerum diuinarum esse peritum.

Primum et maximum oraculum est, quod Adam, antequam peccauit, habebat Dei diuinarumque rerum cognitionem; adeo ut bestiis nomina secundum suam cuique naturam indiderit, et ortum seminae ex sua dormientis costa creatae statim cognouerit, ac de ea vaticinatus fuerit. Idem postquam peccauit, carnisque iudicium et sensum secutus est, incidit in tantam ignorantiam, ut sese a Dei conspectu absconderet inter arbores: quae certe magna caecitas erat, velle Dei omnia videntis oculos latere. Ac quod in Adamo, idem in eius quoque posteritate deinceps factum est, ut si qui fuerunt Deo credentes et obedientes, hos Deus adsciuerit et suam voluntatem eis patefecerit: aliis non item. Exemplo sunt Henochus, qui quum secundum Dei voluntatem viveret, raptus est ad Deum: et Noa, qui quum esset sui saeculi iustissimus, ostendit ei Deus suum de diluuiio institutum, rem sane maximi momenti: quod idem fecit postea in Abrahamo, ut ei suam circa Sodomam et Gomorram voluntatem patefaceret, cuius rei causam ipse Deus tradit hanc: (Genes. 18.) Egone ut Abrahamum celem de eo quod sum facturus? quum sit Abrahamus gentis maximae et potentissimae futurus auctor, quumque in eo omnes orbis nationes sint felicitandae: nam certo scio, suis eum liberis, et porro suae in posterum stirpi praecepturum esse, ut ad Iouae normam vitam dirigentes, iustitiam colant atque ius, ut Ioua Abrahamo promissa praestet. Idem scripsit Dauid: (Psal. 25.) Si quis homo est, inquit, qui Iouam metuat, huic ille viam demonstrabit, quam eligat, et ipse in bonis versabitur, et eius posteritas terram possidebit. Iouae metuentibus patefiet eius arcanum atque foedus. Item illud (Psal. 119.) Sapientio rem me quam sunt hostes mei, reddidit tua disciplina, quam perpetuo habeo: plus sapio quam mei doctores vniuersi, quod oracula tua, mea sunt meditatio.

Senes

Senes intelligentia supero, quod tua mandata tenco: ab omni via mala contineo meos pedes, vt tuis dictis paream, cet. Item Solomo (Prou. 1.) Iouae metus, inquit, caput est scientiae: sapientiam disciplinamque stulti contemnunt. Et idem Sap. 1. In malitiosum animum non intrat sapientia, nec habitat in corpore peccatis obnoxio. Sanctus enim disciplinae spiritus fugit dolum, et ab imperitis cogitationibus abigitur, et iniustitiae aduentu confutatur. Et Siracides Eccl. 1. Sapientiae plenitudo est metuere Dominum, eaque homines fructibus suis exsaturat: suam domum omnem suis deliciis, et cellas prouentibus replet, quod vtrumque Dei muneris est ad felicitatem pertinens. Sapientiae corona est Domini metus, pacem germinans et salutarem incolumitatem: cuius amatores gloria abunde exhilarat. Sapientiae radix est, metuere Dominum: rami autem grandaeuitas, Item Eccl. 3. Multi quidem praestantes sunt, sed modestis patefunt arcana. Item Eccl. 43. Fecit omnia Dominus, deditque piis sapientiam. Et Esaias cap. 8. Prome oraculum: obsigna disciplinam apud discipulos meos. Et idem cap. 29. Postquam in Israëlitarum flagitia inuectus est, quae in causa erant, vt diuinam doctrinam intelligere non possent, sic loquitur: nam vos Ioua ea veterni aura obruit. Item in Ezechiele cap. 43. post descriptionem templi (in quo Christianae religionis arcana adumbrantur) sic vatem adloquitur Deus, Tu homo expone Israëlitarum generi templum, cet. Et Danielis cap. 12. Expurgabuntur, dealbabuntur, et explorabuntur multi, et impie agent impii, nec intelligent vlli impii: at periti intelligent. Et Oseae 13. Qui sapiens et prudens erit, cet. Item in Nouo Testamento eadem traduntur. Christus externos non nisi per parabolas, hoc est, figurate et teclis verbis adloquebatur: suis autem discipulis, hoc est, credentibus, caritate praeditis, obedientibus et cum sequentibus omnia postea, seorsum exponerat Matth. 11, 7. Ioan. 5. Paulus ipse rem totam paucis verbis absoluit 1 Cor. 2. Nam quis hominum scit hominis negotia, cet. vsque ad finem. Ex his aliisque multis locis apparet, Dei mentem et arcana consilia, in sacris litteris latentia, solis fidelibus, piis et religiosis Deique spiritu praeditis esse nota. Est enim Deus Rex, qui sua consilia non nisi fidelibus amicis suis patefaciat, quemadmodum reges ipsos mundanos facere vi-

demus. Itaque licet obseruare ob orbe condito non nisi pios admissos esse in Dei consilium. Supra commemoravi Henochum, Noam, Abrahamum: idem licet dicere de Isaaco, Iacobo, Iosepho, Mose, Iosua, Samuele, Dauide, ceterisque uatibus et apostolis Dei seruis, quibus siue illiterati, siue litterati fuerunt, voluntatem suam patefecit Deus, et mentem ad intelligendas scripturas aperuit. Lucae 24. Impii uero et suo iudicio nitentes, etiamsi omnes litteras tenuerint, litterarum spiritum nunquam intellexerunt, sed potius persecuti sunt, quemadmodum eis exprobrat Stephanus Actorum 7. O duri ceruici, cot.

Quod si quando impii uaticinati sunt, aut de rebus diuinis et spiritualibus locuti sunt, quales commemorari possunt Balaa-mus, Saulus, Caiaphas, scribae et pharisaei, tamen ii Dei mentem et spiritum non uere intellexerunt, sed sic de rebus sibi ignotis locuti sunt, ut si quis Gallus, Germano uerba praeunte; germanice dicat ea, quae ipsemet non intelligat. Videtur hoc indicare Christus, dum dicit, in cathedra Moysi sedent scribae et pharisaei: quae dicunt facite: dicunt enim, et non faciunt. Atque idem de iisdem alibi: Sinite eos: caeci sunt, caecorum duces: iubetque eorum fermentum cauere. Quasi hoc dicat: Quod Moysi praecepta docent, eis obediendum est: sed quod eorum praeceptorum mentem et spiritum, qui a me profertur, non uident, sed repudiant, caeci sunt. Exempli gratia: Scripsit Moses: honora tuum patrem atque matrem: hoc dum docent, obediendum debet. Sed dum hoc idem praeceptum suis sophismatis adulterant, et natos a uera parentum honoratione, sua falsa et auara interpretatione abstrahunt, caeci sunt, Deique praeceptum uolant. Matth. 15. Iidem dum docent ritus et sacrificia ex praescripto Moysi obeunda, sequendi sunt: sed dum me, qui illorum rituum et sacrificiorum mentem et spiritum aperio, reiciunt, et litterae inani scientia inflati eam tenacius retinent, litterae ueritatem atque sensum, et Dei voluntatem repudiant, neque legem uere intelligunt: si enim intelligerent, certo Christum, qui finis legis est, non respuerent. Neque uero solum impii non intelligunt Dei spiritum, sed et si quis est, cui sit aliqua data eius cognitio, is nisi in ea dat operam ut crescat, amittit eam ipsam, quam

quam habuit cognitionem: id quod indicat Dominus dum iubet ei, qui non fenerauit, eripi minam, et ei dari, qui habet decem: nam habenti dabitur, et ab eo, qui non habet, etiam hoc ipsum quod habet, auferetur. Id videmus accidisse Saulo, qui quum Dei spiritum haberet, eo propter suam inobedientiam priuatus est, euasitque propterea septies deterior, quam fuerat unquam.

Quae quum ita sint, ego omnes, qui animum ad sacrarum litterarum studium, cognoscendamque Dei voluntatem applicare volunt, exhortor, vt id faciant, qua via quoque modo fieri debet. Primum vt vera esse credant, quae ibi scripta sunt: nam nisi credent, non intelligent, sed sacras litteras profanas ducent. Deinde (qui fidei fructus est) vt voluntatem suam voluntati Dei subiiciant, parati facere, quidquid iusserit Deus, siue id sit dulce siue amarum: siue leue siue graue, siue facile siue difficile. Est enim ea natura fidei (per quam seruari nos oportet, et siue qua Deo placere non possis) vt hominem non solum iustificet, et ei peccatorum remissionem per Christum conciliet, sed etiam nouum ei conciliando spiritum, cum potestati diaboli eripiat, et Dei seruitio emancipet. Fides, inquam, corda purificat, hominemque ex iniusto reddit iustum, ex inobediente obedientem, ex carnali spiritualem, ex terrestri caelestem, ex impio pium: breuiter ex vetere homine et filio tenebrarum, facit nouam creaturam et lucis filium, qui abiectis operibus tenebrarum induat arma lucis, et iustitiae fructificet, sicut antea fructificauit iniustitiae. Hac igitur fide et mente et voluntate si quis praeditus, ad sacrarum litterarum studium accedet, is siue eruditus erit siue ineruditus, siue pauper siue diues, siue mas siue femina (personarum enim rationem non habet Deus) eas vere intelliget, et cum fructu leget, fietque inde indies melior, et ibi eos caelestis sapientiae thesauros latere mirabitur, quos nunquam suspicatus erat. Sin aliquis voluntati suae obedire, et humanam, hoc est, stultam sapientiam retinere, neque suis vitiis et peccatis renuntiare volet, sed tantum vel credere vel exsequi, quantum eius libidini et carni libebit, is sua praua voluntate caecatus, sacrarum litterarum spiritum non videbit: sed eas non sequens, verum ad suam libidinem trahens atque torquens, et inde suis peccatis

praesidia et tegumenta, et patrocinia undique conquirens, nihil aliud consequetur, quam inanem litterae cognitionem, qua inflatus, reddetur indies quo peritior eo perditior, ut habet germanicum prouerbum. Hoc accidisse videmus scribis et pharisaeis, qui quum sacras litteras profiterentur, et in earum lectione et studio essent adsidui, tamen quia vitiiis et voluntati et iudicio suo renuntiare noluerunt, ab earum mente et spiritu usque adeo aberrarunt, ut Christum earum verum diuinumque interpretem, crucifixerint: atque hoc idem accidet omnibus sic animatis et sic compositis, ut illi fuerunt. Quare agite, o vos omnes, qui sacros hos libros in manus sumitis, abiicite profanos animos: credite Deo: renuntiate voluntati vestrae, et vos submisso, sequaci, obsequenti et plane puerili, hoc est, docili animo, sic informandos Deo tradite, ut puer ludimagistro facit: atque eodem animo Deum adsidue orate: nec prius desistite, quam optata fueritis consecuti: nam quisquis quaerit, inuenit, et qui petit, obtinet, et pulsanti aperitur. Hac vna via Dei voluntatem percipietis, et secundum eam viuentes, vestramque repudiantes, et contra vos ipsos pugnantes, per fidem in Iesu Christo seruatore mundi collocatam, peruenietis ad vitam aeternam.

ADNOTATIONES
BIBLIORVM SACRORVM

INTERPRETATIONI

A

SEBASTIANO CASTELLIONE

SPARSIM SVBIVNCTAE

HIC VERO COLLECTIM EXSCRIPTAE

CVM

ARGVMENTO

IN SINGVLOS LIBROS.

GENESIS.

IN TOTVM GENESEOS LIBRVM

ARGVMENTVM.

Vniuersi creatio. Diei septimi religio. Homo in pomario, rerum dominus. Arbor negata. Formata mulier. Amborum lapsus. Anguis miser a Seruatore. Adamus exsul. Abeli caedes. Enos pius. Adami mors. Translatus Enochus. Arca. Diluuium. Noae vinea, ebrietas, irrisio, mors. Babeli turris, linguae multae. Abrahami error, arae, fames, discrimina cum Lotho dissidia, cum Abimelecho gratia, fides. Ex Agara spuria proles: ea in heram insolens, fugiens. Cum circumcissione foedus. Absoluta Abrahami et Sarae nomina: horum coniuuae angeli: promissa proles. Anus risus. Minae in Sodomaeos, horum furor, sumtum exemplum, incendium caeleste. Lothi fuga: coniugis calamitas: illius incestus. Isaacus natus, circumcissus, victima, sponsus. Secundae Abrahami nuptiae, mors. Ismaëlis gens, mors. Iacobus et Esaus gemelli: vis huius venalis, subrepta felicitas. Isaaci scala, votum. Iacobi seruitus, merces, fuga. Rachelis rapta idola. Iacobi ad fratrem dona, lucta: vnde Israël: vi-

A 5

tiata

tiata Dina. Sichemita circumcisi, mox caesi. Rubeni incestus. Isaaci finis. Iosephi infomnia, seruitus. Indae cum Tamare incestus. Fanes in terris. Iosephi fauor, castitas, calumniae, carcer, visorum peritia, in fratres benignitas, ars, clementia, in patrem pietas. Regis in senem merita. Aerarii per Iosephum locupletatio. Iacobi vaticinium de Christo moribundi, mors, funus in Aegypto. Iosephi mors.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 5. *Exstitit ex vespere et mane dies primus.*) Id est, exstitit dies primus, qui constat ex nocte et die. Hic enim pars pro toto ponitur, vt apud Daniele m vesperomatutina, pro diebus: et apud poëtas quatuor autumnū pro quatuor annis dicuntur. Incipit autem dies a vespere, quod tenebrae ante creatam lucem fuerunt, eumque ita Hebraei auspicantur: quod idem olim facere Gallos tradit Caesar, et Germanos Cornelius Tacitus.

6. *Liquidum inter aquas*) רָקִיעַ a diducendo dictum: significat liquidum, quod tantum ab aëre siue caelo differt, quantum lux a die, aqua a mari, sicum a terra. Nam quum hoc aquam superiorem ab inferiore diuidat, et constet, aquam inferiorem esse mare, necesse est, vt hoc liquidum sit aër, qui etiam a poëtis latinis liquidum vocatur, hebraico more, quod elementum mari coniunctum est. Quod enim duo extrema vel disiungit, vel coniungit, id vtrumque tangit. Aqua autem superior est pluuia, quae quamquam supra totum liquidum, id est, supra totum caelum non est, tamen vt supra liquidum dicatur, satis est, si habet infra se liquidum. Nec vero consentaneum est, Mosem, quum hic de aquis nominatim loqueretur, nullam fecisse pluuiae mentionem, quae res est non parui momenti, et cuius mentionem Sibylla de mundi creatione loquens fecit; nec non Iosephus Mosem interpretans, dicit caelum factum esse pluuium. Nec aliud est, pluuiam supra liquidum dici, quam latine aquam caelestem. Itaque Plinius principio libri 31. de aquis ita loquitur: scandunt in sublime, et caelum quoque sibi vindicant, ac nubium obtentu vitalem spiritum strangulant, quae causa fulmina elicit, ipso discordante mundo. Quid esse mirabilius potest aquis in caelo stantibus? Haec Plinius. Eodem modo in 2 Reg. 21. dicitur aqua de caelo destillare, hoc est pluuia. Est autem animaduertendum, quod graece aër et aether et *ἄερος* dicitur, id ab Hebraeis vno liquidi, siue caeli nomine comprehendi. Latini quoque totum hoc caeli nomine comprehendunt. Quod si quis pervicacius negat, hoc, de quo hic Moses loquitur, id esse, quod graece aër, latine caelum dicitur, ostendat, quidnam sit id, quod mare a superiore aqua diuidit, et quomodo vocent Hebraei aërem. Aliud, quod aquas diuidat, nihil est. Aërem Hebraei nomine graeco hodie vocant. Quid, antequam esset lingua graeca? id est, ante turrin Babel, quum sola esset hebraea? nullumne rei tam vulgaris habebant nomen? aut si habebant, cur non exstat in sacris litteris? At exstat profecto: estque tam idem רָקִיעַ et שָׁמַיִם, id est liquidum, aut aër, aut caelum, quam sicum et terra; nec alia de causa שָׁמַיִם, id est, caelum ab aquis deductum nomen habet, quam quod pluuiae sedes est. Itaque scribit Moses, in diluuiō apertos fuisse caeli meatus. Hinc volucres caeli, id est aëriae. Caelum autem secundo die fuisse creatum, ostendit Moses, qui dicit, Deum iussisse secundo die, vt existeret liquidum, atque idem docetur 4 Esdr. 6. his verbis: secundo die aëris auram creasti.

creasti. Nam quod in propositione Moses caelum terrae praeponit, dignitatis, non creationis habet rationem. Idem enim cap. 2. dicit: Quum terram caelumque fecisset Deus; ubi terram caelo antepōnit. Ex quo patet, verborum ordinem non semper eundem esse, quem temporis. Et vero consentaneum est, terram tamquam fundamentum, prius esse factam. Nec necesse est, caelum, quia sit praestantius, propterea prius esse creatum; nam et bestiae et stirpes, quae sunt homine viliora, tamen ante hominem sunt creata.

9. *Appareret siccum*) Quod Latini per neutrum, id Hebraei, qui neutrum genus non habent, aliquando per femineum dicunt. Hanc ob causam vetus interpretes vertit arida, et graecus ξηρα.

11. *Pareret terra stirpes*) In hebraeo est הרשא, quod, si licet verbum fingere, significat stirpare, id est, stirpes creare: ut si dicas: stirpet terra stirpes; quomodo dixit Aristoteles in tertio de generat. animal. ωστονξου τέλειον ωδν, quomodo et vivere vitam dicimus; qualia sunt haec gallica, enfant, veler, cochonner: quae latine sic redderentur, puerum, vitulum, porcellum parere. Multa sunt in sacris litteris talia, ut iurare iusiurandum, peccare peccatum, quae sunt latino more dicenda: id quod semel adnotasse, sit satis. Sunt autem stirpium tria genera, arbores, frutices et herbae: sed frutices in arboribus comprehendit Moses. Vocat autem arbores fructiferas, et herbas frugiferas, non quod sint omnes fructuosae, (quamvis omnes sement habeant) sed quia earum proprium est fructus ferre: ut quum pisces dicunt squamigeros poëtae, quod piscium propriae sunt squamae, non tamen omnium. Praeterea his verbis fetifica vis datur stirpibus, eodem momento, quo creantur, quae vis animalibus separatim data est.

20. *Natantiles animantes*) Graeci ερπετα, Latini reptilia verterunt. Sed eodem verbo vtuntur etiam in eis, quae ex terra quarto die orta sunt, ut reptilia et ex aqua et ex terra orta esse videantur, id quod absurdum est. Hebraeum est שרץ quod Leuitic. 11. dicitur de piscibus, et de volucibus multipedibus, deque serpentibus. Nos tam late patens verbum non habemus. Sunt tamen haec, ut rei natura, ita verbis quoque apud Latinos etiam confinia. Nam et nare per aëra aues poëticae dicuntur, et Daedalus remigio alarum Insuetum per iter gelidas enavit ad arctos. Igitur ex aqua orti sunt pisces, et volucres tum bipedes tum multipedes: ex terra autem pecora, bestiae terrestres, et serpentes, quae serpentes, verbo רמש signifi- cantur, quod tamen alibi moueri significat, et Psal. 104. natate.

26. *Faciamus hominem*) Videtur cum filio suo loqui, de quo sic Sibylla l. 8.

Huius consilio namque olim primitus vsus,
Sic ait omnipotens: Faciamus imagine, fili,
Ambo de propria mortalia semina ducta.
Nunc ego curabo manibus, tu denique nostram
Effigiem verbis, ut opus commune struamus.

26. *Qui dominetur*) In hebraeo est in plurali, Dominentur. Sed quum de toto genere loquatur, nihil refert, vtro numero vtare, dum loquendi consuetudinis rationem habeas.

CAP. II. Quae in hoc toto capite traduntur, ea ante sabbatum suis quaeque diebus facta sunt. Sed Moses volens operi sexti diei perpetuam historiam attexere, quum in Sabbati commemoratione interpellaretur, sexto die creationem hominis breuiter perstrinxit, quam eandem iterum post commemoratum sabbatum adgreditur maiore exordio. Non enim, quod post sabbatum commemoratur, idem post sabbatum factum est, quum omnia sex diebus facta sint.

3. Crea-

3. *Creauerat feceratque*) Ad verbum, creauerat faciendo (nam lamed faepe gerundium facit, vt 2. Reg. 19. לאמרב amando) vbi duo verba eiusdem notionis ponuntur, vt in 1 Corinth. 12. *ἦγεθε ἀπαγόμενοι* pro *ἦγεθε καὶ ἀπήγεθε*. Quale est Ciceronis illud: De manibus audacissimorum ciuium delapsa arma ceciderunt: hoc est, delapsa sunt, et ceciderunt.

4. *Ioua Deus*) Ioua sacrosanctum Dei nomen est, a verbo, quod esse significat, deductum (vt ipse Mosi in rubo declarat) nomen tantae maiestatis, vt Iudaei, si quando id legendum occurrat, Adonai legant, quod Dominum significat. Hinc factum puto, vt Septuaginta *κύριον* sint interpretati, quorum interpretationem secuti sunt Apostoli. Docebant enim religionem, non linguam. Nos autem, qui (quoniam vita breuis est) linguam cum religione coniungere conamur, nobis interdictum non putamus, ne cum illis in vita consentientes, in sermone disertos sequamur, et Dei nomen proprium hebraeum (ne quid de eius maiestate decedat) adhibeamus: quod quum in aliis propriis nominibus quauis in lingua fieri soleat, id nobis in hoc denegari iniquum videtur. Nam quod negant quidam, hoc sacrum nomen fas esse legi, hoc superstitioni iudaicae relinquamus. Si enim Mosi scribere fas fuit, et nobis legere fas est. Neque enim scripsit non legenda. Qui autem dicunt, haec puncta vocalia, quibus notatur, non esse eius propria, facile refelluntur verbis inde deductis, Iosaphat, Ioram, Halleluia, Efaias, etc. Quamquam nihil hoc refert. Neque enim verbi vis in latino sermone sita est, quomodo documque efferas, neque in hebraei sermonis punctis vocalibus, sed in etymologia, quae manet eadem, vteumque pronunties. Ceterum si quis hoc nomen reformidat, per me licet Iudaeos imitetur, et vbi Iouam inueniet, legat Dominum, sicut illi Adonai. Hoc quidem commoditatis habebit in translatione nostra, quod non dubitabit, vbi Ioua, vbi Adonai scriptum sit in hebraeo, quod faceret, si Iouam interpretati essemus Dominum.

6. *Exhalauit ex terra vapor*) Videlicet die tertio, quum iussit Deus stirpes nasci.

16. *Eique ita praecepit.*) Vtrumque alloquitur. Nam et cap. 1. vbi res eadem breuiter attingitur, dicitur Deus eis, non ei, esum permisisse stirpium; et capit. 3. Eua plurali numero dicit, Deus nos gustare vetuit; quemadmodum Lotus respicere prohibetur, quum tamen id ad vxorem quoque pertinere, pateat ex poena. Est autem hic narrationis ordo. Adamum Deus finxit: deinde adductis ad eum bestiis, Euum formauit: postea eos in pomarium intromisit, vbi fructuum esum permisit, quae omnia die sexto facta sunt.

17. *Nam si ea vesceretur*) בירר pro si ponitur et alias saepe, et 4. Ruth. et 2 Reg. 2.

23. *Os de ossibus, et caro de carne*) Poteram vertere (vt et primum feceram) membrum de membris, & corpus de corpore. Nam *בשר* et *עצם* non semper os et carnem, sed saepe membrum et corpus significant vt Psalm. 6. et 37. vbi dicit vates, se ossibus et animo aegrum esse. Neque enim aegrotata sunt ossa, quae quum neruos non habeant, non sentiunt. Et in Leuitico saepe iubet Deus homini lauare carnem suam, id est corpus. Quid illud quod verterunt, *Ossa mea* sicut cremium aruerunt? Nam membra morbo, non ossa, arescere dicuntur. Item, Et exsultabant ossa humiliata: id est, membris et corpore exsultabo. Iam mulier viri membrum, et corpus de viro sumtum recte dicitur, quae et integrum corpus est, et caput habet virum. Itaque Paulus 1 Cor. 6. sic inter-

interpretatur, nam et μέλη, hoc est membra vocat: quae hic verbo עצמות declarantur, et σῶμα et σάρκα idem vocat: ὁ κολλώμενος τῇ πόρῃ, ἐν σῶμαί ἐσιν ἔσονται γὰρ, φησιν, οἱ δύο ὡς σάρκα μία. Quod ad verbum sic sonat: Qui copulatur cum scorto, vnum corpus est. Erunt enim, inquit, duo in carnem vnam. Sed quia ex osse, id est ex costa, facta est Eua, malui sic transferre.

23. *Haec vocabitur mulier.*) Hebraici verbi ea ratio est, quasi tu a viro dicas viraginem. Et paullo post quod vxorem vertimus, idem verbum est. Sed quia mulier pro vxore latine dici non solet, cum hebraeum verbum vtriusque sit commune, alio nobis vtendum fuit.

CAP. III. v. 16. *Aerumnis.*) אין est pariendi dolor, qui graece ὠδὴν vocatur: nos eius proprium nomen non habemus.

20. *Viventium omnium mater*) Hebraeis homines a vita aliquando denominantur, Latini mortales appellant. Sed hic propter nominis rationem mortales dicere non licuit. Adde quod in nomine Viuens, siue de homine, siue de Deo dicatur, multa possunt intelligi, quae in nomine mortalis non possunt.

22. *Periculum est ne*) Ad verbum, Etiam ne: quae reticentia est. Hoc modo loquuntur aliquando Galli. Tale est illud Matth. 25. μήποτε ἐκ ἀρχέσει ἡμῶν καὶ ὑμῶν, ne forte non satis sit nobis et vobis. Et illud Roman. 11. μή πως ἐδὲ σὲ φείσεται, et Aristot. ἠθικ. νικο. ἐν τῷ κ. cap. 1. μήποτε δὲ τῆτο εὐκαλῶς λέγεται. et cap. 3. μήποτ' εὐλέγεται τὸ αἴτιον.

Cap. IV. v. 7. *Certe si recte facies, litabis*) Hebraice: si recte facies, elatio: scilicet erit, id est impetratio; quem hebraicum Galli exprimunt, quum dicunt exaltari pro litare, id est, sacrificando aut supplicando impetrare, être exaucé. Est autem haec sententia: certe (hoc enim significat אולי, nec semper est interrogantis) si recte facies, sicuti frater tuus, ego te, sicut eum, respiciam. Sin minus, noxa, et peccati poena, et ipsum adeo peccatum tibi, tamquam foribus accubans, imminet, quod peccatum a tuo pendebit imperio. Nam recte faciendo id superabis, vt tuus frater, qui ab eo non laeditur: prae autem faciendo, superaberis. Quare si vis fraternae socius esse felicitatis, esto et virtutis. Vt enim qui peccat, seruus est peccati: ita qui recte vivit, peccati dominus est. Huiusmodi locutio est Num. 32. Nisi ita feceritis, scitote vos in Iouam peccare, futurumque, vt vestrum peccatum vos inueniat: id est, vt poenas detis. Essè autem masculini generis אמת, patet ex adiectiuo עבר, ne quis forte neget cum relatiuo posse conuenire.

19. *Qui primus tabernacula habitauit*) Principio pastores tabernacula habitabant, et subinde locum mutabant, ex quo Scenitae dicebantur, vt est apud Plinium. Huius ergo rei auctorem hunc tradit Moses.

22. *Si quem ego hominem plagis*) Moses in recensendis Caini posteris, insignia eorum facta aut dicta obiter adnotat. Igitur Lamechi nobile documentum narrat hoc. Homicidium ita nefarium habetur Deo, vt statuerit, si quis etiam Cainum hominem fratricidam, occiderit, eum tanto esse supplicio dignum, vt si septies mori posset, septies sit interficiendus. Quid ergo aequum est fieri in caede hominis non homicidae? Si ego hominem plagis, si quem mortalem vulneribus interficerem (geminata sententia est, vt in sententiosis dictis fieri solet) id est, si quis hominem aliquem interficeret (vitur enim prima persona pro quauis, vt Paulus, vbi ait: si linguis hominum loquerer, et angelorum, etc.) cum Cainum, hominem nefarium, occidere tam detestabile sit, vt septuplione sanciat, profecto (sic enim litteram Vau interpretor, quae saepe est concludentis, vt Ezech. 33.) in Lamecho, id est in

eo,

eo, qui hominem quempiam non homicidam occideret, poena esset multo grauior. Quod autem verito, Si interficerem, cum sit in hebraeo praeteritum: sciendum est, Hebraeos praeterito uti pro coniunctiuo, ut et alibi fit, Job. 3. et Psal. 44. et Iud. 8. et Jerem. 37. Item quod verito mortale, in hebraeo est ילד, a nascendo denominatum: quod quamquam fere iuuenem significat, tamen hic non actatis habetur ratio, sed nascendi conditionis, quemadmodum cap. 16. dicuntur omnes ילדי domus Abrahami circumcisi, id est omnes, vernaculi, cuiuscumque essent actatis, et Num. 13. ילדרי הענק, id est, Enaquini; ut sit idem quod בני הענק, ut paullo post dicuntur. Et Esa. 2. ילדרי נכרים, id est extranei. Nec absurdum est, omnes natos dicere, pro omnes mortales, praefertim hic, ubi cum eadem sententia diuersis verbis iterarentur, quum verbum significantius in priore parte esset occupatum, in posteriore satis fuit aliquod poni, quod esset cognitum: id quod fit in Psalmis frequenter. Apud Esdram quoque lib. 4. cap. 4. sic legitur: quis natorum poterit facere, ut me interroges de his? id est, quis mortalium? id quod ex hebraeo videtur esse translatum.

CAP. VI. v. 2. *Hominum potentissimi*) In hebraeo est, Deorum filii. Sed vtuntur substantiuus saepe pro adiectiuus, quae rariora habent: ut sint Deorum filii, pro diuinis, id est, praestantibus, ut etiam in Psalm. 82. dii siue diui vocantur iudices et aliorum gubernatores, et Job. 41. potentes: sicut Galli a Deo ea denominant, quae in suo genere excellunt: ut ignem Dei pro luculento: hominem Dei, pro diuino et religioso: quemadmodum et Latini diuinum Platonem dicunt. Filii autem vocabulum saepe idem est quod homo: ut filii Israëli, id est homines, aut viri Israëlitae: filii hominis, id est homines, ut Galli dicunt, enfant de Lyon, pro Lugdunensi: enfant de ville, pro ciue: enfant perdu, pro homine profligato; et Graeci, *ἱἱες Ἀχχαίων*, pro Achacis: et *ἱατροῶν παἰδες*, pro medicis. Sic hoc loco deorum filios putauit appellatos. Si quis tamen veriore aliquam interpretationem habet, nolo ut maeae haereat: nam verba sunt ambigua, et ego dubito.

3. *Non perpetuo contendam.*) Indignum existimauit se, qui esset animus et Deus, cum hominibus, qui essent corporei et mortales, tamdiu rixari. Propterea statuit hominum vitam decurtare. Dicitur autem cum hominibus contendere et pugnare Deus, cum eorum sceleribus (quibus nihil est diuinitati repugnantius) irritatur. Quum igitur homines essent, qui et vitam, quam ducebant longissimam: et vires, quas immensas habebant: et multitudinem, qua plurimum poterant, ad omne flagitiorum genus conferrent, et in dies deteriores fierent: statuit Deus huic malo occurrere, praefinito breuiore viuendi spatio, ut minus diu viuendo, minus multa flagitia possent committere, sicuti solent quaedam ciuitates suorum magistratum tyrannidem, breuitate aut infirmitate potestatis impedire. Sed primum diluuii remedium tentauit, vita statim ad semissem fere accisa, nam post diluuium nati, ante quingentesimum annum moriebantur, quum ante superarent nongentesimum. Deinde linguarum fecit diuortia. Postremo, quum illa non satis essent, fecit quod erat minatus. Itaque Abrahamus sexagenarius senex est, quum eius tritaus Heber 464 annos vixerit. Habes vitae breuitatem. Nec impedit, quod nonnulli etiam post Abrahamum centum viginti annos excesserunt. Nam et multi Mosis tempore octoginta annos superabant, quem tamen vitae humanae modum statuit ille Psalm. 90. Satis est enim, hunc esse iustum et vulgarem viuendi modum: nec ita exiliter ad calculum reuocandi sunt anni, non magis quam litora. Hunc locum eodem modo

do interpretatur Iosephus. Adde quod haec vnius hominis aetas occulte indicare videtur totius humani generis aetatem, si fiant anni Iubilaei.

14. *Ex terebinthina materia.*) Terebinthum tradunt materie esse lenta, et fideli ad vetustatem, in Syria proceram, apud Damascum insignem: quae materies sola vngi velit, meliorque oleo fiat, eiusque baccas esse sulphureas, id quod ad nominis rationem pertinet, nam haec arbor Gopher, sulphur autem Gopher dicitur. His rebus adductus, terebinthum verti. Nam pinus (hanc enim putant esse quidam) aliud nomen habet, neque tamen de terebintho prorsus adfirmo, sed certius nihil habeo.

15. *Longitudo trecentos cubitos pateat, etc.*) Huius arcae dimensionis eadem proportio est, quae hominis supini iacentis, vt me quidam Italus docuit. Erat enim ea arca imago quaedam hominis mortui iacentis, et tamen reuicturi, ac resurrecturi, qua de re vide 1 Pet. 3. ad finem, item quae a Paulo scripta sunt de baptismo.

16. *Ipsam arcam superne in cubitum absoluto.*) Hunc locum antea non intelligebam, idque in tribus primis editionibus in margine adnotatum est. At nunc in libellum incidi Ioannis Butheonis Delphinatis, impressum Lugduni 1559. cuius libri titulus est de arca Noë, in quo libello totam arcae rationem, bene vereque, meo iudicio, explicat, vt hunc quoque locum declarat; itaque secundum eius sententiam locum hunc sic explano: Facio vt tecti (quo arcam absolues) culmen adsurgat in vnum cubitum.

CAP. VIII. v. 4. *Super montes Ararat*) Sibylla montem hunc tradit in Phrygia esse, his verbis:

Hinc vbi fatalis trabs huc illucque natauit,
Murmure cum rauco ponti iactata fluentis,
Appulit exiguae terrae, tandemque quieuit.
Adsurgit Phrygiae mons quidam in finibus atrae,
Arduus alta petens, Ararat quem nomine dicunt,
Quod fatale fuit illie euadere cunctis.

7. *Emisit coruum, qui egressus reuertit.*) In graeco et latino negatur reuertisse. Inde natum gallicum prouerbum: Corui nuntium: quo notatur is, qui missus non redit. Vtra sit lectio verior, non adfirmo. Sibylla quidem rediisse negat.

Cap. IX. v. 5. *Vestri quidem sanguinis, cet.*) Sensus est: Hominis necem et in ipsos homines, et in bruta vindicabo, (id quod facit per magistratum, quum iubet etiam bestiam, si hominem occiderit, necari) brutorum autem necem in homines non item.

CAP. XVII. v. 18. *Vtinam modo facias, vt propagetur Ismaël.*) Ad verbum sic: Vtinam coram te viuat Ismaël. Coram autem, aut in conspectu esse dicitur, quod est in potestate, et ab aliquo efficitur, efficiue potest, vt supra cap. 13. dicebat Abrahamus Loto: Tota terra est in tuo conspectu: hoc est, tibi exposita est, tibi patet, vt ere ea tuo arbitratu. Item 2 Paral. 6. Non deerit tibi homo de meo conspectu, qui sedeat in folio Israëliitarum: hoc est, efficiam, vt numquam desit de tuis posteris, etc. Viuendi autem verbum hoc loco de generis propagatione dici, perspicuum fit ex iis, quae mox ad haec Abrahami verba Deus respondet.

CAP. XVIII. v. 3. *Noli me praeterire.*) In hebraeo est: noli tuum seruum praeterire; sed hunc hebraismum lingua latina respuit: gallica retinet, vôtre seruiteur. Quod autem vnum salutat, id facit, quoniam dominum salutare singulari numero solet hebraea lingua, etiam si plures sint: quod idem postea facit Lotus.

7. Qui

7. *Qui eum facere proferet.*) Facere vitulum, pro mactare positum est: quod loquendi genus frequens est apud Catonem et Varronem.

10. *Anno vertente.*) In hebraeo est, Tempore vitae siue vitali, quod (vt arbitrör) significat anno proximo: quoniam vita, id est, aetas, annis, non diebus aut mensibus numeratur: Nam et superiore capite dixerat: hoc proximi anni tempore.

13. *Tum Ioua Abrahamo.*) Animaduertendum est, hic tres esse genios siue angelos: quorum dño Sodomam mittantur, vnus cum Abrahamo loquatur, et Ioua appelletur, neque Sodomam eat: qui quisnam sit, in Exodi fit, cap. 3. Deo volente dicemus: Homines autem vocantur, quod humanas induerant figuras. Quod autem hic comedunt et bibunt, quum spiritus carnem et ossa non habeant, quae corporeis pascantur alimentis, hoc quædit, patebit ex Tob. 12. vbi sic loquitur Raphaël: Nam quod me, quamdiu vobiscum versatus sum, comessē et bibere vidistis, species fuit, quae vestrīs oculis obuersabatur, quum reipsa neque comessēm, neque biberem.

30. *Quaeso te, Domine, ne aegre feras.*) In hebraeo est: Ne aegre ferat dominus meus. Sed hoc in vocatiuum conuertit, vt latino more loquerer: quod idem saepe facio.

CAP. XX. v. 4. *Etiame infantes interficies.*) In hebraeo est: Etiame gentem iustam? Eodem modo locutus est Virg. Vigilas ne deum gens Aenea? quum de vno loqueretur. Et gallice sic, Dois tu faire mourir les gens de bien? etiam si quis de vno loquatur.

12. *Mea soror ex patre est.*) Hoc est, consanguinea (sic enim loquuntur Hebraei) Thara meo patre prognata: sed non matre mea, nam non eadem matre nati sunt Abrahamus et Sarae pater Haran. Verum ambiguitas in hebraeo sermone est, quae in latino non esset, si consanguinea diceretur.

13. *Sed quum me Deus a domo paterna abstraheret.*) In hebraeo est: Quum me dii abstraherent. Nam quia Dei vocabulum אלהים pluralis est numeri, positum est etiam verbum in eodem numero, vt et infra cap. 35. et I Reg. 28. vbi sic ad verbum loquitur saga: Vidco diuos ascendentes de terra. Nam eam de vno loqui, patet ex ipsa narratione, quod dicitur Samuelem conspicata, et Saulus quaerit, quae sit eius species. Sic loquuntur et Latini in nominibus singulari carentibus, quae in alienam linguam per singularem numerum interdum transferenda sunt: vt si nuptias veritas γάμον aut Hochzeit.

14. *Pecora et boues.*) *צאן* ouium et caprarum generale est, vt graecum *μῆλον* et latinum balantes, a voce denominatum. Sed quia durius esset, malo aut pecora dicere, vt Plinius: aut vtrumque ponere. Quamquam alicubi balantes appellabo, vt significantius interpreter.

16. *Qua tu tui pudoris defensione.*) In hebraeo est: Quod quidem tibi erit tegumento oculorum apud omnes, qui tecum sunt, et apud omnes, et purgationi, siue defensionī. Tegumentum autem oculorum dictum est, pro defensione pudoris: quoniam pudicae solent velari, propter virorum verecundiam: vt Rebecca, quum Isaac occurrat: quum impudicae virorum adspēctum nihil vereantur. Est igitur hic sensus: Nummos dedi, non tibi, ne videar pretium dedisse pudoris: sed tu viro, homini honesto: qui eos profecto non accepisset, si te a me corruptam putaret, ne suae coniugis pudorem vendidisse putaretur. His nummis volo testatum, te a me esse integram: atque hoc tibi defensionī erit, si quis forte te vituperet. Quod autem verito, Apud alienos: in hebraeo est, Apud omnes. Sed

Sed

Sed quoniam iam dixerat Tuos, hic intelligendum est, Alienos: id quod saepe fit, vt quum dicit Balaamus, Israëliticum populum non habitum iri inter gentes: hoc intelligendum est inter ceteras gentes, et quum iubet Christus, ea nos hominibus facere, quae nobis fieri velimus: intelligitur, aliis hominibus.

CAP. XXIII. v. 14. *Ea fit, quam tu Isaac tuo destinasti.*) Meus, tuus, suus, nosser, vester, hebraice dici non possunt, nisi vocibus, quae haec significant, coniunctis cum nominibus substantivis iisque appellatiuis. Hinc fit, vt si coniungenda sint cum propriis nominibus, addatur aliquod substantiuum nomen appellatiuum, quod sit capax pronominis. Itaque si dicendum est: Isaacus tuus (vt hoc in loco) quoniam id hebraice dici non potest, additur seruus, aut cultor: neque enim dici potest יצחק, Isaacus tuus. Idem fit et in populus. Nam quum dicendum est, Israëlitae tui, quoniam dici non potest ישראלך, dicitur populus tuus. Neque tamen nego, et Isaacum Dei seruum et Israëlitae populum et esse et recte dici. Sed hoc conor ostendere, posse haec interdum ad latinam consuetudinem accommodari. Quemadmodum enim, si, quod latine dictum esset Isaacus tuus, in hebraeam verteretur, ita vertendum esset, Isaacus tuus seruus, aut amicus: ita, quod hoc modo hebraice dictum est, id si latine vertatur, debet Latinorum more dici. Atque vt ille, qui ita latina hebraice redderet, non esset reprehendus: sic ego, dum et hunc et ceteros hebraismos transero, veniam mihi dari aequum censeo. Huiusmodi loquendi rationes videre licet et in nostris linguis, nam quod latine dicitur, Saluta Petrum nostrum: hoc gallice sic redditur: Recommande moi à notre ami Pierre. Item, Visit suos. Il est allé voir ses gens: et Germanice, Er ist zu seinem Böklein gangen. Nec dissimile est quod dicimus, Sanguinem pauperum bibere, Boire le sang de pauvres gens; neque enim latine recte diceretur, Bibere sanguinem pauperum gentium.

49. *Si in animo habetis hoc beneficio atque officio dominum meum demereri.*) Quod verti Officio, in hebraeo est אמר, quod proprie fidem, aut verum significat. Iam vt latine, verum est, pro aequum est, dicitur: sic etiam hebraice: אמר. Atqui aequitas iustitia est, quae in suum cuique tribuendo consistit: in quo inest officium, a quo officiosi dicuntur benefici, et qui, quod facere debent, faciunt. Eodem modo loquitur infra capite tricesimo secundo.

CAP. XXV. v. 18. *Quum ad obitum vsque suis omnibus fratribus inuitis consitisset.*) Ad verbum, Contra suos fratres omnes cecidit: hoc est: vsque ad casum et mortem perseuerauit atque stetit, vt si dicas: In hac sententia moriar: id est, ad mortem vsque perseuerabo. Adhuc enim ad id, quod capite 26. dixerat Hagari angelus, Ismaëlem in fraterna simulatae perduraturum.

CAP. XXVII. v. 19. *Vt mihi bene preceris.*) In hebraeo est, Vt mihi bene precetur anima tua. Iam anima pro persona saepe ponitur: vt quum dicuntur in Aegyptum descendisse animae 70. id quod Latini dicunt, Capita. Galli hebraismum hunc retinent: dicunt enim, Il n'y a ame, pro nemo ad est: et, ma personne, pro, ego ipse.

29. *Et ex eadem tecum matre nati.*) Id est, fratres, qui hic a matre denominantur, alibi a patre. Est autem sublimius dicendi genus, quam est vulgaris oratio. Itaque geminantur sententiae, et is adhibetur sermo, qui apud nos vel poëticus, vel certe non vulgaris est.

39. *A terrae pinguitudine aberit.*) Alii vertunt : In pinguitudine erit. Sed quum non possit pater Esau dare, quod Iacobo dedit, idque ipsum Esau ploret, et postea fratri propterea mortem minetur, necesse est, vt hunc locum aliter intelligamus. Iam pater Iacobum frumento muniverat, et multo : quod si Esau soli vbertate, et caeli rore munit, eadem confert. Si autem eadem conferre potest, quid est, quod ille dolet ? Quid doleam alterum sole frui, quum mihi nihil detrahat ? Nam quod in epistola ad Hebraeos scriptum est, Isaacum vtrique bene precatum esse : fateor faustae precationis esse, quod dicitur Esau aliquando vicissim Iacobi iugum excusurus. Id quod factum legitur 4. Reg. 8. vbi Idumaei, qui antea Iudaeis feruuerant, defecerunt ab eis. Iam, vt verba ostendamus a nobis esse, legitur משמני, id est, ab pinguitudine, siue sine pinguitudine: quo modo Psal. 109. legitur ad verbum : Mihi genua labant prae inedia, meumque corpus tabescit משמן, a pinguitudine : hoc est, defectu pinguitudinis, et prae macie : et Ier. 48. מכה sine viribus; et eiusdem 10. מרעה, sine cognitione : hoc est, per insciam; et Lamem. 4, 9. מחרבה שרי, frugum penuria. Latine quoque a aut ab significat absque et abesse : vt quum dicimus, Ab re. et graece, ἀπὸ πρόσε, ἀπὸ πατρίδος, et μελενάων ἀπὸ νηών : et compositae amens, abesse : ἀπογίνεσθαι.

45. *Ne forte utroque vestrum orber aliquando.*) Id est : Ne ille te interficiat, deinde vel aufugiat, vel capite det poenas; quo facto, vtroque priuarer. Quod autem verto למר ne, id saepe faciendum est : neque enim semper est interrogantis, non magis quam הלא, vt et multis aliis in locis patet, et I. Reg. 20. Item quod verto Aliquando, id in hebraeo est Vno die : quem hebraisum habent Galli.

CAP. XXIX. v. 20. *Quod spatium ei brevissimum visum est, etc.)*

Atqui nox longa, quibus mentitur amica, diesque

Longa videtur opus debentibus : et piger annus

Pupillis, quos longa premit custodia matrum.

Sed hic sensus est : Iacobus Rachelem prae amore tanti faciebat, vt septennii feruitutem breuem esse putaret, qua tantum praemium consequeretur. Nihil enim durum est, quod fit libenter.

CAP. XXX. v. 37. *At Iacobus ex populeis, cet.)* Totius huius loci sensus est : Virgas ex parte decorticatas, et ideo versicolores, in alueis ponebat, in quarum contemplatione pecudes salirentur, itaque versicolores fetus ederent. Deinde fetus illos ante salendas pecudes eadem de causa collocabat. Sed ne nihil Labani reliquum fieret, si omnis fetura versicolor esset, lacinias, id est, greges sibi separatim ex enato versicolore pecore faciebat, easque ab unicoloribus pecoribus segregabat, quae unicoloria pecora erant Labanis : eaque propterea minus generosa, quod Iacobus ad minus generosorum admitturam virgas non deponerat, et ideo illa fetus sui et colore et genere similes edebant.

CAP. XXXI. v. 5. *Qui erat antehac.)* In hebraeo est : Vt heri nudius tertius : cuiusmodi hebraismo etiam Graeci vtuntur : χθές κχι πρώην; et Cato de re rustica eo sensu dixit, pridie.

50. *Nemo apud nos adest.)* Confirmantur pacta hominum testimonio : eadem, si nemo testis adfuit, negari possunt. Paciscitur ergo Laban cum conditione, in hanc sententiam : Si tu filias meas durius habebis, Deum contestor, haec pacta tam perinde fore, ac si nemo hic adestet : id est, fore irrita. Non absimile est illud : Quod scis, nescis : id est, perinde age, ac si nescias.

CAP.

CAP. XXXII. v. 25. *Eius cauum femoris perfrinxit.*) Putaui aliquando esse poplitem. Sed mihi dixit Iudaeus quidam esse cauum femoris ad inguen, quum eum interrogassem, quoniam neruo abstinerent.

32. *Neruo contrahente.*) Quidam nervi membra adducunt atque contrahunt. Hi si quo adfectu contrahuntur, vt extendi non possint, membra porrigi prohibent. Hinc est Iacobi claudicatio, vt propter neruum breviorum factum femur extendere non posset.

CAP. XXXIII. v. 19. *Centum quessitis emit.*) Quessitam fuisse munum puto non vilem: id quod tum ex hoc loco coniiicio, tum ex Iobi capite ultimo: vbi scriptum est, Iobo amicos singulas dedisse quessitas.

CAP. XXXVII. v. 29. *Postea Ruben ad puteum reuersus.*) Ruben (vt narrat Iosephus historicus) Iosepho in puteum demisso discesserat, neque venditioni adfuerat. Deinde noctu reuersus, vt fratrem subduceret, eo non invento, conquestus est apud fratres, a quibus rem didicit.

36. *Pharaonis eunuchus, magistro equitum.*) Eunuchos reginis praeficiebant reges, homines castratos, ne illas stuprarent. Sed paullatim obtinuit vsus (sicut ego suspicor) vt eunuchi dicerentur praefecti, quamuis non eunuchi; sicut Latinis senatores, quamuis non senes. Nam si castratus erat Potiphar, quorsum ei vxorem? Quod autem magistrum equitum verto, non magistrum laniorum, aut coquorum, vt alii et Iosephus, qui ἀρχιμαγειρον: in causa est, quod 4. Reg. 25, 8. hoc eodem nomine vocatur Nabuzaradan, cui incendenda Hierosolyma mandata est: quod munus profecto non est magistri laniorum, aut coquorum. Itaque illic idem Iosephus rectius vertit στρατηγόν. Nominatur autem Hebraeis a macinando רב טבחים, et שר טבחים, fortasse, quod supplicia fontibus irrogabat.

CAP. XLI. v. 16. *Sine me, Deus tibi, Pharaeo, salutaria respondebit.*) Ad verbum legitur: Sine me, Deus respondebit pacem Pharaonis. Sed nomen שלום non solum pacem declarat, sed etiam salutem: vt est in Daniele, in Epistola Nabuchodonosoris: Nabuchodonosor gentibus, pax vobis multiplicetur: (sic enim vertunt) id est, salutem plurimam dicit. Sed de hoc alias. Est autem haec sententia: Ego tibi salutaria respondebo, sed huius responsionis auctor erit Deus.

44. *Digitum contra tuam voluntatem proferet.*) Id est, quidquam audebit. In hebraeo est, manum pedemue mouebit. Sed eiusmodi hebraismi sunt in nostram loquendi consuetudinem mutandi: qualis est ille cap. 14, 23. Neque pilum, neque calcei corrigam a te capiam: quod latine dicitur, Ne pilum quidem; item; Neque bonum, neque malum: pro, Ne verbum quidem, aut nihil omnino: et illud, Nec ad dextram, nec ad sinistram: id est, nullam in partem: et multa huiusmodi; quod ideo hic commemoro, ne deinceps eadem mihi sint subinde dicenda.

CAP. XLIII. v. 1. *Liberaliter cum eo potauerunt.*) In hebraeo est: Inebriati sunt: sed id verbum non semper inebriari significat, sed ea notione dicitur in bibendo, qua satiari in comedendo. Et in El. 49. ad finem dicuntur sanguine inebriari, qui sanguinem bibunt.

CAP. XLVIII. v. 20. *Per vos bene precentur Israëlitae.*) In hebr. est: Per te. Sed quum vtrique dicatur bene ominari, et graece dicitur εν δαιμόνι, malui per pluralem vertere. Est autem hic sensus: Opto vobis tantam felicitatem, vt deinceps, qui volet alicui bene precari, vestra in precando nomina adhibeat.

CAP. XLIX. v. 4. *Non excelles.*) Rubenis erat, fratres, vt aetate, sic etiam ceteris rebus antecellere. Sed quia patris concubinam stuprauit, ius

illud amisit. Neque hoc solum de aetatis praerogativa intelligo, sed etiam de hominum numero, quod ab aliis superata est tribus Rubenia, quod idem Moses Deuter. 33, 6. praedicit his verbis: Viuet Ruben, non morietur, sed erit numero paucus.

6. *Eorum noim aut in fidem vita mea veniat, aut in societatem bonos committatur.*) Quod verito Fidem, in hebraeo est arcanum. Est autem haec sententia: Nolim vitam meam eorum arcano (id est, fidei: nam quibus fidimus, eorum in arcana et penetrabilia intrare non dubitamus) committere. Nam mihi facerent, vt fecerunt Sichemitis, quos contra datam fidem peremerunt. Nolim item honorem meum eorum societati concedere; sunt enim perfidi, qui illis promissa non praestiterint: id quod dedecori esset etiam mihi, si essem eorum socius. Loquitur autem per primam personam pro quauis, vt sit haec sententia: Non est tutum, eis fidem habere vel vitae vel honoris. Quomodo loquitur Virgilius:

Ne mihi tum molles sub dio carpere somnos,

Neu dorso libeat nemoris iacuisse per herbam:

id est, Periculosum est eo tempore sub dio dormire aut iacere. Quod autem dicit, Murum subruerint: significat eorum nefariam in Sichemiam irruptionem. Deinde quod sequitur, Eos inter Iacobeos distribuam: hoc significat: Sunt inter alios dispergendi, vt minus possint ad nocendum coire. Modus est loquendi, quum quis dicitur aliquid fecisse, aut facturus esse, quod factum aut futurum dicit. Vt Virg. de Sileno.

Tum Phaerontidas musco circumdat amaras

Corticis, atque solo proceras erigit alnos.

Neque enim id faciebat Silenus, sed factum canebat. Talem figuram inuenies et apud Ezechielem, initio cap 43.

De Iuda, quod eum catulo leonis ac leoni comparat, vaticinatur de virtute bellica eius tribus. Quod autem dicit, non defuturum de eius inter-feminio rectorem: circumlocutio est feminis, quod inter femina, id est, femora emittitur. Sed hebraea verba sunt significantia, מנן רגליי, de inter pedes eius (vt ita loquar, docendi gratia) nam pes significat totum crus: quo fit, vt non male vertisse videar, Interfeminium. Eadem loquendi ratio est Deuteronom. 28. vbi de mensuris loquitur, inter pedes fluentibus. Est igitur sensus, non defuturum de eius semine, qui regat, ac imperium teneat. Hoc enim significat מתקן, ab תקן decernere. Quod deinde sequitur, Donec veniat sospitator: in hebraeo est שילר quod ab שילר deductum significat sospitalem et felicitatis auctorem: id est Christum Iesum Dominum nostrum, de Iudae semine creatum: cuius in aduentu regnum ad Herodem, hominem alienigenam, id est idumaeum transierat, quum semper anrea Iudaea tribus aut imperium, aut certe ius imperii habuisset: id quod intelligens Herodes, conatus est Dauidicam stirpem funditus euertere.

Quod de vite dicit, siue palma (quae eadem est: est enim gemina sententia) significat immentam vini copiam, quo Iudaeis oculi rubeant (id quod fieri solet ex vini potionem) nec non lactis, quo bibendo dentes albeant; non quia lacte bibendo reddantur albi dentes in perpetuum, vt vino oculi: sed quia tum, quum lac bibitur, dentes eo albesunt.

14. *Issachar asinus asseus.*) Quemadmodum tardus et durus asinus passum nactus, maualt sarcinis premi, et succumbere, dum pascat, quam cedere: ita Issachariani valent tributarii esse, quam bonam terram nostri deserere.

16. *Dan populum suum uoliscetur.*) Hoc uolunt de Samfone dici, qui in eo similis fuit serpentis, quod Palaestinos ex improuiso magnis cladibus adfecit. Additur autem, Salutem a te exspecto Ioua: ubi Iacobus omnium Israëliitarum nomine dicit, se a Samfone illo auxilium exspectare; nam hoc significat plerumque salus. Et de Samfone ita legitur Iudic. 13, 5. Incipiet Israëlititas a Palaestinis seruari: id est, defendere, aut vindicare. Sicut Matth. 1, 21. dicitur, Christus populum suum a peccatis seruaturus, id est, defensurus et vindicaturus.

19. *Gadus a cunco disicietur.*) Gadus cuneum significat, quae acies est in cunei formam instructa. Significat, Gadinus primum uictum iri, sed tandem superaturos.

22. *Fecundus Iosephus.*) In hebraeo est, Filius secundus. Sed filius saepe dicitur pro eo, quod Latini adiectiuo declarant: ut filius irae pro puniendo: filius interitus, pro perduto. Atque id nomen etiam in stirpibus dicitur, ut hic. Adludit enim ad arborem, ad fontem satam; ut sit haec sententia: Iosephus similis est arbori ad fontem satae, et ideo fecundae: adeo formosus, ut eius uidentis studio puellae in muros ascendant, ut fieri solet, quum plenae spectatorum viae sunt. Nec solum formosus, sed etiam fortis est, et continens: qui et fratrum et uxoris Potipharis telis, quasi quodam robustissimo arcu et brachiis restiterit, non sua uille quidem (neque enim potuisset euadere) sed a lacertis, id est, praesidio numinis (sic enim uerto אביר quod fortem et inuictum declarat) Iacobi; unde, id est, a quo numine, est pastor lapis Israëlis, uidelicet IESVS CHRISTVS, Israëliitarum et pastor & fundamentum firmissimum. Deinde apertius declarat, quod sit illud numen. Tui, inquit, lacertorum tori, Iosephe, corroboreti sunt a Deo patris tui, id est, meo, qui tibi auxiliatus est in tuis rebus aduersis: ab omnipotente, qui idem te locupletabit omnibus, quae et caeli temperie, et terrae bonitate (quorum neutrum sine altero satis est) procreantur: nec non tum mulierum, tum pecorum fetura atque lacte: quae tui patris uertates, quae quidem montes uertatis superant (quomodo latine dicimus, montes auri) et uoluptatem collium sempiternorum, id est, ditissimorum: id est, quae sunt quam abundantissimae, exundabunt in caput tuum: id est, tibi cumulate contingent, qui es fratrum excellentissimus: (eius enim fuit aetatis praerogatiua, ut est i. Paralip. 5.) Aequum est enim, ut, qui alios uirtute superas, eosdem etiam felicitate antecedas. נזיר enim ab amputando et eximendo ductum, significat eximium, et ex aliis propter excellentiam segregatum: ut positum est Nah. 3, 17. quales erant Nazaraei (quod uerbum hinc ductum est) homines Deo deuoti, et ex aliorum numero tamquam singulares quidam sepositi.

27. *Beniamin ceu lupus praedabitur.*) Significat, fore illam tribum uenandi studiosam atque bellicosam.

E X O D V S .

ARGVMENTVM IN TOTAM EXODVM.

Iacobaei in Aegyptum. In eosdem tyrannus. Obstetricum pietas. Infantis Moysi proiectio, in aula fors, idem percussor, fugitiuus, in Manianitis maritus. Ad islum ex rubo Ioua, ad regem mandata. Osten-

torum virga. Deus in Mosen. Regis diritas. Mosis et Magorum miracula. Ranae, pedes, insecta, pecoris caedes, pustulae, locustae, caligo. Inimica praeda. Pascha. Populi euasio post caedem Aegypti. Dei columna. Diuisum aequor. Regiarum copiarum submersio. Mosis cariticum. Aquae ex amaris dulces, coturnices, manna, e perra fons. Amalechitarum caedes. Iudices a Mose. Deus in monte formidabilis. Lex de sacris, de forensibus. Terrae quies. Ferae annuae. Foedus cum sanguine. Tabernaculi forma, membra. Sacerdotium, sacra. Artificum industria. Tabulae binae. Vitulus aureus. Mosis indignatio. Tabulae nouae. Mosis ieiunium. Pro tabernaculo munera. Tabernaculi explicatio.

ADNOTATA

I N

CAP. III. Qui hic Mose apparet, idem angelus, aut nuntius, et Ioua et Deus vocatur in hoc capite, et Iudic. 2, 1. Idem Gen. 18, 1. 2. ubi Abrahamo apparet, Ioua dicitur. Idem Hagarem in deserto errantem, et vt angelus, et vt Deus adloquitur, cap. 21, 17. Idem quum Balaamo in aquina equitanti occurrit, angelus vocatur: et tamen dicit, Balaami iter esse contra se institutum: id quod Dei, non angeli loquentis est. Eundem Iacobus Gen. 32, 24. 29. et Deum vocat, et angelum. Ac ne singula prolixius persequar, plenae sunt exemplorum litterae: quare haec res nobis paullo altius repetenda est. Principio, qui hic Mosem adloquitur, non videtur esse princeps ille, et Christi pater Deus: neque enim nuntius dici posset, quum neminem habeat, a quo mittatur, neque item angelus: nam Ioua non diceretur, quum hoc fit proprium Dei nomen, quumque is maiore auctoritate imperet, quam angelum conueniat. Quis ergo est? Is profecto, quem Paulus 1. Corinth. 10, 9. dicit a Iudaeis fuisse tentatum, ideoque eos a serpentibus extinctos: videlicet Christus, per quem Deus mundum et fecit et regit: quem Sibylla versibus illis, quos in primum caput Genes. posui, Filium Dei vocat, is est, qui Israëlitas ex Aegypto eduxit, cum quo Mose et Elias in monte Taburo loquebantur, qui hoc loco Dei nuntius vocatur, quod a patre missus est: quoniam patris ipsius praesentiam mortales non ferunt. Idem Ioua dicitur ab הוה, quod esse significat, quoniam semper fuit, semper est, semper erit; sicut in Apocalypsi cap. 1, 8. dicitur: $\delta \alpha \nu \tau \omega \nu, \delta \alpha \nu \tau \omega \nu, \delta \alpha \nu \tau \omega \nu$: est enim vnus cum patre, eique coaeuus; a quo omnium natura pendet. Eundem Iouam vocat et Esaias 40, 3. quum de Ioanne baptista loquitur his verbis: Vox clamantis in desertis, parate viam Iouae; et paullo post vers. 10. Ecce Dominum Iouam fortiter venientem, etc. Et Dauid Psal. 68. si quis eum diligenter legat, idem Deus dicitur, vt est; et vt Thomas Ioh. 20, 28. re ipsa victus fatetur, Dominus meus, et Deus meus; et Paulus ad Rom. 9, 5. proficitur: A quibus (inquit) ortus est Christus, quod ad corpus attinet, qui est super omnia Deus laudandus in sempiternum. Et angelus Luc. 1, 16. Israëlitarum Deum appellat. Et Esaias cap. 9, 6. Deum fortem; et Sibylla quoque eum vocat Deum, his verbis lib. 8. pag. 240. in Acrostichis de Christo.

Rex

Rex tibi nunc nostris descriptus in ordine summo
 Verſibus, hic noſter Deus eſt, noſtraeque ſalutis
 Conditor aeternus, perpeſſus nomine noſtro.

Et in eodem libro Gabriel Mariam adloquens, pag. 256.

Accipe virgo Deum gremio intemerata pudico.
 Sic ait: E caelo veniens mortales induit artus.

CAP. III. v. 24. *Ioua eum petebat ad necem.*) Moſes vxori, vt videtur, morem gerens (nam ea, quum Iudaea non eſſet, a circumciſione abhorrebat) filium non circumciderat. Eam ob rem Deus eum, tamquam vxori magis quam Deo obedientem, petebat ad necem. Sed Sephora cauſam intelligens, filium circumcidit, eiusque praepitium ad mariti pedes abiecit, maritum ſanguinarium vocans, quod eius vitam filii ſanguine redemiſſet.

CAP. VIII. v. 19. *Digitum eſſe Dei.*) Id eſt, manum: pars pro toto, id eſt opus. Sic in octauo Pfalmo, dicuntur caeli opera digitorum Dei: id eſt, manuum.

CAP. IX. v. 6. *Mortuo omnis generis pecore.*) Ad verbum legitur, Mortuum eſſe omne pecus: hoc eſt, pecora omnis generis; non tamen omnia, vt poſtea apparet in grandine et quadrigariis. Hoc pacto Gen. 24, 10. dicitur Abrahami diſpenſator in Meſopotamiam ferre omnia bona domini ſui; et Act. 10, 12. dicuntur in illo vtenſili, quod viſus eſt ſibi videre Petrus eſſe, omnia terreſtria quadrupeda.

CAP. XII. v. 3. *Agnos aut haedos manſonatim ſumant.*) Hebraeum verbum vnum eſt, agnorum et haedorum commune: ſed hic verbi laboramus penuria.

8. *Cum cichoreis.*) Herba eſt Hebraeis ab amaritudine diſta, vt et Graecis, qui *πικρὴ* verterunt. Latini intubum aut cichoreum vocant.

12. *Deque omnibus Aegyptiorum diis poenas ſumam.*) In hebraeo eſt, Iudicia faciam. Sed hominum iudicia ſaepe ab effectu ſunt ſeparata: Dei iudicio et decreto coniunctus eſt euentus rei, quo fit, vt ſaepe iudicium pro vltione, quae iudicium conſequitur, ponatur: quemadmodum כָּרַח quum de hominibus dicitur, ſignificat bene velle, aut precari: at quum de Deo, ſignificat fortunare et fecundare, quoniam cum Dei voluntate res ipſa coniuncta eſt. Semſit autem poenas Deus ab Aegyptiorum diis, quum Aegyptios, qui in eorum tutela erant, ipſis inuitis occidit. Neque tamen dii erant, quum ſit *ynus*: ſed deos humano more vocat, quidquid illud erat, quod pro Deo habebatur.

29. *Ab ipſius Pharaonis, qui in folio federet, ad ſeruarum primogenitos.*) In hebraeo ſermone dubium eſt, vtrum Pharao, an filius in folio federe, hoc eſt regnare, aut (ſi de filio) regnaturus eſſe dicatur. Sed quum auctor Pharaonem ancillis, ſummum infimis opponat, non dubium eſt, quin et Pharaonis opus (quod eſt, in folio federe) ancillarum operi (quod eſt, molam trudere) opponat. Adde, quod praefens participium, quod ſedentem ſonat, pro ſeſiuro non ſatis apte poneretur: Quod autem verti, in folio, in hebraeo eſt folio ſuo, addito pronomine, quod apud nos eſt ſaepe ſuperfluum; ſicuti quod paullo ante dictum eſt, Bacillos manibus tenentes, in hebraeo eſt, Bacillos veſtros: et cap. 21, 19. Foras baculo innixus iuerit, in hebraeo eſt, Baculo ſuo, et 1. Reg. 18, 7. Saulus mille, decem ſuperavit millia Dauid, in hebraeo eſt, Suum mille, et ſua decem millia.

CAP. XV. v. 1. *Iouam canto.*) Hoc eſt, cantamus: ſingularis pro plurali, quod ſaepe fit etiam in prima perſona, non ſolum apud Hebraeos, ſed etiam

apud Graecos, praesertim in tragoediorum choris: et apud Latinos, vt apud Lium in initio lib. 9. Decadis primae.

3. *Ioua vir bellicosus.*) In hebraeo est **איש מלחמה**, id est, vir belli. Sed intelligendum est, Hebraeos adiectiua a substantiuis non habere, qualia habent Latini. Itaque vestem ferreum dicunt vestem ferri, et domum ligneam domum ligni: vt et Galli, Maison de bois. Sic igitur pro viro bellicoso, dicunt virum belli. Quod autem virum vocat, ostendit Iouam esse Iesum Christum, qui et Deus sit et homo: qui etiam Deut. 33, 8. vir appellatur, de quo Matth. 1. Deo volente plura scribemus.

CAP. XVI. v. 15. *Man hu? quid hoc?*) Man hu interpretantur Hebraei, donum est: sed non bene, mea quidem sententia. Primum hoc verbum pro domo nusquam alibi ponitur, nisi quod volunt mutilatum a **מחנה**, aut **מנז**. Sed hoc ludere est, vel potius alucinari. Nam hac ratione licet quoduis verbum de quouis deducere, modo vel vnam litteram habeat cum illo communem. Praeterea non dicentur Hebraei, donum est, sed cibus est, et quidem cum articulo; non enim donum eis, sed cibus promiserat Deus. Ad haec, quum dicat Moses, nesciebant enim quid esset: oportet in eo esse dubitationem et ignorantiam; quae nulla esset, si dicerent, donum est. Sed bene verterunt Graeci, et Hieronymus, *Quid est hoc?* cuius interrogationis ratio subiungitur, Nesciebant enim quid esset. Nec obest, quod man, non mah, legitur; est enim idem, vt in Ps. 61. legitur. Eodem modo interpretatur Iosephus, **τί τὸ εἶδος**. Illud obiter dicam, manum veteres Latinos appellasse bonum, teste Varrone: quod verbum videtur a manna deductum.

CAP. XVII. v. 16. *Quia Iouae manus signo admota est.*) Ad verbum sic legitur, Quia manus ad signum Iouae: bellum est Iouae cum Amalechitis in sempiternum. Reddit autem rationem nominis arae, quam **ירהו נסי** vocauit, a **נס**-quod est signum, id est vexillum. Nam quod in hebraeo legitur **נס**, mendum est, tum quia nominis ratio non redderetur, quia nomen Iouanissi non a **נס** deductum est, sed a **נס**: tum quia **נס** nihil significat, quamquam volunt positum pro **נסא**, id est folio: sed et puncta mutant, et vocem mutilant, et etymologiam atque sensum peruertunt: neque vllum locum habent, vbi ita sit positum, nisi hunc: qui quum sit controuersus, testimonio esse non potest. Iam quam facile **נ** in **ס** degenerauerit, ex figurae similitudine intelligi potest. Iosephus quidem mecum facit, qui dicit, Deum a Mose **νικτω** nominatum, nimirum a victoria, quae signa comitatur: nisi forte a **νικτω** dixit, **ס** in **ν** mutato: sicut a **נסרה** **πύργου**, eadem litterae mutatione, sed adspiratae: quae ratio meae lectioni consentit. Est autem hic sensus: Ioua manum signo admouit, ad Amalechitas delendos in sempiternum.

CAP. XIX. v. 23. *Certos ei terminos statuimus.*) Ad verbum sic legitur: Tu nos admonuisti his verbis: Defini montem, eumque iustra. Atqui non montem Deus definiri et iustrari iusserat paulo ante, sed populum; itaque non **הרר**, sed **העם** legendum videtur.

CAP. XX. v. 4. *Simulacrum vllius rei quae exstet.*) Ad verbum in hebraeo ita legitur: Ne facito tibi simulacrum, et vllam figuram, quae sit in caelo. Sed hoc sensu caret: non enim sit figura, quae est in caelo, sed sit simulacrum figurae, id est rei adspectabilis, quae est in caelo. Itaque emendatius legitur Deut. 5, 8. vbi sine coniunctione **ו** legitur **לא תעשה לך פסל**. Ne facito tibi simulacrum vllius figurae, siue rei adspectabilis: cuius verbi vim expressimus verbo Exstet. Eodem modo ter loquitur Deut. 4.

Nec

Nec dissimile est illud Plin. l. c. 3. Quoniam inde (scilicet ex caelo) deciduis rerum omnium feminibus innumerae in mari praecipuae, ac plerumque confusis monstrificae gignantur effigies. Haec Plinius, effigies vocans animalia ipsa effigies habentia. Quod autem in hebraeo est Tibi, superuacaneum est, vt fere fit: vt quum saepe dicitur לך וליך . I tibi, id est i: quod Galli bene dicunt, Va t'en. Huius autem hebraismi simile habent Latini, sed in prima persona: vt apud Horat. Quid mihi Celsus agit? Nonnumquam et in secunda, vt apud Ciceronem pro Sexto Roscio: alter tibi descendit de palatio et aedibus suis. Igitur, Ne mihi feceris simulacrum: dici posset gallice: Ne me fay point d'image.

CAP. XXI. v. 13. *In cum forte fortuna incurrerit.*) In hebraeo est, Deus eius manus iniecerit. Sed Deus pro fortuna hebraice ideo dicitur, quod, quae putant homines casu fieri, vtpote quae non praeuiderint, ea Dei prouidentia fiunt, cui nihil fortuitum esse potest. Graeci quoque *δαίμονα* pro fortuna dicunt: inde *εὐδαίμων*, felix: et *κακοδαίμων*, infelix: et Cicero testatur, Deum fortunam vocari.

CAP. XXII. v. 29. *Fruges et liquorem tuum ne auertito.*) In hebraeo est, Plenitudinem et lacrimam tuam: id est, fructus siccos et humidos, vt oleum et vinum, quorum prohibet decimas retineri.

CAP. XXIII. v. 12. *Natus ancillae tuae*) id est, seruus tuus. Sicuti columba natus, id est columbus: filii hominum, id est, homines.

15. *Azymalia seruato.*) Sicut Latini veteres agonalia, floralia, liberalia, et cetera dixerunt: ego mihi fas putavi, azymorum festum azymalia dicere, mellis messalia, conditionis conditalia.

CAP. XXV. v. 5. *Ligna cedrina.*) עצי צדריים tradunt nonnulli ligna esse cedrina: et recte, sicut ego iudico. Quum sit enim cedrus et odore suauis et tempore aeterna, et cariem numquam sentiat, non video, quo ligno melius haec fieri potuerint. Graeci quoque verterunt *ξύλου ἀσπυρα*, ligna imputrefacta: quod idem secutus est Iosephus, quae natura nulli magis conuenit, quam cedro. Sed quum sint eius duo genera, puto hic de cedro magna dici, quae cedrelate dicitur. Nam altera צדריים vocatur.

16. *In ea arca oraculum, quod tibi tradam, ponito.*) עירי non solum testari aut testificari significat, sed etiam monere, vt est positum supra cap. 19. Hinc *דואר ודבר* pro admonere dicitur, vt 2. Tim. 2, 14. Quum autem de deo dicitur, significat oraculum reddere, quod est Dei monitum et responsum, quomodo et hic, et cap. 29. et 30. ponitur: hinc עירי , quod nos oraculum vertimus, id est Dei praecipua, quae in arca reposita fuerunt: hinc tabernaculum oraculi siue oraculare.

17. Propitiatorium est arcae operculum, ex quo Deus responsa dabat, et se propitium praebebat, vnde et propitiatorium est appellatum: quod verbum Iosephus quidem *προνοια* interpretatus est, et nos eum secuti primo transtuleramus operculum: sed postea ab amico quodam docto viro moniti, et simul intelligentes ipsi in hoc verbo inesse vim, reposuimus propitiatorium, quod verbum tamen minus apud Latinos auctores vlitatum est, ferri tamen debet, quum et necessarium sit, et ea forma dicatur, quae apud Latinos repositorium, et alia multa dicuntur. Erant autem in vtroque huius operculi extremo singuli Cherubi, ex ipso facti: atque ipsum operculum circumdabat corona, quam intelligendum est in limbo factam, qui extra arcae amplitudinem procurreret, vt posset operculum cingere corona, quod erat pari cum arca longitudine ac latitudine.

30. *Panem appositium.*) פנים praesentiam aliquando significat, vt 2 Reg. 17, 11. et Exod. 32, 1. Deum hortatur Moses, vt eius facies, id est, vt praefens ipse cum Israëlitis eat. Hinc panis appositivus, qui praefens semper et praesto erat, et Iouae appositus: nam eo propter vetustatem sublato, continuo supponebatur alius.

31. *Item candelabrum.*) Exstant adhuc Romae in arcu Titi Vespasiani sculptum tale candelabrum et quaedam alia, quae ille Hierosolyma Romam deportauerat.

38. *Earumque forcipes.*) Forcipes vero, quibus emunguntur lucernae: foculos, in quos conicitur, quod emunctum est.

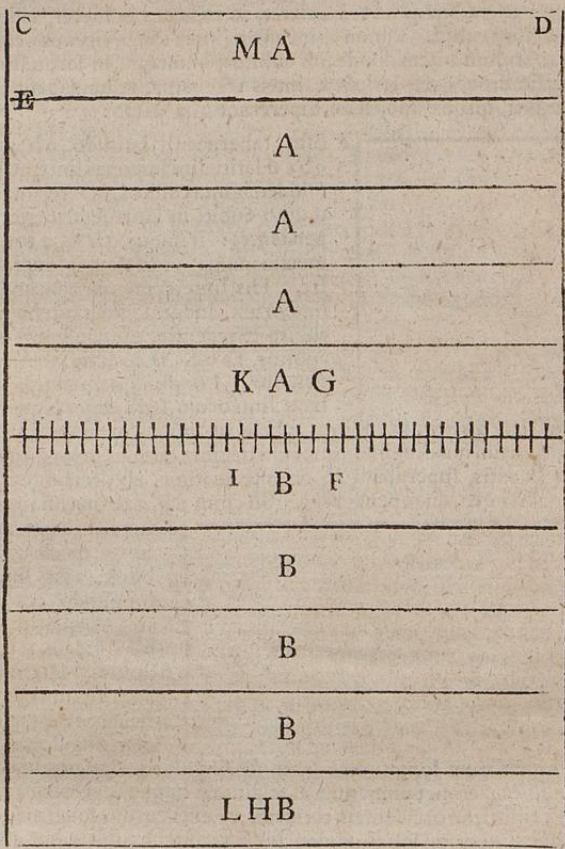
Quae sequuntur de tabernaculo, sunt obscuriora. Ea nos sic docebimus, vt primum de asseribus, deinde de linteis, et ceteris alio ordine, quam scripsit Moses, doceamus: quoniam alioquin res esset obscurior. Igitur מִשְׁכָּן ab habitando deductum, aliquando significat totum, quod hic describitur, tabernaculum, vna cum suo atrio: aliquando eam partem, quae cellam et penetrale continet: sicut apud Ezechielem רִיכָל modo totum templum cum atriis, modo solam aedem notat. Nos tabernaculum vertimus. Id asseribus circumdabatur octo et quadraginta ad latus dextrum viginti, ad sinistrum totidem: ad occidentem, octo. Ad orientem pro asseribus erant quinque columnae. Hi asseres quem essent latitudine singulorum cubitorum semis, efficiebatur, vt esset tabernaculi longitudo cubitorum triginta: latitudinem tradit Iosephus duodecim. Sed hoc quale sit, videamus: nam si octo latitudinis asseres ita collocentur, vt sint intra tabernaculi longitudinem, tantum de eius longitudine detrahent, quam erunt ipsi lati: ita fiet, vt non sit tabernaculi longitudo, praeter crassitudinem asserum latitudinem efficientium, cubitorum triginta, et tamen latitudo erit duodecim. Quod si deinde tabernaculum partitus, decem eius cubita penetrali tribuas, neque ipsum penetrale erit quadratum, neque linteorum, quae postea traditur ratio, quadrabit, neque reliquae partis (quam hic cellam vocamus) longitudo erit latitudinis dupla: quod tamen vtrumque fit et in Salomonis templo, 3 Reg. 6. et in Ezech. 4. quod vtrumque templum ad huius tabernaculi proportionem est constructum. Quamobrem ita collocandi sunt asseres, qui longitudinem efficiunt, vt distent septemtrionales a meridianis decem cubitos: occidentales autem ab orientalibus columnis triginta cubitos: ita vt eorum duo extrema cubita consumantur in illorum crassitudine, extra illorum longitudinem collocata: cuius longitudinis, si decem cubitos tribuas penetrali ad occidentem, erit et ipsum penetrale pariter quadratum, et cellae latitudo dimidia longitudinis, quae proportio est et Salomonis et Ezechielis templi. Cur autem asseribus cubitalem spissitatem tribuam, quum Iosephus tantum quatuor digitos tribuat, in causa est illa, quam dixi, latitudinis ad longitudinem ratio, quam Iosephus quoque sed obscure indicat, de angularibus asseribus loquens his verbis: Duae alias columnas faciant ex uno cubito diuisas, quas angulares posterunt. Quibus verbis videtur significare, duarum illarum columnarum angularium (columnas enim vocat, quos nos asseres) singulos cubitos ad longitudinis asseres applicari: dimidios autem cubitos residuos accedere ad nouem cubitos sex asserum, et efficere, vt sit latitudo intus cubitorum decem. Quod autem scribit Moses, angulares asseres in imo et in summo simul vno annulo coaptari, significat extremos latitudinis asseres cum extremis longitudinis asseribus coniungi, idque fieri et in infima et in suprema parte, vt ita inter se firmius haerent.

CAP.

CAP. XXVI. Quoniam inest in Mosis oratione multa obscuritas, proponamus in plano lintea, deinde Mosis verba declaremus.

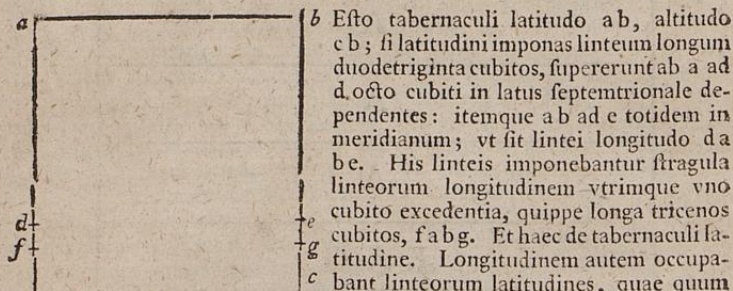
LINTEA IN PLANO EXPLICATA.

A lintea quinque inter se cōfuta: B altera. CD longitudo duodetrīginta cubitorum. CE latitudo quaternum cubitorum. FG ligulae, per quas fibulae coniungebant lintea. Quod autem dicit Moses, *Ligulas hya-*

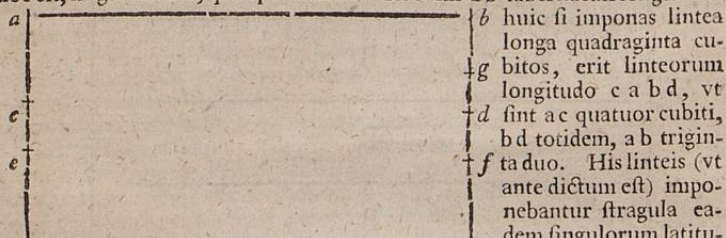

cinthinas facito per oram lintei, quod erit ultimum in vna parte commissurae; significat eas ligulas, quae signantur littera F. similiterque in ora vltimi lintei G, quod vltimum ex quinque est, si numerare incipias ab M alterius commissurae, hoc est, alterius partis linteorum committendorum: qualem loquendi modum declarabimus in 2 Reg. 2. nam vna est commissura. Si enim essent duae, aut non essent quina lintea (nam in duabus commissuris essent tres partes linteorum, videlicet media, et duae vltimae: ita fierent quindecim lintea, siquidem essent quina) aut copularentur vtrinq; vt effice-

efficerent sacco, coniunctis I cum K, et L cum M: id quod neque tege-
di tabernaculi ratio patitur, neque verba Mosis. Tradit enim bis quin-
quaginta ligulas, quum fibulas siue vncos tradat tantum quinquaginta: ex
quo perspicuum fit, singulas fibulas binis adaptari ligulis, atque ita fieri vnā
linteorum coniunctionem. Ceterae autem quinquorū inter se linteorum
coniunctiones quatuor, non fiebant fibulis, sed sutura. Imponebantur au-
tem ita tabernaculo, vt linteorum longitudines essent secundum tabernaculi
latitudinem: ex quibus quod redundaret, id in latera desueret, videlicet in
vtrumque octoni cubiti. Quum enim essent lintea longa vncos octonos cu-
bitos, tabernaculum autem duodecim cubitos, numerata in latitudine etiam
asserum crassitudine, quae et ipsa a linteis tegebatur, redundabant in latera
sexdecim cubiti, qui ex duodecim supererant hoc pacto:

Esset tabernaculi latitudo ab , altitudo c b ; si latitudini imponas linteum longum duodecigriginta cubitos, supererunt ab a ad d , octo cubiti in latus septentrionale dependentes: itemque ab ad e totidem in meridianum; vt sit lintei longitudo da be . His linteis imponebantur stragula linteorum longitudinem vtrumque vno cubito excedentia, quippe longa tricenos cubitos, f abg . Et haec de tabernaculi latitudine. Longitudinem autem occupabant linteorum latitudines, quae quum essent decem, lata quaternos cubitos, efficiebat vniuersorum latitudo longitudinem cubitorum quadraginta, quorum triginta duobus in longitudine tabernaculi occupatis, superabant ab oriente quatuor, ab occidente totidem: hoc est, singula lintea, quae penderent. Sit enim ab tabernaculi longitudo:

huic si imponas lintea longa quadraginta cubitos, erit linteorum longitudo c a bd , vt d sint ac quatuor cubiti, bd totidem, ab triginta duo. His linteis (vt ante dictum est) imponebantur stragula eadem singulorum latitudine, sed vniuersorum longitudine (nam de singulorum longitudine iam dictum est) maiore: erant enim vnū et triginta; itaque superabant de eis ad orientem sex cubiti, ad occidentem totidem, vt esset eorum longitudo e a b f , superarentque linteorum longitudinem binis vtrumque cubitis, hoc est, dimidiis linteis, ce , et df ; sed ab oriente, qua frons erat tabernaculi, df replicabatur ad g , vt pateret aditus; a tergo autem ce pendeat. Et haec quidem de tabernaculo, ex quibus Mosis verba possunt intelligi.

CAP. XXVII. v. 4. *Eius autem focum cet.*) Quod hic de arae foco dicitur (sic enim vertit Iosephus et Septuaginta מַכְבֵּר) cratis erat aerea, reticulata, quae intus in altari, quod erat cauum, collocata, exciperet ligna sacrificia: et iis exustis, transmitteret carbones ad terram (vt docet Iosephus) et subter arae contracturam collocata, ad medium arae pertingeret: hoc

hoc est, altitudinem haberet dimidiam altitudinis arae: hoc est, esset alta vnum cubitum, et dimidium. Vnde et arae contracturam, (quae, qualis esset, ex descripta apud Ezech. ara cap. 43. intelliges) in medio altitudinis eius spatium collocamus, quod nimirum focus, qui huic subest, eo usque attollitur, sed quantum recederet, ex Mose sciri non potest. Est autem מרכב a רכב deductum, hoc est ab insidendo aut incumbendo, quod retractio sit eiusmodi, vt in eo quasi federi possit.

CAP. XXVIII. v. 28. *Hyacinthinæ vittæ*) quae adnectebantur annulis in monilis interiore parte adfixis, et anteriori parte, a pectore super ephodi textum ductæ subter axillas, ibi adligabantur annulis, qui sub axillis erant in coniunctione humeralium, id est, vbi coniungebatur dorsi ephodi pars, cum parte pectoris, qui annuli prodibant sub posteriore parte ephodi; qui quidem vittarum nexus efficiebat, vt haereret monile ephodo: quod alioqui remoueretur, et laxum propenderet, si quando Pontifex esset prono corpore: quippe tantum superius adligatum, et recta ad terram pendens.

CAP. XXIX. v. 41. *Vt eo rei diuinæ odore Ioua deleniatur.*) Quod rem diuinam interpretor, in hebraeo est אש, quod verbum ab igne deductum significat rem diuinam, siue sacrificium, ad quod adhibetur ignis. Sed nos, quod idem plane valeat, verbum non habemus: nec necesse est ignis nominatum facere mentionem, quum in sacrificii descriptione comprehendatur. Alicubi verto flagrantiam.

CAP. XXX. v. 9. *Neue solido sacrificio, aut ferto fieri: neue vinum prolibari.*) עֹלָה holocaustum est, graece ita dictum, quod tota victima vretur. Itaque nos fere solidum sacrificium interpretamur: sed ponitur saepe pro hostia, seu victima. Itaque pro ratione sententiae sumus interpretati. זָבַח autem sacrificium significat, in quo victima pollucebatur, id est, comedebatur. מִנְחָה munus erat dapale, a ducendo siue ferendo denominatum, sicut latine a ferendo fertum, quo Persius vitur, et Cato de re rustica: vnde ferta facere, aut dapem facere, fertum obmouere. Aliquando significat munus, siue id Deo fiat, vt Genes. 4. siue homini, vt Genes. 33. Nos, vt postulat sententia, ita vertimus.

13. *Iouae honorarium.*) רָוַם proprie attollere est, sed aliquando excipere et seponere, vt etiam gallice lever: vt positum est Ezech. 45. et 48. vbi terræ pars Deo excepta, vocatur Iouae חֲרוּמָה, hoc est honorarium, vt nos hic vertimus. Neque enim regio attollebatur, ne quis forte contendat verbum hoc vertendum esse superstitiosius per attollo, aut effero. Atque eodem modo positum est et Prouerb. 29. Hinc pectusculum exceptitum: hinc Exceptitia dicta sunt, quae Deo destinebantur, atque excipiebantur.

24. *Iris quingentos.*) קָרָה casiam interpretatur. Sed casiam Hebraei eodem nomine, quo Latini appellant, vt est in Psalmo 45. Itaque malui hic Iosephum imitari.

CAP. XXXIII. v. 14. *Egomet praesens ibo.*) פָּנִים significare praesentiam, iam supra notatum est: hinc dicit Deus, faciem suam ituram vna, id est semetipsum: hinc Mosem adloquitur אֵל פָּנִים, id est, coram, et praesens praesentem.

CAP. XXXIII. v. 6. *Ad auxilium propensus.*) אָמַר fidem significat. Iam fides etiam latine pro auxilio et tuitione dicitur: quum dicimus implorare fidem alicuius, et fidem tuam obsecro: et in fide alicuius esse, id est, in tutela.

LEVITICVS.

ARGVMENTVM IN TOTVM LEVITICVM.

Ad Iouam varia munera. Sacri ritus, libamina, in iis damnata. Primitiae. Sacra pro noxis personis. Sanguis abominandus. Consecratio sacerdotum. Aharonis intererenti filii. Concessa ad escam animalia. Puerpera, Circumcisio. Corporis vitia. Preces, Ieiunia, Morticinium. Damnati concubitus. Leges et sacrae et ciuiles. Annua festa, spicilegia, umbracula, Iubileus annus. Soli requies, Seruitus, Manumissio. Idola, vota, decumae.

ADNOTATA

IN

CAP. III. v. 3. *Si sacerdos inunctus deliquerit in noxiam populi.*) Id est, cuius delicto etiam populus teneatur: sicut capitis aut cuiusvis membri morbus ad totum corpus pertinet: et sicut Achanis aut Davidis peccatum toti populo nocuit.

13. *Sin autem cuncta Israëlitarum respublica.*) קהרל et ערר, quae multitudinem et concionem interpretantur, fere eandem notionem habent, significantque rempublicam et ciuitatem, quam Graeci πόλις vocant, quae est (definiente Cicero) hominum coetus iure sociatus; atque ita interpretatur Iosephus Antiq. 3. vbi tradit, Mosem leprofos exegisse τῆς πόλεως, id est, ex aliorum coetu et ciuitate.

CAP. V. v. 7. *Duo columba natos.*) id est, columbos: vt בני היורה pro struthione. Sic Varro lib. 1. de re rust. Colonus in agro fureulario, ne capra natum pascat: hoc est, caprum. Id autem citat ex lege colonica, vt intelligas priscum latinorum sermonem propius ad hebraicum accessisse.

CAP. XI. v. 3. *Quaecumque diuisas vngulas habent, et bisulca sunt.*) מפרסת פירמ, id est, quod diuisis est pedibus in duas fissuras, siue in plures. שבע שבער autem, quod bisuleum est. Igitur quae bisulca sunt et ruminant, ea ad esum permittuntur. Quod autem hoc in loco lepus et cuniculus negatur esse מפרסת פירמ, hoc ita intelligendum est, si coniungas, quod in propositione positum est. שבע שבער; vt sit hic sensus: Lepus non diuisas habet vngulas, id est, non habet id, quod ego posui in propositione, vt fissis pedibus sit, idque in duo. Haec causa fuit, vt ego sic verterem. Atque ita esse facile intelliget, qui totum hoc caput, et Deuter. decimumquartum, diligenter excutiet. Tale quid inuenies Est. 58. et Ezech. 21.

CAP. XIII. v. 12. *Sin autem lepra effluerit.*) Leporam vocat, id quod leprae suspicionem facit, quamdiu de eo dubitatur: quamuis lepra non sit, vt paullo post apparet: atque hoc modo saepe loquitur.

48. *Siue in exteriori parte, siue in interiori*) שתי et ערב verterunt stamen et subtegmen. Ego non possum intelligere, quomodo possit macula in alterutro tantum inesse, quum ea duo ita inter se mixta sint, vt alterum sine altero lepra infici non posse videatur. Arbitror hic significari faciem panni exteriori, quae oculis subiecta est: et interiori, quae villosior, et minus elegans esse solet, vt vulgo in laneis pannis et mappis videmus.

CAP.

CAP. XVI. v. 7. *Capros caprinos.*) Solent in hebraea lingua voces quaedam poni, superuacaneae illae quidem, sed non sine antiquitatis venustate: vt volucres aëriae, et pisces aquatiles, pro volucres et pisces: vt poetæ niuem albam, et glaciem frigidam vocant. Sic hoc in loco capri caprini dicuntur, pro capris. Nec dissimile est illud, Populi Romani Quiritium. Ego ab antiquitatis maiestate abhorreere nolui: neque tamen semper ita verti.

CAP. XX. v. 17. *Et alter alterius verendis fuerit potitus*) id est, rem habuerint inter sese. Est autem in hebraeo: verenda viderint. Sed videre ponitur saepe pro consequi, aut sentire: vt, Videre corruptionem, videre terram a Deo promissam.

CAP. XXI. v. 4. *Ne in principis quidem*) Videtur in hebraeo vna littera transposita, legendumque בעל בעמי non autem בעמי בעל. Nam et Hieronymus ita vertit, et hoc sententia postulat, quum hic non principi, sed sacerdotibus praecepta dentur.

CAP. XXIII. v. 24. *Sabbatum monetum*) Hoc adiectiuum a monendo de-
dixi, quomodo latini Iunonem monetam dixerunt.

40. *Perseae fructum, palmarum spadices, cet.*) Hoc in loco secutus sum Iosephum, qui haec etiam oculis saepe vsurpauerat. Is igitur Antiqu. 3. cap. decimo de his ita scribit: Φέροντας ἐν ταῖς χερσὶν εἰσοσιώνην, μυρσίνης καὶ ἰτέας σὺν κρόδῳ (Φόνικος πεποιημένη, τὴ μῆλα τῆς περσέας προσόντος: Manibus ferentes (inquit) myrti, falicisque ramum, cum spadice palmae appurato, adhaerente Perseae pomo. Persea in hebraeo vocatur arbor generosa, myrtus autem foliosa: quod haec aeternis est foliis, illa praterea fructibus semper subnascens aliis. Quamquam idem Iosephus et citriis vsos tradit, Antiqu. 13. cap. 21. quod fortasse sumsit ex 2 Esd. 8. vbi citatur hic locus: in quo Esdrae loco, Hadas videtur esse citrus; sit et ibidem mentio oleae et cupressi, quae hic non commemorantur.

N V M E R I.

ARGVMENTVM IN TOTVM LIBRVM NVMERORVM.

Israëitarum census. Tribuum duces. Hebraeorum agmina. Leuitarum officia. Nazaræi. Pascha in deserto. Tubæ binae. Copiarum ordines. Populi tumultus. Mosis infirmitas. Coturnices. In Mosen Aharon et soror. Exploratores. Murmuratorum pavor, mors. Populi caedes. Libamina. Rebelles interemti. Virga Aharonis geminans. Leuitarum decimae. De petra aqua. Mors Aharonis. Balaam. Tribuum sedes. Leuitarum vrbes, et profugii. Homicidii, iubilæi ac nuptiarum leges.

A D N O T A T A.

CAP. XIII. v. 24. *Ad fluuium Escole.*) נחל non semper torrentem fluuium, sed saepe perennem significat. Itaque hoc nomine vtitur alibi Moses, quum de Arnone loquitur, quem Iosephus ποταμόν, id est fluuium vocat. Antiquit. 4. cap. 4. et 1. Machab. 5. idem χειμάρρος et ποταμός vocatur.

CAP.

CAP. XXI. v. 15. *Ad flumina Arnonis*) id est, ad Arnonem flumen: vt apud Virgilium, Ad flumina Thermodontis, Aeneid. II. vt Psal. 74, 15. Iordanis vocatur flumina: quomodo poetae saepe ora et colla dicunt, pro ore et collo.

24. *Nam Ar terminus est Ammonitarum*) In hebraeo אר legitur, sed mendose, vt ego conicio, tum quia hic legitur in graeco ἀρνη, quod exit in r: tum quia Deut. 2, 18. idem locus Ar vocatur, inter Moabitas et Ammonitas positus, his verbis: Transiturus es hodie Moabitarum terminum, videlicet Ar.

29. *Periisti Chamossi gens, cuius et mares fusi*) In hebraeo est ad verbum: Periisti Chamossi gens, dedit filios eius, cet. Sed est mutatio personarum, qualis est Genes. 49, 22. sqq. vbi Iacobus Iosephum modo per secundam, modo per tertiam personam adloquitur. Praeterea quod est, Dedit filios eius: singularis numerus est pro plurali, dederunt: quod est per passivum interpretandum, dati sunt; id quod faciunt Latini, per pluralem tantum, perhibent, aiunt, ferunt: pro perhibetur, fertur. Eodem modo locutus est Moses et saepe alias, et infra cap. 23. et Num. 35. quod idem fit 2. Reg. 11. Quod autem sequitur, Atqui lux eorum Hesebon: poetice dictum est, pro capite regni, et vrbe fortissima.

CAP. XXII. v. 22. *Quo eius itinere irato Deo*) Dei mens erat, vt Balaamus Hebraeis bene ominaretur: itaque hoc animo eum ire iusserat. At Balaamus sperabat se illis imprecaturus esse, quemadmodum postea satis ostendit. Hoc animo susceptum iter Deo displicebat.

30. *Numquid tale sum tibi facere solita?*) Quum hoc praeter consuetudinem faciam, debes existimare grauiorem aliquam subesse causam: eamque potius vestigare, quam me iniuria verberare.

32. *Istud iter susceptum est contra meam sententiam*) Ita interpretatur Iosephus, τὴν ὁδὸν παρὰ γνώμην τῆς θεᾶς γενουμένην.

CAP. XXIII. v. 10. *En populum seorsum habitaturum*) id est, omnium excellentissimum, itaque ab omnibus aliis fecernendum et singularem.

11. *Quis Iacobeorum pulueris?*) id est, innumerabilis multitudinis.

CAP. XXIII. v. 4. et 16. *Qui ab omnipotente praesignificata vidit*) מורה quum de homine dicitur, significat visum, et rei praesensionem atque praenotionem: quum autem de Deo, significat praedictionem et praesignificationem, (vt ita loquar) atque hoc modo saepe in vatibus pro vaticinatione ponitur, eadem ratione ברך qua in homine bene precari est, in Deo secundare et fortunare.

7. *Cuius de stula*) id est, a quibus proles orietur, quae vehementer crescet, vt arbores in humida terra: quorumque rex superabit Agagum, id est Amalechitarum reges: sic enim appellatos aiunt, vt Aegypti Pharaones.

24. *Quum classis ex Cittimorum sinibus*) Qui sint Cittimi, declarat Iosephus Antiquit. I. cap. 7. his verbis: Chethimus Chethimam insulam tenuit: ea nunc Cyprus vocatur, ex qua et omnes insulae, et bona pars maritimum Chethim ab Hebraeis nominantur. Ad stipulatur orationi meae vna de Cypru vrbibus, quae appellationem retinere potuit. Cetios enim vocatur ab eis, qui eius nomen Graecum fecerunt, ne sic quidem Chethimi nomine vitato. Haec Iosephus. In Esaia quoque capite 23, 1. a Cittimis venturus dicitur Alexander, Tyri expugnator; et idem Alexander i Mach. 1, 1. dicitur ortus ex terra Chethim, quum fuerit Macedo; et eiusdem libri cap. 8, 5. legitur, τὸν περὶ τῶν νηπιῶν Ἑσπερίαν, id est, Persem Citiurum regem: quod de Perse Macedonum rege scribitur. Ex quibus patet, Citti-

mos

mos Graecos aut Macedonas appellari: quamquam et Italia videtur in hoc nomine comprehendi, quandoquidem eam hoc nomine nuncupavit Iosephus hebraice scribens, Antiquit. lib. 4. cap. 22. Recordor etiam, alicubi legisse me, a Cetim Macedonum esse nomen deductum, praeposita syllaba, et t littera in d propter adfinitatem commutata.

CAP. XXVII. v. 19. *Eique in eorum oculis praecipito.*) id est, praecepta dato, eumque doceto. Hoc modo locutus est Cicero Officiorum l. his verbis: Ut nemini parere animus bene a natura informatus velit, nisi praecipienti, aut docenti, aut vtilitatis causa iuste et legitime imperanti.

CAP. XXX. v. 6. *Omnia eius vota irrita sunt.*) Si Deo factum a filia votum pater dissolvere potest: profecto non bene sentiunt hodie, qui negant facta parentibus inficis sponsalia posse a parentibus irrita fieri: nisi forte homini facta promissio arctius obligat, quam Deo.

CAP. XXXIII. v. 6. *Ad occidentalem terminum habebitis mare.*) In hebraeo est, mare magnum, quoniam Hebraei eodem nomine mare et lacum appellant, ne de lacu intelligeretur. Nobis, qui lacum proprio nomine vocamus, non est necesse mare magnum dicere, sed satis est mare. Idem fit et alibi, et Iosuae 1, 4.

DEVTERONOMIVM.

ARGVMENTVM IN TOTVM DEVTERONOMIVM.

Ad exercitum conciones Ducis Mosis. Praeterita in deserto iura, delicta, aerumnae, victoriae. Iosuae dignitas. Leges multae. Familiarum institutio. Idololatriae detestatio. Praecepta praecipua. Dei attributa. Cordis circumcisio. Dei natura. Chananaeae copia, situs. Piorum beatitas. Diuinarum rerum aeternitas, et cultus. Carnis et sanguinis decreta. Filii deastris immolati. Vatum probatio. Pseudonatum supplicia. Deastricolarum internecio. Funus. Morticinium. Debita. Mammissio. Primogenita. Festi dies. Rex. Artes vetitae. Asyla. Homicidium. Militia. Crux execranda. Gentis iniuisae, amandae. Diuortia. Mensurae. Foedus cum Ioua. In Dei verba populi sacramentum. Mosis carmen, mors, sepultura per Iouam, ignota mortali.

A D N O T A T A.

CAP. II. v. 7. *Qui vestrum iter curauisset*) In hebraeo est, Qui vestrum iter nouisset; sed ego sensum, non verba, reddidi. Dicitur enim Deus eos nouisse, quos vt suos conseruat: quemadmodum ignorare eos, quos perire finit tamquam alienos. Sic Psalmo primo dicitur viam, id est mores factaque bonorum nosse, cui contrarium est, quod de impiis dicitur, eorum viam perituram esse. Itemque i Reg. 2, 12. dicuntur Elis filii non nosse Iouam, pro contemnere ac non curare.

CAP. III. v. 8. *A duobus Amorraeorum regibus terram abstulimus cisiordaninam.*) בעבר significat trans. Sed quum sit Moses in ea terra, de qua loquitur, non dubium est, quin eam vocet cisiordaninam: quemadmodum fi

nos de ea Gallia loquamur, quae a Romanis transalpina vocatur, haud dubie eam cisalpinam ex nostra consuetudine vocemus, non transalpinam ex consuetudine Romanorum, nisi ex illorum libris loquamur. Sic Moses Basanam transiordaninam vocare non potest, nisi sic loquatur, quasi sit in Chanaan: quod absurdum est, quum hic ex sua persona loquatur; alioquin vocaret Libanum cisiordaninum, quem tamen paullo post hunc locum dicit esse trans Iordanem, eodem verbo utens, quo hic. Quare necesse est, aut vt idem verbum vtrumque significet: aut בעבר mendum sit, pro מעבר, quod citra significat, nisi quum additur ירדן, tunc enim significat trans. Idem verbum saepe ambiguum est in Iosua, et Deuter. 5. Ego sensum sequor.

CAP. VI. v. 13. *Perque eius nomen iuratore.*) Iurare est, testem veritatis religiose adducere. Qui per alium iurat quam per Deum, alium sibi Deum fingit, qui sit veritas, quique norit omnia; quod nefarium est, quum solus Deus ea norit, quae iureiurando adfirmamus. Per solum igitur Deum iurandum est: neque iureiurando sancto magis offenditur Deus, quam vir bonus, quum testis citatur: potiusque delectatur. Sed hoc fieri non debet inaniter, id est, neque in re falsa, nam hoc esset Deum mendacem facere: neque in re leui, nam hoc esset Deum contemnere: neque si tibi citra iusiurandum credatur, aut si res non postulet, nam hoc esset supervacaneum: neque si res per homines probari possit, nam hoc esset datam a Deo testimonii rationem repudiare.

CAP. VII. v. 10. *Eique sine dubio coram digna factis praemia rependentem*) Ab aliis ita vertitur hic locus, vt dicatur Deus improbos statim ulcisci, sine cunctatione. Sed id a Dei natura est alienum, qui est ad iram tardus: et res ipsa clamat, improbos non statim puniri: id quod quum alii multi, tum Ieremias conqueritur. Praeterea verbum אחר non proprie cunctari significat, sed id quod שׁעָרָה dici potest. Latine exprimitur duabus negationibus, hoc modo: Si votum feceris, noli non reddere: id est, redde sine dubio; vt Deut. 23, 21. Et Habac. 2, 3. ita legitur: Si cunctabitur, expecta eum, veniet enim לא יאחר: id est, sine dubio. Sed gallice bene exprimitur: Et n'y faudra point. Quod si ita redderetur, Veniet enim, non cunctabitur: contrarium esset ei, quod ante positum est. Si cunctabitur, expecta eum: nisi forte cunctabitur, pro cunctari videbitur, dictum est.

CAP. VIII. v. 7. *Terram aquarum fluminibus, fontibus, lacubus scatentem.*) Quod verto Lacubus, in hebraeo est profunda. Vocat autem profunda, quiescentes aquas, vt sunt stagna et lacus, quos videmus in Evangelio maria hebraico more dici.

CAP. X. v. 8. *Et eius nomen celebrandum*) ברך et bene precari, et celebrare significat. Sed si hic bene precari significaret, primum curta esset oratio. Deinde quum Leuitici muneris pars sit vel praecipua, Deum laudare, vt est in 1 Paral. 19, 2. non est consentaneum, hoc in loco (in quo nominatim de Leuitarum munere tractatur) nullam huius rei factam esse mentionem. Haec causa fuit, vt ita transtulerim. Atque in eandem sententiam transferunt etiam alii, 1 Paral. 22, 13.

CAP. XIX. v. 8. *Praeter si quid ille.*) Si Leuita ille, venditis bonis paternis, pecuniam inde contraxerit, fruatur ea pecunia proprie: et insuper fruatur communiter portionibus, quae ei ex ministerio debentur. Non enim aequum est, quatenus ministrat, eum viuere bonis paternis. Nam qui sacris ministrat, is debet ex sacris viuere. ממכר autem significat etiam rem venditam, vt Ezech. 7, 13. et ponitur pro rei venditae pretio, sicut ממכרה pro rei emtae pretio, Leuit. 25, 16.

CAP.

CAP. XX. v. 19. *Quasi homines sint vris arbores.*) Belli lex est, parcere subiectis, et debellare superbos. Arbores subiectae sunt: neque vobis, vt homines, in obsidione repugnant. Debetis igitur eis parcere.

CAP. XXI. v. 20. *In eius loci curiam.*) In hebraeo est, Ad portam. Sed quia in vrbium portis erant curiae, dicitur porta pro curia: sicut hodie Turcarum regis aulam, Portam appellant.

CAP. XXII. v. 8. *Eius tectum lorica munito.*) In Palaestina plana tecta sunt: ea iubet ambitu quodam et septo circumdari (quam ego loricam verto) ne quis inde cadat. Nam in eis saepe versantur homines, quod vel ex Christi dicto intelligitur, qui iubet Apostolis, vt quae in tenebris docentur, ea ex tectis praedicent: vt patet et in Iosua, apud Rachabam. cap. 2, 6. 8.

9. *Ne et frugum, quas seueris, redditum et vineae prouentum consecres.*) Consecrabantur fruges, libando primitias Deo. Quod si idem fundus et vitibus esset et segetibus confitus, eius redditus neque messis esset, neque vindemia: itaque neutrius nomine posset Deo consecrari, sed mixto: qualis est in animalibus maula, quae confusio Deo simplicitatis amanti displicet.

CAP. XXIII. v. 18. *Aut admissurae canis pretium.*) Iosephi interpretationem secutus sum, qui vertit, ἐπὶ ὄχλησι κυνός. alioquin ad verbum legitur, canis pretium.

CAP. XXIX. v. 29. *Occulta Iouae Dei nostri sunt.*) Quae nobis declarauit Deus, his debemus sine cunctatione parere: eorum si causae sunt obscurae, aut si quid in eis aliud latet, aut nobis (vt sumus tardi) absurdum videtur, debemus tamen tantum Deo tribuere, vt quia iussit, faciamus: neue aliunde eius voluntatem sciscitemur, quam ex eius lege. Nam si quae sunt occultiora (arbitror hic Mosem euangelii arcana et alia innuere, quae etiam in lege latent, et quae Mosi declarauit quidem Deus, sed celare iussit, vt est in 4 Esdr. 8, 62.) ea Deus penes se habet, prompturus quum libebit.

CAP. XXXII. v. 26. *Et quidem statueram eos ita profligare.*) Israëliitarum genus propter eius scelera funditus abolerem, nisi metuerem, ne eorum hostes, per quos eos delerem, huius rei gloriam non mihi, sed sibi vindicarent. Neque enim tantum rationis et prudentiae habent hostes, vt cogitent fieri non posse, vt tot Israëlitae a tam paucis hostibus superentur (id quod tamen tum fiet, quum in Israëlitae animaduertam) nisi essent a me Deo suo non solum destituti, sed etiam subacti, atque fracti: praesertim quum ne ipsi quidem hostes dicere possint, Deum nostrum, id est me, (est enim personae mutatio, quasi ipse populus, non Deus loquatur) ita debilem esse, vt videri possit, inuito me Israëlitae ab hostium diis esse deletos: quum sciant, me inuitis Aegyptiorum diis (si tamen diis,) populum meum abduxisse, et inaudita illa omnibus inuitis fecisse. Sunt enim illorum dii, quales ex ipsorum hominum fructibus, hoc est, moribus et institutis apparet, qui quidem mores sunt non minus scelerati, quam olim Sodomitarum. Dicit quis: Qui fit ergo, vt tuo populo ita adfecto, hostes impunitos patiarer? Ego vero scio, quid, et cur, et quousque faciam: quod mihi nunc soli notum, tunc ab aliis quoque intelligetur, quum et Israëlitae poenitentiam agentibus iterum fauebo, et hostes successu insolentes viciscar. Haec Moses: quae facilius intelligentur, si cum superiore capite conferentur, in quo eadem futura, eodem ordine minatur.

CAP. XXXIII. Si hic meminerimus, qui hic Ioua dicitur, eum esse Christum Dei filium, quemadmodum in 3. Exod. ostendimus, hunc locum facilius intelligemus. Est igitur haec sententia: Ioua, id est, missus a Deo filius, qui vnnum cum patre Deo est, venit de Sina: nam illic apparuit, et legem de-

dit. *Ex Seire ortus est*, vbi etiam Mosem adlocutus est, iussitque serpentem aeneum fieri. *Patuit ex monte Pharane*, vbi Mosi coturnices promisit: *venitque ob sacras legiones*, id est, ob Israëliitarum populum sacrum: *habens eis legionibus ignem disciplinae*, hoc est, igneam disciplinam: *ad dexteram suam*, id est, eis adferens legem suam cum multo igne: *hominum sane amator*; oportet enim mirum esse illius amorem, qui Deus inter homines versari non sit dedignatus. *Cuius sancti ornēs*, scilicet Israëlitae, qui sunt in eius fide et tutela, *sunt in manu tua*, o Deus eius pater: *et quidem ad pedes tuos prosternuntur*, tibi supplices sunt, et a te pendent, *eo*, tuo filio, *de tuis dictis sumente*: quam enim legem Mosi tradidit, eam a te accepit. Moses porro legis non auctor fuit, sed praeceptor et magister, qui legem a Ioua acceptam, *tradidit Iacobeorum reipublicae tenendam*: qui Mosēs fuit *vex inter probos*, id est inter Israëlitas Deo probatos, dum eorum capita collegit, rempublicam ordinavit, fontes puniuit, quae sunt regis opera. Quod autem verto, *ob legiones*, in hebr. est מרברת, quod verbum proprie significat myriadas, id est, dena millia: sed ponitur pro numero et multitudine: sicut latine milles dicimus, pro saepissime; ון autem interpretor Ob, vt significet causam et vtilitatem: quomodo latine dicitur: Ex, quum dicimus, Ex re tua est: et, Ex republica facere, id est, in reipublicae vtilitatem. Hoc modo locutus est Ezech. cap. 45, 20. his verbis: וכן העשה בשבעה בהרש מאיש שנה ומפתי וכפרתם את הברית. id est: Atque ita facies septimo die mensis, ob hominem, qui per imprudentiam peccauerit, aut per errorem, proque domo supplicabitis, id est, hoc facies, quum hominis imprudentia lapsi causa sacrificium facies. Et Deut. 7, 8. משמר את השבעה, id est, ob seruandum iurisiurandum. Itemque Esaiae 7. et Psal. 59. et latine apud Ciceronem, Flere de filii morte; et apud Varronem de re rust. 3. Eunti de controuersis: id est, ob controuersias. Quod autem verto, *eo de tuis dictis sumente*, quum sit in hebraeo futurum verbi, non participium, sciendum est, hebraea verba saepe pro participiis poni, praesertim futura, quum sine coniunctione ponuntur, quod ea lingua participio futuro caret: id quod et alias saepe fit, et Genes. 49. vbi Iacobus bene precatur Iosepho. Et Num. vicesimotertio, quod imitatus in Apocalypsi Iohannes dixit *וְעַתָּה אֲנִי וְאַתָּה עִמָּךְ*, vbi עִמָּךְ cum articulo, pro participio positum est. Quod verto *Probos*, in hebr. est ישרון, singularis pro plurali, qui hebraismus est, et significat rectos, aequos, et (vt dixi) probos: id est, Israëlitae; vt etiam Es. 44. appellantur. De Rubene quod hic dicitur, declaratum est in Iacobi testamento. De Iuda haec est sententia: Iudaea tribus erit bellicosa, solaque bellum hostibus inferre audebit, si speret sese Dei praesidio incolumem ad suos redituram; vt sit *Deduc*, pro *reduc*: sicut ire in hebraeo pro redire non raro ponitur. De Leui sic loquitur: *Tua integritas et claritas* (adludit ad haec verba, quae erant in Pontificis monili inscripta) id est, tuorum morum probitas, et doctrinae praestantia, quibus ambobus debes hominibus praelucere, est viri clementis tui, id est, Iouae: qui tibi, qua est clementia, praecepit fauet sacerdotium indulgendo: *quem tu lacestiuisti apud Massam, cum quo iurgasti ad aquam iurgii* (Nam Moses et Aharon, qui erant Leuitae, Deo fidem non habuerunt, quum aquam ex petra elicuerunt; quum enim deberent eius rei gloriam Deo tribuere, in eo peccarunt, quod dixerunt; Attendite rebelles, an vobis aquam ex hac petra eliciamus. Debebant enim loqui vt Paulus, qui dicit: Non ego, sed in me Christus) *Qui vir clemens tuus*, id est, Ioua Christus, pluris

pluris facit obedientiam, quam cognationem: eosque pro cognatis habet, *qui tuis dictis*, o Deus (est enim personae mutatio) *obtemperant*; quemadmodum docet ipse Christus, Matth. 12. Qui fecerit voluntatem patris mei, meus frater et soror et mater est. Sed de sacerdotum claritate et integritate in Christo sita, operae pretium est quiddam considerare, quod a Iosepho Antiquitat. 4. positum est in hanc sententiam: Gemmarum, quas in humeris ferre pontificem, supra dixi (erant autem sardoniches) altera, quandocumque rei diuinae aderat, lucere solebat, scilicet ea, quae dextrum humerum intigniebat, abfiliante splendore, et longissime apparente: quum tamen is antea non esset in gemma. Mirum sane hoc est, eis qui non sapientiam ad contentum rerum diuinarum exercuerunt: sed dicam, quod mirabilis est. Nam per duodecim gemmas, quas ad pectus Pontifex infusus esseni fert, victoriam proelio dimicaturis praesignificabat Deus. Tantis enim splendor ab eis rutilabat, nondum moto exercitu, vt toti multitudini notum esset, Deum adesse in auxilium. Vnde Graeci, qui nostros in pretio mores habent, quoniam nihil habent, quod his contradicant, essefenem rationale vocant. Quamquam desit et essefen et sardonyx lucere annis ducentis, antequam ego hoc opus composui, Deo ob leges violatas indignato. Haec Iosephus. Ex quibus intelligi potest, splendorem illum sub Christi tempus (qui vera Leuitarum lux est) desuisse. Scripsit enim Iosephus anno decimo tertio imperii Domitiani Caesaris. Quod sequitur, clarum est; docet enim, Leuitarum munus esse, docere, et sacra facere. De Beniamine quod dicit, Iouam inter eius humeros habitaturum, significat, Iouae domicilium et templum fore in Beniamitarum finibus: id quod euenit. Iosepho sic ominatur: *Felix Iouae dono terra eius*. In hebraeo est, Fortunata Iouae terra eius: id est, Iouam habet secundum; quomodo latine dicimus, Felix prole puerpera: id est, quae talem habeat prolem: Felicem te tali patrono. Deinde ostendit, vbi sita sit illa terrae felicitas: nimirum in caeli temperie, et rore, atque pluuia: in bonitate soli: in sole, in quo est fetifica vis: in luna, quae frugum maturitatem iuuat, dum molliore et imperfecta vi (vt Plinii verbis vtat) soluit tantum humorem, atque etiam auget, quem solis radii absumant: quaeque a sole illuminata (vt ait Cicero) grauiditates et partus adfert, maturitatesque gignendi: *In capite montium perennium*; id est, immobilium (poëtico more dictum) *in prouentu collium*, id est, in eis quae in montibus et collibus gignuntur: *in fauore habitatoris rubi*, id est, Iouae, quem moriens Iacobus pastorem lapidem Israëlis vocauit. Fauorem interpretor יצטר, qui in nouo Testamento dici solet *ἐνδοξία*. Quod autem eius primogenitum decorum bouem vocat, significat, Ephraimitas fore bellicosos: ducta similitudine a boue et monocerote. Deinde quod Ephraimi legiones, et Manassis cohortes dicit, significanter dicit, Manassi Ephraimum numero anteponeus: quod idem Iacobus fecerat. Ego rem latino more expressi, quae Graecis verbis poterat per myriadas et chiliadas, et quidem ad verbum exprimi. Nec refert, quod legionis vocabulum non significat praecise decem millia, aut cohortis vnum mille. Non enim hic certus ponitur numerus: sed verba ponuntur, quorum aliud plures, aliud pauciores significet. Zabulonii foris clarebunt, vtpote maris accolae, et nauiculariam facientes, Issacharianis domi manentibus. *Populos in montem inuitabunt*: erunt enim maritimi, et diuitiis maritimis abundabunt (hoc enim est, quod vocat maritimam abundantiam, et obrutos arenae thesauros, id est litoreos) quibus inuitati exterarum gentium homines, cum eis commercia habebunt, et ea consuetudine adlicentur *in*

montem, id est Hierosolymam, vbi Sion Dei mons est, vt ibi *iustitiae sacra* faciant, vt potè diuinitus tradita: quum cetera sint impia atque polluta, itaque iniusta. *Grates Gadum explicanti*: id est, Deo sunt agenda gratiae, cuius praesidio Gadini bellica vi finitimos propulsant, et suos fines amplificant. Quod autem verbo Grates, in Hebraeo est בָּרַךְ, quod vertunt benedictus, Graecos imitati, apud quos est *εὐλογητός*. Sed hoc verbum saepe gratias agere significat: quod fit quum ob aliquod benefactum laudatur, et ei benedicitur; vt patet ex Luea, qui quod a Marco de Christo in coena dictum est *εὐλογήσας*, dicit *εὐχαριστήσας*. Hi vbi primum animaduertunt, Ogi et Sehonis terras esse sibi accommodas, in otio futuris et imperaturis, Mosem et populi principes adiuerunt, vt terras illas obtinerent: et promissum praestiterunt, Israëlitis in suas possessiones intronissis. Dan (id est, Dania tribus) erit leone generosior. Nephthalis Iouae carus. Afer progenie diues, fratribus carus, oleo, ferro, aere abundans: *Vires pro aetatis ratione*, vt, quem locum aetatis Afer inter fratres habuit, eundem eius posteris fortitudinis obtineant in tribubus. Quae sequuntur, ad vniuersas tribus pertinent. Nullus est cum Deo Israëlitarum conferendus: qui quamuis in caelis habitet, non tamen ita terrena despicit, vt non in terram sua semper brachia demittat: id est, vt non Israëlitis adsit, eorumque hostibus exactis, eos in tuto collocet, efficiatque, vt *Iacobus oculum adiciat ad terram feracem*, id est, terram feracem videat, et ea potiatur (nam Videre pro potiri, etiam antea notauimus) Felix Israëlitarum populus, et plane incomparabilis, qui talem habeas defensorem Iouam, *qui est tui fastigii gladius*: id est, qui te suo praesidio in istud fastigium et dignitatem euexit, vt tibi subiiciantur hostes tui. Verbum hebraeum est יִכְרַחֲמֶנִי, quod graece bene exponi potest, *σκαλῆσονται*, succumbent inuitti.

I O S V A.

ARGVMENTVM IN IOSVAM.

Ad Iosuanam Ioua. Dux ad populum, is ad Imperatorem. Rachabae in exploratores benignitas. Copiarum per Iordanem transitus. Lapidis ad rei monumentum. Secunda circumcisio. Pascha, Mannae finis. Hierichuntis excidium. Sacrilegus Achan. Hais capta. Rex in cruce sublatas. Gabaonitarum fraus. Regulorum in Iosuanos foedus. Solis et lunae quies. Hostium elades et Enaquinorum. Terrae diuisio, fines, asyla. Leuitarum oppida. Trans Iordanem ara, de hac legatio. Morituri Ducis verba.

Hunc librum a Iosua non esse scriptum, vno argumento conuinci potest, quod in decimo capite citatur liber Recti, ad probandam historiam, de sole consistere iusso: qui liber profecto a Iosua citari non potest, quum sit post tempora Dauidis scriptus. Nam i Reg. cap. i. citatur ex libro recti historia de Dauide. Alterum argumentum est, quod capite 15. scribuntur ea de Axa Calebi filia, quae post Iosuae mortem gesta sunt, vt habetur in Iudic. cap. i. Ex quibus perspicuum fit, nec hunc librum a Iosua, nec librum Recti a Mose fuisse scriptum, sed post, aut certe non ante tempora Dauidis.

ADNO-

ADNOTATA.

CAP. VI. v. 4. *Septem tubas buccinas.*) ייבלי adiectivum est, quo tubae sonus notatur. Inde Iubile dictum est, quod eo anno tubae clangore libertas promulgabatur. Indidem Iubilare verbum latinum videtur deductum. Ego, quum melius non haberem, buccinas adiective dixi. Nam si clangentes pro clancoloris (vt ita loquar) dixissem; ambiguitate non caruisset oratio.

CAP. XX. v. 6. *Donec causam in concilio dixerit*) Postquam primum in porta senatoribus causam suam solus exposuerit, recipietur ille quidem, sed ea conditione, vt si sanguinis vindex veniat, ille se iudicio sistat, et ante id iudicium sit in vrbe tutus. Quod si vel non veniat accusator, vel causam non obtinuerit, vivat illic percussor vsque ad decessum pontificis.

I V D I C E S.

ARGUMENTVM IN TOTVM IVDICVM
LIBRVM.

Iudaei in Chanaanacos. Hierosolymae expugnatio, et Bethel. Israëlitae idololatrae. Debora vates. Sisarae nex. Madianitae in Israëlitas. Ad Gedeonem Angelus. Idem Gedeon in Madianitas caesos. Fratricida filius Gedeonis. Sichemitarum aerumnae. Israëlitarum calamitates. Immolata Iephthae filia. Sansonis vita, gesta, eneruatio, mors. Beniamitae in Israëlem. Iabesensium excidium.

ADNOTATA.

CAP. V. v. 14. *In valle posterior fuisti, o Beniamita*) בעמק legitur, hoc est, in Amalechitis: sed sententia constare non potest. Videtur בעמק legitisse graecus interpres, qui vertit εν κοιλάδι: quae lectio sententiae conuenit; nam paullo post dicitur, in vallem missus esse Baracus, in qua pugnatum est. Est igitur haec huius loci sententia: in hoc proelio non adfuere Beniamitae, sed eorum populares Ephraimitae et Manassenses, ex Machire Manassis filio orti, digni qui deinceps inperent: item Zabulonii litterarum proceres, et Issachariani duce Baraco.

CAP. VIII. v. 16. *Senatores eos contriuit*) In hebraeo legitur יידע, nullo sensu aut certe coacto. Paulo ante v. 7. positum erat ירשה, et comminuum. Itaque quum hic repetantur cetera eadem verba, puto legendum esse יידע.

CAP. XI. v. 35. *Ea es, quae me perturbes*) In hebraeo est, Es in meis perturbatoribus: id est, me perturbas. De quo loquendi modo vide adnotata in Psalmum quinquagesimum quartum.

CAP. XII. v. 7. *Sepultus in oppidis Galaaditicis*) Quoniam oppidum nominatim non declarat, loquitur per numerum pluralem. Sic Gen. 19, 12. dicitur Lotus vrbinum incola, quum vnus esset. Et Cicero dixit: Ego eram in his locis.

CAP. XIII. v. 5. *Occurrit leoni*) כפיר אריות leonem interpretor, sicut שיער העצם caprum, cuiusmodi multa sunt in hebraica lingua, nam paullo post leo vocatur, vno nomine.

20. *Illius ipsius adfinitatis conciliator fuerat*) Secutus sum Iosephum, qui vertit συμφορόλον: et veterem, qui pronubum: et Graecum, qui συμφορών.

CAP. XV. v. 8. *Gravi ingentique clade in quodam tractu*) Ad verbum legitur, percussit eos coxam supra femur. Ego quum hinc nullam aptam possem elicere sententiam, Iosephum secutus sum, qui vertit, πολλούς ἐν τῷ πεδίῳ τῶν παλαιστίνων ἀποκτείνων, Quum multos in campo Palaestinarum occidisset. Nam רך non solum femur, sed etiam regionem declarat.

16. *Maxilla asini, asini asinari*) חמר המרתים asinus asinarius eo modo dicitur, quo caprum caprinum, et bouem bouinum dici adnotauimus: et quomodo Iudic. 5, 30. רחם רחמיים puella puellaris, id est puella dicitur, estque elegans repetitio: praesertim in sententiis. Neque hic magistrus Iudaeos sequi placet, qui רך acruum interpretantur. Nam ita et imperfecta foret, et minus elegans sententia; neque iisdem vocalibus scribitur id verbum, quum acruum significat, nisi hoc in loco, si illis credimus. Sed ambiguus quum sit, in testimonium adduci non potest: nec propria interpretatio coactae locum relinquit.

CAP. XVII. v. 1. *Fuit vir quidam*) Haec et quae sequuntur deinceps ad finem totius libri, gesta sunt, antequam essent in Israëlitis gubernatores, quos vocant Iudices: quod ex ipsa historia patet, in qua cap. 18. quaerunt Dani hereditatem: et in eodem est sacerdos Ionathan, Mosis Nepos, qui non potuit vixisse tamdiu: et cap. 20. Phinees, Eleazar filius. Praeterea cap. 19. negantur Israëlitae habitare Hierosolymae, quum tamen eam occupasse, et incoluisse dicantur in cap. 1. Adde quod Iosephus, quae scribuntur in cap. 19. ante narrat, quam quae superius scripta sunt.

CAP. XVIII. v. 2. *Suorum militum abiectissimos*) בני חיל non fortes semper, sed milites dicuntur, vt patet ex multis locis in Numeris et secundo Reg. 17. Abiectissimi autem mittebantur, vt facilius fallerent.

7. *Quod procul a Sidoniis aberant*) Hinc apparet, eos aut clientes aut certe socios Sidoniorum fuisse, a quibus defendi propter distantiam locorum non potuerint.

R V T H A.

ARGVMENTVM IN TOTVM LIBRVM RVTHAE.

Caritas amonae. Elimelech peregrinus. Ruthae suae ingenium, eadem ad spicas, cum Boozo. Ritus ex calcei derractione. Booz coniuix Rutha.

A D N O T A T I O.

CAP. III. v. 16. *Ille in oppidum ad socrum venit*) Venit, in hebraeo masculinum est: sed mendum esse coniiicio, tum ex sensu, tum ex vetere versione.

REGVM

REGVM LIB. I.

ARGVMENTVM IN PRIMVM LIBRVM
REGVM.

Ex Anna Samuel. Ad istum in fano Deus. Israëlis clades. Ab hoste arca ablata. Calamitas Azotiorum. Arcae restitutio. Populus regem petens. Vnctio Sauli. Bellorum varietas. In hostes Ionathan. In regem Samuel. Victor Saulus, contra filium. Samuel regem confodiens. Dauid vnctus. Regis vexatio. De Goliatho Davidis victoria. In Dauidem Saulus. Regii nati cum Dauidе societas. Sacri panes profugo dati. Simulatus Davidis furor. Caesi sacerdotes. Contra profugum Ziphæi. Rex et Dauid in specu. Samuelis obitus. Abigail munifica. Dauid ad exterum regulum. Ad Pyrbiam Saulus. Dauid in hostes.

Regum libri duo priores apud Hebraeos Samuelis dicuntur: posteriores Regum. Ego Latinorum titulum retinendum putavi: nam librum de rebus post Samuelem gestis, Samueli adscribere, absurdum est.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 3. *Ad Iouam bellipotentem*) In hebraeo est, Iouam exercituum. Vocantur autem exercitus, non solum milites, sed quidquid eiusmodi est, quo Deus vtatur, vt militibus vtuntur imperatores. Vtitur autem Deus rebus omnibus suo arbitratu. Itaque Ioua bellipotens, siue armipotens est, qui rebus omnibus imperat: quod quale sit, patebit ex illo centurione, qui Christo demonstrabat, sese in suos milites auctoritatem obtinere: et quidquid illis imperaret, eos exsequi.

CAP. VI. v. 8. *Aureaque simulacra, quae illi, cet.*) In hebraeo est כלי, quod vasa significat: sed latius patet, vt *σκεῦος*. Itaque quum hic loquatur de simulacris, non ausus sum vasa aut utensilia vertere, quod his vocabulis simulacra significari posse non videntur.

17. *Et ad ingens illud saxum*) אבן legitur: sed quum ante saxi mentio facta fuerit, neque quomodo super lectu posita arca sit, intelligam, et septuaginta λίθον verterint: puto legendum אבן.

CAP. VIII. v. 12. *Hos tribunos, hos centuriones*) In hebraeo est, Duces millenarios, et quinquagenarios: sed hic non praescribitur certus numerus: et Latinorum more, Latinis loquendum est. Sicubi certus numerus definiendus est, licet semicenturiones appellare. Audendum est enim, quum iubet necessitas.

CAP. XII. v. 17. *Triticici messis est, Iouam inuocabo, et tonabit*) Tonitrus ille tempore messis, praeter naturam fuit, ideoque mirabilis: propterea quod vere tantum et autumnno fiunt tonitrua. Cuius rei caussa est, quod concitantur ex conflictu calidi et frigidi, qui conflictus neque hyeme (superante frigore) neque aestate (superante aestu) fieri potest, praesertim in aestuosis terris, qualis Syria est: nam apud nos non rara sunt aestate tonitrua.

CAP. XIII. v. 1. *Iniuit autem Saulus regnum, cet.*) Apud Hebraeos sic ad verbum legitur: Natus annum Saulus, quum regnum iniuit, et duos annos regna-

regnauit; quod quidem sic interpretantur: Saulus vnum annum rex fuerat, et quum duos annos regnauisset, cet. vt hinc primus numerus ad spatium regnandi, non ad Sauli aetatem referendus sit. Sed hoc pacto hebraea verba torquentur, neque sententia satis constat. Non enim diceret, annum agens, siue natus annum in regnando, pro eo quod est, quum iam annum regnauisset: quum haec loquendi ratio, Natus tot annos, numquam apud Hebraeos, sicut nec apud Latinos, dicatur, nisi de hominis aetate, a natiuitate numerando. Deinde non diceret, Natus annum: sed, Natus vnum annum. Solent enim ebraei numerum exprimere, etiam quum de vno loquuntur. Praeterea supplenda essent nonnulla, id quod locum reddit suspectum. Solet autem in his libris, regum actas et regnandi tempus initio narrationis rerum ab eis gestarum poni; vt libri secundi capite secundo, vbi sic scriptum exstat: Natus erat annos quadraginta Isobethus Sauli filius, quum regnum in Israelitas iniiit: duos annos regnauit. Quod idem fit in aliis regibus. Itaque arbitror hoc in loco scriptum fuisse, quot annos natus Saulus regnum inuierit, quotque annos regnauerit: sed locum esse mutilatum. Neque enim duos tantum annos regnauit, sed quadraginta, vt habetur Act. 13, 21. et apud Iosephum in fine libri sexti, vbi dicitur, Saulus regnasse viuente Samuele, annos octo: mortuo autem, duos et viginti.

36. *Eosque usque ad lucem matutinam perimerent*) In hebraeo est, diriperent: sed ponitur pro eo, quod est interficere, sicut saepe apud Homerum ἐννοήσεν.

CAP. XVII. v. 4. *Vir quidam immanis*) מַרְיָא בֶן דְּמַרְיָא deductum est, vt fit vir filiorum, id est hominum (nam filius pro homine dicitur) id est excellens: sicut Latini dicunt hominem paucorum; et Galli, enfant de maison, filius domus, pro filius locupletis aut nobilis domus, hoc est, magno loco natus.

12. *Tam senex et aetate prouectus*) In hebraeo legitur בַּמַּשְׁנֵי בָא, Prouectus viris, si legeretur בַּמַּשְׁנֵי בָא, pulchre constaret sensus; prouectus annis. Atque hoc pacto solent loqui auctores sacri.

CAP. XX. v. 18. *Descendes autem ad summum ter*) Meminisse conuenit, quod paullo ante dictum est, cras, aut perendie. Est igitur haec sententia: Si potero, cras ad eum locum adero. Sed si cras scire non potuero, quomodo fit meus pater animatus, operam dabo, vt id saltem perendie sciam. Descendes ergo cras. Quod si non veniam cras, putato me nondum potuisse scire: itaque descendito etiam perendino, aut etiam tertio abhinc die, si forte perendie non venero: vt quocumque horum trium dierum ego venero, tu adsis. Quod autem verto, Descendes ter, in hebraeo est, tertiabis descendere (si licet ita loqui) sicut alibi legitur, Rectabis facere (vt verbum docendi causa fingam) pro, recte facies. Et Ierem. 49. Profundate manere: pro Profunde manete: hoc est, abstrudite vos penitus. Gallice, Triumphat facere: pro, triumphalia, aut triumpho digna facit: id est, magnifica. Huiusmodi est illud Horatii: cuius octauum trepidauit aetas Claudere lustrum: hoc est, trepide clausit. Et illud eiusdem: Negligis immeritis nocituram Postmodo te natis fraudem committere: hoc est, negligenter committis.

CAP. XXV. v. 20. *Cum suis aduersus eam descendentem*) Quum hic tam David, quam Abigail dicatur descendere, quum inter se occurrant, intelligendum est, vallem interiectam esse.

27. *Qui te comitantur*) Ad verbum, Qui eunt in pedibus Domini mei. In pedibus autem, aut ad pedes esse, aut ire, est in potestate alicuius esse, eique

eique feruire; quale est illud Homeri, *Ἰεῖον ἐπὶ γένοιτο κείτοι*, ad eorum genua situm est: hoc est, in potestate et arbitrio.

CAP. XXVIII. v. 17. *Faciet Ioua tibi*) *וַיֵּלֶךְ* malui legere, quod est in margine, quomodo Hieronymus et Graecus verterunt, quam *וַיֵּלֶךְ*.

CAP. XXX. v. 2. *Omnes omnium aetatum tum viros tum mulieres*) In hebraeo ad verbum legitur: omnes feminas a paruo ad magnum. Sed quum sit solocismus, dixisset enim, a parua ad magnam: quumque non mulieres solum, sed etiam viros abegerint, secutus sum graecum, apud quem legitur, *τὰς γυναῖκας, καὶ πάντας τὰς ἐν αὐτῇ, ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου*.

REGVM LIB. II.

ARGVMENTVM IN SECVNDVM LIBRVM REGVM.

Dauidis mira benignitas in Sauli corpus, regnum in Iudaeis. Israëlitarum rex aduersarius. Bella inter eos. Abneris defectio, mors. Isoferhi rex. Israëlitarum rex Dauid. Arca Hierosolymam importata. Congiarium ad populum. Dauidis cogitatio de fano. Ioabus in Ammonitas victor. Regis adulterium, homicidium, a vate incusatio. Salomo. Annonis amor et stuprum de sorore. Absalomus fratricida, seditiosus. Regis fuga. Achitophel in Dauidem. Absolomi mors. Regis carmen ad Iozam. Populi census, caedes ab angelo, pestis finis.

ADNOTATA.

CAP. V. v. 8. *Claudosque et caecos Dauidi inuisor.*) Hunc locum mutilum esse patet, tum quod sententia curta est, tum quod in Paralipomenis lib. 1. cap. 2. adiectum est, quod hic desideratur. Qui sint autem hi caeci et claudi, magna controuersia est, ego puto significari eos, quos atlantas Graeci, telamones Latini appellant: quae signa sunt virili figura, mutulos aut coronas in aedificiis sustinentia. Atque hanc esse huius loci sententiam arbitror: Tanta erat arcis altitudo, vt eam superari posse Iebusaei negarent: itaque Dauidi oppugnanti dicerent, tum demum irrupturum esse in arcem, quum telamones illos, qui caecorum claudorumque figuram referentes, in summa arce erant, abstulisset: quod perinde erat, ac si dicerent, fieri non posse, vt eo irrumperet. Tum Dauid intelligens, praemiis et honoribus homines ad virtutem excitari, imperatorem fore pronuntiauit eum, qui primus Iebusaeos superauisset, et ad tecti arcis canales (vbi erant claudi illi et caeci telamones) ascendisset, illosque telamones abstulisset. Atque eos Dauid propterea oderat, quod ei ab hostibus probrose opponerentur, quasi claudos et caecos superare non posset, a simulacris ad homines per iocum transeunte disterio, vnde et natum prouerbum.

CAP.

CAP. VII. v. 7. *Ecquod vlli praesidium Israelitarum.*) In hebraeo est, שמש hoc est, tribuum: sed in Paralip. legitur שמשו. hoc est iudicum, siue praesidium, quae lectio mihi visa est verior.

23. *Quam tu in terris fecisti in tuorum gratiam.*) לבם et לארץ recte legit vetus interpres latinus.

CAP. XII. v. 26. *Quum regiam urbis partem cepisset.*) In hebraeo est, quum urbem regni. Et paulo post, quod verto, Urbis partem, in qua erat aquatio: in hebraeo est, urbem aquationis; sicut maior et minor Basilea dicitur, pro maiori et minori parte Basileae: et reliquum corpus, pro reliqua parte corporis.

CAP. XIII. v. 13. *Cur igitur istam contra diuinum populum.*) Cur cupienti populo non condonas Absalomum, qui mihi filium propterea condonas, quod nullum alium habeo, qui posteritati consulat? Quis enim tibi succedet, nisi Absalomus? Dices, te habiturum alios. Sed quid si prius moriare? mortales enim sumus: quo magis curandum est, vt genus nostrum propagemus. Dices, Absalomum homicidam esse, homicidas autem occidi debere, ex Dei praeecepto. Quid tu David? non venit tibi in mentem Vrius? quo tu occiso, non minus Deum offenderas, quam te Absalomus, occiso fratre. Quod si tam seuerus in te Deus fuisset, quam tu es in filium, perisisses. Sed Deus tibi veniam dedit: mauult enim parcere supplicibus, quam fontes plectere: idque quomodo fieri possit, etiam atque etiam cogitat. Atque vt meam rationem intelligas, quum vellem te de reuocando filio tuo orare, et metuerem, ne quod populus non obtinebat, id ego multo minus consequeretur: statui simulare meam rem agi, vt quum tu mihi de filio meo concessisses, de tuo in re simili negare non posses. Haec mulier, sed breuiter et obscure: quippe perita cum perito, praeterea regem ad Vriam recodationem non nisi timide et tecte reuocans.

CAP. XV. v. 7. *Praeteritis quatuor annis.*) In hebraeo legitur, quadraginta: sed facilis fuit lapsus ab ארבע ad ארבעים; et Iosephus quatuor interpretatur.

CAP. XVIII. v. 3. *Nam tu pro decem millibus.*) אחרי, non ענה legendum, apparet ex sententia, et graeco et latino interprete. Eundem errorem inuenies libro tertio cap. 1. in oratione Bethsabee ad regem.

17. *Fuga domum dilapsis.*) In hebraeo est, Fugerunt in suum quisque tabernaculum. Ponitur autem tabernaculum pro domo: cuius rei causa est, quod prior fuit vsus tabernaculorum, quam domorum. Deinde quum caesae et tuguria, et porro domus aedificarentur, manebat tamen idem vocabulum; quemadmodum latine libros dicimus, qui tamen libri non sunt, manente hoc vocabulo: quoniam principio in libro, hoc est, in arborum cortice scribi solebat.

CAP. XXI. v. 6. *In Iouae monte.*) בהר non בהר legendum videtur, vt paulo post idem verbum repetit: alioquin inepta est sententia.

CAP. XXIII. v. 3. *Rektor religiosus.*) In hebraeo est, Rektor metus Dei: id est, metu Dei praeditus; neque enim vno verbo religionem significant: sicut neque Galli, qui dicunt, Crainte de Dieu. Nec alienum est, quod Dei metum attribuit Deo: nam de Christo loquitur, qui genus humanum a patre regendum accepit, vt est in Psal. 2. Quod sequitur, comparatio est qualis existat in Psal. 1. Quemadmodum sol et pluuia stirpes alunt, efficiuntque, vt eorum genus numquam intercidat, sic Dei fauor et studium meam posteritatem fouebit: quum contra improbi (vt Saulus) a stirpe eruantur, tamquam spiniae. Quod enim לא כי sic interpretor, vt aiatur, non neget: eodem

eodem modo ponitur כִּי אֵל, Genes. 18. vbi idem est quod imo. Nam אֵל non semper negantis est, vt Ezech. 3. vbi אֵל עַם positum est pro, quod si: quod etiam adhiberi solet in iurando et adfirmando, pro eo quod Graeci dicunt, ἢ μὴν, aut ἢ μήλα. Item 2. Reg. 13. et 4. Reg. 5. et Ezech. 15. אֵלֵי confirmantis est, et alibi saepe, sicut et Ecclesiastici 29. אֵי דֵּ מִי, significat quin etiam: et Matth. 6. et Marc. 2. alioquin: & 2. Timoth. 2. μὴ-ποτε, si forte: sicut Graecis οὐκ οὖν vna voce adfirmantis est. Quod si hic אֵל כִּי negantis esset, dissimilitudo foret absurda, et naturae similitudini-que ab eodem Dauide in 1. Psal. posita, contraria.

8. *Iosephus Hacmonis filius.*) Hunc locum partim ex Paralipomenis transfuli. Nam hic ita corruptus est, vt nulla possit deprehendi sententia. Illic trecentos, hic octingentos superasse scribitur. Illic triginta, hic trium princeps dicitur; quamquam potest vtrumque recte dici, vt fit trium inter triginta praecipuorum princeps. Apud graecum et latinum folia sunt Sibyllae. Iosephus Isaemum Achemaei filium vocat, ab eoque octingentos deictos fuisse scribit: quod probabilius esse, quam trecentos, quum hic fortissimus omnium dicitur: quum tamen totidem strauisse, paullo post hunc locum scribatur Abisaeus.

REGVM LIB. III.

ARGUMENTVM IN LIB. III. REGVM.

Dauidis fortix. Solomonis regnum. Adonias fugiens. Moribundus rex ad Solomonem. Dauidis mors. Semeis nex. Solomonis pietas et sapientia, imperium, aula, templi apparatus, constructio, membra, instrumenta. In templum arca. Templi dedicatio. Regis oratio. Ad hunc Ioua. Huius potentia. Regina Sabae. Solomonis effeminatio. Bella in istum, eius mors. Roboamus rex crudelis. Vatis nex a leone. Aegyptii in Hierosolyman expeditio. Abiamus rex. Israëlita in Iudaeum. In Baasam Ioua. Samariae aedificatio, Hierichuntis reparatio. Elias. Farina et oleum. Elias et Baalis vates. Iezabel. Elisaeus. Obsidio Samariae per Syros. Horum clades. Pseudouates Sedecias. Achabi nex. Iosaphatus Iudaeorum, Israëlitarum Ochozias rex.

ADNOTATA.

CAP. V. v. 9. *Cedrinam pineamque materiam.*) ברשׁ pinum potius quam abietem interpretor: quoniam in 2. Reg. 6. scriptum est, ex ea arbore musica fieri instrumenta.

CAP. VI. v. 2. *Cuius templi longitudo fuit sexaginta cubitorum, latitudo viginti, altitudo triginta.*) Quod de longitudine et latitudine dicit, intelligendum est non de toto templo, sed de cella et penitrali. Nam cella fuit longa quadraginta cubitos, penetrabile autem viginti: vtrumque latum viginti, vt postea patebit. De altitudine controuerlia est. Nam hic traditur triginta cubitorum, in graeco vigintiquinque, in Iosepho centum viginti, quae eadem

eadem et in Paralipomenis vestibulo tribuitur, videlicet inferioris aedificii sexaginta, et superioris totidem. Ex his omnibus conicio, altitudinem hic dici non totius templi, sed cellae et penetralis (quemadmodum de longitudine et latitudine dictum est) quae esset triginta cubitorum, videlicet quanta erat aedicularum altitudo, quae essent singulae decem cubitorum. Supra hanc altitudinem patebat templi murus triginta cubitos, infra superius aedificium, quo in spatio erant fenestrae. Huic toto aedificio impositum erat superius alterum aedificium, in altitudinem non quinque (vt hic scriptum est, in quomendum videtur esse) sed sexaginta (vt tradit Iosephus) cubitorum. Sed haec ita dico, vt affirmare non ausim. Nam tanta aedicularum altitudo cellam et penetrale redderet obscurum. Itaque mihi suspicius est locus. Vestibulum erat eiusdem magnitudinis, cuius est Ezech. 40. sed quum sit illud a septentrione positum, vt illic ostendimus, hoc ab oriente est, vt ex eo patet, quod dicit id esse in fronte latitudinis templi: nam latitudo est a septentrione ad meridiem. Igitur in orientali parte erat vestibulum et templi aditus, vt apparet ex Mosis tabernaculo, ad cuius imitationem factum est hoc templum: itemque ex Ezechielis cap. 8. Adde quod Iosephus idem tradit: quod ideo dico, ne quem fallat hodiernorum templorum consuetudo, quae omnia ab occidente habent aditum, vt etiam faciendum esse tradit Vitruuius: videlicet ex Romanorum consuetudine, quam imitati sunt nostri.

4. *Templum fenestris, quae apertiles et clusiles essent, illustrabat.*) Hoc est, quae aperiri claudique possent: hoc est, quae fores haberent, ad earum differentiam, quae habent tantum lumina, id est, foramina, quae lumen admittant, nec habent fores: nam eae clusiles non sunt, quoniam nunquam clauduntur.

5. *Templi parieti aedicular, cet.*) Obscurus locus, et qui vix intelligi potest, sine descriptione templi, quod est apud Ezechielem, vbi haec aedicular, cellam et penetrale ingentes, vocantur tabulata, vt etiam hic. Hoc tantum interest, quod illa a fundamentis quaternos, haec quinos in latitudinem cubitos patent; nam quod apud Iosephum horum latitudo scribitur esse cubitorum *εξωσσι πέντε*, hoc est viginti quinque, manifestum mendum est. Essent enim cellae latiores, quum vocet breues domos: delendum itaque est *εξωσσι*. Quemadmodum quod ibidem de aedicularum altitudine tradit, videlicet fuisse singulas viginti cubitorum, videtur esse falsum; exlerent enim sexaginta cubitorum altitudinem: ita nullus superesset locus, per quem in cellam et penetrale lumen admitteretur. Vtrobique autem binorum cubitorum appendicibus crescunt, et sunt vtrouque triginta, eaque trinum contignationum; nam tot illic tradit Ezechiel, hic Iosephus. Sed quum apud Ezechielem eorum longitudo tantum cellae et adyti longitudinem expleat, vt ibi docebinus, horum longitudo extenditur etiam post penetrale: quippe quum haec sint illis longiora tot cubitis, quot ipsa sunt, videlicet triginta. Siquidem tricesies quinque cubiti efficiunt centum quinquaginta: quorum quum sexaginta ad meridiem, et totidem ad septentrionem in cellae et adyti longitudine occupaueris, super sunt triginta cubiti, hoc est sex aedicular: quarum quatuor post penetrale positae, occupabunt ipsius penetralis latitudinem: duae autem in angulis erunt contra duos sexagenarios ordines. Harum aedicularum media tabulata, hoc est mediae aedicular infimis impositae (est enim idem hoc loco aedicular et tabulatum) ianuas habebant a templi dextro latere, scilicet dextra tabulata: sinistra autem a sinistro videlicet in vacante loco, qui eas ambibat: quem porro vacantem locum

locum circumdabat templi paries, tantum contractionibus recede is, quantum tabulata appendicibus procedebant.

23. *Cupressina materia.*) In hebraeo est, Ex arbore olei, quam quidam volunt esse oliuam; sed Esd. 8. olea (quae רִיחַ sine controuersia est) ab arbore olei manifesto distinguitur. Hanc ob causam ego hic cupressum verti, secutus graecum. Nam et ex cupresso oleum fieri, docet Plinius. Adde quod Iosephus in aduecta templi materia cupressum nominat: cuius in his libris nulla fieret mentio, si haec non esset.

30. *Proiectura erat quinaria.*) Hunc locum non intelligo, quemadmodum neque eum, qui mox sequitur, *Proiecturam habentes ex quarta*; quod ideo moneo, ne quem hoc loco fallat mea translatio. Quod autem de interiore atrio tradit, id ita intelligendum est: atrii murum constare tribus lapidum ordinibus, et vno cedrinarum trabium, scilicet interiore, qui lapides obduceret, qui quatuor ordines crassitudinem efficerent muri, cui tribus sex cubitos, videlicet singulis ordinibus vnum et dimidium, quoniam ea est in Ezechiele atriorum crassitudo. Sed cur interius dicatur, et quomodo essent atria collocata, patebit in Ezechiele, non quia tot hic sint, quod illic: sunt enim illic octo, quum hic duo esse videantur, vt apparet in 4. Reg. 2. sed quia haec ipsa duo collocari videntur, quomodo duo illorum.

CAP. VII. v. 2. *Nemorensis Libani domus.*) Haec domus erat Hierosolymis: sic dicta, quod erat in nemore, quod Libani nomine vocabatur. Hanc vocat Iosephus δρυμῶνα λιβάνου , id est, quercetum, aut nemus Libani: cuius nec non eius porticus hanc subiciimus aream.

AREA NEMORENSIS LIBANI DOMVS,
EIVSQUE PORTICVS.

```

A * * * * * F
B * * * * * G
C * * * * * H
D * * * * * I
K * * * * * L
M * * * * *

```

ABCD quatuor columnarum ordines. AE longitudo cubitorum centum. AD latitudo quinquaginta. His columnis imponebantur transtra, videlicet transuersa ab A ad B, et a B ad C, et a C ad D, et ita in reliquis. His transtris imponebantur tabulata, hoc est aedificium ipsum: cuius ea pars, quae quadraginta quinque columnis innitebatur, hoc est tribus ordinibus ABC, erat obducta cedro: reliqua non item, videlicet secundum porticum collocata, ordinibus columnarum CD innixa. Nam mediani columnarum ordines, binis seruiebant tabulatis, vt essent tres ordines tabulatorum FGH, quorum H non esset obductum cedro. I porticus columnata, ante illas domus columnas posita, longe quinquaginta cubitos KL, lata triginta KM. De fenestris quod tradit, eae sunt quadratae, triplici ordine inter sese respondentes: ita vt si lineam de media qualibet summi ordinis fenestra demittas, ea

ea duas duorum inferiorum ordinum fenestras fecet per medium. Quod ad columnarum capitula attinet (nam cetera sunt perspicua) ea erant rotunda, floribus ornata, septenis circumdata plagis perplexis, non a summo deorsum tendentibus, sed a dextra ad sinistram cingentibus capitula, quomodo solent tendi retia. Plagarum stamina et fila, hoc est, funes, ex quibus erant confectae plagae, erant concatenati, hoc est, multiplicibus toris contorti, ut fieri solet. Ac per sex quidem plagarum maculas apparebant capitulorum flores. Sed capitulorum ventres, hoc est, qua parte maxime tument capitula, quae pars eorum media est, habebant per circuitum binos ordines maiorum punicorum, quorum ordinum uterque centum habebat punica, ita ut singula capitula haberent ducenta punica, per medianas plagas oppositas ventri eminentia.

15. *Circuitus erat duodecim cubitorum.*) Circuitus graece περιμετρος dicitur, cuius διάμετρος est tertiae partis, hoc est, cubitorum quatuor: id quod significauit auctor, dicens columnas quaternos occupare cubitos.

21. *Lacum fusilem faciebat.*) Mare est in hebraeo: sed mare pro lacu dicitur, ut in euangelio videre licet, et huiusmodi vasa Latini vocant lacus.

28. *Areolas habebant clausulis interiectas.*) Quamquam quod vertimus Areolas, id in Exodo in mensae descriptione significat marginem. Sed illic a claudendo dicitur, quoniam claudit: hic, quoniam clauditur: quod inde fit perspicuum, quod dicuntur areolae clausulis interiectae. Clausulae sunt ipsae teniae, quae circumdant areolas quadratas, leonibus, bubus, Cherubis et palmis depictas, humana specie: hoc enim addit ad extremum, id quod est de Cherubis intelligendum, quorum figura erat qualis hominis. Atque haec quidem depicta pars erat qualis est, qui ab architectis in summa trabecatione vocatur Zoophorus, ut areolae locum obtineant operum, clausulae autem triglyphorum.

29. *Clausulis superadditi tori.*) תורוסne, an cymatia, an scotias, an simas significet, nondum mihi constat: ne quis erret. Interea toros appellabo. Quod si tori sunt, simos appellat, qui non perfectam habeant rotundationem, sed ad circinum delumbatam.

30. *Aeneosque asseres.*) Asseres vocat ipsam aeris materiam, ex qua confectae sunt bases: tamen hic asserum vocabulo abutimur, quum asseres proprie sint lignei.

Et in quatuor angulis humeros.) Bases quatuor angulos habebant, non reliquo plano pares, sed in humerorum modum protumentes, qui lauacrorum ventres exciperent, collocati contra et supra toros, quibus ambiebantur bases.

31. *Lauacri os intus cet.*) In medio basis capite adfurgebat in dimidium cubitum capitulum rotundum, quod inferebatur in sinum, quem lauacrum habebat in fundo intro protuberantem. Ita fiebat, ut quum lauacri os ab imo fundo ad summam crepidinem in altum pateret vnum cubitum et dimidium, a capituli summo ad crepidinem pateret tantum vnum cubitum, quoniam capitulum detrahebat dimidium cubitum.

CAP. X. v. 11. *Piceae lignorum.*) Secutus sum Graecum, qui ξύλα πεύκινα: et Iosephum, qui πεύκην vertit, traditque veram esse, non vulgari similem, sed ficulnae, quamquam albiorem et splendidiorem. Eadem 2. Paralip. 2. vocatur Algumim, nonnihil immutato vocabulo: nam hic Ahmugim dicitur.

CAP. XV. v. 13. *Pana fecerat in luco.*) Quo minus Priapum vertendum putem, in causa est, quod vix credibile est, a femina Priapum esse factum:

etum : deinde quod hic in luco positus est, quod est Pani conuenientius : quum Priapus soleret in hortis collocari. Praeterea quod מַפְלֵי לַצַּר a terrore incutiendo nomen habet, id quod Pani congruit : vnde panicus timor dicitur.

CAP. XIX. v. 3. *Quibus ille minis territus.*) Ita malui vertere, graecum et latinum et Iosephum sequens, quam vt est in hebraeo, Et vidit : quae sententia est imperfecta. Quod si mutantur puncta, constat.

CAP. XXI. v. 23. *In agro Iezraelensi comesum iri.*) הַלְהַ male puto legi, pro הַלֵּק : nam et vetus agrum reddidit : et 4. Regum 9. vbi idem repetitur oraculum, est הַלֵּק.

CAP. XXII. v. 30. *Ipsiusque Achabi vestitum indueret.*) Vt in hebraeo est, iubetur Iosaphatus habitum mutare, et suo vestitu vti. Sed haec pugnancia sunt. Praeterea ea res nulla egeret admonitione, vt suo vestitu vteretur, quem alioqui non erat mutaturus. Adde quod nullus esset quadrigariorum error locus, qui Achabum se petere putantes, numquam Iosaphatum peterent, nisi veste decepti. Has ob causas hoc in loco secutus sum graecum exemplar, vbi ita legitur : ἡγήσθη ἐνδύσασθαι τὸν ἱματισμὸν μ.ε.

REGVM LIB. IIII.

ARGVMENTVM IN LIBRVM IIII.

REGVM.

Ad Eliam angelus. Caelestis ignis. Elisaeus cum Elia. Huius raptus. Elisaei vaticinia. Immolatus natus regius. Oleum, puer excidatus ex mortuis. Naamae lepra. Sanus ex fluuio. Samariae fames. Filii manducati. Iezabel pessima. Per Iebum factae caedes. Athaliae nex. Elisaei mors. A cadavere miraculum. Regum Iudaeae, et Israelitarum successio. Achazi prauitas. Israelitarum in Media captiuitas. Ezechiae pura pietas. Esaias vates. Senacheribaeorum profligatio per angelum. Legis liber inuentus, Iosia regnante. Huius pietas. Pascha sub isto. Successoris impietas. Nabuchdonosor Hierosolymam depopulatus.

ADNOTATA.

CAP. III. v. 6. *Mistque ad Iosaphatum.*) In hebraeo est : Iuitque et mistit : aut Iuitque mittere : quod gallice bene exprimitur : Il alla mander.

CAP. III. v. 37. *Illa ad pedes ei accidit.*) In hebraeo est, Venit et accidit : quem hebraismus Galli sic expriment, Elle se vint jeter à ses pieds. Atque hic loquendi modus frequenter occurrit.

CAP. VI. v. 25. *Cabi stercoreis columbini.*) Quis possit esse fimi columbini vsus in cibis, non video : nisi quod hic tradit Iosephus, vsos esse pro sale.

34. *Quem subsecutus rex.*) Hunc locum ex Iosepho compleui, additis his

his verbis: Quem subsecutus rex. Nam Iosephus ita scribit: Sed vos (inquit Elifaeus) quum venerit is, cui hoc mandatum est, obseruate, vt ingressurum in ianua prematis, atque retineatis: etenim sequetur eum ad me veniens rex, mutato consilio. Atque illi quidem, vbi venit qui a rege ad perimendum Elifaeum missus erat, iussa fecerunt. Ioramus autem suae contra vatem iracundiae poenitens, veritusque, ne eum iam occidisset, qui ad hoc missus erat, properauit caedem fieri prohibere, vatemque conseruare. Atque vbi ad eum venit, conuertere de eo coepit, qui eis praesentium malorum remedium a Deo non postulareret, sed eos malis illis confici spectaret.

CAP. XX. v. 13. *Quibus delectatus Ezechias.*) וישמע male legitur pro וישמע, vt historia et translatio vetus et liber Paralipom. ostendit.

PARALIPOMENON, QUI HEBRAEIS ANNALES DICVNTUR, LIBER PRIMVS.

ARGVMENTVM IN PRIMVM PARALIPOMENON.

Adami, Israëlis, Dauidis, Iudae, Rubenis, Leuis, Issacharis proles. Beniaminis, Nephthalis, Ephraïmi, Aferis progenies. Hierosolymae populus. Leuitae. Saulus. Dauidis regnum, gesta, congiarium. Nathan. Templi apparatus. Aaronis proles. Regis ministri. Salomo.

ADNOTATA.

CAP. II. v. 18. *Vxorem duxit Azubam et Ieriotham*) Ad verbum legitur, Genuit Azubam vxorem et Ieriotham. Sed ineptum est, vxorem a marito genitam dici. Azubam autem eius vxorem fuisse, mox patet: vbi mortua Azuba, dicitur Ephratam duxisse. Accedit et graeca et vetus latina translatio, quae conuenit cum nostra. Mendi causa fuisse videtur, quod toties in hoc capite gignendi verbum repetitur.

24. *Caleb cum Ephrata congressus est*) Et hic eosdem secutus sum interpretes.

54. *Salmae filii Bethlehemos et Netophatis*) Hic locus eiusmodi est, vt nihil adnotare possim, nisi, me nihil in eo intelligere.

CAP. III. v. 5. *Ex Bethsaba*) In hebraeo est, Ex Bathsua. Sed Bethsaba et Graeci et Hieronymus vertit: et in libris Regum Bethsaba dicitur, nusquam Bathsua.

22. *Sex, Harus, Iegaal*) Et hic locus mutilus est. Quum enim dicantur esse sex, nominantur tantum quinque.

CAP. III. v. 21. *Familias officinae linariae*) Hic totus locus ita deprauatus est, vt neque ex graeco, neque ex latino possit corrigi.

CAP. XI. v. 12. *Eleazarus*) Quod hic Eleazaro tribuitur, nec id soli, id 2 Reg. 23, 11. Sammae adscribitur, cuius hic nulla fit mentio; quum tamen tres esse praecipui dicantur. Videtur hic locus esse mutilatus, vt et alii in his duobus libris multi.

CAP.

CAP. XXIII. v. 6. *Ita ut Eleazaro binae, Itamari singulae adscriberentur familiae*) Et hunc locum in hebraeo puto deprauatum. Nam quum paullo ante duplo plures Eleazaro familiae attributae sint, quam Ithamari, hic contra fit. Itaque suspicor in priore membro esse legendum, Ithamari: in posteriore autem, in quo bis ponitur אֵלֶּעָזָר Eleazaro. Significat enim hoc verbum non semper possessionem, sed numerum, aut (vt Latini loquuntur) caput, praesertim quum de animalibus dicitur: in quo sensu positum est, Num. 31. vbi dicitur pro eo, quod paullo ante dictum erat כַּפֵּשׁ. Est igitur haec sententia: Quum Ithamari euenirent familiae אֵלֶּעָזָר אֵתֵר, id est, singulae: Eleazaro eueniebant אֵתֵר אֵתֵר, id est binae: hoc enim significat geminata vox.

CAP. XXV. v. 1. *Vaticinantium in citharis*) Vaticinari vocat, diuinas res aut vatium scripta tractare, Deique laudes dicere: sicut a Paulo ponitur ἰσοχρητέων; quoniam vatium interpretes, proxime ad eorum, quos interpretantur, diuinationem videntur accedere. Athenienses quoque diuinos quosdam sacerdotes (vt scribit Cicero) Mantes appellabant, hoc est, vates.

CAP. XXVI. v. 21. *Natus est auctor familiae Iehielis*) In hebraeo ponitur hoc nomen in plurali numero, quum de vno dictum sit: id quod et saepe fit, vt supra cap. 23, 17. vbi dicuntur Eliezeri filii, quorum fit Bahabia primus, quum ibidem alios habuisse negetur Eliezer. Hoc modo loquuntur et Latini, quum Liberōs vocant plurali numero, etiam de vno loquentes.

PARALIPOMENON LIBER SECVNDVS.

ARGVMENTVM IN SECVNDVM PARALIPOMENON.

Ad tabernaculum Iouanum Solomo. Sacrificia. Postulata sapientia. Solomonis opes, ad Hyranum petitio. Fani fabricatio, partes eiusdem, et ornamenta, dedicatio. Solomonis Psalmus. De caelo ignis. Ad regem Ioua. Per Solomonem oppida restituta. Regina Sabae. Mors Regis. Roboamus heres. Aegypti rex in Iudaeam. Israëliitarum caedes. Aethiops in Asiam. Aethiopum caedes a Iudaeis. Israëlitia in Iudaeam. Iosaphatus pius, Elias. Athaliae crudelitas. Templi instauratio. Zachariae nex. Amasiae impietas. Hierosolymae excidium. Fani hystoratio. Ezechiae pascha, pietas. Libri legis inuentio. Holda vates femina. Iosiae nex in proelio. Hierosolymae direptio.

ADNOTATA.

CAP. III. v. 10. *Ad dextrum latus orientale secundum meridiem*) Dextrum latus vocat habita ratione mundi. Nam templi quidem sinistrum latus est meridies, si ab oriente ingrediaris.

CAP. IX. v. 15. *Scuta ex auro ductili sexcentenario*) Ad verbum sic, Insumtis auri ductilis in vnum scutum: id quod de siclis intelligendum est, quoniam siclis ponderant Hebraei; vt si latine saxum dicas centenarium,

narium, intelligetur centum librarum, quia libris vtuntur Latini. Item si hominem dicas sexagenarium, de annis dicas, quoniam ab annis numeratur aetas. Atque eodem modo in reliquis. Iam quod hic clipei trecentarii dicuntur, quum in tertio libro Regum cap. 10, 16. scriptum sit, in singulos infumtas esse trinas minas, apparet minam centum valere filios.

18. *A tergo* מֵאַחֲרָיִךְ legas, non constabit sententia.

CAP. XIII. v. 3. *Quadráginta militum item egregiorum millia.* In hebraeo est, Quadráginta, itemque mox octingenta, et in victoria quingenta millia. Sed quum sit hic numerus incredibilis, sequi malui graecum et latinum interpretem, et Iosephum, qui omnes in hoc conueniunt.

CAP. XX. v. 1. *Ammonitae et Idumaeorum pars*) In hebraeo est, Et Ammonitarum pars. Sed absurdum esset, dicere Ammonitas, et Ammonitarum partem; et historia ostendit, adfuisse Idumaeos Seiris montis incolas: quorum hic mentionem omissam esse, non est verisimile.

CAP. XXI. v. 2. *Filii fuere Iosaphati Iudaeae regis*) In hebraeo est, Israëliitarum regis. Sed Iudaeae legit vetus et graeci interpretes, & ita postulat historia.

CAP. XXII. v. 6. *Descendit ad eum visendum Iezraële aegratantem Ochozias*) In hebraeo est Azarias: sed in vetere et latina et graeca interpretatione legitur Ochozias, et in 4 Reg. 9. et ita habet historia.

CAP. XXVIII. v. 18. *Ad regem Assyriae petimur auxilium*) In hebraeo est, Ad reges Assyriae: sed vetus et graeca et latina versio habet Regem, et ita fert historia: quemadmodum et paullo post Achazus Israëliitarum rex non recte dicitur, repugnante historia, et iis duabus, quas dixi, versionibus.

CAP. XXIX. v. 19. *Suo crimine incestauerat* הוֹרִיחַ legendum est, vt vltima sit littera He: nam ita postulat sententia, et graecus vertit: *ἐπιλαύει*, et latinus polluerat.

CAP. XXXVI. v. 8. *Quibus fuerit moribus praeditus*) Ad verbum, Quid inuentum fuerit in eo. Iam inueniri, pro esse, aut existere, aut existere dicitur: quoniam nihil inueniri potest, quod non sit; vt ad Philip. 2, 7. Figura inuentus est vt homo: id est, Existit homo. Et latine, Hic vnus inuentus est, qui id posset: hoc est, vnus existit. Et 2 Paralip. 19, 3. Res bonae inuentae sunt in te: hoc est, insunt in te quaedam laudabilia.

ESDRAE LIB. I.

ARGVMENTVM IN PRIMVM LIBRVM ESDRAE.

Iudaeorum liberatio per Cyrum. Reduces cum Ierobabele. Sacrificia in ara noua. Aduersarii prauis contra instauratores. Artaxerxes imperat abstinendum a templi instaurazione. Darius contra iubet. Pascha. Reduces cum Esdra. Vxoies extraneae. Esdrae piae lacrimae.

ADNOTATA.

CAP. VI. v. 2. *Inuentusque est Ecbatanis.*) In chaldaeo est, Amathae: sed et vetus et Iosephus verterunt Ecbatana, quo fit, vt locus ille aliter chaldaice, quam aliis linguis, vocatus esse videatur, vt fit et in multis aliis.

CAP.

CAP. VII. v. 2. *Acute eruditus.*) In hebraeo est, litteratus cele: sed celeritas pro acumine ponitur: vt etiam latine dicitur ingenii celeritas. Est autem ספר (qui graece γραμματικός a litteris appellatur) aliquando doctus et eruditus: idque vel coniuncte, vt paullo post hunc locum פֶּרֶר דְּעֵרֶר idem est quod νομοδιδάσκαλος, legisperitus, aut professor, quem Plato lib. de legib. 6. vocat ἐξηγητήν, hoc est, interpretem, vel absolute, vt Es. 33. tum nos litteratum aut eruditum appellamus. Nonnumquam est scriba regis. Item Iudaica secta scribarum: tum nos scribam interpretamur.

ESDRAE LIB. II.

ARGUMENTVM IN SECVNDVM LIBRVM ESDRAE.

NEHEMIAE studium erga Artaxerxem. Idem Hierosolymam explorans. Aduersarii derisores. Feneratorum cupiditas. In Nehemiam insidiae. Hierosolymae murus instauratus. Reduces Iudaei. Esdrae concio ad populum. Signatores foederis. Muri Hierosolymitani dedicatio. Repudia vxorum exterarum.

ADNOTATIO.

CAP. III. v. 12. *In quibus nobis accolebant.*) In hebraeo secunda persona est: sed et sententia et vetus translatio cogit fateri, tertiam personam esse debere. Est autem aliqui multis in locis deprauatus hic liber: vt in cap. 3. vbi saepe pro Post eum, aut secundum eum legitur Post eos: et contra, vt item Esd. 10. vbi in eo loco, quem nos ita vertimus, Omnes feminas, et ex eis natos: pronomen Eis in hebraeo est masculini generis, quum debeat esse feminini. Itemque Nehem. 7. vbi idem repetitur, quod erat Esdrae 2. scriptum, numerus et hominum nomina saepe dissentiunt. Quod ideo dico, ne quis me putet, quum in eiusmodi locos inciderit, haec non vidisse. Neque enim necessarium puto, omnia minima scribere: quum ea possint, si quis conferre velit, facile intelligi.

ESDRAE LIB. III.

ARGUMENTVM IN TERTIVM LIBRVM ESDRAE.

Sub Iofia pascha celeberrimum. Aegypti rex in Charcanim. In eum Iofias. Huius mors. Ioachazus Iofiae successor, huius captiuitas. Ioacimi regnum, impietas. In isum Babylonis rex. Cyrus de instauranda Hierosolyma. Contra Artaxerxes. Trium rerum virtus. Zorobabel Darius exorat. Templum reficitur. Cyri decretum de fano instaurando. Darius instauracionem imperat. Ad Esdram Artaxerxes. Esdra pro populi culpa. Vxores extraneae.

ADNOTATIO.

CAP. III. v. 7. *Darii familiaris diceretur.*) συγγενής est in graeco, quod cognatum quidem significat: sed videtur ex רעה translatum (nam hunc librum ex hebraeo graecum factum iudico, tametsi hebraeus interciderit) quod verbum etiam familiarem notat, et amicum. Iam regis familiaris rectius dicitur hic, quam cognatus: nam cognatum efficere sapientia non potest, et cognatus esse quivis potest. At familiares non sunt, nisi qui habentur in pretio,

TOBIAS.

IN TOBIAM ARGUMENTVM.

Tobaeus Iouae suam commemorat pietatem. Talenta decem a Tobaeo deposita pro captiuis. Saeviens in Indaeos Senacheribus. Isius rex a filiis. Tobaei aerumnae. Sarae discrimen. Tobaeus ad filium. Angelus cum Tobia. Piscis. Tobiae coniux Sara. Senis caecitas. Raphael angelus. Amanis impietas.

IN TOBIAM PRAEFATIO INTERPRETIS.

Hic liber hebraice, graece, et latine exstat. Hebraice nuper editus est: Latinum ex chaldaeo sermone transtulisse se testatur Hieronymus. Historiae summa in his tribus linguis consentit, sed multis in locis varietas est. Nos ex hebraeo sermone, qui nobis visus est verior, sumus interpretati. Quas autem sententias in graeco aut latino inuenimus ad rem pertinentes, quae in hebraeo non exstarent, graecas littera eius nominis prima, videlicet, G. latinas littera L. significauimus. Quod sicubi propter personarum mutationem, aut aliquam aliam causam, minus cohaerebant, eas his notis (.) clausimus.

ADNOTATA.

CAP. II. v. 11. *Vbi discessi cubitum apud parietem.*) In hebraeo est, apud arabem. Sed malui graecum et latinum sequi, qui non קרר, sed קרר legerunt.

CAP. III. v. 19. *Atque ita iustorum sepulcra pane vinaque tuo perfundito.*) Quum iam iusserit, quidquid supererit, id in beneficentiam conferre, quo pacto iubet deinde sepulcra perfundi? nam beneficentia in viuos exercetur, non in mortuos. Est igitur huiusmodi sententia: Vera sepulcrorum perfusio est, liberalitas in viuos, quae mortuis gratior est, quam si ipsorum sepulcra vino perfunderes. Hoc pacto loquitur Dauid Psal. no 51, 19. quum dicit, verum sacrificium esse animum adflictum, et sibi displicentem. Et Sibylla libro octauo, eadem cum Tobia docet his verbis:

Effigies mea homo est, rectae rationis alumna:
Huic tu pone volens puram sine sanguine mensam,
Repletamque bonis: panem, potumque famenti,
Et sitienti da: nudum tege corpus amictu.

De proprio castis manibus largire labore:
Oppressum recrea: fessi solare labores.
Haec a te detur viuenti victima vivens:
Sparge pie semen, Dominus tibi donet vt ista.

I V D I T H A.

ARGVMENTVM IN IVDITHAM.

Nabuchodonosor, eius in Arphaxadum victoria. Olofernes a rege missus. Ad Olofernem legati de pace. In Olofernem Israëlitae. Iocimus Israëlitae confirmans. Iudaeorum brevis historia ad Olofernem, Achioris consilium. Betulienses ad Iouam confugiunt, ad Betuliam Olofernes. Iudithae virtus, et concio, ad Olofernem. Imperator obtruncatus a Iuditha. Assyriorum clades ab Israëlitis. Iudithae laudes publicae.

E S T E R A.

ARGVMENTVM IN ESTERAM.

Assuero conuiuium. Regina contumax. Conquistae virgines pro rege. Mardochoaeus et Estera. Nuptiae Esterae cum Assuero. Aman in Iudaeos. Horum lacrimae. Ad regem Estera. Huius conuiuium. Aman in crucem tollitur. Iudaei in aduersarios. Mardochoaei somnium.

I O B V S.

ARGVMENTVM IN TOTVM IOBVM.

Iobi sanctitas, opes, damna. Mala Iobi coniux. Amici tres. Iobi maledicta. Amici inculpato in Iobum. Iobi angor, questus, vitae vanitas. Nulla humana probitas. In Iouam Iobus lamentans. Mortis natura. Principum conditiones. In amicos tres Iobus. Adflctorum solamen. Simulatorum exitium. Resurrectio. Mortis aeternae cruciatus. Iobus in amicos tres. Mortis cogitatio. Impiorum aerumnae. Spes resurrectionis. Leuia malorum gaudia. Se purgans Iobus. Iobus insolens in Deum. Iniustus a Ioua magistratus. Ad Iobum Ioua. Dei potentia, prouidentia, maiestas. Iobus ad bonam rediens frugem, tandem felicitatus.

IN IOBVM PRAEFATIO.

Qui hanc Iobi narrationem et disputationem fictam esse putant, id mihi nulla ratione facere videntur. Nihil enim potest esse in vera historia, quod non sit in hac: vt qui hanc neget, omnes negare possit. Quod si putant

putant hoc absurdum esse, quod in hoc libro Deus cum homine colloquitur: cogitent, et cum multis aliis olim collocutum, cum Noa, Abrahamo, et ceteris. Nisi forte hoc obiiciant, illos ex delecto diuinitus hominum genere fuisse, lobum vero Idumaeum, quasi vero vllum sit hominum genus, quod Deus reiecerit: aut quasi non omnes recte viuentes amet, sicuti contra omnes iniuste viuentes odit, cuiuscumque sint nationis. Atque hae sunt rationes, quibus refellantur illi, si forte parum mouentur Ezechielis et Iacobi auctoritate: qui profectio nunquam de Iobo tam honorificam mentionem fecissent, si res fabulosa foret. Sed quo tempore vixerit Iobus, incertum est. Vixisse quidem multo tempore post Mosem, videtur ex capite 15, 19. vbi tamquam de re iam olim facta, mentio fieri videtur Israelitarum adductorum in Chanaanacam. Item ex capite 32. vbi dicitur, Deus homini olim declarasse, sapientiam esse metum Domini, quae profectio sententia ex Deuter 4. aut ex Psalm. iii. sumta est, sicut et in cap. 12. est haec sententia, Adspergit contentum primates, ex Psalm. 107. paene tota ad verbum translata. Nisi si forte dicent, non eam ex Psalmo translata, sed contra: qua de re ego nolo contendere. Disputationis autem argumentum est hoc: Amici adfirmant Iobum improbum fuisse, qui in eam inciderit calamitatem: Deum enim nullos, nisi malos, malo adficere. Iobus contra pugnat, etiam bonos a Deo malis adfici: vt se, qui fuerit innocens. Quumque dicant amici, visum quidem esse innocentem, sed innocentiam illam non fuisse veram: idque ex euentu iudicari, quippe quum peccati det poenas, miseriam enim esse peccati supplitium: ostendit Iobus, etiam improbis bene esse, idque reipsa apparere. Quod quum sit, non esse absurdius, dicere aliquem bonum esse in malis, quam aliquem malum esse in bonis. At Deus controuersiae iudex, primum Iobum reprehendit, qui sibi a Deo iniuriam fieri queratur, quod causam non videat, cur tanto malo adficiatur: ostenditque Deus, sua opera esse tam ardua, vt homines, quidquid a Deo fiat, debeant fateri non sine causa aut sine ratione fieri: quod si causam ignorent, debeant id ignorantiae suae tribuere, non Deum iniustitiae accusare. Quasi hoc dicat: Quamuis infonti tibi calamitatem inflixerim, debes tamen de me, qui tantus sum, tam praeclare sentire, vt aliquam iustam, sed tibi ignotam causam esse putes, cur ego mundi arbiter et conditor ita tecum agam. Causam autem non addit, cur id fecerit, vult enim voluntatem suam pro ratione haberi, quod in homine iniquum (quippe qui et errare, et iniuste agere possit) in Deo est aequissimum. Atque illa causa nobis patet ex initio libri: id enim fecit, vt Iobi probitatem experiretur, idque instigante Satane. Neque vero in hac contentione victus est a Satane Ioua: nam Ioua contendebat, Iobum in integritate sua permanfurum: Satan autem adfirmabat, Iobum ideo probum esse, quod eius res essent prosperae: quod si in calamitatem incideret, fore, vt probitas illa adeo nulla foret, vt etiam Deum, impiorum ritu, detestaretur: ad quod factum non est: nam Iobus integer permansit, nec ita rebus aduersis mutatus est, vt improbos imitari vellet. Et tamen in eo reprehendendus erat, quod sibi a Deo iniuriam fieri dicebat: Verum id vitium non improbitatis est, sed ignorantiae. Quum enim pugnarent eius amici, omnem calamitatem esse peccatorum poenas, et Iobus sibi sceleris conscius non esset, putabat se a Deo iniuria adfici. Ergo Deus illum Iobi errorem verbis castigat, vt dictum est, non punit. Amicos autem Iobi grauius arguit, qui de Deo non tam recte locuti essent, quam Iobus.

Nam

Nam in eo quod adfirmabat Iobus etiam infontibus mala a Deo importari, recte dicebat, quod quum negarent illi, non vere de Deo loquebantur. Adde quod Iobus videbat, de Dei iustitia non esse ex hac vita iudicandum, sed ex futura, in qua bonis bene, et malis erit male: id quod ex cap. 19. intelligi potest, in quo de resurrectione loquitur. Itaque Iobum recte locutum esse, docet Ioua: nec illas, vitiosas quidem, sed doloris magnitudine expressas impatientiae voces, puniendas putat.

ADNOTATA.

CAP. III. v. 8. *Eam exsecrentur, qui detestantur dies, Leuiathanem excire conantes*) Leuiathan balaena est. Iob. 40. et Psal. 104. Quoniam autem balaena est omnium animalium maximum, poni videtur pro furia- rum et daemonum maximo, Esa. 27. et 4 Esd. 6. quemadmodum dracones et cete pro Aegyptiis, et Leuiathan siue balaena pro Pharaone dicitur, Psal. 74. Est igitur haec Iobi sententia: Eam noctem exsecrentur, qui dies aliqua calamitate infames detestantur, atrosque et nefastos statuunt, vt Romani Alliensem et Canensem, qui quidem conantur excitare Leuiathanem: hoc est, diras cient, diris videntes deprecationibus: quod fit in rebus tristibus et atrocibus.

CAP. V. v. 1. *Vociferare, si quis, cet.*) Inuoca Deum, et siquidem sanctus es, exaudiet te, et isto malo liberabit: nam si sanctos viros confideres, eorum conditio talis est, vt eos semper defendat Deus. Quod si non exaudiet te Deus, sed perimit, apparet te improbum esse: nam non nisi improbos perdit Deus. Atque hoc est totius huius capituli argumentum, quod duobus primis versibus breuiter comprehensum, deinceps tractatur explicatius. Potest autem hoc pacto informari: Qui pii et sancti sunt, eos contra mala defendit Deus: te autem non defendit, ergo pius non es. Item, Qui Dei seueritate necantur, stulti sunt: atqui tu Dei seueritate necaris, ergo stultus es.

CAP. VI. v. 2. *Vtinam meo impatientia, cet.*) Videor vobis immoderatus dolore ferre: sed si doloris magnitudo, quo premor, cum meis querelis conferatur, inuenietur dolor tanto grauior mea querimonia, vt id verbis exprimere nequeam. Nam Deus me premit acerrime, id quod hinc intelligere sic licet. Quum rudit onager, profecto intelligitur eum pabulo carere: quod idem de boue dico, nec enim sunt eiusmodi animalia, vt sine causa conquerantur. Itidem quum ego nunc conquerar, ne putate, id facere me sine magno malo. Praeterea quum videatis me optare mortem, debetis existimare, magnam aliquam esse causam, quae efficiat, vt tam acerba res (qualis est mors) mihi placeat. Nam si insubidi cibi, quale est album ouii, quamnis cibi sint, tamen sine sale non placent: quanto minus palato sapiunt, qui natura sunt amari? Quod si videatis aliquem amari cibi cupidum esse, profecto iudicetis aliquid esse causae, quae cibi acerbiteratam quodam quasi sale leniat atque condat. Atqui ego mortem expeto, qua tristis nil videtur esse, et quam antea reformidabam: et ita expeto, vt solent cibos expetere, qui esturiunt. Quod quum ita sit, non dubium est, quin tantus sit dolor meus, vt eo mortis acerbitas superetur, et quasi quodam sale condita, dulcis esse videatur. Quod si fauoret in me interficiendo Deus, hoc mihi esset gratissimum: tantumque abest vt Augusti, hoc est Dei, verba respuam ac reformidem, vt cupiam eum in me non verbis, sed verberibus et leto de-

faeuire. Quod autem interpretatus sum, mihi pro victu satis esset: legitur כריי pro כרי: alioquin insipida esset sententia. Neque vero est (inquit Iobus) quod me putetis, quum mortem oro, nimis esse mollem et imbecillum: non hoc imbecillitati meae, sed grauitati doloris est adscribendum: quo premor ita, vt quamuis quod in me est, faciam, tamen cogar succumbere. Itaque non mirum esset, si in tanto malo parum religiosus essem: quum idem facere soleant, qui magno aliquo malo torquentur, quamvis eis adsint et subueniant amici, vincente videlicet dolore patientiam. At mihi ne hoc quidem adest, vt me amici consolentur: nam vos, qui mihi fratres estis, et amici, non me leuatis, sed fallitis: perinde ac si quis torrens glacie infuscetur ac tegatur, deinde operiatur niue, quae nix efficiat, vt minus densa glacie incrustetur, ita vt vel leui calore dissolui possit, et pristinum tenere cursum. Nam ad eum torrentem si veniant viatores, et glaciem tangant (vt fieri solet) ac baculis aut pedibus tentent, inuenient fragiliorem, quam vt eos ferre possit. Itaque frustra venerint, id quod eos pessime habebit (id est enim quod dicit, Pereunt) nec poterunt transire quod tendebant, videlicet ad Themam, aut quouis alio. Vt igitur illos torrens, sic me vos fallitis: nec estis veri amici, qui viso meo malo metuitis, et estis inconstantes. Atqui non est quod metuatis: nihil enim a vobis postulo.

CAP. VI. v. 25. *Vosne arguendi causa?*) Quod me excogitatis verbis reprehenditis, id plus est quam reprehensio: nec ista nefaria et iniusta verba abeunt in ventum: hoc est, non sunt inania, aut innoxia: sed me pupillum, hoc est hominem destitutum ac miserum, premunt atque labefactant. Quasi hoc dicat: Quod contra me disputatis, id non arguendi, sed laedendi me gratia facitis, aut certe in eo faciendo me laeditis.

CAP. XIII. v. 18. *Quumque labefacti cadant montes, cet.*) Nihil est, quod temporis spatio fieri nequeat, caderemontes, transmoueri rupes, cet. at homo nihil melius vlllo aeuo post hanc vitam sperare potest, siquidem numquam reuicturus est. Neque vero hoc dicit, quasi nullam speret resurrectionem Iobus: nam cap. 19. aperte demonstrat, se eam sperare. Sed hic ex aduersariorum sententia disputat, et eos ita refellit; si haec duntaxat vita spectatur (vt eam vestrae spectant disputationes, in quibus nulla habetur futurae vitae ratio) profecto nihil est homine miserius, qui non solum sit in hac vita calamitosus, verum etiam omni spe in posterum careat.

CAP. XVII. v. 3. *Depono sane, fac mecum sponsonem, cet.*) Deum adloquitur. Si sponsonem certandum sit, vtrum tu mihi facias iniuriam, ne ne: ego vincam, si modo habeam idoneos sponsores, qui mihi manum dent, hoc est, pro te absente spondeant. Sed vbi tales sponsores inueniam? hosne meos amicos tu sponsores dabis? Non opinor: nam tu eorum mentibus ingenium detraxisti: hoc est, nihil habent ingenii, stupidi sunt, et ignari rerum: ideoque ad hanc sponsonem parum idonei, si mihi licet libere et citra adsentationem loqui. Dicit autem, Deum eis ingenium detraxisse, pro non dedisse: sicut cap. 39. dicitur Deus struthiocamelum priuauisse sapientiam, hoc est, sapientiam ei non impertiuisse: vt ibidem geminata sententia patet.

CAP. XXI. v. 4. *An mihi cum hominibus disputatio est? cet.*) Vos, cum quibus ego disputo, indigni estis, qui homines appellemini. Nam si vere homines, hoc est, si cordati et prudentes essetis, esset oratio mea breuior: hoc est, adsentiremini meae orationi, quae vera sit. Ita fieret, vt vobis nihil contradicentibus, ego iam dudum tacerem, neque tam multa verba in vobis refellendis facerem. Homines autem dicit, pro vere hominibus (sunt enim quidam

quidam vocabulo tantum homines) sicut Solomo Prou. 28. et idem Prou. 16. reges vocat, bonos reges: et Eccles. 7. virum et feminam eodem modo. Tale est, quod dicimus latinam orationem, pro eleganti.

16. *Si non habent in manu suum bonum, me praeterit impiorum consilium*) Omnia bonum appetunt, et ad id suas actiones dirigit. Quod si est, impii quae faciunt, boni consequendi causa faciunt. Atqui si viderent se nihil boni consequi, nihil posset esse stupidius eis, qui scientes frustra agerent, quae agunt. Itaque ego non video, quo consilio ita viuant, nisi quod vident, se ita viuendo potiri bonis: neque enim sine causa faciunt, quae faciunt. Proinde necesse est, vt fateamini, improbos esse in hac vita felices.

CAP. XXIII. v. 1. *Cur ab Omnipotente non sunt, cet.*) Dei tempora et dies vocat ea, quae quoque tempore et die facit Deus: et loquitur in hanc sententiam: Impii et in vita fortunati sunt, et in morte non diu torquentur: quod dum vident pii (est enim manifestius, quam vt negari possit) torquentur, vt habetur Psalm. 73, 3. Itaque praestitisset (vt videtur) haec latere pios.

18. *Celeres sunt in humore*) Similes sunt stirpibus in humore et vligine crescentibus, quae cito pereunt, vt iuncus: neque spectant vinearum naturam, hoc est, non sunt vitis similes, quae etiam sine vligine viuunt in arido loco. Atque hoc dico, felicitatis esse, cito mori, non diu languere, et solent boni. Impii cito pereunt, vt nivalis aqua aestu absorbitur: et ita pereunt, vt eos obliuiscatur vterus: hoc est, vt fiant perinde ac si numquam ex vtero prodiiissent, et nati fuissent: id quod eis suaue est, extingui postquam feliciter vixerunt, et se maleficiis oblectarunt, corrumpendo fetus in vtero stupratarum a se mulierum, ne flagitium pateret, et viduis malefaciendo (adulteros notat, et violentos) et in homines quamuis generosos grassando, caedendo, prodendo, insidiando. Postquam aliquamdiu ita vigerunt, non dant poenas: sed moriuntur vt omnes, et cito pereunt. Atque haec sunt apertiora, quam vt possint refelli.

CAP. XXVII. v. 8. *Quid enim sperandum erit simulatori, cet.*) Si simulator et impurus essem, periisset mihi spes vna cum re: nec enim exaudiret me Deus inuocantem. Nunc religiosus sum, et ideo meliora spero. Hoc enim differt inter probos et improbos, quod improbi tandem funditus intereunt, nec eis spes vlla superest, at probis superest. Hanc spem vos non spectatis, in quo estis sane futiles, qui tamen vultis oracula dicere videri. Hoc enim etiam atque etiam vrgetis, me, nisi improbus fuissim, non fuisset futurum in malis: ego dico etiam probos adfigi, et quidem saepe grauius quam impios, sed spe non destitui.

CAP. XXVIII. Est autem ea spes in ea religione (vt dixi) posita, quae religio est vera sapientia, omnium quae expetuntur rerum pretiosissima, et maxime expetenda. Sed ea quaerenda non est, vbi quaeruntur, quae solent a mortalibus expeti, qui summo labore et diligentia gemmas et aurum rimantur penitus in visceribus terrae. Sapientia in suo cuique animo quaerenda est. Hoc est totius capitis argumentum: quod si clare vis intelligere, lege Plin. lib. 33. cap. 4. nihil erit, quod ad huius Iobi loci declarationem requiras. Nos tamen paucis exponemus. Inueniunt (inquit) homines metalla, argentum, aurum, ferrum ex humo erutum, et ex lapide acs. Hoc Plinius docet lib. 34. cap. 1. *Tenebris imponitur finis*, penetrant sub terras, vbi tenebrae sunt, eoque lumen inferunt, et ad lucernarum lumina abditas in tenebris perferuntur gemmas. *Deriuantur ex peregrino solo flumina*, scilicet ad irrigandam egestam terram, in qua aurum quaeritur: quae flumina vocant

cant corrugos, a corriuando. *Et ignorata pedibus, et quae caruerant hominibus vagantur*, scilicet flumina: hoc est, aqua, quae sub terris fluebat, quam nulli accolebant homines, elicitur hominum labore, & docetur alium temere cursum: vt est in Plin. 33. cap. 6. *Tellus quasi igne euertitur*. Agunt per magna spatia cuniculos, et terram subeunt, non secus ac ignis facit, vt in Aetna et Vestiuio. Quin etiam occurrantes sub terra filices, igni rumpunt et aceto, dum illic gemmas et aurum quaerunt homines, quo nunquam vllae, quantumuis agrestes, aut ferae penetrauerant bestiae: sed ne adspexerant quidem perspicacissimae.

CAP. XXVIII. v. 11. *Ex lacrima perscrutantur fluuios*) Vbi rupes lacrimare vident, eas excauant, ad corrugos eliciendos.

CAP. XXIX. v. 4. *Qualis eram mei veris tempore*) Hiemis, in hebraeo legitur. Sed quum diuidant Hebraei annum in hiemem & aestatem, fit vt veris pars prior hiemi tribuatur, sicut posterior aestati, vt est Math. 24. Est enim veris initium, finis hiemis. Eum autem de vere suo, hoc est, de adolescentia loqui, patet ex tota sententia.

CAP. XXX. v. 12. *Cui nullus subueniat*) למוּר sicut Gen. 9. positum est pro לַי, interposita littera מ: sicut Ose. 12. in עַמִּי litteram נ interiectam docuimus: alioquin frigeret sententia.

CAP. XXXI. v. 35. *Mea quidem cupiditas est*) הַרִיב pro הַרִיבִי contracto vocabulo positum est, sicut Esa. 43. בְּרִיחַ pro בֵּי. Hoc enim cogit fateri sententia, quae alioqui inepta est. Adde quod vertit vetus interpres, Desiderium.

CAP. XXXIII. v. 12. *Si maior est homine Deus*) Inepte facis, qui velis disputare cum Deo, tamquam sis ei par. Est enim hoc eorum, qui inter se aequales sunt, inter sese disputare, et inuicem rationes audire. Sed Deus tanto est homine maior, vt indignum sit, eum homini reddere omnium rationem, quae faciat. Nam rationem reddere, eius est, de cuius facto rectum neque sit, dubitari potest. Deus is est, de quo dicendum sit, Ipse dixit: estque eius auctoritas pro ratione habenda. Itaque semel quod pronuntiauit, non iterat. Interim homines per somnia monet, et eorum poenam concludit: hoc est, ostendit, non esse disputandum, cur ita malis adficiantur: sed poenam esse certam atque fixam, et eius auctoris, a quo non sit exigenda ratio. Quod dum facit, detrahit homini facta: hoc est, ostendit eum nocentem esse, et ea fecisse ac peccasse, propter quae non sit superbiendum, sed oranda venia. Ita fit, vt homo Dei magnitudinem animaduertens, sese submittat, atque ita veniam salutemque obtineat. Vide eadem paene cap. 36.

CAP. XXXIII. v. 17. *Fierine potest, vt qui, cet.*) Quod interpretor, *Recte curat, quae agit*: id verbum in hebraeo significat vulnus fasciis involuere, et mederi. Et quia medici est, morbos non solum abigere, sed etiam arcere, fit vt id verbum ad alia translatum, significet non solum mederi praesenti malo, sed etiam ita aliquid agere, vt malum absit, bonumque adsit: quod graece vno verbo dici potest, *καταργεῖν*. Est autem hic sensus: Si iniustus esset Deus, non posset, quae curat et facit, recte facere. Nec enim dici hoc potest, eum peccare metu. Sit hoc hominum proprium, vt potentiorum metu delinquant: Deo adeo nullus est potentior, vt etiam reges pro nihilo ducat. Atqui mundum recte administrat: est ergo iustus.

CAP. XXXVI. v. 29. *In quas quidem suum lumen explicans, maris radices tegit*) Quum nubilum est caelum, lux excepta late nubibus, et impedita, non potest in inferiara penetrare. *Ita maris radices tegantur*: hoc est, lux

lux impeditur nubium tegumento, quo minus in maris fundum penetret: sic enim appellat radices, imam partem. Per nubes autem Deus et *populus vlcifcitur*, dum fata nimio aut intempestiuo imbre corrumpit: *et victum copiose largitur*, dum modice & tempestive pluendo fruges alit. *Lucem palmae tegit*: hoc est nubibus, quae sunt quasi Dei palmae sedentis in aethere, *Curatque, ut luci occurratur*: hoc est, ut eam impediant nubes: quas dum luci nuntiat Deus, hoc est, excitat aduersus lucem, irascitur lux aduersus adscendentes nubes, quae sibi obstant. Vide cap. 38. de mari.

CAP. XXXVIII. v. 13. *Et ab ea dissiiciantur impii, cet.*) Adulteri, fures, latrones, proditores, et ceteri, quos hic vocat impios, noctu suis flagitiis inuigilant: iidem adueniente die, lucifugi diffugiunt: *et mutato tamquam rubricae sigillo*, hoc est, discussa nocte, quae eos tegit ac concludit, sicuti rubricae aut cuiusvis rei sigillum, operit ea, quae eo signata sunt: *sunt vestis similes*, sese contrahunt, et quasi vestes complicant, ac in latebras coniciunt; *et sua luce priuantur impii*: quemadmodum cap. 24. dixit Iobus, impii matutinum esse pro taetra nocte: quod ut ceteri homines mane ad opus prodeunt, sic illi tum sese recipiunt: ita hic Deus impiorum lucem appellat noctem, quod noctu agant, et noctuarum ritu diem pro nocte, et noctem pro die habeant. *Sublimesque lacerti franguntur*: impii orta luce vires amittunt, et audaciam, et sese pauidi recipiunt, qui alioquin noctu sunt feroces.

CAP. XL. v. 12. *Ramosis summae caudae neruis*) Caudam hic appellat promuscidem. קדקדא autem est summa caudae pars, adhaerens spinae dorsi, quae a pauore ideo vocatur, quod bestiae dum metuunt, solent eam contrahere. Atque eodem modo graece vocatur ῥαχίς vnde fit ῥαχιδῆν, reformidare. Deum autem de cauda hic loqui, patet ex eo, quod ante comparauit caudam cedro: quam sententiam quum, ut solet, iterare vellet, iam non cedrum vocat, sed (quod proximum est) ramosos neruos.

28. *Adeoque spes tua sit fallax*) In hebraeo est, spes eius. Sed quum prius vsus esset secunda persona pro quauis, nempe, Censere cum ea manum, pro, Si quis cum ea congregiatur: volui obscuritatem euitare, quae fuisset in tertia persona. Est autem hic sensus: frustra speres, eam posse vinci: ne adspēctum quidem ferre possis.

CAP. XLII. v. 13. *Habuit et septem filios, et tres filias*) Atqui paulo ante dicitur Deus ei omnia conduplicasse: quod quum fiat in pecore, in liberis non fit: habuerat enim totidem. Sed hic intelligendum est, latere mysterium resurrectionis. Nam quum pecora Iobo periissent, liberi hac vita defuncti non perierant: viuunt enim omnes Deo. Quod si ei duplex liberorum numerus redditus fuisset, habuisset triplicem numerum. Hanc rem me docuit Italus quidam.

LIBER PSALMORVM.

PRAEFATIO IN PSALMOS.

Antequam ad singulorum locorum explicationem veniamus, pauca in uniuersum praefanda sunt. Hic liber apud Hebraeos vocatur Liber laudationum, quod in eo Dei laudes continentur. Graece poterat Hymnorum liber dici: sed quia psalluntur, hoc est, fidibus canuntur haec

CAT.

carmina, et pleraque Mizmor, hoc est, $\psi\alpha\lambda\mu\delta$ inscribuntur, vocauerunt Psalmos, aut Psalterium: quod nomen Latinis usitatum nos retinimus. Titulos alii habent, alii non habent. Qui non habent, hos Davidis esse puto. Qui habent, aut habent in graeco tantum, aut etiam in hebraeo: et in graeco quidem bifariam: nam aut totus titulus graecus est, aut tituli pars: atque illud aliquando in graeco indicatur his verbis $\alpha\upsilon\tau\eta\gamma\gamma\alpha\phi\omicron\varsigma$ $\pi\alpha\theta\epsilon\varsigma$ $\Psi\alpha\lambda\mu\delta$, hoc est, titulo carens apud Hebraeos: aliquando non indicatur. Quod autem de graeco dico, idem de latino dictum volo: nam vulgaris latina psalmorum translatio, meo quidem iudicio ex graeco ducta est, non ex hebraeo. Significant autem tituli aut rem gestam, quae carmini dederit occasionem: aut auctorem, aut argumentum, aut genus carminis: aut musicum instrumentum, quo canendum carmen sit: aut cantorem, a quo canendum sit: aut horum modo plura, modo pauciora. Quod ad res gestas attinet, eae patent ex saecris historiis. Auctorum praecipuus est David: sed sunt et alii, ut Moses. Quod ad eos attinet, qui inscribuntur $לְבַנְיָקִי$, hoc est, filiorum Corae, siue filiis Corae (est enim apud Hebraeos ambiguum) eos Davidis esse puto, sed scriptos, ut a Coranidis (sic enim nos Cora prognatos nomine patronymico appellamus) canerentur, ideoque Coranidarum appellari: ut si puellarum cantionem dicas, non significes puellas auctores esse carminis, sed cantatrices. Sed an idem de Asapho et Helmane et Ieduthune dicendum sit, an vero ipsi auctores fuerint eorum, quae ipsis adscribuntur, ego nescio. In 2 Paral. 29, 30. laudari dicitur Deus verbis Davidis, et vatis Asaphi: ubi videtur Asaphus auctor esse: sicut et Ieduthun appellatur vates regius, 2 Paralip. 35, 15. Quod ad carminum genera, musicaque instrumenta attinet, ea hodie adeo ignota sunt, ut nihil facile adfirmari possit: quod eo minus in hebraeo mirum est, quum etiam in gallica lingua existent quaedam carminum genera, quorum nominis ratio reddi vix, aut ne vix quidem possit: quale illud est, quod vocatur Balade. Igitur quae potui, ea sum interpretatus: alia hebraea reliqui, ut Gitthith, ut Alnuth Labben: quod idem feci et in voce Sela, quae in Psalmis saepe occurrit: quae quidem videtur musicae rationis esse, sed hodie ignota.

ADNOTATA.

Psal. VII. v. 13. *Nefas pariet*) In hebraeo est, Falsum pariet. Ut autem verum pro aequo iustoque tum apud Hebraeos, tum apud Latinos dicitur: ita falsum apud Hebraeos pro iniusto, ut et in Psalmis frequenter, et Esa. 44. quod et apud Latinos fit in aduerbio falso, pro immerito et iniuste.

Psal. XI. v. 7. *Quae fors est eis exaltanda*) Ad verbum legitur, Portio calicis eorum. Sed id verbum pro forte et conditione ponitur, ut Psal. 63, 11. Portio vulpium erunt: hoc est, eandem cum vulpibus conditionem subibunt. Quod verbum in nouo Testamento modo *μοις*, modo *μῆος* dicitur, ut Lucae 10, 42. $\text{Μαρία τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελίξασα}$, Maria bonam

con-

conditionem elegit. Et Matth. 24, 51. *ὅτι τὸ μέρος αὐτῶν μετὰ τῶν ἁποκριτῶν ἴσως*, Faciet eandem eius sortem, quam fictorum: hoc est, habebit eum eodem numero aut loco, quo fictos et impuros homines. Gallice quoque parti vocatur conditio, deducto a parte vocabulo. Calix autem dicitur pro re, qua fungendum est, siue laeta, vt Psalm. 16. siue tristi, vt hic: quae posterior translatio latine exprimitur per verbum Exantlare, quod exhaurire significans, et a calicis potione non abhorrens, ponitur pro perfungi atque pati.

PSAL. XV. v. 4. *Quodque iuravit alteri, non reuocat.*) In hebraeo est, Quodque iuravit ad malum: sed sententia non satis apta est: nam iurare ad malum, si hebraeum sermonem spectes, esset iurare se male facturum, aut alicui nociturum, vt licet videre in Psalm. 37. Apud Hebraeos idem verbum, et malum, et proximum significat, mutatis punctis vocalibus, in quibus facilis est lapsus. Itaque Graecus vertit, τῷ πλησίον αὐτῶν: et Latinus, proximo suo: quae sententia mihi videtur aptior. Proximus autem pro alio, non solum hebraice dicitur, sed etiam graece, ὁ πλάσιος.

PSAL. XVIII. v. 35. *Ferreo ut arcus.*) In hebraeo est aeneos, sed aere non fiunt arcus: et ponitur pro metallo, et porro pro ferro, si de re ferrea agatur, vt apud Homerum χαλκός.

PSAL. XXII. v. 1. *Super aurorae ceruam.*) Ceruam Christum vocat, quem Iudaei, tanquam ceruam canes, infestabant. Aurorae autem vocat, propter resurrectionem mox secuturam, quae etiam Psalm. 49, 29. vocatur matutinum, quod ea est lucis, hoc est, beatae vitae initium.

24. *A te mea laudatio.*) Hoc est, Tu eris meae laudationis auctor, teque laudabo. Quomodo dixit Virgilius:

Ab Ioue principium Musae.

Et illud: A te principium, tibi desinet.

PSAL. XXIII. v. 4. *Qui non animo suo ad nequitiam utitur.*) Hoc est: Qui non falso et malitiose iurat, vt continuo sequitur: nam iurantes id testamur, quod habemus in animo, vt videre licet in Jerem. 38, 16. vbi iurat Sedecias. Quod si falsum iuramus, abutimur animo nostro.

PSAL. XXXVII. v. 3. *Bene fac, incoles terram.*) In hebraeo verbum Incoles est imperatiui modi: sed hic ponitur pro futuro, vt in hoc eodem Psalmo: Recede a malo, et benefac, et dura in perpetuum (sic enim legitur ad verbum) pro durabis: neque enim iubet durare in perpetuum, quum id penes hominem, cui iubet, positum non sit. Sic loquitur et Esaias capite quinto. Latini quoque, vt Virgilius:

Nunc te marmoreum pro tempore fecimus: at tu,

Si fetura gregem suppleuerit, aureus esto.

16. *Multo praestat tenuis res bonorum, quam impiorum opulentia.*) In hebraeo est, Praestat tenuis res bonorum quam impiorum multorum opulentia. Qualis hebraismus est in illis Christi verbis: Nonne vos pluris estis quam multi passeris? pro hoc, Nonne vos multo pluris estis quam passeris?

29. *Improbi vero dabunt poenas.*) Hic dimidius versus in hebraeo desideratur: sed est addendus: nam huius carminis alii versus omnes constant binis membris, quod in hoc non fieri, esset absurdum. Praeterea quum sit hoc carmen ordine litterarum scriptum, hic desideratur littera Ain: ex quo patet, mutilum esse locum: qui mutilus non erat, quum est

est

est in graecum translatus, vbi ita legitur: ἄνομοι ἐκδιώχθησονται, et in latino, Iniusti punientur: ex quo eos coniectura est legisse יחייי.

PSAL. XLIIII. v. 3. *Ceterisque nationibus malo adfectis immiseris.*) Immitti siue submitti dicuntur refeces, hoc est, fumenta, quae ceteris amputatis, relinquuntur, vt sint fructuaria. Sic hoc loco Deus excisis Chananacis, dicitur Hebraeos immisisse ac propagasse. Hoc eodem verbo חשׁ vsus est et Ezechiel, pro comam diffundere, et materia luxuriare, cap. 31, 4.

PSAL. XLV. v. 17. *Parentibus tuis succedent tui liberi.*) In hebraeo relatiua sunt masculini generis, sed referenda sunt ad reginam; cuiusmodi relatiuorum transitus saepe accidit, vt in Ier. 11. declaramus. Talia inuenies etiam Num. 27. et 36. nam si haec ad regem referas, erit frigida sententia: ad reginam vero aptissima, et ad id conueniens, quod dixerat, patriam domum ei esse obliuiscendam.

PSAL. XLVI. v. 6. *Deo ei mature succurrente.*) In hebraeo est, Sub ortu matutini: hoc est, mane, quod saepe ponitur pro mature: sicut gallice matin, Tu n'es pas venu prou matin: et germanice, frühe, et latine sero, pro tarde.

PSAL. XLIX. v. 6. *Circumstante me meorum poena calcaneorum.*) Hoc est, imminente mihi morte: cuius causa est hominis peccatum: quae propterea minus metuenda est, quod calcem dumtaxat laedit, nec hominem profusus exstinguit, quum sit in vitam a Christo reuocandus. Adludit autem ad illud Gen. 3, 15. Ut illud tibi caput, tu illi calcem illidas. Diabolus enim, qui serpens erat, hominem non letaliter vulnerauit, medente Christo. Nec videri debet haec interpretatio longius petita: nam sic solent aenigmata: et hoc carmen aenigma vocat auctor. ון autem pro poena (vt vertimus) ponitur quum alibi, tum 1. Reg. 28, 10.

PSAL. LIIII. v. 4. *Nam hostes consurgunt in me.*) In hebraeo est, Peregrini: sed peregrinus ponitur pro hoste, vt Esa. 1, 7. vt latine hostis pro perduelle: quum tamen hostis olim esset idem, qui peregrinus.

5. *Dominus is est, qui hanc animam sustentet.*) In hebraeo est, Dominus est in sustentantibus animam meam: quum de vno loquatur: est enim iterata sententia, idem significans quod prior, Deus mihi succurrit. Huius loquendi rationis non dissimile est, quod Graeci dicunt, οἱ περὶ τὸν πλάτωνα, hoc est, Plato: vt et Ioan. 11, 19. τὸς περὶ μαρτὰν καὶ μαρίαν; itemque quod in margine Psal. 55. enotatum inuenies; et Psal. 69, 27. Quem tu vulnerasti, insectantur, fauciorum tuorum dolorem adaugentes. Itemque Iudic. 11, 35. Tu es in perturbantibus me: hoc est, tu me perturbas: et Esa. 41, 4. Cum postremis ego sum: hoc est, postremus: et Ose. 11, 4. Eisque fui quasi adleuantes: hoc est, quasi qui adleuaret. Gallice quoque dicimus, Je ne suis pas des plus riches, Non sum ditissimorum: hoc est, non sum admodum diues: quomodo Graeci dicunt, εἶναι τῶν πλεσίων, pro εἶναι πλεσίον.

PS. LIX. v. 11. *Tibi vires meas acceptas fero.*) Vires eius, legitur in hebraeo: sed et sententia repugnat, et graeca latinaque vetus interpretatio: ex quibus apparet, non ון, sed ון legendum: vt etiam legitur in vltimo versu.

PSAL. LX. v. 5. *Ad arcus effugiendos.*) Male חשׁ legitur, quum debeat חשׁ per Tau vltimam legi: vt et sententia, et veteres graecus et latinus interpretes ostendunt.

PSAL. LXII. v. 4. *Quousque in me iniuriosi eritis?*) Latine, Noui hominem, pro noui eum dicitur. Hebraice fit hoc etiam in prima persona: quo modo dicit saepe Christus, filium hominis, pro homine, de seipso loquens.

Igitur

Igitur quod hic vertimus, In me: in hebraeo est, in hominem: qui hebraismus, quia hoc loco obscuritatem adferret, locum ad latinam consuetudinem traduximus. Eum autem de se loqui, apparet ex eo, quod et ante ead. post dicit, se in Deo adquiescere, eoque niti, sic vt eorum conatibus labefactari nequeat. Quod interpretor, Perimere conantes, in hebraeo vnum est verbum, quod significat perimere: quamquam passiuum esse, notae vocales indicant: sed actiuum esse, et vetus interpres, et sententia ostendit: quomodo et verbum יָבִי positum est Prouerb. 11, 9. Est autem animaduertendum hebraeorum verborum notiones late patere, vt idem verbum et primarium sit, et frequentatiuum, et desideratiuum, quando his figuris carent Hebraei. Itaque hic Perimere ponitur pro Peremturire (vt ita loquar) hoc est, velle perimere: qualis hebraismus est etiam Act. 7, 26. his verbis: *καὶ συνέλασεν αὐτὸς εἰς ἐρήνην.* non enim reduxit rixantes in gratiam Moses, sed id facere conatus est: et Matth. 23, 13. *εἰσερχομένους* pro *εἰσέλθετε θύλωντας.* Atque eodem modo obiter dico de verbis apud Latinos compositis, quibus carentes Hebraei, vno verbo multa significant, vt מָרָה sit pugnare, propugnare, oppugnare, repugnare, et expugnare: et ita in multis aliis.

PSAL. LXIII. v. 5. *Nihil tale metuentes.* In hebraeo vocabulum antecedens est singularis numeri, sed pro plurali positum: itaque verbum sequitur plurale, id quod saepe fit: et contra, vt Psal. 62. et 63. et 68.

PSAL. LXVIII. Quoniam carmen hoc obscurum est, id pluribus explicabimus: sic tamen, vt nihil adfirmantes, iudicium aliis relinquamus. Moses proficiscente arca oraculi, solebat ita praefari: Exsurge Ioua, et dispentur hostes tui, cet. a quibus verbis quum Dauid carmen hoc exordiat, intelligendum est, in hoc illius declarationem contineri. Sed hoc intelligi non potest, nisi sciamus, eum, qui et illic, et hic Ioua, et Angelus, et Deus, et Dominus appellatur, esse Christum, vt in 2. Exod. cap. declarauimus. Certe hoc ignorato, necesse est in praecipuis Christianae disciplinae locis alucinari. Igitur carmen hoc ita declarabimus: *Exsurget Deus, Christus, idem qui Moyses tempore ducebat Israëlitas, quum veniet in terras, et victis sua vita et disciplina atque resurrectione hostibus, diabolo, eiusque seruis improbis, bonos perducet ad felicitatem.* Hoc est totius carminis argumentum. Deinde iubet huius rei gloriam ad Deum Christi patrem referri, cuius mandato filius ea facturus sit, qui pater filio suo nomen suum Iouam, et porro potestatem accommodauerit. Hoc enim est, quod dicit, *huius nomen est in Ioua:* hoc est, cuius Dei nomine praeditus est Christus: vt est Exod. 23, 20. vbi Deus sic populum adloquitur: *Ego sum tibi praemissurus Angelum, qui te tetur in itinere, et perducet in locum a me praeparatum.* Ab hoc tibi cauto: huic pareto: hunc ne irritato, neque enim ignoscet criminibus vestris, quoniam meo nomine praeditus erit. Vides, eum angelum Christum esse, qui idem cum Ioua nomen habeat: cui Deus nomen dedit, quod est supra omne nomen: vt bene dixisse videatur, qui ostendit, Iesu nomen a Ioua esse deductum. Ergo huius salutis nobis per Christum partae laudem Deo tribuit, qui caelestem sacramque domum incolens, humiles euehit, et superbos deprimat. Mox totum argumentum fusius repetit, hunc in modum: *Quemadmodum tu Deus Israëlitas ex Aegypto eductos, collocasti in promissa terra, superatis eorum hostibus: sic Christus est veros Israëlitas in regnum caeleste introniturus, cuius regni terra illa chanaanica ymbra quaedam fuit? Christus inquam Dominus, suppedabit argumentum feminis magni exercitus nuntiis: hoc est, morte deuicta renunscet, et sese mulieribus ostendet, quae eius resurrectionem discipulis (qui magnus vocatur exercitus) nuntiabunt, qui nuntius erit laetissimi:*

mus: quippe victis morte, diabolo, mundo, et hominis praua natura, tamquam quibusdam militiae ducibus: et ita victis, vt domi resides et imbelles Christi discipuli, de eis per Christum triumphent. Itaque *etiam si iacueritis inter atra abena*: o discipuli Christi, quamuis mortuo Christo, squalore et maerore deformati fueritis, deinceps iam eo viuente nitebitis: et *ea*, scilicet terra, hoc est Ecclesia, deinceps *erit niue candidior*. Vocat autem Ecclesiam montem Dei, in quo Ioua Christus sit semper habitaturus, multas habens copias (hoc est enim quod dicit. *Non semel decem millia*: hoc est, multa decem millia: vt latine, Non semel, pro saepe dicimus: et vt Psal. 62. Bis, pro non semel, hoc est, pro saepe positum est) inter quas copias est ipse in sacro suo loco, qui idem in monte Sinai legem dederat. Deinde sermonem ad Christum conuertit: Tu, inquit, deuicta morte adscendis in caelum, tuos abducens, qui fuerant captiui (nam multi cum Christo reuixerunt) et inde donis fungeris, mittens scilicet Apostolos, et ceteros Ecclesiae magistros: idque inter homines ei rei repugnantes, quorum magistrorum opera fiat, vt Christus agnoscat, Deusque colatur. Laudetur igitur Dominus Christi pater, nostrae salutis auctor, dum Iouae Domino Deus est ad mortis exitum: hoc est, dum Christum, Iouam et Dominum, in vitam reuocat. Legitur autem hic, למרח למצותה ומצותה למרחוהו sicut Esaiae 58, 13. משבח עשוהו. מעשהו, ומשבח עשוהו. וילא מספר ידעי נהי, ומספר אל ידעי נהי. Sane *Deus caput truncabit hostium eius*, scilicet Christi: hoc est, subiget improbos: nam ita promittit: *Retrābam* et *liberabo Dominum*, scilicet Christum, ex morte et capitali periculo: quale posset esse ab Ogo Basanae rege, aut in mari rubro: *ita vt tuos pedes* (personae mutatio est) *in hostium sanguine laues* Christe; *et tui canes eum lingant*, hoc est, vt plenam adsequare victoriam, atque ita triumphes, magno cum carminum et laudum apparatu. Collaudate Deum ex fonte Israëlis: quod est, quod graece significantius dici potest, *οὐκ ἐκ τῆς πηγῆς*: et gallice, Ceux de la fontaine: (vt Psalm. 148, 1. Laudate Iouam de caelis: hoc est, caelestia) praecipue Beniamitae, et Zabulonii, atque Nephthalenses, apud quos scientia praestantes, Christus in primis innotuit: de qua re plura in Ef. 9.

Deus constituit tuam, Christe, *potentiam*: quam opto, vt nobis confirmet, vt ceterae gentes ad Christum accedant: hoc est enim, munera adferre Hierosolymam. Perde rempublicam eorum, qui ceteras nationes turbant, vt tauri vitulos, *demeram in argeſti segmentis*: hoc est, auaram, et habendi cupiditate bella gerentem: hoc est, Dele, Christe, regnum Romanorum: vt quum a ceteris gentibus, tum ab Aegyptiis et Aethiopibus agnoscaris. Nam romano imperio succedit Christi regnum, vt videre licet in statua illa, a Nabuchodonosore in somnis visa apud Danielem, quam delapsus lapis perfringit. Quod hic dicitur *Aethiopia Deo manus suas curret*: hoc est, cursum praebebit: vt illud Virgilii: Talia secla suis dixerunt currite fufis. Hoc est, talia secla properate, aut propere adferte. Igitur cantate Deum, qui quamuis in caelo sit, habet tamen terrarum tantam curam, vt efficacissimam Euangelii vocem fit ad homines missurus, quo ad salutem vocentur quum ceteri, tum vel in primis Iudaei.

PSAL. LXIX. v. 28. *Eorum vitia vitiiis accumula*) Non haec Christus (de quo scriptum est carmen hoc) omnibus imprecatur, a quibus addicit iniuria: nam moriens eis veniam orauit, a quibus actus erat in crucem: sed addita causa, Quia nesciunt (inquit) quid faciant: ex quo intelligi conuenit, eum in hoc carmine peruersis, et ob ingenii prauitatem peccantibus imprecari. Pergant sane peccare, postquam sunt adeo scelerati, ne

tua

tua vtantur aequitate: hoc est, ne te eorum miserescat: de qua re plura in Ef. 6, 9. et Matth. 12.

PSAL. LXXII. v. 20. *Haec lenus preces Davidis*) Sunt quidem in his duobus primis libris carmina etiam aliorum quam Davidis. Sed quia David eorum praecipuus auctor est, adscribuntur ei: quemadmodum Ciceronis epistolas vocamus, cum quibus tamen sunt et aliorum. Quamquam autem etiam in tribus sequentibus libris sunt et Davidis, tamen hic dicuntur finitae preces Davidis: vel quod sequentia plurimum sunt auctorum, vel prioribus iam conclusis libris, reliqua postea condidit.

PSAL. LXXVIII. v. 26. *Tam nobilem panem comederunt homines*) Ad verbum est, Panem nobilium: vt lud. 8. phiala nobilium, pro nobili phiala dicitur, et Zachar. 9, 9. afinus vocatur filius afinarum: hoc est, afinarius, aut afina natus.

PSAL. LXXXI. v. 7. *Subdusi vestros humeros oneri*) In hebraeo multa est et personae et numeri mutatio. Nos perspicuitati seruiimus, vt et in multis aliis.

PSAL. LXXXIII. v. 7. *Qui si per flebilem transeant vallem, eam reddent fontalem*) Hoc est, vbicumque versantur, Deus eis necessaria suppeditat: adeo, vt si natura ea neget, potius contra naturam faciat: vt olim in aestuosa illa solitudine, vbi fontem suis ex rupe elicit. Quod autem dicit vallem flebilem, significat siticulosam. Nam si in vallibus, quae natura fontibus abundare solent, aquam non inuenias: quid superest, nisi vt fleas? De piscinis quod dicit, haec est sententia: Si piscinas aut cisternas habeant, vt fieri solet in locis montanis, eas ita replebit Deus pluuiis, vt praetexantur et conuectantur herbis, ne quid eis vel in valle desit, vel in monte. Non obest, quod non ipsi boni fontes excitant, vt hic dicuntur: hoc est, non ipsi sibi, sed Deus necessaria suppeditat. Dicuntur enim poetico more id facere, quod ipsorum causa fit.

PSAL. LXXXVII. v. 5. *Ille ibi natus est*) Hoc est, pauci, et quod sequitur, Alium atque alium: hoc est multos, qui repetitione significantur, vt etiam apud Latinos. Non abfimile est, quod Ef. 61, 7. dicitur duplex pudor, pro magno: et Psal. 8. lacrimae שלילי tergeminae, vt ita loquar, pro grandibus: et Prouerb. 21. שלילי tripliciter, pro magnopere, aut etiam atque etiam. Sic et latinus Poeta quaterque beatos dixit, pro beatissimos: et gallicae linguae superlatiui tales sunt, tres-grand, quasi trigandis, id est grandissimus.

PSAL. XC. v. 11. *Quod si quis irae tuae vim norit, cet.*) Si quis intelligat, quae sit istius irae causa atque vis, qua vitam nostram tam breuem facis, intelliget, te facire prout metueris: tantoque breuiorem vitam efficere, quanto minus te reuerentur homines. Quod si rite perpenderemus, quam sit vita nostra breuis, et huius breuitatis causam intelligeremus esse peccata nostra, atque tui contemptum, mentem adhiberemus sapientem, hoc est, te reuereremur (nam sapientiae caput est, tui metus) atque ita vitam et longam et felicem obedientiam consequeremur, quam peccatum et contumacia breuem reddidit, et miseram. Sed ad hoc consequendum, vires nobis adimit noxa nostra: superest, vt tu hoc in nobis efficias, nosque hanc recte viuendi rationem doceas: id quod non nisi placatus facturus es: neque porro placandus, nisi per Messiam, vitae nostrae restitutorem. Mitte igitur cito Messiam, cuius opera nobis pro tua clementia plenam perpetuamque felicitatem conferas: idque facias mane, hoc est, quum reuiuiscemus. Nam haec tanta nox est, tot malorum tenebris inuoluta. Illa vita dies erit, plena lucis et gaudiorum. Vt igitur in hac vita perpetuis malis adficimur, adfer nobis alteram vitam, in qua

bonis fruamur sempiternis: et istud tuum tam praeclarum opus nobis nostrisque natis exhibe, vt diuinam istam felicitatem adipiscamur: et opus nostrarum manuum nobis perage: hoc est, id perfee, quod nos frustra conamur. Conamur ad vitam peruenire (id enim est omnibus ingeneratum, vt bonum cupiant: est autem bonum Deus, vitam agens beatam, cuius nos adipiscendae causa laboramus, et ad cuius similitudinem sumus creati) sed quia nihil efficimus, hoc a te expectamus. Confer hunc locum cum Es. 26.

PSAL. CVII. v. 22. *Qui nauibus in mare descendunt*) Latini dicunt descendere, scilicet in nauem. Vergilius ita: Bis denis Phrygium conscendi nauibus aequor. Sed hic noster auctor dicit, in mare descendere: hoc est, navigare in mari, quo ex terra descenditur, sicut et Ionas scribitur in nauem descendisse: sic enim ad verbum legitur Ionae 1, 3. Nam mare inferius esse hac nostra terra, quae colitur, inde patet, quod vndique per terras in mare decurrunt flumina, neque possis ex terra in mare venire, quin descendas. Hinc est quod Psal. 24, 22, dicitur Deus super mari fundasse terram. Nam quod mare altum Latini vocant, intellige altum dici profundum. Quod autem ex litore spectantibus apparet altum mare, id fit propter rotunditatem aquae, quum oculorum ad spectus non ad globi rationem incurruetur, sed recta tendens, offendant in globi tumorem. Si enim mare esset altum, naues in tranquillo mari penderent, vtpote in accliuo loco, in quem ex litore adscenderetur: et ex mari ad litus sine vento sua sponte (vt ad inferiorem locum) tamquam secundo flumine descenderent: et ex litore in altum aegrius ferrentur, quam ex alto ad litus. Denique maris aqua, si esset altior quam terra est, in terram deflueret. Nisi forte placet aquae inuertere naturam, vt ea non sua sponte defluat.

PSAL. CX. v. 4. *Ex utero aurorae habebis rorem tuae iuuentutis*) Rorem iuuentutis vocat innumerabilitatem iuuenum: sicut Numer. 23, 0. Balaamus puluerem Iacobeorum dicit, pro infinito numero. Vterum aurorae vocat matutinum: quoniam ros mane cadit, et ab aurora paritur.

PSAL. CXI. v. 10. *Sapientiae caput*) Hoc est, summa primaque sapientia. Atque hoc graecis quoque declarat ἀρχή, quo verbo interpretari solent ראשית: vt Isocrates in Nicoele vocat τὰς ἀρχὰς τῶν τιμῶν, summos honores. Et Latini prima vocant, quae summa sunt, et excellentissima.

PSAL. CXV. v. 4. 3. *Qui alta incolens, humiliā videt: caelos incolens, videt terras*) Sic ad verbum legitur: Qui habitat alte, videt depresso, in caelo et in terra: vt in caelo referatur ad verbum Habitat, et in terra ad verbum Videt. Huiusmodi loquendi ratio est in Leuit. 15, ad finem: itemque Deut. 32, vbi sic ad verbum legitur: Inebriabo tela mea sanguine, et gladius meus comedet carnem: sanguine caesorum, captiuorumque, capitali supplicio hostis: vt Sanguine caesorum referatur ad Inebriabo tela: et Capitali supplicio, ad gladium. Item Matth. 7, sic legitur: Ne date sacrum canibus, neue obiciite margaritas vestros porcis, ne forte conculcent eos pedibus, et conuersi lacerent vos. Quae oratio, mutato ordine, clara fiet sic: Ne date sacrum canibus, ne conuersi lacerent vos: neue obiciite margaritas porcis, ne eos conculcent. Aut repetitione, qua vtuntur Latini, sic: Ne date sacrum canibus, neue porcis obiciite margaritas: porcis, ne conculcent eos: canibus, ne lacerent vos. Talem figuram inuenies et Mich. 1. Tale est illud de Virgilio: Pastor, arator, eques, pani, colui, superavi: Capras, rus, hostes: fronde, ligone, manu. Huiusmodi repetitione in hoc Psalms loco perspicuitatis causa usus sum.

PSAL. CXXXVII. v. 6. *Quando te sumus oblitri*) Causam reddunt, cur canere nesciant: postquam Hierosolymam amisimus, omnem et fides pulfandi,

et

et ore canendi scientiam amisimus, haeretque nobis lingua palato: hoc est, muti sumus (nam hic loquendi modus est, Iob. 29, 10.) neque magis cantare possumus, quam si nobis lingua palato adhaereret: propterea quod Hierosolyma nostrae lactitiae caput est: qua priuati, caremus laetitia: ut aues libertate priuatae, canere nesciunt. Quod autem est, Sumus obliiti, verbum hoc significat hoc loco amittere: ut Gen. 41, 30. vbi sic ad verbum legitur: Existent septem anni famis post illos, et obliuioni dabitur omnis vbertas. Non enim vbertatis obliuio est, vigente fame, sed potius memoria et desiderium. Ex quo apparet, id verbum hic significare perdi, et obliterari: ut et Deut. 31, ponitur, et Iob. 9, et 28. et Lam. 3. vbi alio, sed eiusdem notionis verbo Hierosolymitana respublica dicit se oblitam esse bonum: hoc est, iam nescire bonum, et id amisisse: non enim oblita erat eam rem, quam desiderabat. Atque eodem modo locutus est et Virgilius: Pomaque degenerant, succos oblita priores: hoc est, amisso priore sapore. Et Iuuenalis, Vinum toto nescire Decembri: hoc est, non vti. Haec causa fuit, ut in hoc Psalmo verbum quod meminisse significat, verteremus Compotem esse, contrarii secuti rationem.

PSAL. CXXXVIII. v. 2. *Qui promissa tua facias maiora, quam est tuum tantum nomen*) Hoc est, qui maiora praestes, quam de te fama est, quae tamen est magna. Est autem intelligendum, quemadmodum Dei iudicium pro actione saepe ponitur: quoniam quidquid agendum iudicat, id agit, quippe qui nulla re possit impedi: ita etiam verbum, siue promissum, in hoc Psalmo poni pro promissi praestatione: quoniam nihil promittit, quod non praestet: quemadmodum in Psalmo, 56, 5. vbi dicit, se in Deo promissa laudare: nam ita deum laudantur promissa, si praestantur. Eiusdem generis est et illud Esaiæ 44. Qui Hierosolymam incolit, vrbesque Iudaeae rescit impero, cet. nam ibi imperare, pro eo, quod est faciendum curare, atque adeo facere, ponitur; ut et illud Christi: Vtrum facilius est dicere, Remittuntur tibi peccata: an dicere, Tolle grabbatum tuum, et ambula? Nam ibi Dicere, pro iubendo efficere ponitur: alioquin iubere vel quiuis possit: sed confidenter, et ideo efficaciter iubere non possit. Eodem modo locutus est Iuuenalis Satyra 6. Minus ergo nocens erit Agrippinae boletus: siquidem vnus praecordia pressit Ille senis, tremulumque caput descendere iussit in caelum: hoc est, Coegit Claudium mori. Et Virgilius:

Hectoris ad tumultum Troiae sub moenibus altis
Iussa mori; - - hoc est, iussu occisa.

SOLOMONIS PROVERBIA.

ADNOTATIO.

CAP. XXIII. v. 16. *Nam licet septies*) Ita alicubi interpres hunc locum explicuit. Etiam si in plurima pericula cadant iusti (qualia eis impii creare solent) tamen euadunt. Itaque frustra eis insidiere. In qua notione casus nomen in sequenti versu ponitur, id est, non pro peccato accipitur, sed malum aliquod Dei ira illatum significat: ita quoque Latini res aduersas Casus appellant.

ECCLESIASTES,

HOC EST,

CONCIONATOR.

IN ECCLESIASTEM TOTVM
ARGVMENTVM.

Rerum omnium vanitas, in copia, in structuris. Rerum omnium sua tempora. Insontes. Obedientia. Vota. Iouana prouidentia. Auaritia. Opulentiae molestia. Irae discrimen. Vxor pertinax. Regis maiestas. Arcana Iouae facta. Sapientia quanta. Stultitia. Detractores. Rex puer. Maledicentia. Benignitas in egenos. Vitae integritas. Dicta sapientum. Qui tandem omnium finis.

IN ECCLESIASTEM.

Hic liber est de finibus bonorum, siue de vitae vanitate scriptus; in quo docetur, hanc vitam esse totam vanam ac miseram, nec vllam eius partem beatam. Atque hoc in totius libri propositione, et idem in conclusione ponitur. Quod si quis interroget, quid in hac vita sit bonum? respondet Solomo, nihil: sed omnia esse vana ac misera. Sed tamen si in hac ipsa miseria quaeras, quid sit bonum, hoc est, minime malum: respondet, esse voluptatem. Cetera omnia molesta et mala esse: in voluptate saltem aliud esse quasi vitae condimentum, diuinitus concessum hominibus. Dicit aliquis: Ergone indulgebo voluptati? Profecto (inquit Solomo) si quidem huius vitae friuolo bono frui velis. Sed videndum est, ne inani bono sectando, verum bonum amittas. Nam quamuis in hac vita omnia temere agi videantur, scio tamen, et religiosi bene, et impiis non bene fore, omniumque opera quamlibet occulta iudicatum iri. Quod quum in hac vita non fiat, quippe in qua et bonis male, et malis bene sit, vt apparet: expectanda altera vita est, in qua et bonis bene, et malis erit male. Quamobrem si alterius vitae nullam rationem habes, epulare, pota, dum vita est, post mortem nulla voluptas. Sin alterius vitae felicitatem sectaris, ita te gere, vt illo bono sis dignus: hoc est, Deum metue, qui suis cuique digna factis praemia rependet. Hoc est huius argumentum libri: quod ideo attingere volui, ne quis hic fallatur. Sunt enim, vtinam pauci, qui non librorum finem et scopum spectant: sed vnum aliquem locum nacti, qui cum ipsorum libidine facere videatur, eum arripiunt, et eo suae patrocinantur licentiae: perinde ac si talem habituri sint iudicem Deum, quales sunt ipsi de se iudices.

ADNOTATA

CAP. III. v. 1. *Sua cuique rei tempestiuitas*) Quum omnia suo tempore fiant, et hic quaeratur, quid sit bonum, videndum est, ne id alieno tempore quaeratur. Vt enim aliud ferendi, aliud metendi, cet. sic aliud infelicitatis, aliud felicitatis tempus est. In hac vita tempus est miseriae: quod si quis in ea bonum quaerit, perinde facit, ac si velit sementis tempore metere. Expectanda messis est: hoc est, futura vita, in qua non, vt in hac, pro iure regnabit iniuria, sed sola dominabitur iustitia et veritas, sublatis erroribus. Quod si vitam illam non curas, indulge voluptati.

II. In

II. *In eorum corda ita vitam indiderit*) Nam cor vitae fons est. Quod autem verto Vitam, in hebraeo est Saeculum, siue aetuum, quod pro vita ponitur. Nam cap. 7, 12. de eadem re ponitur nomen, quod vitam significat.

CAP. VIII. v. 10. *Comme dari in urbe*) וישתברו lege cum graeco et latino interprete: non וישתברו, hoc est, obliuioni tradi.

CANTICVM CANTICORVM.

IN CANTICVM VNIVERSUM ARGV- MENTVM.

Colloquium Seruatoris et Ecclesiae. Domestici in Ecclesiae hostes. Seruator lilium, columba. Solomo Christi imago. Ad puellas vir, et ad virum puellae. Ecclesiae pulchritudo. Seruatoris in Ecclesiam studium. Ecclesia vinea copiosa.

SOLOMONIS SAPIENTIA.

IN SOLOMONIS SAPIENTIAM AR- GVMENTVM.

Ad Iouam et aequitatem inuitatio. De leto scelestorum verba. Vera senectus. Impiorum iudicium. Piorum aequanimitas, ac merces. Deus personarum discrimen adspernatur. Communis omnium fors. Laus, gubernatio fructus sapientiae. Solomon sapientiam petens a Deo. Gesta in Israële per sapientiam. Ionana clementia, longanimitas. Noscendi Iouam ratio. Idololatria. Iouana prouidentia. Idololatriae initia, damna. Idololatrarum calamitates. Iouae maiestas in puniendis improbitatibus. Aegyptiorum damna a Ioua. Hebraeorumque salus ex Aegypto.

ECCLESIASTICVS,

S I V E

SAPIENTIA IOSVAE SIRACHI FILII.

IN ECCLESIASTICVM ARGVMENTVM.

Sapientia vnde. In parentes pietas, benignitas, lenitas, improborum consuetudo. Feminae vitia, amicitia. Gubernator. Rex, opulentiae verae. Natorum amor. Hominis creatio. Vinum. Largitiones. Multiloquus. Iuramenta. Adulterium. Ictus tres pessimi. Iouana lex, et foedus. Mutuum. Continentia. Mensa, fides, irri-

E 4

for.

for. Diuinationes. Vera sacrificia. Mulieris pulchritudo. Septuaginta. Nomen honestum. Paterna virginis cura. Patrum priscorum amplitudo.

Quae sunt inclusa his duabus notis (*) non in omnibus exstant graecis exemplaribus. Neque tamen id ubique notauimus; praesertim vbi eadem latine exstant.

ADNOTATA.

CAP. XV. v. 8. *At veraces per eam tantum consequuntur, cet.)* Haec sententia in latina translatione (nam graece versus hic non exstat) ita legitur: Et viri veraces inuenientur in illa, et successum habebunt usque ad inspectionem Dei: quam sententiam ita fuisse scriptam puto, *εὐεθισσονται ἐν αὐτῇ*: quod verbum etiam graece adipisci & consequi significat, sicut hebraice *נסמ*: atque ita positum est Philip. 3.

CAP. XLIII. v. 26. *Denique per eum succedit eius opificium)* *εὐδοκία ὁ ἀγγελος αὐτῆς*. Videtur in hebraeo fuisse *מְכַלְמֵל*, id est, opus ejus: quod vertit interpres, quasi legeretur *מְכַלְמֵל*, hoc est, genius ejus, vna detracta littera.

V A T E S.

E S A I A S.

IN TOTVM ESAIAM ARGVMENTVM.

Esaiæ vatis saeculum. De Iudaeorum calamitatibus vaticinium. Spes in hominibus vana. In feminas, in magistratus comminationes. Hierosolymæ excidium. Venturus Christus. Vineæ Iudaeorum imago. Vrbs obsidenda. Ad regem Ahas vates. Assyriorum futurae victoriæ. Gentium religio futura. Christi imperium. Tribuum aerumnae. Iurisperitorum iniustitia. Iudaeorum afflictiones, consolatio. Christi origo, et genus. Babylonis per Medos ruina. Captiuorum ex Babylone liberatio. Ezechiae in Philisthaeos victoria. Moabitarum damna. Damasci excisio. Assyriorum clades, in Aegyptum victoriæ. In magos Aegyptios. Inter infideles electi. Aethiopum captiuitas. Destrueta Babylon, et Hierosolyma. Tyrus, et Sidon. In Israëlitas, in sacerdotes, in pseudouates. Iudaeorum calamitates. Gentium salus. Contra Assyrios vates. Hostis Dei metu caesus. Christi Regnum. In Senacheribum vates. Gentium afflictiones. In Iouam Senacheribus impius. Ezechias ad Esaiam. Angelus in copias hostium. Ezechiae canticum. In idololatrias vates. Benignitas, lenitas, et suauitas Christi. Iouana et potentia et in mortales beneficia. In simulatores, et pertinaces. Ecclesiae querimonia, consolatio. Hierosolymæ calamitas, gaudia post. Christi cruciatus, et maiestas. Fidelium Ioua doctores. Praefectorum iniustitia. Piorum ad tempus curæ, ac planctus.

Eus. Ieiunia vera. Sabbatum Iouae. Fidelium coetus ex omnibus orbis partibus. Verbi ministri. Christi aduentus. Esaiæ preces, lacrymae, ad preces cohortatio. Quae vera Iouae fana.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 1. *Oraculum Esaiæ*) הוה non solum videre, sed etiam prouidere, et ad animum translatum, praesentire est: sicut et alia hebraea verba saepe simplicia ponuntur pro compositis, vt alibi declarauimus. Hinc הוה non modo visum, quod oculis cernatur, sed etiam quod animo perspiciatur, denotat: quod latine dici potest praesensio. Sed quia hoc verbo vtuntur vates, quo declarent, se, quae diuinitus praesentiant, ea hominibus praedicere; propterea ego aliquando oraculum aut praedictionem interpretor, nonnumquam etiam fatum: vt Danielis 8, 13. vbi sic ad verbum legitur: *Quousque visio perenne inexpectatum in calamitate?* hoc est, Quousque significaretur illa praedictione et oraculo ad quod in fatis esset, videlicet perenne sacrum vastatum iacere. Fatum autem voco, certam fixamque Dei voluntatem atque decretum: quod ideo dico, ne quis forte fati nomine fallatur, vt dicat (quod solent multi) si fatale est damnari me, non possum seruari. Ego non ita fatum in hac parte intelligo, sed ita: Si fatale est (vt est) damnari contumaces, et seruari obediens, non potest nec obediens damnari, nec contumax seruari: proinde obediendum Deo est, si saluus esse velis. Aliud ego fatum in vniuersis sacris literis non inuenio, quod ad hominum salutem attinet.

16. *Lauamini*) In hebraeo est, Lauate: sed verbum actiuum ponitur saepe pro passiuo, aut neutro: vt latine fit in mouere, lauare, praecipitare, vertere, et aliis multis.

18. *Agite corrigamus nos*) Id est, corrigite vos: nam ita ponitur eleganter prima pluralis persona, pro secunda vtriusuis numeri: id quod fit etiam in capite secundo his verbis: Iacobeae stirps agite, gradiamur in luce Iouae. Et hoc modo saepe gallice loquimur. Latine quoque Cicero ita dixit in Verrem, actione tertia: Verum si causam cognosci opus est, parumne cognita est? Dissimulamus, Hortensi, quod saepe in dicendo experti sumus? id est, Dissimulasne Hortensi?

CAP. III. v. 2. *Videlicet elapsi Israëlitae*) In hebraeo littera lamed articulus est casus nominatiui: vt in 1 Paral. 22. et 2 Paral. 1.

CAP. VI. v. 9. *Audite et ne intelligite*) Imperatiuus pro indicatiuo: quod fieri solet, vbi est oratio vehemens et concitata: vt illud, Implete mensuram patrum vestrorum: id est, implebitis, aut oportet vt impleatis. Et in Ezechielis 20, 39. Ite, seruite suis quisque stercoreis diuis. Ita quod hic dicitur, Stupescat istorum animos: perinde est ac si dicat, Stupet et torpent eorum animi. Itaque Graeci hanc Esaiæ orationem verterunt per indicatiuum. Atque hoc pacto loquuntur etiam latini: vt apud Livium quartae Decadis 10. sic filios suos adloquitur rex Philippus: Agite, consecrate aures paternas, decernite criminibus, mox ferro decreturi: dicite palam quidquid aut veri potestis, aut comminisci libet.

CAP. VII. v. 10. *Quod si non creditis, vt estis increduli, pete tibi signum, inquit, cet.*) Ad verbum sic legitur: Quod si non creditis, vt estis increduli, pergite Ioua sic adloqui Achazum: Pete, cet. quae oratio latine per parenthesin clarior fit, cuiusmodi est illa Marc. 2, 10. Vt autem sciat is hominem

minem habere potestatem remittendi in terris peccata, dicit fiderato, Tibi dico surge. Quae sic fiet illustrior: Iubeo te surgere, inquit fiderato.

13. *Parum ne vobis est, hominibus exhibere negotium*) Non solum mihi: qui homo sum, facessitis negotium, dum propter improbitatem vestram vos cogor admonere: sed etiam Deo, quem vestra diffidentia impellit ad edendum vobis signum aliquod, quo faciat vobis huiusce promissi fidem. Hoc ergo signum accipite. Est puella quaedam iam praegnans, quae filium pariet, eumque vocabit Emmanuelem; a Dei auxilio, qui nobis sub eius pueri ortum aderit. Is puer butyro melleque vescetur, discendo (sic enim verto infinitivum subiunctum litterae lamed, per gerundium, ut fit saepe, ut 4 Reg. 19. et Dan 9.) hoc est, ea aetate, qua discitur, quid inter bonum malumque intersit, videlicet infantia: hoc est, antequam possit is puer bonum a malo per aetatem discernere, erit haec vrbs obsidione liberata, Samariaeque et Syria (quarum vos reges obsident) in tantam per Assyrios redigentur solitudinem, ut etiam culta loca vepribus et virgultis prae vastitate repleantur, ita ut pecora vbique libere pascantur, et ideo pinguescant: tantumque lactis reddant, ut si quis buculam vnam, aut duas oves habeat, is lacte abundet, Ita fiet, ut butyrum eo lacte confectum, et eadem ratione mel (nam et mellis copia est, quum est pabulum, quippe abundantibus floribus) in hanc urbem importentur (id quod nunc prohibet obsidio) usque nutriri possit is puer, qui est adhuc in utero: ut intelligatis, quam breui sit vobis ad futura salus. Quod autem interpretor, Puella praegnans, per praesens tempus, est et alibi et Gen. 16. eiusmodi loquendi modus, ubi grauidam Hagarem adloquitur angelus. Sed cur hunc locum de Christo citaverit Matthaeus, dicemus in cap. 9.

CAP. VIII. v. 2. *Adhibitis fidei testibus*.) Qui scilicet adessent in partu: ne quis calumniari posset, editam esse feminam, in eiusque locum clam suppositum marem.

II. *Sic enim me Ioua quasi manu prehensum*) Ioua me, inquit, quasi manu prehensum, hoc est, seorsum et de re arcana adlocutus est: quasi ita diceret: Quod vobis contra Assyrios salutem nato Emmanuele promitto, intelligite, non me de isto Emmanuele tantum, aut de Senacheribo loqui: nam futurus est alius verus Emmanuel, hoc est, Messias servator et Deus inter vos habiturus, qui vos a longe grauioribus defendat periculis. Quod si quaeritis, quo pacto possit is, quum venerit, agnosci, dicam, sed obscure. Erit eiusmodi, ut eum populus iste seditiosum dicat, fugiendumque putet. Sed vos mei nolite cum populo sentire, aut vobis ab isto Messia metuere: potiusque metuite, ne Messiam repudiantes, offendatis Iouam, qui Messiam miserit. Is autem Messias erit sanctus quidem, et salutaris eis, a quibus agnoscerit: sed multi eum non agnoscentes, offendent, et per eum sua culpa peribunt. Quod dico, oraculum est, obscurum sane, et clausum, quippe a meis solis intelligendum. Ergo ego (inquit Esaias, et quiuis piorum) Iouam Messiam expectabo, qui ita venturus est, ut Israëlitas lateat. Sed quo pacto eum agnoscent sui discipuli? Hoc pacto, inquit, *Ecce me et iuvenes*, cet. Hoc est, quidam erit, qui iuvenes discipulos habeat, sibi attributos a Ioua, cum quibus ostenta miraculaque edet apud Israëlitas. Hunc agnoscite servatorem, et ei parete. Quod si qui vobis suaserint Magos, aut Apollinem consulendos: responderote, debere suum cuique deum consuli: Iouam vestrum esse Deum, itaque ab eo consilium petituros. Nam absurdum esse, pro vivis consulere mortuos: id quod faciant Magi. Eundem ad legem, hoc est, ad Mosis libros, in quibus sint
de

de Christo oracula, cuius aduentu filebit Apollo, obmutescet Pan, facessent errores. Itaque Magi illi et harioli deos eiusmodi consulere soliti, quum videbunt oraculorum esse famem, Delphos, Dodonam, omnia filere, nihil vsquam certi quod respondeant esse, incerta dicent: et ea difficultate irati, et deos et reges detestabuntur suos, in quibus nihil sit eius praesidii. Vide Mich. 3, 6. Erit igitur a Christo petenda doctrina, postquam ea alibi nusquam inuenietur.

CAP. IX. Quamquam quod dico angustiam fore, expugnatis videlicet a Christo Magis, fallisque diis, ea angustia erit de astricolis quidem et impiis pernicioso, ad Christi lucem caecutientibus: sed erit electis, Christumque admittentibus, salutaris: erit enim doctrina clarior in iis terris, in quibus docebit Christus, quam fuerit ante eius aduentum apud Zabulonios et Nephthalenses: quae duae tribus doctrina claruerunt, quemadmodum apparet ex Iacobi et Mosis nouissimis verbis, Gen. 49, 13. 21. et Deuter. 33, 18. 23. et ex Deborahae carmine, Iud. 5, 18. Sed illorum doctrina leuis obscuraque fuit, praeter futura est Christi lux illa, qua aliquando Galilaeam, ceterasque gentes indoctas ita illustrabit, ut magnus eorum numerus Christianus fiat: quae res laetitiam, tamquam praeda parta, pariet: quippe Christo de suis hostibus triumphante, suosque in libertatem adserente, ut olim a Gedeone contra Madianitas factum est. Sed et Gedeonis, et aliorum certamina ferro geruntur: at Christi certamen igni geretur euangelico, quod totus incendetur orbis terrarum. Nam *puer nobis nascitur*, Christus Dei filius, nostra causa mittendus in terras, qui *humero suo*, hoc est, sua potentia & auctoritate, *principatum gerit*: qui *vocatur*, hoc est qui est, *admirabilis consiliarius*; ideoque consulendus: non magi, aut harioli, aut Zabulonii, et reliqui, si qui docti habentur. *Deus*, ut sit verus Emmanuel, id est, nobiscum Deus. Nam puer iste, qui in obsidione Hierosolymae nascitur, non est Deus, sed huius Christi Dei significatio. *Potens*, ut intelligatur, ab eo facile superatum iri hostes, ut fuerunt a Gedeone Madianitae. *Pater aeternitatis*, ut speretur eius regnum perpetuum. *Princeps pacis*, ne eo regnante bella metuantur: qui in *Dauidis folio regnet aeternus*, sed regno diuino, ut erit ipse Deus. Vides, lector, Esaiam ita super Emmanuele vaticinari, ut nos sensim ad verum adducat Emmanuelem Christum: quod idem postea a cap. 45. facit in Cyro: ut Ezech. cap. 16. fit transitus a Sodomitanis ad gentes Sodomitanorum similes: et in 20. a simulariculis Israëlitis ad veros Israëlitas, et Ezech. 31. et Dan. 4. ab arbore ad hominem. Cuiusmodi transitus nisi intelligemus, necesse erit nos in magnis erroribus versari. Sed hoc magnopere animaduertendum est, quod dicit Esaias: *Puer nobis nascitur*. Nam si puer est, homo est; si nascitur, ex muliere nascitur, quum non nisi ex muliere nasci possit homo. Rursum quod dicit, *Deus potens, pater aeternitatis*: ostendit, non esse a viro procreatum. Nam vir mortalis Deum immortalem procreare nequit, ut docet his verbis Sibylla:

Quod si progenitum est, prorsum interit, exque virili
Femineoque nequit membro Deus esse creatus.

Atqui si a viro procreatus non est, et tamen natus est, necesse est virgine natum esse, quemadmodum Sibylla dicit:

Accipe virgo Deum gremio intemerata pudico.

Quod si ita est, apparet, hic Esaiam de Christo ex virgine gignendo vaticinari. Itaque Matthaeus, quum Christi describeret originem, rite adduxit huius de Christo vaticinationis initium, *Ecce puella praegnans*. Nam
dum

dum initium vaticinationis adducit, remittit nos ad ipsum vatem, vt totam hanc vaticinationem consideremus. Non enim hoc sic intelligi debet, Eſaiam verbis illis, *Puella praegrans*, virginis praedixiſſe partum: ſed hac tota vaticinatione, cuius initium eſt, *Ecce puella praegrans*. Nec refert, quod apud Matthaeum virgo dicitur, non puella. Nam ſiue ſcriptis hebraice (vt tradit in eius vita Sophronius) adduxit ipſa Eſaiæ verba: ſiue graece (neutrum enim adfirmare poſſum) ſecutus eſt in hoc verbo graecum interpretem, apud quem virgo eſt: et hoc non inepte fecit, quum de vero Emmanuele verba faceret, quem ex virgine gignendum Eſaias non verbo, ſed re ipſa et ſententia praedixiſſet. Quod autem ſupra tranſtulit, *Tantaque adſciciente laetitia*, intellige $\alpha\beta$ pro $\gamma\delta$ poſitum, vt et alibi factum deprehenditur: vt infra cap. 49.

CAP. XV. v. 3. *Per eius compita ſaxis induti ſunt*) In hebraeo relatiuum Eius masculini generis eſt: refert enim Moab, hoc eſt Moabitam; ſed alia ſequuntur relatiua feminina: referunt enim Moab, hoc eſt, Moabidem terram. Haec mutatio animaduertenda eſt: nam et alibi ſit idem, vt Ierem. 11. et Ezech. 32. et ſupra initio cap. 9.

CAP. XVI. v. 10. *Cecidit aeſtatis meſſis que tuae celeuſina.*) In hebraeo eſt ad verbum, In aeſtatem meſſemque tuam cecidit celeuſina: hoc eſt, iubilum et laetus cantus, quo ſolent vti, qui metunt aut vindemiant, perit tibi, vaſtatis agris; vt ſit celeuſina in aeſtatem, pro adiectiuo aeſtium, iungaturque nomen celeuſina cum aeſtatem: id quod graece melius per articulum exprimi poſſet, $\tau\omicron\ \epsilon\pi\iota\ \tau\omicron\nu\ \delta\epsilon\iota\sigma\mu\omicron\nu\ \kappa\epsilon\lambda\epsilon\upsilon\sigma\mu\alpha$. et verbum cecidit poſitum ſit (vt ſaepe ſit) pro perit, vt declarant ſequentia. Confer cum Ier. 48.

CAP. XVII. v. 4. *Illo tempore autem attenuabitur*) Vt hoc et ſequens caput intelligas, lege diligenter Ezech. 36. 37. 38. 39. et inuenies eundem ſententiae tenorem, qui hic ſic habet: Ego Damascenos et Syros (inquit Ioua) ſic imminuam, vt Iacobeorum nobilitatem, hoc eſt, vt Iacobeos nobiles: quos quidem Iacobeos ita diminuam, vt pauci reſtent, ſicut facta meſſe paucae ſpicae ſuperſunt ad ſpicilegium, cet. Sed ne putent Syri, aut alii, id fore perpetuum; nam Iſraëlitas reuocabo, futuros poſtea in ſua patria, et ibi me vere adoraturos. Sed antequam id fiat, diruentur eorum vrbes, ita vt in eorum aduentu vix tenues earum reliquiae ſuperſint: ſicut exciſa ſilua ſuperſunt virgulta quaedam, quae ibi fuiſſe ſiluum teſtentur. Atque haec calamitas tibi, gens Iſraëlitica, accidet, quod tuum Deum non colueris. Propterea quum tibi videberis inſtaurata, quum a Cyro reuocata confederis in tua patria, et te ibi perpetuo futuram ſperabis: quoniam tamen ne tum quidem me coles, aliae ſuper alias calamitates te prement: neque quidquam proficies, quin poſtremo (qui dolor erit grauiſſimus) a Romanis delebere, atque ita diu manebis deſerta. Deinde poſt illam calamitatem reuocaberis, et me tum demum vere coles. Hunc locum confer cum iis, quae ſcripſimus in capite 31. Quod ſequitur, *O nationum multarum turbam*, oraculum videtur eſſe de Gog et Magog, de quibus quinque videor animadverſiſſe oracula, praeter Sibyllina: quorum primum eſt hoc, alterum eſt Eſaiæ 56. tertium Ezechiel 38. quartum Mich. 5. quintum Apocal. 20. Atque horum poſtremo quodque apertiſſimum eſt, vt et in aliis oraculis fieri ſolet. Sed declaremus, quae de eodem Gogo ſequuntur.

CAP. XVIII. v. 1. *O alis umbroſa tellus*) Telluris alae dicuntur extrema et orae; eſtque alis umbroſa tellus, ſpatioſa, vt ſi alis umbroſam auem dicas, ſignifices grandem atque amplam. Adloquitur gentem poſitam trans Athiopiae fluuios, videlicet trans Nilum, qui antequam deſuat in Aegyptum.

ptum, spatia immensa terrarum peragrat: cuius aecolae, vt docet Plinius, vntur scirpeis et arundineis nauigiis. Ad hanc gentem postquam exclamauit, adloquitur eius gentis nuntios: Ite, inquit, vos eius gentis nuntii, qui res nouas nuntiare soletis, ferte hunc nuntium ad gentem vestram, *ad populum omnium qui ulterius habitant formidabilissimum, ad gentem distractam directamque*: hoc est magnis fluminibus accolentem, quae flumina eius terram atterunt, et depopulantur, et adluuionibus, circumluuionibus, declinationibusque distrahunt et dirimunt, atque ita saepe limites mutant, et alios atque alios reddunt. Deinde declarat, cur gentem illam appellet: quasi hoc dicat: Quod remotissimam gentium appello, hoc significare volo, facturum esse me rem, quae sit remotissimae genti, hoc est, toti orbi nuntianda: hoc est, rem maximam. Nam quae remotis nuntiantur, ea et magna sunt, et propinquis multo etiam magis nuntiantur. Adspicite igitur omnes mortales elatum montanum signum, et audite tubam: hoc est, nuntio vobis bellum, quod fiet in montibus Israëlitarum, in quo bello ego quietus spectabo, et meos Israëlitas aduersus hostes mollissime fouebo ac tuebor, *tamquam aestus post pluuiam, et tamquam rosca nubes in calore*: hoc est, eos recreabo suauiter, et contra vim omnem protegam. Hostes autem, quum se putabunt prope iam adeptos victoriam, peribunt, eis que perinde accidet, ac si fegetes ante messem, aut vineae ante vindemiam vastentur, spemque agricolarum frustrentur. Atque ita interfecti iacebunt humi, a bestiis deuorandi. Cuius victoriae adeo clara erit fama, adeoque Iouae nomen formidabile, vt vltimi gentium adferant in Sionem muneris supplices.

CAP. XXIX. v. 19. *Acquirentque inopes in Ioua laetitiam, et pauperes in Augusto exultabunt*) In Ioua, hoc est in Iouanitate, vt ita dicam, quod erunt Iouani. Hic loquendi modus est in sacris litteris frequentissimus; vt apud Paulum, in Christo gloriari, in Christo mori: hoc est, Christianum gloriari, Christianum mori. Neque non Latini sic loquuntur: vt Horatius, Disces laborantes in vno Penelopen, vitreamque Circen. In vno, scilicet Vlysse: hoc est, in Vlyssitate. Et Terentius: In isthac finem faciat. Apud Plinium quoque lib. 2. in fine cap. 25. Augustus se in eo fidere (quod mortuo Iulio Caesare visum est) nasci interpretatus est; quae verba non ita sunt intelligenda, quasi in ipso sideris corpore nasci se putet: sed in ipsa fideritate, vt ita dicam.

CAP. XXXI. v. 8. *Fugae se mandabit non ob gladium*) אֵלֹהִים non רִבִּי lego, cum vetere latino et graeco interprete.

CAP. XXXII. v. 15. *Donec spiritu perfundemur*) Loquitur de vastitate Iudaeae gentis, a Senacheribo incipienda, et sub Christi tempus abfoluenda. Quamquam Senacheribus urbem non cepit, sed Iudaeam peruestauit, et eam calamitatem inchoauit, quam aliae super alias secutae sunt calamitates, donec tandem per Christi tempora deletum est genus Iudaeorum. Nam Senacheribum secuta est Babylonica captiuitas, ex qua reuerfos continua infestare mala, ita vt vrbs a Ptolemaeo Lagi filio, deinde ab Antiocho capta, vastataque, deinde a Pompeio, deinde ab Herode et Sosio, et postremo a Tito funditus euerfa sit, et aequata solo. Atque interea venit Christus, qui suos sacro spiritu desuper adflauit, incultumque locum redegit in Carmelum, et contra: hoc est, extraneos, qui inculti, et a vera religione erant alieni, coluit euangelio: Iudaeos autem, qui erant Carmelus, hoc est, legis oraculorumque disciplina culti (nam Carmelus locus erat cultus) redegit in filiam, dum ab eis regnum transtulit ad gentem, quae fructum ederet.

Atque

Atque ita manet tum inculto tum culto loco iustitia: hoc est, siue quis barbarus, siue Iudaeus sit, huic ad Christum patet aditus, vt per fidem iustus innocensque, et porro felix fiat. Huic autem Carmelo, hoc est, Christianorum ciuitati, non erit metuenda malorum grando: iacebit enim vrbs in humili planoque loco: erunt Christiani humiles, modesti, Christi que praesidio tuti. Quae autem mala accident, ea accident in deiectu siluae: hoc est alienis, et Euangelii cultura non aequatis.

20. *Felices vos, qui in omnem seminatis humorem.*) Sic enim interpretor מים, quod hic eam aquam significat, qua madens terra stirpes alit: vt positum est Num. 24. et Jerem. 51. Hoc est, Felices qui Euangelium toto publicatis orbe, vbicumque est humor: id est, vbi spes est fore, vt crescat et alatur, tamquam humore stirpes, idque facitis immittentes bouis asinique pedem: id est, nullo Iudaeorum aut exterorum discrimine. Adludit enim ad Mosis praeceptum, quo vetat arari boue et asino, hoc est, si praecepti vim penitus confideres, vetat Iudaeis commercium esse cum reliquis nationibus, tanquam cum dispari genere: quemadmodum Paulus praeceptum illud de non obturando bouis ore trituranis, refert ad rem diuiniorem, videlicet ad eorum alimoniam, qui docent Euangelium. Igitur illud discrimen Euangelio sublatum est: felicesque sunt Euangelii magistri, qui omnes, nullo neque docentium, neque docendorum gentis discrimine docent.

CAP. XXXIII. v. 2. *Quorum tu brachium esto mature.*) Relatiuum quorum, in hebraeo tertiae personae pronomen est, eorum, quod saepe quamlibet personam refert, vt apud Latinos Qui; vt paullo post, quod interpretamur, Tu cuius thesaurus, cet. in hebraeo est Eius, quod pro relatiuo frequenter ponitur, vt Psalmo 115, 9. vbi sic verbum legitur. Israël confide Iouae, adiutor et defensor eorum est: hoc est, Israëlitaes confidite Iouae, quorum, scilicet vestri, adiutor est. Talia inuenies et initio capitis quinquagesimi quarti, et alibi saepe.

CAP. XXXVIII. v. 18. *Non tuam fidem praedicabunt humati.*) ישברו pro יבשרו transposita littera scriptum videtur: vt sint hic tria verba eiusdem notionis, gratias agere, laudare, et fidem praedicare, quae respondeant tribus nominibus eadem item de re positis, quae sunt, Orcus, mortui, et humati.

CAP. XLI. v. 1. *Conticescite mihi insulae.*) Superiore capite promisit aduentum Christi, in falsos inuectus deos: nunc Israëlitas ad Christum expectandum confirmat his rationibus. Quod de Messia promitto, nolite dubitare, quin id praestiturus sim, quippe qui primus postremusque Deus sim; hoc est, solus; sicut caput et caudam, proram et puppim, et similia dicimus, pro toto, aut omnibus: et Liuius Dec. 1. lib. 1. Vt illa palam prima postrema ex illis tabulis, ceraue recitata sunt: hoc est, omnia. Quid ergo (dicit quis) nulli sunt alii dii? Videamus quales sint. Dei est magna facere, nedum praedicere. Ad isti non solum non faciunt, sed ne praedicunt quidem. Praedicant enim aduentum Cyri Persarum regis. Non possunt, At ego non modo eum praedico, sed etiam adduco: eique gentes ita subiicio, vt eum etiam insulae et Graecia formidet. Itē nunc, et interrogate istos manu et arte factos gentium deos, de hac futura re. Quod si neque praedicere, neque nocere laedereue possunt, nolite eos colere, sed me: et sperate seruatoreme Christum, quem promitto. Quumque hic aduenerit, quem dico, Cyrus Persarum rex, qui vos in patriam reuocet, sperate eum quoque venturum, qui deserta colat; hoc est alienigenas doceat, videlicet Christum. Vocat autem Cyrum, iustitiam: hoc est, iustum (vt latine feculus

Ius pro scelerato dicimus) quoniam erit Iudaeos liberaturus: et Christum seruatore non solum re, sed etiam nomine significabat. Nam Cyrus solem significat Persica lingua, vt docet in Anaxerxe Plutarchus: et Christus est lux mundi. Haecenus argumentum. Illud autem, *Et cum postremis ego idem*, perinde est, ac si diceret, Ego sum postremus: de qua loquendi ratione vide adnotat. in Psal. 58.

27. *Primus ego Sioni ea.*) Adludit ad id, quod supra dixerat, *Ego Ioua, et primus, et cum postremis ego idem*; quasi hoc dicat: Ego Ioua, qui me supra primum postremumque, hoc est, solum dixi, haec praesignifico.

CAP. XLIII. v. 14. *Mittam Babylonem demolitum claustra.*) In hebraeo est, Mittam et demoliar. Cuiusmodi est illud Matth. 14. *πέμψωσ ἀπένεΟζ-λασε*: hoc est, misit decollatum. Est autem haec sententia: Mittam Cyrum et Persas Babylonem, qui eius repagula et claustra demoliantur: hoc est, qui eam expugnent, captiuosque vendant Chaldaeos, qui nauibus in diuersas terras portentur, atque ita in nauibus euident.

22. *Nec id uero, quia me inuocauisses.*) Coniunctio Quia in hebraeo est in posteriore membro, quae tamen intelligenda est in priore. Argumentatur autem, vt Paulus, qui ostendit, Abrahamum non esse iustitiam consecutum propter circumcisionem, aut legem, quippe quae nondum esset lata, quum iustus est habitus. Itidem hic Deus ita docet: Eduxi vos ex Aegypto, Israëlitae (nam paulo ante hac de re locutus est) et per deserta tuto perduxī tamquam meos. Cur tandem hoc feci? An propter vestras supplicationes et sacrificia? At nondum sacrificaueratis: nondum enim ego sacrorum leges tradideram. An propter virtutem vestram? At eratis contumaces et improbi. Cur igitur vobis benefeci? Propter meipsum, gratis. Quod si tum ita feci, idem exspectate futurum in salute, quam sum vobis per Christum adlaturus, vt eam non vestro merito, sed meo beneficio adscribatis, meque ideo collaudetis.

CAP. XLIII. v. 7. *Futura venturaque indicet.*) In hebraeo est, Sibi indicent, numero plurali, quae numeri mutatio in hebraea lingua frequenter occurrit. Quod autem additur vox Sibi, ea superuacua est etiam in plurali, vt in singulari fieri docuimus in Mose. Atque ita ponitur Psal. 80. vbi sic legitur ad verbum; Tu nos finitimis certamen exposuisti, et hostes nostri derident tibi: hoc est, derident: quod gallice sic exprimitur: S'en moquent.

20. *Si falso agere.*) In hebraeo est, Se habere falsum in dextra. Quoniam autem manu agunt homines, praesertim dextra, sic vt manus, aut dextra, pro actione dicatur. Falsum autem apud hebraeos pro iniusto ponitur, sicut verum pro iusto; de quo vide in Psal. 7.

CAP. XLVI. v. 2. *Nec onus perferre valeant.*) Quod perferre interpretor, hebraeum verbum significat liberare, & efficere vt evadat. Sed aliquando significat ad exitum perducere, vt Es. 34, 15. vbi sic ad verbum legitur: ibi nidificabit bubo, et liberabit, hoc est, impune nidificabit, et pullos ad exitum perducet, prorsumque nutriet. Eodem modo locutus est et Mich. 6. Atque hoc loquendi modo gallice dicimus, euasisse pullos, nihilque iam metuere, quum eo vsque nutriti sunt, vt iam iniuriam (cui obnoxia est tenera aetas) non metuant. Idemque dicimus et in visis, reliquisque terrae frugibus. Igitur hic tueri, aut liberare onus, est eo perferre, quo destinaueris. Quod idem intelligendum est in verbis, quae paulo post sequuntur: Idem et feram, et perferam.

CAP. XLVII. v. 3. *Nec mihi quisquam hominum occurret.*) Hebraice est, Ne cuiquam hominum occurram: quod idem est, sed obscurius. Tale est illud

illud Marc. 14. ἀπαντήσει ὑμῖν ἄνθρωπος κεράμιον ὕδατος βασάλτου, Occurret vobis homo, cet. hoc est. Occurretis homini, aut incurretis siue incidetis in hominem.

CAP. XLVIII. v. 6. *Quod si audieras, vaticinare.*) Si, in hebraeo non est, sed saepe subticetur, sicut apud Plinium Iuniorum; Dedisses huic animo par corpus, fecisset quod optabat: id est, si dedisses. Item מוּחַ, pro eo, quod est praedicere et vaticinari, non raro ponitur. Vtriusque exemplum et alibi saepe, et El. i. inuenies. Ceterum haec sententia est obscurissima, propter orationis breuitatem, et videtur prima fronte parum apta et coniuncta: quam tamen, si diligenter attendas, inuenies conuenientissimam. Sunt autem consideranda, quae ante dicta sunt, in hunc modum: Praedico vobis (inquit Deus Israëlitis) aduentum Cyri: et ideo praedico, vt quum euenerit, eius rei laudem mihi tribuatis, non vestris statuis, falsisque diis: qui tantum abest, vt tale aliquid facere valeant, vt ne praedicant quidem. Nam si praedicunt, vobis praedicunt, qui eos colitis, et si vobis praedicunt, eaque vos ex eis audiuitis, praedicite eorum instinctu, haec quae vobis de Cyro a me significantur. At non potestis: sunt enim ignota vobis. Ex quo perspicuum est, eorum gloriam non diis esse vestris tribuendam, qui vobis, quamuis suis cultoribus, ne praedicant quidem: sed mihi, qui etiam contumacibus, tamen haec praesignificem: vt quum euenerint, ei tribuatis qui praedixerit, hoc est mihi. Cur autem haec significem, causa est haec, quod scio vos, quae vestra est perpetua improbitas, huius rei laudem tributuros esse diis istis, nisi fueritis a me praemoniti. Quod si faceretis, ego ob tam ingratum animum et perfidiam in vos facirem ad interneconem. Nolo autem vos funditus extirpare, sed genus seruare vestrum, mei nominis causa: hoc est, vt ea res mihi sit laudi, promissumque seruem. Hanc ob causam, pracludam vobis meam laudem: hoc est, haec vobis praesignifico, vt quum acciderint, non vos inde, vestrosue deos laudetis, quum per eos ne praesciueritis quidem, nedum vt horum auctores esse videantur: sed intelligentes eam laudem in vos non cadere, eam mihi adscribatis: atque ita fiat, vt ego a vobis laudatus, iram meam cohibeam, neque vos euertam. Atque hoc videmus accidisse. Nam post Babylonicam captiuitatem, a simulacris abstinere Iudaei, sicut et nos (siquidem vere Iudaei sumus) postquam ex vera Babylone nostri veteris hominis prauaeque naturae emigrauerimus, nulla deinceps habebimus simulacra nostrarum effrenatarum libidinum, quibus seruimus tamquam diis alienis, nostra manu factis, vt praedictum est in Ezech. 36. Igitur non excidam vos, inquit, sed explorabo: et rebus aduersis exercitos, ac tamquam metallum in fornace probatos, eligam: non quidem ob pecuniam, vt solent qui metalla igne probant: sed id faciam gratis, et mea causa, ne quis sibi possit huius rei laudem vindicare, quod esset indignissimum. Hoc in loco nobis etiam atque etiam animaduertendum est, quando fiat haec hominis electio, videlicet in fornace calamitatis.

16. *Non recte quondam locutus sum.*) Hoc est, Senacheribi casum non obscure praedixi: et nunc posteaquam id euenit, non latito, (quod facerem prae pudore, si non euenisset quod praedixeram) sed me praesentem exhibeo, vt ostendam me vera praedixisse, atque ita fidem merear de futuris, quae praesignifico: hoc est, de Cyro, quem meo spiritu praeditum mittam. Sed hoc intellige de vero Cyro, hoc est Christo, qui erit diuino spiritu praeditus, vt est in capite 42.

CAP. XLIX. v. 5. *Et Israëlitis ei adlegendos.*) וְאֵלֶּיךָ pro וְלִי legitur, vt et alibi: quemadmodum et vetus versio ostendit, et ea quae praecedunt, quae

que

que mox sequuntur. Est enim gemina sententia, vt sit idem, Iacobeos ad ipsum reducere, et Israëlitae ei adlegere. Quod autem paullo ante dixit, se frustra laborare: non significat, nullum Israëuitarum fieri Christianum, sed paucissimos: adeo vt tantillus profectus non videatur Christi labore dignus, nisi accedant et reliquae nationes.

24. *Captus ferocem elabatur.*) עררץ, non צריך legit vetus, qui vertit robustum: et recte, vt videtur: est enim gemina sententia, eaque iisdem verbis repetita: nec consentaneum est in repetitione non idem, aut certe ad fine verbum poni. Adde, quod, vt legitur, non est apta sententia. Nichil enim facit iustitia ad retinendam praedam, at ferocitas facit. Est autem haec sententia: Poterisne nos, o Ioua, eripere ex Babyloniorum potestate hominum tam potentum, tamque ferocium?

CAP. LVI. v. 9. *Item praeter eos, colligam ad eorum collectitios, bestias agrestes.*) Hoc est, quum Israëlitae in Sacrum montem per Christum collegero, oppugnabuntur a Gog et Magog: quos ego vincam, eorumque corpora bestiarum comedenda tradam. Vide Ezech. 38. et 39. Ef. 18. Breuis est sententia, in qua ex sequentibus intelligenda sunt praecedentia.

CAP. LVII. v. 16. *Non enim semper contendam.*) Haec sunt ita cum antecedentibus coniungenda: Dixi, me reducturum meos in meum sacrum montem Hierosolymam. Dicent Israëlitae, vt est Ezechiel 37. Quo pacto nos in Sionem reduces, quum ossa nostra aruerint, nec vlla spes supersit? tanta est tua in nos saeuitia. Respondeo: Non erit aeterna haec saeuitia: nam induetur profectus a me spiritus, et animantes ego faciam: hoc est, placatus meis per Christum, eorum corpora spiritu animabo, eosque in vitam reuocabo, et in promissam a me felicitatem perducam. Nunc quidem eorum vitio eis irascor, eosque sino praecipites in suas ferri libidines: Sed medebor aliquando eorum malis, mittamque nuntium, quo omnibus, vbi-cumque sint, pax nuntietur. Sed ne putent, quicumque sunt humana natura Israëlitae, hanc se pacem consecuturos, hoc denuntio, hanc impiis non patere. Ex hoc loco apparet, pios esse veros Israëlitae. Confer cum Ezechielis 37.

CAP. LVIII. v. 3. *Libidini satisfacitis.*) In hebraeo legitur, libidinem inuenitis: sed inuenire pro consequi et potiri, aut indulgere et obsequi ponitur: vt in hoc eodem capite ad finem, vbi ponitur, libidinem facere: et paullo post eodem sensu, libidinem inuenire. Iam hoc pacto loquitur et Paulus ad Philipp. 3. *ὕνα χάριδόν κερδήσω, καὶ ἐυμεθῶ ἐν αὐτῷ*: hoc est, Vt Christum lucrer, et in eo satis habeam, aut mihi satisfiat.

4. *Isto pacto ieiunaueritis.*) In hebraeo est, secundum diem, Nam quod paullo ante vertimus, Tum quum ieiunatis: ad verbum legitur, Quo die ieiunatis, quod idem verbum hic repetitur, Ne ieiunaueritis secundum diem: hoc est, isto modo quem dixi. Nec dissimile est, quod paullo post vertimus, *Isto modo loquendo*, videlicet quem supra dixi. Dixerat autem, *iniquamque orationem remoueris.*

I E R E M I A S.

IN TOTVM IEREMIAM ARGVMENTVM.

*Ieremiae genus, ad ipsum Ioua, in Iudaeos Ioua munificus. Gen-
tium aduocatio. Iudaeorum excidium. Vatis querelae. Chaldaei et*

F

Assyrii

Affyrri contra Iudaeos. Pro populo preces ad Iouam. Falsi vates, excidenda Hierosolyma. Syderum vis in hominis animum nulla. Vates in hostes Dei, Iudaei Deafricolae. Hierosolymae calamitas futura. In populos comminationes Iudaeorum hostes. Ariditas, et caritas in Iudaeis. Contra Pseudouates. Pro idololatra non orandus Ioua. Prohibitum a nuptiis vates. Gentium salus. Figuli similitudo, Iouana prouidentia. Ieremiae contra inimicos precatio. Confractus tebes Hierosolymae imago, in vinculis vates, mox absolutus. Ad regem oratio. Mendacia Pseudouatum. Ficus plena canistra. Captiuitas apud Babylonios. Vatis iudicium propter Iouanam veritatem. Hanannias pseudopropheta. Captiui Iudaei, eorum redemptio, in carcerem coniectus Ieremias. Foedus Iouae cum Iudaeis in aeternum. Pro Iudaeorum liberatione vates orans. Praedicta ad regem Sedeciam Hierosolymae ruina. Baruch execrator. Liber execrationum incensus. Liber alter, in lacum proiectus vates. Obsidione pressa Hierosolyma. Chaldaeorum captiuis Sedecias. Vatis vincula soluta. Iohanani vaticinium de Gedaliae nece. Aegypti excidium proximum. Solatur Baruch Ioua de spiritu fatidico. Nabuchodonosor Aegypti vastator. Excidium Philisteorum, Moabitarum, Ammonitarum, Babyloniorum. Ioachini ex vinculis absolutio.

ADNOTATA.

CAP. II. v. 33. *Quid tuam rationem componis ad amorem captandum?*) Cur te componis ad peregrinorum deorum cultum? et ideo doces alias ciuitates tuam defectionem: atque ita in causa es, vt peregrinos colant deos, quod sit eis perniciosum? Id quod perinde est, ac si infantes interficias, et eorum sanguine vestem tuam cruentes. Neque vero istud occulte facis, vt solent latrones: sed palam, sub opacis arboribus tuos colens deos. Ceterum quod verto alias, et paullo post, quercus, in hebraeo paullo aliter habent puncta vocalia: sed ea nonnumquam immutata sunt, vt alias ostendimus. Certe mecum facit sententia, quae alioqui non constat: in posteriore etiam verbo graecus interpres, qui vertit: *δου*, vt sit in priore legendum reoth, proximas, hoc est alias: vt et Graeci dicunt *ὁ πῆλως* pro altero: in posteriore autem elab, aut allah, quod iisdem scribitur litteris, quibus elleh.

CAP. III. v. 8. *Videns vt ego.*) Hoc verbum in tertia persona legendum puto, vt legit vetus interpres.

CAP. IX. v. 25. *In omnes, qui circumciso sunt praeputio.*) Quas hic gentes commemorat, hae omnes circumcidebantur: id quod ignorantes quidam, hunc locum, quem bene transfulerat vetus (vt et multos alios) deprauerunt, non auctorem sequentes, sed trahentes: videlicet Iudaeos magistros suos, caeci caecos, secuti, qui arbitrantur solos Iudaeos circumcidi: quum non solum Aegyptii praeter Iudaeos circumciderentur, sed et Aethiopes, et Colchi, et Macrones, et Syri, vt docet in Euterpe Herodotus.

CAP. X. v. 11. *Cosi gli di rede.*) Ieremias hebraice scribens, hunc versum scripsit chaldaice, vt Chaldaeos ipsorum lingua adloqueretur. Id ego imitari conatus, eundem scripsi italice. Est autem haec eorum verborum notio: Qui dii caelum et terram non fecerunt, ii ex terra et locis caelo subiectis tollentur.

CAP.

CAP. XI. v. 15. *Quid meo dilecto est in templo meo, quum ea tot committat flagitia?*) In hebraeo verbum Committat, et sequentia, feminina sunt, quum nomen Dilecto masculinum sit. Vocat enim dilectum, Iudaeum: deinde feminino genere adloquitur Iudaeam, quod idem est, et eodem nomine vtrumque dicitur hebraice, cuiusmodi mutationem enotauimus, Ef. 15. Est autem in hac sententia, multa in hebraeo mutatio: nam Tot pluralis numeri est, et flagitia singularis, et facebant pluralis, et carnes singularis: et paullo post, *Cuius folia*, masculini generis: et *Cuius rami*, feminini: id quod et alibi saepe animaduerti, sed vbique indicare non est necesse.

Facebant a te sacrae carnes, qui in tesaciendo exultes.) Hoc est, frustra victimas immolas; nam eae mihi non placent, quum a sceleratis immolantur. Vide Ef. I.

CAP. XV. v. 13. *Vestras copias et facultates.*) In hebraeo singularis numerus est pro plurali. Nam haec de Ieremia non dici, apparet ex eo, quod dicitur de finibus, quasi multos fines haberet Ieremias, quibus omnibus finibus paterent eius peccata: id quod non de Ieremia, sed de Iudaeis dicitur: qui quot oppida, tot habebant deos, vt ait idem Ieremias. Praeterea ad extremam sententiam pluralis est numerus. Adde quod cap. 17. eadem ponitur sententia: vbi perspicuum est, haec in Iudaeos dici. Itaque ego duos hos locos contuli, et ex vtroque alterum nonnihil iunxi, quoniam videtur vterque nonnihil deprauatus. Quod enim hic legitur והעברתי id illic rectius videtur legi והעברתיך facili mutatione litterae daleth in res, propter figuram similitudinem. Est enim eadem sententia, quae c. 16. ponitur his verbis: *Exigam vos ex ista terra, in terram et vobis et maioribus vestris ignotam.* Conferantur diligenter hi duo loci.

CAP. XVI. v. 7. *Neque panis in lectu distribuetur.*) לחם lego: vt et vetus et graecus interpres legit, et sententia ostendit: et cum eo congruit, quod paullo post sequitur, Sumendi cibi potionisque gratia.

CAP. XVII. v. 15. *Atqui non ego te sequens incommodare conor.*) ברעה a רע ductum, significat incommodare, et capitur pro eo, quod est malum nuntiare, vt capit. I. dicitur mitti Ieremias ad destruendum, cet. hoc est, ad nuntiandam ruinam; et saepe in Leuitico purgare aut polluere pro purum pollutumue pronuntiare. Est autem gemina sententia: vt sit idem, incommodare conari, et saeuam diem auere.

CAP. XVIII. v. 9. *Verbi gratia.*) ורע graece ad verbum redditur ἀστία, τὰς ἀν.

14. *Niuemne relinqui subdialis rupis Libani?*) Qui vult niuem, petat Libanum, qui perpetuo nivalis est: qui vult aquam, petat iugem fontem, vnde gelida, hoc est, ex profundo oriens, manat aqua, nihil actum metuens. Ita qui sibi bene esse vult, me petat, bonorum fontem viuum. At mei Israelitae, omisso me, suffuso falsis diis: quod perinde est, ac si quis omisso iugi fonte, pertusas aridasque cisternas adeat.

18. *Neque sacerdoti lex.*) Vt numquam sacerdoti lex, aut sapienti deest consilium: sic Ieremiae, qui vates est, numquam deest, quod dicat. Est ergo compefcenda eius loquacitas. Comparatio est sic posita, vt illa Virgillii:

Nec lacrimis crudelis amor, nec gramina riuus.

Nec cythso saturantur apes, nec fronde capellae.

Hoc est, Vt gramina non saturantur riuus, cet. sic amor non saturatur lacrimis.

CAP. XXII. v. 6. *Tum tibi Galaadus o Libani caput.*) Adludit ad rationem nominis Galaadus, quae posita est in Gen. 31. vbi Galaadus dicitur tumultus testimonii. Est igitur haec sententia: O caput Libani, hoc est, o domus regis

gis Iudaeae: hoc est, Hierosolyma Iudaeae caput: tamquam siluae (nam et ad extremum superioris capitis siluam vocat Iudaeam gentem) tu mihi Galaadus es, hoc est, tumulus testimonii: hoc est, te testor, vt apud Mosem testatur Laban Galaadum tumulum. Ita Galaadi nomine in adfirmando ac iureiurando vtitur, propter celebre illud Galaaditicum iusiurandum: quomodo Romani in connubiis solebant vti nomine Thalassii, quo sponsus indicabatur.

CAP. XXVIII. v. 8. *Bellum aut malum.*) Considera, num pro רעה fit legendum רעב, hoc est, famem.

CAP. XXXI. v. 3. *Cui Ioua procul apparuit.*) In hebraeo pro לֵי videtur legendum לֵי, vt et sententia offendit, et graecus interpres legit, qui vertit ὁ Θεὸς αὐτῶν. Loquitur enim Deus, non populus: nisi forte est personae mutatio, qualis est in Psalmo 91. et sic quoque conueniet cum re translatio mea.

15. *Audetur apud Ramam lamentabilis.*) Rama erat oppidum in Beniamitarum finibus, vt habetur Iosuae 18. Plorat Rachel, hoc est, Beniamitides feminae, a Rachele Beniaminis matre prognatae. Itaque possit et sic verti, Vox Rachelidarum suos natos deplorantium. Dicitur enim Rachel pro Rachelidibus, vt paullo post Ephraim pro Ephraimitis: qui loquendi modus apud Hebraeos frequentissimus, etiam apud Latinos exstat, qui nonnumquam Romulum pro Romano dicunt: vt Persius, An Romule caues? Quod autem locum hunc citat Matthaeus cap. 2. de occisis ab Herode infantibus, sciendum est, vatun dicia saepe spectare longius, quam videantur. Esaias quum de Emmanuele et de Cyro loquitur, ad Christum venit: de qua re scripsimus in eius cap. 7. et 8. et 9. Item quum de inferenda per Senacheribum calamitate scribit, eam ad Titum Vespasiani filium extendit: qua de re vide quae scripsimus in Esaiam, cap. 32. Itidem quod hic scribit Ieremias de Ephraimitarum calamitate, id extendendum est ad vsque Christi tempora: id quod ex eo patet, quod etiam et quae paullo post hunc locum, et quae capite superiore de reuocandis captiuis dicit, plane ad Christum referenda sunt. Ex quo patet, quum vno calamitatis nomine comprehendat ea, quae Iudaei passuri erant, donec reuocarentur: quumque reuocandi essent per Christum, recte hunc locum adduxisse Matthaeum de infantibus, qui primi propter Christum occisi sunt.

22. *Ambibit femina marem.*) Nouum et insolitum est, vt marem ambient in matrimonium femina, quum contra fieri soleat. Atqui ego tot Israëlitas interficiam (inquit Ioua) vt prae paucitate virorum, ambient feminae viros, et tamen ex tanta paucitate erunt, qui euadant. Vide Ef. 4. et deprehendes eandem sententiam.

CAP. XXXIII. v. 6. *Pacis fideique ornamentum aperiam*) עטרה legendum videtur, teth secunda littera, vt coronam et ornamentum significet: cuiusmodi translatio est Psalmo 5. alioquin friget, & cogitur sententia.

CAP. XXXVII. v. 21. *Eique quotidie panis vnus datur*) ככר tortam vertit vetus: vere ille quidem, sed parum latine. Significat enim hebraeum verbum, rem ita conformatam, vt solent panes. Itaque si pecunia est, vocatur talentum: si alia res est, vocatur massa, vt apud Virgilium, Massam picis vrbe reportat. Aut gleba, vt Caesar glebas picis appellat. Sed panis massam aut glebam dicere vix ausim. Itaque malui dicere vnum panem, quod idem est: significat enim integrum panem, qui erat, vt videtur, eius magnitudinis, vt homini satis esset in diem. Galli ad verbum bene exprimunt: dicunt enim aliis in rebus, pain: vt, un pain de miel ou de cire. In pane dicunt, une mi-che de pain: id quod latine dici non potest.

CAP.

CAP. XLVI. v. 20. *Quam invadet ab aquilone impressio*) Videtur legisse Hieronymus באכה, qui vertit, Veniet ei: et graecus interpres, qui ἡλθὲν ἐκ ἀνατολῆς: que lectio mihi videtur verior.

CAP. LI. v. 1. *Ego in Babylonem et incolas Lebcamai*) Hoc verbum significat, cor infestorum meorum: qua voce Chaldaeam terram innuit, tum significatione (nam ea erat Deo contraria et infesta) tum verbo: nam hae litterae, לבקמי, si alphabetum praepostere numeres, in eodem sunt numero, in quo בשרמי, si recte numeres: quod in hebraeo eleganter dictum, in aliis linguis dici non potest. Itaque Graeci verterunt χαλδαίους. Eiusmodi aenigmate dictum videtur et supra cap. 25. ששד, pro בכל. Hic animaduertendum est, ex qua Babylone velit Deus migrare nos: videlicet ex Lebcamai, hoc est, ex corde nostro, quod est Deo contrarium. Sed hoc nemo intelliget, nedum praestabit, nisi qui volet retrogredi (vt postulat huius verbi natura) hoc est, omnia et intelligere et facere contra quam facit caro.

CAP. LII. v. 15. *Reliquias hominum, qui in urbe superant*) Hunc locum redundantem emendavi ex 4. Reg. 24. Alioqui plebei iidem et relictii et relegati viderentur. Et sane caput hoc multis in locis discrepat ab illo.

IEREMIAE LAMENTATIONES.

ADNOTATA.

CAP. III. v. 5. *Felle et fatigatione circumuallans*) Fatigatio cum felle non belle coniungitur. Vide num legendum sit, ולענה, vt vel cum absinthio coniungatur, duae res amarissimae: vt fit et paullo post hunc locum in zain, et Deut. 29.

19. *Miseriae et acerbitatis*) מרורי, legendum videtur, dalet h penultima, qui facilis est lapsus, indidrecta paene litterarum similitudine. Est enim gemina sententia, eleganter composita. Alioqui quale esset, Memento meae miseriae et rebellionis? quum sit potius Deo obliuiscenda rebellio, vt miseretur.

CAP. III. v. 13. *Obeius et vatum peccata*) Falsi vates et sacerdotes fuerunt tantae calamitatis auctores, qui Hierosolymis effuderunt innocentum sanguinem: hoc est, falsa vaticinati sunt, quae secutus populus, incidit in haec mala. Ibant enim caeci (neque enim Deo adflati) per vicos vrbis, ita sanguine illo, quem dixi, contaminati, vt eorum vestes tangi non possent: quippe adeo sanguine imbutae, vt in eis nihil praeter sanguinem tangi posset: hoc est, erant magnae caedis caussa. Repellebant autem alios a se, tamquam sacri profanos (vide Esa. 65.) et passim iurgabantur vaticinantes.

G. L. EXEMPLVM EPISTOLAE, QVAM IEREMIAS AD ABDUCENDOS BABYLONEM A BABYLONIAE REGE CAPTIVOS MISIT, VT EIS EXPONERET, QVAE A DEO IN MANDATIS HABEBAT.

IN EPISTOLAE EXEMPLVM ARGVMENTVM.

Peccatorum cumulus. Iudaeorum captiuitas. Assyrii victores. Captiui absoluenti. Babyloniorum simulacra cauenda. Misera simulacrorum conditio. Idolorum exacta descriptio.

F 3

BARVCHVS.

BARVCHVS.

IN TOTVM BARVCHVM ARGVMENTVM.

Coactum argentum pro templo Iouae. Liber legendus. Veritas Dei sempiterna, foedus antiquum. Ad Iouam preces supplices. Gigantes, Deus vnicus. Legis grauitas. Hierosolymae oratio. Consolatio Hierosolymitarum.

EZECHIEL. H.

IN TOTVM EZECHIELEM ARGVMENTVM.

Ezechielis vaticinantis annus, visum. Ad Iacobitas missus vates. Veritates. Hierosolymae obsidio. Pili decidui. Iacobitarum idololatrua. Impendentes calamitates. Visorum descriptio. Captiuitas regis Sedeciae. In pseudouates Ioua. Incendenda Hierosolyma. Aquilarum geminarum parabola. Lemculi et leo. Incensifentes. Samariae et Hierosolymorum scelera. Lebes feruens. Gentium euentus inimicorum Hierosolymae Tyri excidium, et Sydonis. Aegypti calamitates. De Pharaone vatis querelae. Pastores improbi. Pastor optimus. Idumaeorum euersio. Vaticinium de captiuorum liberatione. Rediitua cadavera humana. Pastor vnus aeternus. Gogus, et Magogus cum copiis profligati. Fani noua descriptio. Aerarium templi. Ara, sacrificia, sacerdotes. Terrae Leuitis attribuendae. E templo fontes emanantes. Distributus in tribus ager.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 5. *Forma quatuor animalium, quorum ea erat facies, vt hominis formam haberent.* Atqui dicit, ea singula quaternos habere vultus. Sed corporis status et forma erat humana. Et autem intelligendum, in hoc capite multam esse generis mutationem apud Hebraeos. Nam quod vertimus, Quorum ea erat facies: relatiuum illic femininum est, vt postulat nomen animantis. In sequentibus masculinum, et rursus femininum. Item numeri: nam quod de rotis vertimus, rotas quasdam humi apud animalia ad quatuor eorum facies, relatiuum eorum in hebraeo singulare est, quum antecedens plurale sit: et ad verbum ita legitur: Apud animalia ad quatuor eius facies, scilicet animalis, hoc est, animalium. Quamquam relatiuum hoc in hebraeo est masculinum, quum animal sit femininum. Sed et paullo post, vbi vertimus, Rotae secundum ea attollebantur: Ea in hebraeo est masculinum, quum tamen referat animalia. Ac quae hic animalia dicuntur, eadem capite decimo animal vnus numero vocantur. Quod idem et de rota dico, quam hic vnam vocat, quo nomine significat vnam rotarum quadrigam, vt continuo post apparet. Itaque nos per pluralem sumus interpretati. Huiusmodi mutationem et Jer. 1. declarauimus.

9. *Erant eorum facies ea figura, vt illa quatuor haberent, dextera parte humanam leoninamque faciem, sinistra bouinam et aquilinam* His verbis intelligenda

da

da est dextera aut sinistra pars, non vniuscuiusque animalis, sed vniuersorum. Nam si in singulis hoc fieret, exempli gratia, vt primum animal haberet ab Austro (quae dextera pars est) faciem hominis et leonis, a Septentrione autem bouis et aquilae: sequeretur, vt nullam ab Oriente aut Occidente haberet: quod idem et in aliis fieret. Atqui secundum ea animalia rotae incedebant: rotae autem tendebant in quatuor suae quadraturae partes, vt est in capite decimo, vbi eadem res apparet: id est, in Orientem, Occidentem, Meridiem, et Septentriones. Quod si animalia ad Orientem et Occidentem non haberent facies, sequeretur, vt in has partes tendente quadriga, nullae facies essent aduersae: quod falsum apparet ex his capituli primi verbis: *Ibant autem eorum singula prorsum tendentia*: hoc est, in anteriori rem partem, obuersa illuc facie, vt quaecumque in partem tenderent, haberet semper vnumquodque animal vnam faciem eo spectantem: vt si tenderent in septentrionem, aduersa esset facies in primo bouis, in secundo aquilae, in tertio bouis, in quarto aquilae. Ita fiebat, vt quocumque tenderent, semper essent quatuor aduersus aduersi, et totidem auersi, totidemque dextri, et totidem sinistri. Quod autem dicit, *Nec inter eundem conuertebantur*: et tamen paullo post sequitur, *Currebant redibantque*: significat, non circumflecti hanc quadrigam, vt solent aliae, vt temo semper antecedit: sed ita moueri, vt quae facies ante fuerint anteriores, eo redeunte sint posteriores: vt si in orientem pergat, aduersi sint aduersus bouis et aquilae, auersi autem hominis et leonis. Sin autem in occidentem redeat; non id faciat circumflectendo, vt semper bos et aquila praecedant: sed retro gradiatur, antecedente homine et leone, illis autem sequentibus: vt si nauigii puppis et prora eadem forma fiant, et ita nauigium sine conuersione agatur, vt quae pars fuit eundo prora, eadem redeundo sit puppis. Atque eadem est et rotarum ratio, vt in omnes similiter partes ferantur, vt quae pars earum eundo in orientem fuit anterior, eadem eundo in occidentem sit posterior; quod idem de septentrione et meridie intelligo. Quod ad electrum attinet, est in hebraeo *Hafmal*: quod quia antiqui electrum interpretati sunt, nos eos secuti sumus, quum nihil de eo certius habereamus; nam in hebraeo sermone id verbum nihil, quod sciatur, significat: nisi forte litteras ordine praepostero colloces (sunt autem in sacris litteris talia quaedam aenigmata, vt in Ierem. 51. docuimus) erit enim *משה*, hoc est, vngendus, qui graece Christus, hebr. Messias appellatur: vt sit littera *ה* eodem modo posita quo Ier. 3. et Ioann. 13. *ינא*, vbi *ינא* *מלך* dictum est pro *מלך* aut *מלך*. Qua de re lege quae in 2. ad Corinthios octauo cap. scripsimus. Ita esset *Hafmal* vngendus, quomodo si latine pro vngendus dicas sudnegnu: aut pro Iesus Susci. Iam occurrit aliud arcanum, vt enim si *Hafmal* hebraico more legas, nihil significat: si graeco aut latino, hoc est, praepostero ordine litterarum (nam nos scribimus a laeuam in dexteram, quum Hebraei a dextera scribant in laeuam) significat Messiam: ita si quae de Christo in Hebraeorum oraculis scripta sunt, intelliges vt Iudaei Christum crucifiges, tantum aberit vt cognosceas. Sin vt Graeci, hoc est Christiani, qui ex extraneis potissimum nationibus adsciti sunt: Christum discas, et ex Saulo Paulus fies. Item vt hoc nomen *Hafmal* in hebraeo auctore, videlicet Ezechiele, scriptum, tamen non est hebraico more legendum, si sententiam velis elicere: ita de Christo prodita ab Hebraeis oracula, si Hebraeorum more excutias, habebis meras litteras, et sine mente sonum; habent enim obuclatam faciem, quum haec legunt. Sed haec de *Hafmal* vt proposita volo, sic adfirmata nolo, ne incerta pro certis habeamus.

CAP. III. v. 3. *Istis que visceribus conficies*) Hebraeum verbum significat perficere et absolucere, quod pro concoquendi verbo ponitur, vt apud Plinium saepe perfici cibus dicitur, pro confici, siue concoqui.

CAP. XIII. v. 22. *Tamen super sunt in ea, qui elapsi educantur*) Ceterum quidem nationum fontes omnes punio, solis parcens infantibus. At in Israelitas sum clementer, id quod inde licet intelligi, quod quum sint omnes Israelitae nocentes, et ideo omnes interficiendi, si summo iure vti velim: tamen euadent nonnulli, mea videlicet clementia conseruati: qui quum ad vos peruenerint; capietis inde consolationem, et intelligetis, quod Hierosolyman ita adfecerim, me merito fecisse: quod autem nonnullos reliquos fecerim, fecisse misericorditer, quum eorum scelera aduersionem mererentur Sodomitanae similem. Vide Amos nono, et Abdiam.

CAP. XV. v. 2. *Quid fiet ligno vitis ex omnibus ramosis arboribus*) Ramosas arbores vocat arbores, superuacaneo adiectiuo, quod tamen in hebr. est substantiuum, sed adiectiuo loco positum: sicuti saepe volucres aëriae, et pisces marini siue aquatiles dicuntur, adiecto verbo non necessario. Item, quod interpretor, In arborum silua: est in hebraeo, in arboribus siluae; sed silua significat arborum multitudinem, siue siluestrium, siue domesticarum: sicut Gen. 3. dicitur herba agri, pro agris terrestribus, siue agrestes sint, siue domesticae. Nec refert, quod vitis magis frutex est, quam arbor: nam apud Hebraeos etiam frutices appellantur arbores, omisa illa subtiliori partitione, quae frutices medios facit inter herbas et arbores. Est autem haec vatis sententia: Vt vite (quae alioqui stirps est vtilissima) nihil est inutilius, si est sterilis: ita et Israelitis nihil est inanius, si recte factorum fructu carent. Idem dixit Christus, cum sale suos comparans.

CAP. XVI. v. 53. *Et in iis etiam tuos*) Meus, tuus, suus, noster et vester, hebraice dici non possunt, nisi coniunctis aliis, quemadmodum in Genes. 24. scripsimus. Vt si velis, quod latine dicitur, Meus pater et tuus, hebraice reddere, ita cogaris dicere, Meus pater, et tuus pater. Hac de causa quum hoc in loco in hebraeo sermone captiuitatis nomen saepe iteretur, cogente linguae natura, ego in latino, vbi non est ea necessitas, id nomen semel posui, in sequentibus satis habui pronomina ponere. Ac quod hic admoneo, id volo et alibi animaduerti: nam saepe occurrit. Ceterum quod de reuocandis Sodomae captiuis dicit: sciendum est, verbum hoc loco positum, non solum captiuitatem indicare, sed etiam miseriam: vt Iob. 24. et in gallico sermone, vbi ductum a captiuitate vocabulum, miseriam declarat, chetiveté. Iam quoniam Ezechiel de Samariae et Hierosolymae captiuis loquitur, etiam in Sodomam, quam cum illis coniungit, eodem vtitur vocabulo, quamuis Sodomitani non fuerint captiui. Sed quid est, quod dicit se restitutum eas in pristinum statum? Nam si Sodomam et Samariam restituentur in pristinum statum, in malum statum restituentur. Semper enim vitis abundarunt, praesertim Samaria, cuius et primordium et progressus malus fuit. Ita fiet, vt si in pristinum reponentur, perpetua fiat vicissitudo et peccandi, et poenas dandi. Quamobrem intelligendum est hoc loco transitum fieri a Sodomam illa ad aliam Sodomam: hoc est, ad gentes Sodomitarum similes: quemadmodum capite vigesimo fit transitus a simulacricolis Israelitis ad veros Israelitas, vt fit haec sententia: Sodomam et Samariam, hoc est, gentes illarum similes, restituentur in pristinum statum: hoc est, stabunt aliquando per Christum, quum nunc iaceant in Satanae tyrannide: quemadmodum stetit aliquando Sodomam et Samariam, quae nunc iacent (loquitur autem de Sodomae mutatione ex casu in statum) idemque tibi accidet inter eas: vt quum tu te videbis restitutam, pudeat

deat te tuorum scelerum adeo foedorum; vt iis faciendis illas consolata sis: hoc est, effeceris vt minus nocentes apparerent, si tecum compararentur: quae res solet esse solatio. Sed cuiusmodi futura sit ea restitutio, sciatur suo tempore.

CAP. XVII. v. 6. *Inuasit in luxuriantem vitem, statura humilem*) Non pugnant haec duo. Potest enim vitis luxuriare fertilitate soli, et tamen humilis esse: quippe recens pacta nec dum adulta. Est autem idem quod paulo post dicitur, Emisit farmenta.

CAP. XIX. v. 3. *Vbi in leonem adoleuit*) אררה et בריך differunt, vt ארם et ארש: hoc est, vt homo et vir. Atque vt idem homo et vir dici potest, ita vtrumque illorum de eodem leone dicitur, Iudicum 14. de qua re vide a nobis in eum locum animaduersa. Sed in leone latina lingua minus habet multa vocabula, quam hebraea. Itaque intellige, adlescere in leonem sic dici, quasi tu dicas vitulum adlescere in taurum.

7. *Et eorum arces populatus est*) יריע legitur, hoc est, et cognouit. Sed quid est: cognouit arces? Alii vertunt, cognouit viduas. Sed non recte dicitur leo cognouisse viduas, cum pergendum sit in eadem figura, nec leones hominum viduas cognoscant. Deinde non cognoscendi verbo vteretur, quod lenius est: sed stuprandi aut violandi. Ego suspicor legendum esse יריע, quod verbum leoninae violentiae conuenientissimum est. Nam et Graeci vertunt ἐξέμυσε, quod depopulari significat, et idem erratum obrepfit etiam in Iudicum octauo, vbi eadem littera erratum est, posita littera Ain pro Schin; de qua re lege quae nos illic scripsimus.

10. *Tua mater tamquam vitis*) Est omnino in hac adlegoria talis numeri generis in hebraeo sermone confusio, qualem et in primo capite indicauimus, et saepe alibi animaduertimus, ne sit vbique declaranda. Est autem eadem sententia, quae prioris adlegoriae. Tua mater Hierosolyma similis fuit vitis ob humoris copiam laetae. Ea virgas habuit, hoc est homines, qui sepe praetulerunt, videlicet reges: qui quum ita creuissent, vt inter alios, tamquam inter palmites eae quae vocantur sagittae, exstarent, ipsa Hierosolyma diruta est: et si quid in ea excellebat, id periit regesque interfecti sunt. Nunc deserta iacet, fuerunt eius reges causa et principium eius calamitatis, nec iam in ea superfunt.

CAP. XX. v. 5. *Promississimamque stirpi Iacobaeae domus*) In hebraeo est, Manu sustulissimam: quoniam is in adfirmando et promittendo mos erat; quae figura a verbo promittere non abhorret: est enim promittere, porro aut alte mittere. Et quia promissis, vt videtur, manibus pollicebantur homines, intulit vsus, vt promittere manus, deinde detractio vocabulo, promittere dicerent pro polliceri, sicut videmus et in aliis solere detrahi voces quasdam: vt dicimus decies, pro eo quod est decies centena millia festertium: quomodo in sacris litteris dicitur aliquando nomen pro Iouae nomen: et traicere pro per ignem traicere. Haec eo dico, vt animaduertantur linguarum naturae, neu quis offendatur, si latine loquens, multa peregrina ad latinorum consuetudinem traduco.

29. *Quodnam esset facellum, ad quod irent*) Reddit nominis rationem. Quoniam enim eos interrogauit, quodnam esset illud במיח, ad quod ibant, postea nomen obtinuit, vt quae ibi fiebant facella, eo vocabulo dicerentur. Est autem Bamaeh, quasi tu dicas excelsum, aut editum (quod latine templum dici potest) quoniam in editioribus locis fieri coepta sunt facella. Sed postea fiebant et in aliis locis: ita cap. 16. dicuntur fieri in omnibus vicis: vbi alio quidem, sed eiusdem notionis vocabulo nuncupantur.

CAP. XXI. v. 13. *Scilicet laetemur*) Obscurissimus est totus hic locus vsque ad finem capituli. Iustus erat paullo ante Vates ingemiscere, et gemendi rationem reddere. Mirum ni laetemur. Quæritis, o Israëlita; cur ingemiscam? quasi vero gaudendi causam habeamus, ac non dolendi, quum mei nati sceptrum, omne lignum repudiet: hoc est, nullum inueniat lignum, ex quo fieri possit: hoc est, cum meo nato sceptrum et imperium auferatur, vt postea declarabitur. Vocat autem suum natum, Israëlitam: non quia sit ipse Vates pater Israëlitarum, sed est imitatio loquentis Dei, qui vocat Israëlitas suos natos: qualis loquendi modus est et in Cantico, capite 7. et in gallico sermone, et in italico, quum Monsieur et Monseigneur, Misier et mon signordicunt, hoc est, meus dominus, quamuis de alienis dominis loquantur: quemadmodum magistros vulgo magistros nostros appellamus, quamuis nihil minus quam nostros. Auferetur autem sceptrum Israëlitis acuto Dei gladio, quem tradet interfectori: hoc est, Deus id auferet per Babiloniae regem, cui eius rei potestatem tradet: quæ res est digna, propter quam eiuletur, et femora pulsentur: quod fieri solebat etiam apud Græcos in rebus tristibus: vt apud Homerum Achilles, viso nauis incendio, Quum femorum planctu Patroclotalia fatur. Quæritur ex quo ligno sceptrum fieri possit: est enim exploratio, quis possit esse rex Israëlitarum. Nemo inuenitur: auferitur Israëlitis regnum. Quamquam etiam si sceptrum non repudiaret, scilicet omne lignum, hoc est, si maneret rex aliquis: nihil tamen proficeret, neque malum impendens vitare posset.

28. *Tu vero o rei capitalis damnate*) Tu Sedecia, qui capitale crimen commisisti, cuius supplicii dies venit, postquam crimen peregristi (nam ante perfectum crimen non soleo punire) detrahe cidarim: hoc est, regno priuaberis: et quod est, non erit: et quod non est, erit: fiet tanta rerum mutatio, vt humilia extollantur, et contra. Qui nunc regnant, priuabuntur regno: qui vero erit humilis, is regnabit, videlicet Christus. Nam quod ad istam coronam attinet, eam ego ad nihilum redigam prorsus, (hoc enim significat tertium verbum, eademque est sententia, quæ supra declarata est, *sceptrum omne lignum repudiat*) sed id nondum fiet. Licet enim Babylonis rex vos seruitute premat, redibit tamen regnum post captiuitatem, vt non sublatum, sed interpellatum esse videatur: ne me putetis idem verbum ter ponentem, de hac interpellatione loqui. Sed id fiet, quum venerit is cuius erit iudicium, videlicet Christus, de quo moriens Iacobus vaticinatur, Iudæis sceptrum non de fore, donec veniat Sospitator.

CAP. XXIII. v. 7. *Nam eius sanguis est in ea*) In hebraeo est, In eius medio: sed id ponitur pro In, vt alibi saepe; et cap. 26. vbi ad verbum legitur, Tyrum fore expandendis retibus in medio mari: quum Tyrus a medio mari abesset longissime.

CAP. XXVI. v. 18. *Nunc pauent naues diem tuæ ruinæ*) אין volunt quidam esse pro ארץ insulae. Sed mihi placet vetus translatio, in qua est naues. Nam sententia magis quadrat, et tam ex ארץ, quam ארץ potuit fieri אין.

21. *Te ita in nihilum redigam*) Et hic idem dico, melius vertisse veterem, qui in nihilum redigam te: et graecum, qui ἀπώλειν σε δώσω, reddidit: quum nostros, qui Terrores. Ductum est enim בלה a בלה, quod obsolescere et antiquari est: cuius significatio huic loco est aptissima.

CAP. XXIX. v. 7. *Eorum tota latera perforaueris*) Latinus vertit, Dissuisti: Graecus, ἀνέπλαστος: vnde coniecio, eos non העמדה legisse, quæ lectio non quadrat: sed העמך, quod cauere et perforare est, atque huic loco aptissime conuenit.

CAP.

CAP. XXXI. v. 3. *Vt habeat inter nubila cacumen*) Hunc locum bene vertit Graecus. Est enim eadem sententia, quae est Danielis quarto, vbi haec arbor dicitur capite caelum tangere, vt sit idem עבתיים, quod עביתים.

II. *Ego eum Deo gentium in manum tradam*) Deum gentium vocat Cyrum regem Persarum, Assyrii regni euerforem: quomodo Psal. 45. Solomo vocatur Deus, siue diuus: et Ciceronem dicunt oratorum Deum: et Latini suos imperatores vocauerunt diuos, vt diuum Iulium, diuum Traianum. Quod autem sequitur, *Vt postulat eius im, ietas*: loquitur, de homine. Deinde ramos nominans, loquitur de arbore, miscendo rem comparatam cum ea, cum qua comparatur: quoniam principio adlegoriae vtrumque posuit, scilicet Assyrium et cedrum. Sed in hebraeo sermone vtrumque est masculini generis: quod quum latina lingua non ferat, mutauit genus: et vbi de arbore sermo est, vsus sum feminino: vbi autem de homine, masculino.

CAP. XXXII. v. 18. *Deprime eum descendentibus in tartara*) Facere dicitur Vates more poetico, quod factum aut futurum nuntiat: vt in Genes. 48. declarauimus. Est autem in hac oratione ad finem capitis, crebra generis et numeri mutatio, qualem in Ierem. 11. et Es. 15. explicauimus.

CAP. XXXIII. v. 31. *Faciunt ore suo cantica*) Ore bene loquuntur, et vt est in Esaia, me labiis honorant: sed eorum dicta sunt cantica: hoc est, non sentiunt idem quod loquuntur: sicut qui cantica canunt, aliud saepe dicunt, aliud cogitant. Ita isti ore bene loquentes, animo sectantur auaritiam, et te tuaque dicta perinde habent, ac si carmen aliquod elegans et modulatum eant, quod eos delectet, non moueat.

CAP. XXXVII. v. 5. *Ego in vos immittam spiritum, quo reuiuiscatis*) Et alias declarauimus, simplicia verba saepe esse per composita latine vertenda, quod composita non habeant Hebraei. Ita hic רוח est reuiuiscere, vt interpretatus est antiquus interpres. Atque ita positum est verbum רוח, Matth. 9. et Ioann. 5. et II. pro ἀναζωο, hebraeo more: sicut רוח pro reficere et instaurare ponitur. Atque huiusmodi verborum significatio ex sententiae tenore perspicitur.

CAP. XXXVIII. v. 2. *Compone faciem tuam ad Gog, terram Magog*) Iosephus Antiquitatum lib. I. cap. 7. tradit, a Magoge conditos esse Magogas, quos Graeci Scythas appellant: a Mescho Meschinios, qui Cappadoces appellantur: a Thobelo Thobelos, qui Iberi: a Phute Phutos, qui Libyes: a Gomaro Gomarenenses, qui Galatae: a Thygramma Thygrammanos, qui Phryges a Graecis nominentur. Addit alios: sed ego eos tantum pono, qui ad hunc locum faciunt, et de quibus dubitari possit. Iam quae nomina ponit, ea sunt ad graecam deflecta lingua. Sic enim in hebraeo leguntur: Magog, Mefech, Thubal, Phut, Gomer, Thogorma. Et in ceteris quidem eum sequor, nisi quod nomine Magog, propter huius oraculi nobilitatem, hebraeo vtor: tantum Mefechum aliter interpretor. Nam quum Cappadoces Genesis 2. Caphthorim appellantur, et quod hic legitur Mefech, graecus et latinus interpretes Mosoch dixerint: probabilius est, Moschos significari, quum et nomen conueniat, et id cum Iberis, tum hic, tum capite 7. coniungatur, quae vtraque gens est in regione Themiscyra. Nam hos Iberos, non Hispanos, hoc loco intelligi volo: sunt enim alii Iberi in Hispania. Sed quale sit hoc de Gog et Magog oraculum, ego nescio: haec quidem nondum euenisse suspicor. Qua de re lege diligenter Es. 17. 26. 56. et 57. et Ezech. 37. cet. et Apocal. 20. Adde, si placet, Sibyllae librum tertium, in quo haec omnia abunde tractantur.

CAP. XL. v. 5. *Circumdabat autem murus templum*) Sequitur nunc templi ab Ezechiele visi prolixa descriptio, quae, quia perobscura est, eam, quantum licebit, declarare tentabimus. Igitur hoc templum muro cingebatur quadra-

to,

to, qui patebat quaquaversus quingentos cubitos: quod totum spatium erat sicrum. Erat autem templum in monte collocatum, ita vt quacumque parte adiretur, ascendendum esset. Eius partes sunt nouem, eaeque omnes quadratae, centenos cubitos longae, et totidem latae: videlicet aedes ipsa, et circum eam octo atria, a singulis caeli regionibus bina: quorum ea quae sunt aedi coniuncta, vocantur interiora, reliqua quatuor sunt exteriora. Per exteriora aditus est ad interiora, et porro ad aedem. Atque haec nouem membra in alia item membra diuiduntur, vt in descriptione videre licet. Haec autem particulatim describuntur ab Ezechiele, quo ordine ei ab angelo ostensa sunt: quo fit, vt sit obscurior.

Vir ille habens in manu decempedam) In hebraeo est, mensuram cannam, hoc est perticam: cuius longitudinem describit, videlicet sex cubitorum, scilicet sacrorum: hoc enim declarat, dum dicit, eos cubitos alii esse maiores vno palmo. Ego cannam mensuram propterea non appellauit, quod decempedae nomen est huius rei proprium. Est et Carcaffonae in Aquitania quaedam mensura octo palmorum, quam gallice cannam appellant, vt hebraismi adfinitatem agnoscas.

Mensus est aedificii crassitudinem) Aedificium dicit pro muro, quod aedificium sepit. Hic murus sex cubitorum crassitudinem habet, pari altitudine.

6. *Ad portam obuersam ad orientem*) Portam vocat totum aedificium, quod erat in ingressu, quod habebat circumdantem murum, et duas ianuas, et sex cellas, cum appendicibus.

19. *Latitudinem mensus est a fronte inferioris ianuae, ante interius atrium foris centum cubitis*) Inferiorem ianuam vocat, priorem ianuam interioris atrii: nam ab ea per gradus in atrium interius erat adscensus, quo fit vt dicatur inferior. Hinc apparet, quod postea docetur de gradibus, eos non esse extra sui muri crassitudinem: alioqui non posset inferior dici ianua, si esset supra gradus collocata. Deinde ipsi interiorum atriorum gradus partem occuparent longitudinis exteriorum atriorum. Neque non animaduertendum est, eundem murum duobus atrii interiectum, non seruire vtrique atrio: sed duos ibi esse muros, alterum alterius atrii: si enim vnus esset, non constaret neque atrii centenorum, neque vniuerso sacri spatii quingentorum cubitorum longitudine ac latitudo. Igitur *latitudinem mensus est a fronte inferioris ianuae, quae est ante interius atrium, centum cubitis, foris, idque fecit tum ad orientem tum ad septentrionem*: hoc est, et in orientali et septentrionali atrio: vt intelligamus hic atria duo describi, quae sunt eiusdem generis.

20. *Item portae quae erat septentrioni ad atrium exterius obuersa, cet.*) Hoc est, portam interioris atrii septentrionalis, quae foras ad exterius atrium septentrionale spectabat, eadem ratione metatus est, qua portam exterioris atrii orientalis, quam modo descripsit: et porro septentrionalis, cuius simul mentionem fecit. Atque ad eam interiorem portam septentrionalis atrii septem gradibus ascendebatur, ante quos erant appendices portae. Quum pateant enim gradus in limine decem cubitos, quae portae est latitudo, et appendicum frontes inter se octo cubitos distent, quae vestibuli latitudo est, fit vt appendicum proiecturae, quae sunt singulorum cubitorum hinc atque hinc, respondeant vtrisque vltimo graduum cubito. *Erat autem porta interioris atrii regione portae alterius*: hoc est, exterioris atrii: distabantque altera ab altera, hoc est, initium portae interioris atrii, ab initio portae exterioris atrii, centum cubitos. Quod sequitur de meridiana porta, ea est ceterarum similis. Quod autem dicuntur ei circumiectae accessiones, ea sunt coenacula, quae portae accessiones appellantur, quod ei adduntur extrinsecus,

quae

quae erant etiam in aliis atriis exterioribus, vt capite quadragesimo secundo declarabimus, vbi hunc locum exponemus. Quae sequuntur, ex superioribus conspicua sunt. De sacerdotum coenaculis quod dicit, id declarabimus in capite 42. Ipsum porro templum ita collocatum erat, vt vniuersum spatium esset quadratum, patens centenos in longum et in latum cubitos. Ipsi templi longitudo erat ab oriente ad occidentem: Cella, hoc est ea pars templi, quae est ante penetrale, erat longa quadraginta cubitos, lata viginti. Ei ad occidentem adiacebat sacrarium, longum viginti cubitos, pari latitudine. Cellam et sacrarium ambibant dextera sinistraque singuli ordines tabulatorum, latitudine quaternum cubitorum: quae porro tabulata ambibantur vtrimque vacuo loco, quinos cubitos lato: quem vacuum locum cingebat murus fenos cubitos crassius. Ita fiebat haec latitudo cubitorum quinquaginta. At latus autem septemtrionale erat aedis vestibulum viginti cubitorum longitudine, quae vestibuli longitudo erat secundum aedis latitudinem. Ita aedis latitudo, aucta vestibuli longitudine, fiebat cubitorum septuaginta: quod non esset, nisi vestibulum esset a septemtrione. A meridie pro vestibulo erat locus vacuus, tanta latitudine, quanta erat vestibuli longitudo, videlicet cubitorum viginti: quibus si addas muri crassitudinem, quae est vtrimque, superiore ipsius muri parte, quinque cubitorum, fiet totius templi latitudo centum cubitorum. Longitudo ita erat, vt cella esset longa quadraginta cubitos, sacrarium viginti. Ab occidente, et ab oriente erat spatium quatuor cubitorum, in quo in oriente erat porta: post id spatium erat vacuus locus, cubitorum quinque. Adde vtrimque aedis murum sex cubitos crassum: deinde templi murum, quinque, scilicet in fastigio, propter contracturam: nam quod muro detrahitur, id templo attribuitur. Ita fit longitudo centum cubitorum. Iam veniamus ad vatis interpretationem.

48. *Vestibulum quinis vtrimque cubitis dimensus est*) Hoc est, vestibuli limen vtrimque erat crassum quinque cubitos. Quum autem murus templi, et murus aedis, sint a fundamento crassi fenos cubitos, detrahuntur liminibus singuli cubiti, qui tribuantur appendicibus transuersis, quorum appendicum spatium non tribuatur vestibulo: alioquin vestibulum esset longitudinis vigintiduorum cubitorum. *Ianua vtraque parte*, hoc est, et interior et exterior: *lata trinos cubitos*. *Vestibuli longitudine viginti cubitorum, latitudine decem*, quamquam in hebraeo legitur vndecim. Sed non esset latitudo dimidia longitudinis, quod tamen fit in omnibus vestibulis. Adde, quod hic impar numerus non admodum ceteris dimensionibus responderet. Has ob causas hoc loco secutus sum graecum exemplar, vbi est δέκα.

49. *Ad quod decem gradibus adj. endebatur*: Hi sunt in liminis exterioris crassitudine. Lego autem hic non ארס, sed עשר: nam et ita legit graecus, et sententia aliter non constat: quamquam latinus vertit, octo. *Ad appendices*. Appendices enim dextra ac sinistra erant in tecto muri proiecturae singulorum cubitorum: id quod ex eo intelligitur, quod de limine dictum est, vt sint longitudinis appendices paris proiecturae cum latitudinis, hoc est, cum transuersis liminum appendicibus: id quod in atrii figura ostendimus fieri. *Hinc vna, et inde altera erat columna*. Vtrum eae columnae essent in initio, an in fine vestibuli, non addit: Itaque nos earum locum non signauimus. Sive et 4. Reg. 7. vbi sunt huiusmodi columnae eae dicuntur esse in pronao, sive templi vestibulo: sed quo loco, non exprimitur: quamquam a Iosepho dicuntur ad antas collocatae, id quod videtur ita esse, quemadmodum in Mosis tabernaculo duae in ingressu angulares columnae respondent aëteribus, vnde et antarum nata videtur ratio. Quod attinet ad crassitudinem muri vestibuli,

nom

non facit eius mentionem Ezechiel: sed quum omnes alii huius exstructionis muri sint crassitudine sex cubitorum, eandem huic tribuimus.

CAP. XLI. v. 1. *Appendices dimensus est utraque pa te in latitudinem senum cubitorum*) Cellae appendices vocat tabulata, de quibus paullo post disputabimus. Earum infima erant latitudinis quaternum cubitorum, summa senum. Quatenus autem summa sunt, vocantur appendices. Volo autem hoc loco appendices intelligi, non solum eam structurae partem, quae extra fundamenti spatium proicitur, quomodo alias poni solet: nam hac ratione essent appendices hae tantum singulorum vtriusque cubitorum: sed totum ipsum coenaculum, quod habet appendicem. Hoc est, quod dicit appendices latas esse senos cubitos, quasi hoc dicat intelligendum esse de summa parte. Itaque addit: *Quae latitudo erat operimenti*: hoc est, summae partis, quae cetera operiebat; וְהָיָה עִמָּהּ אֵימָהּ enim non solum tabernaculum significat, sed etiam operimentum Exod. 26. et Psal. 132.

2. *Ostii latitudo decem cubitorum*) A vestibulo per vacuum locum venitur ad ostium cellae ad orientem. Nam quo minus cellae ostium sit e regione vestibuli, facit tabulatorum ratio, quae postea declarabitur. Erat igitur ostii latitudo decem cubitorum. *Humeri* autem, id est, portae latera, quae de cellae latitudine dextra sinistraque supererant, *ea erant quinum cubitorum*, cellae longitudo quadraginta cubitorum, latitudo viginti.

4. *Penetralis longitudinem viginti cubitis, latitudinem eadem terminavit*) Quam spissum esset septum, quod a cella penetrale diuidit, non addit: sed hoc intelligendum est, id septum in penetralis longitudine numerari, sicut fit apud Moysen in tabernaculo. Alioqui esset cellae et penetralis longitudo plusquam sexaginta cubitorum: cui repugnat et tota haec temporis descriptio, et Solomonis, cuius eadem et longitudo traditur, et latitudo, 3 Reg. 6. *Aedis parietem sex cubitis mensus est*, scilicet in crassitudine.

5. *Tabulata autem*: Tabulata vocat coenacula trinum contabulationum, quae in Solomonis templo vocantur aediculae. *Vndique per aedis ambitum*: hoc est, hinc atque hinc: non enim poterant vndique esse, alioqui nullus esset portae locus.

6. *Et ea trina alia aliis imposita, idque tricies*: hoc est, triginta mansiones (vt ita dicam) trinarum contignationum: quae quum singula quatuor occupent cubitos, et sit cellae et penetralis longitudo sexaginta cubitorum, fit vt sint vtriusque quindena, atque ita hanc longitudinem expleant: nam quindecies quatuor efficiunt sexaginta. *Quae prodibant ad aedis parietem ipsis tabulatis vndique circumiectum*: hoc est, habebant proiecturas, quibus porrigebantur ad aedis parietem, videlicet media dimidio cubito, summa tantundem. *Ita vt essent ipsa inter sese continua*, vt apparet ex numero: explent enim totam longitudinem. *Nec aedis parietem attingerent*: intercedebat enim vacuum locus.

7. *Quanto autem tabulata erant altiora, tanto erant et latiora*: scilicet in meridem et in septemtrionem: nam in ortum et occasum appendicibus crescere non poterant, quum infima parte inter se contingerent. *Et maioris circuitus*: nam quo latius quidque est, eo latiorum habet ambitum: *Quod aedis ambitus quanto altior erat, tanto patebat latius*: hoc est, aedis murus ita contrahebatur intrinsecus, vt quum in fundamento esset cubitorum sex, in fastigio esset quinque: quae retractio faciebat, vt aedes summa parte esset tanto latior, quantum erat tabulatorum processus. *Atque ita infima adscensum ad summa habebant per media*. Hoc ex 3. Reg. 6. petet, vbi dicuntur esse ab imis cochleae, quae ad media tabulata ferant, a quibus fit adscensus ad summa.

8. *Quam-*

8. *Quumque domus altitudinem, cet.)* Hoc est, ab imo quidem tabulata erant quaternos lata cubitos: sed quum eorum fastigium contemplerer, animadvertēbam, si ab extimis appendicibus demitteretur perpendiculum, et quod spatium esset inter infimum perpendiculum, et infima tabulata, tribueretur tabulatorum fundamento, id spatium esse vtrimque vnus cubiti: ita esse tabulatorum fundamenta senum cubitorum.

9. *Parietis autem, qui erat extra tabulata,* hoc est, parietis aedis: *crassitudo erat quinque cubitorum,* scilicet in fastigio: nam a solo erat sex cubitorum. Hinc apparet, tabulatorum proiecturam esse partim intrinsecus: nam si tota esset extrinsecus, quum sit duorum cubitorum plus procederent proiecturae, quam recederet aedis paries. *Quod aedis spatium vocabat inter tabulata.* Hic legitur בֵּיתוֹ בֵּין בֵּיתוֹ, vt et res et graecus interpres ostendit: sicut et Prouerb. 8. et Iob. 8. vt illic ibi etiam vertit vetus. Inter tabulata spatium, est cella et facerarium. Id spatium est viginti cubitorum, quo spatio distant tabulata: scilicet meridiana a septemtrionalibus. Intelligenda est autem haec intercedo ab imis tabulatis: nam summa minus distant, propter appendicum procursum.

11. *Ostia tabulatorum erant in vacante loco,* qui erat inter tabulata et aedis parietem. *Spektantia altera Septemtrionem,* scilicet septemtrionalia. *Locus per circuitum vacans erat latitudinis quinque cubitorum.* An is locus etiam penitralis ambiret ab Occidente non addit: sed hoc ex tota descriptione intelligendum est. An autem ea quoque essent tabulata, non docet. Quod si tabulatorum numerum spectes, quum essent tantum triginta, nullum eorum a laterum longitudine supererat. Sed quia haec tabulata ad rationem sunt asserum tabernaculi, quod Moses construxit, (circumdant enim aedem, vt et illi) et erant illic etiam ab Occidente asseres, videntur et in hoc templo fuisse ab Occidente tabulata, quamuis inter triginta non numerentur: quamquam hoc adfirmare non ausim.

12. *Ita aedificium ipsum)* Aedificium vocat templum, cuius constructionem offendit, *In fronte consepti collocatum.* A meridie locus erat latus viginti cubitos, longus nonaginta, nullo aedificio occupatus: quem Vates hebraice a separando nominat, quod esset a toto aedificii corpore separatus. Nos conseptum interpretamur. Secundum id conseptum erat aedificium, hoc est templum, patens in latitudinem occidentali parte septuaginta cubitos: nam vestibuli longitudo in aedificii latitudine ponitur. In longitudinem nonaginta, cui numero si addas muri crassitudinem quinum vtrimque cubitorum, scilicet in fastigio, sit longitudo cubitorum centum.

13. *Item consepti et aedificii, vna cum eius parietibus, longitudinem centum cubitis.* Itemque *latitudinem frontis templi, vna cum consepti parte orientali, centum cubitis.* Mensus est et aedificii longitudinem in fronte consepti post aedificium collocati: intrabatur enim a Septemtrione. Hinc fit, vt conseptum quod est a meridie, dicatur esse post templum. *Vna cum eius vtrobiusque accessionibus:* hoc est, muri crassitudine, quae ad nonaginta cubitos accedebat: *centum cubitis.*

16. *Additamentaque circum trinis illis inerant:* hoc est, appendices cellarum, quas supra offendit in atriorum vestibulis: quae additamenta erant e regione liminum, hoc est, spectabant limina exteriorum osiorum, vt supra demonstrauius. *Erant undique ligno obducta;* interiora erant lapidea, tectorium ligneum. *Solo fenestris adaequato.* Fenestrae inferiorum cellarum, quae erant in atris, erant ita depressae, vt earum infima pars aequae librata esset solo: hoc est, non esset altior, quam solum. *Fenestrisque te-*
elis,

Eis, scilicet appendicium proiecturae: quae quum vno cubito inferiores cellas excederet, tegebant infra se positas fenestras: hoc est, ultra eas procedebant. *Idque mensuris*, cet. haec tota, quam commemoro: exstructio templi, facta ad mensuram est, vt docui. *Erat extrinsecus coaestatio*: hoc est, erat vestibuli frons obducta ligno, vt supra dictum est.

CAP. XLII. Sequitur locus valde confusus, et multo impeditissimus, in quo quae cap. 40. breuiter de coenaculis atriorum dixerat, ea repetit, et coenaculorum situm et rationem pluribus explicat. Memineris autem, eandem esse omnium atriorum descriptionem: sed hic interiora describi, quoniam exteriorum in cap. 40. facta mentio est.

1. *Eduxit me in atrium exterius, qua via erat septemtrionalis: et ad coenacula duxit, quae erant contra conseptum, contraque aedificium*) Conseptum hoc intelligo duas loci partes, quae ad Septemtrionem intra templi murum ad dexteram sinistramque vestibuli vacabant: aedificium autem, ipsum templum est. Contra eum locum patebat atrium interius in longitudinem centum cubitos: in latitudinem quinquaginta, quoniam reliqua quinquaginta erant occupata constructione portae.

2. *Contra viginti interioris atrii, contraque pauimentum exterioris atrii*) Coenacula erant in interiore atrio, inter spatium viginti cubitorum ipsius interioris atrii, (singamus enim hanc figuram esse interioris atrii, quae ante fuit exterioris, vt omnia in eadem figura appareant: quoniam est eadem omnium atriorum ratio) et pauimentum exterioris atrii, in quo pauimento erant coenacula, scilicet triginta, vt capite quadragesimo dictum est.

3. *Quae quidem coenacula processus habebant altera alterorum processibus oppositos*) Processus vocat eas coenaculorum partes, quae alias excedebant: quae partes alterae alteris, hoc est, dextrae sinistris, in vtroque portae latere respondent.

4. *Ante coenacula erat ambulatio decem cubitorum latitudine: tendens ad interius atrium, et via vnus cubiti, scilicet latitudinis, habebantque ostia ad Septemtrionem, scilicet quibus adirentur ab exteriori atrio: quae quam lata forent, non addit. Videntur fuisse trium cubitorum, quoniam tanta sunt ostia vestibuli aedis.*

5. *Erant autem suprema coenacula contractiora*) Hoc quid sit, continuo declarat: quippe quae excederentur, cet. Infima coenacula erant latiora, media angustiora, et suprema item mediis angustiora.

6. *Erant enim trium contignationum, non colummata*) Nam vbi in atrii super columnas exstruuntur coenacula, ea ad lineam exstruuntur: vt suo fundamento, hoc est columnis, innitantur. At haec columnas non habebant, itaque suprema a solo recedebant infra quam media atque infima: hoc est, erant contractiora, et remotiora a terra, quae erant ante coenacula, quam inferiora, ad perpendicularium.

7. *Quod septum*) Huius septi crassitudinem non tradit: sed ea colligenda est ex tota descriptione, sicut et coenaculorum latitudo. Igitur cap. 40. tradit in exteriori atrio orientali, et item septemtrionali, esse coenacula et pauimentum factum per atrii circuitum, quae coenacula, ad pauimentum essent triginta, idque pauimentum esse a latere portarum, secundum ipsarum longitudinem. Et paullo post de meridiana porta loquens, dicit ei circumiectas accessiones in longitudinem quinquaginta cubitorum, in latitudinem quinque: accessiones vocans coenacula, quod idem in omnibus atrii intelligi debet. Si sunt igitur coenacula triginta, eaque secundum portae longitudinem, longa quinquaginta cubitos, necesse est ea in quatuor versus esse digesta,

vtim.

utrimque binos: nam duobus versibus longius occuparent spatium: deinde superesset in atrio locus, qui Vatis descriptione non occuparetur. Sed quum in binos ordines digerantur, fit ut sit impar numerus. Itaque quum quindecim ad latus vnum ponantur, necesse est in vno ordine esse octo, in altero septem: nec enim vnus in duos ordines diuidi potest. Ut autem vnus ordo sit longus quinquaginta cubitos (nam haec longitudo tribuitur eis) tribuenda erunt in longitudinem singulis cubita sex (sicut portarum cellis) quae in eo ordine, qui habet octo coenacula, efficiunt 48. Cui numero addentur duo cubiti, vnus itineris, alter septi ante procurrans coenaculum reflexi, ut septum quoque ad longitudinem accessionis portae pertineat. Latitudo autem quantafit, quaerendum est: atque in fastigio quidem esse quinque cubitorum, patet ex secundo loco; quem paulo ante ex cap. 40. citauimus. Sed imorum coenaculorum quanta sit latitudo (nam latiora esse suprenis, ostendit Vates) sic inueniemus. Vestibuli latitudo vna cum cellis est cubitorum 24. (nam quod ei 25. tribuuntur, hoc fit propter cellarum tectum, quod murum scandit) muri utrimque fenum, ambulationum item utrimque denum cubitorum: viae, quae quatuor sunt, habent singulos cubitos: muri atrii fenos: quorum omnium summa est septuaginta duo. Superest ad complendum centum cubitos, ut singuli coenaculorum ordines habeant in latitudine sex cubitos, ita efficiunt nonaginta sex. Defunt quatuor, qui totidem viarum septis tribuuntur. Sed cur potius longiores ordines portis apposuerim, quam breviores, causae sunt duae: vna, quod in illo secundo loco, quem supra ex capite quadragesimo adduxi, dicuntur accessiones portae circumiectae longitudinis cubitorum quinquaginta: quod non fieret, si hic esset breuior ordo. Altera, quod in eodem capite dicuntur esse duo coenacula extra ianuam internam, quorum septentrionale spectet austrum, australe septentrionem. Quod si haec coenacula sunt extra portam internam, oportet hic maiorem esse ordinem. Sunt autem haec de coenaculis orientalis atrii intelligenda: alioqui non conueniret descriptio. Itaque locum hunc in capite quadragesimo in hebraeo deprauatum, nonnihil ex graeco emendauimus. Quod enim est שריים, hoc est cantorum: legit graecus שנים, hoc est duo: rectius, ut puto: ut patet ex coenaculorum usu, quae mox non cantoribus, sed sacerdotibus tribuuntur. Et pro אשר, legit אחר, et pro פניהם, legit פניה, relatiuo singulari generis feminini, quum illud masculinum sit, et discrepet in genere a nomine לשבה. Et pro הקרים, legit הררים, ut opponatur septentrioni: ut mox angeli declarat oratio. Quod si haec coenacula vis in septentrionali atrio intelligi, necesse erit, quae hic de meridiana et septentrionali parte dicuntur, ea de orientali et occidentali dici. *Quod septum autem foris erat, hoc est, extra coenacula: secundum coenacula, scilicet in longitudinem: versus exterius atrium. Id erat longitudine cubitorum quinquaginta utrobique: tantum enim procedebat extra portam, quanta erat muri ad exterius atrium crassitudo.*

8. Nam coenaculorum exterioris atrii longitudo erat cubitorum quinquaginta). Hinc perspicuum est, eum loqui de interiore atrio, et id comparare cum exteriori, cuius sit eadem ratio. Quum secundum cellae faciem essent centum cubiti. Vocat autem hic cellam, ipsum templum. *Infra illa vero coenacula erat aditus ab oriente.* Tam loquitur de coenaculis orientalis ab exteriori atrii interioris, ad quae erat aditus, per quem adirentur ab exteriori atrio. Dicit autem, *infra coenacula:* quoniam is aditus erat in exterioris atrii muro: quod declarat, dum dicit, *In latitudine septi atrii,* septum vocans murum. Aditus erat inferiori solo quam ipsa coenacula, utpote per quem adirentur

ab exteriori atrio, quod erat inferius interiore: vt patet in portis, vbi docet, ab exteriori atrio adscendi ad interius per gradus.

10. *Quae coenacula ad consepti, adificiique frontem*) nam eorum longitudo sinistrorum, tendebat ad conseptum: dextrorum autem, ad aedificium, hoc est, versus templi vestibulum, quod est pars aedificii.

11. *Et ante ea iter eadem forma, qua erant coenacula versus septemtrionem*). Hinc apparet, eum iam de orientalibus loqui, quae cum septemtrionalibus comparet. Vocat autem hic iter, quod ante vocauerat ambulationem. *Et ostiis quae tum illis similia erant*, scilicet septemtrionalibus: *tum ostiis coenaculorum quae erant meridiem versus*: hinc apparet, eadem fuisse et in atrio meridiano.

12. *Ita vt ostium esset in itineris capite*) nam ibi caput est itineris. *Et iter esset ante accommodatum septem versus orientem*. In atrio orientali vergit hoc iter ab occidente in orientem.

16. *Mensus est regionem orientalem decempeda, quingentis decempedalibus cubitis*). Ad verbum legitur, quingentis decempedarum, scilicet cubitis. Non enim vertendum est, quingentis decempedis: nam totum templi spatium repugnat: et graecus interpres, alioqui non bonus, tamen hoc loco bene reddidit, *πνγες πενταπόδες*; est enim oratio, in qua taceatur cubiti nomen, quoniam summa sit totius superioris dimensionis, in qua quum omnia sint metata cubitis, hic tacentur: et additur, decempedales esse cubitos, hoc est eius mensurae, quae superius est posita. Atque ita taceri mensurae nomen, apparet etiam ex fine huius capituli, vbi dicitur longitudo et latitudo esse quingentorum, nec additur, cubitorum: quod tamen ibi latinus recte addidit vetus interpres. Quod autem dicitur, eam regionem mensus in ambitum, non ita capiendum est, quasi ea vna regio ambiat: sed quod est pars ambitus fani, quod hic per circuitum metitur.

20. *Ad disingendum sacrum apophano*) Atqui paullo ante dixit, interiora atria, in quibus versaturi essent sacerdotes, esse sacra, quasi reliqua sacra non essent. Sed hoc sciendum est, totum quidem locum quingentorum cubitorum muro circumseptum, esse sacrum: sed ita, vt intima quaeque sint maxime sacra: quo fit, vt cum eis collata exteriora, vocentur profana, quum interiora non nisi consecratis sacerdotibus sint peruia. Igitur hic locus quingentos in longitudinem, et totidem in latitudinem cubitos porrectus erat, templo ita collocato, vt a quatuor caeli regionibus haberet bina ordine atria: quae quum essent paris cum ipso mensurae, videlicet centenum cubitorum, fit, vt si ab oriente duo, ab occidente totidem ponas, ipso inter ea collocato, sint quingenta cubita.

CAP. XLVI. v. 22. *Erant in singulis atriorum angulis singula atriola*) Quod verto atriola in hebraeo est numeri singularis, sed pro plurali ponitur: quomodo cap. 1. rota dicitur pro quatuor compositis rotis. Et Exod. 27. lucerna pro lucernis. Pontuntur enim apud Hebraeos saepe derivata pro primitiuis: vt sit atriolum hic positum pro atriatura, vt ita loquar: quod quia latine dici non potest, vtendum est plurali. Erant autem קשרות, quod verbum a sustinendo ductum, fumosa, h. e. fumo denigrata significat, quoniam in eis erant culinae. Quod autem verto mansiones, in hebraeo est מור, quod alias ordinem aut verbum significat: sed paullo post eadem dicuntur מירר, quod verbum videtur mansiones significare, aut cubicula super culinas posita. Graeci verterunt exedras.

CAP. XLVIII. In hoc capite est totius regionis distributio, quae in tredecim partes diuisa, singulas earum pari longitudine et latitudine, videlicet vicenum

cenum quinum millium habeat quadratas. Est autem singularum longitudo ab ortu ad occasum. Sed totius regionis longitudo est a septentrionibus ad meridiem, trecentorum viginti quinque millium, quum latitudo sit tantum viginti quinque millium, quanta est singularum partium longitudo. Media pars tota vocatur exceptitium, quod ab aliis excepta est. Ea porro diuiditur in partes tres, quarum vna secundum Iudaeam tributa posita, patet in longitudinem viginti quinque millia, in latitudinem decem. In eius medio est templum, atque haec tota pars Sadocianis sacerdotibus est tributa. Altera pars est eiusdem magnitudinis, tributa Leuitis aedis ministris, ad viginti coenaculorum possessionem, vt scribitur cap. 45. hoc est, quae sit possessio Leuitarum, qui degant in viginti coenaculis. Superest spatium latum quinque millia, longum viginti quinque, is locus est profanus vrbs. Cuius in medio est vrbs quadrata, patens cubitorum quatuor millia quingentos, cui superfunt de quinque millium latitudine quingenti, qui pomceris tribuuntur, vtriusque ducenti quinquageni, et totidem ad ortum et occasum. Restant de longitudine ad ortum decem millia, ad occasum totidem, quae tribuuntur colonis vrbs. Atque hoc totum vocatur exceptitium: cuius pars vrbi tributa, est profana, reliquae sacrae. In vtraque princeps habet possessionem: in sacra secundum Iudaeae latus, in Leuitarum Sadocianorum parte longam viginti quinque millia. In profana autem in vrbs possessione, secundum Beniamitidis latus, quae principalis possessio est inter Iudaeos et Beniamiticos fines. Sed quanta sit eius principalis possessionis latitudo, non addit auctor. Est autem animaduertendum, Iouae exceptitium non esse in totius regionis medio. Nam a septentrione sunt septem tribus, quum a meridie sint tantum quinque.

DANIEL.

IN TOTVM DANIELEM ARGVMENTVM.

Nabuchodonosor in Hierosolymam. Fani direptio. Regium insomnium. Daniel explanans. Aureus colossus adorandus. Tres in fornacem proiecti. In brutum rex mutatus. Conuiuium regale. Ad leones proiectus Daniel. Animalia quatuor visa vati. Visum Danielis. Huius aegrotatio, supplicatio. Daniel, Baltasar. Venturi principes ac reges. In Sisannam senatores. Cyrus Assyagis in regno heres. Belus in Babylonia simulacrum. Babylonius Draco.

ADNOTATA.

CAP. III, v. 15. *Quodsi tamen adhuc protinus.*) Imperfecta sententia est, qualis est Lucae decimo tertio. Et siquidem fructum ediderit: sin minus, postea excindes eam. Plena foret sententia hoc pacto: Si adhuc colossum veneramini, bene est: sin minus, cet.

93. *Quorum quartus formam habet Deo nati similem.*) Deo natus, ponitur pro Deo, aut diuino: sicut homine natus, pro homine; de quo nos alibi: vt sit, forma similis Deo nati, forma augustior humana forma, diuini generis, aut diuinae similis; quomodo 2. Reg. 28. dicebat illa saga Saulo, videre se
 2. adscen.

ascendentes ex terra deos: hoc est, augustam quamdam, et diuinae similem personam.

CAP. III. v. 17. *Haec res decreto vigilum, cet.*) Ad verbum sic: Ex decreto vigilum res, ex pronuntiatione sanctorum rogatio: quae sententia est gemina. Nam idem est vigil et sanctus: vt supra dictum est, Quidam vigil et sanctus, de eodem. Item decretum et pronuntiatio, idem est: item res et rogatio, idem. Vocat enim rogationem legem perferendam, quomodo et Latini loquuntur: quoniam priusquam perferretur lex, rogabantur quorum erat sancire legem, vtrum eam vellent admittere, cuius rogationis formula erat huiuscemodi: Velitis, iubeatis, vt Marco Tullio Ciceroni aqua et igni interdictum sit. Huiusmodi rogatio perlata est inter deliberantes de Nabuchodonosore angelos: Velitis iubeatis, vt Nabuchodonosor, cet. non quod velim hanc formulam ad diuina transferre: sed vt intelligatur, quum hic fiat decreti et rogationis angelorum mentio, significari, inter eos fuisse de Nabuchodonosore deliberatum. Cuiusmodi deliberationem videbis 3. Reg. 22. vbi inter Iouam et angelos consultatur de Achabo in fraudem pelliciendo. Sed haec humano more dicuntur.

CAP. VI. v. 5. *Si nulla alia in re, saltem in eius Dei religione criminarentur.*) Animaduerte eorum naturam, qui pios persequuntur. Quum mores reprehendere nequeunt, religionem reprehendunt: et eos bonis quidem moribus esse contentur, sed errare in doctrina; quasi vero non proficiscantur a doctrina mores: aut quasi fieri possit, vt impia sit doctrina, quae pios mores pariat.

CAP. XI. v. 15. *Facietque vt mulierem, cet.*) Antiochus Magnus filiam suam Cleopatram Ptolemaeo Epiphani nuptum locabit, vt ea corrupta patri regnum Aegypti conciliet. Sed ea id non praestabit: nec patri, sed viro studebit. Deinde ille Antiochus, multis debellatis, Ptolemaeum Alexandriae obsidebit. Verum rector, hoc est, populus Romanus, Antiochum ab obsidione cohibebit, et ita Antiochi in Romanos contumeliam (erat enim turpe Romanis, Ptolemaeum, qui ab eis opem petierat, obsideri) coercet, vt Antiochus deinceps idem non faciat. Antiocho succedet Seleucus Philopator, Seleuco Antiochus Epiphanes. Quae sequuntur, ego non intelligo. Videtur enim fieri transitus ab Antiocho ad nescio quem spirituales Antiochum: cuiusmodi transitiones solere fieri, scripsimus in Esa. 9. Itaque et haec et septimum Danielis caput, et alia in Vatribus innumera omittimus, ne caeci caecos.

O S E A.

IN TOTVM OSEAM ARGVMENTVM.

Osea vates Oziue temporibus. Meretrix vatis vxor. Iezrael filius ex meretrice. Israelitae sine rege. Ad Israelitas vates. Ephraimitarum et Israelitarum scelera. In Iudaeos venturae calamitates. Scottator Israelita, vitis inutilis. Collata in Israelitas Iouae beneficia. Baalis cultores Ephraimitae. Immolati homines. In Samaritanos vates. Sapientis vaticinium intelligens.

AD-

ADNOTATA

CAP. V. v. 9. *Ostendente me, an sit in Israelitarum tribubus fidelitas.*) Ad verbum legitur, In Israelitarum tribubus ostendente me fidelitatem. Est enim verbum id reddendum per participium: id quod solet fieri, quum verbum cum antecedente verbo nulla coniunctione copulatur: vt paullo ante hunc locum, vbi ita vertimus, Ibunt quaesitum Iouam, nec inuenient, quippe declinantem eos: ita legitur, si reddas ad verbum, Nec inuenient, declinauit eos: hoc est, eo declinante eos. Est autem huius loci sensus hic: Ostendam non esse in Israelitarum tribubus fidelitatem, dum eos tamquam perfidos vlciscar. Huiusmodi loquendi modus est, et Psalm. 69. vbi sic ad verbum legitur: Deus tu nostri meam vesaniam, siue vitium: hoc est, Tu nostri an sim in vitio, scis me esse extra vitium: nam in eo Psalmo defendit David suam innocentiam.

CAP. VI. v. 11. *Tu quoque Iudae, compara tibi messem, cet.*) Hoc est, Vos quoque Iudaei peccaturi estis, et ita poenam vobis constaturi, quae sit vestri peccati messis atque fructus: quam poenam vobis irrogabo tum, quum meos captiuos reuocabo, scilicet bonos. Nam vos qui improbi estis, meam pacem non consequemini, sed soli mei: hoc est, boni: de qua re vide, quae in Esa. 57. scripsimus. Quod autem dicit, Compara tibi messem: imperatiuo vitur pro futuro: vt Christus, quum dicit, Implete mensuram maiorum vestrorum: sicut alibi docuimus. De messe autem quae poenam significet, vide cap. 8. et 10.

CAP. VII. v. 8. *Ephraimita panis est depstitius, non inuersus.*) Depstitius panis est, qui in foco ex tempore coqui solet: qui nisi inuertatur, comburitur, ea parte qua focum attingit: nec enim coquitur aequaliter, vt in furno. Sic Ephraimitae vruntur et atteruntur ab hostibus.

CAP. VIII. v. 12. *Scriptserim ei.*) Scripsi equidem de aris in lege: sed non magis obediunt, quam si non ipsis scripsissem.

13. *Libandarum mibi.*) Eorum sacrificia Iouae non placent, quia ei non obediunt.

CAP. IX. v. 4. *Eorum daps.*) Non erunt in Iudaea, vt possint Iouae dapem facere Hierosolymis, suae salutis gratia.

5. *Quid facietis solempi die.*) Extorres eritis, nec poteritis Iouae solempnia Hierosolymae celebrare.

8. *Apud Deum meum vates.*) Qui se profitetur esse vatem, et cum Deo meo habere commercium.

13. *Ad interfectorem.*) In Aegyptum, vbi interficiantur.

CAP. X. v. 9. *Vbi steterunt illi non attingendi, cet.*) Hoc est, Vbi Israelitae adfuerunt eo animo, vt Beniamitas punirent, nec ipsi bello cladem vllam acciperent: quippe causae aequitate freti, et bellum contra impios gerentes. Et Beniamitas quidem ego puniui: sed ita puniui, vt idem passi sint et reliqui Israelitici populi, quorum plurimi in eodem bello ceciderunt, id quod feci, quoniam ambo erant nocentes, et suo vtrique crimine constricti. Nam Israelitae, qui illos tam cupide puniebant, ne ipsi quidem erant infontes.

11. *Equitans in Ephraimita.*) Et Israelitas et Iudaeos perdomabo.

CAP. XII. v. 1. *Iudaeo adhuc dominante cum Deo.*) Quum Iudaei adhuc Deum colant, ideoque imperium retineant.

2. *Portatur.*) scilicet ab Ephraimitis, Aegyptiorum auxilium petentibus.

5. *Et ibi cum eo collocutus.*) עמר positum est עמר, interposita littera nun: vt fit in ממר, et in fine Psalmi quinti, ה'עמרר pro ה'עמר: nam ita pos-

stulat haec historia: et Graeci verterunt *πρὸς αὐτὰς*, plurali vtentes pro singulari, sed eadem persona.

6. *Ioua Deus armipotens erat.*) Iouam in memoria habebat, colebatque: vos quoque illius religionem debetis imitari, si vultis eandem cum illo felicitatem consequi.

9. *Te in tabernaculis collocabo.*) Ex posterioribus intelligenda sunt antecedentia. Ego te captiuum reddam: deinde reuocabo, et domum reducam laetum, vt fieri solet diebus festis.

CAP. XIII. v. 2. *Qui hominem immolauerint.*) Tantum tribuunt suis fictis vitulis, vt ad eorum oscula eos demum admittant, qui suos filios immolant.

13. *In angustia natorum.*) In dolore, qualis est parientis, quum fetus est in vteri faucibus.

CAP. XIII. v. 3. *Accipe bonum.*) Bonas gratasque victimas: hoc est, gratiarum actionem: quam tibi nos pro tauris libabimus.

I O E L.

IN TOTVM IOELEM ARGVMENTVM.

Ad seniores vates, eiulatum petens, calamitates ubique, ubique eiulatus, locustae. Populi scelera consolatio post aerumnas. In hostes populi adflicti Ioua. Ex Sione veritas. Electorum aeterna beatitas.

A D N O T A T I O.

CAP. I. v. 6. *Potens et innumerabilis gens*) Gentem vocat locustas: vt Proverb. 30. formicarum et cuniculorum populi vocantur. Hoc pacto loquitur et de apibus Maro Georg. 4.

Magnanimosque duces, totiusque ex ordine gentis Mores et studia, et populos, & proelia dicam.

A M O S V S.

IN TOTVM AMOSVM ARGVMENTVM.

Amosus pecuarius. Damascenorum peccata, Gazaeorum, Tyriorum, Idumaeorum, Ammonitarum. Incendendi Rabbae muri. In Iudaeos. In Israelitas. Basanicae buculae in Samariae monte. Impiorum pertinacia. Quaerendus Ioua. Plangor et eiulatus ubique. Locustae a Ioua fictae. Ad Amosum Ioua cum regula. Aestiuu corbis. In Iacobeos Ioua. Diuina omnipotentia.

A D N O T A T A.

CAP. III. v. 12. *Compone te in occursum Dei tui*) Postquam poenis non sis melior, videris cum Deo certare velle. Vide igitur, vt te ad congruendum pares cum eo qui est, cec.

CAP.

CAP. V. v. 25. *Num mihi victimas*) Quod vos annis quadraginta defendi, non id feci propter vestra sacrificia, quippe quum nulla adhuc faceretur: ne forte putetis nunc profutura, quae tum non profuerunt.

CAP. VI. v. 3. *A se triste tempus amouent*) Voluptati indulgent, et iniusti sunt.

12. *Num per rupes*) Tam absurde facitis, quam si quis rupes bubus aret, cet.

ABDIAS.

IN TOTVM ABDIAM ARGVMENTVM.

Ad Idumaeam vates. In eius proceres ac sapientes. In omnes gentes Iouae irae. In Sione salus. Iacobi consolandi. In Esai nos discredimur et aerumnae. Iouae regnum in Sione.

ADNOTATIO.

CAP. I. v. 16. *Vt enim potaueritis in meo sacro monte, cet.*) Vt vos extranei, deleta Hierosolyma, laetati fueritis, et in Sione prae laetitia conuiuati: ita gentes vicissim potabuntur, hoc est, debebuntur: ita vt de eis, sicut de Hierosolyma, potari possit: et ita absorbeantur, vt ne vestigium quidem superfit, nec vllus earum euadet. At ex Sione, erunt qui euadant. Significat autem se reliquas gentes ob ipsarum peccata deleturum: sed Israelitas dumtaxat puniturum, non etiam deleturum: quam sententiam in Amosi 9. declaratam inuenies. Legitur autem hic ad verbum, Potabunt cunctas gentes: quod est per passiuum interpretandum, vt saepe accidit: qualia sunt illa Christi: Numquid accendunt lucernam, cet. pro, Numquid accenditur lucerna? et, Non ponunt vinum nouum in veteribus vtribus: pro, non ponitur.

IONAS.

IN TOTVM IONAM ARGVMENTVM.

Ad Ionam Deus. Ad Niniuen vates missus. In Ciliciam fugiens. Tempestas. Ionae somnus, proiectio. Nautarum vota. In pisce vatis mora, ad Ionam precatio. Reiectus vates a pisce. Concio ad Niniuitas. Horum dolor. Incensus Ionae vates. Cucurbitula, vermis. In vatem Deus pro Ninive.

MICHAEAS.

IN TOTVM MICHAEAM ARGVMENTVM.

Samariae ac Hierosolymae fata per Michaeam lata. Iacobeorum Samaria peccatum. In eandem ruina praedicta. In auaros. In iudi-

ces iniquos, et populi principes. Ex Sione lex Dei. Captiuitas Hebraeorum futura Babylone, liberatio, gaudia insequentia. Bethleemae vaticinium de venturo Duce. Ad Israelitas Deus clementissimus, de collaris beneficiis in ingratos.

A D N O T A T A.

CAP. II. v. 4. *Perditi sumus*) Perimus (inquit populus, aut quiuis ex populo) Deus aufert nobis, qui populus sumus, agrum nostrum, et possessiones; quas non modo non reddit nobis, verum etiam eas hostibus diuidit, tamquam a nobis alienatas, ne forte speremus, nos esse recuperaturos. Itaque non habebitis (inquit vates populo) qui vobis terram forte diuidat in Israelitarum ciuitate, vt olim diuisit Iosua: hoc est, perdetis vestram patriam. Dicetis, hoc oraculum esse triste, quo vobis calamitatem praenuntiem: aut non esse vaticinandum: aut non ita vaticinandum, vt vobis tristitia minemur, et probrosa. Quid ergo? vultis, vt vobis laeta nuntiem? Non possum, nisi mentiri velim: Nam Deus tristitia minatur: nec ideo minatur, quasi laeta et fausta promittere ac praestare vel nequeat, vel nolit. Cur enim minus possit vobis esse bonus, quam Iacobo, a quo genus ducitis? Nec enim est contractus aut debilitatus eius spiritus, vt vobis conferre non possit, quod potuit illi: neque rursus mutata est eius bonitas, vt nunc nolit, quod tunc voluit, atque ita et debilis sit, et inconstans. Quid igitur obstat, inquietis, quo minus laeta promittat? Ille vero laeta promittit, sed probis, vt paullo post dicetur. Sed vobis quo minus laeta promittat, facit improbitas vestra: qui quum antea eius populus fueritis, nunc facti estis eius hostes. (hoc enim significat, surgere in hostem: vt si dicas, fruticem surgere in arborem, hoc est, arborefcere) quippe qui viatores disspolietis, eisque vestes honestas detrahatis, nihil tale metuentibus, sed a bello secure redeuntibus. Qui enim hostem euaserunt, nihil iam timent: at vos eis hostes estis. Nec solum foris tales estis, sed etiam domi in eum sexum, cui maxime parci oportebat: videlicet in mulieres, quas per vim ex suis caris domibus eiicitis, fenore et aliis iniquitatibus oppressas. Quin etiam earum natos spoliatis: et vestitu, quo erant a me donati atque ornati, priuatis: ita vt crudelitate ista oppressi, numquam possint ex miseria ac egestate emergere. Ista scelera, quibus polluta terra est, in causa sunt, vt ego vobis exsilium, diramque calamitatem denuntiem. Scio haec vobis non placere, vtpote qui laeta postuletis. Itaque si quis ventosus et vanus homo esset, qui mentiretur, et vobis multum vini promitteret, huic quamuis mentienti crederetis potius quam vera dicenti: hoc solo nomine, quod laeta praediceret. Ego quoque bona praedicam, sed bonis futura. Memineritis enim, quod supra dixi, mea dicta bona esse recte gradientibus: ne forte improbi sperent, hanc, quam iam dicturus sum, felicitatem. Praedicam autem non de vino, sed de re omnium maxima, quae est huiusmodi. Postquam vos in exsilium (vt supra minatus sum) relegauero, inde vos reducam, qui supereritis: et tamquam generosas oues Hierosolymis, quasi in caula, collocabo, tanto numero, vt vix possit eius inire ratio, prae hominum multitudine. Dux autem vester erit Messias, rex vester, qui irrumpet, hostesque vincet: atque ita viam vobis ad beatum regnum patefaciet, ibi deinceps libere futuris, praeside Messia rege, et capite vestro, in quo capite erit Ioua ipse pater: quoniam et in filio pater, et in patre filius est. Atque haec bonis probisque promitto.

CAP.

CAP. III. v. 6. Nam malis quidem calamitatem, falsisque vatibus caecitatem et oraculorum vacuitatem denuntio.

CAP. V. v. 1. *Iam impressionem facies in hostes, tu puella Sion, in quam nunc fit impressio*) Hoc est, Israelitae (qui sunt Christiani) vincunt Gogum et Magogum (de quibus vide Ezech. et Apocal.) qui nos Israelitas obsidebunt, a quibus Israelitis fuerit Israelitarum iudex Christus verberatus, et in crucem actus: quo tamen duce vincuntur illi. Nascetur autem is Bethlehemiae, fed erit eius ortus ab aeternis temporibus. Hoc loco significat Michaeas Messiam, quod ad humanitatem attinet, nasciturum Bethlehemiae: quod ad diuinitatem autem, non esse nasciturum, quippe qui sit sempiternus.

3. *Itaque dedet eos*) Causam reddit eius quod ante dictum est, de verberato Christo. Quoniam Christum, inquit, repudiauerint ac interfecerint Iudaei, deseret eos, donec mater Ecclesia (sic enim vocatur et Apoc. 12.) Christum pariat: hoc est, donec Christus reliquis gentibus praedicetur. Atque ita peracto gentium tempore, reliqui Christi fratres, hoc est Iudaei redeant ad Israelitas, hoc est, ad Christianos, qui veri sunt Israelitae, hoc est, fiant Christiani: id quod fiet, quum Christus creuerit ad extrema terrarum: hoc est, quum fuerit Christi disciplina toto orbe publicata. Est autem eadem sententia Lucae 21, his verbis: Conculcabitur autem Hierosolyma a gentibus, donec compleantur tempora gentium: quod idem docet et Paulus ad Rom. 11.

5. *Erit autem is*) videlicet Messias, pax: hoc est, tuebitur nos, si nos hostis inuaserit. Vocat enim Assyrium, quemuis hostem: ut est illud Maronis: Alter erit tum Typhis, et altera, quae vehat Argo Delectos heroas:

N A H V M V S.

IN TOTVM NAHVMMV ARGVMENTVM.

Iouanum ingenium ex aemulatione, vltione, ira, misericordia, potentia. Imminens internecio. Contra simulacra. Iudaeae pax. Pro Iudaeis Deus. Vrbs sanguinaria. Calamitates illi imminentes. Niniuis ruina.

A D N O T A T A.

CAP. II. v. 5. *Recordatur suorum nobilium*) Niniuae rex, audito hostium aduentu, iubet nobilibus suis, ut properent in muros, ad propugnandum: quod quamuis velocissime faciant, tamen offendunt iam paratas ab hoste machinas, et vrbs statim capitur, hostibus per fluminum ostia ingressis.

CAP. III. v. 14. *Vade per lutum*) Abibis in exilium, et ibi serues in figulina.

16. *Explicabunt se bruchi*) Abibunt tui, ut solent auolare bruchi.

H A B A C V C V S.

IN TOTVM HABACVCVM ARGVMENTVM.

Ad Ioum Habacucus de flagitiis mortalium impunitis. Chaldaei formi-

formidabiles. Ad vatem Deus. Vrbs constructa sanguine. Contra idololatriam varis precatio ad Iouam.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 7. *Orto ex ipsa eius iure*) Ea sibi vindicauit imperium, nec ex alterius auctoritate pendet.

9. *Faciem habentes*) Omnia aduentu suo perurentes.

12. *Eum ad puniendum fundasti*) Ideo tanta potentia Assyrium fulfisti, vt eum gloriose perdas.

CAP. II. v. 6. *Contra teipsum magnam, cet.)* Quae congeris, non magis tibi proderunt quam caenum, quinimmo nocebunt.

11. *Lapis ex pariete oclamabit*) Excitabit Deum, ad fumendum de te supplicium iniuriae: quam tu facis iis, quibus sua extorques, ad construenda tua aedificia.

16. *Vomitus infamis*) Cogeri turpiter vomere, ac admittere quae rapuisti: dabisque poenas crudelitatis, qua vsus es in Libanum, hoc est, in Israelitas: et homines quos terruisti, tibi erunt perniciosi: hoc est, propter eos dabis poenas. Vocat homines, belluas: vt perfet in translatione: quoniam Israelitarum patriam vocauerat Libanum, Libaniam crudelitatem dicens.

SOPHONIAS.

IN TOTVM SOPHONIAM ARGVMENTVM.

Terra tota vastanda, cuncta animantes contra Iacobeos. In idolorum cultores. Gaza deserta futura. Contra Palaestinam Deus, Moabitas, Ammonitas. Perdendi populi, et purgandum hominum genus. Israellitae iusli futuri. Consolatio pro Sione.

HAGGAEVS.

IN TOTVM HAGGAEVM ARGVMENTVM.

Ad Iudaeae praetorem Haggaeus. Pro Dei fano restituendo vates. Rursus ad Zorobabilem Haggaeus. Fauum illustrandum, celebrandum.

ZACHARIAS.

IN ZACHARIAM ARGVMENTVM.

Varis aetas Dario regnante. Ad frugem bonam gentes inflammatas. Homo visus cum amussi. Dimensa Hierosolyma. Ad Satanam Ioua. Ad Zachariam angelus. Candelabri aurei visum. Volumen volans. Epha exiens visa. Quadrigae quatuor. Quae sint Iouae grata opera. Mons Ioua-

Iouanus Sion. Minax oraculum in Hadraci terram. In Tyrum, in Palaestinos. Hierosolyma confirmanda, illustranda. Argentei triginta ad figulum proiecti. Pastor improbus excitandus a Deo. Contra Israelitas. Hi rursus confirmandi, ornandi. Simulacra perdenda ubique. Cedendus pastor Iouanus. Hierosolymae ruina miseranda, pro eadem in hostes ultio. Hierosolyma frequentanda per gentes omnes.

ADNOTATA.

CAP. XI. v. 17. *Heu pastorem stultum* (האילי videtur legendum, vt paullo ante, non האילי).

CAP. XIII. v. 5. *Comitantibus eum sanctis.* In hebraeo est, Comitantes te. Sed melius legisse videtur vetus.

6. *Non erit cara dies aut concretio.* Nulla erit diei noctisque vicissitudo, quae efficit, vt dies post noctem sit carior.

7. *Vespertino tempore erit lux.* Hoc est, quum nunc vespera et nox est. Vide Sibyllae lib. 2. ad finem prioris partis de bonorum praemiis.

18. *Illi vero clade adficientur.* Aegyptiis non vt ceteris minatur pluuia penuriam, quippe qua premi non possent: vtpote Nilo, non pluuia vtentes.

MALACHIAS.

IN MALACHIAM ARGUMENTVM.

Dilectus Iacobus, iniuisus Esaus Iouae. Contra Idumaeos. Ad sacerdotes improbos. Boni sacerdotis munus, Iouae nuntius viam parans. Non mutabilis Ioua. Mortalium lenitas. Vates Elias mittendus ante magnum Iouae diem.

ADNOTATIO.

CAP. II. v. 15. *Quod si vnus fecit* (Abrahamus, qui vnus est parens vester, vt supra dictum est, duxit quidem peregrinum in matrimonium Hagarem Aegyptium: sed id fecit instinctu Dei, nec ideo fuit in priorem vxorem perfidus).

ESDRAE LIB. IIII.

IN LIB. IIII. ESDRAE ARGUMENTVM.

Esdrae vatis progenies. Populi Iouani facinora. Iouae erga Iudaeos beneficia. Esaias et Ieremias mittendi. Vatis cura et angor. Ad Esdram Vriel angelus. Malae mentis origo. Summae diei signa. Israelitarum seruitus. Vatis querelae. Supplicii venturi signa. Beatitatis ratio. Viuentibus gratiae via patens. Exclamatio ad parentem primum.

Ser-

Seruandorum paucitas. Ad Iouam Esdrae precatio pro suis. Beati qui futuri. Iouamundum inuisens. Perpauci seruandi. Ad Iouam Esdrae querela. Mulier Esdrae visa. Mulieris et Esdrae colloquium. Aquilae visum in quiete. Orbis imperia. Ad aquilam leo. Visorum explicatio- nes. In mari visa dormienti tempestas. Captiui Israelitae in Assyriam. Ex rubo vox ad Esdram. Mundi senectus. Ad populum vates. Esdrae dictata. Oracula minacia. In Babylonem, in Asiam, Aegyptum, Syriam. Defendendi a calamitatibus pii.

ADMONITIO AD LECTOREM DE IIII. LIBRO
ESDRAE.

Hic liber latine tantum exstat, sed ea dictione, vt suspicer, primum ex hebraeo graecum, deinde ex graeco latinum esse factum, aut certe graece primum, sed ab hebraizante scriptum, vt videmus in nouo Testamento fieri. Eum nos ex parum latino latiniorem (ne quem hic sermonis dissimilitudo offenderet, et simul vt alicubi esset clarior) fecimus, et cum ceteris vatibus, quippe vatem coniunximus, vt omnes in vno corpore habeantur. Vocat autem auctor ipse hunc librum, secundum. Sed ne quid sit in eo citando molestiae, quoniam quartus dici solet, quartus sane vocetur.

ADNOTATA.

CAP. V. v. 41. *Sed si tu Domine iis adfuturus es.*) Si eos seruabis, qui tum erunt, quum veniet vltimi iudicii dies, non videris seruaturus eos, qui ante perierint.

CAP. VI. v. 48. *Ediditque aqua stupida*) In latino est, Muta: sed translatum videtur a *νεβδν*, quod et surdum et mutum et stupidum significat.

CAP. VIII. v. 4. *Hauri ergo, o anima mea*) Si pauci seruandi sunt, ego in paucis non ero, quippe non iustus. Itaque mihi in hac vita descendum est: nam de futura actum est.

6. *Nisi mihi permittas.*) Nisi tu nos bonos reddas, non potest hominum quisquam seruari, quum sint omnes fontes.

44. *Ei adsimilaris.*) Comparas te cum homine agricola, qui homines fertas, sicut agricola semen.

46. *Alia in praesentia agenda sunt*) Miserebor quidem, vt tu postulas, sed nondum tempus est. Et suo quidque tempore agendum est.

CAP. IX. v. 20. *Tunc enim quisque*) Videtur hoc velle dicere, Tunc omnia parebant: vt sit masculinum pro neutro, ab hebraeo Chol.

CAP. XI. v. 4. *Quod tamen cum eis quiescebat*) Legitur, Sed et ipsa. Qui error ex eo videtur manare, quod in graeco sermone caput est feminini generis, *νεβδν*.

CAP. XVI. v. 50. *Quomodo animata est*) Sic in latino legitur, Zelatur fornicaria mulierem idoneam. Sed videtur legendum, Zelatur fornicariam mulier idonea: vt vitium quod sese exornat, comparetur cum meretrice fucata. Aut si vera est lectio, fefellit interpretem vel graecum vel latinum hebraeus sermo, in quo nullum est casuum discrimen.

MACHA-

MACHABAEORVM LIBER I.

IN I. LIB. MACHABAEORVM ARGVMENTVM.

Magnus Alexander. Antiochus Hierosolymae vastator. Matthiae pietas constans obitusque. Iudas Apollonium necans. Caesae Gorgianae copiae. Profligatus Lysias. Iudas contra finitimos. Antiochi exercitus pulsus. Ducis obitus. Demetrius rex. Alcimus proditor. Foedus Iudae ac Romanorum. Contra Hierosolyman Demetrius. Iudae mors. Prolemaeus in Alexandrum perfidus. Liberata Iudaea. Ionathans et Romanorum foedus. Antiochus a Triphone interfectus. Demetrius Persarum captiuus. Cendebaeus a Simonis filii pulsus. A Prolemaeo Simon interfectus.

MACHABAEORVM LIB. II.

IN II. LIB. MACHABAEORVM ARGVMENTVM.

Iudaeorum ad populares epistola. Antiochi letum. Ignis putei. Ionathan ad Iouam pro Iudaeis. Hierosolymitanorum a Ieremia Institutiones. Occultatum a Ieremia tabernaculum. Hierosolymitana pecunia Apollonio indicata. Heliodorus a pecunia repulsus. In Oniam crimina. Pontifex Iason improbus. Menelai pontificis artes. Onias interfectus. Andronici finis. Iasonis saeuitia. Hierosolymae fanique vastatio. Antiochus in Iudaeos crudelis. Eleazari pietas, et supplicium. Matris et filiorum septem ob pietatem supplicium. In Iudaeos Nicanoris expeditio. Iudaeorum in Nicanoris victoria. Antiochi tormina. Antiochus ad Iudaeos blandus. Urbis Hierosolymae restauratio. Machabaeus a Ioua defensus. Timothei fugientis mors. In Iudaeos Lysias. Equitis prodigium. Lysiae legati ad Iudaeos de pace. Romanorum legati ad Iudaeos de pace. Iudaeorum submersio. Iopitarum classis incensa. Victi Arabes a Iuda. Iudae cum Gorgia duellum. Menelai supplicium. In Antiochi copias Iudas. Accusatus ab Alcimo Iudas. Nicanoris et Iudaeorum pax. Iudae somnium. Iudae et Nicanoris congressus. Nicanoris rex.

IN NOVVM TESTAMENTVM.

Sciendum est, ita nouum foedus graece scriptum esse, ut hebraica sit dictio: quo fit, ut pleraque, quae in hebraeo sermone essent facillima, eadem in graeco iis, qui hebraice non didicerint, non solum sint obscura, sed etiam aliud interdum, quam quod vult auctor, significare videantur. Hinc fit, ut multis verbis exponendae sint pleraeque sententiae ad quas (si latino more latine dicerentur) nulla opus esset interpretatione. Adde, quod ut quaeque gens suis moribus, sic quaeque lingua sua delectatur loquendi consuetudine:

pere-

peregrinitatis insolentiam refugit. Hae duae caussae mihi et circa perspicuitatem et circa latinitatem elaborandi, satis magnae visae sunt, quamobrem hoc opus sic conuerterem, ut hebraeos enit aren.

EVANGELIUM AUCTORE MATTHAEO.

ARGUMENTVM COSMAE INDICOPOLITAE.

Veniamus iam etiam ad Euangelistas ac Apostolos, monstremusque etiam ipsos concordantes cum veteribus scripturis, tantum duos istos status vitasque a Deo ordinatas monstrare: Praesertim istam, in qua nunc agimus, et illam futuram, in quam omnes Christiani perpetuo respiciunt. Monstrabimus igitur compendio summam etiam primi Euangelistarum Matthaei, qui et ipse de hisdem rebus differit. Primus sane omnium Euangelium conscripsit: Dicitur autem Euangelium rerum bonarum salutariumque nuntium. Hic igitur Euangelista, quum esset Hierosolymae persecutio tempore lapidati Stephani, quum et ipse vellet ex urbe discedere, petissentque quidam fideles sibi ab eo doctrinam conscriptam de Christo tradi, consensit eis conscribere conuersationem Christi in carne, ut haberent propositam imaginem sanctae conuersationis vitae, et diuinae conuersationis. Hunc igitur scopum sibi proponens incipit suum opus hoc modo: Liber generationis Iesu Christi, filii David, filii Abraham.

Hoc volens dicere: Ad vos, o fideles, verba faciemus, de admirabili generatione et optima conuersatione caelestique vita et nouo viuendi genere vobis hunc librum edo. Quandoquidem enim Dominus promissiones tradidit Davidi et Abrahamo, fore ut per semen ipsorum omnes gentes benedicerentur, illudque ipsum eorum semen regnaturum in perpetuum, ego iam illius ipsius eorum seminis, per quod Deus mundum benedicit, et restaurat, cuique regnum aeternum largitur, generationem natiuitatemque vobis expono.

Is igitur est et dux illius venturae vitae, et nouo est modo conceptus et natus, et in omni iustitia et sanctitate inculcate versatus. Sicut enim protoplastus Adamus, ex terra nondum ab homine culta aut seminata, diuina potentia eductus est, sic etiam hic secundae vitae dux ex hominibus, et (ut ita dicamus) ex virgine terra, mirabiliter sine Viro, efficacia Spiritus sancti eductus est: Et rursus sicut tunc mulier ex viroeducta est, ita nunc vicissim vir ex muliere. Et porro sicut ille victus a diabolo mortem humano generi introduxit, ita hic rursus vincens Satanam, mortem ex humano genere aboleuit, et contra immortalitatem et vitam nunquam finiendam nobis adquisiuit.

Haec atque similia quum sibi proposuisset dicere beatus Matthaeus, composuit hoc suum scriptum, quomodo facta sit admiranda conceptio de Spiritu sancto, et quod progressus aetate, inculcate versatus sit tum in legali vitae genere, tum in Euangelica doctrina, et quod omnem omnino iustitiam impleuerit.

pleuerit. Quum etiam esset traditus tentatori, victor exiit, permanens semper inuictus, hostem humani generis extra fossam proiecit.

Postea etiam a Iudaeis captus et iniuste ad mortem traditus suscepit et illam volens, ut iuste nostrum Chirographum debitorum conscindens cruci affigeret, et mortem pro omnibus debitam, tamquam hostiam rationalem dependeret, seipsum inculpatum Deo offerens. Deinceps triduanus mortuus resurrexit, omnibus ostendit mortis dissolutionem, omnibusque certum gaudium nuntians, in posterum sublatam mortis potentia.

Facit denique Matthaeus mentionem etiam adscensionis reditusque Christi in caelum, non quidem in fine sui operis, sed in prioribus, nempe quum de Ioanne Baptista ita inquit. In illis autem diebus adfuit Ioannes Baptista praedicans in deserto, ac dicens, poenitentiam agite, appropinquat enim regnum caelorum: Ac si diceret, domus caelestis iam vobis parata est, quandoquidem aduenit Christus, ut eam vobis demonstraret.

Quin etiam in enumeratione beatitudinum et alibi in hoc opere mentionem facit regni caelorum, praesertim quum disputat cum Phariseis et Sadducaeis de resurrectione, dicens hoc modo: In resurrectione neque ducunt, neque nubunt, sed sunt sicut angeli Dei in caelis.

Hic igitur est scopus operis beati Matthaei Euangelistae, qui quidem non veteris, sed noui Testamenti praeco est. Conscripsit enim nobis, quando, et quomodo sit natus secundae illius vitae statusque princeps, nempe Dominus Iesus Christus, quomodo item in hac vita versatus, et tandem quomodo mortuus, resuscitatus, et in caelum redierit. Vbi etiam est conuersatio primae illius beatissimi status. Gloria vero fit Deo soli, qui haec nobis inde ab initio praeparauit et praeadnuntiauit, quique etiam impleuit et tandem perfectissime implebit. Amen.

ADNOTATA.

CAP. I. v. i. *Enumeratio generis.*) Hoc prima fronte non nemo iudicabit insolens: clamabit malle se, *Liber generationis*; quippe adfuetus. Sed si quis latine doctus, haec verba nunc primum legat, agnoscat ille quidem verba latina, sed ex quibus rem aut non intelliget, aut perperam intelliget. Nam his verbis haec suberit sententia: In hoc libro scribitur quomodo generatus sit Iesus: quae non est Matthaei sententia. Deinde si vis significantem et perspicuam esse orationem, Liber non declarat enumerationem, siue nomenclaturam aut librarium, quod Hebraei vocant ספר, id quod interpretans hic auctor, vocat βιβλον; neque generatio est maiorum series et genus, sed latina est gignendi actio, quam γενέσεως verbo non significat Matthaeus: declarat enim eam quam Graeci γενεαλογίαν appellant. Vides hic non parum interesse, quibus quamuis totidem verbis quamque rem dicas. Item quod mox sequitur, υἱὸν δαβίδ, filium vertunt Dauidis. At verbum בן, vnde id dictum est, commune est et natorum et prognatorum: sicuti saepe significant Hebraei simplici vno verbo, quod nos multis compositis: ex quo fit, vt in vertendo habenda sit sententiae ratio. Item filius latine dici non solet pro eo, qui per multos generis gradus ab aliquo ortus est. Item quod toties reperitur δὲ et ἐγέννησε, hebraicae consuetudinis est, quam nobis (quum ea nihil

ad

ad rem faciat) in latino sermone retinere non est necesse. Item illud, ἐπὶ τῆς μετοικεσίας, positum est pro αἰχμαλωσίας: vt saepe fit in vetere testamento, ex גלרי, quod exilium est. Et illud, πάσαι αἱ γενεαί, pro τὸ πᾶν. Et μνηστειάσης γὰρ, superuacuum est γὰρ in latino sermone. Item illud, ἴδὼν, καὶ καλέσας τὸ ὄνομα αὐτοῦ, pro ἡ καλέσας τὸ ὄνομα. Item, τὸν λαὸν αὐτοῦ, suos. Denique innumerabiles sunt huiusmodi loci, quales hic aliquot breuiter perstrinxi: non vt idem deinceps vbique faciam (nam id esset infinitum) sed vt, quum tales passim deinceps occurrant, intelligatur, me, quod hic fecerim, idem illic potuisse, vt omnium rationem redderem: sed partim propter prolixitatem noluisse, partim minus necessarium iudicasse.

19. *Nec in eam vellet exemplum edere*) Hoc est publice supplicium sumere, quod fieri lex iubebat in adulteras. Quod si cum ea clam diuortium fecisset, putaretur vitata coelebs. Nam sponsalia (quae fieri solent intra priuatos parietes) poterant celari. Ita vitasset Iosephus Mariae non infamiam (nam coelibem comitaretur infamia stupri) sed mortem. Malebat autem vir clemens, eam vitiatam coelibem videri, quam vt adulteram capite plecti. De Esaiæ autem loco qui hic adducitur, vide quae Esaiæ 7. et 9. scripsimus.

De nomine autem Iesu, idem sentio quod Andreas Osiander (sic tamen, vt adfirmare nolim) videlicet ductum esse a nomine Ioua, interposita littera sin, Qua de re ne mihi plura scribenda sint, vide Osiandri Adnotationes in Harmoniam Euangelicam. Sed cur in hoc nomine interponatur littera sin, quum multum diuque considerarem, neque cur haec littera hic interposita foret viderem, quippe quum non sit seruilis, hoc est, eius litterarum generis, quae solent in deductis aliunde verbis ad primigenia adhiberi: coepi cogitare, verbum hoc compositum esse oportere: tandemque Dei beneficio comperisse videor, quemadmodum Iesus et Deus et homo est, ita nomen eius ex Dei et hominis nomine esse conflatum. Id autem didici ex Exod. cap. 15, 3. vbi dicitur יהוה איש מלחמה. Ioua isch milchamah: h. e. Ioua vir belli: vbi vir bellicosus dici videtur, quoniam de Christo sermo est, qui vir futurus erat. Est igitur Iesus nomen compositum ex יהוה, et איש, interposita littera sin ex nomine איש: reliquis autem duabus reiectis, quippe quae seruiles sint, et addi adimique saepe soleant: vt sit יהשור, Iesus idem quod Ioua vir, siue homo (nam hominem etiam significat איש) vt intelligamus, Iesum esse non Iouam (nam hoc de eius patre dicitur) sed Iouam hominem: hoc est, corporatum Iouam, hominemque factum: id quod videtur Exod. 3, 14. illa verba praedicere, Ero qui ero. Item, Ero misit me ad vos: quasi hoc diceret: Quidam, qui est ille quidem, sed nondum est quod erit: est enim Deus, sed futurus est etiam homo. Atque hoc est quod indicare videtur idem Iesus nondum homo factus, Iacobo, Gen. 32, 29. quum nomen suum exquirere vetat, quippe quod sit mirabile. Hoc enim de admirabilitate in graeco et latino scriptum exstat, non sine causa, quamuis in hebraeo desideretur. Sed idem etiam in hebraeo est, Iud. 13, 18. Quid enim admirabilius est, quam eundem et Iouam et hominem esse? Quod autem in hoc nomine, quae pars hominem significat, ea in medio verbo ponitur, quum id in aliis compositis fieri non soleat, in eo videtur arcana res latere. Significatur enim, ex Ioua factum hominem, et rursus ex homine factum Iouam: quemadmodum vides nomen יהשור a Iouae nomine incipere, et in idem desinere, interposito viri nomine. Et quoniam est hoc Iesu nomen Seruatoris nostri proprium, neque cum vilo mortalium commune, nos eos, qui graece Iesus vocantur, maluimus Iosuas appellare. Nec enim יהשור, sed יהושע dicuntur.

CAP.

CAP. II. v. 16. *Quotquot erant infra bimatum*) Ad verbum legitur, A bimatu et infra: qui hebraicissimus est, qualis i Reg. 20, 21. 22. legitur his verbis: Si puero dixero, Sagittae sunt a te, et citra, cape eas, et veni, cet. Et mox: Si nita adolescenti dixero, Sagittae sunt a te, et ultra, cet. vbi a te et citra nihil aliud est, quam citra te: et a te et ultra, quam ultra te. Item Leuit. 22, 27. Ab octauo die et ultra litabit: hoc est, quum octauum diem excesserit.

CAP. III. v. 1. *Iohannes Baptista*) Quod secundam syllabam in Ioannis nomine adspiro, hoc facio, quoniam in hebraeo nomine adspiratur: quod ideo in graeco non fit, quoniam non habent Graeci adspirationem, nisi in verborum principiis, excepta littera ζ . Idem puta de Gehenna, Abrahamo, et multis aliis, in quibus tamen per me suo quisque vtatur arbitrio: nam video haec in sacris litteris passim mutari, vt Hierosolymae prima syllaba in graeco adspiretur, in hebraeo non item: quod contra fit in Anna.

CAP. III. v. 1. *Vt tentaretur a diabolo*) Diabolus calumniator et criminator est. Nam $\delta\alpha\beta\acute{\upsilon}\lambda\omicron\varsigma$ non solum calumniari, sed etiam criminari notat. Itaque in Apocal. 12, 10. vocatur $\kappa\alpha\tau\eta\gamma\acute{o}\rho\omicron\varsigma$, quod sanctos apud Deum dies et noctes accuset. Tentatorem autem quod verto, participium est $\delta\ \pi\alpha\rho\acute{\alpha}\zeta\iota\nu$: sed participiis vtuntur Hebraei pro deductis a verbo nominibus: vt Marc. 6, 14. $\text{I}\omega\acute{\alpha}\nu\eta\varsigma\ \delta\ \beta\alpha\pi\tau\iota\zeta\tau\omicron\varsigma$ dicitur, qui alias $\beta\alpha\pi\tau\iota\sigma\tau\eta\varsigma$ appellatur.

13. *Caphernaum profectus*) Quaedam verba graecis non adspirata latinis adspirantur: vt $\text{I}\omega\acute{\sigma}\eta\phi\omicron\varsigma$, $\text{K}\alpha\lambda\phi\acute{\epsilon}\rho\omicron\iota\omicron\varsigma$, quos Latini Iosephum et Calphurnium dicunt: $\delta\epsilon\ \tau\omicron\phi\omicron\alpha\iota\omicron\upsilon\mu$, trophaeum. Huius generis sunt $\text{K}\alpha\pi\iota\omicron\gamma\alpha\delta\alpha\mu$ et $\text{K}\lambda\epsilon\phi\alpha\varsigma$, quae vetus interpres recte Caphernaum et Cleopham dixit.

CAP. V. v. 11. *Vobis conuiciabuntur homines*) Quod apud Latinos fit in patris verbis, vt personalibus actiuus vtantur pro impersonalibus, aiunt, ferunt, perhibent, scilicet homines, pro fertur, perhibetur: id fit apud Hebraeos in quibuslibet verbis, quae quum actiua sint, interpretanda sunt per passiuam, aut impersonalia, aut est aliquid addendum. Tale est quod paullo post hunc locum ponitur, $\epsilon\delta\delta\epsilon\ \kappa\alpha\iota\ \kappa\alpha\iota\ \lambda\acute{\upsilon}\chi\eta\nu$; quod si ad verbum vertas, addendum erit, homines: Neque accendunt lucernam homines: aut per passiuum sic: Neque accenditur, aut accendi solet lucerna. Talis est et haec locutio, *Vobis conuiciabantur*: addendum est enim, homines, vt latinus sermo postulat, et vetus interpres recte addidit: aut passiuo vtendum, *Vobis sient conuicia*.

19. *Minimus numerabitur*) Latine, Nullus dixeris, pro non dixeris, dicitur: ita hic, Minimus numerabitur, siue vocabitur, pro minime vocabitur, positum est. Vocari autem pro esse dicitur: vt quum dicit Esaias, Messiam vocatum, siue nominatum iri admirabilem consiliarium, Deum fortem, cet. significat, eum non solum dicendum esse, sed re ipsa fore. Itidem quum in Luca dicitur angelus, Iesum vocatum iri Dei filium, non solum de nomine, sed etiam de re loquitur. Est igitur haec sententia: Nullo loco habebitur, siue nullum locum habebit in regno caelesti. Nec longe aliter loquitur Cicero, quum dicit, Inter viuos numerari, pro viuus esse, in oratione pro Sexto Roscio.

20. *Nisi iustitia Scribis et Phariseis excellueritis*) Attende lector diligenter hanc sententiam, vt sequentes intelligas. Docet hoc loco Iesus, vbi sita sit vera virtus et iustitia, videlicet in parendo legi. Sed quid sit vere parere legi, ostendit. Vetabat lex occidere et adulterare, cet. Scribae et Pharisaei non occidebant, non adulterabant, itaque videbantur esse iusti: quoniam legi parere, iustitia est. At Christus negat eos legi parere. Non est enim satis, re ipsa non occidere, nisi animum habeas ab homicidio alienum. Quum sit enim animus tanto corpore excellentior, vt ab animo nominentur homines (siquidem בְּנֵי אָדָם Hebraei pro homine dicunt, et latini animas:

quale est illud: Felices animae, quibus haec cognoscere primum, Inque domos superum scandere cura fuit; is vere homicida est, qui homicidam habet animum. Atqui, qui sine causa alteri irascitur, aut conuiciatur, huius animus est homicida. Nam qui sine causa et ratione potest irasci, idem sine causa et maledicere, et pulsare, et occidere potest. Neque enim longius abest maledictum ab ira, aut pulsatio a maledicto, aut caedes a pulsatione, quam iniusta ira a ratione: ut qui rationem ira opprimat, idem facile ad conuicia caedemque impellatur. Nam ubi semel rationis limites transieris, nullus est peccandi modus. Dicit aliquis: At lex non tam seuera est, nec enim iram aut conuicium capite sanxit. Credo. Commisit enim supplicii irrogationem magistratibus, qui quum homines sint, facinora, non uoluntatem, et illata damna, non cogitata puniunt: nec enim possunt hominum animos conuincere duorum aut trium hominum testimonio, sine quo quemquam punire non licet. Itaque ut sis tutus a magistratu, satis est hominem non occidere, etiamsi animus tuus sit homicida. Haec quidem ratione iusti sunt Pharisaei. Quod si Christi regnum terrestre foret, non haberet quod aliud doceret: sed quum sit id regnum caeleste, iudex erit caelestis, testimonia caelestia, caeleste iudicium, in quo nullus ignorantiae locus erit. Ibi non solum corpus homicida (ut fit apud homines, apud quos corporeum regnum est) sed etiam animus homicida punietur. Itaque si vis aeternam vitare poenam, non in speciem, sed vere et ex animo obediendum legi est, conscio et teste Deo, qui facinoris cupiditatem pro facinore habet atque punit. Haec est Christi sententia, ex qua perspicuum fit, non eum hoc dicere, qui sine causa succenseant, debere a magistratu puniri: nam id fieri iuberet; quod fieri non posset. Sed hoc docet, eum, qui sine causa irascitur, esse animo homicidam, et caelesti Christi caelitumque iudicio atque consensu damnatum iri, et aeternas in ignis gehenna poenas daturum. Ac quod hic de homicidio diximus, idem deinceps de adulterio et ceteris intellige. Quod autem dicit, *Fratri suo*: fratrem uocat, quemuis hominem: quoniam omnes ab eodem Adamo, generis humani parente prognati, fratres sumus. Et quamquam frater pro altero dici latine non solet apud veteres, tamen id nunc licere puto, et hoc in consuetudinem, ut et alia quaedam, uocandum: ne dum in sermone sumus religiosiores, in re parum sumus religiosi. *Gehenna* significat Hinnomi uallem, de qua Ieremias 7, 31. Ea ponitur pro aeterno supplicio etiam apud Sibyllam, his uerbis:

- - - Suppliciumque,

Ignis inextincti iussi perferre gehennae.

22. *Raca*) quod nos balatronem uertimus, conuicii uerbum est, a רך deductum, quod proprie uacuum significat: et translatum ad alia, significat nequam. Graeci eodem nomine uocant *panes*: Latini balatronem, nebulonem: Galli belitre, coquin, hœbovin.

25. *Compone cum aduersario tuo*) Quum ad caeleste regnum uiam doceat Christus, et ante hunc locum locutus sit de offerendis Deo, non homini, muneribus: non hic suos instruit, quo pacto se debeant in humanis, controuersis gerere: sed docet, quod prudenter faciunt in humanis controuersis, idem in diuino negotio faciendum. Quemadmodum malunt prudentes homines cum aduersario decidere, quam ad iudicem venire: quoniam aduersarius potest agere mitius, iudex autem est seuerissimus. et summo iure agit: ita praestat, si quem offendisti, aut si odio ab aliquo dissides, cum eo componere, et inimicitias mature, dum in huius uitae cursu licet, deponere, quam in seuerum Dei iudicium incurere, in quo fera futura sit poenitentia: Quod autem imperatio utitur, similitudinem breuiorem facit, et elegantioorem qualis

qualis est illa, Aut facite arborem bonam, et eius fructus bonos, etc. Nec enim iubet arborem fieri bonam: sed docet, vt arbor bona malum, aut mala bonum fructum ferre nequit, sic nec probum hominem improbe, nec improbum probe agere. Item illa purga prius interiora poculi. Item illa de accubando in inferiore parte mensae in conuiuuiis. Nec aliter loquuntur Latini, quum dicunt, Noli illitare crabrones. Nec enim de crabronibus praecipiant: sed perinde est ac si dicant, Vt crabrones irrire periculosum est, ita hominem illum laesere, aut aliquid tale. Huius generis est illud, Ne date rem sacram canibus.

37. *Quod praeter haec est, id a malo est*) Malum vocat diabolum: vt i Ioan. 3, 8. quum dixisset, Qui peccatum committit, a diabolo est: paullo post eius rei exemplum adducens, dicit: Non vt Cainus, qui quum a malo esset, fratrem suum occidit.

39. *Non esse resistendum iniuriae*) רע, quod hic πονηρόν vocat, apud Hebraeos saepe significat iniuriam, vt et apud Graecos κακόν, vt apparet in verbo μνησικακῶν hoc est, iniuriae memorem esse. Atque ita transferro maluimus, quam malum, ne quis esset ambiguitati locus. Nam malum est pestis, malum fames, frigus, ferae, peccatum, et talia multa: quibus resistere non vetat Iesus, sed iniuriis, quales commemorat. Quod si locum hunc voles intelligere, lege i Corinth. 13.

43. *Proximum tuum amato*) רערי modo proximum aut amicum, modo quemuis alium significat. Itaque quum praecipitur vt ames רעך, ambiguus est apud Hebraeos sermo, virum amicum, an omnes, amare iubearis: quae ambiguitas, si latine interpreteris Alterum, nulla est. Sed vt esset ambiguitati locus, hic nobis Proximum dicendum fuit, vt etiam Luc. 20, Igitur quum in Dei praecepto verbum id significet alterum, hoc est, quemuis hominem: erant qui in altera notione acciperent, et se amicos amare iuberi interpretarentur: ex quo consentaneum esse videbatur, odio contra habendos inimicos. Igitur magister hoc loco, vt errorem illum tollat, docet, eo praecepto iuberi vt amentur omnes, etiam inimici cuiusque: vt intelligatur illic רערי non amicum, sed alterum significare, quicumque sit.

CAP. VI. v. 5. *Amant in collegiis esse*) ἐσῶτες. Verbum hoc non semper stare significat, sed aliquando esse, aut adesse: sicut hebraice ועמד, vt ponitur Matth. 16, 28. et Ioann. 12, 29. Atque ita ponitur Luc. 19, 8. εἰς τὸ εἶναι μετὰ τῶν μαθητῶν, ἅπτε πρὸς τὸν κύριον: nec enim significat illic statum corporis. Hoc pacto intelligendum est hic de Deum precantibus simulatibus. Nec enim docet, quo corporis statu precarentur: et credibile est, eos in genua potius, quam stantes orare, vt Actor. 20, 36. Idem dico de verbo καθίσθαι, quod non semper sedere, sed aliquando manere est, vt Lucae vltimo vers. 49.

7. *Ne garrite vt extranei*) Hebraei, omnes non hebraeos vocant gentes: hoc est extraneas gentes, siue alienigenas: Latini Graecique barbaros. Itaque quae גרים עמי dicuntur, latine duobus vocabulis dici possunt exterae gentes: quale est illud, Vt sint hominibus conspicui: hoc est, alii hominibus. Inde עמוסאי, exteri aut barbari.

10. *Fiat voluntas tua*) Hoc est, Fiat quod tu vis. Est enim apud Latinos quoque vsitatus hic loquendi modus. Itaque et Quintilianus, Facere voluntatem dixit: et Cicero. Conseruare voluntatem: hoc est, id facere quod quis voluerit. Et idem Cicero, Chaldaeorum promissa consequi: hoc est res promissas, et propositum adsequi: hoc est, id quod tibi propo-

fueris. Quale est illud Maronis: - - - Sua nunc promissa reposci. Sic saepe γραφαί pro τὰ γεγραμμένα, et ἐλπίς pro τὸ ἐπιζόμενον et ῥήμα siue λόγος pro τὸ λεγόμενον.

II. *Vicum nostrum alimentarium*) ἐπίσιον, alii כרם apud Hebraeos, hoc est, crastinum: alii כרמל, hoc est continuum, legi testantur: quae varietas indicare videtur, Hebraeos non ita in sua lingua legisse (constaret enim sibi lectio) sed ex graeco alios aliter in hebraeum transtulisse: vt appareat, etiam apud eos, sicut et apud nos, de huius verbi notione dubitari: ἐπίσιος, vt ab ἐπίσημ ducatur, nec verbi ratio patitur, nec sententia. Nam nec huiusmodi nomina a femininis participiis deducuntur: et si vicium crastinum hic petendum Christum doceret, pugnantia doceret, quum paullo post vetet in crastinum esse sollicitos: ἐπίσιος igitur dicitur παρά τῆς ὕλης. Nec refert, quod non ἐπισίος, sicut ἐπιστάσιος dicitur: nec enim semper amittit praepositio ἐπί vltimam litteram in compositione, vt videre licet in ἐπίτοκος, ἐπίτορος, et multis aliis. Est autem ὕλη in sacris litteris, idem quod τὰ ὑπάρχοντα, aut βίος, hoc est facultates, aut victus: vt apparet Lucae 15, 13. Hinc ἄρτος ἐπίσιος est, quod ad vicium pertinet. Vetus interpretes in Matthaeo, quotidianum interpretatus est, in Luca super substantialem. Quod si substantialem reddidisset (nam ἐπί non vbi-que in huiusmodi vocibus est super: est enim idem ἐπινοήσιος, quod ὑπόσιος: sicut latine in alpinus, idem est qui alpinus) parum latine ille quidem, sed et vere et plane sententiam reddidisset, siquidem substantiam interpretare non ὑπόσιον, sed ὕλην, quod tum faciendum est, quum ὕλη facultates significat.

13. *Ne nos in tentationem inducito*) πειρασμός aliquando periculum significat, vt Luc. 22, 40. et Timoth. 6, 9. aliquando tentationem, ed ad malum sollicitationem, vt hoc loco, et alibi saepe. Atque in hac notione latine dici posse tentationem deprehendet, qui hoc diligenter considerauerit: vt a Cicerone tentationes morborum dicuntur, quum morbus non tentat et inuadit. Inde tentator dicitur diabolus, qui hoc loco Malus appellatur.

16. *Qui vultus suos deformant*) ἠφανίζαν quod hic, vt paullo ante, est γὰρ, saepe relatiuum est; ἀφανίζαν autem, quod deformare interpretor, significat aliquid ad nihilum redigere, et corrumpere, ita vt nusquam appareat: vnde ἀφανισθῆναι, perire; vt Actorum 13, 41. et euanescere, Iacob. 4, 14. Itaque ἀφανίζαν τὸ προσωπον, est vultum squalore deformare: quod gallice significanter exprimitur, quum dicitur aliquis habere la visage desséché, vultum infectum: hoc est squalidum, et macie deformem.

CAP. VIII. v. 12. *Quum interea regii*) In graeco est, filii regni: vt et capite nono, filii thalami, pro iis, qui nuptias agunt: de quo hebraismo vide quae scripsimus in Genes. cap. 49. in Iosepho. Nec dissimile est, quod Christus paullo post se vocat hominis filium, hoc est hominem: nam eodem modo saepe nominatur Ezechiel. Sed quia nominatim sic vocari solet Christus, et possent hoc loco offendi multi, nolui mutare.

CAP. IX. v. 16. *Neque vero quisquam adhibet rudis panni pittacium, cet.)* Si rudis et nondum detriti panni particulam veteri tritaeque adhas, vt laceram vestis partem refarcias, ea particula quam vesti addideris, erit rigidior quam vestis: itaque adfuta non diu haerebit: sed vsu agitata diuelleretur, et eam vestis partem auferet, cui per futuram adhaerebit. Ita fiet, vt quam vis obstruere rupturam, eam imperitia reddas maiorem. Quod dicit autem τὸ πλήρωμα αὐτοῦ, nominatiui casus est τὸ πλήρωμα, idem significans cum illo ante posito ἐπίβλημα, vt sit vestimenti supplementum, particula ad-

adhibita ad id supplendum ac refarciendum, quod est vetustate consumtum. Vocat autem veterem vestem, tritam: sicut contra Lucae quinto nouam vocat, non tritam, quomodo vulgo loquimur. De vtribus quod dicit, loquitur ad Syriae consuetudinem, vbi vinum conditur in vtres. Nam in nostris sinibus vinum nouum in vetera dolia condi, nec absurdum est, et vulgo fit. His autem duabus de veste et vino similitudinibus significat, quod ante docuerat de nuptias agentibus: scilicet tam ineptum esse, discipulos ipso adhuc praesente ieiunare (quae tristitia res est, quum magis lactari debeant) quam si quis ita vestem refarciat, vt dicit, aut vinum nouum in veteres vtres recondat. Quemadmodum prouerbio dicimus, in lente vnguentum: quo rem significamus absurdam.

27. *Miserere nostri, Dauidide*) Scio durum visum iri hoc patronymicum. Sed certe eo proprie exprimitur, qui hebraico more dicitur Dauide natus. Qua de re vide quae scripsimus principio animaduersionum in Psalmos. Neque tamen mihi interdictum puto, quo minus modo Dauididem, modo Dauide prognatum aut ortum, aut Dauidis filium interpreter. In verbis enim debemus esse faciles, dum res ipsa intelligatur. Et quidem statim initio Matthaei, Iesum Dauididem et Abrahamidem vocassem, nisi metuissem, ne vocabulorum nouitas lectorem in ipso statim limine offenderet.

38. *Vt operarios emittat in messem suam*) ἐκβάλλαν non semper ciicere aut extrudere significat, sed etiam emittere, aut depromere: vt Ioann. 10, 4. ὅταν τὰ ἴδια πρόβατα ἐκβάλῃ: et Matth 12, 35. ἐκ τῆ ἀγαθῆ θησαυροῦ τῆς καρδίας ἐκβάλλει τὰ ἀγαθὰ. Nec enim vel ille oues ex caula, vel hic bona ex cordis sui reposito extrudit, sed emittit atque promit: hoc est, προσφέρει, vt est apud Lucam.

CAP. X. v. 5. *Dimisit Iesus, eis ita praecipiens*) Et hoc bene ab antiquo interprete versum erat: nec refert, quod παραγγέλλας praeteriti temporis est. Nam huiusmodi praeterita saepe per praesentia reddenda sunt: quale est illud, ἀποκριθῆς ἄπεν, respondens dixit, aut respondit, et dixit: nec enim prius respondit, quam dixit: quin ea responsio, ipsa dictio est: vt sit ἀποκριθῆς pro ἀποκρινόμενος. Similiter quod hic dicitur ἀπέστειλεν παραγγέλλας, idem est quod ἀπέστειλεν παραγγέλλων, dimisit praecipiens, aut dimisit et praecipit. Nam ea missio, ipsa praecipitio est, quum iubet eos ire ad perditas oues Israeliticas. Iisdem enim verbis et mittit et praecipit. Hoc moneo, ne quis miretur, non semper verbi tempus respondere. Saepe enim tempus pro tempore ponitur: vt ἐρχεται et ἐρχόμενος, pro venturus est: et, ὁ μαθητὴς ἐκῆνος ἢ ἀποθνήσκει, Discipulus ille non est moriturus: et alia innumera: qualia sunt etiam illa apud Latinos: Tityre, dum redeo: id est, donec redeam: et, Quid agimus? pro quid agemus? Item, Non coeno domi: pro, non sum coenaturus. Quod idem moneo etiam de propria verborum significatione, scilicet forte minus proprie reddere videmur: vt quum ἐκῆνος pro αὐτός, et ὅτι pro γὰρ ponuntur, et alia huiusmodi multa.

5. *Neue in vllam Samaritanorum urbem*) εἰς πόλιν μὴ ἀπέλθητε pro εἰς μηδέμια πόλιν ἀπέλθητε, hebraismus est: qualis et ille Ioann. 19, 36. ὅσῃν ἃ συντριβήσεται ἀπ' αὐτοῦ, Nullum eius os confringētis. Eodem modo loquuntur Galli, Il n'y a ame, non est anima: pro, nulla est anima, hoc est ho. no. N'entrez en ville de Samarie: pro, en aucune ville.

12. *Salueat haec domus*) εὐχῶ, quod hic εὐχὴ dicitur, verbum est salutatans, quod etiamnum retinent Turcae. Salutantes enim dicunt Schala malech, quod est ἡ εὐχῶ, pax tibi, hoc est salue. Et sane pacis et salutis

salutis vocabula cognatae sunt significationis. Nam et qui in pace est, saluus est: et qui saluus non est, pace caret. Nec enim bellum voco id solum, quod vulgo hoc nomine notum est: sed qui aegrotat, dolet, esurit, huic cum morbo, dolore, fame bellum est: neque potest (quamvis absint homines) dici pace frui, cui cum tam molestis hostibus conflictandum sit. Itaque apud Liuium saepe pacem deum exposcere dicuntur, qui a diis salutem, et omnium rerum prosperitatem postulant. Sed in salutationibus saluere, et salus, aptiora et apertiora verba sunt, deducto inde etiam salutandi verbo. Itaque Gabriel Mariam salutans, quod est hebraice Pax tibi, dixit *χαῖος*, hoc est salue, aut aue. Quod autem dicit, *Si quidem erit digna domus, eueniat ei vestra salus*: imperatiuo vtitur pro futuro, in hanc sententiam, Si salute digni erunt, eueniet eis vestra salus, hoc est felicitas, quam eis optabitis salutando. Sin minus, non magis eis proderit vestra saluatio, quam si non salutauissetis.

39. *Animam suam qui inuenerit, perdet*) *ἐπίσκειν* et reperire et parere, siue quaerere ac comparare est. Sed neque hic parere aut comparare animam suam recte dici potest (dicendum enim esset, seruare animam suam, aut vitae suae consulere) et propter perdendi verbum, fuit vtendum verbo, quod contrariae notationis esset. Gallice pulchre exprimi potest hoc, verbis gaigner. et perdre.

41. *Qui vatem nomine vatis accipit*) Idem quod ante dixit: Qui missum accipit, tantum meretur, quantum si mittentem acciperet. Qui vatem aliquem nomine vatis alterius, hoc est, quoniam a vate missus est, accipit, is mercedem vatis adipiscetur: hoc est, idem praemium habebit, quod haberet, si vatem illum, a quo is missus est, accepisset. Verbi gratia, Qui Elisaeum vatem nomine Eliae vatis accipit, eandem habebit mercedem, quam si ipsum Eliam accepisset. Dicit autem mercedem vatis breuius, et ideo obfcurius, pro mercedem ob acceptum vatem. Sicut cap. 12, 31. est, *Ἐκασθηλὴ πνεύματος*, pro, *κατὰ τὰ πνεύματος*.

CAP. XI. v. 6. *Felix est, qui in me non offenderit*) *σκανδαλίζεσθαι* aliquando laedi est: vt ad Romanos 14, 21. *ὁ ἀδελφὸς σὺ προσκόπτεται ἢ σκανδαλίζεται*: est enim illic idem fere *προσκόπτεται* et *σκανδαλίζεσθαι*, hoc est laedi, et detrimentum accipere, quod latini offendere dicunt. Est igitur haec Iesu sententia: Ego sum lapis, in quem offenditur: Beatus est, qui ita se gerit, vt ego ei sim vtilis, non detrimentosus.

16. *Perinde est, ac quum mamentes in foris pueri*) *ὁ μοῖα ἐστὶ παιδαγῶγος*, similis est pueris, scilicet clamantibus. Atqui non erat clamantibus pueris similis Iudaea natio, sed audire nolentibus. Christus autem et Ioannes Baptista erant clamantibus pueris similes. Itaque sic intelligendus, et sic interpretandus est hic locus, vt intelligamus similiter accidere in Iudaeis, atque accidit in eo, quod pueri vulgari cantilena cantant: hoc est, Iudaeos nec facilitate Christi, nec seueritate Baptistae moueri, quemadmodum canunt illi pueri, suos aequales neclaeo carmine ad saltandum, nec naenia ad plangendum excitari. Idem dico de multis alijs locis, vt quum Matth. 13, 24. dicitur caeleste regnum simile esse homini serenti. Non enim factori simile est, sed sationi. Itaque tota res, non vnum verbum, confertur.

19. *Estque suis aliena sapientia*) Epiphonema. et ante dictorum conclusio. Israclitae, ad quos proprie pertinebat Euangelium, id repudiant. Eandem sententiam posuit supra, quum dixit, regio in imas detrudendos tenebras: regio vocans Iudaeos, quorum erat regnum: *δεδικαιώται* autem significat liberum esse, et nihil rei habere cum aliquo: vt ad Romanos

6, 7. ὁ γὰρ ἀποθάνων δεικνύεται ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας, Qui mortuus est, ab-
solutus est a peccato: quod ante vers. 6. dixerat, ἵνα καταργηθῇ τὸ σῶμα
τῆς ἀμαρτίας, τὰ μηκέτι δαλεῖται ἡμᾶς τῇ ἀμαρτίᾳ, Ut aboleatur peccati
corpus, ne amplius peccato feruiatis: vt idem sit δεικνύεται ἀπὸ τῆς
ἀμαρτίας, et ἄρ' ἐτι δαλεῖται τῇ ἀμαρτίᾳ, et κατήργηται αὐτῷ ἡ ἀμαρτία,
aut, κατήργηται ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας: sicut ad Rom. 7, 3. de vxore, εἰν δὲ
ἀποθάνῃ ὁ ἄνθρωπος, κατήργηται ἀπὸ τῶ νόμου τῶ ἀνδρός: hoc est, δεικνύεται, si
mortuus vir fuerit, ea liberata est a lege viri: hoc est ὁ νόμος τῶ ἀνδρός
ἐστίν αὐτῷ ἄργος, Viri lex est ei otiosa, nihilque ad eam pertinet. Igitur
ἡ σοφία δεικνύεται, hoc est, κατήργηται, ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς, hoc est,
αὐτοῖς ἐστίν ἄργος, nihil ad eos pertinet, ab eis repudiatur, tamquam a-
liena. Quod autem addit Lucas, haec eadem de re loquens πάντων, omni-
bus, non ita accipiendum est, quasi omnes Iudaei Christum repudiarent, sed
fere omnes. Quemadmodum quum dicit Christus Ioannem nec comesse,
nec bibere, non significat nihil omnino comesse, sed fere nihil: hoc est, par-
cissimi esse cibi. Neque vero me latet, alios sic hunc locum exponere, vt
dicant sapientiam a suis δεικνύεται, hoc est, approbari audeo admitti: sed ne-
que aduersatiua coniunctio praepositur, neque est ὑπὸ, sed ἀπὸ τῶν τέκνων.

CAP. XII. v. 7. Pietatem malo quam sacrificium) ἴση apud Oseam plus
est, quam quod hic ponitur ἐλεος. Deinde quod hic est καὶ ἔ, illic est quidem
καὶ sed quod pro ἴσῃ ponitur: nam haec praepositio in altero sententiae
membro ponitur, quod idem tamen significat. Sic enim in Osea legitur
ad verbum: Pietatem volo, et non sacrificium: et Dei cognitionem, quam
victimas; vbi volo pro malo positum est, vt apud Homerum:

Βέλομαι ἐγὼ λαὸν σὸν ἐμμενομαι, ἢ ἀπολέωμαι.

καὶ ἔ autem, siue καὶ μὴ, pro μᾶλλον ἢ, dicunt etiam auctores pro-
fani: vt Ilocrates ad Nicoclem, ἐδέξατο αἰσχρὰ, καὶ μὴ πλεονάζειν: hoc est
Parum malis, quam nimium facere. Sic enim loquuntur Latini, vt Cice-
ro: Valere malis, quam diues esse: ὑγιαίνειν αἰσχρὰ, καὶ μὴ πλεονάζειν.

13. Omne peccatum ac maledictum, cet.) Quid sit peccatum in spiritu
sanctum, ex hoc loco apparet. Qui enim diuinis operibus, et fieri spiri-
tus numine factis, adeoque claris et perspicuis, vt contradici non possit,
tamen contradicit et resistit, nec sibi persuaderi patitur, id quod refelli
non potest: is est pertinax, durus, indocilis, cui nulla re possit vnquam
persuaderi. Is in pertinacia semper manet, nec vnquam fit melior, ideoque
numquam ei venia datur. Tales fuerunt Scribae et Pharisaei. Hoc est pec-
care in spiritu sanctum. In hominem autem, hoc est, in Christum vt ho-
minem, peccare dicuntur, qui in eo nondum spiritualia vident opera. Ta-
lis erat Paulus nondum Christianus: peccabat in hominem Iesum. At idem
fi agnitus persecutus esset, numquam ei venia data fuisset. Hic illud obi-
ciet aliquis: Quoties ingemuerit nocens, non amplius recordabor. Est ita.
Sed numquam nisi sero et clausa porta ingemiscunt, qui tales sunt: de qui-
bus scriptum est ad Hebraeos 6, 4. et I Ioannis 5, 16. vbi hoc peccatum letale
dicitur. Hoc optime intelligi potest, si diligenter consideres illud ex Ec. 6,
10. oraculum: Stupescat istorum animos, eorumque et aures obfirma, et
oculos hebeta, ne oculis videant, et auribus audiant, et animis intelligant,
et ita mutati sanentur. Quasi hoc dicat: Quoniam adeo pertinaces sunt, et
improbi, volo eos punire. Sed tanta est mea clementia, vt quamuis sint
sceleratissimi, tamen si mores corrigant, veniamque petant, daturus sim.
Ne igitur veniam orent, volo vt in pertinacia permaneant, vt eos puniam.
Quod autem dicit: Nec in hoc saeculo, nec in futuro; scio quosdam ita ex-

ponere, vt putent nihil aliud esse, quam quod apud Marcum eadem de re scriptum est, Numquam. Sed non Matthaecus hac in re per Marcum, sed contra Marcus, qui breuius, per Matthaecum, qui copiosius scripsit, est explicandus: vt quod apud Marcum est Numquam, id significet, Nec in hoc saeculo, nec in futuro. Sed quid sit id futurum saeculum, ego ignoro. Potest enim dubitari, vtrum de nostro hoc saeculo loquatur, quod tum erat futurum, et quod Paulus vocat vltimum tempus, dum dicit, vltimo tempore futuros homines pessimos: an de aeterna vita, quae saeculum hoc sequetur.

33. *Aut facite arborem bonam*) Facere pro adfirmare ponitur: vt Ioan. 8, 53. *Quem tu te facis?* Est igitur haec sententia: hoc pro certo habete, necesse esse, quae arbor sit bona, eius fructum esse bonum: et qui fructus sit malus, eum arboris esse malae. Atqui ista vestra verba malus fructus est, ex quo consequens est, vos stirpem esse malam.

CAP. XIII. v. 21. *Statim desiscit*) *σκαρδαλιζεδου* est aliquando deserre, deficere, aut deficere. Itaque pro eo ponitur apud Lucam capite 8, 13. *σφισαδου*.

CAP. XV. v. 5. *Si quis suo patri matriue dixerit*) Iudaei sacerdotes pelliebant homines ad conferenda in templum donaria, idque non Dei, sed sua causa, quoniam ea ad ipsos redibant. Ac ne quis filius ideo minus conferret, quod sua in parentum alimoniam (vt praeceptum erat) vellet impendere, illi eam religionem praua legis interpretatione sic eleuabant: *Demonstra patri tuo, id quod tu in templum confers, ei esse profuturum apud Deum: nec esse necesse, vt eam pecuniam in eum impendas, quum tam eum honores libando pro te, et pro ipso, quam si alioquin in eum infunderes. Etiam si non aliter parentes honores, non tamen contra legem feceris.*

CAP. XIX. v. 6. *Quisquis vero vel minimo horum mihi fidem habentium incommodauerit*) Ad verbum, Vnum paruorum horum: de quo hebraismo volo hic adducere exempla. Matthaeci quinto talis hebraismus est, in superlatiuo gradu, *Qui fecerit contra unum praeceptorum horum minimorum:* hoc est, contra vel minimum horum: nec enim erant illa minima praecepta, ne in speciem quidem. Et Prouerb. 26, in positiuo: *Sapientior sibi videtur piger, quam septem respondentes prudenter:* hoc est, sibi videtur septies, hoc est, longe sapientior. Et Matth. 10. *Multis passeribus antecellitis vos:* hoc est, multo antecellitis passeribus. Et paulo post in eodem capite: *Qui bibere dedit vni paruorum horum:* hoc est, vel minimo horum. Itemque cap. 25. Quod autem est, *In maris aequor,* idem significantia verba duo posita sunt: vt Genesis 14. vbi caeli liquidum pro caelo positum est, vt sit maris aequor pro mari positum. Malui autem maris aequor latina consuetudine dicere, quam alieno a latinis loquendi more maris pelagus, vt est in graeco.

CAP. XIX. v. 24. *Facilius esse rudentem*) *καμηλος* et camelum animal, et nauticum funem declarat, qui rudens appellatur: quod graecum nomen paulum, vt sit, immutatum, manet adhuc in gallica lingua, in qua vocatur Cable: quamquam tum per iota secundam syllabam scribi, vult Phaourinus. Sed siue *καμηλος* scribi debet, siue illud vtrumque declarat, non est dubium, quin in ea notione accipi debeat, quae sit sententiae convenientior, ne Christum cogamus hic ineptissima similitudine vti, quum ea possit esse aptissima, et ceterarum, quibus vti solet, simillima. Nec est quod quisquam dicat, Iesum alicubi absurdis vti similibus: quale est de illo, qui trabem habeat in oculo. Nam illud absurdum esse qui dicit, absurde dicit: nec intelligit, aliud esse absurditatem, aliud immensam exaggerationem,

nem,

nem, quam Graeci vocant hyperbolen. Absurde nec Christus, nec quisquam bene loquens locutus est. Sed hyperbolis et alii vtuntur, et Christus illic vsus est aptissime. Nam si festuca crescat, fiet trabs. At filium (et enim per foramen acus solet filum traici) quantumuis crescat, numquam camelus fiet: at rudens fiet.

CAP. XX. v. 23. *Non est meum dare, nisi quibus id paratum est a patre meo* ἀδὰ dictum est pro εἰ μὴ, nisi: vt Marc. 9. εἰ ἔτι ἔδον, ἀδὰ τὸν ἰησοῦν, μόνον: iam nullum viderunt, nisi Iesum. Atque eodem modo ponitur, 2 Corinth. 2. etiam interprete vetere ita transferente.

CAP. XXI. v. 9. *Hosanna Dauidide*) Hosanna significat, serua age: estque cantionis genus, quae sub festum tabernaculorum cani solebat. in qua subinde repetebatur Hosanna: sicut in Gallia circa Christi natalitia canuntur vulgo de Christo nato carmina, in quibus subinde repetitur Noel. Sed de Hosanna vide Andream Osiandrum, in Harmonia.

CAP. XXII. v. 36. *Quodnam praeceptum est in lege maximum?* μέγιστον dictum est pro μέγιστος, vt ad Hebr. 24. ἀρχιτοκία μέγαν, pontificem maximum: et Lucae 9. ὁ μικρότερος ἐν πᾶσιν ὑμῶν ἰπάρχων, ἔστω ἕσται μέγιστος. Nam idem Matth. 23. dicitur μέγιστων, hoc est, μέγιστος. Sic hoc loco dicitur hoc praeceptum esse magnum, scilicet prae ceteris: hoc est, omnium maximum, vt etiam paullo post vertit vetus interpretes latinus. Alioquin absurdum esset, hoc dici magnum, quasi alia parua forent. Est autem hebraismus, qualis et alibi saepe occurrit, et Genesis sexto, vbi sic ad verbum legitur: Noa vir iustus erat, integer in suo saeculo: hoc est, sui saeculi integerrimus.

CAP. XXIII. v. 5. *Vtuntur autem latius*) Graece est, dilatant: quale est illud Leuit. 11. vbi dicuntur bestiae diuidere vngulas, hoc est, diuisas habere: et latine, Fregit crus: pro, Crus ei fractum est.

CAP. XXIII. v. 45. *Quod si quis est fidelis seruus*) τίς non semper interrogantis est: vt Iacob. 1. τίς σοφός καὶ ἐπισήμων ἐν ὑμῶν, διαζήτω: Si quis inter vos sapiens est, atque prudens, ostendat, cet. sicut hebraeum est, quod saepe sine interrogatione ponitur: vt in fine Psalm. 107. vbi sic ad verbum est: Quis sapiens haec obseruabit: id quod citra interrogationem intelligendum est: sicut et in gallico sermone, vbi Qui est sage, et interrogantis, est non interrogantis esse potest.

46. *Offenderit suum officium facientem*) Vt latine aequum et par, pro eo quod iustum est, et fieri debet, ponuntur: sic hebraice aduerbium כן hoc est, sic, aliquando significat officium: vt 4. Reg. 17. Designarunt Israelitae res כן אשר לא, quae non sic, hoc est nefarias, et quae fieri non debebant. In hac notione posuit hoc loco Matthaeus ἔστω: vt et Paulus Philip. 4. ἔστω στήθεα ἐν κυρίῳ, Persistite, vt fieri debet, in Domino.

CAP. XXVI. v. 18. *Vt in urbem irent ad quemdam*) In Graeco, μνηστεικῆ, hoc est directa est oratio, *Ite in urbem ad quemdam*: quae latine est, διηγητικῆς, hoc est, oblique et ex auctoris persona interpretanda. Nec enim dicebat Christus, *Ite ad quemdam*: sed eum nominabat. In gallica quidem lingua liceret directe loqui, Allez vous en a un tel, sed idem latina loquendi consueto non patitur. Atque ex hoc quidem loco, vt et aliis multis, perspicuum fit, sacros auctores non semper totidem, iisdemue verbis eorum, de quibus narrant, dicta referre: sed ita narrare, vt nos soleamus, quum eandem rem si bis aut ter referamus, saepe totidem adhibeamus genera dicendi, neque tamen ideo falsum dicamus. Exempla ex innumeris adducam pauca. Exodi cap. 20. praecepta Dei scripta sunt, ipsius Dei

digito exarata: et tamen eadem Deuter. 5. ita repetuntur, vt quaedam non re, sed verbis, paullo aliter dicantur. Atqui et res est maximi momenti, et semel a Deo pronuntiata, et bis ab eodem Deo scripta verbis hebraicis, et ab eodem Mose eadem lingua relata. Alterum exemplum erit paullo post hunc, qui nobis est in manibus, Matthaei locum, vbi sic legitur: *Hic est enim anguis meus noui foederis, pro multis effundendus ad veniam peccatorum.* At idem Lucae 22. paullo aliter dicitur: *Hoc poculum est nouum foedus in sanguine meo, pro vobis effundendum.* Atqui non haec alio atque alio modo pronuntiauit Christus, sed semel et vno modo. Idem dico de precatone Dominica. Ex quibus planum fit, non esse verba semper nimis tenuiter ad calculos reuocanda.

61. *Et traditur iustaurare) אֵיכָדוּעֵינְךָ* pro ἀνομοδοτεῖν positum est, sicut fieri solet in אֵיכָדוּ. Est enim hoc verbum ex eorum genere, quae saepe simplicia pro compositis ponuntur: quoniam compositis carent hebraici: qua de re scripsimus in Pf. 62.

CAP. XXVII. v. 3. *Tum Iudas videns eum esse damnatum) Hoc est a pontificibus dignum morte iudicatum, mortique destinatum.* Sic enim ponitur damnandi verbum, Marc. 10. *Homine natus, inquit, tradetur pontificibus atque scribis, qui eum morte damnabunt, extraneisque tradent.* Itemque Marc. 14. Atque hoc pacto Verris condemnator dicitur a Tacito, Cicero, non quod eum condemnarit, sed quod accusarit, ac damnandum esse pronuntiarit.

43. *Si ei fauet) אֵיכָדוּעֵינְךָ*, ab אֵיכָדוּ, ex Pf. 22. quod fauere, et alicuius studiosum ac cupidum esse significat.

E V A N G E L I V M
A V C T O R E M A R C O .
I N T O T V M M A R C V M A R G V M E N T V M
C O S M A E I N D I C O P O L I T A E .

Hic secundus Euangelista Marcus, Petro ei Romae mandante, conscripsit Euangelium, incipiens suam Euangelicam narrationem a Baptismate: qui est typus resurrectionis ex mortuis, per quam ad immortalitatem et immutabilem vitam regeneramur. Post quod principium etiam ipse narrat tum tentationes ac victoriam, tum et Iudaeorum insidias, inuersionemque aut captiuitatem, mortemque, tum denique etiam resurrectionem: atque ita suam historiam absoluit. Meminit ipse quoque de Ioanne Baptista, praedicante, appropinquare regnum caelorum: Quae omnia concorditer cum beato Matthaeo pronuntiat: vnus enim scopus est totius sacrae scripturae, nempe Christus. Hic igitur quoque noni Testamenti praeco existens, eadem cum praecedente nobis descripsit, ab historia Baptismi ordiens: quod Baptisma est typus resurrectionis ex mortuis: dico autem nouae et caelestis conuersationis. Praeterea exposuit, quo modo sit baptisatus, in terris versatus, interfectus, resuscitatus, et denique in caelum regressus: vbi secundae futuraeque vitae locus ac politia est. Gloria autem sit Deo, qui ista omnia nobis inde ab initio praeparauit, praenuntiauit, et denique impleuit, Amen.

ADNO-

A D N O T A T A.

CAP. VI. v. 39. *Discumbere cateruatim*) συμπίοισι συμπίοισι, conuiuia, conuiuia, hebraismus est: pro, in singula conuiuia distributos: sed ita, vt conuiuium significet conuiuias, siue conuiuiarum classem: sicut latine ciuitas pro ciuibus, et iuuentus pro iuuenibus dicitur. Quum igitur neque latine conuiuia, neque significanter in conuiuia distributos dici possit (nam aliud significari videretur) malui cateruatim interpretari: quo verbo quamuis illud plene non exprimat (possunt enim cateruatim ad aliud, quam ad capiendum cibum, collocari) tamen quoniam hic ponitur discumbendi verbum, quo epularum accubatio significatur, quo fit vt de sententia dubitari non possit, putaui ita mihi vertere licere. Quod idem dico de περιστοιχισμός: sunt enim περιστοιχισμοί hortorum puluini, siue areae: quae verba quum hic latine non satis apte poni possint, malui classem, latius patente verbo, dicere.

CAP. XII. v. 42. *Duos teruncios conuult*) Quod hic, et Lucae 12. λεπτόν dicitur, id Matth. 5. quadrans. Quadrantem autem eundem esse quem teruncium, docet Budaeus.

CAP. XIII. v. 3. *Spicatae nardi*) Quod scribit Erasmus, fieri posse, vt Marcus vulgari more loquens, latinam vocem corrupte posterit, pisticam appellans, pro spicata: id mihi verisimile videtur, et cum vetere interprete congruit, qui (vt est in nonnullis exemplaribus) vertit, nardi spicati. Atque idem dico de eodem verbo apud Ioannem 11. Idemque videmus et in libra fieri, quam ibidem Ioannes (vt et ceteri Graeci) litteram appellat, simili verbi mutatione, siue a libra litra, siue contra dicitur: et in penula, quam Paulus 2. Timoth. 4. Φινόλην appellat. Cetera quae de περισκήης dicuntur, mihi videntur, absurda, siue a loco dictam putes, siue a fide. Nam nec vllus, quod sciamus, locus, qui fit a nardo nobilitatus, ita dictus est: et a fide non περισκή, sed πίσος appellaretur. Illud obiter dicam, veterem interpretem, quod a Marco dictum est feminino genere, id neutro dixisse spicati, data opera, vt opinor, vt eandem in latino sermone (in quo etiam nardum neutro genere dicitur) verborum ambiguitatem retineret, quae est in graeco, in quo πολυτελής, et ad νέρον, et ad αβρον referri potest. Nos de industria ambiguitatem vitauimus, quod omnino pretium putamus vnguenti, non nardi, appellari. Quod nisi vocabulum spicatae adderetur, liceret ita vertere: Alabastrum vnguenti nardini pretiosi: ita nulla foret ambiguitas.

EVANGELIUM
A V C T O R E L V C A.

ARGVMENTVM IN TOTVM LVCAM
COSMAE INDICOPLEVSTI.

Hic tertius Euangelista Lucas, quum vidisset multos adgressos esse descriptionem Euangelii, et interim ex suo corde multa confinxisse, ipse quoque promptius ad suum beatum Theophilum conscribit librum, certo confirmans, se eorum figmentum non esse, neque abductum ab illis verissimis, quae prius didicerat: ideo inquit, vt cognoscas certo soliditatem eorum, de quibus prius es institutus. Narrat igitur ei historiam, incipiendo a natiuitate Ioannis, docens quod etiam praecursoris generatio plane admirabilis fuerit.

vit: deinde exponit natiuitatem Domini Iesu Christi, secundum carnem, narrans, et ipsam admirabiliter plane factam esse, vt et Matthaeus prius fecerat. Deinde retrograde eius progenitores reconset vsque ad Dauidem et Abrahamum, et denique vsque ad Adamum, et Deum ipsam, quum vltiorem nullum reperiret, utpote ad creatorem omnium, qui secundum sacrum doctorem Mosen omnia fecit et protoplastum ipsum. Postea similia alius narrat de baptismo aliisque, ac denique de morte ipsa, ac resurrectione. Postremo loco reditum Christi in caelos tum in Euangelio, tum et in Actis adnuntiat.

A D N O T A T A.

CAP. I. v. 15. *Nec vinum, nec temetum bibit*) Sicera est omne vinum factitium: quale est quod fit ex frumentis, piris, malis punicis, cornis, mespilis, forbis, moris, nucleis pineis, cet. itemque ex herbis, asparago, cunila, origano, et multis aliis. Nos proprium verbum non habentes, temetum vertimus, a quo temulenti dicuntur: sicut sicera Hebraeis a verbo deductum est, quod temulentum fieri significat. Quod si temetum idem significat quod vinum, etiam illa omnia Latinis vina dicuntur: et sicera Psalm. 69. pro vino quouis ponitur, vt nihil ferè inter hanc vocem et hebraeam interesse videatur.

16. *Domino ipsorum Deo reconciliabit*) Dominum Iouam dicit, hoc est Iesum: (de cuius nomine vide in Matth. 1.) Nam id de eo dici, apparet ex eo quod sequitur, *Eumque anteceder.* Quem enim antecedit Ioannes? Eum nimirum, de quo angelus ante locutus est: videlicet Israelitarum Deum, qui Christus est: nec enim patrem Deum antecessit.

28. *Salus accepta*) Scilicet Deo: est enim idem quod paulo post declaratur, *ἡ σὺς χάρις καὶ ἡ παρουσία τοῦ Θεοῦ*, Inuenisti gratiam apud Deum: hoc est, accepta grataque Deo es, eumque habes propitium, qui hebraismus frequenter occurrit in veteri foedere.

64. *Aperto protinus eius ore, solutaque lingua*) In graeco non est Soluta: sed id facile intelligitur: nec enim aperitur lingua, et ad loquendum quod est ori aperiri, id est linguae solui. Quod si quis neget vincam fuisse linguam, negabo et ego clausum fuisse os: alioquin cibum capere non potuisset. Verum clausum dicitur, quod non magis loquebatur, quam si clausum fuisset: quod idem de lingua dicendum est.

75. *Eum coram pie iustaque colamus*) In graeco est, Cum pietate et iustitia: more Hebraeorum, qui huiusmodi aduerbiis carentes, vtuntur nominibus. Ceterum *δουλοῦντα* et *ἀγνοῦντα*, siue *ἀγνοῦντων*, solent nostri eodem sanctitatis nomine interpretari, quum non sint eadem. Nam *δουλοῦντα* ea est, quae hebraice dicitur *דוררה*: quae si homini tribuitur, pietas est: si Deo, elementia: quamquam in Deo latine pietas dici potest: vt apud Virgilium, Di, si qua est caelo pietas, quae talia curet. Ea alio verbo *ἔλεος* et in Deo et in homine dici solet. Itaque nos et hoc in loco, et alius multis, non tam graeci verbi, quam hebraici naturam interpretantes, pietatem reddimus: *ἀγνοῦν* vero hebraice *קדש* est: quod verbum modo sanctum, modo sacrum significat.

CAP. II. v. 14. *Et in terra pax, erga homines benevolentia*) Pax, vt alibi declarauimus, omnes felicitatis numeros complectitur. *ἔνδοξία* autem (quam nos benevolentiam interpretamur) ea est, quae hebraice *רצון* appellat.

pellatur, significatque studium, fauorem, cupiditatem, beneuolentiam, quae alias χάρις appellari solet: a verbo εὐδοκᾶν, bene uelle, aut acceptum gratumque habere, et alicuius cupidum ac studiosum esse, eique fauere. Quod autem dicit, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία, idem est quod εἰς ἀνθρώπους, erga homines. Nam ἐν pro εἰς saepe scribunt auctores sacri: et εὐδοκᾶν utroque modo ponitur: nam et εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχὴ μου; et ἐν ᾧ εὐδόκησα: illud Matth. 12. hoc 3. et 17. Itaque tam potest dici εὐδοκία ἐν ἀνθρώποις, nomini eadem tribuendo quae uerbo, quam latine domum reditio dicitur, sicut domum redire. Est igitur haec huius loci sententia: Esto pax in terris, quae pax est Dei erga homines amor, studium, atque fauor: hoc est, quae felicitas est Dei muneris ac liberalitatis. Lege diligenter primum caput ad Ephesios, et inuenies totam hanc sententiam copiosissime explicatam.

22. *Tulerunt eum Hierosolymam) ἀνήγαγον* pro ἀνήγακον positum est sicut contra ἐνέγκαν siue Φέρειν pro ἄγειν saepe ponitur in sacris litteris. Itaque locum hunc bene vertit uetus interpres. Nam adducendi quidem uerbum ponimus in eo qui pedibus eat: id quod de Christo ea aetate dici non potest.

25. *Erāt tūm) ἰδὲ* et ἰδε non semper en aut ecce significat, sed saepe temporis est: ut Marc. 4. ἰδὲ ἐξῆλθεν ὁ σπέρων: hoc est, Aliquando profectus est sator. Nonnumquam demonstrantis est, ut sit idem quod scito, aut scitote: ut Luc. 1. καὶ ἰδὲ ἐση σωπτῶν, Scito te fore mutum. Aliquando idem est quod μέλλω, futurum tempus significans: ut Matth. 11. ἰδὲ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἀγγελόν μου, Ego missurus sum angelum meum. Est et quum, Luc. 15. ἰδὲ τοσαῦτα ἐστὶ δαλέου σοι, eet. Quum totannos tibi seruiam. Item, quum tamen, 2. Cor. 6. ἀποθνήσκοντες, καὶ ἰδὲ ζῶμεν, Perinde ac morientes, quum tamen uiuamus. Atque hae tot huius uocis notiones non sunt graecae uocis ἰδὲ propriae, sed hebraicae יד, siue ידן, quae praeter ea quae diximus, significat esto sane, aut finge, pone ita esse, Psal. 78. et Exod. 3. scilicet, Esa. 58. Interea, Ezech. 9. Si, aut quid si? Ezech. 15. Iam, Luc. 13.

34. *Scito hunc multorum uel casui, cet.)* Christus improbis perniciosus est, eorum culpa: probis salutaris. Est item quoddam quasi vexillum populis expositum, ad quod confugiant, si salui esse uelint. Sed id vexillum oppugnabunt multi, uerumque negabunt esse. Tu quoque Maria graues dolores perferes, dum hic in crucem agetur: quod dum fiet, apparebit quali quisque mente sit, nam secundis rebus multos sectatores habebit, sed rebus aduersis paucos: ex quo apparebit, paucorum sinceram esse mentem, amicis enim aduersa declarat.

CAP. VI. v. 40. *Praeclare cum quoque agitur) καταρτισμένος* conditum et bene compositum significat, ita ut nihil ei desit. Hoc loco idem significat, quod in eadem sententia Matth. 10. dictum est, ἀκετόν τῷ μαθητῇ. Satis est discipulo, boni consulere debet, et nihil amplius postulare, sed bene secum agi putare. Est autem in graeco curta sententia: quae plena foret, si εἰ ἐξω interponeretur, hoc pacto, καταρτισμένος δὲ πᾶς ἐσσι, εἰ ἐσσι ὡς, cet. Atque ita legisse uidetur uetus interpres, qui vertit: *Perfectus omnis erit, si sit sicut magister eius.* Nec fuit difficile alterum ἐσσι excidere. Sed ut ita non legerit, sic quoque manet eadem sententia.

CAP. VII. v. 11. *Accidit postridie) ἐν τῇ ἐξῆς* uerius legi puto, quam ἐν τῷ ἐξῆς, ut est in quibusdam exemplaribus. Nam cap. 9. illud plene habetur, ἐν τῇ ἐξῆς ἡμέρα.

CAP. IX. v. 51. *Erūs adsumtionis dies)* Dies, quum temporis spatium significat, latine singulari numero dicitur, hebraice plurali. Hac de cau-

sa,

sa, quod hic plurali numero dixit Lucas τοῖς ἡμέρας, ego per singularem reddidi: quod et alibi feci.

CAP. X. v. 9. *Ad eos divinum regnum venisse*) ἐγγίξαν in praeterito significat aliquando venisse, vt Lament. 4. Itaque quod est hic ἤγγικε, idem est cap. 11. ἐφύλασσε, hoc modo: ἐφύλασσε ἐφ' ὧν ἡ ἐπιτομία τῶ θεοῦ: et cap. 12. ἐγγίξαν accedere est.

CAP. XII. v. 3. *Quidquid in tenebris dixeritis*) ἐπαρε praeteritum indicatiui, pro futuro coniunctiui, more Hebraeorum, qui coniunctiui carent, et pro eo vtuntur indicatiui: vt in Genes. 4. indicauimus.

20. *Quae vero parasti, cuius erunt?*) τίς ἐσσι, hebraismus est, pro τίς ἐσσι, למי יהיו. Nam apud Hebraeos littera ה non solum datiuui, sed etiam genitiui articulus est.

29. *Neue pendete*) μστεωρίζεσθαι est sublimem esse, vt sunt nubes, et volantes aues. Iam quae sunt in sublimi, ea nullo firmo solo et fundamento nixa, nutant et agitantur: hinc fit, vt in verbum dubitare, et incertum atque anxium esse significet: quo sensu Latini pendere proprie dicunt. In eadem notione dixit Demosthenes ἀνο καθήσθαι, in oratione de corona.

50. *Vehementer angor*) πῶς a מה non semper interrogantis est, (vt etiam alibi de מה et מהל docuimus) sed etiam sine interrogatione augmentis, vt latine quam: vt Prouerb. 16. מה טוב, multo melius: et alibi saepe. Atque eodem modo vtuntur πῶς, etiam auctores profani.

57. *Cur ex vobis ipsis non iudicatis ex aequo?*) Cur non vos ipsos imitmini, et quam in humanis litibus adhibetis prudentiam, eadem in diuinis vtimini? Soletis cum aduersario potius componere, quam ad iudicem venire, qui seuerius sit iudicaturus. Quum igitur videre possitis ex his quae sunt, instare Dei iudicium, cur non reditis ad frugem, dum licet? Nam ad iudicem quum ventum erit, sera erit poenitentia. Quod autem dicit, Da operam: non praecipit, quomodo sit in litibus agendum: nam ea in re satis sapiunt homines. Sicut quum Matth. 23. dicit: Phariseae caece, purga prius interiora poculi et scutellae, vt eorum exteriora quoque pura sint: non docet, quomodo lauanda sint pocula, nam id satis sciebant illi: sed perinde est ac si dicat, vt qui calicem exterius, non interius purgat, inepte facit: ita vos praepostere facitis, qui in paruis religiosi, in magnis estis dissoluti. Sic hoc loco Christus docet, quod fit in litibus, id faciendum esse in regni caelestis negotio: sed id per imperatium breuius docet.

CAP. XIII. v. 9. *Si forte fructum edat: sin minus*) Graece est ad verbum, Et si quidem fructum ediderit, sin minus: eadem prorsus, sed curta sententia: sic tamen, vt in ea facile aliquid tacitum intelligas. Recte est, aut (vt Cato loquitur) optime est. Talis est apud Platonem libro de Legibus nono, καὶ εἴαν μὲν σοι δρῶντι ταῦτα λωφῶ τι τὸ νόσημα; εἰ δὲ μὴ, καλλίω θάνατον σκεψάμενος, ἀπαλλάττε τῷ βίῃ. Et si quidem tibi haec facienti nonnihil mitigabitur morbus: sin minus, elige meliorem mortem, et ex vita discede. Sed de hoc loquendi modo plura scripsit Budaeus in Pandect.

25. *Postquam intrauerit paterfamilias*) In graeco est ἐγέρθη, surrexit: sed parum quadrat: non enim de iacente, aut dormiente paterfamilias loquitur, sed de eo, qui foris intrat. Deinde, qui surrexit, non claudit fores, sed potius aperit, quum eae ante cubatum claudi soleant. His de caussis veterem secutus sum interpretem, qui vertit intrauerit, vnde legis videtur εἰσελθῆναι.

CAP. XIII. v. 14. *Reddetur enim tibi in resurrectione iustorum*) Vt ambulatione, coenatio, gestatio, non actionem semper significant, sed locum vbi ambulatur, coenatur, cet. si hoc loco (vt et alibi) resurrectio non resurgendi actionem

nem declarat, sed eum vitae statum, qui futurus est, quum resurrexerit boni.

CAP. XV. v. 22. *Proferte priorem stolam*) τὴν πρῶτην τὴν πρώτην. Articulus ostendit, eum non de quavis stola loqui, sed de certa: vt paullo post, τὸν μίσχον τὸν σκευτὸν, de certo vitulo loquitur. Sed articuli vis illa latine exprimi non potest, et tamen intelligitur: vt quum dicimus, Ait poeta, Φησὶν ὁ ποιητής: non de quouis loquimur, sed de certo et celeberrimo, scilicet Marone: et tamen non necesse est dicere, Ait ille poeta: nam id minus esset, et de alio posset intelligi. Itidem quum dicebant Urbem antiqui, Romam dicebant (τὴν πόλιν) nec tamen addebant Illam: nam id quiddam aliud esset. Sed quae linguae articulos habent, hoc melius expriment.

CAP. XVI. v. 8. *Homines lucis*) Durum fortasse videbitur: qualia sunt et illa, Spiritus debilitatis, spiritus consolationis, sed et Latini sic loquuntur, vt quum Amorem vocant deum pacis. Item quum dicunt hominem trium litterarum, et hominem paucorum, εὐδὴς autem pro hominibus dici, alibi docuimus.

CAP. XIX. v. 5. *Ne me adfidue ventitans obtundat*) εὖ τέλος est ἡσυχία ἐπιπαιζέων est suggillare: sed non ad famam et ignominiam refertur, (quum ille homines non reueretur, ideoque nullam famae rationem haberet, id quod verbo ἐντρέπεσθαι significatur) sed ad illud, Ne mihi negotium facessat, ne adfiduitate et improbitate sua me quasi feriens obtundat.

7. *Et tam erit in eos difficilis*) μακροθυμῶν legitur: μακροθυμῶν legit Chrysostomus: μακροθυμῶν legitur videtur interpretes vetus, qui vertit, patientiam habebit. Atque haec lectio magis conuenit verbo ποιήσαι, vt coniunctio καὶ futurum verbum cum futuro coniungat. Quamquam vtrum legas, manet eadem sententia. Est autem μακροθυμῶν, patientem et tolerantem esse, vt sit haec sententia: Eritne nam patiens Deus, tam durus et inexorabilis, vt se potius suorum precibus obtundi patiatur, quam eos cito vlcisatur?

30. *Saepe conductuplicata*) πολλαπλασίονα, multecupla, vt ita dicam. Itaque si interpretare, Multo plura, non satis verbi vim exprimes. Qui enim pro centum consequitur centum septuaginta, is multo plura consequitur; nec tamen πολλαπλασίονα. Itaque dixit Matthaeus, ἑκατονταπλάσιονα.

CAP. XIX. v. 2. *Quidam vir, qui nomine Zachaeus vocabatur*) Quod dicturus sum, id notius putassem, quam vt memorandum esset: nisi vidissem in eo quosdam labi, qui putent Zachaeum non fuisse Israelitam: opinor, quoniam publicanus erat, quasi vero non et Matthaeus publicanus esset. Certe Iudaeum fuisse Zachaeum, multa sunt quae fateri cogant: primum, quod eius nomen hebraeum est. Deinde, quod contra Iesum non eo fremunt Iudaei, quod ad Romanum aut Barbarum, sed quod ad famosum diuertisset: non praetermissuri profecto, si Zachaeus non Iudaeus fuisset. Tertio, quod se dicit Zachaeus reddere quadruplum: id quod ex Mose didicerat, tametsi et Romanus idem in Iudaea discere potuisset: sed illud vero propius est. Quarto: quod eum dicit Iesus Abrahamidem, siue Abrahamo prognatum esse. Id enim significat υἱὸς ἀβραάμ, id quod de Zachaeo, non de domo dicitur; nam hoc durum, et contra loquendi consuetudinem esset. Nec obest, quod personae sit mutatio: est enim oratio oblique reddenda, id quod indicat vox ὅτι: quae etiamsi abesset, tamen non esset absurdum, personam mutari, quum Christus non solum Zachaeum adloquatur, sed etiam alios qui aderant: id quod apparet ex eo quod sequitur, *Illis autem haec audientibus*; et solet alioquin saepe personae fieri mutatio.

mutatio.

mutatio. Nec placet, quod Abrahamidem ideo vocari putant, quod Christo fidem haberet: nam id esset insolentius obscuriusque dictum, quam vt eo tempore ab illo posset intelligi. Sed Abrahamidem vocat hominem Iudaeum: cui ideo salus adlata fit, quod esset Abrahamo (cui salus promissa fuerat) prognatus. Quemadmodum Lucae 13. dicit Christus, sanandam fuisse illam feminam incuruam, quae Abrahamo prognata foret. Itaque bene hunc locum vetus reddiderat interpres.

CAP. XXII. v. 25. *Quique eis imperant, gubernatores appellantur*) נְסִיכִים, qui in sacris litteris ἐνεργέται dici solent, sunt duces, gubernatores, principes. Itaque idem est: οἱ ἐξουσιάζοντες αὐτῶν ἐνεργέται καὶ ἄνται, ac si iisdem prioris membri verbis vsus esset hoc pacto, οἱ κυριεύοντες τῶν ἐθνῶν βασιλεῖς καὶ ἄνται. Est autem haec sententia: Inter gentes vt quisque plurimum opibus valet, ita maxime rex est, et potentissimus quisque facillime principis nomen obtinet.

26. *Perinde sit ac minimus*) νεώτερον opponit μέγιστον, צעיר, quod non aetatis, sed rei est: et tamen ideo aetatis esse potest, quod aetas magnitudinem addit.

36. *At nunc qui crumenam habet, adhibeat*) His verbis instare aduersa et pericula ostendit, ad quae solent crumenae et gladii adhiberi. Hoc pacto loquitur Ieremias cap. 9. Videte vt euocandas praeficas, sapientesque arcesendas curetis, quae naeniam de nobis editum prope veniant. Non enim iubet Vates praeficas arcessi: sed luctum instare docet, ad quem solent adhiberi praeficae. Quod autem dicit Christus, duos gladios esse satis, sic loquitur, vt si quis pater dicat emendam esse domum: et filius ignarus, ad eam rem dicat habere se duos teruncios: tum pater respondet, Satis est: hoc est, scilicet duobus terunciis potest emi domus; nec est quod quisquam hanc interpretationem reiiciat, quasi aliena sit a Christo Ironia; nam et alibi eadem figura vtitur, vt Matth. 26. et Marc. 14. Dormite iam et requiescite; et Marc. 7. probe Dei praeceptum antiquatis.

CAP. XIII. v. 54. *Erat autem ea dies praeparatio, qui sabbatum illucescebat*) Quid sit illucescere sabbatum, itemque alia multa super hoc et sequenti capite, vide Oslandrum.

E V A N G E L I V M
A V C T O R E I O A N N E .
I N T O T V M I O A N N E M A R G V M E N T V M
C O S M A E I N D I C O P L E V S T I .

Hic Theologus Ioannes, princeps Euangelistarum, qui prae omnibus dilectus est a Christo, qui in eius pectore recubuit: qui denique inde, tamquam ex perpetuo fonte, mysteria Dei hausit. Huic igitur in Epheso agenti, exhibiti sunt a fidelibus reliquorum trium Euangelistarum libri: quos quum perlegisset, vero quidem illos esse conscriptos respondit, sed tamen quaedam esse ommissa, quae necesse sit simul recensere. Exoratus igitur a fidelibus, edidit et ipse suum opus, quod aliquo modo est quasi supplementum praetermissorum: vt sunt de nuptiis in Cana, de Nicodemo, de Samaritana, de Regio, de caeco nato, de Lazaro, de Iudae indignatione ob eam quae inunxerat Dominum unguento, de accedens.

cedentibus Graecis, de lotionem pedum, et de documentis interfertis, de paraclito: et praesertim de diuinitate Christi luculentè et praedicans, id eum fundamentum sui operis praeposuit. Quae quidem omnia ab aliis praetermissa fuerant. Incipiens igitur a diuinitate Christi, mox etiam ad eius humanitatem peruenit, progrediendo ac narrando, quae etiam alii dixerant, videlicet baptismum, colaphos, mortem et resurrectionem. Postquam addit, quae post resurrectionem Dominus fecerit, ut quomodo per clausum ostium introiuerit, quomodo ostenderit pedes, manus ac latus perfossim, quomodo cum Apostolis ceteris ac hiberit, quomodo cum eis ambulauerit, quomodo item eorum oculos tenuerit, ne eum agnoscerent: quum voluit densum, adfuit densum, rursusque remittebatur. Qua item profunda eruditione dixerit Mariae: Ne me attingeris, docens per haec, quod immortalium commoratio sit potius in caelis. Ideo etiam ei praecipit, ut abeat et dicat discipulis, quod ascendant in caelos, quo et vos peruenturi sitis. Haec omnia quum perfecisset, etiam ipse absoluit suum opus, eundem scopum cum aliis Euangelistis habens: ut nempe doceat, quod ex hac vita oporteat cupide respicere in illam venturam beatitudinem. Ad quem scopum tota vetus simul et noua Scriptura respicit.

A D N O T A T A.

CAP. I. v. 14. *Gratiae veritatisque plenus*) Hoc a fine sententiae huc perspicuitatis causa transtuli, id quod et in vetere et in nouo foedere saepe faciendum esse deprehendi; ut Ioan. 17. Illustria me tu pater gloria, qua praeditus eram, antequam mundus esset apud te. Sic enim ad verbum legitur: et videtur Apud te, ad Mundum referri, quum sit coniungendum cum Praeditus eram, et eo transferendum, Quia apud te praeditus eram. Item Apocal. 13. Quorum nomina scripta non sunt in libro vitae agni mactati ab orbe condito: vbi Ab orbe condito referendum videtur ad, Scripta non sunt, non ad Mactati. Talem figuram reperies et Genes. 25. de Ismaelis morte.

Etisque splendorem) *דִּבְרָה* hebraice *דָּבָר* dicitur, quod verbum non solum gloriam, sed etiam splendorem declarat. Atque ita positum est verbum *דִּבְרָה* quum alibi, tum Luc. 2. et Act. 22. Latine splendorem dicere (quum hoc verbum vtramque rem Latinis indicet) et in aliis locis licet, et in hoc huiusque similibus necesse est. Loquitur enim de illo Christi splendore, quem ipse huius libri auctor vna cum aliis vidit in Christi transfiguratione.

Vt unigenae a patre splendorem) Vt, non semper similitudinis est: ut si dicas, Obiurgauit filium meum, ut pater: hoc est, ut me deceat, et pro mea auctoritate, qui sim pater. Sic hoc loco dicitur splendor ut unigenae, hoc est, vnico Dei filio dignus.

16. *Et gratiam pro gratia*) Hoc est, aliam gratiam pro alia: quale est illud Iob. 1. Pelle pro pelle, scilicet aliam pro sua: et clauum clauo, scilicet alium alio: et Legitque virum vir, ceter. Gratiam autem vocat beneficium, ut etiam latine dicitur: et est haec sententia: Quod a Mose lata lex est, id diuini beneficii

ficii fuit. Pro eo beneficio (quoniam alioquin nobis vſui eſſe non poterat) aliud beneficium et gratia nobis per Chriſtum confertur: et quidem ea gratia, quae eſt vere gratia nominanda. Hoc enim eſt quod dicit, Gratia et veritas. Nec enim Moſes non verum tradidit. Sed Ioannes hoc loco veritatem vocat rem ipſam: vt ſit gratia et veritas, gratia quae re ipſa et vere gratia eſt. Sic Cicero pro Q. Roſcio dicit, Quod eſt veritate falſum: hoc eſt, reiſſa. Hoc pacto loquitur Ieſus infra 6. quum negat a Moſe mannam fuiſſe datam Iſraelitis: hoc eſt, negat illam mannam fuiſſe veram mannam.

21. *Elias es tu? Non ſum. Vates es tu? Non)* Quod erat oraculis praedictum, venturum eſſe Eliam, antequam veniret Meſſias: id ita erat intelligendum, venturum eſſe vatem Eliae ſimilem, et Eliam ſpiritu praeditum. Sicuti quae in Apocalypſi de Babylone dicuntur, non de illa Babylone Chaldaeorum intelligenda ſunt. Quale eſt illud Maronis, Atque iterum ad Troiam magnus mittetur Achilles: hoc eſt, Erunt adhuc bella et heroes, quale fuit Troianum, & Achilles. At Iudaei putabant ipſum Eliam venturum: itaque recte ſe eum eſſe negat Ioannes. Quod autem etiam vatem ſe eſſe negat, ſunt qui putent intelligendum eſſe de vate a Deo per Moſem promiſſo, hoc eſt, de Chriſto: idque propter articulum, quod non προφήτης, ſed δ προφήτης dicatur. Sed quum ante de Chriſto interrogauerint, id eſſet ſuperuacaneum: niſi forte alium putabant fore vatem illum, quam Meſſiam. Sed ſi ita putarent, adderent proſecto aliam interrogationem: Si vates ille non es, es ne alius vates? id quod non faciunt: ſed ita concludunt: Quid ergo lauas, ſi neque Chriſtus es, nec Elias, nec vates? idque colligunt ex eius reſponſis, non habentes amplius quod nominent. Itaque hoc poſteriore loco non additur articulus, tamenſi in quibusdam exemplaribus additur: ſed videntur, qui addunt, ſecuti eſſe Theophylaſti auctoritatem, qui ſe addidiſſe teſtatur. Ego neque in priore detrahendum, neque in poſteriore addendum puto: ſed idem eſſe illic, δ προφήτης quod hic προφήτης: quoniam auctores ſacri in graeco ſermone ſaepe articulum addunt ſuperuacaneum, vt Apoc. 3. *ἐν οὐδὺς, ὅτι ἐὶ δ τοῦ καίματος*. Cuius rei cauſa eſt, quod habent Hebraei duos articulos: quorum vnus, qui eſt ה, ſaepe cum alijs coniungitur, et tamen graece declarari non poteſt: vt, Creauit Deus *יָרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ*: hic vides duos articulos, quorum prior אֱלֹהִים graece declaratur, *τὸν θεὸν αὐτὸν τῆν γῆν*: ſed alter exprimi non poteſt. At hi auctores, qui ſaepe in graeco ſermone hebraiſant, eum exprimere conantur. Itaque qui hebraice, dicitur *הוּבִיא* eum Ioannes, vt articulum exprimat, ſic appellat, δ προφήτης: quamquam ה per δ aliquando exprimi poteſt. Sed id quando faciendum ſit, ex ſententia coniiciendum eſt. Hoc autem loco germanice et gallice et italice articulus vel omitti poteſt, vel ſic exprimi: Ein prophet, ein prophete, uno propheta, ſi graecum articulum omitas. Sin autem addas, et proprie loquaris, δ προφήτης erit, Der prophet, le prophete, el propheta: qua de re non nihil Luc. 15. ſcripſimus. Et haec de verbo, Quod ad ſententiam attinet, non ſe negat eſſe vatem Ioannes: erat enim vates: ſed ita loquitur, vt ſi Perſarum regem ita roges, Es ne rex? Non ſum. Quid ergo? Regum rex: non ſe neget eſſe regem. Atque hoc pacto loquitur Deus Num. 11. Dabit vobis Ioua carnem, inquit, quam comedatis: et comedatis non vno die, non duobus, non quinque, non decem, non viginti, ſed ad menſtruam diem. Non negat comeduros eſſe vno die, aut duobus, cet. ſed plus dicit. Tale eſt quod dicimus, Non ſemel: hoc eſt, plusquam ſemel. Sic hoc loco Ioannes ſe non vatem, ſed maximum vatem, et (vt Ieſus de ipſo loquitur) plusquam vatem eſſe oſtendit. Atque ita eſſe,

appa

apparet ex eo quod dicit, *Ego sum vox in solitudine clamantis, Corrigit Dominus viam.*) Nam id esse vatis officium, apparet et eius patris Zachariae carmine, vbi sic legitur: Et tu puer Supremi vates vocabere. Subiicitur deinde ratio: Praeibis enim Domino, paratum vias eius, et.

31. *Equidem eum non noueram*) Sciebat Ioannes Messiam esse natum, et se ei praemisissum: alioquin ignoraret suum ipse munus, et Zachariae patris sui carmen. Sciebat etiam suum esse cognatum, ex Maria natum, quippe quem iam in vtero matris agnouisset. Quod si vel non agnouerat in vtero, vel postea per aetatem oblitus fuerat: at certe id a parentibus aut aliis didicerat, nec poterat tantam, tam recentem, tam sibi cognatam coniunctamque rem ignorare. Sed quum vna cum Iesu non vixisset, eum de facie non noverat. Verum quum primum venientem vidit, agnouit, videlicet adfatus diuinitus, quemadmodum eius mater Elisabetha Mariam Domino esse gravidam eius aduentu intellexerat: id quod ex eo patet, quod dicit se ab eo debere lauari. Accessit deinde ad hanc diuinitus inspiratam cognitionem, etiam spiritus in Iesum columbae forma delatus, quibus rebus Iesum Ioannes agnouit. Itaque quod dicit eum sibi non fuisse notum, intelligendum est de facie, itaque antequam ille ad eum lauandus venisset.

CAP. II. 4. *Quid tum postea?*) Ad verbum, Quid mihi et tibi? quae sane loquendi ratio aliquando sic vertenda est: Quid mihi tecum rei est? nonnumquam, vt nos interpretati sumus: vt 2. Reg. 16. vbi sic ad verbum legitur: Quid mihi et vobis filii Saruiae, si conuiciatur? et. vbi inepta erit sententia, si sic veritas: Quid mihi vobiscum rei est, si conuiciatur? At si sic, Quid tum postea, si conuiciatur? erit aptissima. Aliquando est, Quid istud? vt 4. Reg. 17.

CAP. III. v. 1. *Nicodemus Iudaeorum primarius*) Tota haec Nicodemi et Iesu colloquio obscura et abrupta est. Eam quia in Dialogis sacris fuis explicauimus, hic supersedeo.

29. *Voluptatem ex sponsi voce capit*) χαρᾷ χαίρει, gaudio gaudet: si ad verbum veritas, quomodo locutus est Plautus. Sed id mihi nimis Plautinum visum est, significat autem nihil aliud, quam gaudet: vt vitam viuere, et seruitutem seruire, nihil aliud est quam viuere, et seruire. Sed licet huiusmodi hebraismos ita explicare, vt quod est morte mori, dicamus mortem oppetere: cupiditate cupere, cupiditate duci aut teneri: aut si res ita ferat, vno verbo, quae erant duobus dicta, reddamus.

31. *Terrestria loquitur*) ἐκ τῆς γῆς, pro τὰ τῆς γῆς: quem hebraisimum ostendimus in Psal. 68.

CAP. III. v. 36. *Et messor mercedem accipit, et sator fructum congerit*) In graeco deest vox Sator: quae ideo subiicienda est, quod non messoris est, sed satoris fructum percipere. Adde quod sequitur, *Vt et sator simul gaudeat, et messor*: sator scilicet fructu percipiendo, messor autem mercede: id quod intelligi non potest, nisi satoris nomen ex orationis confusione, intelligas etiam in propositione. Huiusmodi curtae sententiae existant etiam in profanis litteris: vt 1. Tim. 4. Deo volente monstrabimus.

CAP. V. v. 2. *Apud ouiaricam piscinam*) κλυμαθηθρα in datiuo duas ob causas lego: primum, quod προβατικῆ sine substantiuo non bene poneretur: deinde, quod piscina diceretur Bethesda, quod verbum non piscinam, sed domum sonat: est enim a beth et hesed deductum verbum: hoc est, domus benignitatis, in qua benigne fit pauperibus, quae πτωχοδοχεῖον dicitur.

CAP. VI. v. 62. *Quid si videritis filium hominis eo adscendentem, vbi erat antea?*)

antea?) Vobis absurdum videtur, inquit, quod dixi meam carnem comedendam, sanguinemque bibendum, ei qui saluus esse velit. Atqui id tum multo absurdius videbitur, quum in caelum (id quod vobis spectantibus facturus sum) ascendero. Sic enim tum dicere licebit: Iussit suum corpus comedi Christus, et tamen in caelum ascendit. Quomodo nunc id comedemus in terris, quod in caelo fit? O tardi: facit ista tarditas, ut mea verba absurda esse videantur, quum non sint. Nam caro quidem nihil prodest: non enim comedetur, sed in crucem vestra causa tolletur, mortuaeque resurget, et in caelum ascendet: Sed quia vestra causa crucifigetur, atque hac ratione vobis vita conferetur, dixi eam vobis esse comedendam, quae mea verba spiritus et vita sunt: hoc est, meus de vita per carnem meam consequenda sermo spiritualis est: nam et meum regnum spirituale est. Sed quia vos homines mortales adloquor, humano more loquor: et quum indicare volo, me vobis esse vitam daturum, dico meam carnem vobis esse comedendam, sanguinemque bibendum: quoniam mea caro et sanguis ob conferendam vobis vitam poenas dabunt: ut comedere me, contueniat cum eo quod supra dixi, *Ego sum panis vitalis: qui venit ad me, nunquam esuriat: et qui mihi fidem habet, nunquam sitiet.* Vide 1. Par. 11. quod ad sanguinem bibendum attinet.

CAP. VIII. v. 44. *Ut qui sit mendax, mendacique pater.*) Ad verbum sic legitur, Ut qui sit mendax, et eius pater: quae oratio resoluenda est, quomodo illa apud Ezechielem cap. 33. ubi sic ad verbum legitur, Et iustus non poterit vivere per eam, si peccaverit: scilicet per iustitiam, quae in iusti nomine intelligitur: est enim iustus is, in quo inest iustitia: ut sic orationem resoluamus: Is in quo inest iustitia, non poterit vivere per eam. Et Prouerb. 14. In Iouae metu tuta est potentia, eiusque filius erit perfugium: eius scilicet, Iouam metuentis. Hoc pacto hanc orationem resoluemus: In diabolo inest mendacium, isque mendacii pater. Nec obstat, quod patris nomini additur articulus δ: nam et eum aliquando superuacaneum esse alibi ostendimus: et hoc loco potest nullo discrimine vel adhiberi, vel adimi: quemadmodum gallice vtrumque dici potest, Il est le pere, aut, Il est pere de mensonge. Ab hac loquendi ratione non abhorret quod est apud Plinium lib. 28. cap. 9. de lacte: Stomacho, inquit accommodatissimum caprinum, quoniam fronde magis quam herba vescuntur: scilicet caprae, quae in voce Caprinum intelliguntur: ut sit lac caprinum, lac caprarum, quae caprae, cet.

58. *Antequam Abrahamus esset, ego sum.*) Quod verbo praesentis temporis vitur, significat continuationem: ut capite decimoquarto, Tamdiu vobiscum sum: hoc est, fui et sum: hoc vtrumque praeterito tempore non declararetur. Sic latine, iam quatuor dies aegrotat.

CAP. IX. v. 39. *Ad eiusmodi discrimen ego, cet.*) κρίναν est aliquando, cum ratione et delectu discernere: ut supra cap. 8. Multa habeo de vobis λέγειν καὶ κρίναν: hoc est, λέγειν μετὰ κρίματος, dicere cum iudicio ac ratione. Atque hoc modo loquimur latine, quum aliquid dicimus nullo iudicio factum, hoc est, imprudenter, et absque delectu ac ratione. Sed hoc loco quoniam iudicii vocabulum parum quadraret, Discrimen reddidi.

CAP. XIII. v. 31. *Nunc filius hominis illustratur.*) ἑδοξάμην praeteriti temporis est, quod hebraeo more pro praesenti subinde ponitur: cuius exempla quoniam infinita sunt, adducere non est opus. Hoc etiam apud Latinos fieri in nonnullis verbis videmus, meminī, nouī; item in aliis, Profuit id facere: pro prodest, aut prodesse solet. Atque ut semel hoc admoneam, tempus pro tempore poni, in his libris est vsitatissimum. CAP.

CAP. XVIII. v. 1. *Trans torrentem Cedronem*) Quum Cedron sit hebraicum nomen singularis numeri, aut articulus τῶν superuacaneus est, aut τῆ legendum est: quod facile potuit ab aliquo graeculo deprauari, qui quum κέδρων cedros esse putaret (vt esset, si vox graeca foret) voluit foelocismum euitare, et ex τῆ κέδρων fecit τῶν κέδρων. Video enim quaedam huiusmodi ignorance hebraice linguae fieri: vt in Ierusalem et Ierubaal, quae verba graeca arbitrati Graeci, fecerunt ἱεροσόλυμα et ἱεροβαάλ, quasi παρὰ τὸ ἰεὺς ducta forent; vnde factum est, vt quum ea apud Hebraeos non adspirentur, apud Graecos, et porro apud Latinos adspirentur. Haec ego non mutandi, sed indicandi causa dico; nam vtrum huiusmodi nomina adspires, an non adspires, nihil referre arbitror.

CAP. XXI. v. 5. *Iuuenes, numquid edulii?* cet.) παιδία vocat, quod Hebraei נערים quod vocabulum puerorum est et iuuenum commune: sicuti gallicum, enfans.

8. *Trabentes rete piscium*) Hoc est, in quo pisces erant: eo modo dictum, quo dixit Cicero scutellam dulciculae potionis, et calicem mulsi.

A C T A A P O S T O L O R V M.

ARGVMENTVM ATHANASII IN ACTA APOSTOLORVM.

Hoc nomine vocatur hic liber, propterea quod simul cum aliis etiam Apostolorum acta continet. Qui vero illa exponit, Lucas est euangelista, qui et librum hunc conscripsit. Est enim vna cum Apostolis peregrinatus, et maxime cum Paulo: et quae exacte cognouit, litteris mandauit. Narrat autem hoc libro, quomodo angelorum mysterio Dominus adsumtus sit: effusionem Spiritus sancti in die Pentecostes super Apostolos, et omnes eos, qui tum praesentes erant, factam: constitutionem Matthiae in locum Iudae proditoris, et designationem septem diaconorum, ac Pauli electionem, et quaecumque ille passus est, et quomodo tandem Romam cum illo profectus sit. Duodecim autem Apostolorum nomina sunt ista: Primus, Simon, qui vocatur Petrus. Deinde, Iacobus filius Zebedaei, et Ioannes frater eius, Andreas frater Petri, Philippus, Thomas, Bartholomaeus, Matthaeus, Iacobus filius Alphaei, Simon Zelotes, Iudas Iacobi, qui et Thaddaeus dicitur, et Iudas Iscariotes, qui prodidit Dominum. Sed in huius locum, postquam Dominum prodiderat ac perierat, constitutus est ab Apostolis Matthias, et connumeratus cum undecim reliquis, duodecimus deinde vocatus est: et Paulus instrumentum electum, missusque et ipse cum Barnaba ad praedicandum Euangelium Domini gentibus circumquaue. Postea constituti sunt et septem diaconi ab Apostolis, quorum haec sunt nomina: Stephanus, Philippus, Prochorus, Nicanor, Timon, Parmenias et Nicolaus. Horum itaque Apostolorum

rum et diaconorum acta exponit Lucas, et quae ab illis edita sunt signa, quae ista sunt: Petrus et Ioannes claudum ex natiuitate, in porta speciosa sedentem, in nomine Domini curarunt. Petrus Ananiam et Saphiram uxorem eius coarguit, quod suffurati fuerant de pretio agri, et promissionem erga Deum factam defraudarant, ob quam caussam et e vestigio mortui sunt. Petrus Dorcada, vita defunctam in loppe precibus suis e mortuis excitauit. Petrus vas plenum omnis generis animantibus, caelitus demissum vidit. Umbra Petri, aegrotos quos contingebat, sanauit. Petrus quum in carcere ligatus seruaretur, per angelum, insciis militibus, liberatus est. Et Herodes vermium escactus, exspirauit. Stephanus prodigia fecit, et signa. Philippus eunuchum, Esaias prophetiam legentem accessit, et baptizauit. Idem Philippus multos malos spiritus in Samaria eiecit, et claudi ab illo ac paralytici curati sunt. Paulus quum appropinquaret Damasco, visionem vidit, et mox Euangelii praeco factus est. Paulus quum essent Lystris, Aeneam ex viro claudum, in nomine Domini curauit. Paulus per visionem in Macedonia vocatus est. Paulus mulierem habentem spiritum Pythonicum purgauit. Paulus et Silas Philippis in custodiam coniecti, et pedes eorum ligno constricti sunt. In medio autem noctis terrae motus factus est, et soluta sunt eorum vincula. A corpore Pauli sumta sunt sudaria, quae aegrotis ac daemoniacis imposita curationem attulerunt. Paulus in Troade constitutus Eutychem e fenestra prolapsum ac mortuum excitauit, dicens: Anima eius in ipso est. Paulus in Cypro magum Elymiam compefcuit, qui et caecus effectus est. Paulus quum nauigaret, tempestate iactatus est ipse, et quotquot cum illo in naui erant, noctes ac dies quatuordecim. Et quum vniuersi mortem expectarent, adstitit Paulo Dominus, dicens: Propter te largitus sum istis quos tecum habes, vt viuunt, atque ita seruati sunt. Paulum quum e naui egressus esset, vipera momordit, putatumque est ab omnibus, quod moriturus esset: quum vero illaesus permaneret, arbitrati sunt eum esse deum quemdam. Patrem Publii in insula dysenteria laborantem, impositis manibus sanitati restituit Paulus, et simul alios multos in eadem insula aegrotos curauit.

IN ACTA APOSTOLORVM.

Quoniam etiam acta pro gestis latine interdum dicuntur, et hoc nomine liber hic vulgo citari solet, nolui mutare titulum.

A D N O T A T A.

CAP. I. v. 1. Quae Iesus et facere et docere institit) Ad verbum, Quae Iesus coepit facere et docere: hoc est, quae fecit et docuit. Vt 4. Esd. 4. Quam magnam aream incipient facere? et 6. Coeperunt dominari nostri; et 9. Inchoaui dicere coram altissimo; et, Initium verborum Esdrae: hoc est, Sequuntur verba Esdrae, quorum initium hoc erit. Tale videtur illud Marc. 1. Initium Euangelii.

CAP.

CAP. II. v. 3. *Quaedam quasi ignis linguae*) Mollius esset, Igneae linguae: sed quia verbum sequens, quod ad ignem refertur, est singularis numeri, si dixissem Igneae, aut infederunt fuisset dicendum, aut Infedit ad nomen ignis referendum, quod in Igneae tacite subesset: quomodo in Ioanne dicitur diabolus mendax, et eius pater, scilicet mendacii. Sic hoc loco dictum esset, Igneae linguae qui infedit, scilicet ignis: sed id obscurius esset.

4. *Et diuersis loqui linguis coeperunt*) Hoc loco tenere me nequeo, quin eos redarguam, qui putant discipulos sua lingua locutos: sed miraculo factum, vt nemo non intelligeret, perinde ac si suam quisque linguam audiret. Vt si diceret discipulus, verbi gratia, elohim, audiret alius *oids*, alius *Jeos*, alius Gott, alius Deus, alius dieu, alius dio. Qui ita dicunt, quaeso quid aliud dicunt, quam mentitum esse Lucam, qui disertis verbis dicat, eos loqui diuersis linguis? id quod fore promiserat Christus? At id non esset loqui linguis, sed lingua: et tamen subditur, *Prout eis spiritus fari dabat*. Quid est fari? estne idem quod audiri? Deinde non esset in loquentibus miraculum, sed in auditoribus. Itaque non essent ebrietatis accusandi loquentes, sed Iudaci, qui ea audirent, quae non dicerentur. Praeterea mentitus esset Paulus 1. Corinth. 14. qui dicit: Qui lingua (scilicet peregrina) loquitur, non homines adloquitur, sed Deum: nemo enim audit, hoc est, intelligit. Huic enim responderi posset, audire omnes vernaculum sermonem, nec vlla opus esse interpretatione, quam tamen adhiberi iubet. Linguam enim diuinitus inspiratam (de cuiusmodi loquitur) ab omnibus intelligi. Ad haec imperfectum mancumque foret hoc discipulis tributum munus: minusque eis, quam auditoribus, datum esset. Non enim tantum loquendum erat, sed audiendi etiam, qui interrogare colloquique vellent. Quod si Petrus (exempli causa) cum aliquo Partho colloqueretur, Parthus Petrum intelligeret. Quid Petrus, Parthum non intelligeret. Quomodo ergo interroganti Partho responderet? Necessè esset, vt aut Parthus hebraice loqueretur, (ita Parthus, non Petrus, linguam ex tempore didicisset) aut Petrus parthice loquentem intelligeret: ita fieret, vt Petrus parthice et sciret, et quia posset, loqui deberet: aut vt parthice loquens Parthus, hebraice loqui putaretur: ita nihilo plus in Petro, quam in Partho foret. Aut vt interpret adhiberetur: ita inutile linguarum munus esset. Neque video quae res hunc errorem pepererit, nisi quod non putant eundem hominem eodem tempore diuersis posse loqui linguis, neque vident se, dum monstrum fugiunt, in monstrum incidere. Nec enim minus est monstruosum, te quum ego dicam samaiim, audire caelum, aut *σπερον*, quam me eodem momento vtrumque sonare. Sed neutrum horum monstrorum inuicere necessè est. Non scribit Lucas, aliquem vno tempore tot linguis locutum esse, id quod fieri non potest: sed diuersis linguis locutos esse, vt cuiuscumque nationis homines nacti essent, eos ipso sermone adfarentur: vt hic Petrus asianos nactus, asiaticè adloqueretur: illic Ioannes Aegyptios, aegyptiaca, aut idem quosuis quouis sermone, prout in quosque incidisset: ita quod diuersis loquuntur linguis discipuli, id contra naturam non est: sed quod ex tempore didicerunt linguas, id diuinum, contraque naturam est: quemadmodum Lazarum in vitam reuocatum viuere, mirum non est: sed in vitam reuocari, mirum fuit. Quod nisi haec sic interpretemur, faciemus ex diuinis operibus praestigias, vt res non agatur, sed agi videatur: vt si quis circulator ensẽm deuorare videatur, quum non deuoret. Certe non aliud esset, si discipuli peregrinis loqui linguis, et dicerentur et viderentur, quum id non ita es-

set. Hoc loco mirabitur non nemo (cui hic locus primo adspēctū fuerit apertissimus) me tantum chartae in explicanda re tam perspicua impendere: et sane eum totum intactum praeteriissem, nisi veritus essem, ne rubidibus imponere alicuius auctoritas.

29. De summo patre Davide) Quomodo ἀρχιερεὺς summus sacerdos dicitur, et ἀρχίατρος summus medicus, et cetera denique ab ἀρχαίαν composita: sic πατριάρχης latine summus pater appellari potest, et est dignitatis vocabulum.

CAP. V. v. 24. Summus sacerdos, et fani antistes) τὸν ἱερέα vocat, quem paullo ante vocavit ἀρχιερέα: sicut Hebraei הכהן idem saepe dicitur, qui הכהן הכהן. Non habent enim Hebraei nomen vnum, quo summum sacerdotem a sacerdote distinguant. Itaque pontificem, sacerdotem summum appellant, nonnumquam etiam sacerdotem: quemadmodum Latini summum poetam, appellant poetam.

42. Iesum Christum nuntiare) Est quidem εὐαγγελίζεσθαι proprie laetam rem nuntiare: sed aliquando pronuntiare dicitur, sicut בשר quod quum idem declaret, ponitur aliquando etiam in re tristi: vt 1. Reg. 4.

CAP. VIII. v. 23. Nam tibi acerbam imminere) In graeco est, χολί, πικρίας, hoc est, bilem acerbatis: quem hebraismum latine sic reddere licet, vt nos reddimus, aut inuersione dicere bilis acerbitem: quomodo Latini dicunt montium proceritatem, pro montibus proceris: quod hebraeo more diceretur, montes proceritatis. Quod autem Imminere interpretatus sum, animaduertendum est, praepositionem εἰς aliquando futurum aliquid notare: vt Luc. 2. εἶτος κἀταρ εἰς πῶσιν καὶ ἀνίστασιν πολλῶν: hoc est, Hic multis vel casui vel resurrectioni futurus est: hoc est, Ab hoc multis vel casus imminet, vel resurrectio futura est. Et quod paullo post interpretor: Te scelere constrictum esse: quum sit eadem praepositio εἰς συνδεσμὸν ἀδικίας ὄντα: alius tamen est praepositionis vsus: sicut in eodem, quem modo adduxi, Lucae loco, vbi sequitur, εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον: quod non iam licet per verbum imminendi conuertere. Est autem haec Petri sententia: Video tibi acerbam bilem, hoc est, graues a Deo poenas imminere, propter tuum scelus: vt patet ex sequenti Simonis responsione, qui eas deprecatur minas. Bilem autem, siue iram, pro poenis et Dei in homines animaduersiones dici: notissimum est ex sacris litteris.

CAP. X. v. 45. Qui erant a circumfisione fidentes) A circumfisione esse, est ex circumfisis esse: quomodo dicit Cicero, qui sunt ab ea disciplina: πῖς ἰ autem qui dicuntur, eos malo fidentes dicere, quam fideles: nam πῖσος in vtraque notione dicitur, vt πῖσος ὁ Θεὸς recte fidelis aut fidus dicitur. Sed πῖσος, quum de Christiano dicitur, fidentem significat, non cui habenda sit fides, qui fidelis latine dicitur: sed, qui fidem habeat, scilicet Christo. Volo autem Fidens nomen esse, sicut κλητὸν in Paulo, qui vocatus aut euocatus ita dici potest, vt sit nomen, non participium: quasi tu dicas, vocatiuus. Atque huiusmodi nominibus vtuntur etiam Latini, quum accensus, et euocatos, et legatos dicunt: ne nobis idem, vrgente necessitate, facere nefas putemus.

CAP. XIII. v. 34. Dabo vobis fidelem Davidis benignitatem) Locus est ex Ef. 55. vbi חסידים (sicut et alibi saepe) beneficia sunt, siue beneficentia: quae hic minus proprie חסידים vocantur, quoniam illud idem verbum apud Hebraeos pietatem significat, quae in his libris δαίτης appellatur. Sic autem

tem

tem habet Esaiæ locus: *Feriam vobiscum foedus æternum, fideli Davidis benignitate (sive beneficentia) quem populorum monitorem, quem ducem præceptorumque populorum daturus sum.* Hunc locum recte de Christi resurrectione citat Paulus. Quum enim Christus hic Dauid appelletur, necesse est vt fit homo, et porro vt moriatur. Atqui hic promittitur, eius fidelem fore beneficentiam, hoc est, ratam, firmam, certam, durabilem: hoc enim declarat verbum fidelis, aut fidus, etiam apud Latinos, quum fidam pacem, aut fidelem ad perpetuitatem materiam dicunt. Quod si durabilis futura est, et æterna Davidis nostri benignitas atque foedus, necesse est vt sit ipse sempiternus: nam si defuisset ipse, eius quoque foedus finem haberet. Quod si sempiternus est, et tamen homo, hoc est mortalis, necesse est vt moriatur, deinde in vitam infinitam redeat, atque ita in suos Israelitas conferat beneficentia sempiterna.

CAP. XVII. v. 25. *Omnia denique conferat* καὶ τὰ legitur, non κατὰ.

CAP. XVIII. v. 18. *Et cum eo Priscilla et Aquila, quum caput totondisset* Paulus an Aquila caput totonderit, certo affirmari non potest ex sermone graeco. Vero tamen propius videtur hoc de Aquila dici, ex eo quod Lucas vxorem viro praeposuit: cuius ordinis (quum alias non soleat) quae causâ fuerit, non video, nisi vt intelligeretur participium *κατόμηνος* ad Aquilae nomen, cui protinus coniungitur, referrî: quod non fieret, si Aquilam ante posuisset.

CAP. XIX. v. 27. *Vel potius ne eius* μάλλον δὲ, non μέλλον τε legendum est.

CAP. XXVII. v. 9. *Quod tranquillitas praeteriisset* διὰ τὰ καὶ τὴν νησιῶν ἤδη παροληλυθέναι, Quod ieiunium iam praeteriisset. Sed quid ieiunium ad nauigandi periculum? Nam si ieiunium voces inedia, ea esse quae poterat? quum essent in portu, et posset amplissima insula suppeditare comitatum, et paullo post dicantur nauem exonerare frumento. Adde quod neque νησιῶν dicitur pro ἀσιτία, neque id cum verbo *παροληλυθέναι* quadrat: oportet enim inedia non praeteriisse, sed instare: neque id inedia, sed comitatus penuria dici deberet. Sin ieiunium dicas ieiunandi tempus, id neque nauticae rei conuenit. neque quidquam ad rem facit. Equidem dum diligentius narrationem hanc considero, suspicor non νησιῶν, sed νημελιῶν legendum esse, hoc est, a ventis tranquillitatem: nam id et cum narratione conuenit, et facile deprauari potuit a medioeriter docto, qui verbi *νημελιῶν* vim ignoraret.

PAVLI EPISTOLA AD ROMANOS.

ARGVMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM AD ROMANOS.

Pauli vocantur epistolae, propterea quod eas ille scripsit. Et per has quum eos quos viderat ac docuerat, admonet et corrigit, tum quos non viderat, instruere conatur ac docere, quemadmodum scire possunt, qui in eas incidunt. Hanc autem Romanis e Corintho scripsit, quum eos

nondum quidem vidisset, audisset vero de illorum fide, cuperet que videre eos. Et initio quidem laudat eorum fidem, quam videbat passim aduertiari. Deinde significat saepenumero propositum sibi fuisse veniendi ad eos, propter desiderium, quo erga eos adfectus erat, hactenus vero non licuisse. Ceterum docendi modo epistolam contexit, de vocatione gentium, et quod circumcisio temporaria fuerit, iam vero cessauerit, quod per Christum solutum sit delictum Adae, quod umbra legis transierit. Vocationem itaque gentium consequenter recto ordine factam esse ad hunc modum probat. Ostendit vniuersis hominibus insitam esse legem, et quovis circa doctrinam (legis) naturali iudicio ex ipsa rerum conditione Deum cognoscere posse. Quapropter et merito gentes priore loco accusat, quod quum ipsi cognitionem sui Deus ex operibus mundi patefecerit, et simul sempiternam potentiam suam quae verbum ipsum est, in quo et per quod omnia fecit, ostenderit, ipsi non cognouerunt ex creaturis Deum esse talium opificem, sed magis operibus illius diuinitatem adscribentes, creaturas potius adorauerunt, quam creatorem. Accusat autem et Iudaeos, ut qui legem non seruauerint, immo per transgressionem legis Deum magis debonestauerint. Atque ita utramque partem, tam Iudaeos quam gentes arguit, et sub iniquitate transgressionis concludit, ut ostendat omnes pares esse factos inter se, ex aequo reos, et redemptionis egentes. Deinde, merito et gentium factum esse vocationem ex eo declarat, quod gratia et redemptio aequaliter contigere et Iudaeis et gentibus, vocatione vero gentium facta, necessario cessasse circumcisionem et legis umbram. Nam Abraham, inquit, non circumcisione sed ante circumcisionem iustificatus, nominatus est Abraham, quoniam futurum erat, ut fieret pater multarum gentium, secundum fidem quae erat in praeputio. Circumcisionem autem postquam iustificatus erat, accepit in carne, ut signum esset posteris, ex ipso secundum carnem nascituris, quod desitura esset circumcisio, quando gentes fierent filii Abrahae, inciperentque viuere secundum fidem Abrahae, in qua ille quum adhuc esset in praeputio, iustificatus est. Etenim illorum gratia, quum antea dictus esset Abram, vocatus est Abraham. Erat autem necessarium, ut venientibus rebus praesignatis, desineret signum. Quapropter si qui cogunt gentes circumcidi, iidem tollant et nomen Abraham, et vocent eum Abram. Si vero Abraham vocatus est a Deo, non oportet gentes circumcidi, immo ne Iudaei quidem secundum carnem amplius circumcidendi sunt, ut firmum sit nomen Abrahae, voceturque pater multarum gentium, ferendum enim posthac non est, ut quisquam circumcidatur, quum sufficiat fides Abrahae, nec opus sit ulla legis umbra. Non enim iustificatur quisquam ex talibus, sed ex fide, quemadmodum et Abraham. Postquam ista ad hunc modum probauit, iterum ostendit, quod nec Israeli nec gentibus alia possit ratione redemptio et gratia obtingere, nisi primum illud et vetustum peccatum, quod per Adam in omnes mortales peruenit, soluatur: deleri autem per alium non posse, nisi per filium Dei, per quem et ab initio maledictio facta sit. Neque enim

enim

enim possibile erat, ut alius delictum hoc solveret. Deinde scribit, quod nullo alio pacto factum sit, quam ut, corpore adsumto, filius Dei fieret homo: ut corpus hoc, inquam, quod iisdem nobiscum passionibus obnoxium esset, pro omnibus offerret, et omnes a morte liberaret. Et quemadmodum per unum hominem peccatum in mundum ingressum est, ita et per unum hominem ad omnes mortales gratia perveniret. Deinceps vero tanquam bonus oeconomus Iudaeos consolatur, quod legit transgressores futuri non sint, si in Christum credant, his vero qui ex gentibus crediderant, edicit, ne contra Israel em insentur, sed cognoscant se veluti ramos radici, ita Iudaeis esse insertos. His absolutis sermones hortatorios ad docendum bonos mores subtextit, atque ita epistolam finit.

A D N O T A T A.

CAP. I. v. 3. *Quod ad carnem attinet*) σώμα in sacris litteris aliquando corpus esse, declaravimus in Genesi. Nonnumquam significat rem corporatam: vnde πᾶσα σὰρξ, omnes homines, aut etiam omnia mortalia. Inde in Ioann. 8. κατὰ σάρκα γενέσθαι, quod solet dicere Paulus κατ' ἀνθρώπων. Itaque possis hoc verbum latine humanitatem, aut humanam conditionem, siue naturam appellare, aut etiam corpus. Nam in huius epistolae cap. 7. Paulus dixit: τὰς πράξεις τῆς σαρκός, pro τῆς σαρκός. Hinc σαρκίος idem qui humanus; terrestris, corporalis: cui opponitur πνευματικός, qui latine diuinus, a diuino spiritu rite dici potest. Sed quum omnibus artibus permittantur sua vocabula, nobis permitti debet, ut saltem in translatione carnem et spiritum, sicubi videbitur, appellemus, ne quem offendamus: sic tamen, ut id citra superstitionem faciamus. Quum enim Paulus ipse eadem de re non semper idem verbum ponat, nos quoque in verbis cogi non debemus, modo de re constet.

7. *Omnibus qui Romae estis, gratiam et pacem*) Ad verbum sic legitur: Gratia vobis et pax: qui hebraeus est in accusatiuum latino more mutandus. Pacis autem vocabulum in salutationibus apud Hebraeos poni, et salutem latine dici posse, alias ostendi. Sed id fieri non semper necesse est, praesertim vbi cum aliis coniungitur.

13. *Ut profectum aliquem apud vos quoque faciam*) καρπὸν vocat προκοπήν, scilicet Euangelii: ut apud Philipp. 1. vbi vtrumque eadem de re ponitur. Inde καρπολογεῖσθαι, hoc est proficere, dicitur Euangelium, Coloss. 1.

14. *Doctis ac imperitis debeo*) σοφός etiam Graecis; ut σοφὸν Hebraeis, non solum sapientem, sed et doctum declarat: et apud Latinos olim, teste Cicerone iidem erant docti, qui sapientes.

CAP. III. v. 25. *Fidem habentes iustificet*) Verbum hoc etiam Ciceronianis ferendum videtur: nec enim durius est, quam turpificare. Idem dico de propitiatorio, et praepunito: quae cur minus quam decretorius, et capitatus, et hastatus, et clipeatus dici possint, non video: praesertim quum huiusmodi verba et saepe occurrant, et ad rem significantius exprimendam pertineant. Iam fidei vocabulum, ut nos in hoc argumento vtimur, etiam latine poni, docuit Budaeus, adductis ex antiquitate exemplis. Si enim fidem habere Christo, recte dicitur: cur ea res fides dici non possit, nulla causa est: ne eorum superstitioni obtemperemus, qui volunt persuasionem appellari: quum id verbum nec vbique quadret, nec prorsus idem declaret.

claret. Nec enim idem plane est persuasio, quod fides aut fiducia: nec possis dicere, Persuasionem habeo Christo: quomodo, Fidem habeo Christo, aut fiduciam habeo in Christo collocatam. Neque, Magna est tua persuasio: quemadmodum, Magna est tua fiducia, aut fides. Denique paucis locis persuasionem pro fide recte dixeris, et ea proprio nomine *πειποιήσις* appellatur, et cum fide coniungitur, ad Ephes. 3. Iam vero, si auctoritate utendum est, non video cur hac in re sit repudiandus Iacobus Sannazarius, poeta, vel cum paucis antiquorum conferendus, et idem in verborum delectu etiam ad superstitutionem diligens, apud quem sic discedentem Gabrielem adloquitur Maria:

Iamiam vince fides, vince obsequiosa voluntas.

29. *Qui et circumcisionem fide, et praeputium per fidem, cet.)* Hoc est, circumcisos et praeputiatos: quomodo academia et iuuentus pro academicis et iuuenibus dici solet. Quod autem aliter vertimus in cap. 1. in causa fuit sententiae conditio. Sic enim illic ad verbum legitur: *Quod si praeputium legis instituta conseruet, nimirum eius praeputium pro circumcisione habebitur.* Vbi relatiuum Eius, masculinum est in graeco sermone, quum praeputium *ἀκροβυστία* fit femininum: ex quo apparet, praeputium pro praeputiato dictum, ut cum relatiuo conueniat: id quod Hebraeorum more factum est, qui rara habent huiusmodi a substantiuis adiectiua: itaque a substantiuis utuntur pro eis. Idem fit saepe in nomine *ἔθνος*, quod gentem significans ponitur pro extraneae gentis hominibus: vt Actor. 15. Et gentes omnes, qui a nomine meo denominantur: vbi graece Gentes neutrum, Qui masculinum est.

CAP. IV. v. 5. *Qui fontem iustificat* *ὕψω* quandoque fontem, et qui alteri facit iniuriam, declarat: vt Exod. 2. In ea notione positum est hoc loco vocabulum *ἀσεβής*, vt et cap. 5. vbi idem est *ἀσεβής* et *ἀμαρτωλός*.

12. *Non iis solum, qui sunt a circumcisione* *τοῖς ἐκ ἐκ περιτομῆς μόνον*, dictum est, pro, *ἔ μόνον τοῖς ἐκ περιτομῆς*, vt recte vertit vetus interpres: sicut ad Thessalon. 1. *ἀφ' ὑμῶν γὰρ ἐξήγηται ὁ λόγος τοῦ θεοῦ, ἔ μόνον ἐν τῇ μακεδονίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ ἡ πίστις ὑμῶν ἐξεδήλυθεν*: pro, *ἔ μόνον γὰρ ἀφ' ὑμῶν*, cet. Talem verborum transpositionem inuenies et 2 Timoth. 2. vbi nos vertimus: Laborandum agricolae est, cet. et ad Hebraeos 11. Est autem apud Paullum paullo perturbatior sententia, quae sic nucleari potest: Abrahamus pater est omnium fidentium. Sunt autem fidentium duo genera, praeputiati, et circumcisi. Non solum circumcisorum fidentium pater est, sed etiam praeputiatorum fidentium. Eadem sententia paullo post sequitur: Non solum quae a lege, verum etiam quae ab Abrahami fide fit, qui noster omnium pater est. Sed quomodo pater est, (dicit aliquis) quum sit mortuus? An patrem habemus mortuum? aut is pater dici potest, qui non est? Nam haec pugnancia sunt, eundem esse et non esse. Interiisse, est non esse: patrem esse, est esse. Ergo idem qui interiit pater esse non potest. Ad haec respondet Paulus: Pater est noster non apud nos, quibus non viuunt: sed apud Deum, cui viuunt (ei enim viuunt omnes) et a quo reuocandus est in vitam. Itaque Deus eum iam vocat Multiparentem (hoc enim declarat Abrahami nomen) perinde ac si iam esset multiparens, quum tamen nondum sit nobis, sed futurus est: nam a Deo reuocabitur in vitam. Nunc iam est Deo, cui sunt omnia praesentia. Similis est et illa Luc. 20. Christi sententia: Viuentium Deus est, non mortuorum: quippe quum ei vivant omnes: de qua ibi ideo nihil scripsi, quod eam nondum intelligebam: videbatur enim animorum immortalitatem ostendere, quum de resurrectione disputaret. Quamquam ne nunc quidem

de

de ea adfirmabo: tantum dicam, quid mihi venerit in mentem. Quum dicatur Abrahami, Iſaaci, et Iacobi, neceſſe eſt vt aut illi viuant, aut Deus fit mortuorum Deus. Atqui mortuorum eſſe Deum, eſt nullius eſſe Deum, quum mortui non ſint. Neceſſe eſt ergo, vt illi viuant. Sed non viuunt. Fateor, non viuunt hominibus: quibus tantum praefens vita, praefens eſt: ſed viuunt Deo, qui eos in vitam reuocabit: quae vita nobis futura. Deo praefens eſt. Ergo erit mortuorum reſurrectio. His Chriſtus Sadducaeos refellit. Sed quid ſit omnes Deo viuere, et ei omnia eſſe praefentia, adhuc manet obſcurius. Nos ſic conabimur exponere. Formicae praefens eſt terra in palmi longitudinem: quoniam humili corpore, non cernit longius. Homini praefens eſt (exempli gratia) in decem palmorum longitudinem. Ita quidquid eſt intra vnum palmum, id formicae praefens eſt, nouem palmi ſunt abſentes. At homini et vnus ille palmus, et reliqui nouem, praefentes ſunt. Ita ſit, vt idem et formicae abſens, et homini praefens ſit. Adducam aliam ſimilitudinem. Fluit aqua Rheni. Eius paruula portio mihi nunc praefens eſt, quae paulo ante praefens erat Schaſufianis, eadem paulo poſt praefens erit Argentinenſibus. At Sol totum hoc ſpatium praefens habet, tamque ei praefens Argentina eſt, quam Baſilea. Sic tempus fluit, vt aqua: temporis pars ea, in qua ſumus, nobis praefens eſt: at Deo, qui maximus eſt et ſempiternus, vniuerſum tempus, et quod fluit, et quod eſt, et quod erit, praefens eſt. Ita quod reuiuifcet aliquando, et viuat Abrahamus, id nobis abſens et futurum eſt. At Deo id tempus, et proinde ea res, praefens adefit. Vide 4. Eſd. 5. vbi Dei iudicium circuli ſimile dicitur. Haec ego caligantibus animi oculis dico, non adfirmo.

CAP. V. v. 7. *Nam pro viro bono fortassis aliquis mori ſuſtineat*) Rationem reddit, cur dixerit Vix: quaſi hoc dicat: Quod dico vix quemquam pro fonte mori: ideo vix dico, quoniam non omnino nego fieri poſſe, vt aliquis (tameſi rarus) inſontis bonique viri cauſa mori ſuſtineat: fieri enim poſteſt. Sed ſontis cauſa mori nemo ſuſtinet, hoc Chriſti proprium eſt, et amoris inauditi. Vocat autem eundem *δικαιον* iuſtum, quem *ἀγαθόν* bonum. Nam *δικαίος* a iuſtitia dicitur, a qua viri boni denominantur: et eum opponit *ἀσεβῆ*, ſiue *ἀμωτοῦλῶ*.

CAP. VI. v. 3. *Quicumque ſumus Chriſti Ieſu nomine baptizati*) *ἐς χριſτὸν* dixit, quomodo *ἐς τὸ νόμον*, aut *ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ χριſτοῦ* alias dici ſolet: ſed durius dixit, hebraico more: ſicut I Corinth. 10. *ἐς τὸν μωſῆν ἐβαπτίſαντο*. Mollius cohaeret cum re, quam cum perſona: vt I Corinth. 12. dicitur, Vnum in corpus loti ſumus: hoc eſt, vt unum corpus efficeremur. Sed et in perſona propterea dici ſolet, quod apud Hebraeos perſonae nomen ſaepe pro re ponitur: vt ſit in Chriſtum, aut in Moſem lauari, idem quod, ad Chriſtianitatem, aut ad Moſaitatem: hoc eſt, vt Chriſtianus aut Moſaicus ſias. Sic in Chriſto eſſe, aut mori, aut viuere, et cet.

4. *In paterna gloria reſurrexit*) Hoc eſt, glorioſus. Dixit autem *διὰ τῆς δόξης*, pro *ἐν τῇ δόξῃ*: vt cap. 4. *τῶν πιſευόντων δι' ἀποθνήſκειας*, pro *ἐν ἀποθνήſκει*: quomodo *διὰ βίης*, in vita dicitur. Atque vt idem eſt, per omnem vitam, et in omni vita: ſic idem hoc loco eſt, *διὰ δόξης*, et *ἐν δόξῃ*. Sed latine per gloriam, quomodo per vitam, eadem notione dici non poſteſt.

7. *Vt peccati corpus aboleatur*) Hoc eſt, vt peccatum aboleatur, quod corpus eſt: id eſt, ſimilitudinem habet corporis, in eo, quod quemadmodum corpus morte, ita peccatum vitae renouatione aboletur. Vide animaduerſa ad Coloff. 1.

16. *Cui vos ipſos ſeruos praebetis obediendo*) *ἐς ἰπικολῶν*, Hebraeorum more dictum eſt, apud quos Lamed littera gerundii vim habet. 17. *Et*

17. *Ei doctrinae rationi, quae vobis tradita est) εἰς ὃν παρεδόθητε τύπον, pro εἰς τύπον ὃς ὑμῶν παρεδόθη.* Sicut ad Galat. 2. *πιστεύουσι τὸ εὐαγγέλιον, pro, εὐαγγέλιον ἐμοὶ πεπίστευται.* Atque ita loquuntur Graeci et in hoc verbo, et in aliis: *ἐγχαρίζομαι ὑπὸ σα τὴν βίβλον, pro, σὺ ἐγχαρίζεις μοὶ τὴν βίβλον.* Tale quiddam in 2 Corinth. II. declarabimus.

CAP. VII. v. 4. *Vos quoque perempti estis legi)* Quum legem viro, et homines mulieri comparauerit, videtur hic dicendum fuisse, Vobis perempta lex est; vt conueniat similitudo hunc in modum: Vt mulier, viro mortuo, libera est: sic vos, lege mortua, estis a lege liberi. Sed intelligendum est, haec sic inter sese conuerti, vt sit idem: Vos estis legi mortui, et Vobis mortua lex est: vt vos nihil rei cum lege habeatis, et lex nihil vobiscum rei habeat, non magis quam viui cum mortuis, aut contra.

CAP. VIII. v. 20. *Per eum qui eam sibi submitit) διὰ τὸν ὑποτάξαντα, pro διὰ τῆ ὑποτάξεως* dictum est: vt paullo ante *διὰ ἀμαρτίαν*, quod ex sententia patet. Declarat enim quod dixit, Non sua sponte: hoc est, ab alio: quod si diceret, Propter alium, posset id et sua sponte, et tamen propter alium fieri. Iam *διὰ* cum accusatiuo in hanc sententiam poni, etiam apud auctores profanos video: vt in Socratis Panegyrico, vbi *δι' ἧν ἐσώθησαν*, pro *δι' ἧς ἐσώθησαν* dici, adnotauit Hieronymus Wolfius, eius interpres. Atque idem mihi ostendit, bis eodem modo locutum Demosthenem in fine orationis pro Megalopolitanis.

CAP. IX. v. 12. *Maiores seruiet minori)* Sanctus Apostolus Paulus explicans materiam Electionis et Praedestinationis, adlegat verba Domini, ad Rebeccam iam grauidam, Gen. 25. Intellige autem haec non de Esau et Iacobo dicta (nam si carnem spectes, Esau Iacobo non seruiuit) sed de duabus gentibus inde profecturis, vt ostendunt Dei verba, qui non dicit Rebeccae, duo homines: sed *duae gentes sicut in ventre tuo.* Iam quod mox subiungit Paulus, *Iacobum amauit, Esauum vero odio habuit*, non sic accipiendum est, quasi fuerit dictum antequam nati essent pueri, sicuti superius oraculum: quum hoc fuerit dictum multis post saeculis per Malachiam, et quidem dictum item non de duobus hominibus, sed populis, vt apparet in Malachia, cap. 1, v. 1. Non enim dixisset Deus de re futura, Amari sed Amabo: sicut in superiore oraculo, quod de re futura edebatur, dictum est, Seruiet. Cur autem Esauum, hoc est malos, oderit, et Iacobum, hoc est bonos, amet Deus, patet ex Deut. 9. vbi sic populum adloquitur Moses: *Non propter iustitiam vestram, vos illorum terrae possessionem inuaditis, sed gentes illas Deus propter ipsarum vitia vobis euertit: tum vt id praestet, quod maiores vestris iurauit.* Item cap. 10. *Deus maiores vestros amore complexus, eorum posteritatem, hoc est vos, ceteris omnibus anteposuit nationibus.* Ex his apparet, eos, qui amantur et eliguntur, eligi gratuita Dei benignitate: ex qua electione proficiscatur salus, hominibus vitam electione sua dignam agentibus: eos autem, qui odio sunt, et repudiuntur, repudiari propter sua peccata, vt sit vera illa sententia: *Pernicies tua a te est, Israel, salus autem a me, Ose. 13.* Itaque quod Esau odio est, id fit propter eius peccata: quod Iacob amatur, id Dei bonitatis et gratiae et electionis est. Sed quid sit quod dicit, *Quem vult indurat*, magna quaestio est. Quaeso te lector, vt quae dicam, audias benigno animo, et rationes ante diligenter et amice perpendas, quam repudies. Loquitur Paulus de Pharaone, cuius cor indurasse Deus dicitur. Quid sit autem indurare, aut ex verbo cognoscendum est, aut ex sententia. Ex verbo certo cognosci non potest, siquidem Exod. 9. dicitur Deus indurasse cor Pharaonis: et in fine eiusdem capituli, dicitur Pharaon indu-

indurasse cor suum, quae verba pugnancia sunt, quemadmodum in Psalmis dicitur: Nolite obdurare corda vestra: vt si ex verbis contendas, hominem a Deo indurari, quia sic scriptum sit: alius possit item ex verbis contendere, hominem a semetipso indurari, quia sic scriptum sit. Itaque ad sententiam recurrendum est, quam sic perpendamus. Omnes Adamo prognati habent cor durum et lapideum, id quod ostendit Ieremias cap. 17. dum dicit, omnium malitiosissimum esse cor hominis. Et Ezechiel cap. 36. vbi Deus dicit sese eis exemturum esse cor lapideum. Nam lapideum cor eximere non posset, nisi haberent cor lapideum. Quod si Pharaonis cor erat natura lapideum, non magis poterat a Deo, vel a seipso indurari, quam lapis, nisi prius fuerat mollium, quod non fuit. Itaque quod dicitur a Deo indurari, id videtur idem esse quod non molliri, sed in sua duritate relinqui, vt quemadmodum non prodesse viduis, pro nocere viduis dictum est: vt Iob. 24. ita contra, nocere iis dicatur Deus, quibus non prodest: et eos indurare, quos non mollit. Quod autem scribitur Pharaon ipsemet indurasse, siue obstinasse, aut obfirmasse cor suum, significatur, eum scientem et volentem durasse, et retinuisse cor durum et pertinax, neque se molliri noluisse, quum ita conuinceretur miraculis, vt confessus fuerit Mosis, se peccasse. Hanc interpretationem neque a verbis, neque a sententia discrepare, sic ostendimus: Matth. 6. Ne inducas nos in tentationem, est, Ne patiari nos tentari, aut tentatione vinci, vt sit idem, inducere in tentationem, quod, non liberare a malo: hoc est, a duritate et peccato nostro, vt iam sic dicere liceat, Ne indures cor nostrum, hoc est, ne relinquis nos in innata duritate cordis nostri, sed nobis cor carneum et obediens dato. Sic Iob. 39. dicitur Deus priuauisse struthiocamelum sapientia: hoc est, non donasse, sicut ipsemet ibidem interpretatur: nunquam enim habuit struthiocamelus sapientiam. Item cap. 17. dicitur Deus eripuisse ingenium amicis Iobi: hoc est, non dedisse. Iam vero quum Deus neminem tentet, hoc est, ad peccandum impellat, sicut scripsit Iacobus, in Ep. c. 1. Pharaonem certe non tentauit aut indurauit, sed tentari et durum manere passus est. Neque vero grauius punire potest hominem Deus, quam si eum deserat, et in duritate sua relinquat, quemadmodum terras grauius adfiggere non possit, quam si solem et lucem eis adimat, sicut ademit Aegyptiis per triduum. Sic punit vineam suam in Es. 5. non eam ipse vastando, sed sepe et pluuia priuando, et vastari permittendo. Sic Iobum adfligit, priuatque facultatibus, non ipse id faciendo, sed a satana fieri permittendo. Sed tamen cur aliquem relinquat Deus in duritate sua (quae poena est grauissima) quum alios misereatur, quaestio est: ad quam breuiter responderi potest, quod supra adduximus ex Deuter. 9. aut quod scriptum est in Decalogo: vbi dixit Deus: se misericordiam facere iis, qui ipsum amant, et eius praecepta exsequuntur, punire autem eos, qui ipsum oderunt, Exod. 20. aut quod scripsit Paulus ad Romanos. Quia quum Deum cognouissent, non vt Deo dignum erat honorarunt, sed veritatem in iniustitia suppresserunt, hanc ob rem permisit eos Deus in turpes libidines, Haec est induratio, cuius causam quum hanc tradat Paulus, non est quod aliam putemus. Itaque quod Pharaonem puniuit, ideo puniuit, quia Pharaon Iouam oderat: id quod ostendit illa crudelitas, qua saeuiebat, ante aduentum Mosis, in Israelitas, quae certe non a Deo, sed ab ipsemet Pharaone proficisebatur. Itaque primo congressu induratus est a semetipso. Mosis dixit Exod. 5. Nescio quis sit Ioua: et propter suam improbitatem relictus fuit a Ioua, atque ita malo spiritui emancipatus, sicut de Saulo legimus, eum, quia Deo obedire noluisse, derelictum fuisse a bono Dei

Dei spiritu, et porro correptum a malo, ita vt deinceps semper abierit in deterius. Itemque 2 Par. 25. de Amasia, qui quia Idumaeorum Deos colerat, deseruit a Deo, ita vt Iouae non obtemperauerit. Itaque quod dicit Paulus, *Quem vult indurat*, non est hic consistendum: sed quaerendum porro, quemnam velit indurare. Vult autem indurare eos, qui ipsum oderunt, et ei obedire nolunt: vt eius indurationis, siue desertionis causa sit non Dei libido, qui nihil facit sine iusta causa, sed hominis atgressa contumacia. Hoc indicauit Christus, dum Matth. 23. dixit: Quoties volui congregare filios tuos, et tu noluisti? Hic vides, prauam Hierosolymae voluntatem in causa esse, quo minus seruetur: quum tamen Christus eam seruare vellet: Itaque sequitur induratio: Et. 6. Obdura cor populi huius, vt videntes non videant. Iam vero quod dicit Paulus de figulo, lege lector, antequam progrediare, Ieremiae cap. 18. et Ezech. 33. et ea diligenter perpende: non te poenitebit. Inuenies enim hanc sententiam. Deus habet homines in manu, sicut figulus lutum. Si quis vitam suam corrigere, et Deo obedire non vult, eum Deus perdit: sicut figulus vas perdit, in quo aliquid vitiosum esse contigit. Et quemadmodum figulus nullum vas facit, vt id perdat (tamen si posset, sed non vult abuti suo luto) sed tantum perdit ea quae bona non sunt, quum tamen ea fecisset vt bona essent (vellet enim bonus artifex, omnia sua vasa esse bona) sic Deus nullum hominem creauit, vt eum perderet: sed tantum perdit eos, qui boni esse nolunt: quum tamen eos creasset, vt boni essent. Vellet enim omnes homines esse bonos, et saluos fieri: quum sit ipse bonus, et omnia bona creauerit. Item quemadmodum figulus ex eadem creta vasa facit alia ad vsum mensae et rerum honestarum, alia ad vsum culinae aut excrementorum: sic Rom. 9. Deus alios homines condidit, vt essent in Christi corpore quasi oculi, quidam aut aures, aut manus, vt Prophetas et Apostolos: alios vt essent quasi pedes, aut immundae partes, vt ceteros minus excellentes Christianos, quibus non tantum dotes largitus est. Sed intelligendum est, aliud esse vas frangi, aliud ad res inhonestas creatum esse. Quodlibet vas, si malum est, frangitur, siue ad honesta siue ad inhonesta factum sit, etiamsi sit aureum, vt apparet Ierem. 22. vbi sic Deus loquitur: Etiamsi esset Conenias annulus in dextera manu mea, inde te detraham, et cet. Rursum quodlibet vas, si bonum est, seruetur etiam, si sit ad res inhonestas conditum. Dicit tibi figulus: Ego nullum vas vellem frangere: sed si quod malum esse contigit, ostendo potestatem meam id frangendo. Dicit magistratus: Ego nullum ciuem vellem interficere, vellem enim omnes esse bonos: sed si quis latro est, ostendo meam potestatem eo interficiendo: et dum volo ostendere quid possim, eligo aliquem facinorosum, quem puniam. Sic dicit Deus Ezech. 33. Nolo mortem peccatoris, sed magis vt conuertatur et viuat. Nolo vt quisquam sit malus, ideoque improbitatem veto. Sed si quis vetante et nolente me, sua sponte malus est, eum ego deligo ad exserendam in eum iram potentiamque meam. Quod si quis a me propter sua peccata perditur, non est quod me accuset, et dicat: Voluntati eius quis resistat? Voluntati meae resistere nemo potest. Non est autem mea voluntas, vt aliquis peccet, aut etiam vt quum peccauerit, moriatur: sed potius corrigatur et viuat. Sed si quis corrigere se non vult, eum ego punire et volo, quia ipse in peccato perseuerare vult: et possim, quia habeo summam in omnes potestatem. Quod autem dicit Paulus, irae vasa ad exitium condita: non sic accipiendum est, quasi Deus hominem aliquem ad hoc nominatim creauerit, vt eum perderet. Creat quidem Deus alia vasa ad res honestas, alia ad res inhonestas, sed

sed

sed ad res inhonestas creata vasa non perduntur, quin diligentius quam cetera teguntur: sicut membra corporis, quae inhonesta videntur: tamen ipsa nullum corporis membrum inhonestum est, nihil enim inhonestum condidit Deus: et quemvis locum habere in domo Domini, est honestum locum habere: nullus enim ibi locus est inhonestus in oculis Dei, sed dicuntur illa humano more. Sed ad exitum condita vasa dicuntur ea, quorum exitus et finis est exitum. Ostendit hoc Paulus, dum dicit: Tulit multa cum patientia irae vasa. Si enim cum patientia fert illa Deus, certe dolet ei res: et si dolet, non placet: quemadmodum magistratus fert multa cum patientia improbum aliquem, expectans dum ille se corrigat: neque placet magistratui, ut committat ille facinus aliquod capitale: neque ideo eum patienter fert, ut postea interficiat. Quod si ille postea sua culpa interficiatur, dici poterit ad supplicium conditus, aut referuatus, quia talem habuerit exitum: non quia ideo sit conditus. Tales locutiones passim occurrunt in sacris litteris, ut Leuitic. 20. *Si quis dederit progeniem suam Molocho, lapidetur: quia progeniem suam dederit Molocho, ut sanctuarium meum pollueret.* Atqui non eo consilio immolabant Israelitae natos suos Molocho, ut Domini sanctuarium polluerent, sed ut Molocho colerent: verum inde eueniebat, ut pollueretur sanctuarium Domini. Item Numer. 32. *Et ecce vos surrexistis pro patribus vestris, additamentum improborum, ut ira Iouae insuper in Israelitas augeatur.* Non enim in animo habebant Rubenitae augere iram Iouae, sed sibi prospicere: verum inde consequbatur ira Iouae. Item Es. 23. *En terram i lam Chaldaeam Assyrii condidere Siluanis.* Non enim eo animo condiderant Babyloniam Assyrii, ut in ea habitarent Siluani: sed is fuit euentus. Sic Prou. 16. Deus creasse malos dicitur ad diem ipsorum ruinae, quia is est euentus, non creationis consilium. Hoc loco surgit ingens, et multum agitata quaestio, de destinatione siue praedestinatione: de qua equidem tacere mallet quam loqui, nisi viderem multos in viam latam declinare. Itaque quo reuocentur, si fieri potest, in angustam viam, dicam ea, ad quae me sensus ipse tenorque sacrarum litterarum impellit. Iudicium erit Dei et piorum. Veritas in medio quaerenda proponitur: eam quaerere, et quid sentias dicere, non est nefas. Haec credere nemo cogetur: fides est libera. Primum quid sit destinare, dicendum est: deinde cui rei destinatus sit homo. Destinare (quod in sacris litteris προορίζω aut τὸ θέλω dici solet) est animo aliquid statuere, facere, ut destinare argillam faciendum vasi, est ita deliberare: volo ex hac argilla facere vas. Destinare aliquem neci, est ita cogitare: volo efficere, ut hic homo moriatur. Destinantur autem alia cum conditione, alia certo et sine conditione; quae utraque destinatio in Deo cernitur. Nam quum diceret, *Faciamus hominem*: destinabat certo et sine conditione, creationem hominis. Item quum diceret, *Semen feminae conteret caput tuum*: destinabat aduentum Christi sine vlla conditione, id quod ostendit Paulus, dum 2 Cor. 1. dicit, Dei promissiones de Christo esse Amen: hoc est, certas, ratas, inimitabiles. Rursum quum collocabat hominem in Paradiso, ut eum coleret et tueretur, et tamen mortem ei minabatur, nisi ab arbore scientiae boni et mali abstineret, destinabat eum vitae cum conditione, videlicet si obediret. Hinc videmus, cui rei destinatus fuerit homo, videlicet beatae vitae in Paradiso transigendae, dummodo a fructu vetito se contineret. Itaque Dei consilium et intentio, dum diceret, *Faciamus hominem ad imaginem nostram*, fuit, creare hominem qui beatus futurus esset. Haec est hominis praedestinatio, videlicet ad vitam beatam. Nam viuere in Paradiso, est viuere beatum.

Iam an omnes homines ei vitae destinati sint, videamus. Constat omnino eidem rei destinatas esse aues omnes, cui destinatae fuerunt aues primae a Deo creatae, videlicet vt per aerem volent et propagantur, quod idem dico de ceteris animantibus, neque non de stirpibus: Quod si idem fit in hominibus, sunt omnes homines eidem rei destinati, cui fuit destinatus primus homo. Si enim tantas vires habuit illa ad mortem accidentalitatis destinatio, qua Deus Adamo mortem minatus est, si vetito fructu vesceretur, vt ad omnes homines propagata sit inde mors: non dubium est, quin illa prior et Deo amicior ad vitam destinatio (propter quam nominatim creauit hominem) pertineat ad omne semen Adami. Non enim potest destinatio ad mortem latius patere, quam destinatio ad vitam. Si sumus omnes in Adamo lapsi, stetimus omnes in Adamo antelapsi. Labi enim nemo potest, nisi qui stetit. Quod si stetimus, eadem conditione stetimus, qua primus homo, eidemque vitae omnes destinati fuimus. Si enim creati fuimus ad imaginem Dei, vt bestiiis et terrae imperaremus: etiam creati fuimus, vt in Edenis, hoc est voluptatis et beatae vitae pomario, degeremus. Hac enim destinationis parte, cur potius fraudemur, quam alius, nulla causa est. Hoc pacto loquitur auctor ad Hebraeos cap. 7. qui dicit Leuim decimatum fuisse, hoc est decimas soluisse (scilicet Melchisedeche) in lumbis Abrahami patris sui. Quod si Leuis, qui nondum natus erat, decimas soluit in lumbis Abrahami: etiam nos omnes qui nondum nati eramus, beatae vitae destinati fuimus in lumbis Adami. Hinc apparet, omnes homines esse beatae vitae destinatos, idque est Dei bonitate dignissimum. Si enim nemo tam malus est, vt velit filium gignere ad patibulum: quanto minus dignum Dei bonitate est, vt voluerit aliquem hominem gignere ad miseriam sempiternam. Si vos, qui mali estis, tamen scitis bona dona dare filiis vestris: quanto magis pater vester caelestis, qui bonus est? Quod si hominem creasset Deus non liberae, sed seruae voluntatis, nunquam potuisset homo eligere malum et peccare. Deus enim (qui nihil vult nisi bonum) eum semper ad bonum impulisset. Apparet hoc in terra, quae quia non est creata liberae voluntatis, sed vt hominis imperio serua subiaceret, non potest non obedire Deo, et stirpes adfidue gignere: Sed quum homo ad imaginem Dei, imperaturus orbi crearetur, oportuit eum (sicut filium Dei, et orbis Imperatorem decebat) esse liberae voluntatis. Iam quemadmodum filius, dum in patris semine, aut in matris utero est, vincus est: sed postea natus, euagari potest, etiam nolente patre, quoniam pater eum domi vincum non tenet: sic Adam, dum crearetur, nihil poterat, sed postea creatus, multum in vtramque partem poterat, quippe quem Deus liberum relinqueret, et verbis, non vinculis, regeret: quae verba quum eum mouerent, non cogere, poterat vel peccare, vel non peccare. Peccasse autem volentem, arguit Deus, qui dicit eum vxori magis obediuisse, quam ipsi Deo. Nam obedientia certe voluntaria est. Nolente Deo peccasse, ostendit praeceptum, quo Deus vetuerat, ne fructum illum gustaret, vt enim hominis, sic et Dei voluntas cognoscitur ex praecepto. Idem ostendit reprehensio, quum dicit Deus, eum non obediuisse sibi, ex quo intelligitur Dei voluntatem fuisse, vt non gustaret fructum illum. Ex his apparet Adamum peccasse, non destinatione Dei (qui peccatum non vult) sed voluntate culpaque sua, nulla necessitate cogente. Dicit aliquis: Sed si Deus noluisset, eum, quo minus peccaret, impedire potuisset: Fateor, si eum stirpem, non hominem creasset: aut si eum statim interfecisset. Sed hominem creare, et eundem vel ad peccandum, vel ad recte faciendum cogere, perinde fuisset, atque auem

auem creare, et ei liberum volatum adimere, hoc vero esset non auem, sed aliud quiddam creare. At enim Deus potest omnia quae vult: Fateor, sed nihil vult absurdum (etiamsi homines multa eius opera absurda iudicent) aut quod fieri non possit. Itaque vt Adam peccandi, aut non peccandi potestatem haberet, fuit voluntatis Dei: sed vt non vtrumlibet posset, et tamen liberam voluntatem haberet, hoc esset absurdum, et perinde ac si dicas, potest et non potest. Igitur quod peccare potuit, hoc habuit a Deo: sed quod peccare voluit, hoc habuit a seipso. Exempli gratia: Possum interficere hominem: hanc potestatem habeo a Deo, qui me fortem et ingeniosum creauit, quae potestas mala non est: sed si interficio, abutor ea potestate, tamquam gladio, qui mihi non ad eum vsum datus est, et tamen ita datus est, vt eo possim vel vri vel abuti, nec alia conditione dari potuit, vt quidem est natura gladii, qui aequae nocere potest atque prodesse, quantum sit bonus: sed regitur eius arbitrio, cui in manu est, non eius, qui eum fecit aut tradidit. Itaque aut non tradendus est, aut ea conditione et periculo tradendus est. Talis fuit illa Adamo data libertas. Dicit aliquis: Praesciebat Deus eum peccaturum, ergo aliter euenire non poterat. Respondedo, aliud esse scire, aliud efficere. Sciebat Deus fore, vt ego hodie domo exirem: sed me exire non coegit, fuitque mihi liberum vel exire, vel non exire. Non enim quia ipse sciebat, ideo ego exiui: sed quia ego exiturus eram, ideo ipse praesciebat. Non enim pendet res siue praeterita siue futura, a scientia: sed scientia a re. Scio ego heri spirasse ventum: scio et hinc ad sex menses fore aestatem: sed neque ventus spirauit, quia ego eum spirasse scio: neque aestas erit, quia ego fore scio: sed contra, quia aestas futura est, ideo eam ego fore scio: et quia ventus spirauit, ideo eum ego spirasse scio. Iam vero qui putant, res omnes non aliter fieri posse quam fiunt, longe errant. Poterent Christus (sicut dicit ipsemet Matth. 26.) obtinere a patre duodecim legiones Angelorum, tamen non obtinuit, et sciebat pater eum non oraturum, tamen poterat orare: *ergo fieri aliquid potuit, quod factum non est.* Habebat Pilatus potestatem vel dimittendi vel crucifigendi Christum, id quod Christus non negat: tamen non dimisit, quum posset, Ioan. 18, 4. Denique si scientia Dei seruas redderet omnes actiones, oportet non solum Christum, sed etiam ipsum Deum eius patrem esse seruum, vtpote qui sciat quid facturus sit. Sed non ideo facturus est, quia scit: sed ideo scit, quia facturus est, habetque liberrimam facienda aut omittendi potestatem. Quum volunt lacrae litterae homines ad earum rerum cognitionem adducere, quae sensibus subiectae non sunt, deducunt ex eis rebus similitudines, quae sub sensum cadunt. Si intemperatius epulor, sentio liberam epulandi voluntatem: si postridie cruditate laboro, sentio necessarium cruditatis malum: ex quo fit, vt apperte videam peccatum esse voluntarium, poenam vero necessariam! vt qui volens peccat, is nolens puniatur. Quod si quando eo venit homo consuetudine peccandi, vt se a peccando continere non possit, aut a Deo derelinquatur, eam peccandi necessitatem ipse sibi sua voluntate creauit, dum volens primum peccauit, quemadmodum si quis se ipsum det praecipitem, deinde casum reuocare nequeat. Sed ad rem veniamus. Ostendimus Adamum, et porro omnes homines, destinatum fuisse vitae aeternae: peccasse autem contra Dei voluntatem et destinationem, sua voluntate, nulla necessitate cogente. Iam fieri multa contra destinationem, quae cum conditione coniuncta sit, facile est offendere. Destinauit figulus cretam vasi culinario: sed vas illud in fornace finditur contra destinationem. Destinauerat Deus omnes Israelitas ex

Aegypto eductos in Cananaeam introducere, sicut ipsemet Mosi demonstrat, Num. 14. ideoque omnes in Mosem loti fuerunt in nube, 1 Cor. 10. sed ipsi, quia Cananaeos adoriri voluerunt, in siluis perierunt contra destinationem, quemadmodum et Scribae, qui Dei consilium in ipsis resciderunt, Luc. 7. destinauerat Deus regem Ezechiam morti, 2 Rég. 20. sed Ezechias precibus et pietate quindecim annos impetrauit contra destinationem. Sexcenta possunt talia adferri. Iam considerandum est, an etiam in Christo, nouo Adamo, omnes destinati sint salutí, Paulus quidem adfirmat, dum Act. 17. dicit, Deum nuntiare omnibus vbique hominibus, vt poenitentiam agant, fidemque praebere omnibus per Iesum Christum. Item dum 1 Tim. 4. dicit Deum seruatores esse omnium hominum, et maxime fidelium. Nam per Deum non stat, quo minus seruentur omnes: Ideoque Seruator omnium sic dicitur, quomodo medicus sanator omnium diceretur, qui vellet et posset omnes sanare, si modo omnes vellent se sanari. Eadem dicit cap. 2. Videlicet Deum velle omnes homines seruari, per unum mediatorum Dei et hominum Christum, qui se ipsum dederit pretium redemptionis omnium. Nec sunt audiendi, qui dicunt ibi, omnes homines esse de omni hominum genere. Nam eadem ratione liceret dicere, quum Paulus Rom. 5. dicit, per vnum hominem venisse mortem ad omnes homines, non ad omnes homines venisse mortem, sed ad omnia hominum genera: id quod falsum est. Quod si ad omnes prorsus homines propagatum est peccatum, et mors ab Adamo, multo magis iustitia et vita propagatur ad omnes a Christo. Vbi enim abundauit peccatum, superabundauit gratia. Eodem pertinent illa: Omnes sitientes venite ad aquas, Ef. 55. Item: Venite ad me omnes qui laboratis, Matth. 11. Item: Non vult quemquam perire, 2 Petr. 3. Ex quibus, et aliis multis, apparet Deum velle, vt omnes seruentur. Cur autem nonnulli tamen pererunt, causa est illa, quam supra in Adamo diximus: Videlicet cautio, quod Deus vult omnes quidem seruari, sed per salutem. Iam salutis adipiscendae ea ratio est, vt admittant homines amorem veritatis 2 Thess. 2. Admittitur autem amor, voluntate: et voluntas libera est, ita fit, vt qui non vult admittere, damnatur. Cuius damnationis prima et vna causa est, praua voluntas hominis, quae parit incredulitatem, sicut ostendit Apostolus, dum Rom. 11. dicit, Iudaeos propter incredulitatem suam esse amputatos ex olea. Nam omnes fuisse salutí destinat, apparet ex ipsa similitudine. Certum est enim, omnes ramos oleae destinat, esse ferendo fructui. Posse autem destinatum et vocatum tamen amputari, ostendit ibidem, dum dicit: Et tu qui insitus es, amputaberis, nisi permanferis in fide. Certe insitus, et vocatus, et credentes, et in olea stantes adloquitur, eosque timere iubet: id quod frustra praeciperet, si amputari non possent: quemadmodum et alibi Phil. 2. iubet salutem procurari eum timore et tremore. Quin ipsemet metuit ne amputetur, qui tamen sciebat se esse vas electionis, dum 1 Cor. 9. dicit: *Ego sic curro, vt non obscure: sic luctor, vt non aerem verberans: sed domo et subigo meum corpus, ne forte, quum alios docuerim, ipse reiectaneus sim.* Quid est enim reiectaneum esse? An ab hominibus reici? At ipse 1 Cor. 4. testatur, se nihil facere hominum iudicium. Vt interim taceam, quod quum loquatur de lucta, dubitari non potest, quin de luctae praemio loquatur, ad quod peruenire non possit, nisi legitime et ad finem vsque certauerit, etiam si esset electus, aut (vt supra de Conenia dictum est) annulus in dextera manu Dei. Hoc significabat Christus, quum Matth. 5. diceret: Nisi iustitia vestra superauerit iustitiam Scribarum, cet. et tamen electos adloquebatur. Itaque Iudas,

das, qui erat electus, et in libro vitae scriptus (dicit enim, Ioan. 6, Nonne ego vos duodecim elegi? item, Gaudete, quia nomina vestra scripta sunt in libro vitae) tamen reiectus est, et de libro deletus (id quod fieri posse appareret in fine Apoc. et Exod. 32.) quia eius iustitia non fuit maior quam Scribarum. Id quod Ioannes aliis verbis indicat, dum dicit: *Si fuissent ex nobis, non exiissent*, hoc est, si sinceri fuissent, et alia iustitia praediti, quam Scribae et Pharisei. Nec est quod cauillentur, Iudam non ad vitam, sed tantum ad apostolatam fuisse delectum. Dicit aperte Christus Io. 17. *Ex omnibus quos dedisti mihi, non perdidisti quemquam, nisi filium perditionis*. Ergo Iudam perdidit, quia Iudas vocationem suam ratam non fecit, sed irritam. Item Io. 15 *Ego vos elegi, et eo destinavi, ut abeatis, et fructum feratis, vesterque fructus duret*. Quod si erat electus Iudas, vt fructum ferret, certe electus erat, vt Christi (qui vitis est) palmes esset. Sed quia fructum non tulit, amputatus est. Alioquin quomodo potuisset alijs ad salutem ducere, nisi ipse ad eandem antecessisset? Vos estis sal terrae, inquit Matth. 5. Quid potuisset in Apostolatu prodesse Iudas, si fuisset sal fatuum? Itaque non vt fatuum, sed bonum sal esset, electus fuit. Sed quia in electione non persistit, reiectus est, ideoque electus negatur, Ioan. 13. Non de omnibus dico, scio quos elegerim. Iam vero dicit Christus Petro: *nisi te lauero, non habebis partem mecum*. Quid quod scripsit Petrus ipse 1 Pet. 2. *qui in sermone offendunt dissidentes, ad quod erant destinati?* Quomodo offendunt, si nemo destinatus offendere potest? Adde huc, quae supra iam citauimus ex Ieremia 18. et Ezechiele 33. Ex his igitur sic iam inferimus: Deus vult omnes per Christum saluos fieri. Quicumque seruari volunt, per Christum possunt: si modo ea praestare velint, quae ad salutem adipiscendam sunt necessaria. Qui pereunt, ii contra Dei destinationem et voluntatem pereunt, sua praua et libera voluntate et culpa. Qui vitae destinati sunt, perire possunt si volunt, sicuti Iudas. Qui morti destinati sunt, seruari possunt, sicut Ezechias, si modo mature respiciant. Qui seruantur, ii Dei electione et misericordia gratuita seruantur. Qui damnantur, non ideo damnantur, quia velint Deus eos damnari, sine vlla causa nobis cognita: sed ideo vult eos damnari, quia veritatis amorem scientes et volentes repudiarunt: quae causa nobis cognita, et in litteris aperte declarata est. Sed quoniam electionis facta mentio est, de ea non nihil loquendum est. Electio triplex est, vt Iud. 6. in Gedeonis historia in figura demonstratur. Gedeon spiritus instinctu euocat tubae sonitu Abiezerianos, et Manassenses, et ceteros. Haec est prima electio, siue delectus, qui generalis est. Deinde edicit, vt timidi et noui mariti, cet. discedant. Haec est altera electio, qua tantum intrepidi et ad bellum parati eliguntur. Postremo separat eos, qui aquam more canum lambunt: Haec est tertia electio, qua non nisi strenuissimi, et omnia bello postponentes eliguntur. Sic Christus primo generatim vocat omnes ad poenitentiam. Hic est primus electus. Deinde iubet renuntiari patri et matri et vxori. Haec est altera electio, in qua multi discedunt. Postremo iubet perseuerari in rebus aduersis vsque ad finem, et panem de caelo comedi, Ioh. 6. Haec est tertia electio, in qua Iudas discedit: de qua loquitur Ef. cap. 48. *Eligam te in fornace calamitatis*. Has omnes electiones habebat Deus in animo ante orbem conditum, nec est eius interior electio exteriori contraria. Non enim est duplex Deus. Itaque Ephes. 1. dicitur elegisse nos antequam nati essemus. Qui ad vltimam vsque electionem, et igneam explorationem perseuerauerit, saluus erit. Ac tales quidem electi perire non possunt, quia perseuerant et semper sequuntur agnum Apoc. 24. Alioquin perirent, nisi

perfeuerarent. Iam quod dicit Paulus Rom. 9. non esse currentis neque volentis, sed miserantis Dei; ostendit, salutem nostram gratuitam esse. Frustra enim curreremus, nisi Deus praemia proponeret: quemadmodum frustra curras in curriculo, si nullum sit propositum praemium. Sed tamen nisi velimus, et curramus, praemium non obtinebimus: oportet enim, vt praemiator et cursor officium suum praestet. Item, quod Phil. 2. dicitur Deus in nobis efficere, vt et velimus et perficiamus, intelligendum est, sic eum efficere vt velimus, quomodo Christus sermone spirituque suo efficit, vt velis ire ad fontem, dum clamat: Omnes sitientes venite ad aquas, Ef. 55. Sed multi, rerum mundanarum amori indulgentes, hanc oblatam a Deo voluntatem et spiritum ipsi sua incredulitate et praua voluntate repudiant, sicuti supra dictum est de iis, qui amorem veritatis respuunt, vt et Christus Hierosolymae exprobrat, cuius filios ipse congregare voluit, vt item in Marc. 6. scriptum est, vbi dicitur, Christum non potuisse in patria sua facere miracula, propter eorum incredulitatem. Ex quo intelligitur, quamuis velit seruare nos, id tamen fieri non posse, nisi salutem volentes accipiamus. Et quod scripsit Lucas Act. 13. credidisse omnes, qui erant ordinati ad vitam, perinde est ac si dicas, credidisse omnes, qui voluerunt renuntiare iis, quibus renuntiantum esse docuit Christus. Tales enim sunt ad vitam praedesignati, siue destinati. Et quod dicit Christus Io. 6. neminem posse ad se venire, nisi trahente patre, trahere est attrahere et adlicere: sed multi attracti recedunt, vt Judas, quem pater ad Christum traxerat, et ei tradiderat. Iam vero quod hominem creauit Deus, et quod talem creauit, et quod docuit, et quod excellentiorem bestis creauit, hoc totum factum est nullo requisito hominis officio: quemadmodum quod Matth. 25. pater familias alii dedit talenta decem, alii quinque, alii vnum, ad eam talentorum dationem nullum requisitum est famulorum officium. Sed quum dicit, *Negotiamini*, hic iam requirit officium. Itaque qui talentum obruit, damnatur, non quia tantum vnum habuerit (hoc enim ab heri officio pendet) sed quia negotiari noluerit, quum posset. Sic quod nos tales creauit Deus, et quod alii maiorem veri cognitionem dedit, alii minorem, hoc plane a Dei electione et voluntate pendet, sine vlllo officio nostro: sed vt in cognitione crescamus et negotiemur, ad hoc iam necessarium est officium nostrum: ita vt salutem nobis conferre non possimus, sed impedire certe possumus. Ita fit, vt salus sit a Deo, pernicius a nobis ipsis, quemadmodum aegrotum sanare, officium est medici: sed oblatam medicinam sumere, et praescriptam victus rationem tenere, officium est aegroti: et quidem non minus necessarium, quam medici, neque tamen propterea dicat aegrotus, se a seipso sanatum esse: sed tantum salutem accepisse, non impediuisset. Iam de hominis voluntate, libera sit, an serua, satis patet ex eo loco, quem supra citauimus, Matth. 23. Quoties volui congregare natos tuos, et tu noluisti? Si enim libera non fuisset Hierosolymae voluntas, non potuisset non velle, quod Christus volebat: Quemadmodum de terra supra diximus. Quod si quis dicit Deum noluisse, vt Hierosolyma veller, faciet patrem filio contrarium: nam Christus voluit. Sin diceret occultam fuisse Dei voluntatem, qua nollet, apertam autem hanc, quae a Christo verbis et praeceptis proponeretur, statuet duas voluntates in Deo: quarum erit altera alteri contraria, id quod ne in homine quidem fert Deus, quum vetat habere cor et cor, hoc est cor duplex. Quum vetat Deus me furari, vult vt ego non furer. Quum iubet, vt Christum admittam; vult vt Christum admittam, et idem ab omni aeter-

aeternitate voluit: alioquin quomodo sciemus eius voluntatem? aut quis nobis patefecit illam occultam voluntatem eius praeceptis contrariam? Si non haberem liberam voluntatem, non possem aliud velle, quam quod vult ipse. Dicit aliquis: Tamen 2 Reg. 16. iussit Semei, vt Dauidi malediceret. Cur ergo iubet eum Dauid postea moriens puniri? Sic iussit Deus Semei, vt Dauidi male diceret, quomodo cor Pharaonis indurauit, vt ante diximus: aut quomodo Iosephus, Gen. 45. dicit, se non a fratribus, sed a Deo fuisse missum in Aegyptum, id quod postea declarat, dum dicit, quod illi fecerant malo animo, id Deum vertisse in bonum: in quo apparet, Dei voluntatem fuisse, non vt illi eum venderent, (erat enim plagium, quod peccatum Deo placere non potest: nam Deus nolens iniquitatem tu es, Psal. 5.) sed vt Iosephus in Aegyptum veniret. Neque vero Deus illis malum animum dedit, vt id facerent: sed quum iam ante malum animum haberent, passus est ab illis id fieri. Sic Semei non dedit malum animum, vt Dauidi malediceret: Sed quum vellet Dauidem maledictis exerceri, nactus Semeium malorum hominem, ei laxauit habenas: et ille a Deo derelictus, quum malus esset, male fecit iussu Satanæ: et Dauid, qui id patienter tulit, bene fecit iussu Dei. Nam pati iniuriam, bonum est, et a Deo praeceptum: sed inferre iniuriam, malum est, fitque contra Dei voluntatem, qui id venterit: nec vlla est Dei voluntas huic voluntati contraria. Nam quod locum citant ex 2 Reg. 24. in quo Deus dicatur impulsisse Dauidem ad numerandum populum, male citant; quum in 1 Paral. 21. aperte scriptum sit, eum id fecisse impulsu Satanæ. Quamquam etiam si diceretur Deus eum incitasse, sic intelligendum esset, quomodo supra de Semei diximus, videlicet relictum Dauidem, non incitatum fuisse a Deo, non magis quam dum Vriam interfecit. Neque est (vt iam ostendimus) quod quisquam dicat, aliam esse Dei voluntatem quae nos lateat. Deus in praeceptis suis nobis aperuit aeternam et immutabilem voluntatem suam: nec hominibus illiuit, sed vere et ab omni aeternitate voluit, quod praecepit: est enim Deus qui malum semper odit, vtpote qui semper sit bonus. Quod si quis dicet, hominem velle quidem sua sponte malum, sed bonum velle non posse sine Christo, quoniam sit iudicio plane peruerso atque corrupto: fatebor id ego: sed aliud est libera voluntas, aliud bona. Liberam voluntatem habent etiam mali, sicut lupi, quoniam libere et volentes peccant: sed boni et a Christo docti, habent non solum liberam, sed etiam bonam voluntatem. Dices: Sed eam habent a Christo. Quid tum? Et Adamus a Deo habebat. Sed an ideo non habent, quia a Christo habent? immo ideo habent, quia a Christo habent. Quod enim mihi donatum est, id ego habeo, meumque est, non vt gloriar, sed vt eo bene vtar, et datori gratias agam. Nam et oculos a Deo habeo: sed non ideo non liber est mihi oculorum vsus, quia Deus dedit; sed ideo liber est, quia Deus liberum dedit. Et panem nostrum quotidianum appellamus, et eo vtimur arbitrato nostro: quum eum a Deo habeamus, sicut et omnia alia bona. Nec solum habent boni bonam voluntatem, sed etiam doctam et cum potestate coniunctam. Huius rei luculentum exemplum est in Paulo, et Timotheo, Act. 16. qui prohibiti sunt a sancto Spiritu verba facere in Asia: itemque conati per Bithyniam iter facere, sed non fuit eos spiritus. Quod enim conabantur facere, id bonae voluntatis erat, quam bonam voluntatem a Deo habebant: sed erant ignari, quid vellet. Itaque Deus eos docuit, suae voluntatis esse, vt irent in Macedoniam: id quod statim cupuerunt, et suam voluntatem Domini voluntati volentes obedienter submiserunt, et ab eo simul vires habuerunt

ad opus perficiendum. Idem videre licet, 2 Reg. 7. in Nathane, qui quum Dauidi dixisset, vt faceret quod habebat in animo, postea iussu Dei nuntiavit, non ipsum, sed Solomonem esse aedificaturum templum. Idem in Iosepho, Gen. 48. qui Manassem dexteræ Iacobi admouebat, in quo erat sane Iosephi voluntas bona: sed indocta: Itaque vbi edoctus est, obediuit sua illa bona et libera voluntate. Atque hanc bonam voluntatem, quam acceperunt a Deo pii, impii repudiant oblatam a Deo. Id quod exprobrat Stephanus Iudæis, Act. 7. Duri ceruice, inquit, vos semper Spiritui sancto contrauenitis. Volebat enim Spiritus sanctus eis dare diuino sermone cor carneum et obediens: sed illi aures suas volentes obturabant: ideoque doceri non poterant, non magis quam surdi. Nemo enim tam surdus est, quam qui audire non vult. Quod autem Num. 23. dicitur Deus coegisse Balaamum ad bene dicendum Israelis, sciendum est, alium esse spiritum fatidicum, alium spiritum iustificum, quamuis sit idem Dei spiritus. Bene vaticinari coactus est Balaamus, et impeditus quo minus eum populum infelicitaret, quem Deus volebat esse felicem: sed bene viuere non coactus est: quemadmodum et Saulus, quum vellet occidere Dauidem, correptus est spiritu fatidico: sed nihilo factus est melior. Nam ad iustitiam et bonitatem nemo cogitur: inuitantur omnes, et verbis adliciuntur, et sic coguntur, quomodo Lotus genios ad se diuerti coegit, Gen. 19. hoc est verbis, aut etiam in modo et diuina vi orationis adliciuntur: sed si nolunt non veniunt. Propterea dicebat Christus, Matth. 16. *si quis vult venire post me*: Itemque suis duodecim, Ioan. 6. *Et vos num vultis abire?* quasi hoc diceret: Inuiuit ego neminem retineo: Abierunt multi discipuli, et vobis abire liberum est. Igitur vt finem faciam, hæc sunt quæ volo: Homines tum boni tum mali habent liberam voluntatem: sed mali malam, sine Christo: et boni bonam, per Christum. Et mali possent obtinere bonam, et cum ea potestatem bene faciendi, si paterentur se a Christo mature doceri. Mature ideo dico, quoniam tempus erit, quum volent intrare per angustam portam, nec poterunt: quoniam sero volent, post messem; tamen habebunt voluntatem bene faciendi: sed potestatem non habebunt, quam ante habuissent, si voluissent. Boni vero habent a Christo liberam bene viuendi voluntatem, et potestatem: quoniam ipse sua gratia in eis efficit, vt velint et possint, et eos a seruitute liberat, in quam detrusi fuerant per peccatum. Ita fit, vt iustorum salus sit gratuitum Dei donum: iniustorum autem perniciæ, sit præmium eorum malæ voluntatis. Hæc ita esse sciunt ipsi latrones, qui sæpe inter manus carnificum libere contentitur, se sua culpa peccasse, quum potuissent, si voluissent, euitare facinoræ. Scient et omnes in extremo iudicio, quum ipsa crimina accusatores erunt, et conscientia bonos excusabunt, et malos accusabunt: id quod fieri non posset, nisi quod recordabuntur se oblatam salutem sua sponte et pertinacia repudiasse. Scio multa contra hæc obicere solere, ad quæ responderi posset, nisi prolixitatem refugerem, res est quæ ab iis facile potest intelligi, qui se ipsos rimantur: qui vero tantum litteras perferunt, neque cordi suo purgandum dant operam, ii sic implicati tenentur, vt palpent in meridie, neque se doceri sustineant. Breuiter, si quis disputationem hanc satis percipere non potest, consideret vtra via sit angustior. Nam qualis est discipulus, talis est doctrina. Quæ doctrina reddit homines audaces, inflatos, faeuos, persecutores, aliorum damnatores, et sui securos, quasi iam sedeant cum ipso Christo ad dextram Patris: ea doctrina quum tales fructus edat, facile iudicari posset qualis sit. Rursum quæ reddit Dei metuentes, sollicitos, demissos,

missos, benignos, clementes, misericordes, et salutem suam quum timore et tremore procurantes, neminemque damnantes, sed omnium saluti studentes: ea quin diuina sit, quum tales discipulos efficiat, dubitari non debet, etiam si pessime apud homines audiat. Summa est haec: Recedat ab iniustitia, quisquis nominat Christi nomen, 2. Tim. 2. Si quis seipsum a vitis expurgauerit, vas erit ad honestatem sacratum. Qui stat videat ne cadat, 1. Cor. 10. Nam si Deus naturalibus ramis non pepercit, ne nobis quidem parceret, quamuis insiti simus, et a radice feramur, Rom. 11. Domini metus, sapientiae caput est, et casum antecedit superbia. Haec vt scriberem, adductus sum misericordia, quod video multos in eum errorem adduci, vt dicant: Si saluti destinatus sum, non possum perire: sin exitio, non possum seruari: itaque non est quod de mea salute sim sollicitus, non magis quam de cursu solis. Atque hunc errorem, tantum adest vt tollere possint auctores illi huius fati Stoici, vt ipsimet eodem laborent: quippe quum nulli securius viuant, aut licentius: sicuti et iam multi, et breui omnes videbunt. Neque huic malo vllis rationibus occurri potest, nisi sit persuasum, neminem profus esse, qui seruari non possit, si velit ad Christum vere et ex animo confugere, donec adhuc tempus est misericordiae. Itaque nemo desperet, nemo se reiectum putet: venite ad me (inquit ipse seruator Matth. 11.) omnes qui laboratis, et onerati estis, patet adhuc omnibus salus.

CAP. XI. v. 17. *Et tu oleaster in eos insitus es*) Atqui non oleaster in oleam, sed in oleastrum olea inferi solet. Verum quum Paulus radicem cum stirpe gentis Iudaicae conferat, calamum autem institutum cum homine extraneo, si ab vitata inferendi consuetudine similitudinem duxisset, hoc erat incommodi, quod Iudaei cum oleastro, extranei cum oliua fuissent comparandi. Quod quum esset absurdum (praestat enim Iudaea gens) maluit simile ducere ab insitione, non vitata illa quidem, sed quae non minus fieri possit. Nam si oleastri insitum in oliuam inferas, viuat oleastri insitum, et oliuae humore nutrietur. Nec refert, quod fructus non feret vrbanos, sed agrestes (semper enim talis est fructus, qualis est insiti flagelli natura) non enim de fructu loquitur Paulus, sed de inferendi ratione, et calami nutritione. Atque haec tenus quadrat similitudo, quae non est longius persequenda, quam quoad pertinet ad id, de quo agitur.

36. *Et propter eum omnia eis autem*, pro δι' αὐτὸν, vt 2. Corinth. 2. ἕλθὼν δὲ εἰς τὴν τρούαδα εἰς τὸ εὐαγγελίον, et Coloss. 1. πάντα δι' αὐτῶ, καὶ εἰς αὐτὸν ἔπιτσιμα. Neque non sic loquuntur Latini: vt Cicero, Ad memoriam aliquid notare: hoc est, ob memoriam: et Columella, in hoc factum est: pro, ob hoc ipsum, εἰς αὐτὸ ἵκτο. Sed latine cum personae accusatiuo durius esset et obscure, si diceremus omnia esse ad Christum. Itaque malui dicere propter Christum.

CAP. XII. v. 1. *Per Dei misericordiam*) οἰκτιρῶν pluralis est numeri. Sed intelligendum est, quae verba apud nos habitum declarant, ea apud Hebraeos et de habitu dici, et de actione: sed de habitu per pluralem numerum, de actione autem per vtrumuis, prout vel vna est, vel plures. Exempli gratia, si volunt beneficium dicere, dicunt εὐεχίαν, sin beneficentiam, vtuntur eodem verbo, sed in plurali numero: atque idem faciunt, si beneficia significare volunt. Exempla legendis sacris libris, quam voles multa inuenies. Igitur οἰκτιρῶς est miseratio. At plurali numero, misericordia est, hebraico more, vt recte interpretatus est hoc loco vetus interpres.

2. *Neue similes vos huic sacco praestate*) Hoc est, huius vitae hominibus. Ego ab hoc loquendi genere ideo recedere nolui, quod et significanter dicitur, et latinus sermo patitur. Nam et secla ferarum, pro genere

re ferarum saepe dixit Lucretius: et antiquorum quidam dixit, auaritiam aut ambitionem nunc tenere saeculum.

CAP. XIII. v. 12. *Discessit nox: dies adest*) Scio προκόπτειν esse progredi: et ἕγγιστον propinquare. Sed non dixit Paulus, ἤμεγα ἕγγιστον: sed ἕγγιστον. Quod autem propinquauit, id iam non propinquat, sed adest. Atque hoc facto ponitur hoc verbum et alias saepe, et Lucae 10. Neque vero me praeterit, ἕγγιστον ἀπὸ τῆς ἕγγιστον saepe dici. Sed id quomodo sit interpretandum, ex sententia descendendum est. Hoc quidem loco Paulum non de futura luce loqui, sed de praesenti, ex eo apparet, quod hortatur, vt honeste se gerant, vt in die hoc est, vt nunc facere decet, quum dies est. Quod si diem hanc vocaret resurrectionem hominum olim futuram, frustra hortaretur, vt honeste se gerent post mortem. Loquitur autem de luce Euangelii, qua exorta, cessant ignorantiae tenebrae.

CAP. XIII. v. 23. *Quidquid sine fide fit*) Fidem hic vocat certam persuasionem ita licere. Quasi dicat, quidquid facit quisquam dubitans, vtrum liceat nec ne, peccat: vt si quis carnem comedit dubitans an liceret, peccat. Vide adnot.

CAP. XV. v. 17. *Itaque habeo quod in Christo Iesu glorior*) Hoc est in Christi Iesu negotio, siue in Christianitate, aut in re Christiana: qualis loquendi modus et supra capite octauo, et infra capite vltimo, saepe occurrit. Ego non semper, sed tamen aliquando hunc loquendi modum retinere volui, quod ab eo ne Latini quidem abhorrent, vt in Esaiae 29. declarauimus.

PAULI APOSTOLI EPISTOLA PRIMA AD CORINTHIOS.

ARGUMENTVM ATHANASII IN PRIOREM AD CORINTHIOS.

Hanc ad Corinthios scripsit Apostolus, ex Epheso Asiae, postquam eos iam viderat et docuerat, vt per illam admoneret. Occasio autem epistolae haec est, Corinthii per contentionem scissi sententiis inter se dissidebant, et praeterea erant inter eos sectae, quarum vitio fiebat, vt inmendatum negligenter eum, qui noueram suam in uxorem sibi sunserat. Alii volebant, uxores suas continentiae praetextu relinquere. Quidam apud simulacra debeant, quasi adiphora essent idololatra. Erant qui reliquos vilifacerent, eos vero, qui linguis loquebantur, suspicerent: postremo et in mysterio resurrectionis quidam seducti erant, ita vt dicerent, futurum non esse, vt haec nostra caro resurgat. Quum haec omnia in Corinthis monerentur, scribit de plebe quidam Apostolo, qui et ad omnia rescribit. Et primum quidem testimonium illis dat prudentiae et scientiae, non autem laudat eos sectas facientes, sed consultit, vt virtutem putent non in sermone esse, sed in opere et potentia. Deinde postquam increpauit eum, qui noueram uxoris loco sunserat, adhortatusque est, ne iudicialia lite inter se contenderent, deinceps ad ea respondet, de quibus illi scripserant. De nuptiis docet infractum esse debere

con-

coniugium, et precum gratia ad tempus ab illo vacari posse. Quoniam vero arridebat illis continentia, de virginitate scribit, quod necessaria non sit, sed cuiusque persuasione permittenda. Subdit de esca simulacrorum ne abutantur scientia, sed conuersentur in dilectione: prohibet igitur symposia, quae in templis simulacrorum fiebant, ne pusilli offendantur. Post ista de donis spiritualibus scribit, ne charismatum gratia discrimen inter se statuunt, neue praesferant eum, qui charisma aliquod habet, ei qui alio donatus est. Nam omnia eiusdem esse spiritus dicit. Ceterum et de resurrectione docet, quod caro resurrectura sit mortua quidem in corruptione, excitando vero incorrupta, secundum gratiam Christi. Resurrectionem vero ex eo adstruit, quod Christus excitatus est. In calce, quae ad morum exhortationem faciunt, scribit, et de collatione ad subsidium sanctorum facienda praecipit, atque ita absoluit epistolam.

A D N O T A T A.

CAP. I. v. 26. *Non multi quidem sapientes*) Ex verbis his certo sciri non potest, an de iis, qui vocarunt ac docuerunt, an de iis, qui vocati sunt, loquatur. Sed tota disputatio ostendit, eum de Apostolis et Euangelii doctoribus loqui. Quod enim paulo ante dixit, *Quod Dei stultum est, id sapientius est quam homines*: dixit profecto de Euangelica doctrina, quae sit perituri stultitia, vt ante docuerat. Quod deinde subiungit, *Videtis enim quomodo sitis vocati*: rationem reddit eius, quod de stultitia dixerat, vt ostendit coniunctio Enim: quasi hoc dicat, Quod dico Dei stultitiam (vt ita loquar) esse sapientio rem quam sunt homines, id ipsi videtis in iis, a quibus estis ad Euangelium vocati, qui sint fere indocti, inopes, ignobiles: per quos tamen docti, potentes, nobiles confutantur. Itaque quod hoc loco dicit Paulus, Mundi stultissima elegit Deus, vt sapientes confutaret: idem est, quod ante dixerat, Visum est Deo, per praedicationis stultitiam seruare fidentes. Non enim confutantur sapientes ab iis, qui docentur, sed ab iis, qui docent. Considera lector totum orationis Pauli tenorem, et caput secundum, vbi idem in conclusione repetit, quod (vt fieri solet) in propositione dixerat: inuenies rem ita se habere. Quod autem Mundi stultissima, cer. vertimus τὰ μωρὰ τῆ κῆρυμα, Hebraeorum more dictum est, qui positius vti solent pro superlatiuis, quibus carent: vt, εὐλογημένη σὺ ἐν γυναῖξιν, pro εὐλογητάτη τῶν γυναικῶν. et 1. Cor. 12. τὰ ἀρχήματα ἡμῶν ἐνοχημοσύνην περισσοτέρων ἔχου, Nostri inhonestissima quaeque maximam honestatem obtinent. Talia sunt et illa poetica, δὴν θεῶν, et ἦτις πάντων.

CAP. II. v. 6. *Sapientiam autem loquimur apud perfectos*) Sapientiam vocat reconditiorem doctrinam, et de rebus magis arduis. Perfectos autem, Christianos in doctrina proveciores, et arcanorum capaces. Quasi hoc dicat: Quod vos simpliciter Christum, eumque crucifixum, docui, id non ideo feci, quod non haberem perfectiora, et longe maiora quae docerem. Sed quum vos in Christi doctrina infantes, neque maiorum capaces essetis, docui rudimenta, et lacte vos (vt ita dicam) pau: quemadmodum dicit capite sequenti. Haec sententia ex Pauli verbis ita aperta est, vt nihil apertius: neque ego de ea verbum fecissem, nisi viderem in ea quosdam ita alucinari, vt in luce videantur oculos claudere et suos, et aliorum. Putant perfectos hoc loco dici Christianos quosuis, quibus Euangelium sit sapien-

sapientia. Sed repugnant Pauli verba. Non enim dicit, σοφίαν λαλῶμεν τὴν ἐν τοῖς τελείοις, vt ἐν τοῖς τελείοις referatur ad σοφίαν: sed refertur ad verbum loquimur, σοφίαν λαλῶμεν ἐν τοῖς τελείοις. Dicit quis: Quid, inter imperfectos et rudes Christianos non loquitur sapientiam? Non loquitur. Sapientiam enim vocat, perfectiorem et magis arduam ac difficilem doctrinam: sicut in Apocalyp. 13. σοφία vocatur, acuta quaestio et aenigma de bestiae numero. Et Demosthenes in Epistola de Lycurgi liberis, ταῦτα μὲν σοφώτερα ἢ καὶ ἑαυτὸν ἔνοι: Haec acutiora esse, quam vt ea consequi possit. Haec ergo Pauli reconditior doctrina inter rudimenta tradi non potest: de qua loquens Paulus paulo post, dicit: Sed quae nec oculus vidit, cet. quae oratio refertur ad verbum λαλῶμεν. Loquimur non humana, neque vulgaria: sed quae nec oculus vidit, cet. scilicet quum sumus inter perfectos, et horum arcanorum capaces. Itaque ibi bis ponitur articulus α, hoc est quae, quorum prius ad λαλῶμεν, posterius ad ἡτοιμασαν referendum est: quae oratio aliter intelligi, aut apta esse non potest. Itaque qui aliter interpretantur, alterum articulum vel omittunt, vel superuacaneum putant: id quod non est faciendum, nisi vbi aliter sententia constare nullo modo potest. Quod si verba etiam ad illorum sententiam duci se, non trahi, paterentur, tamen sententia inepta foret: nam neque perfectos dicere potest Paulus Corinthios, quos capite sequenti vocat σαρκικὸς, hoc est humanus et rudes: et ἡπίους, hoc est, infantes ac imperfectos: causam reddens, cur eos sapientiam, hoc est perfectiora, docere non potuerit: et si perfecti vocarentur quicumque Christiani, imperfecti dici possent, qui non sunt Christiani. Atqui imperfectus dici non potest, nisi qui est inchoatus, et in quo aliquid iam factum est: id quod in non Christianos cadere non potest, neque vniquam de eis, quod sciam, dici comperies. Neque est quod abhorreas ab hac Pauli sententia, quasi nihil maius aut absurdius solitus sit apud perfectos loqui, quam ea sunt, quae exstant in eius scriptis. Nam si Paulo (qui perfectus erat) maiora ostendit Deus, quid vetat Paulum ea declarasse perfectis? An indigniores erant illi audire, quam Paulus videre? Cur ergo ea non retulit in litteras? Quoniam litteras plerique legunt imperfecti, qui tam ardua capere non magis possunt, quam puer abecedarius intelligere, quae sunt in dialecticis difficillima. Lege 4. Esdr. 14.

II. Nisi hominis spiritus, qui in eo est) πνεῦμα et animum et spiritum declarat, Hebraeorum more, apud quos est נפח. Ego quum in hac sententia, Dei animum dicere non auderem, praesertim quum in sequentibus non contineret, et tamen in utroque membro idem nomen ponendum esset, spiritum hominis dixi, pro animo.

CAP. III. v. 7. Quis enim de te iudicaturus est?) διακρίσει dicit, quod ante dixerat ἀνακρίναν iudicare, et sententiam ferre: et praesentem vitur pro futuro, vt fere solet: vt supra ὁ ἀνακρίνων με κύριός ἐστιν. Estque eadem sententia: Quis de te iudicium laturus est, vtrum sis ceteris excellentior? Dominus Christus. Cur ergo tu teipsum praefers aliis, quasi sis ipse iudex: idque facis ante tempus, quum sit expectandum Domini iudicium?

8. Sine nobis regnatis) βασιλεύετε, sicut ἦν et regnare, et regnum adipisci est. Iam qui regnum adeptus est, is regnat. Itaque recte praeteritum ἐβασίλευσατε per praesens Regnatis, reddidit vetus interpres, sicut et ἐπληρώσατε.

CAP. V. v. 12. Quum vobis sit de vestris iudicandum) κρίνετε indicatiui modi est, qui saepe sic declarandus est, vt nos reddidimus: quale est illud Matth. 11. σὺ αἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν; An nobis alius expectandus est? Atque ita loquuntur Latini: Quid agimus? pro, Quid nobis agendum? CAP.

CAP. VI. v. 6. *Idque sub infidentibus*) ἀπιστος, si de homine Christiano dicatur, potest latine diffidens appellari. Sed hoc loco quum de homine a Christi religione alieno positum sit, non satis proprie diffidens dici potest. Est enim is, qui est fidei, hoc est religionis Christianae expertus. Hanc ob causam putavi auctendum mihi, et nouo verbo in re noua vtendum. Quod si Ciceroni indolentiam dicere fas fuit, et alia quaedam in rebus antea latine non tractatis fingere vocabula, quid vetat et hos inopiae nostrae succurrere?

12. *Quiduis mihi licet, cet.*) Pergit ab impudicitia dehortari, per dissimilitudinem, hoc pacto: Non eadem est libertas vtendi qualibet venere, quae est vtendi quolibet cibo. Nam cibo quouis licet vti, modo id non officiat cuiquam: quod fieret, si quis adhuc in fide infirmior offenderetur me vescente. Nam vbi hinc periculum sit, ego nolim ita obnoxius esse vlli rei, verbi gratia, meo ventri aut appetentiae, vt non potius a carne me abstineam, quam quemquam laedam. Ceterum quod ad cibos attinet, licet quouis cibo vesci: nam ciborum nullus est vsus, nisi comedantur: et ventris nullus est vsus, nisi comedat. Ita alterum alterius causa creatum est. Cur ergo non licet quauis vti venere, sicut quouis cibo? Quoniam quum venter cibo seruiat, corpus non libidini, sed Christo seruire debet. Venter enim ita abolebitur, vt in altera vita, ad quam nos praeparat Euangelium, nullus sit ventris vsus futurus. Ita fit, vt ventris ratio habenda sit tantum ad hanc vitam degendam: ideoque nihil referat, quo cibi genere alatur. At corpus a Christo in vitam reuocandum est, et cum eo in aeterna vita futurum: quo fit, vt in illam vitam purum seruari debeat. Itaque quemadmodum cibus ventri, et cibo venter seruit, quoniam alterum alterius est: ita debet corpus Christo seruire, vt et Christus corporibus nostris seruiuit, dum eorum cussa mortuus est, et resurrexit, vt sint corpora nostra membra Christi, non scorti. Sed quod de abolendo ventre et dapibus ex Pauli argumentatione collegi, id ipsum quomodo sit intelligendum nescio. Neque enim ex Pauli verbis colligi potest, nihil comesturos nos in altera vita. Nam quemadmodum alibi scripsit, in Christo neque marem esse neque feminam, quum tamen Christiani mares sint et feminae, sed nulla habetur sexuum ratio: ita ex his verbis intelligi posset, in altera vita nullam haberi ventris aut escarum rationem. Sed an ea sit Pauli mens, ego ignoro.

18. *Omne peccatum extra corpus est: sed qui scortatur, is intra suum corpus peccat*) Quod dicit, ἐν τῷ σώματι, huic opponit ἐν τῷ σώματι: ex quo apparet ἐν τῷ σώματι dictum pro ἐν τῷ σώματι, siue ἐν τῷ σώματι: sicut Lucae II. τὰ παιδία οὐκ μετ' ἐμῶς ἐν τῇ πόλει εἰσὶν, pro ἐν τῇ πόλει εἰσὶν. Sicut dixit Plautus: Mihi in mentem fuit, pro in mente. Est autem haec, sententia: Cetera peccata sedem habent in animo: animus homicida est, animus maledicus, falsus testis, inuidus, cet. in his peccatis corpus animi dictantis ministrum est. At libido in ipso penitus corpore sedem habet: et quamuis ab animo oriatur (vt cetera omnia) tamen intus in corpore committitur, quum alia extra corpus committantur. Ex quo consequitur, non vt stuprum sit omnium peccatorum maximum (nam homicidium et alia quaedam maiora sunt) sed vt sit corpori intimum, ideoque corpus magis quam alia turpifcet: quo nihil foedius et indignius esse potest, idem corpus et turpissimae libidinis, et purissimi spiritus diuini domicilium esse, atque templum.

CAP. VII. v. 14. *Sanctus enim fit vir infidens, cet.*) Fit aliquando, vt vir infidens ab vxore fiat Christianus, (nam Christianos vocat sanctos) et contra: quam eandem sententiam paullo post aliis verbis repetit: Qui seis
autem

autem mulier, cet. Alioquin si inter Christianam vxorem et non Christianum virum fiat diuortium, natos abducat vir: ita fiet, vt nati sint impuri, hoc est, patris similes, qui eos docebit non esse Christianos. At si simul maneat, mater eos Christum docebit, ita fient Christiani.

33. *Atque ita diuisus est. Item mulier caelebs, aut virgo* Secutus sum Colinaei exemplar, in quo sic legitur: *καὶ μεμύρισται. καὶ ἡ γυνὴ ἢ ἄγαμος καὶ ἢ παρθένος μεμυμένη τὰ,* cet. Diuisum autem virum dicit, cui sit et Deo et vxori seruiendum. Caelibem mulierem vocat viduam, aut etiam quae meretrix fuerit (nihil enim vetat has quoque seruire Deo) cui virginem adiungit: nam harum eadem est conditio, quod ad colendum Deum attinet, quod vtrisque marito carentibus, vacat omnem operam in Dei conferre cultum. Hanc lectionem secutus esse veterem interpretem apparet. Altera lectio est, *μεμύρισται ἢ γυνὴ καὶ ἢ παρθένος. ἢ ἄγαμος μεμυμένη τὰ,* cet. in quo vitii hoc est, quod *μεμύρισται* pro *διαφθέρει* male positum esset. Deinde quod hanc diuisionem oportuisset ante priorem partem poni ita, *μεμύρισται ὁ ἄγαμος καὶ ὁ γαμήσιος.* Tertio, *ἢ γυνὴ* pro *γαμήσιος* minus bene dictum esset, et *ἢ ἄγαμος* pro *ἢ παρθένος*, quod non quadrat, quum et vidua sit *ἄγαμος*, et repudiata paulo ante eodem nomine appelletur. Adde quod viduis, et repudiatis, et meretricis hoc negaretur: quum tamen eae non minus a viro liberae sint, quam virgines.

CAP. VIII. v. 1. *Deiis autem, quae sunt sacrificata deastris* ἰδῶλα vocantur, quae Hebraei *עֲבֹדֹת* dicunt, Latini diuos appellant, vt Iouem, Neptunum, cet. Sed quoniam id ambiguum esset (solet enim diuus in laude poni) nos verbum deastris finximus, quo non veri dii significarentur: qua forma Latinis philosophaster, oleaster, et alia dicuntur. Tamen si idola dici solent etiam eorum simulacra. Sed Paulum non hic de simulacris loqui, ex eo patet, quod eos paulo post vocat *θεοὺς*, hoc est deos: vt intelligas, quae ἰδῶλα vocat, ea esse quae deorum nomine nuncupantur. Adde quod, qui Ioui sacrificabant, non dicebantur Iouis simulacro sacrificare, sed ipsi Ioui.

Ibid. *Charitas aliis prodest* *ὠκοδομαῖ* dicit, quod cap. 6. et 10. *συμφέρα, ἀλλ' ἔ πάντα συμφέρα.* cui opponitur *σκανδαλίξεν*, nocere, obesse, laedere, incommodare: quod paulo post hunc locum ponitur. Sed haec ad alios referuntur: vt sit *ὠκοδομαῖν*, prodesse aliis.

CAP. X. v. 3. *Spirituali cibo usus fuisse*) Atqui et manna, et aqua fluens ex petra, res erant humanae: quum manna ecomederetur, et corpus hominis aleret, ac per excrementa ciborum eiceretur, nec homines a morte vindicaret, non magis quam alii cibi: quod idem dico de aqua. Sed spirituale siue diuinum cibum appellat eum, qui quum humanus esset, rem aliam significabat: vt nihil aliud sit hoc loco cibus spiritualis, quam *τυπικὸς*, et aliud indicans, vt paulo post declarat Paulus, vt Apoc. 11. Idem in petra intellige, ex qua fons manabat, quae petra hic Christus appellatur, quod Christum indicare, perennis vitae fontem. Haec ideo dicit Paulus, vt intelligi possint, quae mox de pane (qui Christus est) dicet, vt similia cum similibus conferantur. Atque his paucis Pauli verbis (si quis ea diligenter consideret) explicatur ea quaestio, quae doctos homines hodie tantopere vexat.

27. *Nihil scifitantes propter conscientiam* Huius loci declarationem inuenies in capite octauo, et haec est sententia: Si de emto aut apposito cibo percontabere, respondebitur esse deastrorum victimam, aut fertum. Tum si tu vesceris, is qui id tibi indicauerit, Christianus ille quidem, sed in doctrina parum adhuc confirmatus, impelletur ad vescendum eodem cibo, quo tu vesceris: et quia id dubitans, an recte vescatur, faciet, peccabit, quoniam incer-

incerto faciet, atque ita laeseris eius conscientiam: hoc est, in causa fueris, ut aliquid faciat contra quam se facere debere putet. Quod ergo te propter conscientiam vesci veto, de conscientia loquor alterius, ut dixi. Nam quod ad tuam, qui rem tenes, conscientiam attinet, ea laedi in eo non potest, neque damnari: quum scias, quaecumque terra nascuntur, ea esse ad hominum usum creata diuinitus, ideoque homini tanquam suis vesci licere. Neque potest in eo tua libertas ab altero, qui sit infirmior, damnari, si tu tibi quouis cibo vesci fas esse putes, quum te Deo praebas non ingratum. Itaque non in eo peccas, quod vesceris: sed quod in causa es, ut alter cum dubitatione vescatur, atque ita peccet. Propter alterum igitur debes abstinere, ne cui officias. Ex hac Pauli doctrina liquet, eos peccare, qui homines multa, aut minis, aut alia quouis ratione cogunt diebus festis operari, aut quouis die quouis cibo vesci, aut in aliquam religionis formam iurare, aut aliud quiduis facere, contra quam sibi fas esse putent. Hoc est miseris et imperitis homines ad peccandum cogere.

CAP. XI. v. 3. *Omnis vir operto capite supplicans*) Turpia vitiosaque tegi debent: honesta contra, et vitio carentia, detegi ac ostendi. Quod si vir operto capite preces agit, ostendit suum caput esse vitiosum, et proinde tegendum. Atqui viri caput Christus est, qui vitii est expertus. Itaque debet viri caput detegi, quo Christum (qui viri caput est) vitii expertum esse indicetur. Mulieris vero caput vir est, qui quum sit nocens et vitiosus, debet mulier suum caput tegere: ut caput suum, hoc est, virum fontem esse fateatur. Hanc esse Pauli sententiam, mihi dixit Italus quidam.

15. *Quod si contentiosum esse libet*) Quoniam dixerat comam natura viro turpem, feminae decoram esse, poterat quis contendere, id non natura fieri. Nam aequae viris ac feminis comam natura tribuit. Ad hoc ita respondet Paulus, ut id propemodum sic esse fateatur, sed consuetudinis esse negat: quae sit in eiusmodi rebus, quae sint indifferentes, tenenda.

CAP. XII. v. 2. *Scitis, quum extranei essetis, cet.*) Ad verbum sic legitur, *Scitis, ut quum extranei essetis, ad mutos deastros ut duceremini: οἴδατε ὅτι ὅτε ἐσμὲν ἡμεῖς, πρὸς τὰ ἑθνη τὰ ἀφωνα ὡς ἀν' ἡγεσθαι ἀπαγόμενοι.* vbi ὅτι et ὡς idem valent. Itaque sic latine posset utrumque exprimi: Scitis, ut quum extranei essetis, ut inquam ad mutos, cet. Sed quia huiusmodi particulae cum verbo Inquam non solent Latini repetere, nisi post interiecta multa verba, ne quod verbum iam positum est, et adhuc pendet, memoria excidat, nisi iteretur: quoniam, inquam, id fieri solet memoriae gratia, ego hoc loco, vbi memoriae nullum erat periculum, quippe paucis verbis interiectis, eam particulam iterandam non putavi: sed autem hoc loco superuacaneum est, ut sunt nonnulla apud Paulum: *ἡγεσθαι ἀπαγόμενοι*, pro *ἡγεσθαι καὶ ἀπαγόμενοι*, quod idem est: de quo Gen. i. scripsimus.

3. *Neminem esse, qui diuino adflatu loquens, cet.*) Quemadmodum quisquis Iesum verbis execratur, nec dominum agnoscit, is diuini spiritus expertus est: ita quisquis dominum agnoscit, is sancto spiritu praeditus est: ut intelligatis, non eos solum diuinitus adflari, qui peregrinis linguis loquuntur, et cetera prodigiose faciunt. Est autem huiusmodi argumentatio: Ex animi abundantia os loquitur: Si malus est animus, male loquitur os: itidem si bonus, bene: et contra, Si male loquitur os, malus est animus, sin bene, bonus, et diuinitus impulsus. Hinc apparet, Paulum de ea oris oratione loqui, quae dicitur ab animo, quum id dicatur quod sentitur: non quae simulata sit, et ab animo dissociata.

Quod autem de diuinis et spiritualibus rebus loquitur, adhibenda distinctio

ctio

ctio est. Quidquid praeclare agunt homines, id agunt diuinitus, vt apparet apud Mosem in Bezelele tabernaculi fabricatore, quem dicit Deus se impleuisse suo spiritu ad opificium. Item Es. 28. vbi agricolam dicitur docere Deus. Ita si quis domum bene aedificat, agrum egregie colit, aut quiduis aliud prudenter facit, id habet diuinitus. Sed hoc loco Paulus non de his loquitur spiritus sancti donis: nec enim haec diuina dicuntur, quum industria humana et labore comparentur, et fuerint etiam vulgaria ante effusum a Christo spiritum in Christianos. Itaque si quis lingua peregrina loquitur, quam longo labore didicerit, huius ego loquendi scientiam non vocabo diuinam et *πνευματικὴν*: non magis quam regis Mithridatis, aut Cleopatrae, aut aliorum qui multas linguas didicerant. Sed diuina vocat Paulus ea, de quibus loquitur in Ioannis 7. Christus, vbi dicit Ioannes: Nondum erat Spiritus sanctus: hoc est, nondum homines adflauerat, vt ea facerent, quae hic commemorat Paulus: quae quia docet spiritus ex tempore, et sunt diuinitus, ac contra naturam, diuina dicuntur. Igitur si quis medicus morbum herbis aut alia ratione naturali curat, eam scientiam humanam dixeris, cuius tamen dator sit Deus, quippe omnium auctor bonorum. Sin Petrus aut Paulus aegrotum nominato Iesu curat, id contra naturam et diuinum dicitur. Item si Cicero graeco sermone, in quo discendo multum elaborauit, loquitur, humanum est: at si Petrus, homo piscator et parum litteratus, latine aut germanice loquitur, quum nunquam didicerit, id diuinum est.

13. *Vnum in corpus loti sumus*) Hoc est, vt vnum corpus efficeremur. Vocat autem vnum Christianae reipublicae corpus, cuius caput est Christus: quomodo vnum reipublicae corpus dicitur, cuius caput est magistratus, aut populi rex, aut coniugum maritus. Itaque paulo post dicit: *Vos vero aliquatenus Christi corpus estis*: vt intelligatur, figuratam esse locutionem.

CAP. XIII. v. 1. *Sed in primis vt vaticinimini*) *προφητεύειν*, si verbi vim spectes, est praedicere: sed dicitur pro eo quod est hebraice נבא, graece *μαντεύειν*, hoc est, arcana ignota, magna, diuina, denique, oracula dicere, siue quid sit praeteritum aut praesens, quae *ὑποφηταί* dicitur: sine futurum, quae proprie *προφηταί* vocatur. Itaque ad Timotheum 1. Cretensium *προφητην* Paulus appellat Epimenidem, non quia futura, sed quia certa veraque dixerit, qualia sunt oracula. Hinc ille versus: Qui bene coniciet hunc vatem puto optimum. Itaque vates olim apud Hebraeos dicebantur Videntes, quod ea viderent, quae aliis ignota forent.

2. *Qui peregrina lingua loquitur*) *ὁ λαλῶν γλώσση*: idem est, qui paulo post dicitur *ὁ λαλῶν γλώσσοις*: de quo item paulo post, *ἑτερογλώσσοις, καὶ ἐν χεῖλεσιν ἑτέροις*, vt homines pro aliis hominibus, et gentes pro externis gentibus dici, aliquando ostendimus.

Sed animo loquatur arcana) Hoc est, ita loquatur, vt ipse se intelligat, non item ab aliis intelligatur. Quum sit enim is orationis vsus, vt animi sensa declarat aliis: qui ita loquitur, vt alii non intelligant, is animo magis quam ore loquitur, quum nihil intersit, vtrum sic loquatur, an tacitus cogitet. Loqui autem arcana, idem est quod vaticinari. Sed quum vaticinatorem hoc loco Paulus opponat ei, qui peregrino sermone vtitur, intelligendum est, vaticinatorem ab eo dici eum, qui id noto auditoribus sermone faciat: vt sit lingua loqui, lingua aliena loqui: et vaticinari, lingua sua vaticinari.

6. *Nisi insit in oratione mea patefactio, cet.*) Hoc est, Nisi vos sic adloquar, vt aliquid discatis quod mihi patefactum sit, aut cognitum, cet. Patefactionem autem vocat, quum aliquid declarat et patefacit Deus homini, vt Ioanni ea quae continentur in eo libro, cui titulus est Apocalypsis, hoc

hoc est patefactio. Ad eam si mentis accedat permotio ac incitatio, vocatur Vaticinatio. Qualem videmus in septuaginta senatoribus apud Mosem, itemque in Saulo, et aliis: quae aliquando tanta est, vt bacchentur extra se rapti homines. Cognitionem vocat, quae ex visa aut audita re proficiscitur, qualis est Ioannis et Lucae historia: qui narrant. hic quae audiuit, et ab aliis cognouit: ille quae vidit, et nonnulla ex parte gessit. Doctrinam autem appellat, eam quae litteris et ratione comparatur: qualis est Pauli de Abrahami fide disputatio, qui quod docet, id sacrarum litterarum auctoritate et rationibus confirmat. Atque haec postrema ratio, si fit a superioribus desinita, est maxime periculosa: propterea quod homines sacris litteris non feruiunt, sed eas suis adfectionibus et libidinibus seruire cogunt. Hinc n. scitur illa inter hodiernos magistros discordia, quae profecto nulla foret, si in omnibus essent quae esse deberent.

13. *Oret vt possit interpretari, cet.)* Orare dixit, pro Deum orare: vt Latini dicunt salutantes, pro iis qui principes et diuites mane salutatum eunt: vt conturbare, pro fortunas conturbare: et facere, pro carmina facere. Itaque nihil refert, vtrum dicas orare Deum, an tantum orare, quomodo Lilius etiam latine locutus est: sicut paulo ante docuimus, lingua loqui, et aliena lingua loqui, idem esse. Ceterum ex hoc loco apparet, eos qui linguis loquebantur, non omnes omnibus linguis loqui (nec enim vni dabat omnia Deus) sed alios aliis: alioquin non esset orandus Deus ob interpretationem.

14. *Quod ad sententiam attinet) vñs mens est, et pro mentis sententia ponitur etiam in 2 Thessal. 2. et Apoc. 17.* Sic et apud Latinos mens alicuius scriptoris appellari solet. Hinc orare *vñs* est, significanter orare, et vt ante locutus est, λόγον ἐνεσημιον δίδοναι; efficereque vt auditor possit *vñs*, videre et intelligere quid dicatur.

19. *Malo quinque verba sic eloqui)* Quinque pro paucis, et λόγους pro ἑξήμαται dixit: id quod fieri solet in numero plurali: vt huius Epistolae 2. διδοναὶς λόγους, doctis verbis, aut docta oratione. Hoc quidem loco sermones dicere per latinam consuetudinem non licet. Non enim dicunt Latini: Absoluam tribus sermonibus (nam alia sententia foret) sed, Absoluam tribus verbis.

CAP. XV. v. 5. *Deinde duodecim)* Quoniam duodecim fuerant lecti Apostoli, etiam post sublatum Iudam retinent duodenarii nomen, quum essent vndecim: vt si quis decem millia militum habeat, deinde post aliquod proelium desideratis aliquot militibus, tamen decem millia appellare pergat, quod non tanta facta sit diminutio, vt debeat prius illud et celebre nomen amitti. Aut si Romae decemuirorum vnus moriatur, reliqui tamen non nouemviri, sed decemviri appellentur.

8. *Quasi abortiu apparuit etiam mihi)* Abortus non solum dicitur partus mortuus, sed etiam fetus paruus, et non iustae magnitudinis, quantum viuat. Atque ita vulgo loquuntur mei conterranei, vocantes auorton. Sic Plinius loquitur lib. 12. cap. 2. Namque et chamaeplatani vocantur coactae breuitatis, quoniam arborum etiam abortus inuenimus. Hoc quoque ergo in genere pumilionum infelicitas dicta erit. Haec Plinius. Hinc se Paulus abortuum vocat, vt minimum Apostolorum, et pumilionem, ac quasi nanum.

29. *Alioquin quid facient, qui pro mortuis baptizantur)* Ludent operam, dicit aliquis. Atqui hoc ipso ostendunt, se sperare mortuorum resurrectionem. Frustra sperant (dicetis, qui resurrectionem esse negat) nam si in eo quod mortuis baptizantur, delirant (quid autem tam ineptum esse

L

potest

potest, quam viuentem pro mortuo baptizari?) non est absurdum dicere, eos in eo etiam desipere, quod resurrectionem sperant. Vides quam nihil valeat hoc Pauli argumentum aduersus eos, qui resurrectionem esse negant, si quidem haec verba intelligas, vt vulgò interpretantur, dicentes eo tempore fuisse qui pro aliis mortuis baptizarentur: quod neque fiebat, sicut ego puto: et si fiebat, debuit a Paulo reprehendi, non in exemplum adduci. Vt igitur hunc Pauli locum intelligas, considera baptismi rationem atque naturam, quae describitur in Epistola ad Romanos capitae sexto, his verbis: Quotquot in Dominum Iesum baptizati sumus, in eius mortem baptizati sumus, cet. Et Paulo post: Si enim eius mortis similitudine sumus in seipsum, etiam resurrectionis erimus. Est igitur hoc Pauli argumentum: Christiani dum baptizantur, in hoc baptizantur, vt cum Christo moriantur, deinde resurgant. Hoc est baptizari pro mortuis, id est, pro seipsis, in spem rei, quam post mortem adsecuturi sint, videlicet resurrectionis: id quod stultum esset, si nulla futura esset resurrectio. Hanc sententiam me docuit quidam Italus.

PAULI APOSTOLI EPISTOLA II. AD CORINTHIOS.

ARGVMENTVM ATHANASII IN POSTERIO- REM AD CORINTHIOS.

Ad eosdem et hanc scripsit e Macedonia. Est autem illius argumentum tale. Priore accepta epistola Corinthii compuncti super peccato eius, qui nouercam suam luxerat, contristatique fuerant eius gratia, quod tale peccatum susque deque aestimauerant: deinde seducti fuerant ab illis, qui sectis occasionem dederant, ita vt litterae legis seruandae studerent, et gratiam Christi non ita magnificendam iudicarent, atque eos, qui in faciem sese iactabant, plus aequo attenderent. De collecta vero in usus sanctorum facienda erant, qui recte sentirent. Ad ista igitur rescribit Apostolus, et primum quidem laudat eos, quod eiecissent eum, qui deliquerat, deinde petentibus ipsis admittit, et respicientem recipi iubet. Docet etiam hac epistola de lege, discriminans illius litteram, et ostendens non esse litteram legis solam accipiendam, sed in littera sensum eruendum, eo quod non verba tantum sit lex, sed in verbis lateat sensus spiritus. Deinde, quod veniente Christo noua creatura facta sit, nec oporteat in vetustate viuere, sed in omnibus veluti noua creatura, renouari et desinere posthac circumcisionem. Laudat eos etiam ministerii gratia, et adhortatur, vt ea in re crescant. Post ista, reprehendit eos, qui in faciem gloriabantur, ac recenset quaecumque passus erat propter dominum, et visiones quas viderat, exponit, et quomodo in Paradisum ac tertium caelum raptus sit. Tandem postquam illis denuntiavit ne peccent, sed si quid peccarint, respiciant, cum gratiarum actione terminat epistolam.

ADNO-

A D N O T A T A.

CAP. I. v. 11. *Vt a multis personis*) ἐκ pro ὑπό positum est: sicut capite sequenti, ὁ λυπόμενος ἐξ ἐμῶν, pro ὑπερ: ἐμῶν autem in secunda persona legendum est in secundo loco, vt habent nonnulla exemplaria, vt respondeat verbo συνυπεργράψων: vt sit, Beneficium vestra opera atque causa collatum.

17. *Hoc igitur deliberans, numquid leuitate usus sum, cet*) Leuitatis est, certo aliquid promittere, quod fortasse praefiturus non sis. Si ego me certo ad vos venturum promissem, leuis essem, quum non venerim. Nunc non certo promisi: dixi enim venturum me, si Deus voluerit sic enim scripsit superiore epistola, capite quarto, et vltimo) quae exceptio me a leuitatis et inconstantiae crimine vindicat. Non enim ita delibero, vt solent homines, suae fragilitatis immemores: vt Etiam sit apud me Etiam et, Non, Non: hoc est, vt quum aliquid me facturum dico, id certo adfirmem, quasi omnino facturum: aut quum nego, id certo negem, quasi omnino non facturum. Nam apud me fit aliquando, vt Etiam sit Non, et Non sit Etiam: vt quod dixi venturum me ad vos, id erat Etiam: at idem nunc factum est Non, quoniam non veni: non enim permisit Deus, penes quem sunt actiones nostrae, vt nihil ipsi de nobis certo adfirmare aut negare possimus. Non enim certae sunt nostrae promissiones, quemadmodum Dei. Nos homunciones impedimur: Deus non potest impediri, sed quod semel promisit, id fideliter praefat. Itaque quae nos de Christo vos docuimus, non ita docuimus, vt modo adfirmaremus, modo negaremus, sed idem semper et constanter de Christo adfirmauimus: quippe quum non nostra, sed Dei promissa forent, qui, quae de Christo promisit, certo, et nulla cum conditione aut exceptione promisit. Nec mirum: est enim Deus, qui impediri non potest: itaque eius promissa nobis certa sunt, eius adflatus pignore confirmatis. At ego homo sum: quod si ad vos non veni, non certo promiseram, et non veniendi iusta causa fuit. Id enim feci, vt vobis parcerem. Nam si venissem, cum virga venissem (vt in priore Epistola minatus sum) hoc est, vos grauius propter illud incedi flagitium castigassem. Dicit quis: Ergone nos tam paruae fiduciae et constantiae esse putas, vt tuam praesentis castigationem ferre nequeamus? Ego vero non puto. Scio enim, vos in fiducia constantes esse: nec eam vobis derogo, sed gaudii vestri rationem habeo. Nam si vos praesens castigassem, ea res vobis (vt de me taceam) dolorem fecisset, qui dolor non aberit, κολούειν autem, quod derogare vertimus, est non solum dominum esse, sed etiam dominum fieri et potiri. sicut ante de βασιλεύον scripsimus: vt sit κολούειν τῆς πίστεως, dominum se facere fiduciae alterius: hoc est, alteri fiduciam et robur detrahare, et esse negare.

CAP. II. v. 5. *Non me contristauit nisi aliquatenus, ne vos omnes onerem*) Hoc est, non solum mihi dolorem fecit, sed etiam vobis. Quod si dic rem, me solum id flagitium doluisse, onerarem, et crimine grauarem vos omnes, quasi non et ipsi dolueritis eius flagitio, id quod esset in vobis vitiosum.

10. *Id feci propter vos in persona Christi cet.*) Hoc est, Vt Christi personam gerens, eiusque vicarius, qui docuit, quidquid nos in terris soluerimus, id fore solum in caelo. Quod si id faceremus in nostra persona, hoc est, nostra auctoritate atque nomine, circumueniret nos Satan, et in peccatum coniceret: peccaremus enim, si quod Dei est (videlicet

peccata alteri condonare) id nobis vsurparemus: πρόσωπον autem pro persona dici, si quis dubitat, inueniet et alibi, et ad Galatas secundo.

17. *Nec enim sumus ut multi, cet.)* Quoniam dixerat, suum officium eiusmodi esse, vt nemo ad id esse posset idoneus, posset aliquis ita obicere: Quasi vero difficile sit istud facere, quod tu facis, hoc est, Christum docere. Fateor (inquit Paulus) de Christo garrere, et eum perfunctorie docere, ac quaestui habere, non esse difficile: atque id faciunt multi. Sed id sincere diuinitus facere, et suum munus Deo probare (id quod nos facimus) hoc vero est omnium maxime arduum, et humanis viribus maius.

CAP. V. v. 2. *Domicilium nostrum caeleste superinduere cupientes, cet.)* Hoc est, caeleste corpus, quod habituri sumus in altera vita. Id corpus cupimus superinduere, *si modo induti, non nudi reperiemur*: hoc est si in Christi aduentu erimus adhuc in vita, nec dum nudi, et hoc corpore exuti. *Nam vellemus exui hoc corpore*, si fieri posset: hoc est, nollemus mori, sed vellemus aduentu Christi subito confecta mortalitate mutari, et immortalitatem superindui. Loquitur autem Paulus de cunctis Christianis, qui immortalitatem optantes, a morte natura abhorrent; et cuperent, si fieri posset, eorum esse, de quibus superiore Epistola dictum est, non omnes obdormituros esse.

7. *Non in ipsa re versamur*) τὸ εἶδος dixit, τὸ εἶδόμενον καὶ παρὸν: sicut Latini Iurisconsulti speciem vocant rem ipsam, quae accidit. Sic חַמְצָה, Esaiæ primo: et חַמְצָה Exod. 20. vt ibi adnotauimus. Isocrates in Helænae laudatione ἰδίαν vocat, de pulchritudine loquens his verbis, τῶν δὲ κάλλους ἀπεσφρημέναν ἔδεν ἐνρήσομε ἀγαπήσανον, ἀλλὰ πάντα κραιναφρονήμενα, πλὴν ὅσα τῆς ἰδίας ταύτης νεκρινώθηκε. At eorum quae pulchritudine carent, nihil amari cupiemus, sed omnia contemni, nisi quae hanc speciem habeant: hoc est, hanc rem. Idem paullo post eodem modo vsus est. In Epistola ad Hebraeos, capite decimo, vocatur εἰκὼν. Non dissimile est, quod Marci decimo scriptum est: οἱ δοκῶντες ἄρχαν, qui videntur imperare: hoc est, quos videmus imperare, qui imperant.

CAP. VI. v. 12. *Vos non erga nos, sed erga hominem, cui estis intimi, estis angustii.)* Ego vobis large meum animum aperio, officiumque praesto. Quod si vos vestrum officium anguste et parce praestatis, id non mihi, hoc est, non Paulo, facitis, sed vestri amantissimo, et plane vestro patri. Proinde videte, vt mihi vestro patri officiose et liberaliter pareatis, quemadmodum ego vobis, vt filiis, officiose ac liberaliter praecepta do. Quod veritimus: Erga hominem cui estis intimi: ad verbum sic legitur, Erga vestra viscera: qui hebraismus sic explicandus ac inuertendus est: Erga nos, quorum vos estis viscera: hoc est, cui vos estis charissimi, et qui estis in animis nostris: vt dicit capite 7. ad hunc locum adludens.

CAP. VIII. v. 6. *Vt nos Titum hortati sumus*) scilicet vt vos moneat, vt geatque, quo Deus pro sua benignitate vobis eam det mentem, vt quod iam facere coepistis, id perficiatis, videlicet de benignitate in egentes.

10. *Non solum facere, sed etiam velle*) Non rerum magnitudinem inter se comparat: alioquin diceret: Non solum velle, sed etiam facere, quum facere plus sit quam velle. Sed res inter sese coniungit: vt sit, Non solum facere, sed etiam velle, idem quod, Et facere et velle, vt vtrumque ab anno superiore coeperit. Eodem modo locutus est ad Rom. 1. Non solum ea faciunt, verum etiam facientibus consentiunt: hoc est, et faciunt, et consentiunt.

13. *Non enim alius loxitatem, vobis angustiam esse oportet*) ἵνα pro δᾶ aliquando ponitur: vt Ioan. 13. ἐγὼ οἶδα ὅτι ἐξελεξάμην. ἀλλ' ἵνα ἡ γενομένη πλη-

γαυῆ:

βαῖν: hoc est: ἀλλὰ πληρωθῆναι δεῖ. Et idem in Epistola I. cap. 2. ἀλλ' ἵνα
 Φανερωθῶσιν, quod hebraico more dicitur, vt Ierem. 3. קראו: hoc est, קרא
 לך, pro לקטון: hoc est, quaeritur, aut respondeatur.

CAP. X. v. 4. *Arma enim militiae nostrae non carnalia sunt, sed diuini-
 potentia*) Pauli militia erat, oppugnare et deturbare cogitationes homi-
 num: hoc est, tanta virtute loqui et docere, vt hominum animi, rei veri-
 tate victi, congerentur ita cogitare, Vera dicit, et quae refelli nequeant.
 Ad eam spiritualem pugnam utebatur telis non carnalibus, sed spiritualibus.
 Vt enim infanus sit, si quis gladium aut missile velit vincere cogitatione:
 sic infanus sit, si quis cogitationem velit vincere gladio. Atqui Chri-
 stiani praeconis virtus posita est in vincenda cogitatione: ex quo consequi-
 tur, eum non posse vti nisi iis telis, quibus vinci possint cogitationes ho-
 minum. Exemplum habemus insigne in Nerone. Is Graeciam peragrans,
 edebat obibatque ipsemet certamina musicae. Si alios musicos vincebat, co-
 ronabatur: hoc erat legitimum certamen. Sin ab eis vincebatur, curabat vt
 interficerentur: hoc vero non erat non musicum vincere, sed hominem occi-
 dere: qua inepta iniquitate illud consequebatur, vt hominum sicta voce,
 tamquam victor in praesentia laudaretur: et ceteri musici deinceps data
 opera male canerent, ne eum offenderent: cogitationes quidem hominum
 (quamuis princeps esset omnium potentissimus) non vincebat, quin eum pro
 infano et illi tunc haberent, et nos nunc habeamus. At ceteri musici, qui
 eum artis peritia superabant, vincebant non solum aliorum, sed etiam ipsius
 Neronis cogitationem: vt ita eius animus, quamuis inuitus, loqueretur:
 Hi melius canunt quam ego. Similiter accidit et in religione. Disputatur
 de multis rebus: si quem verbis vincimus, coronamur: et hoc est legiti-
 mum certamen. Si quis a nobis vinci non potest, haereticus appellatur, et
 interficitur: hoc vero non est haereticum vincere, sed hominem occidere:
 qua inepta iniquitate illud consequimur, vt in praesentia sicta hominum
 voce victores pronuntiemur, et ceteri deinceps minus bene dicant quam pos-
 sent, ne pereant: cogitationes quidem hominum (quamuis potentes simus)
 non vincimus, quin nos pro infanis, et nunc qui caeci non sunt habeant,
 et posteri habituri sint: atque ita de nobis iudicaturi, vt nos nunc de Nerone
 et ceteris Christianorum persecutoribus iudicamus. Nihil enim tam re-
 ctum est, quod non sit detegendum. Promisit Deus obedientibus virtutem
 tantam, vt vnus centum, et centum decem millia fugare possint. Sic pu-
 gnauit Paulus, qui vnus poterat diuinis illis suis armis deturbare non cen-
 tum, sed omnium hominum cogitationes. At nunc centeni singulos interfeci-
 mus, et Christum carnalibus armis defendimus: vt intelligatur, nos care-
 re spiritualibus, et Christum habere carnalem. Si enim Apostoli, qui
 nobis Ecclesiam plantarunt, contenti fuerunt armis spiritualibus: apparet
 eos, qui carnalia adhibent, non satis confidere spiritualibus: quibus tamen
 confident. si ea haberent, quippe quae sint omnipotentia: vt apparebit
 in aduentu Domini, qui Antichristum, hoc est Christi hostem summum,
 non aliis armis debellabit, quam spiritu oris sui. Scriptum est Exod. 35. ta-
 bernaculum factum esse ex populi donis vltro oblatis, nemine coactis: quod
 idem de Ecclesia intelligendum est, vt patet in Psalm. 110: in quo dicuntur
 Christi copiae esse voluntariae: itemque in Lege, in qua iubetur, vt timi-
 di discedant, ne in acie ceterorum animos emolliant. Sic est gerendum
 bellum Christi militibus voluntariis, et solo Dei verbo coactis. Aliter qui
 militant, alii quam Christo militant. Itaque ostendit euentus, moresque
 nostri, quis sit fructus coactae militiae.

CAP. XI. v. 1. *Vt inam paullulum a'iquid stultitiae meae feretis*) *μικρόν τι ἀφροσύνης* recte in quibusdam legitur, et ita legit vetus interpres Stultitiam suam vocat gloriationem, quam ab eis ferri optat: deinde, quod plus est, vt ferant peti. Itaque *ἀνέχεσθε* imperatiui modi est. Deinde causam reddit, cur ferre debeant: *Quoniam vobis* (inquit) *obrectio*: hoc est de vobis sum zelotypus, sed *diuina obrectatione*: respondi enim vos Christo: sic enim recte vertitur *ἡρμούσμεν* a vetere interprete, vt et sententia postulat (hic enim agit de Christi et Ecclesiae coniugio) et verbi *ἀφροσύνης* natura patitur: nam eo sic vsus est Plutarchus.

3. *A simplicitate corruptae despectari*) *Φθασή ἀπό τῆς ἀπλότητος* Breuis et obscura oratio, in qua verbum *Φθασή* per duo verba, vt nos fecimus, declarandum est: id quod aliquando in sacris litteris fieri animaduerti: vt Genes. 45. Ego sum Iosephus frater vester, quem vendidistis in Aegyptum: et Actor. 7. *τὸν ἰωσήφ ἀπέδωκε εἰς Αἴγυπτον*, Iosephum vendiderunt in Aegyptum: hoc est, vendiderunt, isque ab eis venditus, ductus est in Aegyptum.

12. *Quod sibi in quo gloriantur, suppetat cet.*) Simulatores illi, inquit, quaerunt occasionem gloriandi, vt nos gloriamur. Quod si Euangelium non gratis doceremus, possent gloriari idem se facere quod nos. Nunc quum nos gratis doceamus, non habent eam occasionem: nec enim gratis docere sustinent, quum suo seruiant abdomini: *ἐυρεθῶσι* autem positum est, vt in hebraeo sermone *נשח* quod saepe in passiuo est exstare et suppetere: et in hephal est suppetitare et suggerere. Iam hic *ἐυρεθῶσι ἐν ᾧ κυχῶνται*, dictum est pro *ἐυρεθῶσι αὐτοῖς ἐν ᾧ κυχῶνται*, quemadmodum ad Philip. 3. *ἵνα χριστὸν κέκησται, καὶ ἐυρεθῶ ἐν αὐτῷ*: Vt Christum lucrer, et in eo mihi factis suppetat. Itemque Ecclesiastici cap. 15. in latino (nam graece non exstat is versus) sic legitur: Viri mendaces non erunt illius memores, et viri veraces inuenientur in illa, (scilicet sapientia) et successum habebunt vsque ad inspectionem Dei: hoc est, veracibus tantum conferet sapientia, vt, cet. Simile est quod ad Rom. 6. declarauimus, *ὅς ὃν παρεδόθητε τύπον διδασκῆς*. Nec admodum discrepat illud Horatii, Equitem grauatus Bellerophonem: hoc est, fuit ei grauis eques Bellerophon. Et illud Matth. 13. *Qui secundum viam satus est*: hoc est, semen accepit.

21. *Inde o-e dicam*) *Quomodo κατ' ἀνθρώπων* et *κατὰ σάρκα* humane, ita hic *κατ' ἀτιμίαν* indecore. Hoc est, Dicam contra quam me deceret loqui. Dedeet enim me gloriari: sed gloriabor, vt insipientis. Quasi vero nos nequamus scilicet idem de nobis gloriari: quod illi de se: *ἡδονήσασθαι* autem indicatius est pro coniunctiuo, vt saepe ponitur a Paulo Hebraeorum more, quorum lingua coniunctiuo caret.

CAP. XII. v. 7. *Appetitus est mihi stimulus carni*) Hoc est, ad carnem: quomodo solet Cato loqui de Re rustica: Ornamenta bubus, instrata asinis, operecula doliis, centones pueris, et multa talia.

9. *Mea fortitudo in imbecillitate perficitur*) Hoc est, homo Christianus, qui a me Christo nomen habet, fortissimus euadere non potest, nisi certando cum hoste, in quo certamine sentiat se imparare esse, nisi meus adsit fauor: atque ita mihi confidens, perfecte fortis, et me dignus fiat.

21. *Multosque deplem, qui ante peccauerint*) *ἡγῆσθησαν πολλοὶ τῶν προσημασθημένων*: hoc est, *πολλοὶ προσημασθητότας* vt cap. 10. *συγκρίναί, ἑαυτὸς τισὶ τῶν ἑαυτὸς συρισανῶν*: hoc est, *τισὶ ἢ τισες ἑαυτὸς συρισάνωσι*. Nec enim est diuisio, vt quum eorum aliis se conferre audeat, cum aliis non item. Tale quiddam declarauimus in Psalmo 54.

PAULI APOSTOLI EPISTOLA AD GALATAS.

IN EPISTOLAM AD GALATAS ARGVMENTVM.

Epistola haec mixti generis est, partim didactici, partim demonstratiui: docens simul quid verum falsumue sit in articulo iustificationis et obiurgans vituperansque auditores seductos, atque adeo condemnans et anathematizans eorum seductores cum suis erroribus, illosque ad sanitatem veritatemque reuocans: et contra, Pauli personam, munus et doctrinam eximie ornans, auditoribusque commendans et persuadens, insinuansque.

Occasio vero ipsius fuit eadem, quae quarundam aliarum, quod eo tempore erant quidam pseudapostoli Nazarei nominati: qui nomine quidem volebant videri Christiani, quum reuera Christi meritum ac iustitiam ignorarent, et ex virtutibus operibusque aut legis iustitia prorsus penderent. Ii ergo flagrantes, partim prauo quodam legis zelo, partim etiam ambitione, et denique commodorum gloriaeque auiditate, aut potius ipsius mali genii instinctu impuls: neque tamen vel a Christo, vel ab apostolis iussi, passim discursabant, praesertim per ecclesias recte institutas ac constitutas, contendebantque solum Christi meritum minime sufficere, sed etiam circumcisionem, Mosaicorumque rituum observationem, et alia bona opera esse omnibus modis necessaria ad salutem. Atque ita tum Christum sua gloria priuabant, tum et ipsius fideles: per eius Euangelium beneficiaque a maledicto legis es seruitute Mosaica liberatos, ac omnino iustificatos, regeneratos et sanctificatos, multipliciter sua libertate bonaque conscientia spoliabant, et in pristinam legis seruitutem maledictionemque retrahabant.

Habebant autem illi, praeter vilitatem vulgi leuitatem, ruditatem, nouarumque rerum auiditatem, et satanae potentem efficaciam, domesticamque facundiam et auctoritatem, aliasque malas artes: etiam illa duo maxima sui pessimi conatus adiumenta: alterum quod homines tunc adhuc erant plane persuasi, legem Mosis perpetuam esse, nulloque modo abolendam: alterum quod maxime naturale nobis est, ex nobis ipsis pendere, et in nobismet virtutum operumque iustitiam quaerere: quod erroris potissimum praestantibus viris, et ad disciplinam virtutemque adsuetae factis prorsus institum esse solet: sicut haec ipsa persuasio est totius moralis Philosophiae, teste etiam ipso Cicerone, caput scopusque primarius.

Huc quoque facit, quod tota doctrina Euangelii non solum mysterium quoddam est, omni creaturae per sese imperceptibile: sed etiam plane stultitia quaedam, vt ipsemet Apostolus 1 Corinth. 1. copiose ostendit: quod totus noster Adamus aut praua natura prorsus abhorret a fide et fiducia erga creatorem suum eiusque verbum, promptius creditur a cuius impostori, fabulae ac imposturae, quantumuis absurdae: et denique quod satan admirabili rhetorica, et etiam quadam violenta efficacia, de Corde

nostro semen Euangelii omnemque eius notitiam, ne in illoradices agat aut fructificet, obscurat et plane obliterat. Quae omnia et alia etiam plura efficacia impedimenta et scandala crucis, sicut tunc seducto-ribus contra doctrinam gratiae Paulique suffragata sunt: ita etiam hodierna die suffragantur et cooperantur.

Videmus sane tum olim semper, tum et hodierna die id accidere, ut quum multum gratuita salus per Christum inculcetur, plerumque tamen homines etiam diligenter instituti eo decurrant, ut etiam operibus legis aliquid tribuant, eaque statuunt esse prorsus necessaria ad salutem, nec omnino sine eis quenkquam saluari posse.

Habemus de hac ipsa haeresi eiusque condemnatione etiam Act. 10. 11. et 15. ubi ea in integra synodo, de communi consensu Apostolorum, aliorumque praestantium in cognitione Dei et vera pietate virorum, condemnata fuit. Illi igitur pseudopostoli cum aliis sinceris gratiae Christi doctoribus, tum praesertim Paulo erant infestissimi, easque cumprimis Ecclesias, quas ille recte instituerat, cupidissime percursabant et perturbabant, aut etiam prorsus subuertebant. Tale quid non irritum conatu etiam apud Galatas, optime prius a Paulo institutos, tentauerant. Nam primum Pauli personam, eius vocationem ac vniuersam doctrinam non solum suspectam reddiderant, sed etiam prorsus exosam. Deinde specialiter articulum iustificationis, admixtione necessitatis legis aut operum ad salutem, tamquam venenato quodam fermento prorsus vitauerant, aut etiam plane euerterant.

Voluit igitur Apostolus hac epistola, suam doctrinam et famam, praesertim autem articulum iustificationis per solam fidem in Christum, sine operibus, adserere, ac vindicare a seductorum calumniis, et simul ipsos Galatas in veritate viam, ex qua foede exorbitauerant, demum reuocare. Atque haec de occasione et scopo, nunc de ordine huius epistolae agamus.

Tres vero propositiones primarias post epistolares partes aut parerga ponit: primum generalem quamdam de totius suae doctrinae certitudine: secundo specialem de sola gratuita iustificatione: tertio de noua obedientia: quarum singulas fere binis capitibus absoluit.

In prima igitur agit de immota veritate suae doctrinae, et de apostolatu ac vocatione sua, qua simul et totam illam Galatarum declinationem a veritate grauissime condemnat. Confirmat autem hanc propositionem primum vehementi suae apostolicae auctoritatis adsertione: Apostolo enim, tamquam plane diuino indubitataeque fidei testi, etiam sine aliis testimoniis ac probationibus, credendum est. Deinde longa narratione suae vocationis, conuersionis et actionum idem comprobatur, in qua illud praecipue urget, quomodo doctrinam suam immediate a Christo acceperit, et non a Petro aut illo homine, quomodo item semper omnibus aliis Apostolis aut aequalis aut etiam superior habitus sit, et denique quomodo etiam Petro claudicanti in faciem resisterit: ubi admodum leni transitu progreditur ad secundam principalem propositionem, quod sit circa finem secundi capituli.

Secunda

Secunda propositio est, quod per solum Christum gratis iustificemur fide, sine ullis nostris operibus, quam multis argumentis ac etiam testimoniis scripturae confirmat. Quod usque ad medium quinti capituli agitur.

Vltima propositio est de noua obedientia, quam simul et confirmat et explicat usque ad finem epistolae.

Haec de occasione, argumento aut summa et ordine huius epistolae nunc dixisse sufficiat. Nunc ad epistolam ipsam accedamus.

Initio sunt quaedam partes epistolares, tanquam quaedam semiparerga: ut titulus, subscriptio, inscriptio et saluatio: quae ipsa quoque non sunt otiosa. Plerumque enim Paulus ita in subscriptionibus ornat se suumque officium, ut sibi et auctoritatem quandam, beneuolentiamque, et reuerentiam apud auditores comparer. Sic et in salutationibus eos plerumque diuini munusis maiestate territat, et rerum, quas tractaturus est, sanctitate eis religionem incutit, ut in timore Dei summaque attentione quae proponuntur, audire cogantur: quod ad profectum omnium maximum utilissimumque est. Sicut Deus etiam in propheta requirit auditorem tremementem ad sermones suos.

A D N O T A T A.

CAP. II. v. II. Quoniam reprehendendus erat) κατεγνωσμένους participium pro nomine: ut ἐυλογημένους, pro ἐυλογητός; et ὁ παράγων, pro ὁ παράσις.

14. Si tu Iudaeus alienigenarum more uiuis, cet.) Si libere quouis cibo uesceris, ut solent alienigenae, et ita tibi facere licere sentis: cur non abstines, et ista simulatione in causâ es, ut non modo Iudaei non uescantur quouis cibo, sed etiam extranei te imitentur, cibisque abstineant, atque ita iudaizent? Cur Christiani facti sumus ego et tu, ceterique Iudaei? Nimirum ut iusti fieremus. Quod si id per legem consequi poteramus, cur ad Christum nos conferremus, causâ nulla fuit: quum id in lege haberemus, quod in Christo quaerimus. Sed quia id nobis praestare lex non poterat, ad Christum, qui posset, confugimus. Ex quo sequitur, nos nunc, qui Christiani sumus, esse insontes. Atqui si Moisaicae legi paremus (id quod tu nunc facis) quum ideo pareamus ut iustitiam consequamur: sequitur, nos esse fontes, qui Christo contenti non simus. Ita fit, ut a Christo peccatum, non iustitiam, consequamur: id quod absurdum est. Atqui si quis quod demolitus est, idem instaurat, hoc est, ad legem (quam ad Christum transiens repudiauerat, eique ualedixerat) recurrit, et ab ea rursus praesidium petit, is se nocentem fatetur esse, qui a lege petat innocentiam. Qui enim ad Christum se contulit, is legi ualedixit, cumque ea nihil iam habet commercii: sed uiuit, iustusque et insons est Christi fide, id quod Dei beneficium est. Quod si ad legem redit, repudiat hoc beneficium, qui nolit a Christo, sed a lege insons fieri. Ita fit, ut ei Christi mors (quam ob delenda suorum peccata oppetiit) nihil proficit. Haecenus Petrum reprehendit Paulus. Quod autem uerbo, εἰ γὰρ διὰ νόμον, Atqui si, cet. sciendum est, γὰρ quandoque aduersatiuam esse, ut apud Latinos At enim: ut Roman. 3. εἰ γὰρ ἡ ἀλήθεια τῷ θεῷ, cet. At enim si Dei ueritas, cet. παραβάτην autem dixit pro ἀμαρτανῶν, ut patet ex uerbo ἀμαρτία, protinus ante eadem de re posito.

CAP. III. v. 19. Delictorum causa adiecta est, cet.) Lege lata effectum est, ut delicta cognoscerentur (nam cupiditatem non nouissem, nisi lex uetaret: ad Rom. 7.) duratura, donec ueniret semen Abrahami Christus, cui promissum erat, fore ut in eo bearentur omnes nationes: instituta per angelos, ut

intelligatur diuinam esse: lata ac administrata et promulgata per sequestrum, scilicet Mosem. Sequester autem internuntius est duorum, qui inter sese aliquid paciscuntur. Atqui Deus vnus est, non duo: itaque necesse est Mosem Dei et Israelitarum internuntium fuisse. Nec enim potest Dei et Dei internuntius fuisse, quum duo dii non sint. Quod si est, oportet in eo foedere faciendo aliquid ab vtraque parte promissum esse: nam ea est foederum natura. Quid promissit Deus? vitam. Nam qui ista praefiterit, viuet, inquit. Quid promiserunt Israelitae? obedientiam. Quum enim pronuntiaretur, execrabilis esse qui essent contumaces, responderunt Amen: et se omnia Iouae imperata facturos sponderunt. Nunc quoniam legi parere nequeunt, supplicio sunt obnoxii. Ita fit, vt lex eorum peccata patefaciat, poenaeque dignos ostendat. At si ita est, videtur lex Dei promissis esse contraria: quum Dei promissa iustitiam et felicitatem conferant, lex autem peccatum et poenam, quibus nihil potest magis esse contrarium. Verum tantum abest vt sit lex contraria promissis, vt idem conetur efficere quod promissa. Promittit enim lex vitam et iustitiam obedientibus. Quod si non obediunt homines, per legem non fiat, sed per hominum infirmitatem, qui obedire nequeant. Nam si obediunt, vitam consequerentur per eam obedientiam, atque ita iusti fierent per legem. Sed quia (vt litteris proditum est) omnes peccant, omnes egent Christi iustitia, qui legi obediens, iustus fuit, et nobis suam iustitiam impertit, quae in eo iustitia legis est (vt appareat, in lege sitam esse iustitiam, quum Christus legis iustitia iustus sit, quippe qui legi paruert) eademque in nobis fidei iustitia est, quod fidendo Christo, sumus eius iustitiae compotes.

CAP. IV. v. 24. *Nam eae sunt duo foedera, cet.*) Agar et Sara, inquit, sunt, hoc est, significant diligenter lector hoc verbum) duo foedera. Agar significat vnum foedus, quod ictum est in monte Sina, videlicet legem, quod legis foedus gignit in seruitutem: hoc est, qui a lege sunt, serui sunt, sicut Agar filii serui sunt. Nam Agar est Sina, hoc est, significat Sinam Arabiae montem, quo in montelata lex est. Quemadmodum enim serua erat Agar, ita mons Sina, qui ab Agare significatur, seruit videlicet Romanis: in quo sane congruit cum hac terrestri Hierosolyma, quae et ipsa cum suis ciuibus Romanorum imperio subiecta est. Igitur Agar serua, notat Sinam, et porro terrestrem Hierosolymani, quae serua est. At Sara libera notat caelestem Hierosolyman quae libera est, cuius nos filii sumus. Quod si est, sumus liberi vt mater nostra: sumus promissionis filii, vt Isaacus. Itaque non debemus seruire legi, quasi serui sumus: τὸ γὰρ ἄγαρ dixit τεχνικῶς, per neutrum genus: σινῶ ὄρος ἐστὶ, hoc est, notat ac significat: δὲ λέγουσιν γὰρ legendum est, vt in Colinaei exemplari, hoc est, reddidit enim rationem, cur Sina sit Hierosolymae similis, in eo scilicet, quod Hierosolyma seruit vt Sina. Nam δὲ λέγουσιν de Hierosolyma dicitur, vt patet ex pronomine αὐτῆς, quod ad τὸ ἄγαρ referri non potest.

CAP. VI. v. 4. *Exploret autem suum quisque opus, cet.*) Eos reprehendit, qui sibi ideo placent, quod sint aliis praestantiores. Nemo est, quin, si se cum aliis conferat, deteriores inueniat, aut certe aequos malos. Misera est gloriatio, quae ab aliorum improbitate pendet. Ergo si alii non essent improbi, tu de te gloriari non posses. Ego fenerator non sum: igitur si feneratoris non essent, tu tibi placere non posses. Praeclarum vero, posse quemquam talem esse, vt eo reperiatur aliquis deterior. At non ita de nobis feret iudicium Deus: non faciet hominum collationem. Tu niger es, damnaberis. Sed sunt et alii nigri. Et alii damnabuntur, nec eorum nigror te faciet album. Quamobrem inspice, non an sis aliis melior, sed an sis bonus, et Deo obediens: ita fiet, vt tua gloriatio tibi propria sit, nec ab aliis pendeat. Est enim ἀς ἐαυτὸν, quale est quod in 1 Cor. 6. scripsimus.

PAULI

PAULI APOSTOLI EPISTOLA AD EPHESIOS.

IN EPISTOLAM AD EPHESIOS ARGUMENTVM.

Ephesus fuit ciuitas mercatoria, admodum frequens ac opulenta, et sicut Plinius lib. 5. inquit, alterum lumen minoris Asiae, fuitque valde aedra tum idololatriae, praesertim idoli et templi Dianae, quod plenius describit lib. 36. tum et Magiae, quorum virumque etiam ex Act. 19. liquet. In ea conuertenda Apostolus diu multumque et cum ingenti periculo sudauit, duabus potissimum causis, sicut et Corinthi, ita Spiritu Dei eum regente, motus: nempe quod quum ob mercaturam et magnitudinem, tum ob navigationis commoditatem maxima ibi semper erat hominum frequentia: ut et ibi multos docere ac conuertere, et per illos conuersos porro late per orbem terrarum spargere Euangelium potuerit. Sua enim est in extremo litore Asiae minoris, versus occasum et ferme etiam meridiem, ut illac transeundum fuerit nauigantibus ex Syria aut Aegypto in Graeciam, Macedoniam et Pontum, ac contra: ac item ex Asia minore Romam et vicissim sicut et ipse Apostolus saepe proficiscens in Macedoniam aut Graeciam, et iterum rediens illac transiit. Eisdem commoditatibus ac occasionebus, verisimile est, ipsam quoque Ioannem Euangelistam motum, ut ibi diutissime, sicut omnes sacri historici scribunt, docuerit, atque adeo etiam ibidem consenuerit mortuusque sit. Quare ipsemet scribit, 1 Cor. 16. sibi esse illic apertum magnum et efficax osium ad praedicandum Euangelium, et aduersarios multos. Sic et 15. eiusdem narrat, se Ephesi cum bestiis depugnasse. Quamobrem ad triennium ibi die ac nocte docuit, patefaciens ipsis omne consilium Dei, et non praetermittens quidquam eorum, quae ad salutem facerent: sed cum obrestationibus et lacrimis omnes instruens et mouens, ut ipsemet adfirmat Act. 20. Discedens quoque reliquit eis pro se Timotheum, qui etiam postea ipsorum Episcopus fuisse scribitur.

Quibus ergo de causis eos tam sollicito ac tam diu docuit, iisdem quoque postea motus, tum postremo Hierosolymam nauigando eorum ministros euocans, grauissime de custodienda puritate doctrinae, et urgendo pietatis studio longa concione Act. 20. monuit, tum etiam aliquanto post Romae captiuus existens, hanc epistolam eis scripsit. Quibus tamen causis forte et illud accessit, quod veritus est, ne suis crucibus ac captiuitate et aliarum Ecclesiarum piorumque afflictionibus, ut a vera doctrina resisterent, permouerentur. Forte quoque timuit, ne a pseudapostolis, aliisque impostoribus, qui passim oberrabant etiam per Asiam, praesertim autem in locis opulentioribus, seducerentur: sicut et Galatas non ita nimis procul ab eis distitos seduxerant: immo ex epistola priore ad Timotheum Ephesiorum Episcopum apparet, illos turbatores ac seducto-

ducto-

ductores illic quoque dudum antea fuisse. Hortatus enim eum fuerat, ut eis resisteret.

Scopus epistolae est, ut tamquam breui moriturus Ephesius aliisque vicinis tum in memoriam reducat, et veluti in perpetuum usum deponat summam verae doctrinae, praesertim de gratia: quam legentes perpetuo contemplantur, eosque in ea summa constantia retinenda confirmet: tum porro etiam, ut ipsos ad studium honeste sanctaeque vitae inflammet: quod in illa opulenta mercatoriaeque urbe et summa licentia turpitudineque Gentilium vitae profecto valde fuit necessarium. Hoc vero ipsum ille agit forma expositionis non disputationis: sicut in Romanis et Galatis disputando ac confirmando veram doctrinam proposuit.

Ordo porro partium hic est: Duae sunt primariae partes, in quarum priore tribus capitibus contenta agit de gratia et coniunctis doctrinae capitibus, sed summa breuitate, ut sunt, Electio Dei, iustificatio, fides, redemptio et Christi exaltatio, peccatum et ministerium Apostoli studiumque in ipsis conuertendis. Tota vero haec prior pars potissimum eo directae est, ut non tantum eos doceat de tantis Christianae Religionis capitibus, sed etiam ipsos confirmet in eis, et inflammet ad summam constantiam ardensque studium proficiendi in recepta religione.

Id vero in primo capite agit, primum commemorando plurima maximeque beneficia, quae a caelesti patre ex mera misericordia per Christum acceperint: deinde a spe futurorum honorum, quae eis ingentia plane in altera vita reposita essent: in secundo porro capite illos eodem inflammat, conferendo ipsorum tristissimum statum in Ethnicismo, cum praesenti felicitate in Christianismo. Eum vero statum duplicem facit seu etiam dupliciter considerat: primum quasi internum, quatenus fuerunt iniustissimi tum originali et habituali, tum et actuali peccato: deinde externum seu correlatiue, quatenus fuerant a Deo, eius verbo et vera Ecclesia prorsus separati alienique, et vicissim postea in Christianismo eodem artissime coniuncti ac consociati.

Vtcrius in tertio capite illos ad eundem scopum incitat, ostendendo certitudinem suae diuinae legationis et doctrinae ipsorumque diuinae conuersionis et vocationis, ut qui sit diuinitus ad ipsos et omnes alios Gentiles ablegatus, ut eos de vero Deo doceat, ad illum conuertat, et eis caelestes opes per euangelium et sacramenta communiuet. Postremo totam istam adhortationem concludit precatione et gratiarum actione, orando eis benedictionem a Domino, et omnium verae pietatis partium donorumque incrementum. In posteriore epistolae parte differens de noua obedientia, primum cap. 4. agit potissimum de seruanda unitate ac concordia multis argumentis: ubi quasi per digressionem tractat illud sublime mysterium de Christi regimine suae Ecclesiae: quo peracto mox hortatur ad exuendum veterem Adamum, cum suis malis operibus, et induendum nouum cum suis bonis effectis. Postea in quinto de variis virtutibus ac vitiis disputat: ubi itidem salutare mysterium interferit,

terferit, de coniugio Christi ac Ecclesiae. Postremo sub finem quinti capituli, ac ferme per totum textum, praescribit singulis ordinibus aut statibus sua officia. Tandem in fine totius epistolae redit ad generalem adhortationem, proponens omnibus Christianis communem armaturam, qua muniti instructique Christo suo duci ac regi, contra satanam, mundum et carnem strenue militare possint debeantque.

A D N O T A T A.

CAP. I. v. 3. *In rebus Christi caelestibus*) ἐπαράνοιοι χριστῷ dixit, quomodo in 2. Cor. 10. arma sua vocat δυνατὰ θεῶν, hoc est, diuinipotentia, siue Deipotentia, vt ita loquar, id est, diuinam virtutem habentia. Ita hic vocat ἐπαράνοια χριστῷ Christi caelestia, hoc est caelestia, et ad Christum pertinentia. Est autem haec epistola obscura, et immensas verborum complexiones extensa: quas nos, vbi licuit, secumimus, et quoad eius fieri potuit, perspicuitati seruiuimus.

CAP. III. v. 1. *Legatione fungor*) πρεσβένω additur in Colinaeo, et recte, vt ostendunt sequentia, alioquin deest verbum. Quod si dicas, in ὁ δέσμιος intelligi verbum ἀμι, primum non addidisset articulum ὁ. Deinde sequentia legationis, non vinculum rationem explicant. Adde quod initio sequentis capituli τὸ ὁ δέσμιος coniungit cum verbo παρακαλῶ, et in cap. 6. πρεσβένω ἐν ἀλώσει.

17. *In vestris animis, et sitis in caritate radicati*) ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, ἐν ἀγάπῃ ἐρριζωμένοι, et ἐρριζωμένοι, mutatione casus, quae in Paulo frequentis est, et apud profanos auctores exstat aliquando: vt in Isocrate in Panath. id quod adnotauit Hieronymus Wolfius; δικαῖς γὰρ μου ζῶν μετ' αὐτῶν τελευτήσαντα δὲ τὸν βίον, pro τελευτήσας. Neque vero dici potest, inscienter Isocratem fecisse: quum traditum sit, eum in illo tam paruo opere componendo duodecim annos consumisisse.

CAP. V. v. 8. *Tenebricosi, nunc lucidi*) σκοτός et φῶς, pro σκοταῖοι, et φωταῖοι dixit, substantiuo vtens pro adiectiuo, vt saepe: vt quum praecipuum pro praeputiatis dixit: et 2. Cor. 3. δόξα pro δεδοξασμένον, et 5. ἀμαρτανίαν pro ἀμαρτανιῶν, et alia infinita, qualia sunt apud Latinos scelus pro scelerato, perniciēs pro pernicioso: et, Quanti conducis tenebras: pro, obscuram domum, apud Iuuenal.

Ibidem, *Est autem lucis*) φωτός recte legitur in Colinaeo, et ita postulat sententia non πνεύματος.

26. *Diuini verbis*) ἐν ῥήματι, per antonomasiam dictum est, pro ἐν ῥήματι θεῶν: vt in capite sequenti scriptum est. Dicit autem ῥήμα, quod alibi magis proprie solet vocare λόγον. Eodem modo paullo ante dictum est, Pleni spiritu pro pleni Spiritu sancto: sicut ibi non male reddidit vetus interpret. Sic Leuitici 24. dicitur quidam nomini conuicium fecisse, hoc est, Dei nomini. Latini quoque solent Bonam dicere, pro bona Dea: et Rectam, pro recta coena: et Flaminiam, pro via Flaminia: et id ita libere facere, vt modo vtrumque, modo alterum dumtaxat ponant. Quod idem nobis quoque licere puto, dum sententiae et perspicuitatis habeatur ratio.

CAP. VI. v. 12. *Spiritualem malitiam*) τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας dixit: quomodo Latini plana camporum, et ardua montium, pro planis campis, et arduis montibus. In rebus caelestibus intelligo, in Euangelii et religionis negotio, quae in Euangelio caelum dici solet.

PAV-

PAULI APOSTOLI EPISTOLA AD PHILIPPENSES.

ARGUMENTVM IN EPISTOLAM AD PHILIPPENSES.

Philippus urbem Macedoniae metallicam nobilemque et iam coloniam Romanam, a conditore vel potius tantum instauratore suo Philippo Alexandri Macedoniae patre sic dictam, ex parte aliqua Apostolus conuerterat, quum primum diuinitus euocatus fuit in Macedoniae: uti copiose narratur Act. 18. Eandem etiam postea saepius reuisit, eundo et redeundo per Macedoniae, ut etiam Act. 20. indicatur. Mediocria autem sane fuerunt initia eius Ecclesiae, sed tamen postea valde aucta est, tum credentium numero, tum et feruenti pietatis studio. Quare saepius sua liberalitate Paulum subleuarunt, dando ei coram, et mittendo postea tum Thessalonicam, tum etiam Romam usque subsidia. Hanc igitur Epistolam ad eos scribit, studio retinendi eam ecclesiam in officio, quo ex tanta urbe etiam vicini coetus ecclesiaeque in vera pietate promouerentur. Credibile autem est, eum aliqua ex parte etiam ab Epaphrodito pastore Philippensium admonitum simul et persuasum esse, de necessitate scribendi ad eos: per quem illi ei suum subsidium miserant. Ille igitur (ut credibile est) indicauerat ei statum et pericula, aut etiam imbecillitates eius ecclesiae, quibus paterna admonitione et instructione occurreret. Nulla alioqui Paulina epistola perinde Pathetica est, paternisque adfectibus referta, ut haec ipsa. Est autem haec quoque ad Philippenses epistola sub finem prioris captiuitatis Romae, scripta: facit enim mentionem Timothei secum agentis, quem nempe aliquanto antea per posterioiorem ad ipsum epistolam euocarat: quin etiam sui reditus ad ipsos spem facit, et simul indicat hanc epistolam tum demum scriptam esse, quum iam sua vincula passim facta erant non tantum Romae, sed et in aliis locis celebra, et insuper late euangelium propagauerant. Sunt ergo quinque Paulinae epistolae circa idem tempus, nempe sub finem prioris Romanae captiuitatis scriptae, praecedens ad Ephesos, haec sequens ad Colossenses: illa breuis ad Philemonem, et denique ea quae est ad Hebraeos. Nam posterior ad Timotheum et illa ad Galatas forte paulo prius, in eadem tamen captiuitate scriptae sunt. Praecipuum igitur scopus totius epistolae est, ut eos in accepta religione, et praesertim in doctrina sincera de ineffabili mysterio exinanitionis Christi et iustificationis eius confirmet, et porro in studio piae vitae ad omne pietatis officium inflammet: ut illi non tantum non deficiant, sicut Galatae, sed etiam amplissime proficiant in Euangelio et Christianismo.

Ad hunc vero finem, ut eos permoueat, multis utitur mediis et argumentis. In primo capite id efficere conatur, primum in exordio laudando eorum praeteriti temporis pietatem: deinde ostendendo suam optimam spem de iis in posterum: tertio narrando suae crucis ac captiuitatis

tatis

tatis fructus, praesentes et futuros, ac declarando suum studium in promovendo regno Christi et eorum salute.

In secundo capite idem agit, primum obtestando eos, et vehementissime adhortando ad concordiam et consensum in vera doctrina: deinde proponendo eis exemplum Christi, qui semetipsum salutis ipsorum gratia exinanierit, extremaque perpessus sit: tertio adhortando eos ad obedientiam erga suam doctrinam: postremo promittendo adventum Timothei et Epaphroditi, qui sint eos erudituri, et ipsorum statum cognituri, quod item sui quoque adventus aliquam spem facit.

In tertio capite eodem contendit, primum excitando eos, ut sibi caveant a seductoribus et errore iniquitiae operum, omnemque iustitiam ac salutem soli Christo adscribendo, eiusque efficaciam celebrando: deinde suum exemplum ipsis proponendo, qui omni studio ad prouectum in vera pietate contendat.

In postremo capite idem urget: incitando eos ad omnes virtutes pii hominis, et ipsorum erga se studium officiaque celebrando.

Posset etiam videri esse quaedam latens oeconomia huius Epistolae, quod post primi capituli adhortationem ad Christianam pietatem, mox in secundo veluti aliud agens, copiose de mysterio exinanitionis, et gloriae glorificationisque Christi disserit: in tertio vero tum beneficia eius, tum et modum ea apprehendendi praedicat, et falsam rationem iustificationis per opera redarguit: quae materia est totius huius Epistolae pars primaria et veluti corpus ipsum. Quare totum corpus doctrinae Christianae in hac Epistola pertractat, dum primum valde commendat Christianam religionem, ad eamque omnes ardentissime hortatur: deinde diuinitatem Christi, eiusque incarnationem, atque ita duas naturas in una persona describit: tertio dum eius exinanitionem ac passionem acquisitionemque ingentium meritorum exponit: quarto eiusdem glorificationem seu gloriosam resurrectionem et ascensionem ac potentiam: postremo etiam modum apprehendendi merita ac gloriam ex hac parte Christi gloria potentiaque.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 21. Nam mihi et viuere Christus est.) Hoc quid sit, mox declarat, quum dicit: Quod si mihi in eo situs est profectus operis, si viam in corpore; *καρπὸν ἔργου*, hoc est, profectum operis quid vocet, patet paulo post, vbi dicit, *ὡς τὴν ἑμῶν προκοπήν*: vt sit idem *καρπὸς*, quod *προκοπή*, vt et ad Roman. 1. hoc est, profectus Euangelii, qui in eo situs est, si viuat in corpore. Nam mortuus Euangelium promouere non poterit. Igitur mihi viuere Christus est: hoc est, si viam, docebo Christum: ita fiet, vt promoueat Christianitas.

23. Et migrare quidem cupio.) Sic ponitur verbum *ἀναλίσκειν* Luc. 13. et Iudith. 13. et Sap. 2.

CAP. II. v. 6. Qui quum in Dei forma foret, cetera.) Quum Christus, antequam factus homo est, esset Deus, aequalisque Deo, eandem cum Deo vitam ageret, non retinuit eam cum Deo aequalitatem tenaciter, vt faciunt rapaces, qui nihil sibi

sibi detrahi patiuntur: sed sua sponte factus est Deo minor, seruilemque hominis formam sumit: hoc est, homo factus est, cet. In Dei forma esse dicit, Deo similem esse: hoc est, Deum. Item hominum similem esse: hominem esse ceterorum similem, excepto peccato. Item inueniri vt hominem: hoc est, inueniri et esse hominem; *μορφὴν, εὐλοῖαν* et *οὐσίαν*, hoc est formam, similitudinem, et figuram, pro eodem ponit. Rapinae habere, siue rapinam, aut pro rapina ducere, dicit, pro rapaciter vti et retinere: vt Latini dicunt: in hostium numero habere, pro occidere vt hostem. Sic enim poni solet verbum *ἡρῆσαι*, vt non solum cogitationis sit, verum etiam rei: vt in capite sequenti: *ἀναγκαῖον ἡρῆσαι τὴν ἐπαφροδίτου πέρας*, Necessarium putavi Epaphroditum mittere: hoc est, misi, quod ita necessarium et operae pretium putavi. Et Genes. 31. Alienae putatae sumus: hoc est, tractatae vt alienae.

14. *Præuicque cogitationibus*) Verbum *διαλογισμὸς* medium est. Sed si vituperatur, aut vetatur, intelligitur praua cogitatio, vt latine valetudo. Quod si dicas: Non licuit per valetudinem intelligitur aduersa valetudo. Sin dicas: Gratia, fama, valetudo contingat abunde, intelligitur bona valetudo.

CAP. III. v. 2. *Videte concisos*) Adludit ad circumcisionis nomen: et concisos vocat, non vere circumcisos: hoc est, Iudaeos, qui quum circumcisionem et Iudaismum iactarent, non erant vere Iudaei, quum verus Iudaismus sit in Christiana religione positus.

CAP. III. v. 3. *Vere socie*) Verum sincerumque socium vocat, aliquem suum in Euangelico labore socium. Neque me fallit, esse quosdam qui putent *σύζυγε γῆσις*, Attica esse feminina, cumque vxorem suam adloqui. Sed quum verba plana sint in masculino genere, neque quidquam ambiguitatis habeat sententia, ea detorque, et Paulum cum sententiae obscuritate Atticum facere, nihil aliud est, quam in scirpo nodum quaerere. Vt interim taceam, quod res ipsa reluctatur. Quum enim de coelibatu loquens Paulus ad Corinthi dicat, cupere se, eos sui esse similes, hoc est coelibes, quo essent ad Dei cultum expeditiores, non est credibile, eum id postea fecisse, a quo alios dehortatur. Nisi forte dicat quis, eum libidinis stimulis victum, postea duxisse, et se maximo ad Euangelicum negotium impedimento implicuisse. Sed neque libidine vinci potuit, cui sic a D^o responsum fuerit: Satis est tibi meus fauor (nam cui fauet Deus, is inuictus est) et si victus fuisset, oportuit eum vxorem circumducere: quam si circumducturus non erat, stultum erat ducere. Atqui non circumduxit, vt ipse de se praedicat.

PAVLI APOSTOLI EPISTOLA AD COLOSSENSIS.

ARGVMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM AD COLOSSENSIS.

Istam quoque misit e Roma, quum Colossenses nondum vidisset quidem: audisset autem de illis. Argumentum autem Epistolae hoc est: Colossenses quidam Gentilibus sobisnatis cum fide Christi pugnantibus, et traditione ciborum, iuxta Legem, et circumcisione, seducere tentabant. Hoc ubi didicit Apostolus, hanc illis epistolam instruendi modo scripsit. Et principio gratias agens Deo, significat eos e tenebris ad veritatis lucem ingressos.

Et

Et quod Christus, in quem crediderant, imago Dei sit, et verbum, per quod omnia facta sunt, et quod decuerit eum, qui verum est opifex, et primogenitum fieri creaturae, et primogenitum ex mortuis, ut utraque coniungere et omnia viuificaret. Adhörtatur etiam eos, ut in fide persistant, significans eis se Paulum esse ministrum Euangelii, in quo instructi iam erant. Deinde de lege, et de cibis in lege vetitis disputat, et de diebus etiam et omnis exponit, et deinceps vetera omnia, circumcisionem quoque abolita esse declarat. Consulit etiam, ne imponi sibi sinant a sophistis, qui in hoc erant, ut eos subducerent. Tandem adiectis adhortationibus pro parentibus, liberis, viris, mulieribus, seruis et dominis, et quae bonos mores concernunt, epistolam finit. Denuntiat etiam illis, ut posteaquam apud ipsos lecta est epistola, efficiant, ut in ecclesia Laodicensi legatur, et ut ipsi vicissim eam legant, quae Laodicensi scripta est.

A D N O T A T A.

CAP. II. v. 11. Exuto humanorum peccatorum corpore) Hoc est exutis peccatis, quae corpus sunt: hoc est, per corpus in circumcisione significantur: vt cap. 3. ἀπολήψεσθαι τὴν ἀνταπόδοσιν τῆς κληρονομίας: hoc est, τὴν κληρονομίαν, ἢ τὴν ἔσχα ἀνταπόδοσιν. Eodem modo loquuntur etiam profani, vt Plin. libr. 1. cap. 5. Huius (scilicet aeris) vi suspensam cum quarto aquarum elemento liberari medio spatio tellurem. Aquarum elementum vocat aquas, quod elementum est.

14. Obuterato placitorum chirographo) ἐξελείψας χηρόγραφον τῶν δόγμασι, sic datiuo utitur, vt is per genitiuum reddi possit: quale est illud 2. Corinth. 2. Appositus est mihi stimulus carni: hoc est, carnis et corporis: aut, ad corpus stimulandum, quod idem valet: vt Apocal. 8. κληρὸς τῶν θυμικαίων τῶν προσευχῶν, pro τῶν προσευχῶν. Est enim hebraismus, quem nos in Psalmorum titulis declarauimus in τῶ δαβὶδ, pro τῷ δαβὶδ. Talia sunt et illa Catonis, quae in 2. Cor. 2. citauimus. Ornamenta bubus, opercula doliis: quae possunt ita dici, Ornamenta boum, opercula doliaria. Ita hic χηρόγραφον τῶν δόγμασι, est placitorum chirographum: hoc est, ipsa placita decretaque diuinae legis, quibus nos, tamquam chirographo tenebamur obstricti: quippe quum pronuntiatum sit, execrabilem esse, quicumque legi non paruisset, idque nostra, hoc est, populi acclamatione sancitum, quum vniuersi responderent, Amen: Deut. 27. Eo chirographo cogebamur parere legi: quod quia non poteramus, Christus pro nobis paruit poenasque dedit, atque ita chirographum quasi acceptilatione deleuit.

17. Quarum corpus Christus est) Christus res est illis vmbri adumbrata. Est autem in graeco, Quarum corpus Christi est: quod idem est: vt latine idem est, Summa miseria est belli ciuili: et, Summa miseria est bellum ciuile. Sed ego perspicuitati seruiui.

18. Nemo vos supplantet, cet.) καταβραβέν, v eo modo dixit, quo καταπαλαίαν dicitur, supplantare, atque ita impedire, quo minus brabium et palmam adsequaris: quod faciunt, qui Christianos a vera doctrinae via abducunt. Modestiam vocat, quae modestia videtur esse: quale est illud Terentii: Terram intuens modeste: hoc est, cum specie modestiae. Et Iuuenalis:

- - - Quum iam vertigine tectum

Ambulat, et geminis exurgit mensa lucernis.

M

Loqui-

Loquitur enim de ebriis, quibus haec fieri videntur. Atque idem paullo post eadem sexta Satyra Clodium vocat psaltriam, quod psaltriae vestitum gestaret. Sic igitur Paulus hoc loco modestiam vocat, quum se eo demittit homo, vt a certis cibis modeste abstineat: vt mox declarabit. Quod verto: Sibi placens, graece est *θέλων*, ex verbo *ῥη* translatum, quod alias *ευδοκίαν* dici solet: vt Matth. 27. *ὁυσάδω νῦν αὐτόν, εἰ θέλω αὐτόν* hoc est, *εἰ ευδοκῶ ἐν αὐτῷ*: est enim in hebraeo, Psalmo 22. unde is locus translatus est *כִּי הִפְכִּי כִי*. Item Psal. 1. *ἐν τῷ νόμῳ τῶ κυρίου τὸ θέλημα αὐτοῦ*, *ἄσβεστο* Angelorum cultum vocat, eorum qui angelos colebant; *ἔωρακε*, pro *μεμάθηκε*, vt Ioan. 8. *καὶ ἡμῶς ἐωράκατε παρά τῷ πατρὶ ἡμῶν ἐποιοῦτε*.

19. *Neque caput tenens, a quo*) In graeco caput est feminini generis. A quo autem, masculinū: refert enim rem, non verbum: vt sit caput Christus, a quo Christo, cet.

20. *Quod ad mundi rudimenta attinet mortui*) Hoc est, Nihil iam rei habetis cum mundi prima institutione, quae rudimenta sunt pueris necessaria, adultis autem sunt Christiani) inutilia: *ἀπεθάνετε ἀπὸ τῶν στοιχείων*, dixit, quomodo Latini, Paratus a Pecunia, hoc est, quod ad pecuniam attinet.

21. *Ne contigeris*) scilicet immunda. *Ne gustaueris*) hoc est, vesci noli: vt Caesar Britannos leporem non gustare tradit. *Ne tetigeris*) non modo non gustandum, sed ne tangendum quidem. Est autem imitatio orationis eorum qui haec vetabant. Sequuntur Pauli verba: Quorum omnium, inquit, is vsus est, vt vsu pereant: sic enim verto: *ἂ ἐσι πάντα εἰς φθορὰν τῆ ἀποχρήσει*. Haec omnia (inquit Paulus) hoc est, cibi omnes (quos illi gustare vetant) eo destinati sunt, vt vtendo pereant: alioquin nullus eorum vsus esset, et sine vsu perirent, atque ita Deus aliquid inutile fecisset. Eandem sententiam ad Corinth. posuit: Venter escae, et escae, et esca ventri: *ἀποχρήσει* posuit pro *χρήσει*: vt Cato solet abuti dicere, pro vtendo consumere: et Isocrates in Paneg. dixit *καταχρήσασθαι*, eadem notione.

22. *Et ad corporis expletionem pertinsant, non vt in aliquo sint honore*) Haec verba a sine capitis in hunc locum, perspicuitatis gratia transfusi: vt et Ioann. 1. feci, in *πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας*. Est enim adiectio ad ea quae de cibis dixit, qui vt vsu consumantur, expleantque corpus et ventrem, comparati sunt: non vt sint in honore, non vt iis tantum honoris praestetur, vt sit contingere nefas.

23. *Ista vero placita sunt*) Ad verbum est, Quae sunt: quod ego clarius explicare volui, alioquin futurum obscurius, propter interiecta.

Vt rationem habeant sapientiae) Vt eorum, tamquam sapienter factorum, ratio reddi posse videatur, quod videntur modeste et religiose fieri, et quod ea continentia corpus seuerè aspereque tractatur: *ἐν* autem posuit pro propter: vt supra: *μηδεις ἡμῶς κινέτω ἐν βρώσῃ*. Et ad Ephes. 3. *αἰτῶμαι μὴ ἐκκαεῖν ἐν ταῖς ἐπιθέσει μ.*

CAP. III. v. 4. *Redimentes tempus*) Quae emuntur, cara sunt: ideoque damus operam, vt ea diligenter seruemus, neue iis abutamur. Est igitur tempus redimere, magnificere tempus, et cauere ne perdat, aut male collocetur: hoc est, toto tempore bene vtī, nec vllam recte agendi occasionem praetermittere.

PAULI APOSTOLI EPISTOLA PRIMA AD THESSALONICENSES.

ARGUMENTVM ATHANASII IN EPIST. PRIMAM AD THESSALONICENSES.

Hanc misit ex Athenis, quum eos iam antea vidisset, et cum ipsis conuersatus esset. Argumentum vero Epistolae hoc est: Quum multas afflictiones in Beryhoea perpessus esset Apostolus, in Philippis quoque Macedoniae et in Corintho, sciretque quae passus fuerat in Thessalonica, veritus ne Thessalonicenses, auditis quae passus erat in praedictis ciuitatibus, tentarentur a tentatore et offenderentur, praesertim quum intellexisset eos mortuorum gratia dolere, misit ad eos Timotheum cum hac Epistola. Et primum confirmat eos in fide, ne propter afflictiones concutiantur. Commonefacit enim eos, quomodo et in prima institutione didicerit, ferendas esse tribulationes, et quod insolens non sit, quod ipsis accidat, a more Iudaeorum, qui etiam Christum occiderunt. Esse enim proprium Christianorum adfigi in hac vita. Hortatus autem eos multis, ut ita conuersarentur, sicuti ab ipso acceperant, de mortuis etiam scribit, consolans eos ac docens, ne moleste ferant. Mortem enim non esse perditionem, sed vitam resurrectionis. Deinde et de temporibus eos instruit, ut diem Domini occultum esse scientes, semper parati sint, nec quemquam attendant de illo munitatem: futurum enim aduentum illius ita inopinum, ut qui reserui inuenientur in eo die, non sint praeventuri eos, qui e mortuis excitabuntur, eo quod simul ac subito omnium sit futura mutatio. Denique ubi admonuit eos, ut meliores in vita maioribus euadant, hortatur etiam ut semper in spe gaudeant, et precationi insistant, ac gratias agant Domino. Tandem adiurat eos, ut Epistolam hanc fratribus omnibus legant, atque ita illam finit.

A D N O T A T I O.

CAP. III. v. 15. Fore ut nos uiui, qui ad Domini aduentum supererimus) Hoc est, ut Christiani, qui supererunt. Nec enim ita loquitur, quasi sic ipse superfuturus. Talis est illa Moysi ad Israelitas oratio. Deut. 1. Per id tempus proposui vobis, me solum non posse regere vos, et hoc est, proposui patribus vestris. Quum enim ea diceret populo Moyses, mortui erant ii quibus illa proposuerat.

PAULI APOSTOLI EPISTOLA SECUNDA AD THESSALONICENSES.

ARGUMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM SECUNDAM AD THESSALONICENSES.

Hanc e Roma misit. Argumentum eius tale est: in Thessalonica quidam otiosi et inordinate viuentes circumibant, ac fratres seducebant, quasi iam

tum dies Domini prae foribus esset. Seducebant autem audientes, eo praetextu, quasi hoc ab Apostolo id manifestante et ab ipso Spiritu sancto audissent. Hoc ubi cognouit Apostolus, hanc ad eos epistolam scripsit: et primum quidem crescentem eorum fidem laudat, et gloriatur in ipsis, quod adstrictiones fortiter tolerabant propter Christum, consolatur eos etiam, quod futura sit a Deo ultio eorum, a quibus immerito adfligebantur: deinde vero et de aduentu seruatoris eos instruit, ne cuiquam credant, neue turbentur, siue per spiritum, siue tamquam ipse quiddam ea de rescripserit, nec ullo modo putent eum iam prae foribus esse, aut futuram, priusquam defectio veniat, et post hanc Antichristus, filius ille perditionis, cuius aduentum in signis ac prodigiis mendacibus secundum operationem satanae futurum esse significat. Post ista adhortatus eos, ut fortiter persistant, et traditiones, quas a se didicerant, seruent, denuntiat illis, ne quam cum iis, qui inordinate uidebant, communionem habeant, sed magis repudient eos. Ostendit enim huiusmodi curiosos esse et erroneos. Prorsus autem praecipit eis, ut si quis sermonibus immorigerus sit, hunc e synagoga eiiciant. Ceterum pacem illis imprecatus finit Epistolam, salutatione propria manu subscripta, id quod cuiusque epistolae suae signum indicat esse.

A D N O T A T A.

CAP. I. v. 9. *Poenas dabunt Domino* ἀπό ποσώντων, hebraismus est מַשַׁן, quod saepe ponitur pro מָ: ut graece, οἱ τίνες, pro οἱ: ut sit δίκην τίνων, cet. hoc est, punientur a Domino, siue poenas dabunt Domino: ut δίκην τίνων pro passiuo ponatur: sicut latine dicitur: Interiit a ualentiore, hoc est, interfectus est.

CAP. II. v. 9. *Cuius scelerosi aduentus*, cet.) Hoc est, Qui scelerosus quum aduenerit, edet falsa prodigia, cet. Falsa autem prodigia vocat, quae prodigia videntur esse, quum sint praestigiae ac mendacia.

PAULI APOSTOLI EPISTOLA PRIMA AD TIMOTHEVM.

ARGVMENTVM ATHANASII IN I. EPISTOLAM AD TIMOTHEVM.

Istam misit e Macedonia, cuius hoc est argumentum: Ephesi quidam Iudaismo infecti alienam conabantur inuehere doctrinam, et simpliciores praetextu legis seducere. Hoc quum intellexisset Apostolus, admonuit Timotheum, ut illic haereret, quo eos corrigeret. Scribit autem illi epistolam hanc: et primum commune facit eum fidei, quam sciebat in Christum, et docet de lege, ut cohibeat eos, qui praeter rectam doctrinam loquebantur, illosque increpet. Nam et ipse Apostolus Hymenaeum et Alexandrum, naufragium circa fidem passos, Satanae iam tradiderat, ut discerent non blasphemare. Vbi de istis admonuit, canones illi ecclesiasticos deinceps praescribit.

bit. De oratione, quomodo, et ubi, et pro quibus sit orandum. Quod mulieres in ecclesiis tacere debeant, et magis discere quam docere. De constituendis episcopis senioribus et diaconis. Quomodo se gerere et quales esse debeant, ac quomodo illarum cura habenda sit. Iuniores ad modestiam instituendas esse, ut nubant potius, nec turpiter viuant. Diuitibus denuntiandum esse, ne superbiant, neque spem collocent in diuitias suas. Postquam de istis praecepit, hortatur eum, ut haec doceat. Et ut aquam amplius non bibat, sed sibi ipsi et doctrinae attendat, quod sciat fore tempora, quibus nonnulli a fide defecturi sint. Vbi etiam escas mundas esse docuit, ac praecepit ut contentiosas et profanas quaestiones auerteretur, in quibus quidam sibi ipsis placentes fidem transgressi iam erant, finit Epistolam.

A D N O T A T A.

CAP. I. v. 4. *Antiquitates infinitas*) γενεαί ut γρη, non solum genus, sed etiam saeculum est. Inde γενεαλογία Paulo, quae a Iosepho et aliis ἀφαιρολογία vocatur. Plinius in praefatione sua Antiquitatem dicit.

10. *Mendacibus, periuris, et si quid aliud sanae doctrinae contrarium est*) Hic animaduerte Lector, quid sit sana doctrina. Ea est videlicet, quae animi morbos, hoc est vitia, sanat: ut si quem videas ex mendaci veracem, ex contumaci obedientem, ex libidinoso castum esse redditum: non debeas dubitare, quin quae doctrina eos morbos sanauerit, ea sana sit. Nam insana sanare animos non posset, non magis quam insana medicina corpus. Rursum quae doctrina animos eorum, a quibus admittitur, non sanat, sed aut tales relinquit, quales inuenit, aut etiam superbiore reddidit, et dissolutiores: ea quin insana sit, nemo sanus negabit.

CAP. II. v. 15. *Seruabitur autem mulier*) Hoc est, mulieres seruabuntur (nihil enim refert, vtro numero vtare, quum de toto genere loquere) per liberorum procreationem: hoc est, quandoquidem sui peccati poenas dat in hac vita, dum natos cum dolore parit: ut sit τεκνογονία totius generis, non vnius feminae. Nam male cum mulieribus ageretur, si steriles aut coelibes seruari non possent. Seruabuntur igitur mulieres, sed ita demum si permanferint in officio: μένωσι enim de mulieribus dicitur, mutato numero, quod Hebraeis vsitatum est: ut in huius epistolae cap. 5. εἰ δὲ τις χήρα τέκνα ἢ ἐγγόνα ἔχει, μανθανέτωσαν, scilicet viduae. Itaque recte verterat vtrobique vetus interpres, per numerum singularum.

CAP. III. v. 2. *Vnius uxoris vir*) In Oriente habebant aliquando viri singuli plures uxores simul: quod etiam hodie fit a Turcis et Iudaeis. Igitur Paulus maiorem in episcopo requirit temperantiam, quam in aliis: itaque vetat eum duas habere simul.

16. *Per spiritum commendatus*) ἐδικαιώθη dictum est, quomodo Luc. 7. οἱ τελῶναι ἐδικαιώσαν τὸν Θεόν, Publicani Deum commendarunt atque colaudarunt. Est autem commendatus comprobatusque Christus per spiritum, quum spiritus sanctus in eum columbae specie descendit in eius latione: item spectus angelis, qui eum pastoribus nuntiarunt.

CAP. III. v. 2. *Per simulationem hominum falsoquorum*) Hominum addidi, Falsoquorum et sequentia referentur ad daemonia.

3. *Vstantium matrimonia contrahere, abstinere cibis*) Haec oratio curta est, et ita resoluenda, vt pro Vstantium dicas Praecipientium ne: hoc pacto, Prae-

cupientium ne matrimonia contrahantur, praecipientium vt a cibis abstineatur. Ego propterea nihil addidi, quod sic latini quoque loquuntur auctores: vt Plin. lib. 25. cap. 5. de Estiboro: Vetant dari senibus et pueris, item mollis ac feminei corporis animiue, exilibus aut teneris, et feminis minus quam viris. Haec Plinius. Vbi verbum Vetant non est cum iis verbis, feminis minus quam viris, coniungendum, sed ita resoluendum: Praecipiant non dari senibus, et praecipiant minus dari feminis quam viris. Item Cicero de Finib. lib. 2. Recte ergo is negat vmqvam bene coenasse Gallonium, recte miserum, cet. quod ita resolu debet: Recte ait, numquam bene coenasse Gallonium, recte ait miserum. Nec enim negabat esse miserum, sed adfirmabat Laelius: vt ostendunt carmina paullo ante posita, in quibus sic apud Lucilium loquitur Laelius:

O Publi, o gurges Galloni, es homo miser, inquit,
Coenasti in vita numquam bene, cet.

CAP. V. v. 4. *Doccat in primis suam familiam*) Pluralis est numeri *μανθανέτωσαν*, quum *χῆρα* sit singularis: qui hebraismus est, vt in cap. 2. indicauimus. Est autem *μανθανέτωσαν*, pro *διδασκέτωσαν*, minus proprie, vt solet Paulus aliquando loqui: vt et gallice Apprendre: et germanice Lehren, docere est et discere. Itaque idem est, *μανθανέτωσαν τὸν ἴδιον οἶκον*, siue τὰ τέκνα, ἢ ἐκγονα (quod idem est) *ἐυσεβῶν*, quod *τεκνοτροφίτωσαν*, quo verbo paullo post vtitur: et *εὐσεβῶν*, idem quod *ἀμοιβὰς ἀποδιδόναι τοῖς προγόνοις*. Estque haec sententia: Quae vere viduae sunt, ne nubant (vt in 1. Cor. 7. docuit) sed suam coelibes, non alienam nuptae familiam doceant, et liberos educent. Quod si qua vidua suorum curam non gerit, ea fidem abnegauit: vt dicit Paulus paullo post, vbi *τὸν ἴδιον οἶκόν τε* eisdem vocat, quos hic *ἴδιον οἶκον*. Quod si *μανθανέτωσαν* referas ad liberos aut nepotes, videbitur non viduis, sed filijs praecipere Paulus, quum hoc loco viduis praecepta det: nisi dicas idem esse, discant nati, et doceat mater: sed *οἶκος* de parentibus diceretur, quum numquam ad maiores (quod sicut) referatur, sed semper de familia aut posteris dicatur: sicut latine domus, aut familia.

1. *Postquam Christum repudiantes lasciuire coeperunt* *σημαίνων*, est gestire, lasciuire, incire, *ὁραῶν* κατὰ autem est contra: vt sit *κατασημαίνων τῷ Χριστῷ*, Christum, cui sese addixerat, detrectare, eique fidem fallere, et alium prociere. Est autem *κατασημαίνων* hoc loco lasciuiscere, vt ita dicam: sicut *βασιλεύων*, non solum regnare est, sed etiam regem fieri, vt alibi declarauimus.

21. *Vt haec sine vlllo discrimine exsequare*) *προκρίνεται*, hoc est, praefertur: quum persona, non res spectatur, quae alias *προσωποληψία* dicitur, et eadem hoc loco *προσκλησις*, quum sumus in aliquem propensiores. Ego, Sine vlllo discrimine verti: quomodo loquitur Maro: Tros Italusue fuit, nullo discrimine habebit.

24. *Nonnullorum hominum peccata perspicua sunt.* cet.) Rationem adfert, cur vetuerit cuiquam protinus imponi manus, eumque ad docendi munus cooptari. Homines, de quibus ad id munus admittendis agitur, aut improbi sunt aut probi. Improborum alij aperte improbi sunt, eorumque improbitas iudicium anteuenit: hoc est, ante perspicua est, quam de eis admittendis delibaretur. Et ii quidem repudiandi sunt. Aliorum improbitas latet, videnturque viri boni. In non protinus admittendi sunt: sed cunctandum est, expectandumque, dum pateat si quae latet improbitas. Nam vt eorum recte facta perspicua sunt, ita si quid aliter se habet, hoc est, si quod in eis vitium occultum est, id quoque patebit aliquando, si expectetur. Nihil enim est tam occultum, quod non pateat. Ita efficitur, vt cunctari sit tutissimum: quoniam si pergent esse boni, satis mature admittentur: sin erunt mali, non debent admitti.

PAVLI

PAVLI APOSTOLI EPISTOLA SECUNDA AD TIMOTHEVM.

ARGVMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM SECUNDAM AD TIMOTHEVM.

Hanc ad Timotheum misit e Roma. Argumentum eius est tale: Quum vellet Apostolus, postquam desertus erat ab his, qui profectionis socii fuerant, ad se venire Timotheum, hanc illi epistolam misit. Et initio significat se memorem esse, quum pietatis ipsius, tum fidei maiorum ac parentis ipsius. Deinde, quod, qui ex Asia secuti fuerant, e quorum numero erant Phygellos et Hermogenes, auersari se sint, in catenis constitutum videntes. Onesiphoron vero laudat, quod is, quum Romam venisset, apud se manserit. Praecipit autem, ut stultas quaestiones auersetur, ob id quod pugnas gignant. Nam hoc pacto Hymenaeum et Phyletum deflexos, transgressos esse veritatem, dicentes resurrectionem iam esse factam, et nonnullos subuertisse. Hoc itaque amplius illum hortatur, ut sibi ipsi attendat et doctrinae, sciatque futuros posteribus temporibus homines, voluptatum magis quam Dei amantes, et ut ista praevidens, populum credentem communiat, ne quis ex illo seducatur. Postquam autem ad morum institutionem et doctrinae severitatem multis illum adhortatus est, tempusque resolutionis suae iam imminere, ut pro Christo immoletur, significavit, praecipit ei ut ad se cito veniat, adferens secum penulam suam et libros. Hortatur etiam, ut Alexandrum aerarium caueat, ut qui se multis malis adfecerit, atque ita claudit epistolam.

ADNOTATIO.

CAP. III. v. 14. Et per quae fidens factus es) Hoc est, Christianus. Animadvertente autem, non esse scriptum ἐπιστεύδης, sed ἐπιστάδης, hoc est, πιστός ἐγένη, qua forma dicitur διπιστάδηναι, ἰπιστάδηναι, cet.

PAVLI APOSTOLI EPISTOLA AD TITVM.

ARGVMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM AD TITVM.

Hanc misit e Nicopoli: nam ibi bibernavit. Est autem epistolae argumentum tale: In Creta reliquerat Titum, ut Clericos oppidatum constitueret. Quum autem illic multi legis praetextu populum credentem seducere conarentur, id ubi cognovit Apostolus, epistolam hanc Tito scripsit: et principio gratiis actis Deo propter ipsius pietatem, indicat fidem in

Christum non esse recentis inuenti: sed a saeculo praeparatam et a Deo promissum. Deinde de constituendis clericis docet, quomodo illi conuersari et quales esse debeant. Praecipit etiam illi, ut increpet eos, qui sanae fidei contradicebant, maxime eos, qui erant ex circumcisione, sciatque Cretenses esse otiosos, et opus habere increpatione. Et postquam docuit omnis generis escas esse mundas mundis, et quales esse debeant anus, quarum est officium castigare adolescentulas, admonet, quomodo serui dominis suis subiici debeant. Denique ubi admonuit, quod gratia seruatoris non ex operibus nos iustificauerit, sed ex diuina benignitate, denuntiauitque ut legales pugnas, tamquam temerarias et impudentes, auersetur, significat illi, ut quamprimum ad ipsum miserit Arternam, ad se veniat. Praecipit etiam, ut auditores suos bonis operibus praesse doceat, atque ita terminat epistolam.

PAULI APOSTOLI EPISTOLA AD PHILEMONEM.

ARGUMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM AD PHILEMONEM.

Hanc misit e Roma. Argumentum eius hoc est: Onesimus seruus Philemonis aufugerat et ad Paulum venerat, atque ab illo in fide instructus iam, et vsui illius ministrando commodus erat. De hoc itaque scribit Philemoni, illique commendat Onesimum, ut sincere erga eum adficiatur, nec amplius eum habeat ut seruum, sed ut fratrem. Hortatur illum etiam, ut hospitium sibi paret, ut ubi venerit, manendi locum inueniat: et sic finit epistolam.

IACOBI APOSTOLI EPISTOLA.

ARGUMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM IACOBI.

Ab auctoribus suis et ipsae nomina sortitae sunt Epistolae Catholicae. Hanc enim Iacobus ad dispersas duodecim tribus in Christum credentes scripsit. Scripsit autem eam more et genere docendi, docens eas de temptationum discrimine, quaenam a Deo, quae vero ex proprio cuiusque mort alium corde sint: et quod non verbis tantum, sed et ipso opere ostendenda sit fides, quodque non auditores legis, sed factores iustificentur. Praecipit etiam de diuitibus, ne illi pauperibus in Ecclesiis praeferantur, sed magis increpentur, tamquam superbi. Tandem ubi afflictos consolatus, et ad tolerantiam usque ad iudicis aduentum seruandum, adhortatus est, deque patientia, ex iis quae Iob acciderunt, admonuit: praecipit ut seniores uocentur ad aegrotos, studeaturque, quomodo errantes ad veritatem conuertantur, eo quod merces huius apud Dominum sit remissio peccatorum: atque ita terminat Epistolam.

ADNO-

ADNOTATA.

CAP. I. v. II. *Cum suis copiis*) πορίαις, non πορείαις legendum videtur: vt diuitis opes cum herbae flore comparentur, non itinera.

CAP. II. v. 10. *Qui in uno delinquit, is omnibus tenetur*) Hoc est, aequè damnatur, ac si in omnibus deliquisset: nec ei prodest in aliis obediuisse, quo minus eius peccati det poenas: nec possunt eius virtutes id abolere peccatum. Vt si quis regi fideliter seruerit, si quid capitale committat, det severo regi poenas, non minus quam si multa peccasset. Vide Ezech. 3. et 33.

18. *Ostende mihi tuam fidem sine tuis operibus*) χωρίς τῶν ἔργων, rectè legitur in quibusdam, et ita legit Vetus: vt sit haec sententia: Tu habes fidem, vt dicis: ego opera habeo. Fateor me, si fide carens, opera habeam, non satis habere. Sed dico me, quum opera habeam, habere etiam fidem. Quum enim a fide proficiscantur opera, necesse est, in quo sint haec opera, in eodem esse fidem: alioquin vnde proficiscerentur? At tu qui fidem iactas, et operibus careas, ne fidem quidem habes. Quum enim fides opera pariat, et sine eis mortua sit: necesse est te, qui operibus careas, fide quoque carere. Alioquin ostendè eam sine operibus. Non potes. Ergo ea nulla est, nisi adsint opera.

CAP. III. v. 6. *Aeui cursum inflammas*) τρέχος rota est, a verbo τρέχειν currere. Hic vitae orbis et cursus est: γένεσις autem proprie est natiuitas, aut origo. Sed vt Hebraei בריהו, siue בניו, hoc est natos, siue filios vocant homines: ita hoc loco γένεσις pro hominis aetate dictum est: cum cap. I. pro corporis figura et statura positum sit, quae Matth. 6. ἡλικία dicitur.

CAP. IIII. v. 4. *Degeneres et viri et feminae*) μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες dixit, quomodo Christus, γενεὰ μοιχαλῆς. Quod vitiiis indulgetis, inquit, estis amici mundi, qui in vitiiis demersus est: atque ita degeneratis a Deo, et estis eius inimici. At istud quidem non proficiscitur a sancto spiritu, qui maius conferre solet beneficium, quam vt sit ad inuidiam, ceteraque, quorum mentionem feci, vitia pronus, et ad ea inducat homines. Ab eo vos degeneratis, quum inuidetis, nec alios vobis excellere pati potestis: id quod non solum inuidiae, sed etiam superbiae est. Superbis autem aduersatur Deus: quamobrem submitte vos, vt vobis ille faueat. Hic vides, Lector, hunc locum, οὗ οὐ λέγει ὁ Θεός, cet. non frustra et in graecis quibusdam, et in latino vetere, esse additum. Pertinet enim ad id quod sequitur, ὑποτάγητε.

13. *Proficiscemur in illam urbem, cet.*) Et hic πορευσόμεθα, ceteraque per o paruum rectè legit vetus. Nec enim reprehendendum est, si quis dicat, Eamus. Sed si quis dicat, Ibumus, reprehendendus est, quum incertum sit ei, quid sit futurum. Itaque addendum est, ἐὰν Θεός ἐπιτρέπη, vt loquitur Paulus ad Corinth. si Deus permiserit, volente Deo, et talia.

PETRI APOSTOLI EPISTOLA PRIMA.

ARGVMENTVM ATHANASII IN I. EPISTOLAM PETRI.

Et ista ab eo denominata est, a quo est scripta. Petrus enim docendi gratia epistolam hanc Iudaeis, ad Christianissimum conuersis, in dispersione constitutis, scripsit. Postquam enim ex Iudaeis multi crediderunt,

confirmat eos. Et primum quidem exponit ac declarat, quod fides in Christum a prophetis praenuntiata, et per eosdem significata, sit redemptio, quae est per sanguinem eius, et quod ipsis ac gentibus omnia sint per Euangelium adnuntiata, in quae angeli quoque prospicere desiderant. Deinde postquam consuluit, ut digne conuersentur eo, qui ipsos vocauit, admonet ut regem honorent, et mulieribus simul ac viris denuntiat, ut unanimes sint. Et ubi ad mores honestos adhortatus est, significat illis, quod et inferis innouerit a Domino praedicatio salutis et resurrectionis, ut et ii, qui antea mortui sunt, resurgant, et iudicentur quidem in corpore, gratia vero resurrectionis persistant. Et quod suis omnium adpropiauere, omnesque parati esse debeant ad dandum iudicii rationem. His dictis fuit epistolam.

ADNOTATIO.

CAP. III. v. 7. *Vt multiplicis beneficii et vitae) ποικίλος χάριτος καὶ ζωῆς*: ita in Colinaei exemplari legitur, et recte, meo quidem iudicio: ut et in aliquot deinceps locis, in quibus emendatius est quam alia: quod ideo moneo, ut id exemplar consulatur, sicubi ab aliis videbor discrepare. Nam id multis in locis ea habet, quae nullum eorum habuit, quibus vsus est Erasmus.

PETRI APOSTOLI EPISTOLA SECUNDA.

ARGUMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM POSTERIOREM PETRI.

Pari modo et ista ab eodem conscripta, eiusdem nomen praefert. Nam idem Petrus et hanc ad eos scripsit, qui iam crediderant. Est autem haec epistola refutatio priorum. Quum enim cognouisset cito, futuram corporis sui resolutionem, diligenter hoc egit, ut omnes admonerentur eorum, de quibus antea per euangelii doctrinam erant instructi. Et primum quidem de fide differit, et ostendit, quod a prophetis illa sit adnuntiata, et quod prophetae de Salvatore non sint humanae, sed a Deo praenuntiatae. Deinde denuntiat illis, ne seductores attendant, illorum perditionem futuram praedicens: quemadmodum et de angelis transgressoribus poena sumpta est. Significat autem hac epistola futuros dies, quibus illusores passim circumituri sint, conaturique ut aliquos seducant, dicentes, quod inauiter a nobis praedicatur aduentus Seruatoris futurus, eo quod is, quum semper praedicatur, nondum tunc venerit. Ab his igitur abstinere praecipit, docens, ne morae gratia animum despondeamus, propterea quod nihil tarditatis uniuersum tempus gignat apud Dominum, uno die instar mille annorum existente, et mille annis instar unius diei. Adfirmat simul, et declarat cito futurum Domini diem, praecipitque omnibus, ut ad illius aduentum parati sint: in bonis operibus,

bus, et amplectantur quae ab Apostolo Paulo scriptae sunt, nec aures accom-
modent his, qui ea calumniantur: quandoquidem iidem et vniuersas diui-
nas scripturas calumniantur. Postquam igitur quosuis admonuit ac do-
cuit, vt ista futura sciant, hortatur, ne quisquam a fideli scopo aberret, at-
que ita finit epistolam.

A D N O T A T A.

CAP. II. v. 4. *Nam si Deus angelis, cet.*) Imperfecta oratio. Nihil enim se-
quitur, quod voci Si respondeat, quasi auctore post enumerata tot exempla
oblito. Sed in eo propterea nihil est incommodi, quod facile intelligitur haec
sententia: Si Deus illis non pepercit, ne istis quidem peccet.

14. *Degeneris perpetuque peccati plenos* Degener peccatum vocat, homi-
num degenerum: ἀκαταπύσσα autem in genitiuo recte legit vetus, et ita
habet exemplar Colinaei.

18. *Libidinosi corporis*) σαρκὸς ἀσελγείας, corporis libidinis legendum pu-
to. Alioquin parum quadrat, si ἀσελγείας legas in datiuo plurali. Tale
est quod legitur in Epistola Iudae, σαρκὸς ἐτέρας, pro ἐταίρας.

Propemodum effugerant) ὀλίγως et Colinaei exemplar habet, et legit vetus.
Quod si ὄντως maus (vt est in aliis) sic interpretare: Qui vere effugissent.

5. *Caelos olim terramque et ex aqua et in aqua constituisse*) Hoc est, tan-
tam fuisse aquae eluuiouem, vt et caelum, hoc est, aer et terra, nihil a-
liud essent quam aqua, hoc est, aqua submergerentur, adeo, vt sola aqua
existaret: quod Sibylla sic dixit:

Nabit humus, nabunt montes, innabit et aether:

Omnia pontus erit, corrumpet et omnia pontus.

δι' ὕδατος dixit, pro ἐν ὕδατι: sicut et nos alibi de diis scripsimus: et latine Per
montes, idem est quod in montibus; συνεσῶσα participium repetendum est: vt
sint ἀρεινοί, συνεσῶτες et γῆ συνεσῶσα. Atque hoc verbum pro esse positum est: vt
apud Ciceronem de Amicitia, Constare verbum sic ponitur: Quae in omni re-
rum natura, totoque mundo constarent, ea contrahere amicitiam, dissipare
discordiam: δι' αὖν, quibus rebus: hoc est, qua eluuioue.

6. *Illius temporis mundus*) Hoc est, homines, et cetera animalia. Est
autem haec Petri argumentatio: Putabunt impii homines semper duratu-
rum hunc rerum statum, sicut semper idem videtur fuisse. Sed nec
idem semper fuit, nec idem semper erit: nam aliquando et aqua perit
mundus, et idem igni peribit.

IOANNIS APOSTOLI EPISTOLA PRIMA.

ARGUMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM PRIMAM IOANNIS.

*Hoc nomine vocatur et ista epistola propterea, quod a Ioanne Euan-
gelista scripta est, vt commonefaceret eos, qui iam in Dominum credi-
derant. Et primum quidem perinde atque in euangelio, ita et in hac
epistola*

epistola de Verbi diuinitate differit, ostendens illud in Deo semper esse ac docens, patrem esse lucem, ut Verbum ita cognoscamus ex parte esse, tanquam fulgorem e Luce. Differens autem de diuinitate Verbi, exponit fidei nostrae mysterium non esse rem nouitiam, sed esse sempiternum ab initio: nunc vero manifestatam in Domino, quia vita est sempiterna et verus Deus. Causam etiam, ob quam Verbum ad nos venerit et apparuerit, ponit, hanc videlicet, ut opera diaboli dissolueret ac nos a morte liberaret, efficeretque, ut patrem agnosceremus, et filium Dominum nostrum Iesum Christum. Scribit igitur ad quamuis aetatem, ad pueros, ad adolescentes, ad senes quod Deus innotuerit: diabolica vero operatio deinceps, delet a morte, deuicta sit. Quod reliquum est per totam epistolam, dilectionem docet, volens ut nos inuicem alius alium diligamus, propterea quod et Christus dilexit nos. Differit itaque de differentia timoris et dilectionis filiorum Dei, et filiorum diaboli, de peccato mortali, et non mortali, de differentia spirituum, discernitque, quisnam spiritus ex Deo: quis vero seductionis sit, et quando cognoscamus filii Dei, quando vero diaboli. Item cuius peccati gratia orandum sit, pro his qui deliquerunt, et pro quo non sit. Et quod uocatione indignus sit nec Christi esse dici possit, qui proximum non diligit. Vnitatem etiam filii cum patre ostendit, et quod qui filium negat, nec patrem habeat: decernit quoque in hac epistola, quod sit proprium Antichristi, nempe hoc, si dicat Iesum non esse Christum, ita ut quasi ille non sit, se ipsum mentiendo dicat esse Christum. Hortatur autem per totam epistolam Christo credentes, ne animo sint abiecto, si odio habeantur in hoc mundo, sed magis gaudeant: ob id quod odium mundi huius declaret credentes migrasse ex hoc mundo, et posthac conuersari in caelis. Et in calce epistolae iterum admonet, filium Dei esse vitam aeternam ac verum Deum, et ut illi seruiamus, nosque ipsos a simulacris custodiamus.

A D N O T A T I O.

CAP. II. v. 25. Quod nobis promisit, id vita aeterna est) τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, accusatiuus est, propter verbum ἐπιγγέλατο: sed qui referatur ad ἐπαγγελία, et ideo latine sit per nominatiuum reddendus. Eodem modo loquitur auctor Apocal. I. τὸ μυστήριον τῶν ἑπτὰ ἀστέρων, ἧς ἄσδες ἐπὶ τῆς δεξιᾶς μου, καὶ τὰς ἑπτὰ λυχνίας: pro καὶ τῶν ἑπτὰ λυχνίων. Sed accusatiuo vitur, propter verbum εἶδες.

IOANNIS APOSTOLI EPISTOLA
SECUNDA.ARGUMENTVM ATHANASII IN SECUNDAM
IOANNIS EPISTOLAM.

Hanc senior factus Dominae scribit et liberis eius. Est autem argumentum epistolae tale. Quum videret liberōs huius recte in fide conuersari, multos autem seductores circumire, qui dicerent aduentum Christi

Christi

Christi in carne non esse factum, epistolam hanc scribit, et principio quidem laudat, quod liberi eius bene conuersarentur, deinde docet, fidei nostrae mysterium non esse recens. Hortatur iterum ad dilectionem, et ut maneat in doctrina, quae ipsis erat tradita. Deinceps docet eos, Antichristum esse, qui Christum in carne non venisse dicat. Denuntiat autem illis, ne eos, qui huiusmodi sunt, in domum suam quisquam recipiat, neque salutem illis dicat, atque ita terminat epistolam.

IOANNIS APOSTOLI EPISTOLA TERTIA.

ARGUMENTVM ATHANASII IN TERTIAM IOANNIS EPISTOLAM.

Ista quoque Ioannis est, ut et inscriptio habet. Missa est autem ad Gaium. Et primum quidem laudat eum propter testimonium hospitalitatis, quod habebat ab omnibus, hortaturque eum, ut in proposito persistat, ac fratres recipiat ac deducat. Accusat autem Diotrephen, quod is non solum nihil praebebat pauperibus, sed etiam aliis prohibebat, ac multa nugabatur. Tales alienos esse dicit a veritate, neque cognoscere Deum: Demetrium vero laudat, optimum illi testimonium impendens.

EPISTOLA AD HEBRAEOS.

ARGUMENTVM ATHANASII IN EPISTO- LAM AD HEBRAEOS.

Hanc misit ex Italia. Argumentum eius tale est: quoniam Iudaei legi et umbris illius incumbebant, ob eam causam Paulus Apostolus, doctor gentium factus, et ad gentes amandatus, ut Euangelium illis praedicaret, quum omnibus gentibus scripsisset, iam deinceps omnibus etiam Hebraeis, qui ex circumcisione crediderant, epistolam hanc, declarationibus et probationibus instructam, de Christi aduentu, et de legis umbra, quod illa desierit, scribit: et principio declarat prophetas ob id esse misos, ut de seruatore praenuntiarent, et ut post illos ipse seruator veniret: seruos esse prophetas et nuntios aduentus ipsius: ipsum vero Christum filium esse Dei, per quem omnia facta sint: et quod hunc filium incarnari hominemque fieri oportuerit, ut per corporis ipsius oblationem mortem aboleret. Neque enim per sanguinem vituli aut hirci, sed per sanguinem Christi constare mortalibus salutem. Ostendit etiam quod lex neminem perfectum reddiderit: sed umbra habuerit futurorum bonorum, quod populus requiem per illam non inuenerit: sed communis nobis omnibus relicta sit quietis dies. Item quod sacerdotale illud summi sacerdotis munus, ab Aharone ad Christum translatum sit, cuius typus fuerit Melchisedechus non e Leui ortus. Et quod patres fide sint, non ex operi-

operibus legis iustificati. Tandem ubi et istos ad morum institutionem adhortatus est, ac tolerantiam eorum propter Christum laudavit, suadetque, ut seniores honore adficient, absoluit epistolam.

A D N O T A T A.

CAP. IV. v. 1. *Ne si forte desinat, cet. promissio* Tum desinet promissio, quum iam in eius requietem intrabitur. Itaque danda opera est, vt dum licet, pareamus: ne si simus ad eam rem tardiores, opprimamur de improviso, atque ita tardasse videamur: hoc est, tardauerimus. Nam δοκῶν Graecis, et videri Latinis, aliquando cum re ipsa coniunguntur: vt quod ait Aristoteles, omnia τῶ ἀγαθῷ ἐπιβέδω δοκῶ, bonum expetere videntur: hoc est, apparet omnia bonum expetere, omnia bonum expetere videmus. Talia multa reperies apud Isocratem, necnon apud Ciceronem: quale est illud Officiorum primo: Numquam omnino periculi fuga committendum est, vt imbelles timidique videamur: hoc est, simus.

2. *Non coniunctus cum eorum fide, qui audierant) μή συγκεκριμένος τῇ πίστι τοῖς ἀκούσαι, pro τῇ πίστι τῶν ἀκούσαντων, de quo loquendi modo vide quae scripsimus ad Coloss. 2.*

3. *Ingredivimur enim in requietem, qui fidem habemus)* Hoc est: Non nisi qui fidem habent, in requietem ingrediuntur. Est autem huiusmodi argumentatio: Quod Dauid de Domini requiete loquitur, necesse est, vt aut de Sabbato loquatur, in quo quieuit Deus: aut de quiete, quam adepti sunt Israelitae in Chanaanacem ingressi: aut de alia quiete, quae sit adhuc futura. Atqui de duabus prioribus loqui non potest, quum earum altera iam a principio conditi mundi fuerit, altera multis saeculis ante Dauidem. Necesse est igitur, vt de futura dicat.

CAP. VI. v. 12. *Qui per fidem et patientiam) μακροθυμία* aliquando dicitur ab אַרְךָ אַפַּיִם, ad verbum μακρός θυμῷ, tardus ira, qui latine lentus appellatur: vnde lentitudo est μακροθυμία: quae eadem nonnumquam clementia, aut facilitas dici potest. Atque ita solet Paulus hoc verbo vti. Nec me fallit, lentitudinem in vitio aliquando poni: sed potest et in laude dici, quum eam laudes, quam alii vituperent. Nonnumquam μακροθυμία dicitur pro ὑπομονῇ, hoc est patientia: atque ita loquuntur Evangelistae, et hic auctor, vt ostendit sententia, quum ea cum spe coniungatur: vt I Thessal 1. dicitur ὑπομονῇ τῆς ἐλπίδος.

CAP. IX. v. 16. *Vbi est testamentum, testatoris mortem consequi necesse est) ברית* foedus siue pactum est, quod graece συνθήκη dici posset. Verum auctores sacri pro συνθήκη appellant διαθήκη, quod verbum proprie testamentum sonat (nisi quod raro etiam apud profanos ponitur pro pacto, sicut obseruauit Ioachimus Camerarius) vnde libros sacros vetus et novum foedus dicendi sunt. At hic auctor hebraici verbi vim non perpendens, quum graece scriberet (nam graece scriptam esse hanc epistolam, vel ex hoc loco euinci potest: siquidem hebraice nemo sic argumentari possit, vt ex pacto testamentum faciat, et ideo testatoris mortem inuehat) a graeco διαθήκης verbo duxit argumentum: quale fecit etiam in cap. 2. vbi pro Deo posuit angelos. Haec res in causa fuit, vt nos in hac epistola διαθήκην testamentum interpretemur, contra quam solemus: alioquin si foedus vertissemus, non haberet locum haec auctoris disputatio.

CAP.

CAP. XI. v. 1. *Est autem fides, speratorum subiectio*) Hypostasis non significat hic proprie substantiam. Nam si fides est substantia siue substantientia eorum, quae sperantur, efficitur vt rerum substantia sit, antequam sint ipsae res: nam quae sperantur, nondum sunt: vt quod speramus resurrectionem mortuorum, ea nondum est. Quod si fides est eius substantia, efficitur vt iam substet, hoc est, sit resurrectio: aut certe vt substet antequam sit, id quod fieri non potest: ὑπόστασις est substantia, et ipsa res atque materia, vt in huius epistolae cap. 1. Transfertur ad alia, vt 2 Corinth. 11. ἐν ταυτῇ τῇ ὑπόστασι τῆς καυχῆσεως, In hac gloriandi materia, siue argumento. Nec ab ea notione recedit, quod in hac epistola [cap. 3. ponitur pro disputationis argumento, et auctoris loco, quem sibi tractandum proposuit: vt sit ὑπόστασις, quum res ὑφίσταται, proponitur, subiicitur, et praesens statuitur. Itaque hic dicitur, eorum quae sperantur, subiectio, quod absentia nobis subiiciat ac proponat, efficiatque vt praesentia esse videantur: nec secus eis adfentiamur, quam si cerneremus, estque idem hoc loco ὑπόστασις, quod ἔλεγχος: et ἐπιζόμενον, quod ἐλεπομένον, geminata sententia: vt ex eo apparet, quod haec nulla coniunctione copulantur, Itaque liceret ita coniungere: Fides est rerum quae non cernuntur, sed sperantur, subiectio ac demonstratio.

3. *Ita vt ex iis quae non exstabant*) εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων, pro εἰς τὸ ἐκ τῶν μὴ φαινομένων.

19. *Vnde eum videtur quodammodo recepisse*) παραβολῇ, comparatio est et similitudo; ἐν παραβολῇ recepit ex mortuis filium Abrahamus, quomodo paulo ante dicitur eum maectasse. Nam neque maectauit, neque recepit ex morte. Sed quum id facturus fuerit, perinde est ac si maectasset, et rursus in vitam reuocatum recepisset. Hoc est quod dicit ἐν παραβολῇ, quod res ipsa non facta sit, sed facta esse videatur.

CAP. XIII. *Gratiarum actione*) χάριτι dixit pro ἐυχαριστία, quam mox vocat laudationis sacrificium.

15. *Libemus adsiduum*) ἀναφέρωμεν, scriptum cum ω magno, recte legit vetus. Est enim cohortatio, vt indicat orationis tenor.

APOCALYPSIS IOANNIS THEOLOGICI, HOC EST, PATEFACTIO.

ARGUMENTVM ATHANASII IN APOCALYPSIN IOANNIS.

Hoc nomine vocatur hic liber, propterea, quod hanc reuelationem ipse Ioannes Euangelista et Theologus in Patmo insula dicta, dominico die vidit, iussusque conscripsit, vt ad septem ecclesias mitteret, videlicet istas: Ephesum, Smyrnam, Pergamon, Thyatiram, Sardensem, Philadelphiaem, et Laodiceam: quae vero in hac visione vidit multa sunt ac differentia. Circa finem perditionem etiam Antichristi cum diabolo vidit. Iubetur autem primum scribere singulis praedictarum ecclesiarum

rum

rum angelis, secundum cuiusque actiones. Multas itaque et admirabiles visiones vidit, utpote septem candelabra aurea, et in medio illorum similem filio hominis, et interpretationem accepit, candelabra illa esse septem ecclesias, et eum, qui in medio erat, esse Dominum. Deinde riuam vidit apertam in caelo, et Dominum in throno sedentem, et viginti quatuor seniores, sedentes super thronos et adorantes Dominum. Vidit etiam septem sigilla aperiri, et unoquoque aperto viso quaedam apparebat. Vidit item septem angelos habentes septem tubas, et unoquoque illorum clangente, fiebat signum, septimo vero clangente, audiuit dicentes: Regnum mundi, domini factum est. Et arcanum testamenti vidit in caelo. Deinde mulierem parturientem vidit, et draconem ignitum, qui illam persequebatur. Mulier quidem seruata est in solitudine, draco vero abiectus in ignem. Post ista, bestiam vidit habentem cornua decem, et capita septem, et diadema eius blasphemia plenum erat. Nomen vero eius non patefecit, sed numerum nominis eius, nempe sexcenti sexaginta sex. Et virgines audiuit canentes et agnum sequentes. Vidit etiam angelum per medium caeli volantem, et post hunc alterum, post alterum tertium quoque, deinde et nubem candidam vidit, et insidentem illi similem filio hominis, in capite coronam auream habentem, et in manu sua falcem acutam. Denique septem angelos vidit, habentes septem plagas nouissimas, et phialas aureas plenas ira Dei. Posthaec ablatus est spiritu in solitudinem, et vidit mulierem sedentem super bestiam coccinam, habentem capita septem, et indicatum est ei, ex hac futurum esse Antichristum. Vidit etiam caelum apertum, et equum album, ac insidentem illi, et nomen eius, Verbum Dei. Deinde vidit bestiam ac reges terrae bellum facere volentes cum eo, qui sedebat super equum album. Et apprehensa est bestia, et cum ipso Pseudopropheta, qui est antichristus, et vidit eos abiici in stagnum ignis. Post ista vidit angelum descendantem de caelo, et abiicientem satanam cum his, qui characterum ipsius habebant in abyssum, et claudentem superne, ne posthaec amplius seducat gentes, donec consumti sint mille anni. Martyres deinde vidit, cum gloria in Christo regnantes, et quod satanas post mille annos soluendus sit, et abiiciendus in stagnum ignis cum Antichristo in saecula saeculorum. Posthaec vidit caelum nouum, terram nouam, ac Ierusalem nouam, et fluiuium aquae viuae, ac seruos Dei contemplantes faciem eius, et habentes nomen eius in frontibus suis. Quum haec vidisset Ioannes, procidit volens adorare angelum, qui sibi haec omnia ostenderat, at angelus prohibuit illius conatum dicens: Non me sed Deum adora: ego enim seruus tuus sum. Postquam autem ista vidit, audiuit ab ipso nostro Domino Iesu, quod existens sit, et idem ipse sit verbum Dei, quod posterioribus temporibus propter nos caro factum est. Homo, inquam, perfectus factus est, et filius hominis vocatus est. Sunt et alii quidem libri varii, praeter praedictos vtriusque tum Veteris tum noui instrumenti, quorum aliis contradicitur, alii Apocryphi vocantur.

ADNO-

ADNOTATIO INTERPRETIS.

De huius auctore libri dubitatur. Titulus Ioannem Theologum nominat. Quis fuerit, aut quando fuerit, non magis sum sollicitus, quam de vini dolio, aut tempore, dum vinum sit bonum. Fuisse quidem huius libri auctorem verum vatem, Deique discipulum, persuasum habeo: nec de eo magis dubito, quam de Ioannis Euangelio. Et tamen huius libri vix millesimam partem intelligo.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 4. *Ab eo qui est et qui fuit*) ἀπὸ τῆς ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν pro ἀπὸ τῆς ὄντος, cet. Sed quia ab imperfecto ἦν (quod pro praeterito poni solet) nullum ducitur participium, ipso verbo vsus est pro participio: id quod ab Hebraeis fit nonnumquam. Quod ad solocisimam attinet (qualis paullo post sequitur, ἀπὸ Ἰησοῦ χριστοῦ ὁ μάρτυς, pro τῆς μάρτυρος) noli moueri. Talia saepe occurrunt etiam in Paulo. Tu a bonis mores, et a disertis sermonem discito.

CAP. III. v. 9. *Ego cogam nonnullos*) διδάμι hebraico more dictum ידע, quod ideam paullo post dicit, ποιήσω αὐτὲς ἴνα, cet.

14. *Opificii Dei caput*) Hoc est, omnium Dei operum excellentissimum atque primum ἀρχή hebraismus est a ראשית vt Job. 40. dicitur de elephanto, ראשית דרבי אל, hoc est, praecipuum operum Dei: et vt Galli loquuntur, un chef doeuve, caput operis: hoc est, summum et praetantissimum opus.

CAP. V. v. 11. *Quorum numerus erat distributus in millies centena millia*) μυριάς μυριάδες sunt millies centena millia, μυριάδες μυριάδων (vt hic scribitur) est hic numerus in plurali numero. Quod si, verbi gratia, essent τρεῖς μυριάδες μυριάδων, vertissem, ter millies centena millia. Sed quia, quoties hic numerus ponendus sit, certo non scribitur, ego ita verti, ne putaretur hic numerus semel dumtaxat ponendus, sed hoc intelligeretur, illos Dei laudatores fuisse distributos in classes, quarum aliae constarent singulae ex millies centenis millibus, aliae-ex decies centenis millibus. Quot autem essent eae classes, non additur. Atque hanc eandem rationem intellige in Daniele, cap. 7.

CAP. VIII. v. 3. *Vt sanctorum omnium supplicationes, cet.)* ἴνα δώσῃ ταῖς προσευχαῖς, opinor ταῖς προσευχαῖς legendum: et huius errati causam fuisse, quod mox sequitur, ταῖς προσευχαῖς, arbitrato scriba, idem vtroque legendum esse.

4. *Suffimentorum supplicationum sanctorum*) ταῖς προσευχαῖς. Hebraico more, pro τῶν προσευχῶν dictum est: de quo vide animaduersa in Epistola ad Colossenses, cap. 2.

N

ADDI-

ADDITAMENTA.

IN II. LIB. ESDRAE, EX CAP. IV.

12. *In quibus nobis accolebant*) In hebraeo secunda persona est: sed et sententia et vetus translatio cogit fateri, tertiam personam esse debere. Est autem alioqui multis in locis deprauatus hic liber: vt in cap. 3. vbi saepe pro Post eum, aut secundum eum legitur Post eos: et contra, vt idem Esd. 10. vbi in eo loco, quem nos ita vertimus, omnes feminas, et ex eis natos: pronomen Eis in hebraeo est masculini generis, quum debeat esse feminini. Itemque Nehem. 7. vbi idem repetitur, quod erat Esdrae 2. scriptum, numerus et hominum nomina saepe dissentiunt. Quod ideo dico, ne quis me putet, quum in eiusmodi locos inciderit, haec non vidisse. Neque enim necessariam puto, omnia minima scribere; quum ea possint, si quis conferre velit, facile intelligi.

23. *Suum quisque telum dextera tenentes*) Et hic, vbi in hebraeo legitur מִיִּי legendum videtur מִיִּי: alioqui quoquo te vertas, absurda erit sententia.

IN SAPIENTIAM, EX CAP. XVII.

13. *Quum autem minus est intus expectatio, plura opinatur, cet.*) Hoc est quum accidit inexpectatum aliquid, animus, qui intus est, non potest seipsum subito colligere: sed repentina re percussus, metuit grauiora quam sunt: quoniam ignorat, quae causa sit, quae id malum adferat. Exempli gratia, si quis de improviso sonitum audit bombardicum, terretur: quod eius animus non potest tam subito ratiocinari, nihil inde esse periculi, atque ita occurrere timori. At si idem prouisum audit, non terretur: quippe subueniente ratione, et periculum abesse ostendente. Est autem hic legendum διὰ τὴν ἀγνοίαν: vt sit eadem sententia, quae supra posita est, ἤγαντο χεῖρονα τὰ μὴ ἐλεπόμενα. Ita enim legendum esse, docet et sententia, et latinus interpres vetus. Idem quod est paullo post, ἀπροσδόκητος φόβος ἐπέληθεν.

HISTO.

HISTORIAE CONTINVATIO EX IOSEPHO.

AB ESDRA AD MACHABAEOS.

EX FLAVII IOSEPHI LIBRO IYDAICARVM
ANTIQTIVITATVM VNDECIMO.

C A P V T VII.

*Bagofes iunioris Artaxerxis copiarum dux multis iniuriis
Iudaeos adfcit.*

MORTVO pontifice Eliafbo, successit in sacerdotio Iudas, eius filius: item Iudae Ioannes ipsius filius, propter quem Bagofes dux copiarum Artaxerxis templum polluit, et tributum Iudaeis impoluit, vt priusquam quotidianas hostias libarent, in singulos agnos ex publico quinquaginta drachmas penderent: cuius rei causa fuit haec. Erat Ioanni frater nomine Iofua: huic Bagofes, ipsius amicus, promisit sese pontificatum praebiturum. Qua fiducia elatus Iofua, cum Ioanne fratre suo in templo contendit, eumque adeo irritauit, vt ab eo per iracundiam occideretur, Erat atrox id Ioannis in fratrem scelus, praesertim quum ipse sacerdotio fungeretur: et eo atrocius, quod nec apud Graecos, nec apud Barbaros, vllum tam crudele, tamque impium facinus exstat. Itaque Deus id non neglexit, quin eam ob causam et populus in feruitutem redactus, et fanum a Persis profanatum est. Nam simulacrum id Bagofes intellexit, Iudaeos adit, et eos cum iracundia sic adloqui insitit: Vos in vestro templo ausi estis caedem facere. Conantem deinde in templum intrare quum illi prohiberent, sic eos adloquitur: Quasi vero ego non sum prior, quum qui in templo occisus est. His dictis, in templum ingreditur. Ac propter hanc Iosuae necem, Bagofes Iudaeos annos septem infestauit.

Post Ioannis obitum Iaddus eius filius sacerdotium excepit. Erat et huic frater Manasses, cui Sanaballetes, ab vltimo rege Dario missus in Samaritaniam satrapa, natione Chutaeus (ex qua natione orti sunt etiam Samaritani) videns praeclaram urbem esse Hierosolymam, eiusque reges Assyrii, et Coelefyrinae incolis multa negotia facessere, libenter locauit filiam suam nomine Nicaso, ratus hoc connubium sibi fore pignus ad totius Iudaeorum gentis conciliandam beneuolentiam.

C A P V T VIII.

Quae beneficia Alexander Macedonum rex contulerit in Iudaeos.

Per id tempus Philippus Macedonum rex Aegaeis a Pausania per dolorem occiditur: et Alexander eius filius regnum adeptus, traiecto Hellefpono, Darii duces apud Granicum praelio congressus superat. Deinde Lydiam adgressus, Ioniaque subacta, et percurfa Caria, inuasit in loca Pamphiliae.

Iam vero senatores Hierosolymitani, aegre ferentes Iaddi pontificis fratrem, qui vxorem haberet externi generis, consortem esse sacerdotii, ab

eo dissidebant. Iudicabant enim, eius matrimonium gratum esse iis, qui in re vxoria peccare vellent, idque initium fore ineundae societatis cum extraneis. Iam vero superioris captiuitatis, et malorum causam eis fuisse, quod quidam in connubiis peccauissent, et peregrinas vxores duxissent. Itaque iubebant Manassi, vt aut diuortium cum vxore faceret, aut ad aram ne accederet. Igitur quum pontifex populo succenseret, et fratrem ab ara arceret, adit Manasses focerum Sannaballetem: demonstrat, sibi quidem caram esse eius filiam Nicaso, sic tamen, vt pontificio honore (qui in gente sit maximus, et in eadem familia maneat) priuari propter eam haud velit. Sed Sanaballetes non solum sacerdotium ei se seruaturum promisit, verum etiam pontificiam potestatem, et honorem praestitutum, et omnium, quibus ipse praeerat, locorum praesidem effecturum, modo filiam suam retinere velit vxorem: ad haec, templum se aedificaturum Hierosolymitani simile, in monte Garizin, qui in Samaria est ceterorum montium altissimus, idque de Darii regis sententia facturum. His promissis clatus Manasses, haesit Sanaballetae, pontificatum se Darii munere obtenturum sperans: nam et Sanaballetes iam senior erat. Et quia multi sacerdotes et Israclitae erant talibus matrimoniis implicati, agitabant non mediocres turbae Hierosolymitanos. Deficiebant enim omnes ad Manassem, Sanaballeta eius pecuniam suppeditante, et terram ad agriculturem et habitationem diuidente, omnibusque modis genero gratificante. Eo tempore Darius, quum intellexisset, Alexandrum traiecto Hellesponto, superatisque ipsis praefectis apud Granicum, pergere vltius, equitum, peditumque exercitum comparabat, eo consilio, vt Macedonibus obuiam iret, priusquam totam peruasissent Asiam. Itaque traducto Euphrate flumine, traiectoque Tauro monte, hostes intra Ciliciae fines opperiebatur, vt ibi cum eis proelio dimicaret. Et Sannaballetes Darii descensu laetatus, Manassi dicebat, sese promissa praestitutum, simulac Darii victis hostibus rediisset. Eratenim persuasum non ei solum, sed etiam omnibus qui erant in Asia, ne congressuros quidem cum Persis Macedonas, propter multitudinem. Verum longe aliter accidit. Nam congressus cum Macedonibus rex victus est, amissoque magno exercitu, et capta eius matre et vxore et liberis, fugit in Persas. Alexander vero profectus in Syriam, capit Damascum: et Sidone potitus, Tyrum obsidet, missisque ad Iudaeorum pontificem litteris, postulat, vt sibi auxilium mittat, et exercitui commeatum suppeditet, ac quaecumque antea Dario stipendia pendebant, ei soluat, et Macedonum sequatur amicitiam: fore enim, vt eius rei non poeniteat. Pontifex tabellariis respondit, sese Dario cum iureiurando promississe, arma aduersus eum non laturum: iusiurandum numquam superstito Dario violaturum. Quibus auditis, iratus Alexander, Tyrum quidem relinquere, quae iam iam capienda foret, non statuit: sed minatus est, sese ea subacta, in Iudaeorum pontificem exercitum moturum, et omnibus ostensurum, quibusnam iusiurandum seruare debeant. Inde obsidionem vrgens, Tyrum expugnat: et constitutus in ea rebus, Gazacorum urbem adgreditur, et Gazam, et praesidii in ea praefectum nomine Babemesem obsidet: Et Sanaballetes ratus idoneum se tempus nactum esse ad id quod instituerat, Darium repudiat: sumtisque octo subditorum suorum millibus, ad Alexandrum se confert: et nactus eum Tyri oppugnationem adgredientem, dicit ei sese quae loca teneret, traditurum, et dominum pro Dario rege libenter habiturum. Quumque eum Alexander laetus admisisset, ipse sumta iam fiducia, de instituto suo sermonem inicit, demonstrans generum habere se Manassem Iaddi Iudaeorum pontificis fra-

trem,

trem multosque alios eiusdem gentis homines ei adesse, qui iam velint fanum in Sanaballetae ditione construere: et quidem id regi vtile esse, in duo diuidi Iudaeorum vires, ne si quando consentiens et coniuncta gens rebellionem faceret, regibus negotium exhiberet, sicut et antea fecisset Assyriorum principibus. Igitur permittente Alexandro, Sanaballetes adhibita omni diligentia, templum aedificat, et Manassem sacerdotem constituit, arbitratus id decus fore maximum filiae suae natis. Deinde consumtis in obsidione Tyri septem mensibus, et in Gaza duobus, Sanaballetes moritur. Alexander vero expugnata Gaza, ad urbem Hierosolytam adscendere contendit. Hoc audito pontifex Iaddus in angustia erat atque metu, sollicitus, quoniam pacto Macedonibus obuiam iret, irato rege propter superiorem contumaciam. Itaque indictis populo supplicationibus, et cum eo rem diuinam Deo faciens, orat vt gentem tueri, et ab impendentibus periculis liberare velit. Deinde dormientem post sacrificium monuit in somnis Deus, vt bono esset animo, vtque coronata vrbe portas aperirent, et alii in albis vestibus, ipse cum sacerdotibus ornatus ad praescriptum legis obuiam irent, nihil mali sibi metuendum, prouidente Deo. Igitur excitatus periculis liberare velit. Deinde dormientem post sacrificium monuit in somnis Deus, vt bono esset animo, vtque coronata vrbe portas aperirent, et alii in albis vestibus, ipse cum sacerdotibus ornatus ad praescriptum legis obuiam irent, nihil mali sibi metuendum, prouidente Deo. Igitur excitatus periculis liberare velit. Deinde dormientem post sacrificium monuit in somnis Deus, vt bono esset animo, vtque coronata vrbe portas aperirent, et alii in albis vestibus, ipse cum sacerdotibus ornatus ad praescriptum legis obuiam irent, nihil mali sibi metuendum, prouidente Deo. Igitur excitatus periculis liberare velit. Deinde dormientem post sacrificium monuit in somnis Deus, vt bono esset animo, vtque coronata vrbe portas aperirent, et alii in albis vestibus, ipse cum sacerdotibus ornatus ad praescriptum legis obuiam irent, nihil mali sibi metuendum, prouidente Deo. Igitur excitatus periculis liberare velit.

Et Parmenio solus eum adgressus, quaerit ex eo, qui factum sit, vt omnibus eum adorantibus, ipse Iudaeorum pontificem adorarit? Cui ille: Non hunc, inquit, adorauit, sed Deum, cuius ipse summo sacerdotio decoratus est. Hunc enim secundum quietem vidi in hoc habitu, quum essem in Dio in Macedonia, ac cogitantem me apud me ipsum, quoniam pacto potiri possem Asia, hortatus est, ne cunctarer, sed confidenter traicerem: sese enim exercitui meo praeciturum, mihi que Persarum imperium traditurum. Itaque quum alium nullum in tali veste viderim, et nunc conspiciatus hunc, et illius in quiete visi, et cohortationis recordatus sim, puto me diuino misso facta expeditione, Dario superiorem fore, et Persarum potestatem aboliturum, atque omnia quae mihi sunt in animo successura. Haec locutus, dataque pontifici dextera, sacerdotibus eum cursu comitantibus, in urbem venit, et in templum adscendit, ac Deo ad sacerdotis praescriptum sacrificauit, ipsumque pontificem magnifice honorauit. Ac ostenso ei Danielis libro, in quo fore significabatur, vt Graecorum quidam Persarum imperium aboleret, ipse se eum esse, qui significaretur, existimans, laetatus, tunc multitudinem dimisit. Postridie eos aduocat, et quae velint dona postulare iubet. Et pontifice petente, vt liceret patriis vti legibus, vtque septimus annus immunis esset, concessit omnia. Quumque illi ab eo petissent, vt et

eos, qui Babylone et in Media erant, Iudaeos legibus suis vti fineret, libenter promissit facturum, quae postulerent. Deinde multitudini dixit, si qui sub se militare vellent, patrios mores tenendo, et secundum eos viuendo, paratum esse ducere: itaque multi in eam expeditionem dederunt nomina. Igitur Alexander compositis in hunc modum Hierosolymae rebus, in proximas vrbes duxit exercitum. Atque omnibus, quos adiret, amice eum accipientibus, Samaritae (qui tum Sicima regionis caput habebant, vrbe[m] apud Garizin montem positam, et a desertoribus Iudaicae gentis habitatam) videntes, Iudaeis ab Alexandro tam praeclarum honorem habitum, statuerunt, Iudaeos se profiteri. Sunt enim Samaritae eo ingenio, vt in Iudaeorum rebus aduersis negent, suos esse cognatos, in quo quidem verum dicunt. Sed si forte eos paullo lautius agere viderunt, continuo in eorum communionem insiliunt, suos esse consanguineos dicentes, genusque suum a Iosephi natis, Ephraimo et Manasse deducentes. Igitur apparate et cum magna in eum studii significatione regi occurrunt prope Hierosolymam: et laudante Alexandro, accedunt, adsumtis, quos Sanaballetes ad eum miserat militibus: rogantque, vt ipsorum vrbe[m] adeat, sanumque decoret. Ipse vero ad eos iturum promittit, simulatque redierit. Ac postulantibus, sibi anni septimi tributa condonari, quippe quum nec ipsi eo anno sementem facerent, quaesuit, Quinam essent qui haec peterent. Quumque dixissent, Hebraeos se esse, vocari autem Sicimorum Sidonios: iterum interrogauit, an Iudaei essent? Negantibus, dixit: Atqui ego Iudaeis haec dedi: tamen quum rediero, et haec a vobis accuratius cognouero, faciam quae visum fuerit. Quod ad Sanaballetae milites attinet, iussit, vt se in Aegyptum sequerentur: illic enim agros eis diuisurum: id quod paullo post fecit in Thebaide, vbi eis regionem tuendam mandauit. Alexandro vita defuncto, imperium inter successores diuisum est, et montis Garizin sanum mansit. Quod si quis Hierosolymae reus agebatur comesti profani cibi, aut violati sabbati, aut alicuius talis peccati, is ad Sicimitas confuebat, seque iniuste accusatum dicebat. Per id tempus mortuus erat pontifex Iaddus, eique in pontificatu successerat Onias eius filius.

IOSEPHI ANTIQVITATVM IYDAICARVM
LIBER DVODECIMVS.

C A P V T I.

Prolemaeus Lagi filius, Hierosolymis et Iudaea dolo occupatis, multos inde deportat in Aegyptum.

Igitur Alexander Macedonum rex, subactio Perfarum imperio, et constitutus (vt iam dictum est) Iudaeae rebus, vitam finit: ac distracto in multos imperio, Antigonus Asia potitur: Seleucus Babylone, et illius tractus nationibus Lyfimachus Hellepontum obtinuit. Macedoniam occupauit Cassander. Aegyptum tenuit Prolemaeus Lagi filius. Hi dum inter sese dissident, et de imperio contendunt, siebat, vt continua longaque bella gererentur, vrbesque adfligerentur, et multos ciuium in certaminibus amitterent, adeo vt omnis Syria a Prolemaeo Lagi filio (qui tum Soter, hoc est Seruator, appellabatur) longe aliter adficeretur, quam eius nomine dignum esset. Is etiam Hierosolymam per fraudem et prodicionem occupauit. Ingressus enim Sabbato in vrbe[m] per speciem sacrificandi, ne prohibentibus quidem Iudaeis (neque enim hostem esse putabant: et tum quia nihil

nihil mali suspicabantur, tum propter diem, otium agebant) vrbe nullo labore potitus est, eamque tractauit inclementer. Cepit et multos captiuos tum ex Iudaeae montanis et finitimis Hierosolymae locis, tum ex Samaria et Garizin, quos omnes in Aegyptum transtulit. Quumque Hierosolymitanos iurisiurandi fideique seruantissimos ex iis intelligeret, quae Alexandri legatis post victum ab eo Darium responderant, multos eorum in praefidiis disposuit, et Alexandriae ciues Macedonibus pares fecit, ac sacramento adstrinxit, seruaturos fidem posteris eius, qui ipsis mandasset eam prouinciam. Non pauci praeterea reliquorum Iudaeorum in Aegyptum sua sponte profecti sunt, adlecti partim bonitate soli, partim Ptolemaei liberalitate. Sed inter eorum posteros et Samaritas instituta patria retinere studentes, existebant contentiones, iique inter sese decertabant, dum Hierosolymitani suum templum sanctum esse contendunt, et victimas eo mitti volunt: Samaritae contra, in montem Garizin.

C A P V T II.

Prolemaeus Philadelphus Iudaicas leges graece transferendas curat, multosque captiuos manumittit, et multa donaria Deo mittit.

Postea Aegypti regnum adeptus Philadelphus, (quod quidem tenuit annos vndequadraginta) legem curauit transferendam, et seruietes in Aegyptio Hierosolymitanos seruitute liberauit, qui fuerunt centum viginti millia, ob huiusmodi causam. Demetrius Phalereus, regiarum librariarum praefectus, conabatur, si fieri posset, omnes totius orbis libros colligere. Ac quaerente aliquando Ptolemaeo, quot iam librorum millia collecta haberet? respondit, esse iam circiter ducenta millia, et breui congesturum ad quingenta: Praeterea sibi indicatum, multos esse apud Iudaeos de ipsorum institutis libros, studio dignos, et bibliotheca regia. Sed esse illorum litteris et sermone scriptos: ideoque multum laboris exhibituros, si transferantur in graecam linguam. Videtur enim, inquit, eorum scriptura plane similis esse Syrorum scripturae, vocemque reddere consimilem, sed est sui generis. Itaque nihil obstat, quo minus eos transferendos cures (pollés enim opibus) et in bibliotheca habeas. Igitur rex Demetrium sibi optime consulere existimans, Iudaeorum pontifici scribit, vt haec fiant. Erat quidam Aristaeus, regi in primis amicus atque gratus ob modestiam.

Is saepe antea regem orare statuerat, vt Iudaeos, quicumque in eius regno essent, manumitteret: atque id sibi idoneum ad ea postulata tempus arbitratus, primum ea de re agit cum satellitum praefectis Sosibio Tarentino, et Andrea, postulans, vt se in eis quae sit a rege postulaturus, adiuent: ac accepta eorum sententia, regem adit, et cum eo agit in hunc modum.

Non decet committere nos, o rex, vt decipiamur, sed verum patefacere. Quum igitur hoc agamus, vt Iudaeorum leges in tuam gratiam non solum transcribantur, verum etiam vertantur, quam ratione hoc facere possimus, quum multi Iudaei seruiant in regno tuo? quod si rem tua magnificentia et bonitate dignam facere vis, libera eos calamitate: quandoquidem qui Deus eis leges tulit, is est, qui tuum regnum regit, quantum ego quidem quaerendo comperi.

Conditionem enim vniuersitatis Deum et ipsi et nos colimus, Zena (hoc est, Iouem) graeco sermone vocantes, indito a viuendo nomine, quod in vitam

vitam conferat omnibus. Quapropter ad honorem Dei, iis, qui Deum praecipua religione venerantur, redde patriam, ut eis in natali solo vitam agere liceat. Illud quidem scito, rex, me nec genere eis, nec natione propinquum, haec pro eis postulare. Sed quum omnes homines Dei sint opificium, et sciam eum beneficientibus delectari, ad benefaciendum te cohortor. Haec locutum Aristaeum, rex hilari laetique vultu intuitus: Quotnam, inquit, millia putas esse eorum, qui manumittendi sint? Quumque Andreas, qui aderat, subieccisset, paullo plura esse, quam centum decem millia: An vero paruum a nobis, inquit rex, Aristaeae donum postulas? Quumque Sosibius, et qui aderant, dixissent debere eum dignam sua magnificentia gratiam Deo rependere, qui ei regnum conciliasset, titillatus ab eis rex, iussit, ut cum militibus stipendia soluerent, etiam pro captiuis, qui apud eos essent, penderent in singula capita drachmas centum viginti. Ac de Aristaei postulatis promisit libellos, se magnifice scriptos propositurum, quibus Aristaei propositum, et ante id Dei voluntas confirmaretur: ex qua non solum ductos a patre suo, et eius exercitu liberaturum se dixit, sed etiam eos, qui ante erant in regno, et si qui postea fuerant adducti. Et quum eam liberationem dicerent plusquam quadraginta talenta poscere, concessit. Erat autem mandatum huiusmodi. Quicumque sub patre nostro militantes, Syriam et Phoenicem incurrarunt, peruastataque Iudaea mancipia inde in vrbes, regionemque nostram deportarunt ac vendiderunt: itemque qui ante eos erant in meo regno, et si qui nunc adducti sunt, hos manumittunt, qui penes sese habent, accipientes pro singulis capitibus drachmas centum viginti, videlicet milites vna cum stipendiis: reliqui autem a mensa regis. Arbitror enim eos contra patris voluntatem, contraque aequitatem, captiuos esse factos, eorumque terram licentia militari adstrictam, et ex eorum in Aegyptum translatione magnam vtilitatem partam esse militibus. Quapropter iustitiae rationem habens, et eorum misericordiam capiens, qui iniique opprimuntur, impero iis, qui Iudaeos habent in suo seruitio, ut eos manumittant pro praescripta summa: neue quisquam in hac re dolo malo agat, sed imperatis obediat. Volo autem hoc edictum, ex quo adlatum erit, in triduum proponi, ut legi possit ab eorum generis hominibus, eisque simul etiam corpora ostendi: hoc enim etiam e re mea esse duco. Quod si qui dicto audientes non fuerint, eorum nomina qui volet deserto, eorumque bona in fiscum referuntur. Hoc facto, regis iussa septem non amplius diebus peracta sunt, impensis in eam liberationem talentis plus quadringentis sexaginta. Nam etiam pro paruulis exigebant domini centenas vicenas drachmas, tanquam rege etiam eorum nomine solui iubente, dum scripsisset accipiendum pro singulis capitibus, quod dictum est. Deinde iussit rex, ut de his scriberetur Eleazaro Iudaeorum pontifici, eique simul manumissio declararetur seruiuentium in Aegypto Iudaeorum. Itemque ad faciendos crateres et phialas et calices, misit auri talenta quinquaginta, et gemmarum inaeestimabilem multitudinem: iussitque custodes capsarum, in quibus erant gemmae, artificibus permittere electionem cuiuscumque vellent generis. Mandauit etiam, pecuniae ad sacrificia, et reliquos usus in templum vsque ad centum talenta erogari. Exponam autem opera, si prius exemplar adduxero scriptarum ad Eleazarum pontificem litterarum, qui in munus adeptus erat, ob causam quam iam dicam. Defuncto Oniae pontifici filius eius Simon successit, is qui iustus cognomina-

mina-

minatus est, tum propter pietatem in Deum, tum propter beneuolum in ciues animum. Eo mortuo, superstiti ei filio Onia nomine, eius frater Eleazarus, de quo loquimur, cum honorem adeptus est, cui scripsit Ptolemaeus in hunc modum.

REX PTOLEMAEVS ELEAZARO PONTIFICI
SALVTEM.

Quum multi in regno meo habitarent Iudaei, quos a Persis, dum imperium tenebant, captos, meus pater honorauit, et partim ad militiam maioribus stipendiis destinauit, partim uidelicet iis, qui cum eo uenerant in Aegyptum, castrorum custodiam adsignauit, ut essent Aegyptiis terrori: ego principatum adeptus, quum omnes humane tractaui, tum maxime ciues tuos, quorum supra centum millia captiuorum in libertatem vindicaui, soluto de meis facultatibus pretio dominis eorum: et qui per aetatem arma ferre possent, in militiam adlegi. Nonnullos etiam, quorum fides id mereri uidebatur, in aulicos meos cooptaui, cogitans gratum Deo pro eius de me cura donarium hoc, et maximum a me oblatum iri. Atque ut tum his, tum omnibus toto orbe Iudaeis gratum faciam, statui legem uestram de hebraeo in graecum traducere, et in mea libraria reponere. Quare recte facies, si delectos viros bonos, ex uuaquaque tribu, iam aetate prouectos, ad me miseris, qui et per aetatem legum sint periti, et eas accurate possint interpretari. Sic enim existimo, his perfectis maxima nos gloria adfectum iri. Misi autem collocuturos hisce de rebus tecum, Andream satellitum praefectum, et Aristaeum, homines magna apud me existimationis, per quos etiam donarium primitias ad templum, et sacrificiorum, reliquorumque misi, argenti talenta centum. Et tu si nobis, quae uoles scripseris, rem gratam feceris. His regis litteris ad Eleazarum perlatis, rescripsit quam fieri potuit amicissime, eique septuaginta seniores una cum lege misit, et, ut postquam eam transcripsisset, tuto remitteret, postulauit. Quod ad mensam attinet, cuius superius facta mentio est, ea et materia et opere ita excellens fuit, ut nihil supra Dederat enim operam rex, ut si magnitudine eam excedere non deberet, quae ante Deo erat apposita, arte quidem et operis nouitate elegantiaque longe superaret. Crateres quoque et phialae ea amplitudine atque arte factae sunt, ut nihil desiderari posse uideretur. Nam non solum artifices (qui erant artis suae peritissimi) ad eam rem industriam suam adhibuerunt, sed etiam rex ipse labore studioque suo negotium non parum adiuuit. Etenim non solum stumtus ad artifices large suppeditabat, uerum etiam omnia publicorum negotiorum administratione, ipse operi faciundo praesens aderat, totumque opus inspiciebat: quae quidem regis praesentia et diligentia, opificum diligentiam acuebat. Talia donaria misit Ptolemaeus Hierosolymam ad templum, eaque Pontifex Eleazarus in templo collocauit, et nuntios honorauit, eisque dona regi ferenda tradidit, et eos ad regem remisit. Postquam in Alexandriam peruenerunt, Ptolemaeus intellecto eorum et septuaginta senatorum aduentu, protinus legatos Andream et Aristaeum curat accersendos. Qui ubi ad eum peruenerunt, litteras ei, quas a pontifice adferebant, tradiderunt: et omnia, de quibus eos uerbis interrogauit, declararunt. Ipse cupiens senatores adloqui, Hierosolymis ob legum interpretationem uenientes, reliquos, qui ob negotia aderant, dimitti iussit: id quod contra eius consuetudinem factum est. Qui enim ob huiusmodi causas aduecebantur, quinto demum die eum conueniebant: legati uero post unum mensem

Tunc igitur dimissis aliis, missos ab Eleazaro expectauit. Atque ubi seniores illi aduenerunt, dona secum sibi a pontifice ad regem tradita, et tabulas, in quibus scriptas aureis litteris leges habebant, ferentes, interrogauit eos de iis libris. Quumque eos illi detractis tegumentis ei ostendissent, admiratus est diutius membranarum tenuitatem, et indiscretam conglutinationem atque compactionem. Deinde gratias egit eis, qui uenissent: et maiores ei, qui mississet: sed longe maximas Deo, cuius essent leges. Hic quum seniores, et qui vna aderant, regi vno clamore fausta comprecati essent, tanta perfusus est laetitia, vt lacrimas emisserit. Deinde iussit libris tradi, quorum id munus erat: ac tum homines complexus est, dixitque aequum esse, vt prius de iis rebus verba faceret, propter quas eos acerbississet, quam alios adloqueretur. Diem quidem eorum aduentus promississet, inuenerit, et per omnem vitam celebraturum. Nam fors ita tulit, vt idem dies esset eorum aduentus, et victoriae, quam ipse de Antigono praelio nauali reportarat. Igitur eos sibi conuiuias esse iussit, eisque pulcherrima hospitia sub ipsa arce dari. Et Nicanor (qui excipiendis hospitibus praeerat) vocato Dorotheo, qui earum rerum procuracionem habebat, iussit, vt cuique pararet, quae ad victum pertinerent. Erat autem ea res a rege in hunc modum constituta. Secundum vnamquamque ciuitatum, quae non eadem victus ratione utebantur erat, qui haec administraret, et hospitibus omnia ad ipsorum morem paranda curaret, vt consueta victus ratione epulantes, magis delectarentur, nec vlla re tamquam aliena offenderentur. Quod quidem tum illis quoque senioribus factum est, Dorotheo propter rerum peritiam his rebus praefecto. Is per seipsum omnia ad illos accipiendos parauit, geminamque accubationem fecit iussu regis. Imperavit enim rex dimidiam eorum partem in sua mensa vna ex parte collocari, alteram partem in altera mensa post suam, nihil omitteus, quod ad eorum honorem pertineret. Postquam ita discubuerunt, mandat Dorotheo, vt quo ritu vterentur omnes, qui ad eum ex Iudaea uenissent, eodem iis ministraret. Itaque sacros praecones, et sacrificos, et alios quibus preces peragere mos erat, repudiavit rex: et hospitum vnum nomine Elifaeum, sacerdotem, rogauit, vt preces ageret. Atque is stans in medio, regi, eiusque subditis fausta precatus est. Deinde omnes cum laetitia applauserunt atque acclamarunt: et eo facto, ad epulas se conuerterunt. Et rex interposita mora, quantam satis iudicabat, philosophari coepit, et singulis quaestionem aliquam proponere naturalem, et ad propositum pertinentem. Quumque accurate de quauis re, quae eis proponeretur, disserterent, delectatus eo rex, id conuiuium duodecim dies perpetuauit, dixitque sese iam ex eorum aduentu maxima bona percepisse, quippe qui ab eis didicisset regis officium: iussitque singulis tria talenta dari, et eos in hospitium deduci. Deinde tribus praefactis diebus, Demetrius ducit eos in semotam quandam domum, positam in litore, et ad eam rem idoneam: et eis ibi congregatis, rogat, vt postquam omnia, quibus ad legum interpretationem opus esset, ad arbitrium suum haberent, negotium expedirent. Illi translationem summo studio adgressi, in ea ad horam diei nonam elaborabant: deinde corpori curando se dabant, iis, quae ad victum pertinerent, large suppetentibus. Nam praeter quotidianum demensum, quod eis abunde ministrabatur, Dorotheus eis multa ex regis culina, ipsius regis iussu, adferebat. Mane regem salutatum ibant: deinde eundem locum repetebat: et lotis in mari manibus lustrati, ita demum ad legum interpretationem sese conferebant. Deinde transcripta lege, et interpretationis opere duobus et septuagin-

ptuaginta diebus absoluto, Demetrius congregatis eum in locum, in quo verae leges fuerant, Iudaeis omnibus, praesentibus etiam interpretibus, eas recitauit. Et multitudo interpretes legis approbavit: et Demetrii etiam inuentionem collaudarunt, qui eis magnorum bonorum inuentor exstitisset: ab eoque petierunt, vt etiam rectoribus suis legem daret legendam: postularuntque omnes, tum sacerdos, tum interpretum seniores, et reipublicae administratores, vt quandoquidem recte haberet interpretatio, maneret vt erat, neue immutaretur. Quumque omnes eorum sententiam laudassent, iusserunt, vt si quis in lege vel superfluum aliquid scriptum videret, vel curtum, id iterum inspiceret, planumque faceret et corrigeret, vt quod semel rectum iudicatum esset, id perpetuo maneret. Qua quidem re gauisus est rex videns institutum futurum vtiliter perfectum: et maxime laetatus est recitatis ei legibus et legislatoribus mentem atque sapientiam stupuit. Itaque cum Demetrio verba facere coepit, qui fieret, vt quum tam admirabilis esset ea lex, nullus nec historicorum nec poetarum eius meminisset? Ad quod Demetrius respondit, propterea neminem ausum eam attingere, quod diuina esset et augusta: iamque nonnullos, quoniam tale aliquid attentassent, laesos fuisse diuinitus. Eique demonstraui, vt Theopompus, quum horum aliquid scribere instituisset, mentem plus quam triginta dies perturbatam habuisset: itaque intermittente malo, Deum precibus placasset, inde sibi insaniam ortam esse suspicatus. Quin etiam in somnio vidisset id sibi propterea euenisse, quod diuina tractasset, et in profanum vulgus proferre voluisset. Itaque quum destitisset, mentem ei constituisse. Narrauit ei etiam de Theodecte tragico poeta, qui (vt perhiberetur) quum voluisset in quadam fabula mentionem facere eorum, quae in sacro libro scripta forent, in oculorum morbum, quem glaucoma vocant, incidisset: et intellecta causa, conualuisset propitiato Deo. Igitur rex iis acceptis a Demetrio, libros veneratus, iussit diligentem curam haberi, vt in integro manerent: hortatusque est interpretes, vt ad se frequenter ex Iudaea venirent: id enim eis vtile futurum, tum propter honorem, quo eos adfecturus, tum propter dona, quibus ornaturus esset. Nunc quidem aequum esse, vt eos dimitteret: verum si deinceps ad se sua sponte venirent, adfecturos omnia, quae et ipsorum sapientiae deberentur, et a liberalitate sua praestari possent. Igitur eos tum dimisit, quum quidem vnicuique tres egregias vestes, et auri talenta duo dedisset, et calicem vnus talenti, et tori vestem stragulam. Haec ipsis dono dedit. Pontifici autem Eleazaro per eos misit decem lectos argenteis pedibus, vna cum eorum instrumento, et calicem talentorum triginta. Praeterea vestes decem purpureas, et elegantem coronam, et byssinae telae vlnas centum, et insuper phialas, et catinos, et pocula, et crateres duos, in templo reponendos. Hortatus est etiam eum per litteras, vt si qui illorum hominum ad se venire vellent, permitteret. Hoc honore Iudaeos adfecit Ptolemaeus Philadelphus.

C A P V T III.

Vt Iudaeorum gentem honore adfecerint reges Asiae, et conditarum a se urbium ciuitate donauerint.

Consecuti sunt et ab Asiae regibus honorem, quoniam sub eis militassent. Etenim Seleucus Nicanor, in iis urbibus, quas condidit in Asia et interiore Syria, et in ipso regni capite Antiochia, eos ciuitate donauit, et eodem, quo Macedones et Graecos, numero habuit; quo iure etiam

etiamnum vtuntur. Argumento est, quod Iudaeis nolentibus alieno oleo vti, certa pecunia soluitur a gymnasiorum praefectis, ad oleum comparandum. Quem morem quum Antiochenfis populus proximo bello abrogare conaretur, Mucianus (qui tum Syriae praetor erat) tamen retinuit. Et postea imperante Vespasiano, et Tito eius filio, orantes Alexandrini et Antiochenfes, vt Iudaei priuarentur iure ciuitatis, non impetrarunt. Idem fecit et Marcus Agrippa. Nam commoti Iones aduersus Iudaeos Agrippam orarunt, vt ciuitate, quam eis dederat Antiochus Seleuci nepos, is qui apud Graecos Deus appellatur, soli fruerentur: postularuntque, vt si Iudaei eorum essent cognati, eosdem cum ipsis deos colerent. Ac constituto ea de re iudicio, obtinuerunt Iudaei, vt sibi solitis moribus vti liceret: vsi patrocinio Nicolai Damasceni. Agrippa enim pronuntiauit, nihil sibi innouare fas esse. Sed vt ad propositum reuertar, regnante in Asia Antiocho Magno, accidit vt tum Iudaei, qui tum Coelesyriam incolebant, multa aduersa paterentur. Eo enim belligerante cum Ptolemaeo Eupatore, et cum eius filio Ptolemaeo Epiphane, siue is superior erat, siue inferior, ipsi, qui in medio iacebant, semper adligebantur, non fecus ac nauis duabus vexata tempestatibus. Tamen victo Ptolemaeo, Antiochus Iudaeam occupauit. Deinde mortuo Philopatore, eius filius magnam manum, et ducem scopam misit in Coelesyriam incolas: qui multas eorum vrbes, nec non gentem nostram coepit: oppugnata enim, in eius partes concessit. Non multo post, Scopam proelio vicit Antiochus, ad fontes Iordanis, magnamque eius copiarum partem deleuit. Postea quum Antiochus eas Coelesyriam vrbes, quas Scopas obtinuerat Samariamque subegisset, Iudaei vltro deditioem fecerunt, eumque vrbe admiserunt, et eius omni exercitui et elephantis omnia abunde suppeditarunt, et relictos a Scopas in arce hierosolymitana praesidiarios oppugnantiem strenue adiuerunt. Itaque Antiochus aequum esse iudicans, vt Iudaeorum erga se studium remuneraretur, litteras scripsit ad suos duces et amicos, quarum exemplar infra positum est.

REX ANTIOCHVS PTOLEMAEO SALVTEM.

Quum Iudaei, simulac in eorum fines ingressi sumus, studium erga nos suum declarauerint, et in urbem suam venientes splendide acceperint, eumque Senatu obuiam prodierint, et militibus elephantisque omnia abunde praebuerint, nosque in expugnando Iudaeorum in arce praesidio adiuerint: visum est nobis eos pro his remunerari, et eorum urbem casibus labefactatam, recreare atque frequentare, reuocatis in eam iis, qui sunt dispersi. Ac primum eis decreuimus, religionis causa praebenda conficere ad sacrificia, videlicet ad comparandas hostias, et vinum, et oleum, et tus, argenti viginti millia, et filiginis sacras artabas ex gentis consuetudine: frumenti medimnos mille quadringentos sexaginta, et salis medimnos trecentos sexaginta quinque. Atque haec eis solui volo, quemadmodum imperavi: templique opus expediri, et porticus, et si quid aliud aedificandum est. Materia autem apportetur ex ipsa Iudaea, aliisque regionibus, et Libano, nec vllum eius nomine vectigal exigatur. Idem dico de aliis, quibus ad speciosorem templi apparatus opus erit. Viuant autem omnes eius nationis homines ex legibus patris: immunitisque sit senatus, et sacerdotes, et scribae templi, et sacri cantores, ab eo quod pro capite pendunt, et ab auro coronario, aliisque tributis. Ac quo citius frequentetur vrbs, concedo iis, qui nunc eam habitant, quique intra vltimum anni mensem eo migrauerint, immunitatem in triennium: et in posterum tertiam tributorum partem eis remittimus, ad

ad eorum damnum refarciendum. Et quotquot ex vrbe abrepti feruiunt, et ipsos et eorum natos namumittimus, et facultates eis reddi imperamus.

Hoc erat litterarum exemplar. Item in honorem templi libellos toto regno publicauit, qui haec contineret: Nemini liceat alienigenae, intra templi contemptum ingredi, quemadmodum Iudaeis interdictum est, nisi quibus Iustratis mos est ex lege patria. Neue in urbem importetur equina caro, neuē mulina, neuē asini, siue feri, siue cicuris: neuē pardalina, aut vulpina, aut leporina, aut cuiusuis omnino eorum animalium, quae Iudaeis vetita sunt. Neue pelles inferre liceat, sed nec vllum tale animal in vrbe alere: sed folis maiorum sacrificiis vti liceat, quibus placari Deus debeat. Qui contra aliquid horum fecerit, soluito sacerdotibus argenti drachinarum tria millia. Scripsit et ad Zeuxim ducem, amicūque suum intimum, de Iudaeis, in hunc modum.

REX ANTIOCHVS ZEUXIDI PATRI SALVTEM.

Quum intelligerem in Lydia et Phrygia tumultuari, magnopere mihi prospiciendum curauī: ac consultandi mihi cum amicis, quid factū sit opus, visum est in castella et loca maxime necessaria transferre ex Mesopotamia et Babylonia, Iudaeorum bis mille familias, cum eorum suppellectili. Credo enim nostrarum rerum custodes fore beneuolos, tum propter eorum erga Deum pietatem: tum quia noui, eis a maioribus nostris testimonium datum fidei, et prompti obsequii, in eis ad quae rogantur. Itaque quamuis eos traducere laboriosum sit, tamen quia promisi, volo eos vti suis legibus. Quum autem eos in ea quae dixi loca transfuleris, dabis singulis ad aedificandas domos locum, et agrum ad agriculturam, vinearumque sationem, et immunitatem frugum terrae concedes in annos decem: ac donec terrae fruges perceperint, de nentum frumentum accipiant in famulorum alimoniam: deturque iis, qui eis inservient, quantum opus erit, vt benigne a nobis habiti, studiosiores se rerum nostrarum praebent. Da operam, quoad eius fieri potest, vt ei genti a nemine incommodetur. Haecenus de amicitia, quae Antiocho magno cum Iudaeis intercessit. Postea amicitiam et foedus cum Ptolemaeo fecit Antiochus: ei quae filiam suam Cleopatram nuptum locauit, et Coelefyriam et Samariam et Iudaeam et Phoenicem dotis nomine tribuit: ac diuisis in duos reges tributis, optimates suae quisque patriae tributa redimebant: et redactam, quae imperata erat, summam regibus pendebant. Eo tempore Samaritae, rebus suis secundis, multos Iudaeos laeserunt, agros eorum vastando, et corpora praedando: quae quidem Onia pontifice acciderunt, Eleazaro enim vita defuncto, successit in pontificatum Manasses eius auunculus: post cuius decessum, munus excepit Onias Simonis filius, eius cui Iusto cognomen fuit, qui Simon frater erat Eleazari, sicuti iam dixi. Hic Onias sordidi animi homo, et pecuniae cupidus erat: eamque ob rem tributum pro populo non soluit, quod eius maiores regibus de suo pendere soliti erant, videlicet argenti talenta viginti: quae res exacerbauit regem Ptolemaeum Evergetem, qui pater erat Philopatoris. Itaque misso Hierosolymam legato, incusauit Oniam, qui tributa non solueret, minatusque est, sese eorum agrum diuisurum, nisi soluerentur, et eo militum coloniam deducturum. Qua re audita, Iudaei territi sunt: sed Onias, qua erat auaritia, haec pro nihilo habuit.

C A P V T III.

*Iosephus Tobiae filius ei malo medetur, inira cum Ptolemaeo
Epiphane amicitia.*

Erat Iosephus quidam, aetate iuuenis ille quidem, sed grauitate et prudentia et iustitia apud Hierosolymitas celebris, patre Tobia natus ex sorore Oniae pontificis. Hic Iosephus, quum a matre didicisset aduentum

tum

tum legati (aberat enim tum in quodam pago nomine Phicola, ex quo erat ipse) profectus in urbem Oniam obiurgat, qui ciuium salutis rationem non haberet, sed genti periculum creare vellet, pecuniam auertendo, propter quam et populi administrationem, et summi sacerdotii honorem adeptus esset. Quod si pecuniae adeo cupidus erat, adiret regem, et sibi vel totam, vel certe partem condonari postularet. Ad haec Onias respondit, se neque principatum velle: et si fieri possit, paratum esse sacerdotium deponere: ad regem quidem non iturum, haec enim sese omnino non curare. Tum Iosephus rogauit, vtrum sibi permitteret legationem publicam ad Ptolemaeum suscipere: arque illo permittente, populum consolatur, seque legatum ad regem iturum ostendit. Deinde Ptolemaei legatum hospitio accipit et magnis muneribus donatum, multorumque dierum conuiujs honoratum, praemittit ad regem: seque subsecuturum dicit. Nam regem conuenire eo magis auebat, quod legatus eum ad eundem in Aegyptum inuitauerat, seque ei quaecumque a Ptolemaeo postulasset, impetraturum promiserat: quippe Iosephi liberalitate et grauitate magnopere delectatus. Igitur vbi venit legatus in Aegyptum, Oniae sordes regi commemorat, et Iosephi bonitatem ostendit, venturumque dicit ad eum ad populi culpam deprecandam, quippe populi gubernatorem. Breuiter iuuenem tantis laudibus exultat, vt et regis, et eius vxoris Cleopatrae beneuolentiam nondum praesenti conciliauerit. Et Iosephus missis in Samariam, qui pecuniam ab amicis mutuaerentur, paratisque iis, quae ad iter pertinerent, et vestibus populisque et iumentis comparatis, quae summa efficiebatur viginti millium drachmarum, in Alexandriam proficiscitur. Accidit eo tempore, vt ex vrbibus Syriae et Phoenices primarii homines ad vectigalium auctionem proficiscerentur, quae rex quotannis cuiusque vrbis potentissimis vendebat. Hi videntes in via Iosephum, deridebant ob paupertatem atque inopiam. Qui postquam Alexandriam peruenit, et regem Memphi esse audiuit, ascendit ei obuiam. Sedebat autem rex in curru cum vxore, et Athenione amico suo, eo qui Hierosolimam legatus ierat. Is Athenio simulac Iosephum vidit, regi indicauit: et Ptolemaeus Iosephum prior salutauit, et vt in curru ascendere hortatus est. Deinde sedente Iosepho, coepit de Oniae facto exposulare. Sed Iosephus: Da veniam, inquit, eius senectuti. Neque enim te praeterit, senum et infantium eandem esse mentem. Sed a nobis iuuenibus omnia consequeris, ita vt nihil conqueraris. Hac iuuenis venustate et vrbanitate delectatus rex, eum magis amare coepit, adeo vt eum in regia degere iusserit, et quotidianum conuiuiam habuerit. Deinde postquam Alexandriam rex venit, videntes primi Syriae sedentem cum eo Iosephum, grauius ferebant. Post vbi dies venit auctionis vectigalium, qui in suis patriis dignitate praestabant, licebantur: quumque vectigalia Coelestriae et Phoenices et Iudaeae cum Samaria ad octo millia talentorum exercecerent, accessit Iosephus, et licitatores criminatus est. tamquam ex composito paruo licitarentur: ipse duplum daturum se pollicetur, eique bona missurum eorum, qui in eius domum peccauissent: nam et hoc vna cum vectigalibus vendebatur. Id rex libenter audiuit: seque ei vectigalia addicturum dixit: simulque rogauit, vtrum sponsores dare posset. Ego vero (respondit ille festiue) et quidem bonos et honestos homines, quibus non dissidetis. Quos tandem? Teipsum, inquit, o rex, coniugemque tuam pro vtraque parte sponsores tibi do. Hic subridens Ptolemaeus, ei vectigalia sine fideiusoribus addixit: quam rem grauissime tulerunt alij, domumque non sine pudore redierunt. Ipse sumtis a rege duobus peditum millibus,

vt

vt si qui contemnerent, cogere posset: et mutuatus Alexandriae a regis amicis quingenta talenta, in Syriam contendit. Vbi Ascalonem venit, tributa exigit, atque eis non modo nihil soluere volentibus, sed etiam ei conuiuantibus, comprehendit eorum primarios circiter viginti, eosque interficit: et redacta ex eorum facultatibus pecunia, ad mille talenta regi mittit, eique negotium demonstrat. Itaque Ptolemaeus admiratus eius animum, approbatoque facto, ei quae velit faciendi potestatem permittit. Hoc audito, perterriti Syri, Iosepho libenter portas aperiebant, et vectigalia solvebant. Idem fecit et Scythopolitis, quod Ascalonitis. Atque vbi ex vectigalibus grandem pecuniam collegit, vt eam potentiam retinere posset, abusus est suis facultatibus. Multa enim regi et Cleopatrae, eorumque amicis, et omnibus in aula potentibus clanculum dona misit, hac ratione eorum beneuolentiam emens: atque ea felicitate annos duos et viginti vsus est. Natos habuit ex vna vxore septem, et ex sui fratris Solemii filia vnum nomine Hyrcanum. Hic Hyrcanus praestantis animi fuit, et ingeniosus atque animosus: qua de causa patri longe carior fuit quam eius fratres: quae res eis, qui tardi segnesque forent, magnam commouit inuidiam. Accidit aliquando, vt patri nuntiaretur, Ptolemaeo natum esse filium, omnesque primos Syriae et ditionis Ptolemaei ad celebrandos pueri natales magno cum apparatu in Alexandriam proficisci. Igitur ipse qui se nequitie retineretur, filios tentauit, equis ad regem proficisci vellet? Quumque grandiores recusassent, et sese ad tales congressus rusticiores esse dixissent, vtque fratrem Hyrcanum mitteret suassent, delectatus ea re pater, Hyrcanum vocat, et an regem adire possit, paratusque sit, interrogat. Ille iturum dicit: nec multa ad iter egere pecunia: victurum enim frugaliter, vt satis futura sint ei drachmarum decem nullia: qua pueri moderatione delectatus est pater. Deinde interiecto paruo spatio, patri consulit puer, ne inde dona regi mitteret, sed sibi litteras ad Alexandrinum procuratorem daret, vt ipsi pecuniam praeberet ad coemenda, quae inueniret pulcherrima atque pretiosissima. Pater arbitratus, eum sumtum fore ad decem talenta, filii admonitionem laudauit: et Arioni dispensatori scripsit, qui totius eius Alexandriae pecuniae procurationem habebat, quae erat non minus quam trium millium talentorum. Iosephus enim Syriae pecunias mittebat Alexandriae: et instante die, qua regi soluenda erant vectigalia, scribebat Arioni vt id faceret. Igitur acceptis ad hunc Arionem litteris a patre, Hyrcanus Alexandriae ire contendit. Eo profecto, scribunt eius fratres omnibus regis amicis, vt eum interficiant. Postquam Alexandriae peruenit, et litteras Arioni tradidit, quaesiuit Arion, quot talenta postularet. Sperabat enim postulaturum decem, aut paullo amplius. Sed ille sibi mille opus esse dixit: qua re iratus Arion, eum obiurgat, vt luxuriose viuere volentem: eique demonstrat, quo pacto pater eius eas facultates, vt laborans, et cupiditatibus resistens, congeserit: monetque, vt parentis imitatore se praebet: se quidem non amplius quam decem talenta daturum, et ea ad regem munerandum. Ad puer iratus, Arionem dedit in vincula. Cuius rei certior factus rex, Hyrcano significatum misit, sese magnopere mirari, quod in suum conspectum non venisset, et insuper procuratorem in vincula coniecisset: itaque iussit, vt ad dicendam causam veniret. Ille vero regis nuntio respondit, ipsum regem habere legem, quae vetaret, ne natus filius sacrificium gustaret, nisi prius in templum intrasset, Deoque sacrificasset. Hac de causa neque se ad eum venisse, quod expectaret dum dona ferre posset, homini de suo patre

patre

patre bene merito. Quod ad seruum attineret, sese in eum propterea animaduertisse, quod sibi dicto audiens non fuisset. Nihil enim interesse, vtrum parui sit herus, an magnus. Quod nisi tales puniimus, expecta tu quoque futurum, vt a tuis subditis contemnaris. His auditis, Ptolemaeus risit, et tantum pueri animum admiratus est. Quo cognito, Arion puero mille talenta dedit, atque ita vinculis solutus est. Hyrcanus triduo interiecto, reges (i. e. regem et reginam) salutauit: qui eum liberem viderunt, et comiter conuiuio exceperunt, propter eius patris reuerentiam. Deinde mercatores secreto adgressus, coemitt ab eis centum pueros, litterarum peritos, eosdemque valentissimos, talento vnumquemque: et totidem puellas eodem pretio. Post vbi dies venit, aliis regi offerentibus ad summum vicena talenta, ipse pueris virginibusque singula talenta ferenda tradidit, et illos regi, has Cleopatrae adduxit. Ac mirantibus cunctis, ipsisque adeo regibus insperatam munificentiam: insuper regis amicis famulisque dona multorum talentorum dedit, vt eorum insidias caueret. Eis enim scripserant eius fratres, vt Hyrcanum perimerent. Et Ptolemaeus gratam habens magnanimitatem adolescentis, iussit, vt quod vellet donum, postularet. Ille vero nihil amplius ab eo petiit, quam vt ad patrem et ad fratres de ipso scriberet. Et rex cum maximo honore profectus, amplisque donis muneratus, scriptis ad patrem et ad fratres, et ad omnes suos praesides procuratoresque litteris, eum dimisit. Quo accepto nuntio, eius fratres ei obuiam prodierunt, vt eum necarent, etiam patre sciente, quippe qui ei propter infumas in dona pecunias irasceretur: tamen iram dissimulabat, metu regis. Igitur fratribus cum Hyrcano proelio congressis, quum alios ex eorum hominibus multos, tum duos suorum fratrum interfecit: ceteri Hierosolymam ad patrem euaserunt. Ipse in urbem profectus, quum eum admitteret nemo, timuit: seque trans Iordanem recepit, et ibi Barbaros sibi tributa soluere cogens, commoratus est. Per id tempus regnabat in Asia Seleucus, cognomine seruator, Antiochi Magni filius. Moritur et Hyrcani pater Iosephus, vir magni animi, qui Iudaeum populum ex paupertate et tenuitate eripuit, et in splendidiorem statum perduxit, et Syriae Phoenicesque et Samariae vectigalia viginti annos tenuit. Moritur et eius auunculus, Onias: Simonique filio suo pontificatum relinquit. Huic porro Onias eius filius successit, ad quem Lacedaemoniorum rex Arius legatos misit, et litteras, quarum exemplum infra scriptum est.

CAPVT V.

Amicitia et Societas Lacedaemoniorum cum Onia Iudaeorum pontifice.

REX LACEDAEMONIORVM ARIVS, ONIAE SALVTEM.

Incidimus in quoddam scriptum, in quo inuenimus, eiusdem generis esse Iudaeos et Lacedaemonios, ex Abrahami gentilitate. Quamobrem aequum est, vt vos, qui sitis fratres nostri, nobis significetis, si quid est quod veltis. Nos idem faciemus, et vestra pro nostris, et nostra vobiscum communia habebimus. Demoteles tabellarius is est, qui vobis has reddit. Scriptura est quadrata, sigillum est aquila draconem tenens. Haec Arian litterae. Mortuo Iosepho, ortum est in populo dissidium, propter eius natos. Quum enim grandiores, Hyrcano, qui natu minimus erat, bellum intulissent, scissa est multitudo: maiorque pars a grandioribus stabat, necnon pontifex Simon propter cognationem. Hyrcanus vero Hierosolymam deinceps non redire statuit, ac trans Iordanem capta sede, cum Arabibus continenter bellum gerebat, ita vt eorum multos partim interfecerit, partim

tim captiuos ceperit. Aedificauit etiam validum caſtellum, quod Tyrum nominauit: locus eſt inter Arabiam et Iudaeam, trans Iordanem, non procul ab Eſſebonitide: illoſque tractus rexit per annos ſeptem, toto tempore quo Seuleucus regnauit in Aſia. Seleuco vita defuncto, ſucceſſit eius frater Antiochus Epiphaneſ. Moritur et Ptolemaeus Aegypti rex, qui et ipſe cognomen habebat Epiphaneſ, ſuperſtitibus duobus filiis adhuc iuuenibus: quorum grandiori Philometor, minori Phyſcon cognomen erat. Et Hyrcanus videns Antiochi magnam potentiam, veritus ne ab eo propter illatas Arabibus iniurias caperetur, et ſupplicio adſiceretur, mortem ſibi conſciuit: et Antiochus in eius bona omnia inuaſit.

C A P V T VI.

Iudaei potentiores inter ſeſe diſſidentes, Antiochum Epiphaneſ inuocant.

Per id tempus mortuo Onia pontifice, rex eius fratri Iofuae ſummum ſacerdotium dedit. Nam quem filium reliquerat Oniaſ, iſ infans adhuc erat. Deinde Iofuam ſummo ſacerdotio priuauit rex, iratus ei, idque dedit Oniae eius fratri minori. Habuit enim Simon hoſ tres filioſ, qui omneſ fuere pontificeſ, vt declarauimus. Et Iofua quidem Iaſoni ſibi nomen impoſuit: Oniaſ uero, Menelaus appellatus eſt. Igitur orta ſeditione inter priorem pontificem Iofuam et Menelaum, qui pontifex poſtea factuſ eſt, ſciſſa eſt in parteſ multitudo, ſteteruntque a Menelao Tobiae filii: maxima uero populi pars Iaſonem ſecuta eſt: cuiuſ vim non ſuſtinenteſ Menelaus et Tobiae filii, ad Antiochum ſeſe receperunt: eique demonſtrarunt, uelle ſe, relictiſ patriiſ legibuſ et inſtitutiſ, ſequi regia, et graecanicoſ moſeſ tenere. Itaque eum orarunt, vt ſibi permitteret aedificare gymnaſium Hieroſolymis. Atque ubi id impetrarunt, inſuper ſeſe praecupiarunt, vt nudi quoque eſſent Graeci: omnibuſque aliis, quae eiſ patria erant, omiſſiſ, ceterarum gentium facta imitati ſunt. Antiochus uero, regni negotiis ei ad ipſiuſ arbitrium ſuccedentibuſ, ſtatuit in Aegyptum expeditionem facere, eiſ occupandae cupiduſ: ſimulque Ptolemaei filioſ contemnens, qui debileſ adhuc eſſent, necdum reſ tantuſ adminiſtrare poſſent. Igitur ad Peluſium cum magniſ copiis proſectuſ, et circumuento fraudibuſ Ptolemaeo Philometore, Aegyptum occupat: et proſectuſ ad Memphim, eaque poſituſ, Alexandria contendit, vt eam obſidione caperet, et regnantem ibi Ptolemaeum in ſuam poteſtatem redigeret. Verum repulſuſ eſt non ſolum ab Alexandria, ſed etiam ab vniuerſa Aegypto, iubentibuſ Romanis, vt ab ea regione abſtineret.

O

QVAE

QVAE POST MACHABAEOS GESTA SVNT.

EX FLAVII IOSEPHI ANTIQVITATVM LIBRO DECIMO TERTIO.

CAPVT XV.

Ptolemaeus Principatum adfectat, Hyrcanus occupat.

Igitur Ptolemaeus sese in arcem quandam recepit, supra Hierichuntem positam, nomine Dagon. At Hyrcanus, qui et Ioannes dicitur, patrum pontificatum adeptus, quum primis sacrificiis litasset, fecit aduersus Ptolemaeum expeditionem, locumque oppugnauit: et aliis quidem rebus superior erat: tantum misericordia erga matrem et fratres vincebatur. Eos enim Ptolemaeus in murum subductos, in conspicuo loco cruciabat: et praecipitaturum minabatur, nisi ille ab obsidione desisteret, quae res illum remissiore ad oppugnandum faciebat. Quamquam mater passis manibus eum orabat, ne sua causa remolleceret: quin eo acrius oppugnationem vrgeret, hostemque in potestatem suam redigeret, et sibi amicissimos vlisceretur. Sibi enim suauē esse cruciatibus necari, dummodo poenas daret hostis. Haec dicente matre, Hyrcanus ad capiendam munitionem animabatur: sed dum eam verberari lacerarique videbat, remollecebat, vincente misericordia. Ita durante diutius obsidione, venit annus septimus, in quo Iudaeis otari mos est: et Ptolemaeus hac de causa leuatus bello, Hyrcani fratres, et matrem interfecit: eoque factio ad Zenonem se recepit, cognomine Cotylam, Philadelphensium vrbs tyrannum.

CAPVT XVI.

Antiochus Pius aduersus Hyrcanum expeditionem facit: et acceptis ab eo trecentis talentis, init cum eo societatem.

Antiochus vero Simonis aduersum se facta aegre ferens, Iudaeam inuasit anno regni sui quarto, qui primus fuit annus potentatus Hyrcani: vastatisque agris, Hyrcanum in urbem compulit, et eam septenis castris cinxit: ac principio nihil proficiebat, tum propter murorum firmitatem, tum propter obfessorum virtutem. Adde, quod aquae penuria liberauit eos, delatus sub occasum vergiliarum multus imber. A parte autem muri septemtrionali, qua ex parte locus erat planus, excitatis centum turribus trinum contabulationum, cohortes in eis collocauit: et quotidianis oppugnationibus, ductaque alta et lata fossa, eaque duplici, Iudaeos conchusit. Illi contra crebris excursionibus, sicubi imparatos hostes offenderent, magnas eis clades inferabant: sin sensissent, facile se in tutum recipiebant. Hyrcanus vero animadversens suorum multitudinem sibi esse detrimentosam, propterea quod et commeatus celerius a tanta multitudine absumeretur, et nullum ab ea operae pretium fieret, inutilem turbam seceruit, et eiecit: quodque roboris erat, et ad pugnandum idoneum, id solum retinuit. Sed Antiochus exclusos prohibebat exitu: itaque illi inter muros oberrantes, fame miserabiliter consciebantur. Verum ubi umbraculorum festa venerunt, qui erant in vrbe, eos, miseratione commoti, rursum intro receperunt. Et Hyrcanus missi ad Antiochum petiitum

petitum inducias in septem dies, propter festa: quas Antiochus, qua praeditus erat religione, concessit: et praeterea magnificum sacrificium intromisit, tauros auratis cornibus, et cum omni genere aromatum pocula aurea et argentea: necnon vrbanoꝝ milites conuiuio excepit. Itaque propter eius singularem religionem, omnes eum Pium nuncuparunt. Hanc ob rem Hyrcanus, hac aequitate approbata, cognitoque eius erga Deum studio, legatos misit ad eum, petiitum, vt ipsi patria restitueret instituta. Ille vero repudiato eorum consilio, qui gentem delendam, propter morum insociabilitatem, censabant: legatis respondit, vt obsessi arma traderent, et sibi Ioppes, reliquarumque vrbium, excepta Iudaea, vestigalia penderent, praesidiumque acciperent, atque hac conditione bello liberarentur. Illi in cetera consenserunt: sed praesidium non admiserunt, propter morum dissimilitudinem: verum pro praesidio obsides dederunt, et argenti talenta quingenta, quorum in praesentia trecenta dederunt, simulque obsides, quos inter erat et Hyrcani frater. Deiecit et murorum vrbis pinnas. Hac conditione Antiochus soluta obsidione discessit. Hyrcanus vero aperto Dauidis sepulcro, tria millia talentorum inde extulit, et his opibus primus Iudaeorum coepit externum militem alere. Iniit et cum Antiocho amicitiam atque societatem: eoque in vrbem accepto, omnia exercitui abunde et cupide subministrauit: et in expeditione contra Parthos eum comitatus est. In ea expeditione Antiochus commisso praelio cum Arsace Partho, magnam exercitus sui partem amisit, et ipse mortuus est. Et in regno Syriae successit eius frater Demetrius, per Arsacem liberatus a captiuitate.

C A P V T XVII.

Hyrcani expeditio in Syriam.

Hyrchanus audita Antiochi morte, confestim in vrbes Syriae fecit expeditionem, ratus (id quod erat) inuenturum vacuas a propugnatoribus. Igitur Medabam magno cum exercitus sui labore cepit sex mensibus: deinde de Samegam et finitima loca: itemque Sicima et Garizim, Chutaeorumque gentem, quae templum accolebat Hierosolymitani simile, de quo supra diximus: quod quidem Garizimum templum, postquam ducentos durauit annos, deletum est. Cepit et Adora, et Marissam, vrbes Idumaeae: subactisque omnibus Idumaeis, permisit in finibus suis manere, si virilia sua circumcidere, Iudaeisque legibus vti vellent. Quam conditionem illi admiserunt, ac deinceps Iudaei esse coeperunt. Hyrcanus vero volens amicitiam cum Romanis renovare, legatos misit ad eos: et senatus acceptis eius litteris, amicitiam cum eo fecit in hunc modum: FANIVS M. F. Pr. Senatum conuocauit octauo Idus Februarii, in campo, praesente L. Manlio L. F. Mentina, et C. Sempronio C. F. Falerna, propter eas res, quas legati retulerunt, Simon Dosithei, et Apollonius Alexandri, et Diodorus Iasonis, viri honesti et boni, missi a populo Iudaeorum, qui etiam egerunt de amicitia et societate, quae eis cum Romanis intercedit, et de publicis negotiis, vt Ioppe, et portus, et Gazara, et fontes, et quascumque alias eorum vrbes, et loca bello cepit Antiochus citra Senatus decretum, haec eis reddantur, neue regis militibus liceat per ipsorum aut subditorum fines iter facere. Item, vt quae per id bellum ab Antiocho praeter Senatus sententiam decreta sunt, irrita fiant: vtque missis legatis curent eis reddenda, quae per Antiochum ablata sunt: et regionem aestiment, quae ab eo bello vastata est: vtque eis ad reges et liberos populos dentur litterae ad redeundum tuto domum. Igitur de his rebus decreta sunt haec, renouari amicitiam et societatem cum viris bonis: et a bono amicoque populo missis. De litteris autem responderunt deliberaturos, quum Senatus per sua negotia vacabit:

bit: operamque daturus, vt in posterum nulla tali adficiantur iniuria. Mandatumque est praetori Fanio, vt eis pecuniam det ex aerario ad domum redi- tionem. Ita Fanius Iudaeorum legatos dimisit, data eis pecunia ex aerario, nec non senatusconsulto, ad eos, qui deducere, et tutum iter domum vsque eis praestare deberent. Et Hyrcani quidem pontificis rerum status hic erat. Demetrius autem rex Hyrcano bellum inferre cupiens, tempus et opportunitatem non habuit, quod tum Syris esset, tum militibus propter improbitatem suam intusus. Itaque missis ad Ptolemaeum Physconem legatis petierunt, vt sibi daret aliquem de Seleuci genere, qui in regnum inuaderet. Et Ptolemaeus misit Alexandrum Zebinam cum exercitu: commissoque praelio victus Demetrius, ad Cleopatram vxorem confugit Ptolemaidem: et ab ea non admis- sus, inde Tyrum profectus capitur: multaue passus ab osoribus suis, mori- tur. Alexander vero regnum adeptus, amicitiam iniiit cum Hyrcano pontifi- ce: deinde bello petitus a Demetrii filio Antiocho Grypo, in pugna occubuit. Antiochus regno Syriae potitus, in Iudaeam exercitum ducere reformidabat, audiens fratrem suum ex matre (cui et ipsi Antiocho nomen erat) contra se apud Cyzicum habere delectum. Itaque statuit intra fines suos se continere, et ad fratris aduentum praeparare, qui Cyzicenus a Cyzico vrbe, in qua nu- tritus esset, cognominatus est, patre Antiocho Seruatore, qui in Parthis occu- buit: eratque is Antiochus Seruator frater Demetrii, patris Grypi, tamen vtri- que fratri nupit eadem Cleopatra. Cyzicenus vero Antiochus in Syriam pro- fectus, multos annos contra fratrem bellum gessit, ac toto eo tempore Hyrcanus in pace degebat. Etenim post obitum Antiochi, a Macedonibus defecerat, neque quidquam eis iam nec vt subditus, nec vt amicus praestabat: quin re- bus secundissimis vtebatur Alexandri Zebinae temporibus, et maxime sub his fratribus. Bellum enim, quod inter eos gerebatur, facultatem Hyrcano prae- bebat fruendi Iudaea secure, ita vt pecuniae vim innumerabilem congesterit. Tamen Cyziceno agros vastante, ipse quoque voluntatem suam aperte ostendebat: et desertum ab Aegypti auxilio videns Antiochum, ac tum ipsum tum eius fratrem mutuis certaminibus adfigi, vtrumque contemnebat.

C A P V T XVIII.

Antiochus Cyzicenus Samaritis auxilium ferens, victus aufugit.

Itaque expeditionem fecit aduersus Samariam, vrbem munitissimam: cam- que adortus magna vi obsedit, Samaritanis insensus propter iniurias, quas Marissenis Iudaeorum colonis et sociis intulerant iussu regum Sy- riae. Igitur vrbem fossa vndique et duplici muro per octoginta stadia cin- xit: iisque filios suos praefecit Antigonum et Aristobulum: quibus premen- tibus, in eam famis necessitatem adducti sunt Samaritae, vt insueris vesce- rentur: et Antiochi Cyziceni opem implorarent: qui eo libenter profectus, ab Aristobulo vincitur: et Scythopolim vsque fugatus a fratribus, effugit. Illi in Samaritis conuersi, eos iterum intra muros compellunt, ita vt de- nuo eundem Antiochum arcesuerint in auxilium. Ille accitis a Ptolemaeo Lathuro hominum ad sex milia (quos ille inuita matre, et ab ea princi- patu paene deturbatus, misit) primum Hyrcani fines cum illis Aegyptiis latrocinando depopulabatur, cum eo congrredi non audens (neque enim vi- ribus par erat) sed fore sperans, vt agrorum vastatione Hyrcanum coge- ret soluere obsidionem Samariae. Verum postquam delatus in hostium in- fidias, multos suorum militum amisit, Tripolim se recepit, quum quidem Callimandrum et Epieratem bello contra Iudaeos praefecisset. Calliman- der dum audacius in hostes inuehitur, in fugam versus occubuit. Epicra-
tes

tes pecunia corruptus, Scythopolim, et alia finitima loca prodidit manifeste Iudaeis, neque Samariam obfisione leuare potuit. Hyrcanus igitur vrbem vno anno obsessam cepit, nec eo contentus, eam funditus deleuit, inductis eo torrentibus, quibus eam ita subruit, vt in foueis delapsa, ne vestigium quidem vrbis vllum retineret. Narratur Hyrcanum, quo die eius filii cum Cyziceno dimicauerunt, quum solus in templo suffiret, vocem audiuisse, quae significaret superatum modo ab eius pueris Antiochum: idque ipse egressus ex templo, toti populo indicauit, atque ita factum contigit. Et hoc quidem in statu erant res Hyrcani.

Accidit eodem tempore, vt non solum qui Hierosolymis et in ea regione erant Iudaei, bene agerent: sed etiam qui Alexandriae, et in Aegypto atque Cypro degebant. Cleopatra enim regina, a filio suo Ptolemaeo Lathuro dissidens, duces constituit Helciam, et Ananiam Oniae filios, eius qui templum in heliopolitana praefectura Hierosolymitani simile construxerat. His tradito exercitu, Cleopatra nihil absque eorum sententia faciebat. Hyrcano vero inuidiam Iudaeorum commouerunt res secundae, et maxime Pharisei erant in eum male animati. Secta est Iudaeorum, qui tantae sunt auctoritatis apud plebem, vt si quid vel contra regem, vel contra pontificem dicant, continuo credatur. Erat autem Hyrcanus eorum discipulus, eisque in primis carus. Quumque aliquando eos ad conuiuium vocasset, et opipare accepisset, animaduertens vehementer delectari, coepit eis dicere, sese (vt scirent ipsi) velle esse iustum, et omnia facere, quibus Deo placere posset, id quod ipsi quoque Pharisei profiterentur: petere tamen, si quid peccare se, et de via deflectere viderent, vt se in eam reuocarent. Illi ei omnium virtutum testimonium dederunt, quibus quidem laudibus delectatus est. Sed coniuuarum quidam nomine Eleazarus, homo ingenii prauis, et seditionis amans: Postquam, inquit, verum scire expetis, si vis esse iustus, pontificatu tete abdica, et solo populi principatu contentus esto. Ac causam quaerenti Hyrcano: Quoniam, inquit, audimus a maioribus natu, captiuam fuisse tuam matrem regnante Antiocho Epiphane. Erat autem id falsum: eoque Hyrcanus exacerbatus, neque non Pharisei omnes grauiter offensi sunt. Et quidam Ionathan de secta Sadducearum, qui contrarium tenent Phariseis institutum, Hyrcani cum primis amicus, dixit Eleazarum de communi Pharisearum omnium sententia illa maledicta dixisse: idque ipsi Hyrcano fore manifestum, si ab illis quaerat, quam poena dignus sit Eleazarus ob illud dictum. Ad quod illi responderunt, fustigio et vinculis dignum esse: neque enim videbatur eis conuicium gratia capite plectendus: et sunt alioquin Pharisei in poena irroganda clementes. Ea re grauiter offensus Hyrcanus, Eleazarum ex illorum sententia contumeliam dixisse arbitratus est. Et maxime cum Ionathan insuper incendit, et ita adfecit, vt ab illis defeceerit ad Sadducearum partes, et praescripta a Phariseis populo iura antiquarit: atque in eos, qui ea seruarent, animaduertit. Hinc natum est multitudinis tum in eum, tum in eius filios odium, quibus de rebus postea dicemus. In praesentia demonstrare volo, Phariseos multa instituta populo tradidisse a patribus accepta, nec in Moisis legibus scripta: ideoque ea Sadducearum genus repudiat, dicitque, ea pro institutis habenda, quae scripta sunt: quae autem a patribus tradita sunt, non esse seruanda. De his quaestiones eis, grauesque contentiones oriebantur, Sadduceis locupletes solum in suas partes pertrahentibus, neque plebem sibi obsequentem habentibus: Phariseis autem multitudinis fauore nitentibus. Hyrcanus vero sedata contentione, quum post eam se-

liciter vixisset, et rebus optime annos vnum et triginta praefuisset, obiit, superstitibus quinque filiis: tria maxima consecutus a Deo, potentatum gentis, pontificalem honorem, et vaticinationem. Aderat enim ei numen, futurorumque praesensionem et praedictionem praebat: ita vt de duobus suis filiis praedixerit, non mansuros in imperio.

C A P V T XIX.

Aristobulus principatum adeptus, diadema primus sibi imponit.

Mortuo Hyrcano, Aristobulus eius filiorum natu maximus volens principatum in regnum commutare, diadema sibi primus imponit, annis quadringentis octoginta vno, et vno mense, postquam liberatus babilonica seruitute populus domum reuenerat. Et quia Antigonum fratrum suorum post se natu maximum amabat, eum dignitatis socium, ceteros in vinculis habebat. Matrem etiam coniecit in carcerem, quod ea cum ipso de principatu contenderat: quippe quum eam Hyrcanus omnium dominam reliquisset: eoque crudelitatis processit, vt vincenam fame necarit. Addidit et matri fratrem Antigonum, quem amare videbatur, regni socium habebat, calumniis alienatus ab eo, quibus primum non credebat, tum quia eum amabat, tum quod ea maledicta ab inuidia proficisci credebat. Accidit aliquando, vt Antigonus ab exercitu magnifice reuersus, festis vmbraclorum, Aristobulo propter morbum decumbente, adscenderet splendidissime ornatus in templum, ad celebrandum festum, vna cum suis militibus armatis, et potissimum pro fratris salute vota faceret. Ex hoc Antigoni apparatus, rebusque ab eo feliciter gestis, occasionem nacti homines mali, et eorum concordiae dirimendae cupidi, regem adeunt: eique festi apparatus, rem malitiose in maius augentes, exponunt: demonstrant, singula, quae ab illo fierent, non esse hominis priuati, sed animi regii argumenta: venturum illum ad ipsum interficiendum cum armatorum valida manu: quod stultum existimet, quum regnare liceat, communicato honore contentum esse. Aristobulus his aegre inductus, quo et fratris suspicionem vitaret, et simul salutis suae prospiceret, satellites suos in obscuro quodam loco subterraneo collocauit (decumbebat autem in turri quadam, quae nominabatur Antonia) eisque imperauit, vt si inermis ad se intraret Antigonus, eum nemo tangeret: sin armatus, interficerent: ipse quidem Antigono significatum misit, vt inermis veniret. Sed regina, et qui cum ea Antigono insidiabantur, nuntio persuadent, vt contraria dicat: fratrem, quoniam eum arma ornatumque bellicum parasse audierit, rogare, vt ad se veniat armatus, quo eum apparatus videat. Antigonus vero nihil fraudis suspicatus, sed fratris beneuolentia fretus, sicut erat toto corpore armatus, adit Aristobulum, arma ei ostensurus. Sed postquam venit ad turrim, quae Stratonis appellabatur, qua obscurissimus erat aditus, occiditur a satellitibus. Erat quidam Iudas genere Essacus, qui futuris praedicendi numquam aberrauerat. Is Antigonum conspicatus praeter templum euntem, exclamavit apud socios familiaresque suos, qui eum discendae futurorum praedictionis gratia frequentabant, sibi mortem esse optandam, postquam falsum dixisset, viuente Antigono: quem quum praedixisset moriturum eo die in turri Stratonis, nunc ambulantem videret: quum is locus, in quo eum occisum iri praedixisset, illinc stadiis sexcentis abesset, diei iam maiore parte praeterita: periculum esse, ne falsum sit suum oraculum. Haec dum maestus loquitur, nuntiatur mortuus Antigonus in subterraneo loco, qui et ipse Stratonis turris appellabatur, sicut et maritima Caesarea: quae res vatem turba.

turbabat. Aristobulum autem continuo cepit necis fraternae poenitentia, tantaque vis morbi, vt corruptis immodico dolore partibus interioribus, sanguinem emiserit. Eum sanguinem dum quidam puerorum, qui ei ministrabat, exportat, praetereundo per eum locum, qui Antigoni caede adhuc cruentus erat, prolapsus effudit. Hinc orto clamore ab iis, qui viderunt, quasi puer data opera sanguinem illic effudisset, eo audito Aristobulus causam seiscitatus est. Atque illis non dicentibus, eo magis scire auebat: tandemque minis et terrore veritatem ab illis extorsit: tantaque inde labe conscientiae percussus est, vt multum lacrimarum emiserit, et alte ingemiscens ita dixerit, Ergo fieri non poterat, vt mea tam impia et confcelerata facinora Deum laterent: quin me celer poena cognatae caedis inuasit. Et quosque, o corpus impudentissimum, retinebis debitam fratrum matrisque manibus animam? Cur vero non vniuersam reddis, sed paullatim meum sanguinem iis libo: quos nefarie interfeci? Haec fatus, moritur inter loquendum. Regnavit vnum annum, et Graecorum amator dictus est, multaque in patriam beneficia contulit, debellata Ituraea, et multa eius regionis parte Iudaeae addita: coactisque incolis, si in suis finibus manere vellent, circumcidi, et ad Iudaeorum leges viuere.

C A P V T XX.

Alexandri Iudaeorum regis expeditiones.

Aristobulo vita defuncto, Salome eius vxor, quae a Graecis Alexandra dicitur, solutis eius fratribus (eos enim in vinculis, vt iam diximus, habebat Aristobulus) Ianneum (qui idem est Alexander) regem creavit, qui et aetate et moderatione praestabat. Hic Alexander simulatque natus est, patri fuit inuisus, nec numquam per omnem vitam venit in eius conspectum. Odii causam tradunt hanc. Quum maxime amaret Hyrcanus filiorum suorum grandiores, Antigonum et Aristobulum, interrogauit Deum (qui ei apparuit in somnis) quisnam filiorum sibi futurus esset successor? Quumque Deus ei huius Alexandri formam ostendisset, grauius ferens Hyrcanus, eum sibi omnium bonorum heredem fore: vbi ille natus est, curauit in Galilaea educandum: neque tamen Deus Hyrcanum fessellit. Igitur hic Alexander regnum adeptus, alterum fratrum regnum adfectantem peremit: alterum otiosam vitam agere instituentem, in honore habuit. Composito deinde principatu, quomodo sibi conducere putabat, expeditionem facit in Ptolemaidem: victosque praelio compellit intra urbem, et admoto exercitu obsidet. Nam maritimarum urbium Ptolemais ei et Gaza solae subigendae restabant, necnon Zoilus tyrannus, qui Stratonis turrin Doraque tenebat. Ac dum Philometor Antiochus, eiusque frater Antiochus Cyzicenus, inter se bellum gerunt, suasque vires atterunt, erat nullum Ptolemaidensibus ab eis auxilium. Verum quum premerentur obsidione, adfuit Zoilus, vna cum legione militum, quam alebat: et quod propter regum mutuum certamen tyrannidem adfectabat, paullulum Ptolemaidensibus auxilii ferrebat. Nam neque reges eis ita fauebant, vt ab eis sperari aliquid subsidii posset. Erant enim ambo lassitudine exanimati: sed quia cedere pudebat, perseuerabant: et quiescentes, atque respirantes, pugnam differebant. Supererat Ptolemaidensibus vna spes ab Aegypti regibus, et Ptolemaeo Lathuro, qui a matre Cleopatra imperio deiectus, in Cyprum venerat, et eam tenebat. Igitur hunc oratum miserunt Ptolemaidenses, vt sibi suppetias ferret: seque ab Alexandro liberaret. Praeterea legati spem ei fecerunt, si in Syriam traiecisset, habiturum stantes a Ptolemaidensibus Gazae.

os et Zoilum: itemque Sidonios, et multos vna cum eis accessuros: quibus rebus elatus ille, nauigationem adornat. Interea Demeuetus, homo popularis, qui tum auctoritate apud Ptolemaidenfes valebat, eorum animos mutauit, dicens praestare incerto euentu periclitari cum Iudaeis, quam manifestam accipere seruitutem, domino sese tradentes: et insuper non modo praefens habere bellum, sed etiam multo maius ab Aegypto. Neque enim commissuram Cleopatram, vt Ptolemaeus vires sibi compareret a vicinis, sed eos magna manu adgressuram: quippe quae Ptolemaeum etiam ex Cypro deicere conetur. Esse autem Ptolemaeo, si ea spe deiectus sit, receptum rursus in Cyprum: ipsis vero extremum periculum. Ita Ptolemaidenfes consilium mutarunt: quo cognito Ptolemaeus, qui iam profectus erat, nihilominus nauigauit, et in eam, quae Sycaminus dicitur, appulsus, ubi vires suas exposuit. Erat in vniuersum eius exercitus, qua peditum, qua equitum, ad triginta millia, quibus prope Ptolemaidem ductis, factisque castris, quum illi neque ipsius legatos admitterent, neque verba audirent, magnopere aestuabat. Interea adeunt eum Zoilus et Gazaei, orantque, vt sibi auxilietur aduersum Iudaeos et Alexandrum, a quibus eorum ager vastetur. Itaque soluit obsidionem Alexander, Ptolemaeum veritus: et abducto domum exercitu, deinceps astu rem gerebat, clanculum Cleopatram aduersus Ptolemaeum arcessens, aperte vero amicitiam et societatem cum eo simulans. Quin etiam quadringenta argenti talenta daturum se promisit, ea lege, vt Zoilus de medio tolleretur, et ager Iudaeis attribueretur. Ac tum quidem Ptolemaeus libenter inita cum Alexandro amicitia, Zoilum in potestatem suam redigit: verum postea vbi audiuit Alexandrum clam ad matrem suam Cleopatram nuntios mittere, soluit, quod ei praefiterat iusiurandum: et Ptolemaidem, quae eum non admisisset, adortus obsidet: ac relictis in obsidione ducibus, et parte copiarum, ipse cum reliquis ad populandam Iudaeam proficiscitur. Alexander intellecta mente Ptolemaei, coegit et ipse ad quinquaginta incolarum millia, aut, vt nonnulli scripserunt, octoginta: et adsumtis iis copiis, Ptolemaeo obuiam proficiscitur. Ptolemaeus vero Afochim Galilaeae oppidum Sabbato de improviso adortus, expugnat: et circiter decem corporum millia, multamque aliam praedam capit.

C A P V T XXI.

Ptolemaei Lathuri cum Alexandro pugna et victoria, et alia varia.

Tentauit et Sepphorim, quae ab ea quam populatus erat prope aberat: multisque ibi amissis, abiit conflicturus cum Alexandro. Ei occurrit Alexander apud Iordanem fluuium, ad quemdam locum nomine Afophum, et prope hostes castra fecit. Habebat in prima acie octo pugnantorum millia, qui aere tectis scutis utebantur: itemque Ptolemaei prima acies tectis aere clipeos habebat. Et ceteris quidem rebus inferiores erant Ptolemaeani, eoque timidius periculum subierunt: sed non parum eis audaciae addidit Philostephanus, aciei ordinandae praefectus: iubens transire fluuium, qui inter castra positus erat. Alexander vero eos exitu prohibendos non existimauit, ratus si fluuium a tergo haberent, facilius superatum iri, quod ex praelio fugere nequirent. Igitur principio erat anceps et manibus et animis praelium: magnaue vtriusque exercitus caedes fiebat. Quumque superiores fierent Alexandri milites, Philostephanus partitus copias, cadentibus commode subsidia mittebat: ac nemine inclinati Iudaeorum parti succurrente, fiebat vt ea pars fugeret, proximi ve-

ro non subuenirent, sed fugae socii fierent. At Ptolemaeani contra, Iudaeos persequentes occidebant, et ad extremum omnibus in fugam actis, tantam eorum caedem fecerunt, ut eis et ferrum obtunderetur, et manus de laesarentur. Triginta hominum millia in eo praelio occisa tradunt. Timagenes millia quinquaginta dixit: alios partim captos, partim domum fuga dilapsos. Ptolemaeus post victoriam populatus agros, vesperae mansit in quibusdam Iudaeae pagis: quos feminarum puerorumque plenos nactus, militibus imperauit, ut eos iugularent, et frustatim dissectos in feruentia athena conicerent, ac sacrificarent, ut qui ex praelio elapsi ad eos venerant, hostes humana carne vesci arbitrarentur, et ea re illos magis perterrefacerent. Expugnauerunt etiam Ptolemaidem. Cleopatra vero videns filium crescere, Iudaeam arbitrato suo vastare, Gazamque in sua potestate habere: statuit eum non pati, qui ad portas esset, maiorque factus Aegypti imperium cuperet. Itaque confestim cum naualibus pedestribusque copiis aduersus eum profisciscitur, mandata totius exercitus cura Helciae et Ananiae Iudaeis. Magnam autem facultatum suarum partem, nepotesque et testamentum ad Coos depositum misit: iussuque filio suo Alexandro in Phoenicem ingenti cum classe nauigare, quum ea regio deditionem fecisset, ad Ptolemaidem venit: et a Ptolemaidensibus non admissa, urbem obsidet. Ptolemaeus vero a Syria profectus, in Aegyptum properat, sperans ab exercitu vacuam posse de improviso opprimi: sed eum spes sefellit. Eodem tempore accidit, ut Helcia alter Cleopatrae dux moreretur in Coelesyria, dum Ptolemaeum persequitur. Et Cleopatra audito filii conatu, et ut in Aegypto non qualem sperabat successum habuisset, missa exercitus parte eum finibus expulit. Atque ille ab Aegypto iterum reuersus, Gazae hibernauit, Cleopatra interea Ptolemaidis praefidium urbemque vi capit. Et Alexander eam cum donis et quali decebat cultura adit: quippe qui a Ptolemaeo vexatus, aliud perfugium nullum haberet. Itaque quidam amicorum Cleopatrae ei suadebant, ut et dona acciperet, et regionem occuparet: neque permitteret, ut tanta bonorum Iudaeorum multitudo vni viro pareret. At Ananias longe aliter consulebat, dicens iniuste facturam, si socium hominem sua potestate priuaret: idque cognatum nostrum, inquit. Neque enim ignorare te volo, si huic facta fuerit iniuria, nos omnes Iudaeos tibi futuros hostes. His Ananiae monitis adducta est Cleopatra, ut Alexandrum non violaret: quin societatem cum eo fecit Scythopoli in Coelesyria. Alexander vero Ptolemaei metu liberatus, continuo expeditionem facit in Coelesyriam, et Gadara decem mensium obsidione capit. Cepit et Amathuntem, munitiorem omnium quae ad Iordanem sitae erant maximam, ubi rerum suarum pulcherrimas et carissimas Theodorus Zenonis filius habebat. Is Iudaeos nec opinantes adgressus, decem eorum millia interfecit, et Alexandri impedimenta depraedatus est. Tamen his Alexander non est attonitus, quin in maritimas oras Raphiam et Anteodonem (cui postea rex Herodes Agrippiadi nomen imposuit) expeditionem fecit, eamque vi cepit. Quumque videret Ptolemaeum a Gaza in Cyprum, eiusque matrem Cleopatram in Aegyptum se contulisse, iratus Gazaeis, quoniam Ptolemaei opem implorassent, eorum urbem obsedit, agrumque vastauit. Apollodotus vero Gazaeorum dux cum duobus peregrinorum millibus, et vno domesticorum, noctu Iudaeorum castrum inuasit: ac quantisper nox erat, vincebant Gazaei, arbitrantibus aduersariis Ptolemaeum esse qui ipso adortus esset. Verum orta die animaduerso errore, Iudaei sese confirmant, et cum Gazaeis congressi, eorum circiter mille interficiunt. Tamen Gazaei resistebant, neque ob timiditatem, neque ob caesorum multitudinem cedebant. Adde quod eis animos faciebat Aretas Arabum rex, quem

fibi auxilio venturum sperabant, quod ita promiserat. Sed accidit, vt Apollodotus ante perimeretur. Lyfimachus enim eius frater ei obtrectans, quoniam apud ciues gratia valeret, eum interfecit, collectoque milite vrbem Alexandro tradidit. Alexander protinus placide ingressus est: verum postea milites in Gazaeos immisit, et eos vlscisci permisit. Illi vero diuersi Gazaeos interficere: quamquam ne Gazaei quidem segnes animos praebuerunt, quin occurrentibus ita restiterunt, vt interfecerint Iudaeorum non pauciores, quam quot erant ipsi. Nonnulli deserti domos incenderunt, ne vlla praeda potirentur hostes. Alii liberos vxoresque suas suis manibus occiderunt, coacti eos hostium seruitute ita liberare. Erant consiliariorum omnino quingenti, qui in Apollinis sanum confugerunt: nam accidit, vt dum capta vrbs est, senatus haberetur. Eos interfecit Alexander, simulque vrbem solo aequauit, postquam eam vnum annum obsedit, atque ita Hierosolymam rediit. Ibi festis vmbraculorum fit in eum gentis seditio, ac arae adstantem et parantem sacrificare, citriis petunt (est enim Iudaeis mos per ea festa, vt singuli ramos ferant palmarum, atque citriorum) eique exprobrant fuisse captiuum, ideoque arcendum a sacris. Quibus ille iratus, occidit eorum ad sex millia: et exstrueto circa aram et templum septo ligneo vsque ad cellam, in quam solis sacerdotibus introire fas erat, hac ratione multitudinis ad se aditum obstruxit. Alebat et peregrinos milites Pisidas et Silicas: nam Syris quidem, quod eis erat infensus, non vtebatur. Item euersis Moabitarum et Galaaditarum, qui Arabes sunt, finibus, vt inde tributum exigeret, demolitus est etiam Amathunta, Theodoro non audente cum eo congregari: et commissio cum Obeda Arabum rege praelio, delatus in insidias in locis asperis atque difficilibus, a multitudine camelorum in altam vallem detrusus est apud Gadara pagum Galaditidis: aegreque euasit ipse, et illinc fuga Hierosolymam venit. Et praeter acceptam cladem lacessitus a gente, cum ea bellum gessit sex annos, occiditque Iudaeorum non minus quinquaginta millia. Ac dum eos, vt similitatem deponant, hortatur, eo magis eum oderunt, propter ea quae acciderant mala: rogantique quid factu opus esset, omnes clamarunt, vt moreretur: et ad Demetrium Eucaerum miserunt, qui auxilium adficerent.

CAPVT XXII.

Demetrius Eucaerus Alexandrum bello petit, et superat.

Ille cum exercitu profectus, adsumtis iis qui se acciuerant, apud oppidum Sicima castra facit. Alexander vero cum mercenariorum sex millibus et ducentis, adsumtis Iudaeorum circiter viginti millibus, qui eius partes tuebantur, Demetrio aduersus incedebat, habenti equitum tria millia, et peditum quadraginta millia: et multa quidem vtriusque tentata sunt, dum hic mercenarios, vtpote Graecos, ad defectionem sollicitat: ille vero stantes a Demetrio Iudaeos. Sed quum neuter obtinere posset, fit praelium, in quo vincit Demetrius: mortuique sunt fideliter et fortiter omnes Alexandri mercenarii, necnon multi ex Demetrii militibus. Alexandro in montes fuga elapso, miserati eius fortunam, congregantur ad eum sexies mille Iudaei: ac tum metuens Demetrius discessit. Postea Iudaei bellum intulerunt Alexandro, victique frequentes occubuerunt in praeliis. Ipse compulsus eorum potentissimis in oppidum Bethomam, oppugnat: captoque oppido potitus iis, adducit eos Hierosolymam, et ibi inter epulandum in conspicuo loco cum suis concubinis, imperat eorum circiter octingentos in crucem tolli: eisque adhuc viuentibus eorum liberos et vxores in ipsorum conspectu iugulat. Itaque eius aduersarii milites, qui erant circiter octo millia, noctu

noctu fugerunt; et quamdiu vixit Alexander, fugitui fuerunt. Alexander his turbis liberatus, regnavit deinceps quietissime. Et Demetrius a Iudaea Berroeam profectus est: deinde iuit oppugnatum fratrem suum Philippum: sed Philippus eiusmodi auxilia habuit, ut captus sit Demetrius, et ad Mithridatem Parthorum regem perductus, ubi honorifice habitus est, donec morbo interit. Philippus vero statim post pugnam profectus est Antiochiam, eaque potitus, Syriae rex factus est.

C A P V T XXIII.

Antiochi Dionysi in Iudaeam expeditio.

Postea Antiochus cognomine Dionysus, Philippi frater, ad principatum aspirans, Damascum venit, et ibi sit rex. Deinde expeditionem fecit in Arabas. Quibus auditis, Philippus Damascum se contulit: eaque potitus, rursus eam perdidit opera Milesii, cuius eiusdem opera eam obtinuerat: qui eam servare voluit Antiocho. His auditis, Antiochus revertitur ab Arabia, confestimque ducit in Iudaeam peditum octo millia, et equites octingentos. Eius aduentu veritus Alexander, altam fossam ducit a Chabarzaba (quae nunc Antipatris appellatur) ad Ioppicum mare, qua sola parte aditus patebat: excitatoque muro, et ligneis turribus, et pluteis per stadia centum quinquaginta Antiochum opperitur. Ille vero illo omni opere incenso, copias illac traiecit in Arabiam. Arabs primum caesus, deinde cum decem equitum millibus repente sese ostendit: cum quibus congressus Antiochus, acriter dimicavit, et quidem vincens occubuit, dum laboranti parti subvenit. Occiso Antiocho, exercitus fugit in vicum Canam, ubi plurima eorum pars fame confecta est. Post Antiochum regnavit Aretas in Coelesyria, vocatus ad principatum ab iis qui Damascum tenebant, odio Ptolemaei Mennaei. Inde duxit in Iudaeam exercitum, et Alexandro apud Addidam locum praelio victo, facta pace discessit ex Iudaea. Alexander vero adgressus iterum Diam urbem, capit, deinde exercitum ducit ad Essam, ubi erant Zenonis optima quaeque, locumque triplici muro cingit: et expugnato oppido, ad Gaulanam et Seleuciam contendit: et his quoque potitus, cepit etiam Antiochi vallem, et praesidium Gamala: et graviter de Demetrio eorum locorum praefecto conquestus, ei provinciam ademittit: atque ita consumto in ea expeditione triennio, domum repetiit, Iudaeis eum magno studio ob res feliciter gestas excipientibus. Eo tempore iam Syrorum et Idumaeorum et Phoenicum vrbes tenebant Iudaei, ad mare Stratonis turrin, Apolloniam, Ioppem, Iamnam, Azotum, Gazam, Anthedonem, Raphiam, et Rinocuram. Mediterraneas autem apud Idumaeam, Adora, Marissam, Samariam, montem Carmelum, montem Taborem, Scythopolim, Gadara, Gaulanitidem, Seleuciam, et Gabala. Moabitidas autem, Efebonem, Medabam, Lembam, Oronas, Telithonem, Zaram, Ciliciam vallem, et Pelham: quam quidem euerterunt, recusantibus incolis in patrios Iudaeorum mores concedere. Tenebant et alias Syriae vrbes praecipuas, quae erant euerfae. Postea Alexander ex ebrietate lapsus in morbum, et tribus annis quartana febre vexatus, tamen militia non destitit: donec laboribus exhaustus obiit in Gerasenerum montibus, obsidens, praesidium Ragaba trans Iordanem. Regina autem videns eum iam in extremis esse, flebat et lamentabatur, se suosque natos deplorans, qui deserti relinquerentur, propterea quod Alexander nationi esset iniustus. Ille vero ei consuluit, quo regnum tuto pueris conseruaret, ut mortem suam milites celaret, donec locum expugnasset. Deinde victoriam adepta, splendide Hierosolymam se conferret, et Pharisaeis potestatem aliquam

quam praeberet. Hos enim eam ob honorem laudantes, conciliaturos ei nationis benevolentiam. Posse autem apud Iudaeos multum, et laedere quos oderint, et iniure quibus bene velint; maxime enim eis vulgo credi, si de quopiam, quamuis per inuidiam, maledicant: seque adeo in odium gentis propter eos incurrisse, quod eos adfecisset contumelia. Quare tu, vbi Hierosolymam perueneris, accessito eorum primarios, et ostenso meo corpore, potestatem eis facito, probe composita ad fidem oratione, vtendi me arbitrato suo: teque nihil in regno sine eorum sententia facturam promittito. Haec te ad eos locuta, et ego splendidiore funere ab eis efferar, quam a te efferer, propterea quod, quia eis meo corpori illudere licebit, non libebit: et tu tuto regnabis. Haec ille postquam uxorem monuit, vitam finiit, quum quidem regnasset annos vigintiseptem, vixisset vndequinquaginta.

CAPVT XXIII.

Post obitum Alexandri, eius uxor Alexandra regnum tenet.

Alexandra vero expugnato praesidio, vt mariti monita postulabant, Pharisaeos conuenit, et omnibus in eorum potestate positus, tum de mortuo, tum de regno, eorum in Alexandrum iram sedauit, eosque beneuolos et amicos reddidit. Itaque in vulgus progressi conciones habebant, res gestas Alexandri celebrantes, et iustum sibi regem periisse dicentes: tantumque laudationibus effecerunt, vt populus eum luxerit atque deplorauerit: ita vt magnificentius sit elatus, quam quisquam eorum regum, qui eum antecesserant. Reliquit Alexander filios duos, Hyrcanum et Aristobulum: sed regnum Alexandriae testamento commisit. Ex pueris erat Hyrcanus ad res administrandas parum habilis, et otiosae vitae magis amans: iunior vero Aristobulus nauus erat et audax: tamen mulier erat in multitudinis gratia, propterea quod mariti peccata grauiter ferre videbatur. Ea pontificem fecit Hyrcanum, quum propter aetatem, tum multo magis propter eius segnitiem, et omnia Pharisaeis gerenda permisit: eisque multitudinem obedire iussit. Quod si quod institutum Hyrcanus eius focer aboleuerat, eorum quae Pharisaei a patribus accepta tradiderant, id illa restituit: denique regni nomen habebat ipsa, sed potestatem habebant Pharisaei. Nam et exules reuocabant, et vincetos soluebant, et vt in pauca conferam, nihil a dominis differebant. Quamquam et femina regni curam gerebat, multosque milites conduxit, et suas vires maiores effecit, adeo vt finitimos tyrannos terruerit, et obsides ab eis acceperit: eratque vniuersa regio quiesca, exceptis Pharisaeis. Hi enim reginam turbabant, suadentes vt eos interficeret, qui Alexandrum monuerant, vt quos supra diximus, octingentos necaret. Tandemque ipsi eorum vnum occiderunt, nomine Diogenem: et post eum alios super alios, donec tandem potentiores in regiam ingressi, vna cum Aristobulo (videbatur enim aegre ferre quae fiebant: et prae se ferebat, si semel vires nactus esset, non se ea permitturum matri) reginae demonstrant quantis rebus quanta per pericula feliciter gestis, suam fidem Domino probauerint, pro quibus ab eo magna praemia consecuti sint: orantque ne suas spes velit prorusus in contrarium vertere. Elapsos enim ex hostium periculo, nunc domi ab inimicis mactari more pecudum, inultos. Quod si aduersarii iam interfectis contenti sint, eo se esse in dominos animo, vt praeteritos casus modice laturi sint. Sin in eo perseuerare velint, petere se missionem. Neque enim eos esse qui sine regina salutem vllam sibi quaerere sustineant: qui libenter in regia morituri sint, si ipsi venia non detur. Turpe quidem et ipsis esse, et reginae, si ab ea neglecti, a mariti aduersariis

riis

riis admittantur. Quidis enim merituos Aretam Arabem, ceterosque principes, si liceat conducere tot viros, quorum vel nomen fortassis terribile sit eis prius quam auditum. Quod si hoc non placeat, at certe, si Pharisaeis tantum tribuere statuit, se diuersos in praesidiis disponat. Si enim vsque adeo Alexandri domum agitent nescio quae intemperiae, se quidem non recusare quo minus in humili conditione viuant. Haec illis et alia multa dicentibus, et ad mortuorum periclitantiumque misericordiam Alexandri manes inuocantibus, omnes circumstantes in lacrimas proruperunt: et maxime Aristobulus quomodo esset animatus ostendebat, multum matrem obiurgans. Itaque ipsa non habens quid honeste faceret, custodiam locorum eis commisit, excepta Hyrcania, et Alexandria, et Machaerunte, vbi pretiosissima quaeque habebat. Et haud multo post filium suum Aristobolum cum exercitu misit Damascum, aduersus Ptolemaeum Mennaeum, qui grauis erat vrbi vicinus: sed Aristobulus nulla re memorabili gesta, reuersus est. Eo tempore nuntiatur, Tigranes Armeniorum res cum quingentis hominum millibus inuasisse Syriam, et adorturus Iudaeam: quare territa regina atque gens, multa ei magnique pretii dona mittunt, obsident Ptolemaidem. Regina enim Selene, quae et Cleopatra dicebatur, Syriae imperabat: ea incolas induxit, vt Tigrani portas clauderent. Igitur eum conuenerunt legati, et vt de regina deque gente Iudaeorum nihil nisi bonum statueret, orarunt. Ille collaudatis eis, quod ex longinquo se coluissent, bonam spem eis fecit. Iam vero Ptolemaide modo capta huntiatur Tigrani, Lucullum, dum Mithridatem persequitur, illum quidem non esse adsecutum, quia in Iberos effugisset: sed Armeniam depopulatum esse, atque oppugnare. Itaque Tigranes his cognitis, domum se recipere contendit. Post haec regina difficili morbo correpta, Aristobulus adgrediendas sibi res arbitratus, noctu clauis egressus cum vno famulo, adit praesidia, vbi paternos amicos dispositos habebat. Iam pridem enim iniquo animo ferens facta matris, longe etiam magis timebat, ne ea mortua, eius vniuersum genus esset in Pharisaeorum potestate: videbat enim infirmitatem fratris, qui in principatum successurus erat. Eius facti conscia erat sola coniux, quam ibi cum prole sua reliquit. Ac primum ad Agaba profectus, vbi Galactes homo potens erat, admissus est ab eo. Orta autem die, sensit regina fugam Aristobuli, et aliquamdiu arbitrata est non rerum nouarum studio discessisse. Verum postquam alii super alios venerunt, qui nuntiarent, illum primum occupasse, deinde secundum, et omnia (statim enim facto ab vno initio, omnia ad illius arbitrium sequebantur) tum vero in maximis turbis esse, tam regina quam gens. Videbant enim, non multum abesse Aristobulum, quin sibi principatum confirmare posset: maximeque metuebant, ne poenam irrogaret eis, quoniam in eius domum debacchati fuissent. Itaque visum est eis, eius vxorem et liberos in praesidio collocare, quod supra fanum erat. Aristobulus autem tam magnam manum fecit, vt iam ornatu regio stiparetur. Nam diebus fere quindecim occupauit loca vigintiduo, quibus opibus exercitum colligebat a Libano et Trachone, et principibus. Homines enim maiorem partem sequentes, facile obtemperabant: accedebat eo, quod sperabant, si eum in rebus non speratis adiuuissent, non minus se quoque futuros in regno, vt qui ei eius obtinendi causa exstitissent. Iudaeorum vero seniores, et Hyrcanus, reginam adierunt, et vt super instantibus periculis consilium daret, orarunt. At illa iussit, vt quod vtile iudicaret, id facerent: restare eis multas facultates, gentem validam, exercitum, et fisci pecuniam: sibi quidem parum iam curae esse negotia, postquam iam corpore deficeretur. Haec fata, non multo post obiit, quum quidem regnasset annos nouem, vixisset tres et septuaginta.

FLA

FLAVII IOSEPHI ANTIQVITATVM IYDAICARVM LIBER DECIMVS QVARTVS.

C A P V T I.

Aristobuli et Hyrcani de regno bellum, utque inter eos ita conuenerit, ut Aristobulus regnaret, Hyrcanus priuatam vitam degeret.

Igitur quum Hyrcanus pontificatum iniisset, Quinto Hortensio, Quinto Metello consulibus, bellum ei confestim intulit Aristobulus: et commissum apud Hierichuntem praelio, multi de Hyrcani militibus ad fratrem defecerunt. Quo facto, fugit in arcem Hyrcanus, in qua Aristobuli vxor et liberi a matre in custodiam dati fuerant, ut iam diximus: et aduersarios, qui intra templi septum confugerant, expugnauit. Deinde cum fratre de compositione verba fecit, pacemque composuit iis conditionibus, ut regnaret Aristobulus, ipse otiosam vitam ageret, suisque facultatibus frueretur placide. Hoc foedere facto, in eorum praesentia, qui erant in templo, quum quidem pacta iureiurando et dexteris confirmassent, et inuicem spectante uersa multitudine complexi fuissent, discesserunt: Aristobulus in regiam; Hyrcanus, ut homo priuatus, in aedes Aristobuli.

C A P V T II.

De Antipatro, et eius genere: et quomodo ad claritatem et potentiam ipse eiusque filii peruenerint: item Hyrcani fuga ad Aretam regem Arabum.

Erat Hyrcano amicus quidam Idumaeus, nomine Antipater, homo pecuniosus, natura nauus et seditiosus, qui ab Aristobulo dissidebat Hyrcani beneuolentia. Hic Antipater, Antipas primum dicebatur, patre eiusdem nominis: quem quum rex Alexander et eius vxor totius Idumaeae praefectum constituissent, aiunt fecisse amicitiam cum Arabibus, et Gazaeis, et Ascalonitis, qui secum sentirent, eosque sibi multis et magnis muneribus conciliauissent. Igitur hic iuuenis Antipater suspectam habens Aristobuli potentiam, et sibi propter suum in illum odium metuens, excitat aduersus eum clandestinis colloquiis Iudaeorum primates: iniquum esse dicens, pati, ut Aristobulus iniuste principatu potiatur: et de eo fratrem deiecerit, cui propter aetatem deberetur imperium. Hos ille sermone adfide cum Hyrcano habebat: eique de vita periculum esse dicebat, nisi caueret, et illum de medio tolleret. Amicos enim Aristobuli nullum omittere tempus, quin ei consulerent, ut Hyrcanum tolleret, quasi ita demum firmum habiturus principatum. His sermonibus Hyrcanus non credebat, quod erat natura bonus, et calumniam pro sua aequitate haud facile admittebat. Igitur Antipater ubi Hyrcanum suis dictis aurem non praebere videt, non desinebat quotidie Aristobulum apud eum fictis criminibus in inuidiam vocare, quasi qui eum vellet interficere: vixque tandem perpulit, ut ad Aretam Arabum regem perfereret, pollicitus, si sibi obtemperasset, se ei opem esse laturum. Itaque misit Hyrcanus primum Antipatrum ad regem Arabum, ut ab eo fidem acciperet, non esse inimicus traditurum, si ad eum supplex venisset Hyrcanus. Hac fide accepta, Antipater ad Hyrcanum rediit Hierosolymam: et haud multo post adsumto eo, noctu egressus vrbe, et longo itinere expedito, cum in urbem Petram

per-

perducit, vbi erat Aretae regia: et vt regi in primis amicus, orat, vt Hyrcanum reducat in Iudaeam: et idem singulis diebus sine intermissione faciendo, quinquetiam dona dando, persuadet. Neque non Hyrcanus Aretae promisit, si reductus, et in regnum restitutus esset, reddiditum regionem, et duodecim vrbes, quas Alexander ipsius pater ab Arabum rege abstulisset. Eae erant, Medaba, Naballo, Libias, Tharabasa, Agalla, Athone, Zoara, oronae, Marissa, Rydda, Lussa, et Oryba.

C A P V T III.

Aristobulus praelio victus Hierosolyman compellitur.

His promissis permotus Aretas, expeditionem fecit in Aristobulum, cum quinquaginta equitum simul et peditum millibus, eumque praelio vicit: post quam victoriam quum multi ad Hyrcanum defecissent, desertus Aristobulus, Hierosolyman fugit. At rex Arabum vna cum toto exercitu sanum adgressus, oppugnat Aristobulum, populo ab Hyrcano stante et oppugnationem adiuvante, solis sacerdotibus Aristobulum defendentibus. Igitur Aretas, iunctis Arabum Iudaeorumque castris, obsidionem acriter vrget, id quod tempore festorum Paschae factum est: quamobrem Iudaeorum praecipui, relictis suis finibus, fugerunt in Aegyptum. Erat quidam Onias vir iustus, et Dei amicus, qui aliquando quum siccitas esset, pluuiam a Deo precibus impetrauerat, et ardores depulerat: is sese abdidit, quoniam durare seditionem videbat. Sed illi eo in Iudaeorum castra perducto, postulant, vt quemadmodum siccitatem precibus finierat, ita nunc Aristobulum et eius factionis homines diris ageret. Quumque contradicens et deprecans, coactus esset a multitudine, stans in medio eorum sic fatur: O Deus rex vniuersitatis, quandoquidem qui mecum nunc stant, tuus populus est: Itemque qui obsidentur, sacerdotes tui sunt: precor, vt neque contra hos illos audias, neque quae hi contra illos orant, ad exitum perducas. Haec illum precatum circumstantes Iudaeorum pessimi quique, lapidibus necarunt: cuius rei poenam Deus eis mox irrogauit, vt iam dicemus. Aristobulus et sacerdotes obsessi, petierunt ab obsessoribus, vt quoniam eiusdem gentis essent, victimas sibi in Pascha praeberent, et pro iis quantam vellent pecuniam acciperent. Quumque illi in singula capita mille drachmas exigerent, Aristobulus et sacerdotes conditionem libenter acceperunt, et demissam per muros pecuniam illis dederunt. At illi accepta pecunia, victimas non praebuerunt. Itaque decepti contra fidem datam sacerdotes, Deum orarunt, vt se in consanguineos suos vlisceretur: id quod ille nulla interposita mora fecit. Nam immisso magno violentoque vento, totius regionis fruges corruptae, adeo vt tritici modius vndecim drachmis emeretur.

C A P V T IV.

Hyrcani et Aristobuli legationes de auxilio ad Scaurum.

Interea mittit Scaurum in Syriam Pompeius, qui erat in Armenia, et adhuc aduersus Tigranem belligerabat. Scaurus ad Damascum profectus, Lolliumque et Metellum, qui modo urbem ceperant, nactus, ipse in Iudaeam contendit. Eo postquam venit, conueniunt eum ab Aristobulo et ab Hyrcano legati, auxilium postulantes vtrique, pollicente Aristobulo quadringenta talenta, Hyrcano vero non pauciora. At ille Aristobuli promissionem accepit, quippe hominis pecuniosi et magnifici, et aequiora postulantis:

tis: quum Hyrcanus pauper et parcus esset, et incredibilia polliceretur, quam maiora postularet. Nec enim eiusdem facilitatis erat, urbem expugnare longe munitissimam atque potentissimam, aut fugitivos depellere cum Nabataeorum turba ad bellum non admodum idonea. Has ob causas cum Aristobulo pacifitur: acceptaque pecunia soluit obsidionem, iubens Aretam discedere, nisi velit Romanorum hostis declarari. Et Scaurus quidem Damascum iterum petiit. Aristobulus vero cum magnis copiis in Aretam et Hyrcanum expeditionem fecit: et cum eis ad locum, qui Papyron appellatur, congressus, praelio superat: et hostium circiter 7000 interficit, cum quibus cecidit Caephalio frater Antipatri.

C A P V T V.

Aristobulus et Hyrcanus Pompeium conveniunt de regno disceptaturi.

Non multo post, quum Pompeius Damascum venisset, et Coelefyriam obiret, venerunt ad eum legati ex tota Syria et Aegypto et Iudaea. Misit enim ei ingens donum Aristobulus, vitem auream ex quingentis talentis. Itemque non multo post venerunt rursus ad eum legati, Antipater pro Hyrcano, et Nicodemus pro Aristobulo, qui Nicodemus eos accusavit, qui pecunias acceperant, primum Gabinium, deinde Scaurum: quorum hic quinquaginta, ille trecenta talenta acceperat: quae accusatio hos quoque praeter alios Hyrcano fecit inimicos. Pompeius iussis iis, qui controversias habebant, ineunte vere venire, educto ex hibernis exercitu, in Damascenum agrum contendit: et in transitu arcem Apamiae, quam tenebat Cyzicenus Antiochus, solo aequavit: et Ptolemaei Mennaei filii regionem consideravit, hominis mali, qui mille talentis peccatorum suorum poenam redemit, quibus Pompeius militibus stipendium soluit. Expugnavit et Lyfiadem, cuius loci tyrannus erat Silas Iudaeus. Hoc facto venit Damascum, ubi Iudaeos eorumque duces audiuit, videlicet Hyrcanum et Aristobulum, qui et ipsi inter sese dissidebant, et gens ab utroque. Imperium enim detrectabat: quippe patrium esse sacerdotibus eius Dei, qui apud ipsos coleretur, ut obedirent: nunc hos sacerdotibus prognatos, conari in aliam principatus rationem transferrentem, ut in servitutem redigatur. Hyrcanus Aristobulum accusabat, quod ab eo grandior ipse, priuatus esset iure aetatis: paruumque terrae partem sub se haberet, reliquam vi abstulisset Aristobulus: eumque esse criminabatur, qui et incursum in finitimos agros, et in mari piratarum auctor existisset: gentem quidem numquam fuisse rebellaturam, nisi ille violentus et turbidus fuisset. Atque haec ei attestabantur supra mille de Iudaeorum illustrissimis, ab Antipatro subornati. Aristobulus vero eum principatu excidisse suae ipsius naturae culpa contendebat, quae ignava esset, ideoque facile contemneretur: se vero, ne imperium ad alios transferretur, id necessario subiisse, quod si rex appellaretur, et patrem suum Alexandrum idem ante se appellatum fuisse. Atque harum testes citabat iuvenes quosdam insolentiores, purpura et coma, et reliquo nobilitatis invidioso ornatu comtos, quem non quasi causam dicturi, sed quasi pompam obituri sumserant. Pompeius his auditis, Aristobulum de vi condemnavit, ac tum eos comiter adlocutus dimisit: seque in eorum terram profectum, omnia compositurum dixit, postquam prius Nabataeorum res inspexisset. Interea quietos se tenere iussit: Aristobulum simul colens, ne nationem auerteret, quae res ipsi Pompeio aditus praeccluderet. Neque tamen non est id ab Aristobulo factum. Nam nulla re expectata earum, de quibus cum eo Pompeius collocutus erat, in urbem Delium, et inde in Iudaeam profectus est.

CAPVT.

C A P V T VI.

Pompeius callide praesidia occupat.

His iratus Pompeius, adsumto quem in Nabataeos ducebat exercitu, et a Damasco reliquaue Syria auxilio cum his quas habebat legionibus romanis in expeditionem profectus est aduersus Aristobulum. Atque vbi praeterita Pella et Scythopoli, ad Coreas venit, quod per mediterranea oberanti initium est Iudaeae, misit significatum Aristobulo (qui se in pulcherrimum castellum Alexandrium, illic in montis vertice situm, receperat) vt ad se veniret. Ille, monentibus multis, ne cum Romanis bellum gereret, descendit: et postquam cum fratre de potentatu disceptauit, iterum in arcem ascendit permissu Pompeii: idque iterum et tertio fecit, simul spe regni Pompeio obsecundans, et ad omnia eius imperata se obedientem esse simulans: simul in castellum se, ne vires amitteret, recipiens, et ad bellandum opes sibi parans, veritus ne principatum Pompeius transferret ad Hyrcanum. Ac iubente Pompeio, vt castella traderet, et praesidiorum praefectis sua manu scriberet (alioquin interdictum erat, ne Pompeium admitterent) paruit ille quidem: sed aegre id ferens, Hierosolymam concessit, seque ad bellum praeparauit. Atque haud multo post, Pompeio aduersus eum copias ducenti, quidam in via, qui a Ponto venerant, Mithridatis obitum nuntiant, qui a Pharnace filio suo peremptus erat.

C A P V T VII.

Hierosolymitani portas Romanis claudunt.

Quumque apud Hierichuntem castra habuisset, mane Hierosolymam contendit. Et Aristobulus mutata sententia, eum adit, et pecuniam offert: seque eum intra Hierosolymam admissurum dicit: orat vt bello superfedat, et quae velit cum pace faciat. Itaque veniam dans oranti Pompeius, Gabinium mittit et milites, ad pecuniam et urbem accipiendum: neque tamen quidquam horum factum est. Quin reuersus est Gabinius vrbe exclusus, nec accepta pecunia, quod Aristobuli milites conuenta seruari non permiserunt. Has ob causas ira incensus Pompeius, Aristobulum in custodiam dat: ipse ad urbem vadit, cetera firmam, tantum septemtrionali parte leuius munitam. Circumdabat enim eam lata profundaue vallis, intra se fanum comprehendens, lapideo muro firmissime cinctum.

C A P V T VIII.

Pompeius fanum et inferiorem urbem expugnat.

Erat autem hominum intus dissidium, dum alii dedendam urbem Pompeio censent: alii, qui Aristobulo fauebant, claudendas portas, et armis repugnandum monent: quoniam Aristobulus in vinculis haberetur. Atque hi fanum occuparunt, et pontem, qui ab eo in urbem ferebat, interrupuerunt, sese ad sustinendam obsidionem parantes. Alii admissis exercitu, urbem Pompeio et regiam tradiderunt. Pompeius misso Pisone legato cum exercitu, urbem et regiam praesidiis firmat: domosque sano adiacentes, et omnia quae foris circa templum erant munit: ac primum iis, qui intus erant, de pace verba facit. Deinde quum illi in quas offerebat conditiones non descenderent, circumiecta loca muro sepsit, Hyrcano ad omnia studiose ei subseruiente: ipse castra collocavit extra, a

P

fani

fani parte septentrionali, qua erat expugnabile. Stabant et ibi magnae turres, et depressa fossa, circumdante profunda valle. Erat enim praerupta pars ea, quae in urbem spectabat, interrupto ponte, qua parte degebat Pompeius, et agger quotidie magno labore surgebat, secantibus proximas arbores Romanis. Perfecto opere, et fossa aegre, propter infinitam altitudinem completa, Pompeius admotis machinis, et tormentis a Tyro adlatis, fanum saxis missilibus quater insitit. Quod nisi nobis patrium fuisset, septem diebus feriari, non fuisset, perfectus agger, illis prohibentibus. Praelio enim lacescentes et ferientes hostes repellere permittit lex: sed aliud quidpiam agentes, non patitur. Id intelligentes Romani, sabbatis neque Iudaeos telis petebant, neque cum eis manus conferebant: sed aggerem et turres excitabant, et machinas admouebant, quibus postridie vterentur. Interea sacerdotes nihilo secius rem diuinam ad aram bis quotidie facere, mane et hora nona: neque si quid in oppugnatione detrimenti acceptum erat, sacrificia omittente. Etenim capta urbe (id quod accidit mense tertio, die ieiunii, Gaio Ant. et M. Tul. Cic. consulibus) cum vi ingressi hostes eos qui erant in fano iugularent: tamen qui sacra procurabant, nihilo secius rem diuinam facere perseuerabant. Igitur postquam admota machina, concussa maxima turrium cecidit, secumque ruinam traxit, irrupuerunt hostes, et omnia cede complerunt: ac Iudaeorum alii a Romanis, alii a suis occidebantur: nonnulli per praerupta sese deiciebant, aut succensis domibus seipso comburebant: cecideruntque Iudaeorum ad duodecim millia, Romanorum autem perpauci. Captus est Absolomus, Aristobuli auunculus, et idem focer. Pompeius vero, et eius comitum non pauci, in penetrabilem ingressi sunt, quod antea acciderat nunquam, et ea viderunt, quae solis pontificibus videre fas erat. Quamquam templi supellectilem, et aromata, et sacram pecuniam (ea erat ad duo milia talentorum) non attigit: ac postridie aeditimis, vt fanum purgant, insit, vtque Deo libarentur, quae lex iuberet: et pontificatum restituit Hyrcano, tum propter alia eius erga se officia, tum quia Iudaeos incolas Aristobulo auxiliari prohibuerat. Item belli auctores securi percussit, et Hierosolyman Romanis vestigalem fecit: quaeque Coelesyriae oppida incolae subegerant, ab eis abstulit, et Romano praetori subiecit: vniuersamque gentem, quae prius tantopere efferebatur, intra suos fines conclusit. Item Gadara paullo ante euerfa instaurauit, in gratiam Demetrii Gadarenensis, liberti sui. Reliqua oppida, Hippum, Scythopolim, Pellam, Dium, Samariam, itemque Marissiam, Azotum, Iamnam, et Arethufam, suis habitatoribus restituit. Haec omnia oppida mediterranea, praeter euerfa: itemque maritima, Gazam, Ioppem, Dora, et turrim Stratonis, Pompeius libera esse fuit, prouinciaeque attribuit. Deinde Coelesyria vsque ad Euphrateum ScAURO tradita, necnon duabus Romanorum legionibus in Ciliciam contendit, Romam ire festinans. Duxit etiam secum Aristobulum vincitum, cum eius prole, videlicet duabus filiabus, et totidem filiis: quorum Alexander aufugit, iunior vero Antigonus Romam vna cum suis fororibus deportatus est.

C A P V T IX.

Scaurus in Petram facit expeditionem: et Antipater Arabi persuadet, vt cum eo foedus faciat.

Quum autem Scaurus in Petram (ea est Arabiae regia) expeditionem fecisset, et propter difficillimum ad eam aditum, finitimum agrum depopularetur, et exercitus fame laboraret, Antipater Hyrcani iussu fru-

frumentum ex Iudaea, et alia quibus opus erat, praebebat: missusque ad Aretam legatus a Scauro, quoniam eius hospes esset, persuasit, ut pecunia vastationem agri redimeret: et ipse trecentorum talentorum sponsor fuit. His conditionibus Scaurus bellum finiuit: neque minus eo lacatus est, quam ipse Aretas.

CAPV T X.

Alexander a Gabinio pugna victus, et in castellum quoddam compulsus obsidetur.

Aliquanto tempore post Alexandro Aristobuli filio Iudaeam incurstante, imperator Gabinus Roma venit in Syriam: et praeter alia memoratu digna, in Alexandrum arma mouit, quum quidem Hyrcanus Alexandri vires sustinere amplius nequiret, sed iam Hierosolymae murum a Pompeio dirutum erigere institueret, quod fieri prohibuerunt, qui illi erant Romani. Itaque regionem obiens multos Iudaeorum armabat, collegitque celeriter decem millia peditum, et mille quingentos equites, et Alexandrium munire adgressus est (id apud Coreas castellum est) et Machaeruntem apud montes Arabiae. Igitur eum adgreditur Gabinus, praemisso Marco Antonio cum aliis ducibus, qui armatis quos ducebant Romanis, et praeterea Iudaeis, qui eis parebant, quibus Pitholaus et Malichus praefecti erant, adsumto insuper Antipatri auxilio, obuiam ierunt Alexandro, sequente cum graui armatura Gabinio. Alexander vero prope Hierosolymam se recepit, et commisso ibi praelio, interfecerunt Romani hostium circiter tria millia, ceperuntque non pauciores. Interea Gabinus ad Alexandrium profectus, eos qui intus erant inuitabat ad compositionem, veniam eis ante peccatum sese daturum promittens. Deinde relicta ibi parte exercitus, ad expugnandum locum ipse in reliquam Iudaeam proficiscitur: ac in quaecumque incidebat euerfa oppida, instaurari iuebat. Itaque refecta sunt Samaria, Azotus, Scythopolis, Anthon, Raphia, Dora, Marissa, Gaza, et alia non pauca: dumque homines Gabinii mandatis parent, accidit tum, ut ea oppida tuto incolerentur, postquam diu deserta fuerant. His ille per regionem factis, reuertitur Alexandrium: et dum obsidionem intendit, mittit ad eum legationem Alexander, veniam petens, et de castellis tradens Hyrcaniam et Machaeruntem, tandemque etiam Alexandrium, quae quidem Gabinus diruit. Quumque mater Alexandri quae Romanorum partes propterea fouebat, quod eius vir ceterique liberi Romae habebantur, ad eum venisset, concessit ei quae postulabat: et compositis eius negotiis, Hyrcanum duxit Hierosolymam, habiturum fanicuram. Deinde constitutus quinque iuridicis conuentibus, in totidem partes gentem diuisit, ita ut alii ius peterent ad Hierosolyma, alii ad Gadara, alii ad Amathuntem, quarti ad Hierichuntem, et quinti ad Samphora Galilaeae. Ita principatu liberati Iudaei, deinceps ab optimatibus regebantur.

CAPV T XI.

Aristobulum a Roma in Iudaeam profugum comprehendit Gabinus, Romamque reuertitur.

Quum autem Aristobulus Roma in Iudaeam profugisset, et Alexandrium, quod nuper fuerat euersum, reficere institueret, misit Gabinus aduersus eum milites, et duces Sisennam et Antonium, et Seruilium, qui locum ab eo occupari prohiberent, ipsamque comprehenderent.

derent. Multi autem Iudaeorum ad Aristobulum confuebant, tum propter veterem eius gloriam, tum quia nouis rebus studebant: itaque Pitholaus quidam, qui Hierosolymis legatus erat, cum mille hominibus ad eum per fugit. Sed eorum, qui ei se adiungebant, plerique erant inermes: itaque quum ad Machaeruntem se conferre statuisset Aristobulus, eos dimisit, quod non essent instructi, adsumtisque armatis, qui erant circiter octo millia, profectus est. Sed Romanis eos acriter adgressis, victi sunt egregie Iudaei: et animose praefati, hostium vi in fugam versi sunt, amissis suorum ad quinque millia. Reliqui palantes, vt poterant, sibi consulere conabantur. Aristobulus tamen, plus mille secum habens, effugit ad Machaeruntem, locumque munire instituit: et quamuis rebus adfectis, nihilominus bonas spes habebat. Sed postquam duos dies obsidionem sustinuit, multis vulneribus acceptis, capitum cum Antigono filio suo, qui vna cum eo Roma auferat, et ad Gabinium ducitur, atque ita Romam iterum mittitur, quum quidem rex et pontifex fuisset annos tres et sex menses, vir praecclarus et magni animi. Verum eius liberis dimisit senatus, propterea quod scripsit Gabinus, id se eorum matri castella tradenti promississe: atque ita redire tum in Iudaeam. Gabinus vero dum in Parthos ducit exercitum, traiecto iam Euphrate, mutauit sententiam: reuersusque est in Aegyptum, vt ibi Ptolemaeum in integrum restitueret. Atque in ea quidem expeditione quam fecit aduersus Hyrcanum, Antipater ei frumentum et arma et pecuniam suppeditauit: eique Iudaeos, qui supra Pelusium collocati, custodes erant aditum Aegypti, conciliauit, sociosque fecit. Deinde reuersus ex Aegypto Gabinus, Syriam offendit seditione et tumultu laborantem. Nam Aristobuli filius Alexander, recuperato iterum per vim principatu, multos Iudaeorum ad defectionem impulit: ingentique manu regionem incursum, interficiebat quotquot nactus erat Romanos, qui in montem Garizim confugerant, eosque acriter obsidebat. Igitur Gabinus hunc Syriae statum nactus, Antipatrum hominem prudentem praemittit ad rebelles, si forte eos ad sanio rem mentem reuocare posset. Antipater eo profectus, multos ad sanitatem reduxit: verum Alexandrum retinere non potuit. Quum enim triginta Iudaeorum millia haberet, obuiam iuit Gabinio: et cum eo congressus, victus est, amissis suorum decem millibus, apud montem Taborem. Deinde Gabinus constitutus ad Antipatri voluntatem vrbs Hierosolymae rebus, in Nabataeos vadit, eosque praelio superat. Hoc facto Romam petiit, tradita Crasso provincia.

C A P V T XII.

Crassus in expeditione contra Parthos in Iudaeam adscendit, sacrasque pecunias depeculatur.

Crassus autem in Parthos expeditionem parans venit in Iudaeam: et sublata quae in templo erat pecunia, quam Pompeius reliquerat, (ea erat duo millia talentorum) paratus erat omni auro (ea erant octo millia talentorum) spoliare templum. Cepit et trabem solido auro factam ex minis trecentis (vna mina apud nos valet duas libras et dimidiam) quam quidem trabem ei tradidit quaestor sacerdos Eleazarus, non malitia ille quidem, quippe vir bonus et iustus. Sed quum concreditam haberet velorum templi custodiam, quae et pulchritudine miranda, et opere sumtuosa erant, et ab ea trabe dependebant, videretque Crassum colligendo auro incumbentem, metuens de vniuerso templi ornatu, trabem ei au-
ream,

ream, in omnium redemptionem dedit: quum quidem eum iureiurando adstrinxisset, nihil aliud ex templo moturum, sed eo contentum fore, quod ab ipso daretur, quod quidem esset multorum millium. Erat autem eam trabs in lignea trabe caua, quam rem solus sciebat Eleazarus. At Crassus et hanc, tamquam nihil aliud tacturus eorum quae essent in templo, sumfit: et contra iusiurandum omne templi aurum sustulit, quod quidem erat vrbis aerarium. Nam Iudaei nullum habent publicum thesaurum, sed tantum diuinum. Deinde omnibus arbitrato suo compositis, in Parthyaenam profectus est, et ibi cum vniuerso exercitu concisus. Cassius vero in Syriam fugit, eaque potitus, Parthos areebat, qui eam, ob partem de Crasso victoriam, incursionibus vexabant. Deinde rursus ad Tyrum profectus, ascendit etiam in Iudaeam, et Tarichaeas primo impetu expugnauit, et triginta circiter millia captiuorum cepit, et Pitholaum Aristobuli seditionis successorem interfecit hortatu Antipatri. Habebat is Antipater apud eum magnam auctoritatem, et magnae tum erat existimationis etiam apud Idumaeos, a quibus vxorem duxit ex nobili Arabiae familia nomine Cyprum, ex qua liberos quatuor sustulit, Phasaelum, et Herodem, cum qui postea rex fuit, et Iosephum, et Pheroram, et filiam Salomen. Coniunxerat et alios sibi principes amicitia et hospitio, et potissimum Arabem, apud quem etiam liberos deposuit, dum bellum gerit cum Aristobulo. Igitur Cassius motis castris, ad Euphratem contendit, vt inuadentibus illac hostibus occurreret.

CAPVT XIII.

Pompeii fuga in Epirum, et Scipionis aduentus in Syriam.

Aliquanto post Caesar potitus Roma, postquam Pompeius et Senatus trans Ionium mare fugerant, solutum vinculis Aristobulum decreuerat in Syriam mittere, traditis ei duabus legionibus, vt illie negotia posset componere. Sed antequam fieri id posset, Pompeiani Aristobulum veneno sustulerunt, eumque Caesariani sepeluerunt: iacuitque corpus eius diu melle conditum, donec id Antonius postea misit in Iudaeam, et in regnum feretris condendum curauit. Scipioni vero scripsit Pompeius, vt Alexandrum, Aristobuli filium, propter eius superiora in Romanos commissa, interficeret: id quod ille fecit, eumque Antiochiae securi percussit. Eius fratres ad se recepit Ptolemaeus Mennaei filius, rector Chalcidis, vrbis sub monte Libano posita: misitque filio suo Philippione Ascalonem ad Aristobuli coniugem, iussit eam vna mittere filium suum Antigonum, et filias: quarum alterius Alexandriae amore captus Philippo, eam duxit vxorem. Postea pater eius Ptolemaeus eo interfecto, duxit Alexandram, cuiusque fratrum deinceps curam gerebat.

CAPVT XIV.

Caesaris in Aegyptum expeditio, et vt ei Iudaei succurrerint.

Post Pompeii mortem, Caesarisque victoriam, ei in Aegypto bellum gerenti, ad multa vtilem se praebuit Antipater Iudaeorum administrator, Hyrcani iussu. Ad Mithridatem enim Pergamenum auxilium ducentem, neque per Pelusium iter facere valentem, sed apud Ascalonem haerentem, venit Antipater, secum habens Iudaeorum peditum tria millia: perfecitque vt ex Arabia primates venirent auxilio: eiusque ope-

ra Syri omnes auxilium Caesari tulerunt, videlicet Iamblichus dynasta, et Ptolemaeus eius filius, et Tholomaeus Soemi, Libani montis incola, et civitates paene omnes. Mithridates vero a Syria profectus, Pelusium venit. Quumque ab illis non admitteretur, urbem oppugnauit, ibique fortem operam nauauit Antipater, et primus detracta muri parte, ceteris aditum in urbem patefecit: atque id Mithridates Pelusium obtinuit. Deinde Antipatrum et Mithridatem ad Caesarem euntes, prohibebant Aegyptii Iudaei, regionem, quae Oniae dicebatur, incolentes. Verum Antipater eis persuasit, vt idem cum cognatis suis sentirent, maxime ostensis Hyrcani pontificis litteris, in quibus eos, vt essent Caesaris amici, monebat, et exercitum muneribus omnibusque necessariis iuarent. Itaque quum viderent Antipatrum et pontificem consentire, paruerrunt: quos vbi accessisse, audiuerunt Memphitici, vocauerunt et ipsi Mithridatem: et Mithridates eo profectus, eos quoque adsumsit.

CAPVT XV.

Antipatri egregium factum, et cum Caesare amicitia.

Deinde vbi ad locum ventum est, qui Delta vocatur, congressus est cum hostibus ad castra Iudaeorum (vt dicuntur) quo quidem in congressu habebat Mithridates dextrum cornu, Antipater sinistrum. Ibi commissio praelio inclinat Mithridatis cornu, et in extremo periculo versatur. Sed Antipater secundum fluminis ripam cum suis militibus currens, victis iam a se hostibus, illum liberat, et victores Aegyptios in fugam vertit: et in iis persequendis ita perseuerat, vt eorum castris potitus sit, Mithridatemque reuocauerit, qui pulsus longissime aberat. Ceciderunt ex Mithridatis hominibus ad octingentos, Antipatri quinquaginta. Mithridates vero de his scripsit ad Caesarem, victoriam simul salutemque suam Antipatro acceptam ferens: ita vt Caesar et tunc Antipatrum collaudauerit, et eius opera toto bello in maximis periculis vsus sit, vsque adeo, vt Antipatrum in praeliis vulnerari contigerit. Aliquanto tempore post Caesar, quum finito bello in Syriam nauigasset, magnum ei honorem habuit, Hyrcano pontificatum confirmando, et Antipatrum Romana ciuitate, omniumque immunitate donando. Tunc et Antigonus Aristobuli filius, Caesarem adgressus, fortunas suas deplorat, Hyrcanumque et Antipatrum accusat, qui gentem per vim regerent, et ipsi Antigono iniuriam fecissent. Verum Antipater, qui praefens aderat, ita causam suam defendit, vt Caesar Hyrcanum pontificem pronuntiarit: et Antipatro potestatem dederit, quantam Antipater ipse, opinione data, eligere voluit, eumque Iudaeae procuratorem fecerit.

CAPVT XVI.

Quem honorem Romani et Athenienses Hyrcano habuerint.

Permisi et roganti Hyrcano Hierosolymae muros reficere, qui adhuc iacebant, a Pompeio diruti: scripsitque Romam ad consules, vt id scriptum proponeretur in Capitolio: qua de re factum est senatus consultum. Eidem Hyrcano honos habitus est a populo Atheniensi, quoniam in eos multa beneficia contulisset: scripseruntque ea de re plebiscitum, quod ei decreta ad eam rem nominatim legatione miserunt. Caesar vero ordinatis Syriae rebus, per mare discessit. Et Antipater, postquam

quam deducto a Syria Caesare in Iudaeam rediit, confestim deiecta a Pompeio moenia refecit: et regionem obiens, tumultum, qui in ea erat, opprimit, partim minando, partim vt quiescerent consulendo. Si enim ab Hyrcano starent, acturos feliciter, et suis bonis absque turba fruituros: sin rerum nouarum spe ducerentur, et ab eis quactum sectarentur, ipsum Antipatrum habituros pro praefecto dominum. Hyrcanum pro rege tyrannum, Romanos vero et Caesarem pro ducibus hostes acerbos: neque enim passuros eum submoueri, quem constituisent ipsi.

CAPVT XVII.

Antipater filiis administrationem mandat, Herodi Galilaeae, Phasaelo Hierosolymorum. Sextus Caesar magnum et gloriosum facit Herodem.

Videns autem Hyrcanum tardum esse atque segnem, Phasaelum filiorum suorum natu maximum Hierosolymorum finitimique agri praefectum constituit. Herodi vero, qui illum aetate sequebatur, Galilaeam commisit, iuueni plane: neque enim decimum quintum aetatis annum excefferat. Sed licet iuuenis, inuenit tamen exercendae suae virtutis rationem. Nactus enim Ezechiam latronum ducem, magna manu finitima Syriae incurstantem, comprehendit atque interficit, et multos eius gregales latrones: quod quidem eius facinus Syris accidit gratissimum. Itaque eum hanc ob causam passim per vrbes vicisque praedicabant. Haec res fecit vt innotesceret Sexto Caesari, cognato magni Caesaris, et Syriae res procurant. Ex hoc Herodis facto aemulatio nata est Phasaelo eius fratri: adeoque eius celebritate motus est, vt studuerit non deteriorem sibi parare famam, et Hierosolymitas sibi reddiderit amicissimos, urbem quidem per se regendo, sed ita, vt nec inhoneste rebus vteretur, neque potestate ad cuiusquam iniuriam abuteretur. His rebus efficiebatur, vt Antipater a gente regio more coleretur, et honoribus omnium domino dignis adficeretur. Neque tamen in tanto splendore quidquam de sua erga Hyrcanum beneuolentia atque fide diminuit. Itaque Iudaeorum primarii videntes Hyrcanum et eius filios multum crescere tum nationis beneuolentia, tum Iudaeae et Hyrcani pecuniarum reddito, erant in eum male animati. Etenim amicitiam instituerat Antipater cum Romanis imperatoribus, et impulso ad pecuniam eis mittendam Hyrcano, ipse eius muneris gratiam ad se transtulerat: nam vt propriam, non vt Hyrcano dante miserat. Haec Hyrcanus audiens, non curabat: quinimmo magnopere laetabatur. Erant vero in metu primi Iudaeorum, videntes Herodem violentum et audacem, et dominandi cupiditate ardentem. Itaque Hyrcanum adorti, aperte iam Antipatrum accusant: et, quousque haec, inquit, quietus feres? An non vides Antipatrum et eius filios principatu succinctos, te ipsum vero regni solum nomen audientem? Atqui haec ignorare non debes, neque te extra periculum putare, tum et tui et regni securus es: non enim iam rerum tuarum procuratores sunt Antipater et eius filii, ne tu fallaris, sed domini manifeste habentur. Nam Herodes eius filius Ezechiam et eius socios interfecit contra legem nostram, quae hominem, quamuis malum, indicta causa interfici vetat: et tamen ille non accepta a te potentia, id ausus est. His auditis Hyrcano persuasum est atque insuper eius iram accenderunt matres occisorum ab Herode, quae singulis diebus in fano regem et populum orare non intermittebant, vt facti causam diceret Herodes in

concilio. His commotus Hyrcanus, Herodem euocat ad dicendam causam super iis, quorum inſimulabatur. Herodes vero eo venit, monente patre, non vt priuatus homo, ſed cum praefidio, corporisque custodia, compoſitis Galilaeae rebus quomodo conducibile eſſe iudicauit, tanto comitatu, quantus ei ad iter ſatis eſſet, vt nec Hyrcano metuendus videretur, ſi cum maioribus copiis veniſſet, neque nudus et incuſtoditus committeret ſe iudicio. Adde quod Sextus Syriae praetor Hyrcanum litteris monuit, vt Herodem crimine abſolueret: et minas addidit, niſi pareret. Ex his Sexti litteris occaſionem ſumſit Hyrcanus, Herodem indemnem ex concilio dimittendi, quippe quem amaret vt filium. Poſtquam Herodes in Concilio cum copiis ſuis conſtitit, omnes ita terruit, vt eum iam accuſare auderet nemo, eſſetque ſilentium, et quid agi deberet dubitatio. His ſic adſectis, Sameas quidam, iuſtus homo, ideoque timere neſcius, ſurrexit, et in hunc modum verba fecit: Equidem iudices, et tu rex, neque ipſe quemquam vnquam noui, neque vos nominare poſſe arbitror, qui in iudicium vocatus ita ſe ſiſterit: quin quisquis vnquam in hoc concilium cauſam dicturus venit, humilis comparet, et habitu metuentis, et a nobis miſericordiam aucupantis, promiſſo capillo pullatus. At iſte bonus Herodes, caedis reus, et ob tam graue crimen appellatus, adſtat hic purpuratus, eleganter compoſita caefarie, ſtipatus armatis hominibus, vt ſi eum ex lege condemnauerimus, trucidet nos: ipſe violato iure euadat. Quamquam Herodem haud equidem reprehenderim, ſi vtilitatem ſuam pluris quam ius facit: ſed vos et regem, qui tantam ei licentiam praebuiſtis. Verumtamen ſcitote futurum, auctore ſupremo Deo, vt iſte ipſe, quem nunc propter Hyrcanum vultis abſoluere, et de vobis, et de ipſo rege poenas ſumat. Haec Sameas; nec eum feſellit opinio: nam regnum adeptus Herodes, omnes qui tum fuerant in concilio, atque adeo Hyrcanum ipſum interfecit: excepto Samea, quod eum propter ipſius iuſtitiam magno habebat in pretio: quodque poſt ea obſeſſa vrbe ab Herode et Soſio, populum monuiſſet, vt Herodem admitterent, negans eum ab ipſis propter peccata poſſe vitari. Hyrcanus vero videns iudices in Herodis necem inclinare, iudicium in alium diem diſtulit, et clam Herodi conſultum miſit vt ab vrbe profugeret: ita enim euasurum ex periculo. Atque ille Damafcum ſe, vt regem fugiens, contulit: et proſectus ad Sextum Caefarem, rebusque ſuis in tuto collocatis, ſic erat animatus, vt ſi denuo ei dies diceretur, non ſiſteret. Haec aegre ferebant iudices, et Hyrcanum docere conabantur, ea omnia eius periculo fieri: idque eum non latebat, ſed quid ageret non habebat: ea erat ignauia atque ſocordia. Quum autem Sextus Herodem Coeleſyriae ducem feciſſet, eique pecuniam ſuppeditaſſet, erat Hyrcanus in metu, ne Herodes ſibi bellum inferret: id quod non multo poſt accidit. Venit enim ducens Herodes exercitum, aduerſus eum iratus, quod in ius vocatus fuiſſet. Verum eius pater Antipater, et frater, ei obuiam proſecti, ſuis admonitionibus perſecerunt, vt Hieroſolymam non inuaderet, ſed poteſtatem ſuam genti oſendiſſe ſatis haberet. Et hoc quidem in ſtatu erat Iudaea. Caefar vero Romam proſectus, nauigationem adornabat in Africam, cum Scipione et Catone bellum geſturus. Et Hyrcanus ad eum miſit, rogatum vt ſecum amicitiam renouaret, et ſocietatem: id quod ille fecit, et ea de re decretum fieri, inque tabulis aeneis graece et latine incidi curauit, et in Capitolio, et Sidone, et Tyri, et Alcalone, et in templis proponi: in quo decreto (quemadmodum etiam in multis aliis tum ipſius Caefaris, tum aliorum Romanorum) Iudaeorum libertas et iura defendebantur. Per eadem tempora tumultuatum eſt

in Syria, ob causam quam iam dicam. Bassus Cecilius, Pompeianarum partium, Sextum Caesarem per insidias interfecit: ipse accepto eius exercitu, rerum potitus est. Hinc graue bellum apud Apamiam conflatum est, Caesaris ducibus eum cum equitatu et peditatu adortis: quibus et Antipater subsidium misit cum filiis, recordatione beneficiorum in ipsos a Caesare collatorum. Hoc bello diu durante, Marcus Sexto successit, et Caesar a Cassio et Bruto in curia occisus est, postquam principatum tenuit annos tres et sex menses.

C A P V T XVIII.

Cassius Iudaeam adffigit, et octingenta talenta ab ea exigit.

Bello deinde ex morte Caesaris conflatu, omnibusque primariis vltro citroque ad contrahendas copias dispersis, venit in Syriam Cassius, accepturus exercitum qui erat ad Apamiam: solutaque obsidione, ambos sibi conciliat, Bassum et Marcum: vrbesque peragrans, arma comparat et milites, et vrbibus grauius tributa imperat: sed potissimum Iudaeam adffixit, exactis ab ea septingentis argenti talentis. Antipater vero res magno in metu esse videns, pecuniarum exactionem diuidit, et vtrique filio redigendas committit, partim etiam Malicho, sibi parum amico, partim aliis. Ac primus Herodes redacto ex Galilaea quantum ei imperatum erat, maximam apud Cassium gratiam iniit. Ceterarum vrbium gubernatores omnes cum suis hominibus venundabantur. Et quatuor vrbes haestae subiecit Cassius, quarum erant potentissimae Gophna et Emmaus, reliquae Lydda et Thamna. Quinetiam Malichum Cassius prae iracundia occisurus fuit, nisi eius impetum cohibuisset Hyrcanus, missis ei per Antipatrum eentum talentis de suo. Deinde Cassio a Iudaea profecto, Malichus Antipatro maxime insidiabatur, eius mortem Hyrcani principatus firmitatem fore putans: neque tamen eius animus latuit Antipatrum. Id enim sentiens, recepit se se trans Iordanem, et ex Arabibus simul et indigenis exercitum contrahere instituit. Quamquam Malichus homo callidus insidias inficiabatur, seque cum iureiurando purgabat tum Antipatro tum eius filiis, negans Phasaelo Hierosolymorum praesidium tenente, Herode vero armorum custodiam habente, se tale quidquam mente concipere potuisse. Ac videns sibi negotium non succedere, reconciliatus est Antipatro, conuentumque est inter eos Marco Syriae praetore, qui sentiens Malichum in Iudaea res nouas molientem, parum absuit quin eum interfecerit: sed Antipatri precibus eius vitam condouauit.

C A P V T XIX.

Malichus per insidias Antipatrum veneno tollit.

Sed nesciabat Antipater, se sui interfectorem conseruasse. Cassius enim et Marcus contracto exercitu, curam omnem Herodi tradiderunt, et eum Coelesyriae praefectum fecerunt, attributa ei classe, et equestribus pedestribusque copiis: polliciti etiam Iudaeae regem eum creaturos post bellum, quod tum cum Antonio et iuvene Caesare gerebant. Malichus vero tunc maxime veritus Antipatrum, curauit veneno tollendum in aedibus Hyrcani, apud quem ambo conuiuabantur, videlicet Antipater et Malichus, per Hyrcani pocillatorem, quem pecunia corruperat: quumque armatos haberet, res vrbanas componebat. Hoc quum rescuissent Herodes et Phasaelus, et grauius ferrent, negabat omnia Malichus. Herodes vero protinus patri parentare, et Malichum armis adgredi decreuit: verum natu grandior Phasaelus, hominem dolo potius opprimendum cen-

sebat, ne ciuile bellum incepisse putarentur. Itaque ille Malichi purgationem accipit, seque credere simulat nihil illum in Antipatri nece defignasse: ac patri sepulcrum adornat. Herodes vero Samariam profectus, adfectamque nactus, recreat, et hominum dissidia componit. Non multo deinde post, instantibus Hierosolymorum festis, venit cum militibus in urbem: et Malichus eum veritus, persuasit Hyrcano, vt eum intrare non fineret: id quod fecit Hyrcanus, per speciem prohibendi alienigenarum turbam in lustratam multitudinem admitti. Sed Herodes nuntios parui pendens, noctu ingreditur in urbem, et Malicho quidem terrori fuit, nec tamen ille simulationem deposuit, quin Antipatrum ploraret, et palam vt amicus inlamarret: sed clam corporis sui custodiam agebat. Herodi vero visum est eius simulationem non coarguere, sed ad tollendam suspicionem, eum vicissim comiter accipere.

CAPVT XX.

Herodis iussu Cassis Malichum dolo interficit.

Tamen ad Cassium de obitu patris scripsit Herodes, et ille sciens quo ingenio esset Malichus, Herodi rescripsit, vt patrem vlcisceretur, et tribunis qui Tyri erant, clam imperandum curauit, vt Herodem adiuaerent, quatenus aequa facturus esset. Deinde quum cepisset Gaius Laodiccam, et ad eum communiter iretur, eique coronae et pecuniae ferrentur, sperabat Herodes fore, vt postquam eo venisset Malichus, poenas daret: at ille apud Tyrum Phoeniciae rem suspectam habens, maiora moliebatur: et quod eius filius Tyri obses erat, decreuit cum, ingressus in urbem surripere, et in Iudaeam proficisci: et properante aduersus Antonium Cassio, gentem ad defectionem perducere, ipse potentatum occupare. Sed Herodes, astutus homo, animaduersus illius instituto, famulum praemisit quasi ad parandam coenam: inuitauerat enim omnes: sed reuera ad tribunos, vt ad Malichum cum pugionibus egrederentur. Id quod illi fecerunt, et Malichum in litore prope urbem nacti transfoderunt; quo facto, sic attonitus est Hyrcanus, vt vox eum defecerit: deinde vbi aegre respuit, quaerit ab Herodianis, quidnam accidisset, et quis Malichum occidisset. Quumque illi Cassium id iussisse dixissent, laudauit factum: pessimum enim fuisse hominem, et patriae insidiatorem. Deinde Cassio ex Syria profecto, oritur in Iudaea tumultus. Elix enim relictus Hierosolymis cum exercitu, Phasaelum inuasit, et populum arma sumsit. Herodes vero Fabium adit Damasci praefectum: volensque ad fratrem currere, morbo impeditur, donec Phasaelus per se superatum Elicem compellit in turrim: deinde per compositionem dimittit, et Hyrcanum incusat, qui multis per eos beneficiis adfectus, hostes adiuet. Nam Malichi frater non pauca tum loca ad defectionem perducta, praesidio tenebat, in quibus et Masadam omnium munitissimum. Sed postquam conualuit Herodes, illuc venit, et illum de omnibus quae tenebat locis deturbatum, per compositionem dimisit.

CAPVT XXI.

Antigonum Aristobuli filium a Tyriorum tyranno adiutum Herodes in fugam vertit, et ex Iudaea pellit.

Antigonum autem Aristobuli filium, qui Fabio sibi pecuniis conciliato, exercitum comparauerat, adfiscit sibi Ptolemaeus Mennaei filius, propter adfinitatem, auxiliante ei etiam Marione, quem Tyriorum reliquerat Cassius tyrannum. Is enim occupatam per vim Syriam praec-

praefidiis firmauerat. Marion vero etiam Galilaeam, quae vicina erat, inuasit: et tribus castellis potitus, ea praefidiis muniuit. Sed eum adgressus Herodes omnibus priuauit, et Tyrriorum praefidia benigne dimisit, nonnullis etiam dona dedit: ea erat erga ciuitatem beneuolentia. His confectis, occurrit Antigono, et praelio superatum, ex ipso paene, quo processerat, Iudaeae fastigio depulit. Itaque postquam Hierosolymam venit, Hyrcanus eum et populus coronis redimiuit. Erat autem iam per sponsalia gener factus Hyrcani familiae, eoque magis eum tuebatur, quod erat ducturus in matrimonium filiam Alexandri Aristobuli filii, Hyrcani ex filia neptem: ex qua postea pater factus est trium filiorum, et duarum filiarum. Duxerat etiam prius uxorem plebeiam, nomine Doridem, popularem, ex qua filium sustulit natu maximum Antipatrum.

CAPVT XXII.

Herodes Antonium multis pecuniis sibi conciliat, ideoque Herodem accusare volentes Antonius non admittit.

Postquam Cassium Antonius et Caesar in Philippis vicerunt, Caesar in Galliam profectus est, Antonius in Asiam. Atque vbi venit in Bithyniam, occurrebant ei vndique legationes, in quibus adfuerunt et Iudaeorum primarii, qui Phasaelum et Herodem accusarent, dicentes Hyrcanum regni speciem habere, hos quidem omnem potestatem tenere, Herodem autem Antonius habebat in magna existimatione, qui ad eum, vt crimina dilueret, venerat: eamque ob causam accidit, vt ne dicendi quidem locum aduersarii obtinuerint: id quod Herodes ab Antonio pecunia obtinuerat. Vt autem Ephesum venit Antonius, misit Hyrcanus pontifex et natio nostra legationem ad eum, quae ei coronam ferret auream: oraretque vt scriberet ad prouinciales, vt liberos dimitterent Iudaeos, quos non iure belli Cassius captiuos reddidisset: vtque ei restitueretur ager, quo Cassii temporibus multati fuissent: Haec Iudaeorum postulata aequa esse iudicans Antonius, confestim scripsit Hyrcano et Iudaeis postulata eis concedens: simulque Tyriis et Sidoniis et Antiochenis et Aradiis ea de re decretum misit, idque vt in litteras publicas latine et graece referrent imperauit.

CAPVT XXIII.

Antonius in Syriam profectus, Herodem et Phasaelum tetrarchas constituit.

Postea quum venisset Antonius in Syriam, decem Iudaeorum primarii eum iterum conueniunt, vt Herodem et suos accusarent, delectis ad eam rem suorum eloquentissimis. Quibus contradicebat Masalas pro adolescentibus, praesente etiam Hyrcano, qui iam Herodis focer erat. Antonius vero auditis apud Daphnen vtrisque, quaesiuit ab Hyrcano, vtrigemem melius regerent? cui ille respondit: Herodem et suos. Itaque Antonius, qui iam pridem eis faueret propter eorum patrem, cuius hospitio, quum vna cum Gabinio venisset, vsus fuerat, ambos tetrarchas constituit, eisque Iudaeorum administrationem mandauit, et ea de re litteras scripsit, et quindecim aduersariorum in vincula dedit: quos quum interfectorum esset, Herodis precibus condonauit. Neque tamen illi a legatione reuersi quieuerunt, quin Antonium rursus eorum mille adiuerunt ad Tyrum, quo venturum fama erat: et Antonius multis iam pecuniis ab Herode et eius fratre corruptus, eius loci administratori mandauit, vt de Iudaeorum legatis supplicium sumeret, qui nouis rebus studerent. Herodique

Herodique

rodique principatum stabiliret. Herodes vero, qui ante urbem in arena confiterat, protinus antegressus, eos ut discederent hortatur (aderat vna cum eis etiam Hyrcanus) quippe magno eorum malo futurum, si ad contentionem venirent. Sed illi non obtemperarunt, et plures etiam vulnerarunt: reliqui domum fuga dilapsi, quietos se trepidi tenuerunt. Ac populo aduersus Herodem vociferante, exacerbatus Antonius, vincos interfecit. Anno secundo Syriam occuparunt Pacorus regis filius, et Barzapharnes Parthorum satrapa. Obiit et Ptolemaeus Mennaei filius Lyfaniae, occupato principatu, amicitiam instituit cum Antigono Aristobuli filio, vsus ad id opera Satrapae, qui apud Antigonum multum poterat.

C A P V T XXIV.

Parthorum in Syriam expeditio, in qua Aristobuli filium Antigonum in regnum restituerunt.

Antigonus vero Parthis mille talenta et quingentas feminas promisit, si sibi principatum Hyrcano ereptum traderent, et Herodem cum suis interficerent: neque tamen dedit: et tamen Parthi eam ob causam in Iudaeam expeditionem fecerunt, Antigonum reducentes: Pacorus per oram maritimam, satrapa vero mediterranea. Et Pacorus quidem excluderunt Tyrii: Sidonii vero et Ptolemaidenses admiserunt. Et Pacorus equitum turmam misit in Iudaeam, quae regionem specularetur, et Antigonum adiuuaret, vna cum regis pocillatore, nomine item Pacoro. Contulerunt autem se ad Antigonum Iudaei, qui sub monte Carmelo quendam locum nomine Drymum incolebant: parati cum eo vna irrumpere: quo factum est, ut se nonnullos insuper regionem obeundo adepturum speraret. Quumque nonnullis occurrissent, Hierosolymam inuadunt: et quorundam accessione adiuti, facta manu regiam adoriuntur et oppugnant. Sed subsidio venerunt Phasaelus et Herodes: commissaque in foro pugna, vicerunt aduersarios: et eis in fanum compulsis, miserunt armatos quosdam in vicinas domos, qui eas custodirent: quos adgressus populus auxilio destitutos, cum ipsis domibus concremauit. Hanc ob causam Herodes paulo post cum aduersariis praelio congressus, multos eorum interfecit. Quumque quotidianae velitationes inter eos fierent, expectabant hostes turbam incolarum, venturam ad festa Quinquagesimae. Atque instante eo die, multa circum fanum coeunt hominum millia, partim armatorum, partim inermium. Tenebant autem fanum et urbem illi homines: praeter regiam, quam Herodes cum paucis militibus tutabatur, Phasaelo moenia custodiente. Et Herodes cum suorum manu in hostes per suburbium eruptionem fecit, et ita acriter pugnavit, ut multa hominum millia verterit, aliis in urbem fugientibus, aliis in fanum, nonnullis etiam in vallum, qui foris erat: neque non Phasaelus auxilium tulit. Pacorus vero Parthorum dux cum paucis equitibus, orante Antigono, in urbem venit per speciem componendae diffensionis: sed re ipsa, ut illum in adipiscendo principatu adiuuaret. Quumque Pacoro obuiam prodisset Phasaelus, et eum hospitio excepisset, persuadet ei Pacorus, ut ad Barzapharnem legatos mittat, idque fraudulenter faciebat. Et Phasaelus nihil fraudis suspicatus, obtemperat, non laudante eam rem Herode, propter barbarorum perfidiam, sed Pacorum ceterosque venientes inuadi iubente. Igitur in eam legationem profecti sunt Hyrcanus et Phasaelus. Et Pacorus relictis Herodi ducentis equitibus et decem eorum, qui liberi

num-

nuncupantur, illos deduxit. Vbi in Galilaeam ventum est, venerunt eis obuiam in armis qui illic praeerant urbibus, et Barzapharnes eos primum studiose excepit, et muneribus donauit: deinde infidiabatur. Diuersabatur autem Phasaelus cum equitibus in propinquo ad mare: vbi quum audiuisent, Antigonum mille talenta et quingentas feminas promississe Parthis aduersus ipsos; coeperunt suspectos habere barbaros. Accessit eo, quod infidias eis noctu fieri nuntiauit quidam, et occulte adhiberi custodiam. Et sane comprehensi fuissent, nisi expectatum esset, donec Parthi, qui ad Hierosolimam erant, Herodem cepissent: ne si hi prius essent interfecti, Herodes id sentiens effugeret. Atque haec sic se habebant, et eorum custodes cernebantur. Itaque Phasaelum monebant nonnulli, vt statim equo discederet, nec expectaret: et maxime Ophellius, qui id a Samarallo, eorum qui tum erant in Syria locupletissimo, audiuerat: eique ad fugam nauigia pollicebatur, quippe propinquo mari. Verum Phasaelus Hyrcanum deserendum non censebat, neque fratri periculum creandum: sed Barzapharnem adgressus, dicit eum non recte facere, qui haec in ipsos molitur. Nam si pecunia egeat, maiorem a se habiturum, quam quantam det Antigonus: et alioquin atrox facinus esse, legatos, qui ad eum accepta fide venerint, interficere infontes. At barbarus haec dicente, iurabat nihil verum esse eorum, quae suspicarentur, sed eum falsis suspicionibus perturbari: deinde ad Paerum profectus est.

CAPVT XXV.

Parthi Hyrcanum et Phasaelum comprehendunt: et Herodes aufugit.

Eo digresso, Parthorum quidam Hyrcanum constringunt, et Phasaelum, multum detestantem Parthorum periuriam. Spado autem ad Herodem missus, in mandatis habebat, eum extra muros eductum comprehendere. Erant autem missi a Phasaelo nuntii, ad declarandam Parthorum perfidiam: quos quum hostes comprehendissent, Herodes Paerum adit, et Parthorum potentissimos quosque, tamquam aliorum dominos. At illi totius rei conscii, malitiose dissimulare, et ei dicere, secum extra muros egrediendum, et litteras adferentibus obuiam eundum esse: nondum enim eos ab aduersariis comprehensos esse, et ad significandum Phasaeli successum venire. Verum his Herodes non credebat, quippe qui ab aliis fratris comprehensionem audiuisset. Accedebat eo, quod admonente Hyrcani filia (cuius filiae filiam ipse sibi desponderat) magis etiam suspectos Parthos habebat: et quamuis alii non auscultarent, ipse cordatae in primis feminae credebat. Igitur deliberantibus Parthis, et negotium in posterum diem differentibus, Herodes, vbi vespera venit, statuit ea ad fugam vti. Itaque adhibitis quos habebat militibus, et impositis in iumenta mulieribus, matre sua, et sorore, et Alexandri filia, quam vxorem ducturus erat, eiusque matre Hyrcani filia, et fratre suo natu minimo, vna cum famulatio, ceteraque turba in Idumaeam ire contendit, insciis hostibus. Accidit autem, vt euerso vehiculo, et matre paene exanimata, ipse sibi paene manus attulerit, tum propter dolorem, quem de matre capiebat, tum quod metuebat, ne hac iniecta mora, comprehenderetur ab hostibus. Itaque stricto ense seipsum ferire parabat, nisi eum qui aderant prohibuissent. Igitur partim vi partim pudore coactus, abstinuit: et matre recreata, ac pro temporis angustia curata, iter suum persequitur, et ad Masadam castellum magnis itineribus vadit. Interea multis praелиis successit a Parthis, qui eum persequerantur, vicit omnia. Neque non Iudaeos,

daeos,

daeos, qui eum sexto ab vrbe stadio adorti sunt, praecclare vicit atque vertit; et postea rex factus, construxit eo ipso in loco excellentissimum palatium, et id vrbe circumdedit, quam Herodiam appellauit. Vbi in Iudaea locum nomine Thresiam venit, occurrit ei frater eius Iosephus, et de toto negotio quid agendum esset, deliberationem proposuit, quum magna eos multitudo etiam praeter mercenarios sequeretur: et locus Masadas, in quem confugere decreuissent, angustior esset, quam vt possent tantam multitudinem capere. Itaque maiorem partem dimisit, quae fuit supra nouem milia, iussitque vt diuersi per Idumaeam salutis suae confulerent, et eis viaticum dedit. Deinde adsumtis expeditissimis quibusque, et maxime necessariis, in castellum peruenit: et collocatis ibi feminis et comitibus, qui erant circiter octingenti, quum esset in eo loco magna omnium rerum necessarium copia, ad Petram Arabiae ire contendit. Ceterum simul ac orta dies est, Parthi totam Hierosolimam et regiam diripuerunt: tantum ab Hyrcani pecunia abstinerunt, quae erat ad talenta trecenta. Herodis quidem multa euaserunt, praesertim quae prius in Idumaea eius prouidentia fuerant depertata. Parthi vero vrbis direptione non contenti, etiam agros vexarunt, et Marissam urbem potentem euerterunt. Sic Antigonus in Iudaea a rege Parthorum reductus, Hyrcanum et Phasaelum victos accepit. Erat autem in magna sollicitudine, quoniam effugerant eum feminae, quas hostibus dare habebat in animo. Metuens vero ne Hyrcanum, qui a Parthis custodiebatur, populus in regnum restitueret, aures ei abscidit, ne deinceps pontifex esse posset: quippe mutilo corpore, quum lex id munus integrorum esse velit. Phasaelus vero necem sibi parari intellexit, ne ad hostis libidinem moreretur, quum manus victas haberet, saxo caput adlisset, vt se vita priuaret. Ferunt, quum ingenti vulnere faucis esset, Antigonum sumsisse medicos, qui per speciem eius curandi, letalibus ad vulnus medicamentis vsi, eum occiderint. Tamen antequam profusus animam egisset, audiuit a quadam muliercula, fratrem suum Herodem ex hostibus euasisse: quae res effecit, vt mortem magno animo tulerit, quod mortis suae vindicem relinqueret. Herodes vero Malchum Arabiae regem, multis a se beneficiis antea adfectum, adibat, vt ab eo vicissim, quum maxime opus esset, pecuniam vel mutuam vel dono impetraret. Nesciens enim quo in statu res fratris esset, properabat, eum ab hostibus liberare trecentis talentis. Hanc ob causam ducebat et Phasaeli filium septennem, vt eum Arabibus pignori daret. Sed Malchus missis ei obuiam nuntiis, iussit eum discedere: interdictum enim sibi a Parthis, ne Herodem acciperet. Id autem praetexebat, ne mutuum redderet, impellentibus etiam eum ad id primatibus Arabum, vt Antipatri depositum, quod acceperant, interverterent. Illo respondit, non se venisse, vt eis vlla in re molestus esset, sed vt dumtaxat cum rege de rebus maxime necessariis colloqueretur. Deinde vbi discedere visum est, abiit Aegyptum versus: ac tum in fanum quoddam diuerterit, vbi comitum suorum multos reliquerat. Postero die peruenit ad Rinocura, et ibi fratris negotium cognouit. Malchus quidem poenitentia ductus, post Herodem currit, sed nihil profecit: quippe quum ille iam abesset longissime, properans ad Pelusium. Inde nauigauit in Alexandriam, vbi quum Cleopatra retinere eum vellet, non potuit: tantopere Romam properabat, quamuis hiems esset, et Italiae res magno in motu esse nuntiarentur. Igitur soluit inde Pamphyliam versus: et graui tempestate confictatus, aegre in Rhodum euasit, facta iactura: et ibi duobus amicis occurrit, Sappinae et Ptolemaeo. Atque urbem nactus adlictam

Cassiano

Cassiano bello, quamvis inops, tamen non grauatus est ei benefacere, et eam supra vires recreare. Deinde parata triremi, et ea cum amicis concessa, inde in Italiam Brundisium appulit: et illinc Romam profectus, Antonio primum omnem fortunam suam exponit, et sibi omnem in ipsa spem sitam esse demonstrat.

C A P V T XXVI.

Herodes Romam profectus, creatur a senatu rex Iudaeae.

Itaque Antonius eius miseratione commotus, tum Antipatri recordatione, cuius ipse fuerat vsus hospitio, tum propter pecuniam, quam ei datum se promittebat Herodes, si rex factus esset, quemadmodum antea, quum quartae partis rex factus fuerat, et multo etiam magis odio Antigoni, quem seditiosum et Romanis infensum existimabat, paratus erat, Herodem in suis postulatis adiuuare. Caesar quoque partim propter Antipatri militiam, qua in Aegypto cum ipsius Caesaris parte functus fuerat, propterque eiusdem hospitium, et omnium rerum beneuolentiam, partim vt Antonio, Herodis studiosissimo, gratificaretur, erat ad adiuuandum Herodem paratior. Igitur conuocato senatu, Messala, et post eum Atratinus, producto Herode, eius patris beneficia narrauerunt, et ipsius erga Romanos beneuolentiam commemorauerunt, accusantes simul, hostemque pronuntiantes Antigonum, non modo propter eius primum in eos delictum, sed etiam quod contentis Romanis, a Parthis accepisset imperium. His commoto senatu, procedit Antonius, et eos docet etiam ad Parthicum bellum expedire, vt rex fiat Herodes. Ita omnium suffragiis rex creatur Herodes, praeter spem suam. Neque enim regnum sibi concessuros Romanos arbitrabatur, qui id regii generis hominibus dare consuevit: sed id ambebat vxoris suae fratri Alexandro, Aristobuli et Hyrcani consanguineo. Ita totum Herodis negotium septem diebus expeditum est, et senatu finito, medium stipantes Herodem Antonius et Caesar exierunt, deducentibus consulis, vna cum aliis magistratibus, ad sacrificandum, et decretum in Capitolio proponendum. Ac primo regni Herodis die Antonius ei conuiuium dedit. Toto autem hoc tempore Antigonus eos, qui erant Masadae, oppugnabat, ceteris omnibus abundantes, sed aquae penuria laborantes, vt eam ob causam Herodis frater Iosephus cum ducentis suorū decreuerit ad Arabes fugere: audierat enim, Malchum commissorum in Herodem poenitere. Sed accidit vt noctu tantum plueret, vt cisternae replerentur aqua: qua ex re tantum animi sumserunt, vt omisso illo instituto, in Antonianos partim aperte, partim clam eruperint, et eorum complures interfecerint. Interea Ventidius Romanorum dux, missus ad Parthos Syria arcendos, post illos in Iudaeam venit, verbis ille quidem, vt Iosepho ferret auxilium: sed re ipsa callide id agebat, vt pecuniam auferret ab Antigono. Itaque castris proxime Hierosolymam positis, satis grandem pecuniam obtinuit ab Antigono, atque ipse discessit cum copiarum parte maiori. Ne tamen facinus deprehenderetur, Silonem cum parte nonnulla militum reliquit: quem etiam coluit Antigonus, ne quid sibi noceret, sperans iterum Parthos sibi subsidio futuros.

C A P V T XXVII.

Herodes Roma reuersus pugnat cum Antigono.

Herodes vero, qui iam ab Italia Ptolemaidem venerat, et copias non mediocres partim conductitiorum, partim popularium contraxerat, incedebat per Galilaeam aduersus Antigonum, adiutoribus Silone et Ventidio: quibus

quibus Delius ab Antonio missus persuaserat, ut Herodi reducendo operam darent. Ventidius excitatus propter Parthos in urbibus turbas componebat. Silo vero in Iudaea pecuniis ab Antigono corruptus erat. Herodi quidem progredienti quotidie vires augebantur, omnisque Galilaea, paucis exceptis, stabat ab eius partibus. Atque ad Masadam contendenti, impedimento fuit Ioppe: quae quum hostis esset, capienda prius erat, ne qua a tergo relinqueretur hostibus munitio, dum Hierosolymam adoritur. Hanc occasionem nactus Silo, profectus est, et Iudaeis eum persequentibus, subuenit cum exigua manu Herodes: versisque Iudaeis, Silonem male repugnantem seruauit. Deinde capta Ioppe, ad liberandos suos, qui Masadae erant, properat, incolis ei se partim propter paternam amicitiam adiungentibus, partim propter ipsius gloriam, nonnullis ut utriusque gratiam referrent: plerisque vero propter spes, quas in eo, rege deinceps certo futuro, habebant. Ita magna manu coacta quum procederet, occupabat Antigonus insidiis aditus et opportuna loca: sed nihil hac ratione hostibus, aut certe perparum nocebat. Herodes vero suis ex Masada receptis, nec non munitione Thresia, ducit ad Hierosolyma, comitantibus Silonis copiis, cum multis Hierosolymitanis, tanta potentia perterritis. Vbi ad urbem occidentalem partem castra fecit, qui illa parte dispositi erant custodes, eum missilibus propellebant: nonnulli etiam cateruatim excurrerant, et eum principis manus conferebant. Herodes vero primum proclamari iussit circa moenia, sese propter populi utilitatem urbisque salutem adesse: ne apertos quidem aduersarios ulturum, sed suis etiam inimicissimis veniam daturum. Ad haec Herodis praeconia dicebat Antigonus Siloni et Romanorum exercitui, praeter ipsorum iustitiam facturos, si Herodi regnum darent, homini priuato et Idumaeo, hoc est semiIudaeo: quum id Iudaeici generis hominibus praebere deberet, ut erat eorum consuetudo. Quod si nunc sibi succentent, et a se regnum auferre, quoniam id a Parthis acceperit, statuerunt, esse quidem multos sui generis, qui possent in regnum ex lege succedere, qui neque quidquam contra Romanos peccassent, et sacerdotes essent, et inique eo munere spoliarentur. Haec dum utrinque dicuntur, et ad conuicia proceditur, Antigonus suis de muro propugnare permittit: qui missilibus illos cupide protelantes, facile a turribus auerterunt. Tum Silo facile ostendit, se corruptum pecunia: submitte enim militum suorum non paucos, qui clamitarent commeatus esse penuriam, et pecuniam et alimoniam peterent, seque in idonea loca ad hibernandum deduci postularent, vastatis circum urbem agris, quoniam ab Antigonianis sublata fuissent omnia. Ita exercitum mouebat, et discedere conabatur. Verum Herodes instabat, subiectos Siloni duces et milites cohortando ne se dereliquerent, missum a Caesare et Antonio et senatu. Eorum enim commeatui prouisurum, eisque abundantiam eorum, quae postularent, facile praebiturum. Ac statim post eas preces in agros profectus, nullam iam Siloni discedendi occasionem reliquit. Tantam enim commeatus copiam apportauit, quantam nemo sperasset: suisque apud Samariam amicis significauit, ut frumentum, vinum, oleum, pecudes et alia omnia Hierichuntem deportarent, ut ne deinceps quidem milites cibariis deficerentur. Haec Antigonum haud latuerunt, quin protinus dimisit in eam partem, qui frumentatores prohiberent ac circumuenerent. Atque illi ingenti armatorum multitudine ad Hierichuntem coacta, confederunt in montibus, ut illos obseruarent. Haec dum fiunt, Herodes adiunctis decem cohortibus, quarum quinque Romanorum, alterae Iudaeorum erant, adiunctis promiscuis, mercenariis, et praeterea paucis equitibus, ad Hierichuntem profiscitur: urbemque vacuam nactus, quingentos homines

mines (qui vna cum suis vxoribus et liberis arcem occupauerant) captos dimisit. Romani vero impetu in vrbem facto, eam diripuerunt, domos nacli omni genere bonorum refertas. Igitur relicto Hierichunte praesidio, rex rediit, et Romanum exercitum in eas regiones, quae deditioem fecerant, videlicet Idumaeam, Galilaeam, et Samariam, in hiberna dimisit. Ita factum est, vt Romani rebus omnibus abundarent, et ab armis quiescerent. Herodes vero fratrem suum Iosephum cum peditibus mille, et equitibus quadringentis misit in Idumaeam. Ipse in Samariam profectus, et deposita ibi matre, aliisque suis consanguineis, in Galilaeam contendit, expugnaturus quaedam loca ab Antigono praesidiis occupata. Ac imbre coorto, profectus ad Sefforim, et Antigoni praesidio clam inde profecto, nacltus est summam commeatus copiam. Inde equitum turmam et peditum cohortes tres misit aduersum latrones quosdam in antris habitantes, vt eos latrocinii prohiberet. Erat is locus proxime vicum nomine Arbela. Ipse quadragesimo die eo venit cum omni exercitu: in quem adeo audacter exierunt latrones, vt eius aciei sinistra pars inclinauerit. Sed ipse cum sua parte copiarum sese offendens, iam dudum vincentes vertit, et fugientes reuocat, et hostes vsque ad Iordanem diuersis viis fugientes persequitur: atque ita totam Galilaeam recepit, exceptis iis, qui habitabant in antris. Deinde suos pecunia donatos in hiberna dimisit, et Pherorae fratrum suorum natu minimo, vt illis de commeatu prospiceret, Alexandriumque reficeret, mandauit: id quod ille celementer fecit. Sub idem tempus Antonius Athenis commorabatur: in Syria vero Ventidius Silonem aduersus Parthos arecessens, ei significauit, vt primum Herodem in eo bello adiuuaret, deinde ad Romanum bellum socios vocaret. Herodes, qui aduersum latrones illos properaret, Silonem libenter ad Ventidium dimisit: ipse ad latrones illos contendit. Erant ea antra in praeruptis montibus, nec nisi per angustis tramitibus adiri poterant, qui tramites erant in media rupe, quae et superne altissima imminebat, et infra in immensam altitudinem descendebat in vallem. In his antris habitabant latrones cum suis omnibus familiis, ibique commeatum habebant. Igitur rex areas in hunc usum compactas, et catenis ferreis adligatas, de montis vertice machinis demittit, plenas hominibus armatis, longos harpagones habentibus, quibus repugnantes attraherent ac praecipitent. Demissis arcis, qui intus erant, latrones eorumque liberos interficiunt, et in speluncas ignem iniiciunt: atque illorum nonnulli deditioem fecerunt. Erat in antris fenex cum septem liberis, et vxore, qui orantibus liberis, vt sibi deditioem facere permetteret, stetit in ostio, et vt natorum quisque exhibat, eum iugulabat: donec tandem omnibus, nec non vxore trucidata, corpora deiecit, et fessum insuper praecipitem dedit, quum quidem prius multa in Herodem conuicia iecisset, licet dexteram (prospiciebat enim omnia) et impunitatem promittentem. Hac ratione subactae sunt omnes specus. Deinde rex praeposito iis, qui illic erant, duce Ptolemaeo, in Samariam proficiscitur cum equitibus sexcentis, et peditum tribus millibus, vt praelio dimicaret cum Antigono. Verum qui prius Galilaeam turbauerant, si Ptolemaeum adgressi occiderunt: deinde in paludes et inaccessa loca confugerunt, regionem vniuersam vastantes ac diripientes. Igitur Herodes eo reuersus, rebelles partim necat, partim, qui in munita loca refugerant expugnat, et ipsos interfecit, et munitioes complanat: atque ita rebellione coercita, vrbes centum talentis multat. Interea quum Pacorus in praelio occubuisset, et Parthi male pugnassent, mittit subsidio Ventidius Herodi Machaeram, cum duabus legionibus et mille equitibus, iubente Antonio. Hunc Machaeram litteris sollicitauit Antigonus,

nus, vt sibi ferret auxilium : sese ei pecuniam daturum pollicitus. Sed Machaera cum veritus a quo missus erat, Herode insuper etiam largius dante, in proditionem non consensit : sed Antigoni se amicum simulant, eo ad eius speculandas res profectus est, tamerſi diſſuadente Herode. Verum Antigonus animaduertens eius conſilium, portas ei clauſit, eumque de muris ſicut hoſtem repulit : quo pudore adfectus Machaera, Emauntem ad Herodem ſe contulit, et offenſionem incommodumque ſuum ſic aegre tulit, vt in quoscumque in via incurrerat, et interficeret, ſiue hoſtes, ſiue amicos. Quare iratus rex, in Samariam ire contendit, in animo habens, haec ad Antonium deferre : nihil enim talibus ſociis egere, qui ipſum magis, quam hoſtes laederent : ſe etiam ad debellandum Antigonum ſatis eſſe. At Machaera peccatum ſuum perpendens, ei propere obuiam it, oratque vt maneat : aut ſi adeo ire cupit, at fratrem ſuum Iosephum apud ſe relinquat, dum Antigonum oppugnant. Ita Herodes Macherae reconciliatus, Iosephum ibi cum exercitu reliquit, monuitque, ne periclitaretur, neue cum Machaera contenderet. Ipſe quum Antonium audiret magnis copiis oppugnare validam quamdam vrbeſ apud Euphratem ſitam, nomine Samofata, eo celeriter profectus eſt, id tempus idoneum animaduertens ad virtutem ſuam oſtendam, et gratificandum Antonio. Igitur eius aduentu ſoluta eſt obſidio, quum quidem in itinere complures barbaros interfeciſſet, magnaſque praeda potitus eſſet ; qua de re eum Antonius longe pluris fecit, eique magnum honorem habuit, et rex Antiochus Samofata dedere coactus eſt. Ita finito bello, Antonius Soſio Syriam tribuit, mandauitque, vt Herodem adiuuaret : ipſe in Aegyptum profectus eſt. Soſius duas legiones Herodi auxiliares praemiſit in Iudaeam : ipſe cum maiore exercitu ſubſequitur. Erat autem iam mortuus in Iudaea Iosephus in hunc modum. Obliuione captus eorum, quae ei mandauerat frater, caſtra fecit apud montes. Acceptis enim a Machaera quinque cohortibus, properabat ad Hierichuntem, volens ſegetes demetere : et quia Romanorum exercitus tironum erat, quippe ex Syria magna ex parte collectus, laeſentibus hoſtibus, in eas anguſtias venit, vt et ipſe generoſe pugnans occubuerit, et exercitum omnem amiſerit, conciſis ſeptem cohortibus. Et Antigonus occiſorum potitus, Iosephi caput abſcidit, Pherora eius fratre id quinquaginta talentis redimere volente. Poſtea rebellantes Galilaei a ſuis optimatibus, eos qui ab Herode ſtabant, in lacum demerſos necarunt : neque non in Iudaea multi tumultus exſtiterunt : et Machaera Gittham caſtellum munire adgreſſus eſt. Inter ea veniunt ad Herodem nuntii ad Daphnen Antiochiae, qui ei fratris fortunam retulerunt, exſpectanti quidem, propter quaedam viſa ſomniorum, quae ei fratris mortem clare demonſtrabant. Igitur iter facere maturans, poſtquam ad montem Libanum venit, adſumit illinc octingentos homines in auxilium : et vna cum Romana legione quam habebat, Ptolemaidem venit : et inde noctu profectus cum exercitu, per Galilaeam progreditur, et hoſtibus occurrit, praelioque victos compellit in eundem locum, vnde pridie fuerant profecti. Poſtridie locum oppugnare adgreditur : ſed multo imbre coorto, agere quum nihil poſſet, exercitum in proximos pagos abducit. Quumque ad eum veniſſet ab Antonio altera legio, qui locum tenebant territi, noctu eum deſerunt. Et rex ad Hierichuntem feſtinat, eos de fratre viciſci habens in animo. Poſtridie ſex hoſtium millia de montium iugis deſcendentia, Romanos armis territabant : leuiſque armaturae milites progreſſi, in regis ſtipatores pila et lapides iaciebant, eique latus quidam pilo vulnerauit. Antigonus vero ducem mittit in Samariam, nomine Pappum, cum nonnulla manu, volens hoſtibus opinionem creare, ſeſe ex ſuperuacaneo bellum gerere.

Atque

Atque ille dux Machaerae se opposuit. Herodes vero captis quinque oppidulis, duo circiter hominum millia, quos ibi comprehenderat, interfecit; oppidisque incensis, aduersus Pappum rediit, qui castra fecerat ad vicum quemdam Iſanas appellatum. Ac frequentibus ad eum tum ab Hierichunte, tum a Iudaea confluentibus, ubi prope hostes ventum est, quum illi audacter eum inuasiſſent, eos praelio superat, et vt fratri parentaret, fugientes in vicum persequitur interficiens. Quumque domus armatis essent refertae, et multi in tecta refugerent iis potitur: et effractis domorum tabulatis, eas confertis militibus plenas conspicit. Hos iactis superne saxis acruatim interfecit: quae res maxime fregit animos hostium, sollicitorum de futuro. Cernebant enim procul multitudo maxima coeuntium circa vicum, qui plenos caesorum vicos conspicati refugiebant. Quod nisi foeda tempestas impediuiſſet, inuasiſſet Hierosolymam regis exercitus, victoria fretus: negotiumque peregiſſet. Iam enim fugam plane adornabat Antigonus, et ab vrbe discessionem. Postero die Herodes Pappi caput, qui occisus erat, amputat, et Pherorae mittit, fratrem ita vltus, quera Pappus ipse sua manu occiderat. Deinde finita tempestate, proficiscitur, et prope Hierosolymam castra facit, anno tertio ex quo Romae rex creatus erat. Inde castra mouet, et prope muros collocat, qua parte vrbs erat maxime expugnabilis, ante templum, eam oppugnare habens in animo, vt ante fecerat Pompeius: atque obsepto tribus aggeribus loco, turres exprimit, magna manu ad id opus vtens, et proximas arbores secans. Ac praefectis operi idoneis hominibus, sedente adhuc exercitu, ipse Samariam ad nuptias proficiscitur, filiam ducturus Alexandri Aristobuli filii, quae ei desponsata erat.

C A P V T XXVIII.

Antigonus a Sosio et Herode opprimitur.

Post nuptias venit per Phoenicem Sosius praemissis per mediterranea copiis: venit et dux, agens equitum peditumque multitudinem. Ipse quoque rex aduenit a Samaritide, non paruum exercitum, praeter veterem, agens: quippe qui esset circiter triginta millium. Hi omnes ad moenia Hierosolymae conuenerunt, et a muri parte septentrionali confederunt, quum quidem essent peditum legiones vndecim, et equitum millia sex, praeter alia auxilia a Syria, Duces erant duo, Sosius ab Antonio missus in auxilium, et Herodes pro se ipso, vt Antigono de principatu deiecto (quippe qui Romae hostis declaratus esset) ipse pro illo regnaret ex senatus consulto. Iam vero Iudaei magno animo et contentione (vtpote vniuersa gente congregata) Herodi repugnabant, intra moenia conclusi: multaque circa templum iactabant, et populo fausta ominabantur, tamquam Deo eos periculis liberaturo. Neque non extra urbem alimenta omnia tum hominum tum pecorum diripuerunt, et clandestinis latrocinis hosti difficultatem adferebant. At Herodes aduersum latrocinia, locis opportunis insidias disponebat: annonam autem mittendis armatorum legionibus procul comportabat, ita vt breui tempore rebus necessariis abundauerint. Iam vero quum multa manus continenter in opere versaretur, facile perfecti sunt tres aggeres, vtpote quum aestas esset, nec opus vlla aeris intemperie vel alia re impediretur. Itaque admotis machinis, muros quatunt, et omnia experiuntur. Nec tamen perterrebantur, qui erant intus, quin excogitabant et ipsi contra oppugnatores non pauca, et eorum opera excursionibus incendebant: et ad manus venientes, nihilo Romanis inferiores erant audacia: sed ingenio superabantur. Itemque aduersus machinas, dirutis primis aedificiis alia exstruebant, et sub terra cuniculos agentibus occurrentes pugnabant: ac desperatione magis quam virtute vtentes, bellum ad

Q 2

extre-

extremum persequerentur, quamuis magno exercitu circumfessi, et fame rerumque necessariarum penuria laborantes: erat enim quietis annus, qui septimus est. Tandem muros conscenderunt, electi homines viginti: de inde Sosii centurio. Estque murus primus quadraginta diebus expugnatus, secundus quindecim: et quaedam circa templum porticus combustae sunt, quas postea Herodes ab Antigono incensas calumniabatur, ut eum Iudaeorum invidia grauaret. Expugnato exteriori templo, et vrbe inferiore, Iudaei in templum interius et urbem superiorem confugerunt: veritque ne a Romanis quotidiana Deo sacra peragere prohiberentur, legatos miserunt, qui postulerent, ut eis victimas tantum introducere permitteretur. Herodes vero deditionem facturos arbitratus, concessit: deinde vbi nihil ab eis eorum, quae suspicabatur, fieri videt, sed eos fortiter pro Antigoni regno propugnare, urbem adgressus vi cepit, atque omnia protinus plena caedibus erant, Romanis ob oblidionis sex mensium moram iratis, Herodianis autem Iudaeis nullum aduersarium relinquere studentibus. Ita densi in angustioribus, et per domos constipati, et in templo, in quod refugerant, iugulabantur: nec paruulis, nec senibus, nec mulieribus parcebatur: ac quamuis superuenisset rex, et ut pareeretur oraret, nemo dexteram continebat, quin tamquam rabiosi in omnem aetatem facerent. Ipse Antigonus ab arce digressus, Sosio ad pedes accidit: atque ille ei intemperanter insultauit, et Antigonom appellauit, atque in vincula coniecit adseruandum. Accedebat autem peregrinorum militum vulgus ad sanum, sacrasque templi res adspiciendas: verum rex partim precibus, partim minis, nonnullos etiam armis repressit, urbemque diripi prohibebat, Sosium etiam atque etiam interrogans, vtrum Romani, vrbe pecuniis virisque exinanita, regem se solitudinis essent relicturni? se vel totius orbis imperium, tam multorum civium caede emendum esse non putare. Quumque ille pro obsidionis labore praedam se militibus merito concedere dixisset, respondit Herodes: se sua pecunia singulis stipendia soluturum: atque ita reliqua vrbe redempta, promissum praestitit. Nam et singulos milites magnifice, et duces pro rata parte, et Sosium plane regie muneratus est. Hoc vrbi malum accidit, Marco Agrippa, Canidio Gallo consulibus, mense tertio, festis ieiunii, eodem die quo a Pompeio viginti septem annis ante capta fuerat. Sosius vero Deum aurea corona muneratus, Hierosolymis profectus est, Antigonom vincum ducens Antonio. Sed veritus Herodes ne Antigonus generis hereditatisque iure regnum vel recuperaret ipse, vel suis filiis conciliaret, pecuniis persuasit Antonio, ut Antigonom necaret. Hic finis fuit potentatus domus Asamonaci, postquam centum viginti sex annos durauit: quae domus clara fuit et illustris, tum generis nobilitate et honore pontificis, tum rebus per eius maiores pro natione gestis. Verum hi propter mutuas dissensiones principatum amiserunt, isque ad Herodem translatus est, Antipatri filium, hominem plebeiae familiae, generis priuati, regibusque subiecti.

FLAVII IOSEPHI ANTIQVITATVM IVDAICARVM
LIBER DECIMVS QVINTVS.

CAPVT I.

*Antonius Antigonom securi ferit, et Herodes primos amicorum
Antigoni interficit.*

Postquam Herodes totius Iudaeae principatum adeptus est, quicumque ex urbana multitudine priuati homines adhuc ab ipsius partibus stabant, eos promouebat: qui vero ab aduersariis faciebant, eos quotidie vlcisci, et suppliciis adficere non intermittebat. Erant autem apud eum in praecipuo honore, Pollio Pharisaeus, vt Sameas eius discipulus: quoniam hi duo, obfesa Hierosolyma, ciuius consuluerant, vt Herodem acciperent. Tunc igitur Hierosolymis potitus Herodes, omnia regiae ornamenta congestit, et insuper locupletibus compilandis magnam argenti auriq; vim contraxit, et his omnibus Antonium eiusque familiares amicos donauit. Interfecit etiam quadraginta quinque primos Antigonianarum partium, constitutis ad murorum portas custodiis, ne quid cum mortuis efferretur. Neque non mortui excutiebantur, et quidquid erat inuentum argenti, aut auri, aut rerum pretiosarum ad regem referebatur: denique malorum modus erat nullus, partim propter dominantis auaritiam, qui indigeret: partim quod terram incultam manere coegebat annus septimus. Antonius vero quum captiuum cepisset Antigonom, decreuerat vsque ad triumphum seruare vincitum: sed quum audiret rebus nouis studere gentem, et prae Herodis odio beneuolentiam erga Antigonom retinere, statuit eum Antiochiae securi ferendum: alioquin quiescere Iudaei minime poterant. Postquam regnum Herodes occupauit, Hyrcanus pontifex qui apud Parthos captiuus erat, ad Herodem venit, captiuitate liberatus in hunc modum.

CAPVT II.

Quo pacto Hyrcanus a Parthis dimissus, ad Herodem redierit.

Vbi a Barzapharne et Pacoro ad Phraatem Parthorum regem perductus est, Phraates (qui eius generis nobilitatem audiisset) eum elementer tractauit: vinculisque solutum, Babylone degere voluit. Erat illic Iudaeorum multitudo, qui Hyrcanum vt pontificem et regem honorabant. Idemque faciebat vniuersa Iudaeorum gens, quae vsque ad Euphratem incolebat: id quod ei gratum erat. Sed Herodem regnum adeptum intelligens, spem novam concepit, tum quod iam ab initio erat amico in Herodem animo, tum quod eum beneficiorum, quae ab Hyrcano acceperat, memorem fore putabat. Itaque hac de re Iudaeis sermonem iniecit, qui ipsum frequentabant. At illi eum retinere, et vt maneret suadere, demonstrantes officia ei et honores ab se praestari, pontifice et rege non indignos: quodque maius esset, haec eum Hierosolymae propterea consequi non posse, quod haberet mutilatum ab Antigono corpus. Iam vero beneficia non pariter a regibus referri, quae priuati acceperint, mutante eos non parum fortuna. Haec quamuis ei demonstrarent, tamen discedere cupiebat. Praeterea scripsit Herodes ei, vt Phraatem oraret, et qui illuc essent Iudaeos, ne ei communem regni potestatem inuiderent. Nunc enim tempus esse et sibi referendae illi gratiae, qui ab eo nutritus et conseruatus fuisset: et illi accipiendae. Haec Hyrcano scribens, mittit etiam ad Phraatem legatum Saramalam, et complura dona, eum comiter orans, ne se homini bene de se merito gratiam referre prohiberet. Verum longe alius

erat eius animus: volebat enim Hyrcanum in potestate habere, aut etiam occidere, metuens ne is aliquando regnum recuperaret. Igitur venit Hyrcanus: et Herodes eum excepit honorificentissime, eique deinceps in conuentibus et in conuiujs primum locum tribuebat, vt eum deciperet, patrem appellans, et omnem insidiarum suspicionem amolens. Fecit et alia ad tuendum principatum, quae ei domesticam seditionem amolirent. Vt enim caueret ne quem ex illustribus pontificem crearet, euocat a Babylone Ananeelem, quemdam sacerdotem ignobilem, eique pontificatum dat. Hanc contumeliam protinus non tulit Alexandra Hyrcani filia, Alexandri Aristobuli regis filij coniux, quae ex Alexandro liberos habebat, videlicet formosissimum filium nomine Aristobulum, et nuptam Herodi Mariam, forma insignem. Haec Alexandra turbabatur, et pueri ignominiam aegre ferbat, si eo superstiti, adscitus quidam pontificatu donaretur. Itaque scribit Cleopatrae, vt puero ab Antonio peteret principatum. Atque Antonio segnius obtemperante, eius amicus Gellius, quum in Iudaeam propter quaedam negotia venisset, vt vidit Aristobulum, delectatus est venustate: et pueri proceritatem et pulchritudinem admiratus, neque minus Mariam regis coniugem, ac se pulchrorum matrem natorem Mariam existimare prae se ferebat. Quumque illa cum eo in colloquium venisset, persuadet vt depictas amborum imagines mittat Antonio: iis enim visis, nihil non ab illo impetraturam. Atque id illa fecit: et Gellius rem in immentum exaggerauit, dicens non ab hominibus, sed a quopiam Deo natos videri sibi pueros. Ille vero puellam quidem arcessere verendum est, quod ea Herodi nupta foret, et ipse apud Cleopatram hac de re criminationes vitaret: sed vt puerum mitteret scripsit, idque honeste fecit, addens, nisi graue videretur. His acceptis, Herodes haud iudicauit forma et aetate florentem Aristobulum (erat enim annorum sexdecim) et genere praestantem, mittere ad Antonium, hominem eo tempore Romanorum vel potentissimum, eundemque libidini deditum, et voluptates inuerecunde (quoniam possiet) conquirentem. Hanc ob causam rescripsit, si tantum ex iis finibus exisset adolescentulus, fore omnia belli turbarumque plena, Iudaeis mutationem resque nouas sub alio rege sperantibus. Haec causatus apud Antonium, statuit puerum et Alexandram non omnino expertes honoris relinquere: accedentibus etiam Mariae precibus, quae adfide contendebat, vt fratri suo pontificatum restitueret: quam quidem rem ipse e re sua esse iudicauit, vt puero in honore constituto, patria abesse non liceret. Igitur conuocato amicorum concilio, grauiter de Alexandriae facto conqueritur, seque quod Ananeelem pontificem creauerit, non alia de causa fecisse dicit, quam vt id munus Aristobulo adhuc puero seruaret, idque nunc ei tradere. Atque haec dicebat callidissime, vt mulieres et amicos, qui aderant, falleret. Hac re ita laetata est Alexandra, vt ei gratias egerit maximas, et se ad omnia obedientem fore promiserit veniamque petierit. Ita composita est dissensio, omni (vt videbatur) suspitione sublata.

CAPVT III.

Herodes Aristobulum Mariae uxoris suae fratrem interficiendum curat.

Igitur rex Herodes Ananeelem pontificatu protinus abdicauit, hominem generis pontificij, et iamdiu sibi amicum: idque eo consilio fecit, vt domesticas turbas sedaret. Neque tamen metuere desinebat, ne Alexandra res nouas moliretur: itaque iussit eam in regia degere, neque

que quidquam per potestatem facere, statuit etiam custodibus, qui eam sic obseruarent, vt nihil facere posset, quod non rescisceretur. Haec omnia eam exacerbabant, in causaque erant, vt Herodem exosa, ea Cleopatrae significaret, de rebus suis continenter conquerendo, et illam vt sibi pro viribus subueniret orando. Illa vero iussit, vt clanculum cum puero ad se perfugeret in Aegyptum: id quod ei sic facere visum est, et artem huiusmodi comminiscitur. Comparatis tamquam ad efferendos mortuos duabus arcibus, in vnam se, in alteram filium imponit, conscis que famulis imperat, vt se noctu efferant. Erat inde iter eis ad mare, parata navi in Aegyptum nauigatura. Sed eius famulus Aesopus, quum forte in Sabbionem eiusdem amicum incidisset, arbitratus conscium esse, rem eunntiat. Quo cognito Sabbion (qui prius Herodi iniustus esset, quod vnus eorum esse putaretur, qui Antipatro venenum porrexissent) sperauit se habiturum hoc indicio ad regis gratiam receptum: itaque ei Alexandriae consilium narrat. Herodes vero eam eo vsque progredi fuit, vt deprehenderit in ipso facinore: tamen veniam dedit, quamuis libenter in eam animaduersurus: sed non ausus est, metu Cleopatrae: quin ea animi magnitudine videri voluit, vt eis clementia ignouisse putaretur: sed omnino adolescentem e medio tollere propositum erat. Verum vt probabilius latere posset, non statim id, neque mox post illa quae dicta sunt, faciendum videbatur. Et instantibus Vmbraculorum festis, eos dies praeteriit, et voluptati vna cum populo sese dedit: quae tamen res in causa fuit, vt eum inuidia manifeste ad maturandum incitarit. Nam adolescens Aristobulus, annos septemdecim natus, ad aram ex lege, sacra facturus adscendit, pontificio vestitu, pulchritudine pulcherrimus, et magnitudine aetatem antecellens, neque non in forma plurimam generis sui nobilitatem ostendens. Et multitudo tum gestu, tum verbis laetitiam praese ferens, facile ostendit, quo eum fauore prosequeretur, et qua recordatione eius aui Aristobuli facta recoleret. His omnibus de causis decreuit Herodes, quod instituerat perficere. Igitur transactis festis, quum Hierichunte apud Alexandram conuiuatus esset, rationem inuenit colludendi post prandium cum adolescente: eumque ad perluendum in stagno contra ardore pellexit: atque ibi inter lauandum, Herodis amici illum ex composito, per speciem lusionis et ioci, tanta aqua consperferunt, vt plane extinxerint. Hoc vbi cognitum est, grauiter doluerunt omnes: sed in primis Alexandra, quae parum abfuit, quin ipsa sibi manus attulerit, sciens quo pacto res gesta foret. Tamen sese quam potuit optime continuit, et vt aliquando factum vlscisci posset, dissimulauit id se scire factum de industria. Herodes vero omni ratione dissimulauit insidias, non solum mortuo magnifice iusta persoluendo, verum etiam lacrimas emittendo, et se ex animo dolere ostendendo.

C A P V T III.

Cleopatra Iudaeae et Arabiae partem impetrat ab Antonio.

Neque tamen non perseripsit insidias ad Cleopatram Alexandria. Itaque Cleopatra (quae iam pridem Alexandriae precibus satisfacere cuperet, eiusque vicem doleret) eam rem, suam facit, et Antonium ad pueri necem vlscendam impellere non desinit: neque enim aequum esse, vt Herodes Antonii opera regnum ad se nihil pertinens adeptus, eiusmodi scelera committeret in veros reges. His adductus Antonius, vbi Laodiceam venit, ad Herodena mittit, vt ad causam super Aristobulo dicendam veniat.

Q 4

Hero.

Herodes vero crimen et Cleopatrae similitatem veritus, quae Antonium in se incitare non intermitteret, statuit obtemperare (nec enim aliud facere licebat) mandataque Iosepho auunculo suo principatus et rerum procuratione, ei arcane praecepit, vt si quid ipse ab Antonio passus esset, protinus Mariam necaret: tanto enim mulieris amore deuinctum esse, vt contumeliam timeret, si se mortuo illam aliquis propter pulchritudinem adamaret: in quo quidem Antonium innuebat. His praeceptis, Herodes ad Antonium proficiscitur: Iosephus vero, qui regni negotia administraret, ideoque continenter cum Maria colloqueretur, perpetuo memorabat Herodis erga ipsam amorem. Quumque illae, praesertim Alexandra, id femineo more deriderent, ipse monstrandi regis animi cupidus, quid sibi datum in mandatis esset, detegit, vt Herodem sine ea viuere non posse ostenderet: quam quidem Herodis crudelitatem mulieres grauissime tulerunt. Interea Herodis inimici famam per urbem sparserunt, Herodem ab Antonio cruciatum interiisse: qua de re tota regia perturbata est, praesertim feminae. Itaque persuasit Alexandra Iosepho, vt ex regia egressus, sese vna cum ipsis feminis sub legionis Romanae signa reciperet, quae tum ad urbem regni tuendi gratia, Iulio duce castra habebat. Primum enim, si quis in aula tumultus oriretur, tutius acturos in Romanorum beneuolentia. Praeterea sperabat omnia se consecuturam, si Mariam vidisset Antonius, per eumque principatum recuperaturos: et nulla re carituros, quae in nobilitate regia educatis digna foret. Haec instituentibus, veniunt ab Herode de toto negotio litterae, rumori plane contrariae. Vt enim venit ad Antonium, eum statim donis (quae Hierosolymis apportauerat) sibi conciliauit: et inter colloquia, eius odium discussit adeo, vt Cleopatrae verba parum valerent. Negabat enim Antonius, decere a rege rationem reposci eorum, quae gessisset in imperio: alioquin non fore regem, ac postquam eius potestatis honos ad eum delatus esset, permittendum esset, vt eo vteretur: neque non ipsi Cleopatrae expedire, principatus non vsque adeo curare. Hisce de rebus scripsit Herodes, necnon de aliis honoribus, qui ei ab Antonio fuissent habiti, inuitis Cleopatrae calumniis, quae se reginam fieri Iudaeae ardebat: verum Antonius ei pro Iudaea Coelefyriam dederat. His litteris adlatis, superfederunt eo consilio, quo se ad Romanos recipere decreuerant: neque tamen id rescitum non est. Nam postquam rex deducto Antonio in Parthos proficiscente, in Iudaeam rediit, eius soror Salome, et mater, ei protinus Alexandrae institutum declarant: et insuper maritum suum Iosephum criminatur Salome, habere cum Maria consuetudinem. Id autem hac de causa dicebat, quod ei iam pridem inuenta erat, propterea, quod inter earum contentiones, Maria, mulier fastidiosa, illis ignobilitatem exprobrabat. Herodes vero, qui in Mariam semper ardore flagraret amatorio, statim turbatus est, impatiens obtreccationis. Verum ne quid temere committeret, animum cohibuit, et Mariam seorsum interrogauit de crimine Iosephino. Sed ea iurante, et omnia quae infontibus inesse solent, ad sui purgationem adlegante, Herodi paullatim persuadebatur, et ira sedabatur, amore vincente: eoque vt sese purgaret, quod criminationi credidisse videretur, eiusque modestiae magnas gratias ageret, et singularem suum erga eam amorem fateretur. Postremo in lacrimas et mutuos complexus magno adfectu euaserunt. Atque hic dum rex ei persuadere numquam potest, eamque ad adfectum suum trahit: E-nimvero (inquit Maria) non est amantis, in mandatis dare, vt si quid ipsi sinistrum acciderit ab Antonio, ego vna peream, nihil commerita. Hoc elapso verbo percussus rex, eam statim de manibus dimittere, et vociferans capillos

pillos sibi vellere: manifestum se dicens argumentum habere, Iosephi cum ea consuetudinis: numquam enim enuntiaturum fuisse, quae seorsum audiisset, nisi magno inter eos intercedente commercio. Sic adfectus, parum absuit, quin uxorem occideret: sed amore victus, animum suum aegre et cum dolore vicit: et tamen Iosephum ne in conspectum quidem suum admissum, curauit occidendum: et Alexandram, tamquam omnium causam, in custodiam dedit. Per id tempus etiam in Syria turbatum est, quod Cleopatra, mulier sumptuosa et luxuriosa, ab Antonio (quem amore fascinatam et irretitam tenebat) modo hanc, modo illam regionem postulare non intermittebat: atque inter alias, inter obeundum Syriam, eam in potestatem suam redigere cogitabat. Itaque Antonium orauit, vt Iudaeam et Arabiam a regibus, qui eas tenerent, auferret, et sibi daret. Antonius huius mulieris amore sic insaniebat, vt ei denegare sciret nihil: tamen illis tantam tam manifestam iniuriam inferre verebatur, ne in maximis offenderet. Igitur vt modum teneret, abstulit ab illis eorum regionis partem, quam Cleopatrae tribuit, eique etiam vrbes dedit, quae sunt intra Eleutherum flumen vsque in Aegyptum, exceptis Tyro et Sidone, quod eas antiquitus liberatae esse sciret, licet illa vt sibi darentur multum flagitante.

C A P V T V.

Cleopatrae in Iudaeam aduentus.

Cleopatra his impetratis, et Antonio (qui in Armeniam expeditionem faciebat) vsque ad Euphratem deducto, reuersa est, et Apamiam Damascusque venit, atque in Iudaeam processit. Et Herodes eam conuenit, et ab ea Arabiae partem ei datam redemit, nec non prouentum agri Hierichuntii, qui balsamum fert, rem eius loci pretiosissimam, et nusquam alibi prouenientem: itemque palmas multas, easque pulchras. Ibi dum illa moratur, et cum Herode magnam consuetudinem habet, tentauit cum eo rem habere. Herodes vero (qui iam pridem non beneuolo esset in eam animo, intelligens in omnes molestam esse) tunc etiam magis odit, et ea de re cum amicis collocutus est, vtrum eam quum posset occidere deberet. Sed illis dissuadentibus, et periculum ab Antonio proponentibus, ea re superfedidit, et Cleopatram muneratus, ad Aegyptum deduxit. Quod ad vestigia attinebat, Cleopatrae ob datam ei ab Antonio regionem pendenda, ea rite soluebat Herodes: parum tutum existimans, Cleopatrae causam odii dare. At Arabs, quum Herodes eam pecuniam ab ipso exigendam recepisset, quippe qui pro eo spondidisset, aliquamdiu ducenta illa talenta ei soluit: sed postea prauus tardusque ad pensiones factus est: quod si quam partem aegre soluebat, ne id quidem sine fraudatione faciebat.

C A P V T VI.

Herodes Aretae bellum infert, et vincitur.

Hanc ob causam Herodes sic erat adfectus, vt ei bellum inferre vellet, atque ad eam rem vsus est tempore Romani belli. Quum enim expectaretur Aetia pugna, in qua Caesar cum Antonio de summa rerum dimicaturus erat, Herodes (qui regionem prope cultam iamdiu haberet, et magnos redditus atque opes quaesiuisset) delectum habuit, apparatu accuratissimo, vt Antonio ferret auxilium. Verum Antonius eius se subsidio egerere regauit, eique mandauit, vt Arabem (cuius perfidiam tum ab ipso He-

rode, tum a Cleopatra, audiisset) adoriretur. Iudicabat enim Cleopatra, e re sua esse, vt alter alterum laederent. Ergo reuersus Herodes, exercitum retinet, et Arabiam protinus inuadit: ac cum equestribus pedestribusque copiis ad Diospolim peruenit, Arabes illic obuiam habiturus: atque ibi commissum est magnum praelium, in quo Iudaei vicerunt. Postea conuenit ingens Arabum exercitus apud Canam (loca sunt Coelesyriae) qua re iam cognita, Herodes duxit in eos maximam suarum virium partem: atque vbi ad Canam appropinquauit, statuerat castra facere, et ea fossa munire, vt secundis temporibus praelia faceret. Sed haec eo insitiente, conclamat Iudaeorum multitudo, vt se in Arabas nulla interposita mora ducat. Eos autem animabat, quod se pulchre ordinatos credebant: et omnes, qui superiorem pugnam, ne ad manus quidem hostes venire passi, vicerant, ferociiores erant. Ita regem in suam sententiam pertraxerunt, vt primus in armis magno animo incederet, et omnes eum ordine sequerentur: qua re Arabes continuo perterriti sunt. Postquam enim paullisper resisterunt, vbi Iudaeos iniustos, animique plenos viderunt, plerique in fugam versi sunt, ac concissi essent, nisi Athenio Herodi et Iudaei iniuriam fecisset. Is quum Cleopatrae nomine dux esset illius tractus, et ab Herode dissideret, quid futurum esset non imparatus attendebat. Quod si quid egregium Arabes gessissent, statuerat quietum se tenere: sin inferiores essent, id quod accidit, Iudaeos inuadere, vna cum iis, qui ex illis finibus conuenerant: id quod fecit. Lassos enim, et se vincere putantes, adgressus de improviso, magnam eorum caedem edidit in locis petrosis, et ad equitandum parum idoneis, in quibus qui lacebant, essent aduictiores. Quum ita male cum Iudaeis ageretur, conuersi Arabes in eos iam verfos, impetum faciunt: atque ita Iudaei vndique caeduntur, paucique elapsi in castra refugiunt. Herodes vero de pugna desperans, citato equo subsidium arcessit: neque tamen mature, quamuis adhibita diligentia, subuenire potuit, quin capta sunt castra Iudaeorum. Deinceps Herodes latrociniiis vtebatur, et Arabiam incursionibus vtebatur, in montibus castra faciens, atque in vniuersum ne aperte ad manus veniret, cauebat: neque tamen non hostibus adfiduitate et labore incommodabat, et suorum casum omni ratione corrigere studebat.

CAPVT VII.

De terrae motu, qui in Iudaea accidit.

Interea per tempus Aetiae pugnae, quae Caesari cum Antonio fuit, anno regni Herodis septimo, concussa Iudaeae tellus, quantum numquam antea videbatur, multa pecora corruptit, oppressaque sunt hominum circiter decem millia ruina domorum: sed exercitus, quod erat sub dio, mansit illaesus. Hoc accepto nuntio Arabes (quum quidem odio Iudaeorum, res in maius augeretur) maiores spiritus sumserunt, adeo vt existimarent euersa terra hostium, deletisque hominibus, nihil iam superesse, quod ipsis obstaret. Quinetiam Iudaeorum legatos (qui propter illud detrimentum, eo de pace venerant) comprehensos interfecerunt, et in eorum exercitum omnii studio ire contenderunt. Et Iudaei inferiores se sentientes, nec vllum auxilium exspectantes, animos desponderunt, et ne exspectatis quidem hostibus, omnia deserere volebant. At rex cum ducibus colloquendo, et eorum animos reficere tentando, eos retinuit: ac commotis et audacioribus factis quibusdam de praestantioribus ad vniuersam multitudinem iam verba facere ausus est, et ad eos eiusmodi orationem habuit, vt animum sumserint, et ad pugnam parati fuerint.

CAPVT

CAPVT VIII.

Iudaei Arabes vincunt.

Et Herodes sacrificiis rite factis, eos celeriter adsumit, et aduersus Arabes trans Iordanem ducit, et prope hostes castra metatur. Erat inter eos castellum, quod occupare cupiebat: id sibi vsui fore putans, tum ad hostem celeriter praelio laessendum, tum ad castrorum munitionem, si pugna abstinendum foret. Idem cum cogitarent Arabes, oritur de eo loco certamen: ac primo velitatio erat, deinde plures vtrumque subsidio mittuntur et cadunt, donec victi Arabes cesserunt. Ea res protinus Iudaeis non paruum ad spem momentum praebuit, et hostes ita perterrituit, vt nihil tam timerent quam praelium. Itaque Herodes, vt eos ad pugnam eliceret, eorum vallum fortiter diuellere, et castra oppugnare coepit. Itaque coacti sunt illi nullo ordine, nulloque animo aut spe victoriae prodire. Tamen manus conseruerunt, tum quia numero superabant, tum quia eos animum sumere cogebat necessitas. Itaque commissum est acre praelium, in quo multis vtrinque cadentibus, tandem in fugam versi sunt Arabes: tantaque eorum caedes facta est, postquam cedere coeperunt, vt non solum ab hostibus interirent, verum etiam ipsi se ipsos laederent, dum inter sese coarctati, suis ipsi telis vulnerantur, tum propter multitudinem, tum quia confusi ruebant. Igitur caesa sunt quinque millia: reliqua turba intra vallum confugit: sed omni spe salutis destituebantur, quippe quum commeatus, et maxime aquae penuria laborarent: et Iudaei eos persecuti, quum vna cum eis irrumperere nequiuissent, vallum circumfident: et aditus exitusque custodientes illos fuga prohibent. Quamobrem eo redacti Arabes, legatos ad Herodem primum de compositione mittunt: deinde cogente siti, dedicationem in quas-cumque leges facere volunt, modo in praefens eis misericordia tribuatur. Sed Herodes, nec legatos, nec pretium, nec aliud quidquam aequi admittere: tanta erat vlciscendi cupiditas. Itaque cogebantur, maxime siti, seipsos abducendos confringendosque dedere: captaeque sunt quinque diebus quatuor eorum millia. Sexto die reliquis omnibus visum est eruptionem facere, et in quemuis euentum periclitari potius quam turpiter perire paullatim. Itaque extra vallum prodierunt: sed praelium sustinere non potuerunt, cecideruntque primo conflictu circiter septem millia. Quare admissa omni fiducia, Herodi se in posterum tradunt, eumque gentis dominum accipiunt.

CAPVT IX.

Herodes ad Caesarem ire necesse habens, Hyrcanum interficit.

Sed haud multo post, cum Caesar Antonium in Aetia pugna vicisset, Herodes in periculo fuit, ne omnia perderet, quoniam Antonium iuuisset. Atque vt res suas in tuto collocaret, Caesarem aditurus, Hyrcanum de medio tollere decreuit: quod tum habet in animo, illi ei nonnullam eius rei occasionem praebuerunt. Nam Alexandra, mulier ambitiosa, Hyrcanum patrem suum sollicitauit, vt ad Malchum Arabiae rectorem scriberet, vt eos acciperet, et in Arabiam tuto perduceret. Si enim Herodi accideret, vt Caesaris inimico accidere consentaneum esset, ipsos vnos principatum recepturos, qua propter genus, qua propter plebis beneuolentiam. His sermonibus quum non auscultaret Hyrcanus, quippe qui quietus in otio vitam agere vellet, ea noctes et dies vrgendo, et ei Herodis insidias proponendo,

per-

perpulis tandem, ut litteras daret cuidam amico nomine Dositheo, in quibus statuebatur, ut Malchus ei mitteret equites, a quibus usque ad lacum Asphaltitem deduceretur, qui distat a Hierosolymitano tractu trecentis stadiis. Dositheo autem propterea fidebat, quod Dositheus tum ipsum, tum Alexandram colebat, neque non causam odio Herodem prosequendi habebat, qui sanguineus esset Iosephi ab Herode occisi, et eorum frater quos Antonius antea Tyri interfecerat. Et tamen Dositheus, ut a rege gratiam iniret, litteras ei tradidit. Rex laudata eius benevolentia, ei hoc insuper officium iniunxit, ut clausas signatasque litteras ad Malchum perferret: Malchique vicissim litteras referret, ut eius quoque animum cognosceret. Id quod libenter fecit Dositheus: et Malchus referpsit, se Hyrcanum, eiusque comites omnes, atque adeo quicumque ab eo essent Iudaeos, non grauate accepturum, et homines misurum, qui eos tuto perducerent, neque vlla in parte illius postulatis defuturum. His litteris acceptis Herodes Hyrcanum arcescit, et de factis inter eum et Malchum passionibus interrogat. Quum ille negasset, ostendit litteras in concilio, et Hyrcanum interficit. Haec nos ita scribimus, ut in Herodis commentariis habebantur. Alii scripserunt, interfectum ab Herode per iniuriam in hunc modum. Quaesivit in conuiuio (nullam suspicionem dans) ab Hyrcano, equid litterarum a Malcho accepisset? quum Hyrcanus litteras, in quibus ab illo salutaretur, accepisset se confiteretur, quaesivit rursus Herodes, equod donum accepisset: respondit Hyrcanus, nullum, nisi quatuor iumenta. Haec Herodes corruptelam et proditorem interpretatus, eum ad supplicium duci imperavit. Hyrcano sublato, Alexandram suspectam habebat, ne per occasionem populum ad rebellionem pelliceret, et in regni rebus seditionem fuscitaret. Itaque totum negotium Pherorae fratri suo mandat, et Cyprum matrem, et fororem, et liberos omnes Mosadae collocat: mandatque Pherorae, ut si quem finistrum nuntium de se acceperit, negotia tueatur. Quod ad uxorem Mariam atinebat, quoniam fieri non poterat, ut ea cum ipsius regis sorore et matre, a quibus dissidebat, maneret, eam in Alexandrio cum Alexandra eius matre collocavit, earumque curam quaestori Iosepho et Soemo Ituraeo mandavit, cum praecepto, ut si quid finistri de ipso intellexissent, ambas necarent: regnumque suis filiis vna cum fratre Pherora pro viribus referuarent.

CAPV T X.

Herodes etiam a Caesare regnum obtinet.

His imperatis, Rhodum magnis itineribus contendit ad Caesarem: vbi in urbem peruenit, diadema deponit, ceteri apparatus nihil mutat: atque vbi ad Caesaris colloquium ventum est, magnum animum, nihil suppliciter orando, praestitit, et ita verba fecit (se se et Antonio fidelem amicum fuisse, et Caesari esse posse confitens) ut Caesaris, humani et magnifici viri, animum sibi conciliauerit, ita ut Caesar ei diadema rursus imposuerit, eumque monuerit, ut sibi non minus amicus esset, quam ante fuisset Antonio: et ei maximos honores habuerit, dicens scripsisse Capidium, ab Herode se cupidissime adiutum fuisse contra principes. Itaque Herodes se in tanta gratia esse videns, sibi ex insperato regnum esse magis confirmatum, tam donatione Caesaris, quam Romanorum senatus consulto, quod ad maiorem certitudinem curavit obtinendum, Caesarem in Aegyptum proficiscentem deduxit, eumque et eius amicos supra

vires

vires muneratus est, sese quam potuit magnificentissime gerens. Postulavit etiam Alexandro veniam, qui Antonio fuerat amicus: sed non impetrauit, impediēte Caesarem iureiurando. Inde in Iudaeam maiore cum honore et confidentia rediit, quam vniquam antea. Itaque continuo Caesarem vt acciperet, operam dedit, qui a Syria inuasurus erat in Aegyptum: atque vbi ille aduenit, cum et eius aulam ita eleganter et regie accepit, vt nihil supra. Deinde illos per eam regionem transeuntes quae caret aqua, ita muniuit, vt nec aqua nec vino caruerint: Caesarique octingenta talenta donauit, et his rationibus magnam sibi benevolentiam peperit. Deinde rursus primis ab Aegypto redeuntibus, omnia summa officia praestitit.

C A P V T X I.

Herodes uxorem suam Mariam calumniis inductus, interficit.

Sed in regnum suum reuersus, offendit domum suam turbatam: uxoremque Mariam, et Mariae matrem Alexandram, male compositae, suspicatae enim quod erat, persequerunt apud Soemum (qui eorum custodiam habebat) vt ad extremum omne regis mandatum exposuerit: quam rem Maria tulit grauissime, quemadmodum postea ostendit. Nam vbi reuersus Herodes, Mariae primae itineris sui felicitatem nuntiavit: solamque inter omnes prae amore, suo more, salutavit: ipsa eum ita maeste accepit, gemendo dum salutatur, et tristitiam magis quam laetitiam praese ferendo, dum ille itineris sui successum narrat, vt Herodes eius in se odium perspicue cognouerit, id quod iniquissime tulit: et amoris impatiens, nutabat inter amorem et odium, vt modo eam punire cuperet, modo victus amore sese cohiberet, metuens ne si eam capite plecteret, eum sero poeniteret. Et Herodis soror atque mater, cognito eius in Mariam animo, nactae hanc occasionem, dabant quantum poterant operam, vt eum calumniis ad odium obtreccationemque perducerent: quas calumnias audiebat ille quidem libenter, sed in uxorem statuere audebat nihil: tamen in dies erat alieniore in eam animo: gliscebaturque vtriusque malum, dum et illa adfectum suum non dissimulat, et hic amorem adhaec conuertit in odium: adeo vt iam tum fuerit in eam grauius aliquid statuturus. Sed interea nuntiatur Caesar victoria potitus, mortuis Antonio et Cleopatra, Aegyptum obtinuisse: itaque Herodes, vt Caesari celeriter obuiam proficisceret ur, domum suam in eo statu reliquit. Ac discedenti commendauit Maria Soemum, qui sui sedulo curam gessisset, eique praefecturam a rege exorauit. Herodes vero vbi in Aegyptum peruenit, cum Caesare confidentius iam, vt amicus, collocutus est, et ab eo maxima beneficia accepit. Nam Caesar ei quadringentos Gallos, Cleopatrae stipendios, dono dedit, terramque restituit, qua propter Cleopatram multatus fuerat: necnon eius regno Gadara, Hippum et Samariam addidit, et in ora Gazam, Ioppen, et turrim Stratonis. Quas ille res insuper consecutus, magnificentior euasit, et Caesarem ad Antiochiam comitatus est. Deinde reuersus domum, quantum crescere externarum rerum successu videbatur, tanto plus malorum in domesticis habebat, praesertim in re vxoria, in qua antea tam fortunatus esse videbatur. Erat enim Mariae in coniugio sic amans, vt nemo alius: sed ipsa alioquin pudica, et erga eum fidelis, habebat ingenium muliebri paulo odiosius, quippe quae eum amore deuinctum tractaret asperius: et nullam habens regiae dignitatis rationem, saepe in eum petulantius

se gereret, id quod ille patienter et dissimulanter ferebat. Deridebat etiam ipsa palam regis matrem et sororem, et de eis ob ipsarum generis obscuritatem maledicebat: quae res inter feminas similitatem et odium inexpiabile, ac tunc etiam plures calumnias gignebat: adeoque nota est ea suspicio, ut vnum annum durauerit post Herodis a Caesare reditum. Postremo alitum diu malum, erupit per occasionem, quam iam dicam. Quodam die rex meridie cubuit quietis gratia: et Mariam pro suo perpetuo in eam amore euocauit. Illa vero ingressa quidem est, sed cum eo non cubuit, quamuis cupiente: quin eum contempsit, et contumelia adfecit, ei patris fratrisque sui necem exprobrans. Hac dum ille contumelia offensus, ad temerarium aliquid committendum procliuus est, Salome regis soror maiorem turbam sentiens, eo submitisit regis pocillatorem a se iam pridem subornatum: iussitque ut diceret, a Maria oratum se, ut ipsam in conficiendo regi amatorio adiuuaret. Quod si rex turbatus quaesuisset quid esset, diceret amatorium esse penes Mariam, sed se ab ea oratum, ut id regi porrigeret. Sin hac amatorii mentione rex non moueretur, sineret: id quidem nullum pocillatori adferre periculum. Hunc illa sic instructum misit intro. Ille compositus ad fidem, et cum studio ingressus, dicit, Mariam sibi dona dedisse, ut regi praeberet amatorium. Ad hoc commoto rege, dicit id amatorium esse pharmacum, quod ab ea daretur, cuius quatenam vis esset, nescire se: hac de causa se id regi indicasse, ratum id et sibi et regi tutius futurum. His verbis auditis Herodes, qui iam ante male adfectus esset, etiam magis exacerbatus est: et de spadone, qui erat Mariae fidelissimus, quaestionem habuit super pharmaco: sciens absque illo nihil tantum tantulumque potuisse fieri. Homo in angustias redactus, nihil eorum, propter quae cruciabatur, dicere poterat: tantum mulieris in se odium dixit a verbis profectum, quae ei Soemus dixisset. Haec eo adhuc dicente, rex magno clamore sublato, dicit Soemum antea tam fidelem, nunquam fuisse mandata enuntiatum, nisi maius ei cum Maria commercium intercessisset. Itaque Soemum e vestigio comprehendendum, necandumque curat. De Maria Iudicium habuit, conuocatis suis familiarissimis: eamque magno studio de amatorii accusauit. Erat autem in verbis intemperans, et iracundior quam esse in iudicio decreuit: itaque ad extremum iudices sic animatum videntes, eam capite damnarunt. Tamen lata sententia, ipse et iudicum nonnulli non ita temere necandam censuerunt, sed in aliquo regni munito loco collocandam. Sed Salome vna cum altera modum inuenit eius de medio tollendae, idque magis regi peruisit, consulendo, ut populi motus caueret, qui possent existere, si ea viua conseruaretur. Ita ducitur ad supplicium Maria. Alexandra vero quo loco res esset animaduertens, ac ne se quidem ab Herode tutam esse videns, plane alia facta est, deposita superiore audacia. Ut enim se eorum, de quibus Maria accusaretur, insciam esse ostenderet, exiit foras, et filiae in omnium praesentia conuiciando vociferatur, improbam, et aduersus maritum ingratham fuisse, et merito ei accidere, quae non se talem erga illum, de omnibus ipsis bene meritum, praebuisset, qualem debuisset. Haec dum inhoneste simulat, et illi etiam crines vellere audet, non solum ab aliis, verum etiam ab ea ipsa quae ad supplicium vadebat, manifeste culpabatur. Primum enim nihil dixit, neque turbata est, neque ad matris indignationem respexit, sed excelso animo sese matris turpitudinem aegre ferre monstrauit. Ita sine terrore et coloris mutatione ad mortem profecta est. Sed ea mortua, regi desiderium eo magis exarsit, adeo ut eam subinde reclamaret, subinde turpiter ploraret, omnesque quas poterat voluptates consecraret, ut eius

desi-

desiderium leniret, cuiusmodi sunt conuiuia et conuentus: sed iis omnibus nihil proficiebat. Quare regni administrationem deposuit, et adeo adfectu victus est, vt etiam famulis suis imperaret, vt Mariam appellarent, quasi ea adhuc viueret. Eo sic adfecto, oritur pestis, quae tum plebeiorum, tum regis amicorum maximam partem sustulit, et quidem maxime venerabiles: id quod omnibus suspicionem fecit, diuina ira id accidere, propter illatam Mariae iniuriam. Haec res etiam deterius regem adfecit, ita vt postremo filius peragraret, et ibi per speciem venationis sese adliciens, in morbum difficillimum incideret. Ardor erat, et dolor occipitis tantus, vt deliraret, nec vlla medicina ei prodesset, quin potius officeret: adeo vt postremo de eius vita desperaretur. Et omnes medici, partim quia morbus remediiis minime cedebat, partim quia rex nullam aliam victus rationem tenere poterat, quam ad quam morbus cogebat, omnia ei praebebat, quae postularer, eius valetudinem fortunae committentes. Illo ad hunc modum Samariae aegrotante, Alexandra, quae Hierosolymis degebat, his intellectis, conata est duas vrbs mitiones occupare, videlicet ipsius vrbs, et templi: quae sunt eiusmodi, vt qui iis potiuntur, vniuersam gentem in potestate habeant. Nam sine iis fieri sacrificia non possunt: et Iudaei eo sunt ingenio, vt mori malint, quam ea ommittere. Igitur Alexandra cum earum mitionum praefidiis colloquitur, demonstrat eas sibi et Herodis filiis debere tradi, ne si ille mortuus esset, alius quispiam rerum administrationem occupare aucteretur. Sin conualuisset, neminem tutius ea seruaturum, quam eius domesticos. Haec verba illi tulerunt non mediocriter: quin regi fidem suam, vt ante praestiterunt, partim ob Alexandrae odium, partim, quod indignum putabant de rege desperare, quamdiu superstes esset. Erant enim de eius veteribus amicis: quinetiam eorum vnus, nomine Achiabus, regis erat confortinus. Itaque eum continuo de Alexandrae instituto certiores fecerunt: et ipse citra cunctationem eam iussit interfici: et postquam ex morbo aegre, nec sine magno cruciatu, reualuit, adeo ferus euasit, vt qui primus in eius manus venerat, de eo quauis de causa supplicium fumeret. Quin etiam amicos suos summos interfecit, Costobarum, et Lyfimachum, et Gadium cognomine Antipatrum, et Dositheum, ob causam quam iam dicam. Erat Costobarus natu Idumaeus, eius regionis facile primus, de genere sacerdotum Cozae, quem Deum existimant Idumaei. Hunc Costobarum, postquam Hyrcanus eos in Iudaeorum leges coegit, Herodes regnum adeptus, constituit Idumaeae, Gazaque praefectum, eique sororem suam Salomen nuptum dedit: interfecto Iosepho, qui eam ante duxerat, vt docuimus. Costobarus insperata dignitate laetus, superbiit, paulatimque modum excessit, neque sibi honestum existimans imperantis Herodis iussa facere, nec Idumaeis in Iudaeorum potestate esse, et vti moribus eorum. Itaque Cleopatrae significauit, Idumaeam semper maioribus ipsius Cleopatrae paruisse, adeoque aequum esse, vt ea ab Antonio regionem illam postularer: se quidem paratum esse, suam beneuolentiam transferre ad Cleopatram. Id ille nequaquam eo faciebat, vt principatum transferret ad Cleopatram: sed quod arbitrabatur, accisis Herodis viribus facile se posse gentis Idumaeae dominatum adipisci, et ad maiora peruenire. Veniebat enim in magnam spem, tum quod magno loco natus erat, tum quod pecuniis abundabat, quas adsidua quaeuiverat auaritia: neque quidquam medioere moliebatur. Et Cleopatra regionem illam ab Antonio impense flagitauit, nec tamen impetrauit: qua de re certior factus Herodes, Costobarum interfecturus fuit: sed sororis et matris precibus exoratus, ei veniam dedit, sic tamen, vt eum deinceps suspetum

ctum

etum haberet propter illum conatum. Aliquanto deinde post, nato inter Salomen et Costobarum dissidio, ea illi continuo misit libellum diuortii, contra quam ferunt Iudaeorum leges. Nam viro quidem id facere licet: sed feminae, quamuis repudiatae, ne nubere quidem licet, nisi permisso prioris mariti. Tamen Salome fecit, Herodique fratri demonstrauit, se propter suam in eum beneuolentiam marito reuulsisse nuntium: quoniam comperisset eum, et Antipatrum, et Lyfimachum, et Dositheum, nouis rebus studere. Atque ad eius rei persuasionem proposuit Babae filios, quos Costobarus duodecimum iam annum seruaret: id quod verum erat: qua re vehementer obstupit rex, eiusmodi rem audiens, quam numquam suspicatus esset: et eo magis commotus est, quod res erat incredibilis. Etenim his Babae filiis fuerat aliquando infensus, quoniam sibi repugnassent: verum tum tantum iam temporis praeterierat, vt eorum iam non recordaretur. Eius in eos odii causa fuit haec. Quo tempore regno fruebatur Antigonus, Herodes Hierosolymam obsidebat: et propter eorum, qui obsidebantur calamitates, erant multi, qui Herodem aduocarent, et spe iam in eum propenderent. Sed Babae filii (qui dignitate et gratia multum apud vulgus valerent) Antigono fidem suam praestare perseuerabant, Herodemque semper culpabant, et ceteros eo cohortabantur, vt regibus operam suam praestarent in tenendo principatu, quem a patribus accepissent. Vrbe deinde capta, et Herode rerum potito, Costobarus praecludendis exitibus, vrbique custodiendae praepositus, ne fontes et regis aduersarii euaderent, quum sciret Babae filios apud vniuersum populum esse in pretio, cogitaretque si eis vitam custodiret, id sibi multum profuturum, si qua interuenisset rerum mutatio, eos subtraxit, et certis in locis abscondit. Ac tum Herode id, quod erat suspicante, iurauit se nescire, eique suspicionem ademit. Postea illis a rege scriptis, nihil confessus est, sed occultos habuit. Quum igitur eos soror regis ipsi indicasset, misit rex eo vbi esse dicebantur, et ipsos, et alios cum ipsis accusatos, interfecit: ita nemo iam de Hyrcani genere superfuit: habuitque Herodes regnum plane in sua potestate, postquam nemo iam alicuius auctoritatis erat, qui quae contra legem fierent, impedire posset. Hac de causa deflexit etiam magis a patriis moribus, nouasque consuetudines inuexit. Primum enim pugilum ludos quinquennales instituit Caesari, et theatrum Hierosolymis aedificauit: deinde in campo maximum amphitheatrum, et cum quinquennalem conuentum magnificentissime, et sumtuosissime celebravit, adeo, vt ex cunctis finibus magnis impensis summos et celeberrimos omnis generis ludiones, et ceteros eiusmodi voluptatis artifices arcessiuerit. Ipsum erat theatrum sumtuosissime factum, depictis per circuitum Caesaris gestis et victoriis, opere ex probro auro et argento: quae omnia tam displicebant Iudaeis, quam placebant extraneis. Videbant enim perspicue, crudele esse, homines capite damnatos ad leones et tygres, ceterasque feras (vt fiebat) proiici hominum delectationis gratia: itemque leges cum peregrinis moribus permutari. Sed nihil eos magis offendeat, quam tropaea, propter imagines, quae circum arma depictae cernebantur. Neque vero nesciebat Herodes, eos turbari, et vi cogere intempestiuum existimabat: eam ob rem dabat operam, vt nonnullos verbis mitigaret, et ea religione solueret. Verum nihil proficiebat: quin adeo indignabantur, vt omnes vno consensu vociferarentur, si omnia patienda loquent, at hominum quidem imagines in vrbe non passuros (de tropaeis loquebantur) neque id mores antiquos ferre. Hoc perspecto, Herodes eorum praecipuos vocat, et in theatrum ductis, tropaea monstrat, quaeritque quidnam haec

eis videantur? Exclamant, esse hominum imagines. Tunc ille detractis ornamentis, nudum lignum eis ostendit: et illi in risum versi sunt, quippe qui iam antea imaginum apparatus pro ridiculo ducerent. Postquam populi indignationem hoc pacto sedauit, plerique sic erant, vt mutati pacatius esse viderentur: tamen nonnulli in mutatorum morum offensione perseverabant: malueruntque periculum subire, quam eiusmodi vim pati. Itaque coniurarunt ciues decem in quoduis periculum, et pugiones sub vestibus sumserunt: fuitque quidam caecus, qui eorum, qui audiuerat, indignitate commotus, cum eis coniurauit, non ille quidem quasi eos multum adiuturus, sed cum eis aduersa pati paratus, si eis male res caderet, id quod eis multum animi addidit. Ita decreta re, vadunt vno animo in theatrum, sperantes ne Herodem quidem ipsum euasurum, quem inopinantem inuaderent: aut certe si ab eo aberrarent, multos ex eius comitibus interfecuros, regique occasionem praebituros cogitandi de iniuria, quam genti inferret: etiamsi ipsis moriendum foret. Sed exstitit quidam de regis emissariis, qui deprehensum totum negotium regi nuntiatum iuit, in theatrum intraturo. Hanc ob causam recepit se rex in regiam, eosque suis nominibus euocauit. Ita comprehensa a satellitibus cum suis pugionibus, rem omnem audacter et libere confessi sunt: seque recte fecisse dixerunt, atque ita excruciatam mortem oppetierunt. Non multo post indicem illum corripuerunt quidam, nec solum interfecerunt, verum etiam membratum disceptum, canibus obiecerunt: atque id multi ciuium viderunt, neque tamen quisquam indicavit, donec Herode acerbillime quaestionem habente, coactae cruciatibus, mulieres quaedam confessae sunt, quae viderant. Itaque in auctores facti, et in eorum totas domos animaduersum est. Neque propterea desinebat populus in legum tuitione constanter, et intrepide perseverare: quare Herodes se non extra periculum esse videns, nisi se tutius muniret, statuit, eorum vndique circumsepere, ne huiusmodi motus in apertam rebellionem erumperent. Quum igitur urbem haberet firmatam palatio, in quo debebat ipse, et templum Antonia, quam munitionem construxerat, cogitauit, Samaritanam tertium contra populum murum esse posse: eamque nominauit Augustam, distantem Hierosolyma itinere vnus dici, vt tum ad regionem, tum ad urbem, vsui communiter esse posset. Ad totam autem nationem inaedificauit munitionem, quae quondam Stratonis turris appellabatur: eique Caesariae nomen fecit. Item in magno campo Galilaeae, locum aedificauit nomine Gabala, et in Peraea Esthmonitum: idque faciebat, vt gentem in dies magis magisque cogeret, et homines semper in prouentu habebat, qui motus, et seditiones resciscere, et impedire possent. Atque vbi ad murandam Samaritanam ventum est, deduxit eo frequentem coloniam, tum eorum, quorum opera in bellis vsus fuerat, tum vicinorum, partim studio erigendi in ea templum, partim quod ea antea parum celebris fuerat: sed maxime, vt se ea muniret. Itaque finitimum territorium, quod erat illius regionis optimum, diuisit incolis, vt in ipso statim aduentu bene agerent, et urbem valido muro cinxit, vsus decliuitate loci ad firmitatem: comprehenso spatio, non quantum fuerat prius, sed tanto, vt nihil vel celeberrimis vrbibus cederet. Fecit enim viginti stadiorum ambitum, et in media sacrum trium stadiorum locum reliquit, omnibus rebus ornatisimum, et ibi templum extruxit magnitudine et pulchritudine in primis memorabile, omnesque vrbis partes optime composuit, tum vt tutius degeret, tum vt laudem sibi compararet.

CAPVT XII.

De fame, quae fuit in Iudaea.

Eodem anno, qui regni Herodis tertius decimus fuit, exstitit in ea regione continua siccitas, deinde fames, deinde pestis, adeo vt tota gens magna fuerit in angustia. Quin ipse rex non minus egestate laborabat quam alii: quippe quum non esset vnde ei tributum solueretur, et ipse pecuniam suam in ea, quae diximus aedificia consumisset, quae res eius subditorum conflauit odium. Quare vt necessitati subueniret, cudit ex vniuersa supellectile sua nummos, quos in Aegyptum ad coemendum frumentum misit, et Petronii amici sui (qui tum Aegypto Caesaris nomine praefecturus erat) fideli opera vsus, tantum frumenti in eos fines inuexit, vt eorum etiam, quibus antea inuisus erat, amorem sibi conciliauerit: et rem ita temperauit, vt vniuerso populo, non solum de com meatu, sed etiam de vestitu prospexerit. Hoc facto, finitimis quoque vrbibus subuenit, Syriae ciuitatibus femina suppeditando, adeo vt omnibus de victu prouisum fuerit. Deinde appetente messe, diuisit per regionem, ad quinquaginta hominum millia, quos aluerat: et hac ratione regno suo optime opitulatus, succurrit porro multum vicinis omnibus, prout cuique opus erat, ita vt in vniuersae nationis beneuolentiam sese insinuauerit, in magnoque fuerit honore et gloria. Sub eadem tempora misit et Caesari subsidio quingentos lectos homines, de suis satellitibus, quos Gallus Aelius ad mare rubrum duxit, eique magno vsui fuerunt. Quumque iterum res secundas haberet, regiam in superiore vrbe construxit, et in ea domos ingentes sumtuosasque fecit: quarum vnam Caesaris, alteram Agrippae nominauit. Duxit etiam ex amore vxorem, vt iam dicam. Erat Simon quidam Hierosolymitanus, Alexandrini cuiusdam nomine Boethi filius, sacerdos, vir illustris, qui filiam habebat eius (vt existimabatur) temporis formosissimam. De ea vbi Herodes audiuit, commotus est, visamque deperit: et quia vi rapere non audebat, satius duxit in matrimonium ducere. Et quoniam Simon, quamuis non contemnendus, tamen inferiore loco erat, quam vt regis focer fieret, cum euexit: et Iosuae Fabii filio pontificatum abrogauit, eoque Simonem donauit, atque ita eius filiam duxit. Peraetis nuptiis, castellum pulcherrimum atque munitissimum construxit in eo loco, vbi ab Antigono exactus, Iudaeos vicerat, quod castellum abest Hierosolymis sexaginta stadia. Hisce rationibus rem suam stabiliebat, in aduersarios suos vindex acerbus, in ciuitates comis, et humanus, et qui principes magnis muneribus aliisque rationibus coleret. Vt enim Caesaris, et potentum Romanorum amicitiam retineret, multa in Iudaeorum leges committebat, vrbes, et fana construendo, non haec quidem in Iudaea (nam simulaera Iudaei nunquam tulissent) sed in aliis regionibus: et vt sese Iudaeis purgaret, dicebat se iustum facere: et a Caesare atque Romanis gratiam inibat, offendens se eorum honoris gratia etiam in patrias leges peccare.

CAPVT XIII.

Caesareae Constructio.

Quumque animaduertisset in litore Phoenicii maris, inter Ioppem, et Dora, locum vrbi aptissimum, olim Stratonis turrim appellatum, aedificauit ibi vrbem pulcherrimam, quam in Caesaris honorem Caesareae

regiam

ream appellauit, et in ea Caesaris templum exstruxit. Est ibi inter ceteras turres vna speciosissima, Drusus appellata, ad honorem Drusi priuigni Caesaris, qui iuuenis obiit: estque ea vrbs perfecta duodecim annis, cum pulcherrimo portu, quem ibi fecit. His perfectis, et Augusta aedificata, statuit Romam filios suos mittere, Alexandrum et Aristobulum, vt se Caesari offerrent. Eo postquam peruenerunt, ad Pollionem Caesari amicissimum diuerterunt, eisque permissum est etiam, apud Caesarem diuersari. Nam et ipse eos accepit humanissime, et Herodi potestatem fecit regnum vtri filiorum vellet confirmandi: eique insuper amplius regionum dedit, videlicet Trachonem, Batanaeam et Auranitidem: et dedit ob eam causam, quam iam dicturus sum. Erat Zenodorus quidam, qui Lyfaniae domum conduxerat: et quia non satis magnos reditus habebat, eos latrocinii per Trachonem exercendis supplebat. Nam ea loca incolebant desperatae vitae homines, qui Damascenum agrum populabantur: neque Zenodorus eos impediebat, quin et ipse praedae particeps erat. Hac re vexati vicini, aduersus Varronem (qui tum praefectus erat) vociferabantur, et vt Caesari de Zenodori iniuriis scriberent, flagitabant. Caesar his de rebus certior factus, rescripsit, vt ex eo tractu latrones exigerentur, isque Herodi traderetur, vt daret operam, ne Trachonitae deinceps finitimis nocerent. Nec enim eos prohibere facile erat, quum vnum latrocinandi opus haberent, nec aliam viderent: quippe quibus nec oppida nec possessiones essent, sed tantum receptacula et specus subterraneae, vbi cum suis pecoribus viuerent. Habent aquae et cibarium copiam, possuntque ex occulto diu resistere. Aditus sunt angusti, qua non plures quam singuli transire possint: sed superiora incredibili sunt amplitudine atque magnitudine, et domorum superiorum solum non supereminet, sed terrae aequale est. Id totum rupes est dura et aditu difficilis, nisi ductor adsit, quippe flexuosis semitis. Hi homines, si quando finitimis incommodare non poterant, alii alios spoliabant, nec ab villo seclerum genere sibi temperabant. Is tractus postquam est Herodi datus, eo certorum hominum ductu profectus est, et latrocinia sustulit, finitimisque pacem et otium praestitit. Et Zenodorus iratus primum, quoniam priuatus esset praefectura: deinde, et quidem potissimum, quoniam Herodi datam inuideret, profectus est Romam, vt eum accusaret: sed reuersus est infecta re. Et Agrippa trans Ionium mare missus est, vt eas prouincias Caesaris nomine procuraret: eumque Mitylenae hibernantem Herodes (qui ei amicissimus esset) adiit, deinde Iudaeam repetiit. Et Herodem quidem Gadarenū quidam apud Agrippam accusatum iuerunt: sed ille eos nullo dignatus responso, regi victos remisit. Item Arabes (qui iam diu Herodis principatu dolerent) ei erant infensi, ac tunc eius rebus dissidium creare conabantur ob huiusmodi causam. Zenodorus de suis rebus iam desperans, eis suae praefecturae partem, videlicet Auranitidem, vendiderat quinquaginta talentis. Et quoniam ea pars in eo, quod donauerat Herodi Caesar, continebatur, intercedebant Arabes, et crebras incurfiones faciebant, et vim tentabant: nonnumquam etiam iure experiebantur. Conciliabant etiam sibi pauperes milites, et Herodi infesti erant, semper sperantes, et nouis rebus stuentes: quibus maxime gaudent, qui male agunt. Haec iam pridem intelligens Herodes, tamen non hostiliter agebat: sed eos prudenter leniebat, neque turbis occasionem dare volebat. Deinde anno eius regni decimosextimo, venit Caesar in Syriam, ac tum maxima Gadarenorum pars de Herode exoptulare coeperunt, imperiosum esse acerbumque, et tyrannum dicentes. Eos aut ita audaces faciebat Zenodorus, instigando.

et de Herode conquerendo: iurandoque se nunquam deserturum eos, quin Herodis regno ademisset, et Caesaris ditioni adiecisset. Haec causa erat, cur quirirentur Gadareni: eo freti, quod quos ei victos tradiderat Agrippa, poenas non dedissent, sed ab Herode incolumes dimissi fuissent. Igitur quum ab illis de vi et rapinis, et templorum euersionibus accusaretur Herodes, parabat inturbatus causam suam defendere: sed Caesar ei dexteram praebuit, neque quidquam de sua erga eum voluntate ob multitudinis turbationem immutauit. Igitur primo die de hisce rebus actum est: sed postremo die non est perrectum in cognitione. Nam Gadareni propensionem tum ipsius Caesaris, tum adfessorum videntes, et se regi traditum iri (vt erat verisimile) arbitantes, cruciatum metu partim se noctu praefocarunt, partim praecipitarunt: alii de fluuio exstinxerunt. Visa est ea res indicare leuitatis culpaque poenitentiam: itaque Caesar sine vlla dubitatione Herodem absoluit. Accidit praeterea, vt Zenodorus rupto intestino, tantum sanguinis amiserit, vt vitam finierit Antiochiae in Syria: quamobrem Caesar eius regionem Herodi dedit, quae erat non parua, inter Trachonem, et Galilaeam posita, videlicet Vlatham et Paniadem, agrumque finitimum, eumque cum Syriae administratoribus coniunxit, et eis ne quid sine Herodis sententia facerent, imperauit: atque vt rem in pauca conferam, eo peruenit Herodes, vt neminem nec Caesar secundum Agrippam, nec Agrippa secundum Caesarem pluris faceret. Itaque quum tanta in gratia esset, petiit a Caesare fratri suo Pherorae vnam de quatuor regionis partibus, eidemque Pherorae centum talentorum redditum de suo regno dedit, vt si forte moreretur Herodes, esset in tuto Pherorae res, nec ea potirentur Herodis filii. Postquam autem Caesarem ad mare comitatus rediit, ornatissimum ei templum exstruxit, ex candido saxo, in Zenodori terra, prope eum locum, quod Panum appellatur. Specus est amoenissima in monte, cuius in radice in tam altam voragine terra defedit, vt fundum cerni nequeat, quae vorago stagnantis aquae plena est: supra mons ingens imminet, et infra specum oriuntur fontes Iordanis fluminis. In eo loco (qui quidem celebratissimus est) Herodes templum exstruxit, quod Caesari sacrauit. Tunc etiam sui regni hominibus tertiam vectigalium partem remisit, per simulationem eos subleuandi, propter annonae caritatem praeteritam: sed id magis faciebat, vt eorum in se odium exstingeret. Dolebant enim, eos ritus inuehi, propterea quod eorum religio et mores exolescebant, quae de re fremebant vniuersi. Cui rei occurrebat ille diligenter, eis occasiones adimendo, et perperuos labores iniungendo, vt iam ciuibus coire, simulae ambulare, aut viuere non liceret, obseruantibus omnia custodibus. Quod si quis deprehensus erat, in eum acerbe animaduertebatur, multique tum palam, tum secreto, in Hyreaniam castellum interficiendi ducebantur: erantque certi tum in vrbe, tum in viis homines, qui obseruarent si qui conuenirent. Quin ipsum quoque aiunt, ne hanc quidem neglexisse partem: ac saepe vestitu priuati hominis sese noctu turbis immiscesse, vt quid de principatu sentirent, rescisceret. Quod si qui obstinate in mores consentire recusarent, eos omnibus modis de medio tollebat: reliquos ad fidem iureiurando perducendos censebat. Itaque sacramento adstrinxit, fore ipsi fideles subditos, quam in rem plerique, tum vt eum colerent, tum etiam quod metuerent, consenserunt. Qui vero sese cogi non sustinebant, in eos omni modo sauebat. Volebat etiam Pharisaicum Pollutionem et Sameam, et complures eorum, qui illos frequen-

quentabant, ad iurandum cogere: sed illi in eam rem non consenserunt: neque tamen vt ceteri poenas luerunt, illo eorum rationem habente propter Pollutionem. Ab hac eadem necessitate excepti fuerunt etiam quos Essaeos appellamus, quibus tantum tribuebat Herodes, vt eos pro diuinis haberet: cuius rei causa haec fuit. Erat Essaeorum quidam nomine Menahemus, vir bonus, et qui futura diuino instinctu praeuideret. Hic conspiciatus aliquando Herodem, puerum adhuc, in ludum litterarium commentem, dixit regem fore Iudaeorum. Et Herodes illum aut sui notitiam non habere, aut iocari arbitratus, demonstrat se priuatum esse. At ille leniter subridens, et ei nates manu feriens: Atqui et regnabis, inquit, et imperium feliciter, praesente Deo, auspicaberis: et memento ictuum Manahemi, vt hoc tibi sit indicium mutationum fortunae. Erit enim optima tua mens, si iustitiam et pietatem amaueris, et erga ciues clementiam: verum ego totius rei gnarus, scio te non talem futurum. Eris enim fortunatus tu quidem, si quisquam alius, et laudem tibi paries aeternam: sed pietatis et iustitiae obliuionem capies, cuius rei haud immemor sane Deus erit, dum sub aui tui finem de te poenas sumet. His verbis mentem protinus minime adhibuit Herodes, quod eius rei spem nullam haberet: sed postquam paullatim ad regnum, et quidem fortunatum, euectus est, in ipso imperii vigore Manahemum arcessit, et ex eo quamdiu regnaturus esset, quaerit. Manahemus vero totum non dixit, sed eo tacente quaerit Herodes dumtaxat, an decem annorum futurum esset regnum. Ad quod ille respondit, etiam viginti, atque etiam triginta, neque spatio modum fixit. Et Herodes eo contentus, ei dexteram dedit, eumque dimisit, ac deinceps Essaeos omnes habuit in honore.

C A P V T XIV.

Herodes Hierosolymitanum templum diruit, et aliud exstruit.

Igitur anno regni sui duodeuigesimo, post ea facta, quae superius dicta sunt, statuit Dei templum aedificare, idque maius et altius facere, cogitans fore id omnium quae unquam fecisset, operum praeclarissimum ac laudatissimum. Et quum populum ad rem tam arduam paratum non esse intelligeret, conuocauit eos, et de eo negotio orationem habuit, in qua et alia dixit, et haec in primis. Fuit quidem templum hoc summo Deo a maioribus nostris aedificatum, postquam Babylone redierunt: sed ei desunt ad altitudinem cubiti sexaginta: tanto enim altius erat primum illud a Salomone constructum. Neque vero per maiores nostros stetit, quo minus hoc magnitudine prius aedaequaret: verum Cyrus et Darius Hystaspis filius hunc aedificii modum praescripserunt: quae causa fuit, vt maiores nostri (qui illis, eorumque filiis, et post eos Macedonibus subiecti fuerunt) facultatem non habuerint id ad parem cum priore magnitudinem perducendi. At nunc, postquam Dei beneficio regnum adeptus, et longa pace, et pecunijs ac redditibus abundo: quodque maius est, cum Romanis, omnium (vt ita loquar) dominis in gratia sum, dabo operam, vt id quod necessitate, et superiorum temporum seruitute omisum est, resarciam, et Deo (per quem regnum consecutus sum) perfectum cultum reddam. Haec verba habuit Herodes: quae quia illis noua accidebant, multi iis attoniti sunt, metuentes ne si tantum opus dissoluisset, non satis magnas opes haberet ad perficiendum. Verum rex eos confirmauit, dicens, non se prius templum diruturum, quam omnia, quae ad id ab-

foluendum pertinerent, praeparasset: id quod fecit. Nam mille carris ad vehendos lapides comparauit, et decem peritissimorum opificum millia delegit, et mercatus mille sacerdotibus, vestes sacerdotales, eos partim lapides, partim ligna fabricare docuit: atque ita opus adgressus est, omnibus diligenter praeparatis. Igitur sublatis veteribus fundamentis, et iactis aliis, templum super eis crexit in longitudinem cubitorum centum, in altitudinem centum viginti, quae viginti attributa sunt fundamento: estque templum albis firmisque saxis exstructum, longis circiter vicenos quinos cubitos, altis octonos, latis duodenos. Erat autem totum templum (quemadmodum et regia porticus) vtraque parte depressius, et medium editius, ita vt longissime prospici posset. In ostiis portas cum superliminaribus templo fecit aequales, pulcherrimis tapetibus ornatas: et circum vniuersum templum porticus fecit ingentes, habita ratione proportionis templi, sumtibus maiores suos superans, pendentibus circum templum spoliis peregrinarum gentium, quae omnia Herodes ibi posuit, et quae ipse de Arabibus reportarat insuper adiecit. A septentrione arx erat quadrata, egregie munita atque firma, quam Asamonaeo prognati reges et sacerdotes exstruxerant, et turrim appellarant, vt ibi pontificis ornatus reponeretur: quem ipse pontifex dumtaxat, quum erit facienda res diuina, induebat. Hunc ornatum rex Herodes eo in loco custodiuit: post eius obitum fuit in potestate Romanorum, vsque ad tempora Tiberii Caesaris. Huius temporibus, quum Vitellius Syriae praetor Hierosolymam venisset, et a populo honorificentissime exceptus fuisset, vt eis gratiam referret, scripsit eorum rogatu ad Tiberium Caesarem, vt Iudaeis sacra vestimenta in potestatem permitterentur: id quod ille concessit, eaque habuerunt vsque ad decessum regis Agrippae. Post eum Cassius Longinus, qui tum Syriam procurabat, et Cuspius Fadus Iudaeae praefes, Iudaeis imperarunt, vt ea vestimenta ponerent in Antonia: debere enim Romanos ea penes se habere, sicut antea. Quamobrem Iudaei ea de re legatos ad Claudium Caesarem miserunt, pro quibus legatis iuuenis rex Agrippa, qui tum Romae erat, perfecit apud imperatorem, vt Vitellio imperaret, vt Iudaeis ea vestimenta in potestatem traderet. Antea erant sub sigillo pontificis et quaestorum: et pridie festorum ibant quaestores ad praefectos Romani praesidii, et agnito suo sigillo, vestimenta auferebant. Deinde rursus festis transactis, ea in eundem locum referebant, et ostensa praefecto praesidii consignabant ac concludebant. Sed haec postea facta sunt. Iam vt ad propositum reuertamur, hanc turrim Herodes rex tunc magis muniuit, ad templi defensionem, et Antonii causa nominauit Antoniam. A septi parte septentrionali erant portae quatuor, quarum vna ferebat in regiam, interiacente valle: duae in suburbium: quarta in alteram vrbis partem: eratque multis gradibus in vallem descensus, deinde rursus ab altera parte adscensus. Nam vrbs posita e regione templi, speciem praebebat theatri, cincta valle profunda secundum latus meridianaum. Quarta pars frontis templi a meridie, habebat et ipsa portas in medio simulque regiam porticum, quae triplex erat, et longitudine ab orientali valle ad occidentalem vsque pertinebat, opus toto orbe pulcherrimum, eratque id primum templi septum. In medio erat iuxta illud alterum, in quod paucibus gradibus ascendis dabatur, circumdante lapidea maceria, in qua scriptum exstabat, ne quis alienigena intraret, sub poena capitis. Habebat autem interius conscriptum a parte meridionali et septentrionali, portas tres continuas, aequaliter inter se distantes: et ab oriente magnam portam, per quam mundis

mundis et feminis intrare fas esset. Interius erat sanctuarium, quo feminae non intrabant: et porro interius erat tertium, quo non nisi sacerdotibus licebat introire. Haec erat aedes: et ante aedem ara vinctinaria. Horum trium in nullum ingressus est rex Herodes, quoniam sacerdos non esset: sed porticus et interius consseptum per sacerdotes curauit exstruendum, et id opus octo annis aedificauit. Postquam aedes a sacerdotibus vno anno et sex mensibus exaedificata est, vniuersus populus laetitiae plenus gratias agebat: primum Deo, quod tam cito factum fuisset: deinde regis diligentiae, festum diem agentes, et templi instaurationem faustis omnibus prosequentes. Rex Deo trecentos boues immolauit: reliqui item pro sua quisque facultate, qui numerus fuit infinitus. Incidit enim is dies, in quo templum fuit absolutum, in eundem diem, in quo rex fuerat creatus Herodes: quem quidem celebrare solitus erat, vt his duabus de causis festum fuerit illustrius. Fertur, quo tempore templum construebatur, non nisi noctu pluuisse, ne opus impediretur. Sic nos a maioribus accepimus.

FLAVII IOSEPHI ANTIQVITATVM IYDAICARVM LIBER DECIMVS SEXTVS.

CAPVT I.

Alexander et Aristobulus Roma redeunt ad patriam: et Salome ex Pheroras eos calumniatur.

Inter cetera legem tulit rex, vt fures in exteris nationes venderentur: quae res, quoniam contra legem esset, ei conciliauit odium populi. Furem enim lex quadruplo multat, aut si soluendo non est, vendi iubet: sed non alienigenis, neque vt perpetuo seruiat, sed vt post annos sex manumittatur. Per id tempus profectus est in Italiam, tum vt Caesarem, tum vt filios suos, qui Romae versabantur, videret. Eum Caesar comiter excepit, eique filios, vt iam in disciplinis perfectos, reddidit in patriam reducendos. Vbi ab Italia reuenerunt, magni apud omnes fiebant, partim quia proceri, partim quia eleganter eruditi, et regia forma forent. Itaque Salome regis soror, et qui Mariae mortis auctores fuerant, protinus inuidiam in eos conceperunt: ac veriti, ne quando ob illatam eorum matri iniuriam poenas luerent, coeperunt de eis maledicere, videlicet eos patris consuetudine non delectari, propter necem matris, cum cuius interfectore degere religioni sibi ducerent. Haec illi non Herodi dicebant, sed in vulgus spargebant, eaque referebantur Herodi: quae res ei odium gignebat in filios.

CAPVT II.

Herodes filiis suis vxores locat, deinde ad Agrippam nauigat.

Neque tamen non eis honorem habuit, quem debuit: vxoresque dedit Aristobulo Bernicem Salomae filiam, Alexandro vero Glaphyram Archelai Cappadociae regis filiam. His factis, quum Marcum Agrippam iterum ab Italia in Asiam nauigasse intellexisset, eum adiit, persuasitque, vt in Iudaeam veniret, vbi ipse cum suis eum excepit magnificentissime, eique oppida recens a se aedificata, munitaque sua loca ostendit: et eum Hierosolymam duxit, vbi ei populus obuiam festo vestitu prodiit, et eum perhonorifice excepit. Et Agrippa Deo rem diuinam fecit, et populo conuiuium

lautissimum praebuit: deinde rursus in Ioniam profectus est: Herode ei, eiusque comitum clarissimis, multa largito.

C A P V T III.

Herodes Agrippam denuo adit.

Et Herodes ineunte vere, cum iterum conuenire instituit, sciens eum in Bosphorum expeditionem parasse. Itaque tantum nauigauit, vt eum apud Sinopen in Ponto inueniret: vbi comiter exceptus, magna apud Agrippam fuit in gratia. Deinde expeditis eis, quorum causa in Pontum profectus Agrippa fuerat, redierunt itinere pedestri.

C A P V T IV.

Iones Iudaei de Graecis apud Agrippam exposcunt.

Vt in Ioniam ventum est, magna Iudaeorum multitudo (qui vrbes illas incolebant) ad Agrippam, occasione fiduciaque sumpta, se conferunt, et apud eum de iniuriis, quae sibi fierent, exposcunt: demonstrant se suis vti legibus prohiberi, sacris diebus in ius vocari, spoliari pecuniis, quas Hierosolymam ad templum mittere vellent: cogique ad obeundam militiam et publica munera, et in ea sacras pecunias insumere, contra sua iura, quum eis Romani semper secundum patrias leges viuere permisissent. Haec dum vociferantur, obtinuit Herodes ab Agrippa, vt illorum rationes audire vellet: adlegauitque quemdam suum amicum, nomine Nicolaum, qui Iudaeorum causam ageret. Quumque adfessores sibi aduocasset Agrippa Romanorum primos, et qui aderant reges et principes, habuit Nicolaus eiusmodi pro Iudaeis orationem, vt Graeci non intercederent. Neque enim vt in iudicio litigabatur, sed erat Iudaeorum supplicatio contra vim, quae eis inferebatur. Itaque non negabant Graeci: sed eo se tegebant, quod dicerent Iudaeos ipsorum finibus vti, et in eo iniurios esse. Ad hoc Iudaei, se bono genere esse demonstrarunt: quodque vbi verarentur, ibi leges suas haberent in pretio, in eo illis iniuriam non facere. Hic Agrippa pronuntiauit, se Herodis causa Iudaeis postulata concedere: et insuper plura concedere paratum esse, dummodo sine incommodo fieret imperii Romani. His peractis, a Lesbò discessit.

C A P V T V.

Herodes patriam repetit.

Herodes vero Hierosolymam rediit, et conuocato omni populo (quae sane ingens fuit multitudo, etiam ex agris) eis totius itineris sui rationem exposuit: et sese perfecisse demonstrauit, vt omnes Asiani Iudaei deinceps sua iura retenturi forent. Atque vt se eorum vtilitatis studiosum ostenderet, atque commendaret, quartam superioris anni vectigalium partem eis condonauit: qua de re vehementer laetati discesserunt, optantes regi multa bona.

C A P V T VI.

Oritur domi Herodis dissidium, quoniam Antipatrum filium suum natu maximum pluris faceret, quae res dolebat Alexandro.

Vergebat autem dies in deterius domesticum dissidium, conante Saloma neminem relinquere, qui matris puerorum mortem vlcisci posset: adde quod pueri naturali quadam audacia, et in patrem malevolentia

lencia praediti erant, tum recordatione iniuriae, quae matri facta foret, tum regnandi cupidine. Iterumque malum erat quale prius, quod et adolescentibus de Saloma et Pherora libere et aperte maledicebant, et illi eis enixe infidias struebant, adeo ut vrbs tandem huiusmodi sermonibus plena fuerit. Atque id propterea crescebat, quod absente rege, maior erat dissensionis occasio. Deinde reuerfum, et cum populo (ut supra demonsttrauimus) collocutum, confestim Pheroras et Salome commonefaciunt, ut sibi caueat ab adolescentibus, qui ei aperte minarentur, non se matris necem inultam relicturos. Addebant et illud, eos sperare, Archelai Cappadocum regis ope ituros ad Caesarem, et patrem accusaturos. His sermonibus auditis statim perculsus est Herodes: et eo magis, quod eadem ab aliis audiebat. Itaque ut pueros suos deprimeret, euexit filium suum, nomine Antipatrum, quem nondum rex factus genuerat, eumque apud se in pretio esse ostendit: non ille quidem sicut postea, quum ab eo ita victus est, ut ad eum omnia referret: sed id fecit, ut audaciam filiorum Mariae coërceret, arbitratus fore demissiores, si regni successionem neque solis sibi, neque necessario debere putarent. Hac de causa Antipatrum eis acumulum obiecit, ratus futuros inde meliores: verum longe aliter euenit. Nam et pueri grati se iniuria adfici interpretabantur: et Antipater, homo versutus, postquam semel eo venit, ut sperare auderet, quod antea non sperabat, id vnum dabat operam, ut fratribus nihilo inferior esset, et patrem iam nimis exacerbatum, magis insuper irritaret. Verum illud cauebat, ne ipse calunniarum suarum esset interpres: sed ad eam rem utebatur opera hominum, in quos nulla caderet suspicio, quique id regis studio facere crederentur. Iam vero multi Antipatrum propter eius spem colebant, et huiusmodi sermones Herodi perstadebant, quoniam eius amore dicere viderentur. Quumque haec per multos inter sese fideles agebantur, tum etiam ipsi adolescentes magnam eius rei praebant occasionem: Nam frequenter lacrimas ob contumeliam, qua adficerentur, emittebant, et matrem appellabant: quinetiam aperte apud amicos ostendere conabantur, iniquum esse patrem: quae omnia opportune aucupatus Antipater, Herodi renuntiabat, et rem exaggerabat, vnde domestica lis deterior fiebat. Rex enim huiusmodi sermones aegreferens, et Mariae filios deprimere volens, Antipatro plus in dies tribuebat, eo vsque, ut postremo eius matrem domum adficeret. Ac saepe scribens ad Caesarem, illum ei officiosissime commendabat: et Agrippa Romam, post administratas decem annos Asiae res, petente, profectus a Iudaea, ad illum nauigauit, eique Antipatrum (quem vnum secum duxerat) tradidit, Romam ducendum cum multis donis, ut fieret Antipater Caesaris amicus. Itaque videbatur Antipater omnium dominus esse, adolescentes vero regno prorsus excidisse, quippe quum ea de re scripsisset Herodes Romam ad omnes suos amicos.

C A P V T VII.

Herodes Alexandrum et Aristobulum ad Caesarem ductos accusat.

Neque tamen desinebat Antipater adfidue Roma scribere ad patrem, et eum (simulando magnam de patre sollicitudinem) incendere aduersus fratres, donec Herodem eo perduxit, ut adolescentibus fuerit infensus. Sed ne quid temere committeret, visum est ei satius, eos coram Caesare accusatum ire. Ac postquam Romam peruenit, progressus est ad urbem Aquileiam, et ibi Caesarem nactus, orauit, ut se de maximis, quae interuenissent, incommodis audire vellet: accusauitque duos filios in ipsorum praesentia acerbissime, quod patrem odissent, et ut regnum adipiscerentur, vita priuare vellent. Itaque eo dicente, confusi pueri lacrimabant, et magis

etiam postquam dicendi finem fecit, adeo vt quid dicerent non haberent: tanta erat perturbatio: neque quisquam, ne patre quidem excepto, fuit in eo conuentu, quem non eorum miseresceret.

CAPVT VIII.

Herodis filii patri reconciliantur.

Quam rem animaduertens Alexander, qui erat natu grandior, dicere adgressus est, et ita eleganter causam egit, vt Caesar (qui iam ante tantum esse puerorum scelus non credebat) magis insuper mutatus sit, et Herodem continenter adspiceret, videns eum quoque nonnihil confusum: ita vt omnes Herodem culparent, et pueros miserarentur, qui pudore suffusi, demisso ad terram vultu plorabant. Et Caesar paululum cunctatus, dixit, adolescentes, licet a crimine abesse viderentur, tamen in eo peccasse, quod non se tales erga patrem praestitissent, vt hominum sermones reprimerent: Herodemque hortatus est, vt deposita omni suspicione, cum pueris in gratiam rediret. Neque enim aequum esse talia de iis, quos genuisset, credere: et id vtrisque prodesse posse, dum deinceps omnis suspensionis tollendae gratia, maiorem inuicem amorem prae se ferrent. Haec inter admonitiones pueris innuit: quumque illi patri ad pedes accidere, et ab eo veniam orare pararent, anteuertit pater eos plorantes complecti, et in collum vtriusque inuadere. Tunc Caesari gratias egerunt, et vna discesserunt, comitante Antipatro cum simulatione laetitiae. Sequentibus diebus largitus est Herodes Caesari trecenta talenta, ludos agentis, et Romano populo congiaria diuidenti: et Caesar ei dimidium reditum aeris Cyprii donauit, et alterius dimidii curam commisit: et insuper potestatem dedit, quem vellet filiorum regem faciendi, aut regnum in omnes diuidenti. Quumque Herodes id e vestigio facere vellet, negauit Caesar permitturum se, vt non per omnem vitam dominus esset et regni, et filiorum. Sic ille rursus in Iudaeam rediit. Atque eo absente, rebellarunt Trachonitae: sed relicti illic duces eos subegerunt, iterumque sub imperium redegerunt. Herodes in Iudaeam reuersus exposuit in templo suum iter: et in extremo suae orationis, suos filios monitis instruxit, aulicosque et reliquum populum admonuit, vt concordiam tuerentur, demonstrauitque filios suos post se regnatueros, primum Antipatrum, deinde Mariae natos, Alexandrum, et Aristobulum. In praesentia edixit, vt omnes in ipsum intuerentur, eumque, quamuis senem, pro domino et rege ducerent: ita meliore conditione rem eorum futuram. His dictis, conuentum dimisit, fuitque eius oratio grata multis: sed aliis non item, qui res nouas moliebantur, et spem sibi in puerorum dissensione ponebant.

CAPVT IX.

Herodes exaedificata Caesarea ludos agit.

Circa id tempus Caesarea Augusta, quae ab eo condebat, ad finem perducta est, anno eius regi duodetricesimo. Ad eam dicendam, magnam celebritatem, magnamque apparatus ludorum adhibuit: quos quinquennales in honorem Caesaris instituit. Postea aliud item oppidum in campo condidit, nomine Capharfabam, loco irriguo, et arboribus consisto: et id ad honorem sui patris Antipatri nominauit Antipatridem. Aedificauit et alium locum supra Hierichuntem, quem in honorem suae matris Cyprum appellauit: et in eodem oppido turrinam exstruxit, quae magnitudine Pyrum appellauit: adaequaret, eamque Phasaelum de nomine sui fratris nuncupauit. Itemque oppidum

pidum construxit in valle hierichuntia, cui in honorem eiusdem fuit fratris, Phasaelidi nomen fecit. Taceo mille magna beneficia, quae contulit in ciuitates, tum in Syria, tum in Graecia, et vbicumque eum versari contigit. Erat enim rex magnificus, si quis vmquam fuit: ceterum in omnes confanguineos amicosque suos crudelis et inhumanus, vt qui solus honorari vellet. Quemadmodum enim maiores (vt imperatores Romanos) colebat ipse, ita sibi a minoribus fieri volebat.

C A P V T X.

Asianorum Iudaeorum legatio ad Caesarem.

Ceterum Iudaei, qui in Asia et Lybia Cyrenensi degebant, a ciuitatibus vexabantur, quum a superioribus regibus in suo iure defensi fuissent, et per Graecos iniuriis adficiabantur, ac publica pecunia spoliabantur, et priuatim laedebantur. Qua propter cum in ea calamitate essent, neque graecae crudelitatis finem vllum inuenirent, miserunt iis de rebus legatos ad Caesarem; et Caesar eis eadem iura concessit, et ad prouinciales ea de re scripsit: edixitque graui proposita poena, vt Iudaei suis moribus vti ex patria ipsorum lege sinerentur, quemadmodum vsi fuissent tempore Hyrcani pontificis summi Dei: neue eorum donaria attingerentur, sed Hierosolymam mitti permittentur, et iis tradi, quibus esset id muneris delegatum: neue Sabbato, aut pridie Sabbati, ab hora diei nona in ius cogerentur. Quod si quis furatus sacros libros, aut sacram pecuniam ex cella sabbataria, aut ex cella virorum, compertus esset, pro sacrilego haberetur, eiusque bona in publicum populo Romano addicerentur. Talia scripsit etiam Marcus Agrippa, et reliqui procuratores prouinciarum.

C A P V T XI.

Herodes pecunia egens, descendit in sepulcrum Davidis.

Sed vt redeamus ad rem: Herodes (qui tum in regno suo, tum extra, singentes sumtus faceret) audiuerat Hyrcanum, suum in regno antecessorem, aperuisse sepulcrum Davidis, et inde tria millia talentorum argenti abstulisse, atque ibi multo etiam amplius restare. Quapropter iam pridem habebat in animo, quod tum fecit: hoc est, aperuit noctu sepulcrum, et eo cum amicorum suorum fidelissimis intrauit, cauens ne id in vrbem rescisceretur. Et argentum quidem nullum inuenit, sed multa aurea et alia ornamenta, quae omnia abstulit. Ac dum accurate rimatur, voluit vltius progredi vsque ad conditoria, in quibus sita erant corpora Davidis et Solomonis: sed intrantes inciderunt (vt postea ferebatur) in flammam inde prodeuntem, quae duos de eius satellitibus exanimauit. Hac re perterritus rex, exiit, et placandi numinis gratia, exstruxit in ostio sepulcri, magnis sumptibus monumentum albo lapide. Ceterum eius domesticae res in dies deterius habebant: quippe aula iurgiis, odiisque, et calumniis referta, quas alii in alios certatim comminiscabantur. Antipater semper aliquid aduersum fratres moliebatur, adeoque malitiosus erat, vt ab aliis insimulandos curaret, et ipse saepe eos simulate excusaret, vt per speciem amicitiae conata perficere posset. Hoc pacto ita callide patrem circumueniebat, vt crederet vnum esse Antipatrum, cui patris salus summae curae foret. Quin etiam Ptolemaum, negotiorum regni sui procuratorem, Antipatro commendauit rex, ac de negotiis cum Antipatri matre consultabat: breuiter ii omnia erant, vt et quae vellent, facerent, et in quos videretur, regis odium commouerent. Erat ea res Mariae
filiis

filiis in dies grauior, neque se repelli, suamque dignitatem minui, ferre poterant. De feminis, Glaphyra Archelai filia, Alexandri coniux, similitatem cum Saloma exercebat, partim propter eius in Alexandrum odium: partim quia dolebat, Salomae filiam, Aristobuli coniugem, pari fecum dignitate esse. Super hanc alteram litem, orta est tertia. Nam Pheroras regis frater amore captus est cuiusdam seruae mulierculae, quam habebat, eamque ita perditae adamauit, ut spreta regis, quam sibi desponderat, filia, seruae totus adhaeresceret. Quam rem grauius ferens Herodes, filiam suam Phasaeli filio nuptum locauit: deinde aliquanto tempore post, arbitratus fratris amores iam refrixisse, de prima apud eum exposulauit, et ut secundam, nomine Cyprum duceret, postulauit: et Ptolemaeus Pherorae suasisit, ut omnis amoribus suis, regi obtemperaret. Itaque Pheroras id e re sua esse videns, quod ei antea accusato uenia data fuisset, cum serua diuortium fecit, quamuis ex ea iam filium haberet: regique pollicitus est, secundam eius filiam intra dies triginta duciturum, et sibi cum repudiata nihil amplius rei fore iurauit. Verum praeteritis triginta diebus, amore victus, nihil eorum praefiitit, quae pepigerat: sed iterum seruae adhaesit. Quam rem tunc rex iniquissimo animo, ut facile ostendebat, dum sibi semper aliquod ea de re uerbum elabi sinebat: unde multi ab ira regis occasione sumebant de Pherora detrahendi. Atque ut rem breuiter explicem, eo processum est, ut non dies, non hora ulla quieta foret, quin semper nouae aliquae similitates interuenirent, quas eius consanguinei, et summi amici inter sese exercebant. Nam Salome tanto flagrabat odio in Mariae filios, ut ne filiam quidem suam, Aristobuli coniugem, pateretur eo esse in maritum animo, quem postulabat coniugium: sed ab ea secreta eius, et mariti colloquia disceret, quod si quid offensionis (ut fit) acciderat, multas suspiciones iniiciebat: atque his rationibus omnia illorum arcana rescisciebat, et filiae animum alienabat a marito. Et filia matri ut placeret, saepe narrabat illos, dum seorsum essent, mentionem facere Mariae, et patrem odisse, atque identidem minari, si unquam rerum potiti fuissent, facturos de filiis, quos Herodes ex ceteris vxoribus sustulisset, scribas paganos, ad quod munus idoneum esset studium quod tum in litteras impenderent: feminas uero si unquam suae matris mundo comtas uiderent, facturos, ut pro eius temporis apparatu centonibus induerentur, ac ne solem quidem uiderent. Haec continuo a Saloma regi referabantur, qui ea dolenter audiebat ille quidem, et componere studebat: sed suspitionibus deprauatus, deterior in dies fiebat, et omnibus contra omnes credebatur. Quamquam tunc filios obiurgauit, et audita eorum purgatione, paullo melius in praesentia habuit. Verum postea longe deterius accidit. Nam Pheroras Alexandro dixit, sese ex Saloma audiuisse, amari efflammam ab Herode Glaphyram. Qua re inflammatus Alexander, suspicatus est, quam comitatem Herodes erga puellam saepe honoris causa exhibebat, inde proficisci. Itaque doloris impatiens, patrem adit, eique Pherorae uerba plorans refert. Herodes ira percitus, Pheroram euocat, eumque conuiciis proscindit, ingratum scelestumque appellans, qui eiusmodi commentus calumnias, filio patrem interficiendum obiceret. Hic deprehensus Pheroras, culpam confert in Salomam, a qua prodierint illa uerba. At illa quum praefens adesset, simulac haec audiuit, exclamata ratione probabili, non ita esse, sed omnes studere eam regi inuisam facere atque occidere, propter suam erga Herodem beneuolentiam, dum
semper

semper pericula praeuidet: ac tunc sibi multo infensiores esse, quoniam sola fratri suaderet, ut quam habebat uxorem repudiaret, regisque filiam duceret: itaque non mirum esse, si fratri iniuriam foret. Haec dicens, et sibi capillos subinde vellens, pectusque pulsans nonnullam de se speciem praebebat innocentiae: sed eius ingenii peruersitas simulationem coarguebat. Interea Pheroras medius tenebatur, confitens ille quidem dixisse, sed aliunde audiuisse non credebatur. Itaque durauit diutius ea turba, et verborum mutua contentio: tandem rex et fratrem et forem exofus, dimisit, filiumque collaudauit, qui ita continens fuisset, ut eos sermones ad patrem deferret. Post id dissidium male audiebat Salome, quippe quae calumniae auctor esse videretur: et eam regis uxores oderant, scientes improbam esse feminam, quae subinde mutaretur, et modo iniurica, modo amica, pro temporis opportunitate, fieret. Itaque Herodi semper aliquid aduersus eam dicebant, et ad id maiorem audaciam eis addidit casus quidam. Erat Arabiae rex Obodas, homo natura segnis et tardus: huius negotiorum pleraque administrabat Syllaes, vir acer, et iuuenis adhuc, idemque formosus. Hic Syllaes quum aliquando ad Herodem ob aliquod negotium venisset, et inter concinandum Salomam vidisset, admauit: et viduum esse quum sciret, cum ea verba fecit. Et Salome, quae fratri minus quam ante cara esset, neque non iuuenem amaret, in coniugium consentiebat: ac sequentibus diebus, quum ad coenam ibatur, multa magnaue signa cernebantur eorum conuentionis. Haec regi referebant uxores, eiusmodi turpitudinem deridentes: et Herodes eadem de re quaesuit etiam ex Pherora, eique negotium dedit, ut id in coena obseruaret. Id quod ille fecit: retulitque, facile ex eorum aspectibus et nutibus intelligi posse, vtrumque ad eam rem procliuem esse. Postea discessit suspectus Arabs: deinde post duos aut tres menses rediit ob eam rem nominatim, et de ea cum Herode locutus est, ab eo Salomam petens in matrimonium. Haec detulit Herodes ad forem et eam an in id consentiret interrogauit: illa vero, statim velle respondit. Sed Syllaeo demonstratum est, nisi ipse in Iudaeorum mores concederet, id matrimonium fieri non posse: ille vero non consentit, dixitque, si faceret, se ab Arabibus lapidatum iri: atque ita discessit. Inde Salome a Pherora, ut mulier intemperans, vituperabatur: magisque etiam a feminis, quae eam cum Arabe rem habuisse dicerent. Regis autem filiam Pherorae desponsam, neque nuptam, rex ipso postulante Pherora, eius filio nuptum locauit, et centum talentis dotauit. Sed exstiterunt domi nouae turbae, quemadmodum iam dicam. Erant spadones regi carissimi propter formam, quorum vnus ei erat a poculis, alter a mensa, tertius sopiendi regis procuracionem habebat, et regni maxima negotia administrabat. Hos ab Alexandro pecunia corruptos quidam regi indicauit: itaque rex de eis quaestionem habuit: atque illi, Alexandrum quidem secum rem habuisse confessi sunt: aliud quidem in patrem flagitium nullum scire. Sed quum acrius cruciarentur, et a ministris in gratiam Antipatri semper crudelius torquerentur, dixerunt Alexandrum patri esse inensum: ipsisque demonstrasse, non amplius esse ab Herode pendendum, qui iam inutilis esset, seniumque suum denigratione capillorum occultaret. Quod si Alexandri partes sequi vellent, fore ut eo regnum adepto (quod vel inuito patre ad alium neminem venturum esset) breui primas in regno tenerent. Sibi enim facile esse imperio potiri, non solum propter genus, sed etiam propter apparatus quem haberet: quandoquidem multi, et ducum et amicum

rum

rum ab ipso starent, homines ad quiduis, et faciendum, et patiendum accommodati. His auditis Herodes irae timorisque plenus, deinceps eam rem aperte non excutiebat, sed homines misit ad obseruandos eos, quos suspectos habebat, adeoque in omnes suspicione et odio laborabar: ac tutius id ratus, etiam de innocentum fide magnopere dubitabat. In summa, nullus modus erat: quo quisque magis eum frequentabat, eo magis timebatur, tamquam qui laedere magis posset. Qui vero ad eum non ita frequenter ibant, eos vel tantum nominatos protinus interficiebat. Ad extremum eo versi sunt aulici, quoniam certa spe salutis carerent, vt alii in alios inueherentur, dum pro se quisque cogitat, si alterum accusare anticipet, se posse esse saluum. Deinde vbi quis alterum oppresserat, iniuisus erat, ac merito viciscendus videbatur. Quin hac ratione sese nonnumquam de primatis inimicitiiis vindicabant: et ipsi vicissim deprehensi, poenas dabant, et occasione tamquam machina et decipula in aduersarios utebantur: deinde eodem, quem aliis obtenderant, laqueo capiebantur. Nam regem mox poenitebat, quoniam quos necasset, conuicti non essent: quodque peius erat, non utebatur ea poenitentia ad talia deinceps cauenda, sed ad eos similiter puniendos, qui alios accusassent. Huiusmodi turbis agitabatur aula. Quinetiam multis amicorum denuntiauit, non fore deinceps, cur ad se officii caussa ventitarent, aut in regiam intrarent: idque eo fecit, quod propter eorum reuerentiam, minus peccare licenter audebat. Nam tunc expulit ex aula Andromachum, et Gemellum, qui erant de eius veteribus amicis, et multum eius domui, tum curandis regis negotiis, tum legationibus et consiliis profuerant, eiusque filios docuerant, et sane primum tenuerant apud eum auctoritatis locum: et expulit, quoniam Alexandrum Demetrius Andromachi filius frequentaret, et Gemellus beneuolentia profequeretur. Eum enim, puerum adhuc, et in ludo litterario frequentarat, et Romae commorantem comitatus fuerat. Horum omnium caussa erat Antipater, qui patris licentiam animaduertens, quo facilius quae vellet perficeret, dabat operam, vt omnes, qui sibi obstare possent, tolleret. Igitur eiecit tum Andromachum et Gemello, vt regem adloqui et admonere non possent, coepit rex in omnes quaestionem habere, quos Alexandro fideles esse credebat: vt extorqueret, si quid ille contra se molitus esset. Illi vero cum nihil dicere haberent, moriebantur: id quod regem reddebat furiosorem, quia nihil eorum, quae arbitraretur, deprehenderetur. Et Antipater ita malitiosus erat, vt quum quis reipsa innocens reperiebatur, negaret innocentiam esse, sed erga Alexandrum constantiam atque fidem, regemque instigaret ad quaerendum ex aliis, de arcanis insidiis. Itaque inter complures qui cruciabantur, fuit vnus qui dixit, Alexandrum dicere solitum, quum a corporis proceritate, et iaculandi peritia, ceterarumque virtutum singulari excellentia collaudaretur, eas sibi naturae dotes magis pulchras esse, quam bonas, quippe patri iniusas atque inuidiosas. Itaque se cum patre ambulantem, seipsum suppressere solere atque demittere, ne illo maior videretur: et in venatione cum patre iaculantem, data opera aberrare, metu paterna inuidiae. Deinde super ea re interrogatus, remisso cruciatu illud addidit. Alexandrum cum fratre suo Aristobulo statuisse patrem in venatione perimere, deinde Romam ad petendum regnum confugere. Repertae sunt praeterea Alexandri ad fratrem litterae, in quibus de patre conquirebatur, qui inique Antipatro regionem daret, ex qua ducenta talenta rescicerentur. Hic continuo sibi visus Herodes certum aliquod argumentum habere suspicionis, quam de pueris conceperat, Alexandrum comprehendi, et in vincula

cula tradi iubet. Deinde ne sic quidem molestus esse definebat, partim quia auditis non multum fidei adiungebat: partim quia rem perpendendo videbat nihil esse nisi iuueniles querimonias: neque credibile esse, decreuisse puerum patrem interficere, deinde palam Romam proficisci. Quapropter maius argumentum culpae filii habere volebat, et ne eum inconsideratus in vincula dedisse videretur, timebat. Itaque fumos amicorum Alexandri eoque excruciauit, vt multos necarit, nec tamen quidquam extorserit eorum, quae expectabat. Huic ille rei dum vehementer incumbit, et regia timorum turbarumque plena est, fuit iuuenis quidam, qui in cruciatu dixit, Alexandrum significasse Romam suis amicis, vt se curarent a Caesare cito arcessendum: habere se nouas aduersus eum res, quas ei indicare vellet, videlicet suum patrem cum Mithridate Parthorum rege amicitiam contra Romanos coisisse: atque illud adiecit Alexandrum habere paratum venenum Ascalone. His rebus creditit Herodes, et in iis malis nonnullam temeritatis suae consolationem cepit, sibi ipsi adsentando, et maiora esse quam erant mala persuadendo. Verum non est inventum venenum, licet diligentissime quaerendum curauerit: neque tamen id negauit Alexander, vt de industria malorum magnitudinem augetet. Dimisit enim quaternas litteras, in quibus significabat nihil opus esse tormentis, neque procedendum vterius: sese invidias fecisse, et quidem socio Pherora, et regionum amicorum fidiissimis. Salomen quoque ad se venisse noctu, et secum per vim concubuisse: atque omnium conatus eo tendere, vt regem de medio tollerent, atque ita perpetuo metu liberarentur. Inter ceteros accusabantur etiam Ptolemaeus et Sappinnius, quibus neminem fidiorem rex habebat. Quid multis? ea erat aliorum in alios rabies, vt qui aliquando fuerant amicissimi, plane esserentur, quoniam nullum neque sui defendendi, neque aduersarios refellendi, et verum demonstrandi, locum habebant, sed omnes nullo iudicio neci dabantur, atque omnes vel vincula, vel necem, vel eorundem expectationem conquirebantur: palatiumque tumultus et maestitia, pro praeteriti temporis felicitate, compleuerat. Itaque tota Herodis vita ei erat acerba: adeo turbabatur, et vexabatur, dum nemini fidem habebat. Quinimmo frequenter animo suo persuadebat, inuadi se a filio, et eum stricto gladio aditare: adeo vt dies et noctes non secus ac furiosus, et mente captus, baccharetur.

C A P V T XII.

Archelaus, Cappadocum rex, Alexandrum patri reconciliat.

His intellectis, Archelaus Cappadocum rex eo profectus est, vt lites componeret. Atque vt prudentius ageret, adolescenti successit, et Herodem hominem aequum esse dixit, qui nihil temere fecisset: atque illud insuper adiecit, se filiae suae, et Alexandri matrimonium dissoluturum, ac ne filiae quidem parsurum, si quid ea sciret, quod Herodi non indicasset. Herodes vbi Archelaum (quem sibi aduersaturum putarat) a se stare vidit, mollitus est, et paullatim animum paternum induit: rursumque quibusdam coniectas in Alexandrum calumnias refellentibus irascebatur, ac turbabatur: iterumque defendente Herodem Archelao, ad sletum conuertebatur: eo vsque, vt Archelaum orauerit, ne connubium dissolueret, sed adolescenti paceretur. Itaque vbi paullo factum aequiorem vidit Archelaus, vertit in amicos calumnias, ab iis dicens corruptum Alexandrum, qui iuuenis esset, neque malitiam sentiret: et suspicionem etiam magis in Pheroram detorsit. Pheroras enim (qui
nemi-

neminem haberet, per quem cum rege in gratiam redire posset) videns magnam esse Archelaei auctoritatem, eum atratus et sordidatus conuenit, et vt se regi reconciliaret, orauit. Archelaus respondit, se non grauatim facturum: sed tantam regis iram tam cito relinquare non posse: proinde praestare, vt ipse Pheroras ab illo veniam petitem iret, seque totius mali auctorem esse confiteretur. Ita enim immodicam regis iram diminuturum: se vero adfuturum, et Pherorae opitulaturum. Atque ita fecit, perfectique, vt pax vtrique componeretur. Nam et iuuenis crimine subleuatus est, et Pheroram Herodi reconciliauit Archelaus: deinde se in Cappadociam recepit, Herodique fuit gratissimus, adeo vt ei multa largitus sit Herodes, eumque magnifice, sicut summum amicum, honorauerit. Pepigit etiam iterum se Romam, quoniam de suis negotiis ad Caesarem scripsisset: iueruntque vna Antiochiam vsque, et litem ibi composuit Herodes inter Archelaum et Titum Syriae praetorem, cui cum Archelao quoddam erat dissidium: deinde in Iudaeam reuersus est. Deinde postquam Romam iuit, et inde reuenit, bellum gessit cum Arabibus ob huiusmodi causam.

CAPVT XIII.

Trachonitarum rebellio.

Incolae Trachonis, postquam Caesar eam regionem Zenodoro ademptam, Herodi attribuerat, amplius latrocinari nequibant, sed terram colere, et quiete viuere cogebantur: id quod eis parum placebat, nec admodum idoneum agriculturae solum habebant. Itaque Herode Romanum profecto ad Alexandrum suum filium accusandum, Antipatrumque Caesari commendandum, Trachonitae mortuum esse Herodem sermonibus diuulgarunt, rebellaruntque, et iterum finitimum agrum, vt ante, diripere coeperunt. At tum regii duces, absente ipso, eos domuerunt. Sed fuerunt circiter quadraginta latronum praefecti, qui ex iis finibus cesserunt, seque in Arabiam receperunt, et a Syllaco, postquam is a Salomae coniugio aberrauerat, accepti sunt, qui eis locum munitum dedit: qua habitatione vsi, coeperunt non solum Iudaeam incurfare, verum etiam vniuersam Coelefyriam, receptum, et praedium habentes apud Syllaeum. Igitur Roma reuersus Herodes, comperit eos grauius damna suis intulisse: et quoniam latronibus ipsis potiri nequibat, quippe praesidio Arabum tutis, eas contumelias aegre ferens, Trachonem obiit, et latronum sanguineos necauit. Ea res tanto reddidit irritiores, praesertim quod legem habebant, quae suorum interfectores omnibus modis vlcisci iuberet. Itaque coeperunt, quicumque tandem secuturus esset euentus, vniuersam Herodis ditionem flamma ferroque foedare. Hac de re locutus Herodes cum Saturnino, et Volumnio, Caesarianis ducibus, latrones ad supplicium deposcit: quamobrem latrones seipsos magis etiam confirmare, et numero aucti, omnia perdere, locis, pagisque Herodiani regni vastandis, et hominibus, quos ceperant, interficiendis, adeo vt belli similis res esset. Erant enim iam circiter mille: quam rem dolens Herodes, latrones deposcebat, et sexaginta talenta exigebat, quae Obodae per manus Syllaei mutua dederat, quorumque dies transacta iam erat. At Syllaes, qui Oboda reiecto, omnia regebat, negare in Arabia esse latrones, et pecuniae solutionem differre: qua de re coram Saturnino et Volumnio Syriae praetoribus disceptatum est. Postremo promisit in eorum praesentia Herodi intra dies triginta pecuniam solutum iri,

iri, et vtrumque alterius homines redditurum, quos in suo regno haberet. Atque Herodes quidem neminem omnino Arabem habere comperitus est, neque ob maleficium, neque ob aliam causam: at Arabes conuicti sunt, habere in suis finibus latrones.

C A P V T XIII.

Herodis expeditio in Arabiam.

Finita die, Syllaes, quum nihil eorum, quae debebat fecisset, Romam profectus est. Et Herodes, vt de pecunia et latronibus ius obtineret. Saturnini et Volumnii permisso, quem habebat exercitum duxit in Arabiam: et triduo septem stationes emensus, postquam ad praesidium, quod latrones habebat, peruenit, omnes aduentu primo cepit, et locum, qui Raepa vocabatur, complanauit: aliorum nihil violauit. Quumque latronibus Arabes subsidio venissent, fit praelium, in quo pauci de Herodianis desiderati sunt, necnon Arabum dux Nacebus, vna cum suorum circiter viginti quinque: reliqui fuga sibi consuluerunt. Herodes sumpto de illis supplicio, tria Idumaeorum millia in Trachonitidem deportauit, qui regionis illius latrones coercerent: et tota de re certiores fecit duces, qui erant in Phoenicia.

C A P V T XV.

Syllaes Arabs Herodem apud Caesarem accusat.

Eam rem nuntii quidam Romam celeriter ad Syllaem pertulerunt, et vt fere fit, exaggerarunt. Et ille (qui iam illud consecutus erat, vt Caesari innotesceret, ac tum in aula frequens erat) hoc accepto nuntio, confestim pullatus Caesari indicatum est, Arabiam bello esse vastatam: et vniuersum regis exercitum ab Herode concisum: dixitque plorans, duo millia quintingentis Arabiae primarios cecidisse: eorumque ducem Nacebum occubuisse, amicum cognatumque suum: direptasque diuitias, quae Raepae essent, contempto Oboda, vt ad bellum sustinendum infirmiore: quoniam nec ipse Syllaes, nec Arabum exercitus adesset. Haec dixit Syllaes: et vt inuidiosorem redderet Herodem, illud addidit, se eam professionem suscepturum non fuisse, nisi Caesarem putasset daturum operam, vt cum omnibus omnes pacem haberent: quod si ipsum Syllaem ibi adesse contigisset, inausum Herodi bellum futurum fuisse. His verbis iratus Caesar, quaesuit ab Herodis amicis, qui aderant, et a suis, qui ex Syria venerant, hoc solum, an Herodes exercitum duxisset. Erare eis fateri necesse: et Caesar non auscultabat, quam ob causam, aut quo pacto: itaque etiam irator scripsit acerbius Herodi: et inter alia, litterarum summa haec fuit, se eum aliquando in amicis habuisse, nunc pro seruo habiturum. Syllaes quoque ea de re scripsit ad Arabes: quae res adeo feroces effecit, vt elapsos praedones non dederent, neque pecuniam soluerent, et passus, quae ab Herode conduxerant, gratis vterentur: quoniam esset Caesaris ira deiectus. Item Trachonitae occasionem hanc nacti, in Idumaeorum praesidium consurgunt, atque vna cum Arabibus latrocinantes, Idumaeorum agrum populantur, nec solum lueri, sed etiam vltionis causa faciunt. Haec omnia ferre cogebatur Herodes, quippe Caesar in eum sic irato, vt noluerit legationem audire missam ab Herode ob causae suae defensionem, eamque semel atque iterum re infecta remisit. Itaque erat in magna sollicitudine atque metu: et ei permolestus erat Syllaes, qui Romae gratiosus erat, et eo tempore ad maiora spirabat. Nam Oboda mortuo, Aeg. de
eog. do.

cognomento Aretas, Arabiae regnum occupauerat: et Syllaes eum deturbare, idque inuadere nitebatur, magnas largitiones et aulicis faciens, et Caesari promittens. Aetae quoque Caesar succensebat: quoniam regnum vsurpasset, neque prius ad se scripsisset. Tamen misit Aretas ad Caesarem litteras, et donum, et auream coronam multa talenta pendentem: quibus in litteris Syllaem accusabat, vt qui malus seruus esset, et Obodani veneno sustulisset, quo etiam vito rerum dominus fuisset: et cum Arabum vxoribus adulteraret, et pecuniam mutuaretur, vt imperium occuparet. Verum Caesar ea contempsit, et nullo accepto dono remisit. Iudaeae vero et Arabiae regna in dies deterius habebant, tam propter turbas, quibus agitabantur, quam quia nemo erat, qui ei malo mederetur. Nam duorum regum alter nondum certo rex erat: ideoque ad coercendos maleficos idoneus non erat: alter, videlicet Herodes, quia Caesarem iratum haberet, omnes contumelias perpeti cogebatur. Tandem Romam iterum mittere decreuit, si quid aequitatis a Caesare posset obtinere.

C A P V T XVI.

Euryclis calumniae aduersus Herodis filios.

Erant autem eo tempore eius domestica negotia peiore in statu, quam vnquam fuerant, propter causam quam iam dicturus sum. Erat Lacedaemonius quidam Eurycles, honesto loco natus, sed nequam, voluptatibus, et adfectioni deditus: verum id ita callide faciebat, vt non animaduiceretur. Is Herodem adiit, ei que dona largitus, accepit ab eo maiora: atque vrbannitate sua, sese in intimam regis amicitiam insinuauit. Vtebatur autem Antipatri hospitio, et ad Alexandrum ititabat, quippe qui se Archelao Cappadociae regi familiarissimum esse dicebat: ideoque Glaphyrae honorem se praebere simularet: atque in eo totus erat, vt omnes coleret: et quae dicerentur ac fierent, semper obseruabat, vt ita calumniis retineret hominum beneuolentiam. Postremo id consecutus est, vt quum se in familiaritatem alicuius dedisset, eius amicus esse videretur: quod si alium frequentaret, id eius gratia facere putaretur. Itaque Alexandrum sic induxit, vt ille ei totum animum suum aperuerit, id quod alii audebat nemini: narraueritque, vt pater ab ipsis alienatus esset, et ipsorum matrem interfecisset, eis que repudiatis Antipatrum euexisset. Haec verba narrauit Eurycles Antipatro: Non equidem amore tui facio, inquit, sed tanti est momenti res, vt tacere nequeam, quo tibi ab Alexandro cauendum esse putes. Neque enim haec sine adfectu dico, quin non obscuram prae se fert nocendi cupiditatem. Igitur Antipater eum sibi amicum opinans, ei saepe liberaliter largiebatur: et ad extremum persuasit, vt ea referret Herodi. Id quod ille fecit, et orationis calliditate Herodem in Alexandri odium inexpiablem perduxit, quemadmodum Herodes ea ipsa hora facile ostendit: nam Eurycli extemplo quinquaginta talenta dedit. His acceptis, homo Archelaum Cappadociae regem adit: si que laudat Alexandrum, seque ei in componenda cum patre pace magno vsui fuisse praedicat. Hac arte etiam Archelaum pecunia emunxit: et antequam detegeretur malicia, discessit. Postremo vbi Lacedaemonem peruenit, quoniam his artibus vti non intermittebat, relegatus est. Herodes vero, non vt ante satis habebat criminationes aduersus Alexandrum et Aristobulum audire: verumetiam tantum in intestino in eos odio flagrabat, vt si nemo criminaretur, ipse ad criminandum in duceret, omnia speculando et explorando: et omnibus, si quid contra eos haberent, dicendi potestatem faciendo: ac perfecit, vt ei referretur,

retur, Euaratum Coum cum Alexandro conspirasse: quam rem audiuit libentissime. Erant Herodi satellites duo, qui propter corporis fortitudinem, et proceritatem, habebantur in pretio, videlicet Lucundus et Tyrannus. Ii offenso rege depulsi, cum Alexandro equitabant: et quoniam homines exercitati essent, erant in honore, et auri aliquantum, aliaque dona, accipiebant. Quapropter rex eos statim suspectos habuit, et in quaestionem vocauit. Illi postquam diu perstiterunt, tandem dixerunt, ab Alexandro sibi persuasum, vt Herodem in venatione occiderent: deinde dicerent equo delapsam, suo se venabulo transfodisse, sicut alias accidisset. Ostenderunt etiam aurum in equili obrutum, et venatorum praefectum conuicerunt, sibi regia venabula, et Alexandri aulicis arma, ipsius iussu, dedisse. Post eos comprehenditur et torquetur praefectus praefidii Alexandri: quippe accusatus, promississe adolescentibus, sese eos castello recepturum: eisque regiam pecuniam, quae in ea munitione esset, traditurum. Atque ipse quidem praefectus nihil confessus est: sed prodiit eius filius, et ita esse dixit, litterasque tradidit scriptas, vt videbatur, Alexandri manu, quarum exemplum erat hoc: Perfectis, si Deus voluerit, omnibus quae institimus, veniemus ad vos: sed date operam sicut promissistis, vt nos castello recipiatis. Post hanc schedam non iam dubitabat Herodes de insidiis: sed Alexander dicebat, manum suam a Diophanto notario adsimulatam, eamque schedam ab Antipatro malitiose effictam. Erat enim Diophantus adsimulandarum litterarum peritissimus: tandemque alias simulasse conuictus, morte poenas dedit. Eos autem, in quos fuerat habita quaestio, produxit Herodes Hierichunte ad populum, ad accusandos pueros, atque illos multi lapidibus obrutos necarunt: idemque Alexandro et Aristobulo facturi erant: sed rex eos per Ptolemaeum et Pheroram cohibuit, et pueros ita concludendos custodiendosque curauit, vt eos adiret nemo: omniaque eorum facta et dicta obseruarentur, adeo vt pro damnatis haberentur. Qua re tantum animi dolorem concepit Aristobulus, vt Salomae amitae socruique suae, persuadere tentauerit, vt id doleret: et Herodem odisset, qui se eo perducere sineret. Etenim nonne tu quoque, inquit, in mortis periculo versaris? quum omnia quae hic fiunt, Syllaeo spe coniugii detegere dicaris? Haec verba illa protinus Herodi narratum it: itaque ille eum sine vlla cunctatione constringi, et vtrumque ab altero separatum, scribere iubet, quidquid mali in patrem commisissent. Illi scripserunt, se in patrem insidias neque cogitasse, neque struxisse: fugam quidem adornasse, idque vi coactos, quia suspectam molestamque vitam degerent. Eo tempore venit ex Cappadocia legatus quidam, nomine Melas, cui Herodes, vt Archelaei in se maleuolentiam ostenderet, Alexandrum, qui erat in carcere, euocauit: et ex eo iterum quaesiuit, quonam et quo pacto fugere decreuisset? Ad quod respondit Alexander, ad Archelaum, qui se inde Romam eos missurum promississet: in patrem quidem nihil sceleris, aut maleficii conatos fuisse: et eorum quae ipsis ab aduersariis imponerentur, nihil verum esse. Se quidem optasse, vt de tyranno et illo altero circumspicius haberetur quaestio: sed illos celerius periisse, auctore Antipatro, qui amicos suos inter multitudinem summisisset. Haec eo dicente, iussit Herodes, vt Melas et Alexander ad Glaphyram ducerentur: et ex ea quaereretur, equid insidias Herodi structas sciret? Glaphyra simulacrum contempsit Alexandrum, caput sibi percudit, et seipsam vincinum transpexit ploratum edit, plorante vicissim iuvene, adeoque ma-

itis qui aderant, vt diu id, cuius causa venerant, dicere aut facere ne-
 quirent. Tandem Ptolemaeus, cui mandatum id erat, iubet dicere, ec-
 quid viro conscia foret? Quid vero conscia non sit? inquit Alexander:
 quum mihi sit vel ipsa anima carior, et communes mecum natos ha-
 beat? Hic illa exclamat, nullius se malae rei consciam, sed tamen si eius
 vitilitas posuulet, vt aliquid vel contra seipsam mentiatur, omnia con-
 fessuram. At Alexander: Seelus quidem, inquit, nullum eorum quae
 suspicantur quos minime omnium decebat, neque ego cogitavi, neque
 tu scis: sed quod ad Archelaum nos recipere decreueramus, et inde Ro-
 mam: atque id illa confessã est. Et Archelaus postea de susceptione qui-
 dem confessus est: sed non de Romam missione, neque de vlla alia re,
 quae Herodi incommo- daret. Igitur Herodes Olympium, et Volumni-
 um Romam misit: eisque imperavit, vt si quid illie a Nicolao expedi-
 tum inuenirent, adeo vt Caesar Herodi iam non successerent, litteras ei,
 et testimonia traderent, quae mittebat contra adolescentes. Igitur Ro-
 mam vbi peruenerunt, opportunitatem habuerunt litteras tradendi Cae-
 sari, quod eum Herodi reconciliatum offenderunt. Nam Nicolai lega-
 tio sic se habuit: Postquam in imperatoris Romani aulam peruenit, vi-
 sum est ei non solum id agere, cuius causa venerat, verum etiam Syllae-
 um accusare. Nam Arabes aperte inter se dissentiebant: itaque pars eor-
 um relicto Syllaeo, eius scelera omnia Nicolao narratum iuerunt, ei-
 que manifestis indicis ostenderunt, eum multos ex Obodae hominibus
 interfecisse. Quam rem sibi opportunam videns Nicolaus, ea sibi ad
 componendum Herodis et Caesaris dissidium consiuit vtendum. Sciebat
 enim, si vellet Herodis factum defendere, non habiturum audientiam:
 sin Syllaenum accusare, habiturum occasionem Herodis causam agendi.
 Itaque dicta die, in qua Syllaenus et Nicolaus, habens vna secum lega-
 tos Aretae, Caesaris se stiterunt, accusauit Nicolaus Syllaenum: et inter
 accusandum eo deuenit, vt Herodem falso accusatum ostenderet: atque
 ita causam egit, vt ad extremum Caesar Syllaenum capite damnarit, et
 eum Herode redierit in gratiam: eumque poenituerit, qui calumniis in-
 ductus, illi tam acerbè scripisset: et a Syllaeno exprobrauit, sese eius
 falsis verbis inductum deliquisse in amicum. Denique remittitur Sylla-
 us iure functurus, et aes alienum soluturus, deinde adficiendus suppli-
 cio. Aretae autem parum amicus erat Caesar, quoniam principatum sine
 Caesare occupasset: itaque Arabiam Herodi dare statuerat Caesar:
 sed litteris deterritus est, quas de pueris accepit. Nam alterum imperi-
 um, et seni, et circa pueros laboranti, addere, non putauit consultum.
 Itaque Aretae homines admisit: et eo ob id dumtaxat reprehensio, quod
 non expectasset, dum regnum a se acciperet, munera accepit, et illi
 principatum confirmauit. Herodi vero scripsit, sese ei reconciliatum
 esse, et puerorum vicem dolere: eosque oportere, si quid sceleris susce-
 perant, vt parricidas puniri, et eius rei sese ei potestatem facere: sin
 nihil nisi fugam instituerant, corrigendos aliter, neque ad extrema ve-
 niendum: se suadere, vt ea de re iudicium haberet in oppido Beryto, in
 quo degerent Romani, et aduocatis praesidibus et Cappadociae rege Ar-
 chelao, omnibusque reliquis, quos sibi amicos et graues viros putaret,
 eorum sequeretur sententiam.

CAPVT XVII.

Herodes filios accusat atque interficit.

His litteris acceptis, gauisus Herodes, quos visum est, aduocauit ad consilium: sed Archelaum non aduocauit. Postquam praesides, et alii quos ab vrbibus arcessiuit, Berytum aduenerunt, pueros in vico Sidonio, nomine Platana, collocauit prope urbem, vt fitti possent, si vocarentur: solusque in curiam ingressus, in qua homines centum quinquaginta aderant, filios inusitato modo accusauit. Nam violentum se praebuit, et in crimine demonstrando turbidum, rabiosique et insani similem, non permittens adfessoribus, vt argumenta ponderarent, atque perpenderent: sed ipse ea tuens atque defendens, et puerorum scripta legens, quae nihil aliud nisi cogitatum fugam continebant, et maledicta quaedam in patrem contumeliosa, propter eius in eos malevolentiam. Itaque vbi ad hunc locum ventum est, exclamat etiam vehementius, crimenque exaggerat perinde ac si de insidiis confessi fuissent: iuratque se vitam amittere maluisse, quam talia audire. Postremo quum dixisset, se tum iure naturae, vtpote patrem, tum permisso Caesaris, potestatem habere: addidit et legem patriam, quae iubet, vt si parentes reo manus imponant, cogantur adfessores ferire, et eum morte multare: id quod ipse in sua patria, et regno facere paratus, tamen eorum sententiam expectaret: qui tamen eo non vt iudices (vtpote in tam manifesto crimine) sed vt irae suae adiutores venissent, quum nemini, quamuis remoto, contemnendae essent tales insidiae. Postquam rex dicendi finem fecit, ne introductis quidem ad causae suae dictionem iuuenibus, adfessores cum iratorem esse cogitantes, quam vt ad aequitatem aut concordiam perduci posset, potestatem ei confirmarunt: primusque Saturninus, vir magnae auctoritatis, dixit pro sententia, se damnare quidem pueros, nec tamen interficiendos censere, qui ipse filios haberet, quum maius esset mortis supplicium, quam omnia quae ab ipsis accidere mala potuissent. Huius sententiam secuti sunt eius filii, quos tres vna secum legatos habebat. Sed Volumnus longe aliter censuit, videlicet morte pleandos, qui se in patrem tam impie gessissent. In eadem iuit maxima pars reliquorum: itaque pueri capitis damnantur. Illinc Tyrum statim proficiscitur Herodes, pueros ducens; et reuersum ad se Roma Nicolaum interrogat, postquam ei acta Beryti narrauit, quae nam foret amicorum suorum, qui Romae essent, de pueris sententia. Cui ille sic refert: Videtur eis, impius quidem esse filiorum in te conatus: debere tamen eos a te in vinculis custodiri: postea, si ita videatur, interfici, ne iracundia magis, quam ratione vsus esse videare: sin minus, solui, ne in immedicabile infortunium incidas. Haec sunt quae plerique omnes amici tui Romani censent. Hic Herodes diu cogitabundus soluit, deinde Nicolaum secum nauigare iussit: vbi Caesaream est ventum, coeperunt statim vulgo de pueris loqui de regno solliciti, et quid illis fieret suspensi. Sed quoniam vocem vllam temere vel emittere, vel etiam audire non licebat sine periculo, misericordiam quam de pueris habebant, clausam tenebant: et tam atrox facinus dolenter quidem, sed taciti ferebant. Exstitit quidam nomine Tero: regis olim miles, qui filium habebat Alexandri aequalem atque amicum. Hic Tero homo audax, quidquid musfabant alii, dicebat, et saepe palam in vulgus exclamare cogebatur, interuisse veritatem, sublatum ius ex hominibus, vigere mandacium et malitiam,

litiam, et tantam nubem rebus obducere, vt a peccantibus, ne maxima quidem mala cernerentur. Haec tam libere dicens, videbatur quidem non sine periculo facere: sed mouebat omnes acquitas rei, ideoque libenter eum audiebant omnes: et silentes ipsi suae salutis gratia, tamen eius confidentiam collaudabant. Igitur regem ipsum adit audacissime, et solum cum solo colloqui velle dicit: ac facta potestate, sic dolens fatur: O rex, tolera, postquam tam atrox res est. Equidem audacem hanc confidentiam, sed tibi necessariam et conducibilem, si quid ab ea vtilitatis perceperis, meae vitae anteposui. Sanusne es, aut vbi est excellens illud ingenium, quo tot tantasque res adsecutus es? quae est ista amicorum cognatorumque solitudo? quos equidem, quamuis praesentes, nec cognatos nec amicos iudico, qui tantum scelus in quondam felici regno perpetrari sustineant. Et tu non adspicias quid agatur? duos iuuenes regina coniuge tibi natos, omni virtute ornatissimos, interficies, tuamque senectutem vni puero committes, qui conceptam de se spem male sustinuit: et confanguineis, quos ipse toties iam capitis damnasti? Nonne cogitabis vulgi silentium, tamen peccatum videre, et facinus odisse: exercitumque vniuersum, et maxime praecipuos, misericordia commoueri erga infelices, odio erga infelicitatis auctores? Audiebat haec principio rex non omnino intemperanter, sed vbi Tero facinus, et domesticorum perfidiam aperte taxauit, commouit se rex. Et Tero paullatim modum excessit, et audacia militari intemperantius abusus est: quae res Herodem ita turbauit, vt ea verba pro conuiciis magis, quam pro vtili admonitione ducens, vbi militibus ducibusque negotium displicere audiuit, comprehendi iusserit, et in custodiam dari tam eos, qui nominati fuerant, quam ipsum Teronem. Ho facto, Tryphon regis tonsor, nactus occasionem, regi nuntiat, Teronem saepe sibi persuadere voluisse, vt regi barbam tondens, eum nouacula iugularet: ita magnam ab Alexandro initurus gratiam, magnumque praemium consecuturus. Haec locutum, iussit rex comprehendi: deinde de Terone et eius filio et tonsore quaestionem haberi. Quumque Tero persisteret, iuuenis patrem male iam multatum, nec vllam spem salutis habere videns, dicit se regi veritatem patefacturum, modo se et patrem torquere desinat. Vbi rex ei fidem dedit, dixit, constitutum fuisse, vt Tero regi manum adferret: ac factu facile esse, vt solus solum adgrederetur: quo perpetrato, si quid ei sinistrum accidisset, id honori fore, dum Alexandro gratificaretur. His verbis patrem a cruciatu redemit: neque scitur, verumne dixerit, an id fecerit, vt a se, et patre dolorem depelleret. Herodes vero minus etiam, quam antea dubitans, institutum exsequi properauit. Itaque produxit in coetu triginta duces accusatos, et Teronem cum suo filio, et tonsorem, eosque omnes accusauit: et populus coniectis quaecumque venerunt in manum, eos necauit. Alexander vero et Aristobulus iussu patris Augustam ducuntur, et ibi strangulantur. Corpora noctu portantur Alexandrium, vbi siti erant auunculus, et multi ex maioribus eorum.

FLAVII IOSEPHI ANTIQVITATVM IVDÆICARVM
LIB. DECIMVS SEPTIMVS.

CAPVT I.

Antipatri Herodis filii malitia.

Post hæc Antipater, quoniam fratres sustulerat, capitaliter inuisus fuit non solum genti, sed (quod erat ei grauius) etiam militibus. Neque tamen non cum patre regnabat: et eo maiorem habebat apud eum auctoritatem, quasi qui illos ob patris vtilitatem interfecisset. Et tamen patri non minus, quam filiis insidiabatur, quippe qui regnum adfectaret: et ne sua malitia detegeretur, timeret. Hac de causâ patris amicos magnis officiis demerebatur, vt eorum in se odium aboleret, et amicos, qui Romæ erant, grandibus donis sibi conciliabat, et in primis Syriæ prætorem Saturninum. Idem faciebat et Saturnini fratri, et regis forori, quæ vni de præcipuis Herodis amicis nupserat: eratque mirus artifex, et amorem simulandi, et odium dissimulandi. Nec tamen efficere potuit, vt Salome (quæ eum iam pridem explorabat) non eum cognosceret: quamuis frater matris Antipatri, Salomæ filiam haberet in matrimonio, eam, quæ ante nupserat Aristobulo, auctore Antipatro. Nam alteram quidem habebat Calleæ filius vxorem. Salomæ vero persuasit Herodes, vt nuberet Alexæ: alioquin numquam se eam amaturum iurauit. Præterea remisit Glaphyram Alexandri coniugem, ad Archelaum patrem, eique dotem de suo restituit, vt omnem litem euitaret. Suos vero nepotes alebat accuratissime (sustulerat enim Alexander ex Glaphyra duos mares, et Aristobulus ex Bernica Salomæ filia, tres filios, et duas filias) spondiditque in matrimonium, vbi adoleuissent, Alexandri filio grandiori, Pheroræ filiam: Aristobuli autem filio item grandiori, Antipatri filiam: Aristobuli autem filiam vnam Antipatri filio, alteram Herodi filio suo, quem ex pontificis filia sustulerat. Hæc sponsalia faciebat rex pupillorum misericordia, vt eis conciliaret amorem Antipatri. Sed veritus Antipater, ne hac ratione regnum sibi de manibus elaberetur, extorsit a patre, vt ea sponsalia dissolueret, duxitque Antipater Aristobuli filiam, Antipatri vero filius Pheroræ filiam. Habebat eo tempore rex vxores nouem, videlicet, Antipatri matrem, et pontificis filiam, et fratris sui filiam, et alteram sororis suæ filiam, quæ duæ liberos non habuerunt. Habuit et Samaritanam vnam, ex qua filios duos procreauit, Antipam, et Archelaum: et filiam nomine Olympiadem, quæ postea Iosepho nupsit, regis fratris filio. Habuit et ex vxore Cleopatra Hierosolymitana, Herodem, et Philippum, qui Philippus etiam Romæ commoratus est: itemque Palladem habuit, quæ ei filium nomine Phasaelum peperit. Præter illas habuit Phædræ et Elpim, ex quibus duas filias sustulit, Roxanen et Salomen: filias autem suas grandiores, Alexandri sorores ex matre, quas ducere Pheroræ recusarat, elocauit, alteram Antipatro sororis suæ filio, alteram Phasaelo fratris sui filio.

CAPVT II.

De Zamari Iudæo Babylonio.

Eo tempore vt se aduersus Trachonitas muniret, statuit Iudæorum vicum vrbis magnitudine in media Trachone condere, qui et finibus suis esset præsidio, et vnde in hostes repentinas excursions faceret. Intellexit autem Iudæum quemdam Babylonium, nomine Zamariam, cum

quingentis equitibus (qui omnes essent ex equo sagittarii) et cognatorum multitudine circiter centum, Euphrate forte trajecto degere in Antiochia, quae est ad Daphnen Syriae: eique Saturninum (qui tum praetor erat) locum dedisse ad habitandum, nomine Valatha. Hunc igitur, eiusque comites arcessiuit, pollicens sese ei terram daturum in praefectura Bataenea, quae Trachonitidi confinis est, ut id hostibus propugnaculum obiceret: promisitque tam agris quam hominibus, omnium tributorum et vectigalium immunitatem. Hanc conditionem accepit Iudaeus, terramque occupauit, et in ea castella aedificauit, et vicum, quem Bathyram nuncupauit: eratque eis vir praefidio, tum incolis aduersum Trachonitas: tum Iudaeis, qui ex Babylonia Hierosolymam veniebant ob sacrificia, ~~per~~ a Trachonitarum latrocinii prohibendo. Ac multi vndique Iudaei ad eum se receperunt: et facta est ea regio valde populosa, propter immunitatem, quae eis Herode viuente mansit.

CAPVT III.

Antipatri in Herodem insidiae.

In eo rerum Herodis statu, quem dixi, Antipater tantum apud eum valuit, ut omnia in eum spectarent, ab omnibusque timeretur, non tam propter vires suas (quae erant sane magnae) quam propter versutam malitiam. Praecipue vero eum colebat Pheroras, et ipse vicissim Pheroram, quem instructis in eum feminis callidissime irretiuerat. Erat enim Pheroras vxori suae et socru obnoxius, et vxoris sorori, quamvis eas perosus, propter iniuriam, quae virginibus filiabus suis fiebat: sed tamen ferebat, neque quidquam sine his feminis facere poterat, quae eum illaqueauerant: et aliae aliis omnibus in rebus fideles erant. Itaque eis Antipater callidissime obreperat, tum per seipsum, tum per matrem. Eadem enim dicebant haec quatuor feminae. Sed exorta est inter Phaeroram et Antipatrum dissensio ob nullius momenti causas, regis furore eos dissociante. Ea enim iampridem rem totam explorabat, et quum eorum concordiam Herodi detrimentosam esse sciret, ei indicabat. Itaque illi quum suam concordiam regi non placere cognoscerent, cogitarunt palam non conuenire, sed mutua interdum odia et conuicia simulare, praesertim praesente Herode, aut quopiam, qui id ei dicturus esset: verum secreto erant coniunctiores, quam vnquam antea. Sed Salome, quae eorum institutum facile animaduertebat, omnia peruestigabat, et fratri etiam in deterius aucta renuntiabat: qui et ipse per se magnam iam partem sciebat, sed nihil audebat, quoniam suspectus habebat sermones sororis. Erat eorum Iudaeorum quoddam genus, qui legis accuratam cognitionem profitebantur, et de ea ferociebant: quibus diuinitatem simulantibus, addictae erant feminae. Ii Pharisaei vocantur, homines, qui maxime regibus possunt resistere, cauti et ad aperte bellandum laedendumque prompti. Et quidem quum vniuersa Iudaeorum natio in Caesaris regisque verba iurasset, ii non iurarunt, quum essent supra sex millia. Quam ob causam rex eis multam imposuit: sed Pherorae coniunx soluit pro eis. Pro quo beneficio, ut ei gratiam referrent (credebantur autem futura scire diuinitus) fore praedixerunt, ut Herodes, eiusque progenies, diuino decreto imperium amitterent, idque ad eam et ad Pheroram eorumque liberos deferretur. Haec nuntiauit Salome regi, et aulicorum nonnullos ab eis corruptos dixit. Hanc ob rem Pharisaeorum nocentissimos rex interfecit, et Bagoam spadonem, et Carum regis

regis pusionem, eo tempore pulchritudinis primas tenentem. Necauit etiam ex sua familia omnes, qui cum Pharisaeorum dictis confenserant. Fuerat autem per eos elatus Bagoas, quod dicerent, eum patrem beneficiumque appellatum iri eius, qui ex eorum praedictione creandus rex esset: habiturum enim eum regem omnium rerum potestatem, et Bagoae vires conciliaturum cum muliere congregandi, propriosque liberos gignendi. Igitur Herodes, sumto de conuiuiis Pharisaicis supplicio, convocatis amicis, vxorem Pherorae accusauit: et Pherorae iussit, vt eam repudiaret, si regis frater et amicus esse vellet. Pheroras enim uero respondit, se neque eius fratrem esse desitutum, et tamen vxorem amaturum: morique malle, quam amissa vxore dilecta viuere. Eam rem tulit Herodes, vt potuit: Antipatroque et eius matri interdixit, ne cum Pherora colloquerentur: vtque daret operam Antipater, ne feminae conuenirent. Id quod illi promiserunt: sed nihilominus conueniebant interdum, simulque conuiuia agitabant, videlicet Pheroras et Antipater. Quinetiam rumor erat, habere Antipatrum cum Pherorae vxore consuetudinem, Antipatri matre lenocinante.

C A P V T III.

Herodes Antipatrum mittit ad Caesarem.

Antipater vero patrem suspectum habens, et ne eius in seodium longius progrediretur metuens, scripsit ad amicos suos Romae degentes, Herodi significarent, vt Antipatrum primo quoque tempore mitteret ad Caesarem. Id quod ille fecit, eumque magnis cum muneribus misit, necnon testamentum suum: in quo statuebat, vt post mortem suam regnaret Antipater, aut (si prius moreretur Antipater) regnaret filius suus Herodes, quem habebat ex pontificis filia. Iuit autem vna cum Antipatro Syllaeus Arabs, quum quidem nihil fecisset, eorum, quae ei Caesar imperauerat: eumque postulauit apud Caesarem Antipater eorumdem criminum, quorum ante fuerat postulatus a Nicolao. Aretas quoque eum infimulabat interfectorem Petrae, iniusso suo, multorum, et quidem primariorum virorum: et potissimum Soeni, hominis iustissimi, et Fabati Caesaris serui. Igitur accusatus est Syllaeus criminis quod iam dicam. Habebat Herodes satellitem nomine Corinthum, cui summopere fidebat: huic Corintho dedit Syllaeus pecuniam grandem, vt Herodem occideret: id quod ille suscepit. Hoc vbi ipsius Syllaei indicio rescituit Fabatus, regi significauit: et rex Corinthum comprehendi iussit, et ab eo quaestione totius criminis confessionem expressit. Curauit etiam comprehendendos Arabas duos, a Corintho indicatos, quorum alter praefectus, alter Syllaei amicus erat: qui et ipsi quaestionem de eis habente rege, confessi sunt, sese Corinthum cohortatos fuisse, promittentes, si res postularet, ei operam suam ad eam caedem perpetranda. Haec omnia quum exposuisset Herodes Saturnino, misit eos Romam Saturninus.

C A P V T V.

Pherorae obitus.

Pheroram vero in coniugis amore obstinate perseuerantem iussit Herodes in suam regionem discedere, id quod ille fecit libenter: et sancte iurauit, non se prius rediturum, quam Herodem obiisse intellexisset. Itaque postea quum aegrotans Herodes eum orandum curasset,

raffet, vt ad se veniret, quod ei ante mortem suam vellet aliquid coram mandare, noluit, vt iusiurandum seruaret. Neque tamen ea res Herodem auertit, quo minus aegrotantem postea Pheroram adiret, etiam non vocatus: mortuumque curaret in feretro reponendum, et Hierosolymam ad sepulturam portandum, magnoque luctu prosequendum.

CAPVT VI.

Pherorae vxor accusatur occisi veneno mariti, et Herodes Antipatri cognoscit insidias.

Post obitum Pherorae, Taphnitae duo eius liberti, quos habuerat in pretio, Herodem aduunt, eique demonstrant: non debere pati, vt eius frater ita misere et infeliciter mortuus esset, quin de eo quaestio haberetur. His auscultante rege (videbantur enim vera dicere) dicunt illum pridie quam aegrotasset, coenauisse domi vxoris suae: comefoque pharmaco, quod ei in ferculo insolito appositum fuisset, inde interiisse: idque pharmacum adlatum fuisse a quadam muliere Arabica, amatorii nomine: sed re ipsa, ad Pheroram veneno tollendum. Sunt autem Arabicae mulieres veneficae maximae: et quae tum insimulabatur, eam constabat amicae Syllae esse amicissimam, eamque ad venenum comparandum adiuuerant mater, et soror vxoris Pherorae, et in reditu ad duxerant, vno die ante illam coenam. His verbis incensus rex, feminarum seruas torfit, et nonnullas liberas: quumque nulla confiteretur, tandem vna dixit nihil aliud, nisi se Deum precari, vt talibus implicaret cruciatibus matrem Antipatri, quae illorum omnium malorum causa esset. Haec in causa fuerunt, vt Herodes feminarum cruciatus adeo intenderit, vt omnia extorqueret, conuiuia, clandestinos conuentus, atque etiam verba quaedam, quae Herodes soli dixerat Antipatro, et Antipater ea Pherorae mulieribus enuntiauerat: videlicet Herodem Antipatro dedisse talenta centum, vt a Pherorae colloquiis abstineret. Detectum est et Antipatri odium in patrem, et apud matrem querimoniae de tam longa patris vita, vt ipse iam consensesceret Antipater, vt etiam si regnum adipisceretur, numquam eo tantum delectaretur. Esse etiam multos tum fratres, tum fratrum filios, qui vna secum in spem regni nutrirerent, quae res spes sibi dubias redderet: quandoquidem iam nunc, si quid fatale sibi accidisset, fratrem suum, non filium, ab Herode regem constitui. Conquerebatur etiam de atroci regis crudelitate, et filiorum caede: quorum malorum motu ipse sibi Romam proficiscendum prudenter excogitasset, Pheroras autem in suam tetrarchiam. Conueniebant haec cum Salomae dictis: et rex vt se magis confirmaret, conferebat cum his Antipatri malitiam. Itaque Antipatri matrem Doridem omni ornatu, qui erat multorum talentorum, spoliata dimisit, et feminarum Pherorae amicitiae renuntiauit. Sed inter alia exstitit res quaedam, quae regem in filium maxime exacerbauit: videlicet Samaritanus quidam nomine Antipater, ipsius Antipatri regis filii procurator, qui inter cruciatus dixit et alia, et haec in primis: paratum ab Antipatro mortiferum venenum, quod Pherorae dedisset, eique mandasset, vt absente se (quo longe ab omni suspicione abesset) id patri porrigeret, adlatumque fuisse id venenum ex Aegypto per Antiphilum, vnum de amicis Antipatri, et Pherorae missum per Thendionem, fratrem matris eiusdem Antipatri: atque ita peruenisse ad vxorem Pherorae, cui seruandum Pheroras tradidisset.

didisset. Hac de re interrogauit rex vxorem Pherorae, idque illa confessæ est: et dum venenum cursu petit, seipsam de tecto præcipitat: sed in pedes delapsa, non interiit. Rex vero eam curauit, eique et omnibus domesticis veniam promisit, dummodo nihil de veritate celaret. Itaque illa iurauit, sese rem omnem, vti gesta esset, dicturam: id quod fecit, vt multi dixerunt. Apportatum est venenum, inquit, ex Aegypto per Antiphilum, qui id sui cuiusdam fratris medici opera habuerat: idque pertulit ad nos Theudion, et mihi Pheroras tradidit, paratum ab Antipatro aduersum te. Sed quum aegrotaret Pheroras, et tu ad eum curandum venisses, ipse animaduerso tuo in se studio, fractus animo, me euocat, et, O vxor, inquit, circumuenit Antipater me, dum in suum ipsius patrem, eundemque meum fratrem, mortiferam mentem comparat, et venenum, quod menti subseruiat. Quare postquam meus frater facile ostendit, nihil se de pristina sua erga me virtute diminuere, et ego non diu superstitem fore me spero, age, ne parricidiali animo maiores meos impiem, adfer venenum, et spectante me combure. Id quod ego citra cunctationem feci: nisi quod paullulum ex eo referuauit, vt si post obitum Pherorae tu me inclementius tractares, eo sumto miseria me leuarem. His dictis, alabastrum venenumque in medium protulit. Accusata est et pontificis filia, regis vxor, quae hæc omnia sciuisset, et celare voluisset. Hanc ob causam repudiauit eam Herodes, eiusque filium de testamento suo (in quo ille secundum se rex instituebatur) expunxit, et focerum suum Simonem Boethi filium pontificatu abdicauit, et eum honorem ad Matthiam Theophili filium, natu Hierosolymitanum, detulit. Dum hæc fuunt, venit Roma Bathyllus Antipatri libertus: et quaestione habita, deprehensus est venenum adferre, quod Antipatri matri, et Pherorae traderet, vt si prius in regem vires non habuisset, eum illo tollerent. Venerunt et Roma litterae ab Herodis amicis, rogatu Antipatri, in quibus insinulabantur Archelaus, et Philippus, quod patrem ob interemtos Alexandrum et Aristobulum vituperassent, eorumque miserescerent: seque iam a patre non aliam ob causam arcessi dicerent, quam vt ab illo similiter necarentur: obtinueratque ab amicis Antipater magnis largitionibus, vt sibi ad hæc operam suam commodarent. Quin ipse de illis ad patrem scripsit, atrocibus eos onerans criminibus: et sub finem, iuuenes esse, eorumque verba aetati tribuenda dicens. Se quidem in Syllaeano negotio laborare, et colendis primoribus incumbere, splendidumque ornatum ducentis talentis comparasse. Quamuis autem septimum iam mensem tam multa aduersus eum mouerentur in Iudaea, erat tamen omnium ignarus, quoniam diligenter itinera custodiebantur: quoniamque tantum erat omnium in eum odium, vt admonere dignaretur nemo.

CAPVT VII.

Antipater capitis damnatur, et in custodiam datur.

Herodes vero quum ei scripssisset Antipater, sese breui omnibus rite confectis venturum, rescripsit, re dissimulata, ne diu moraretur in itinere, ne quid sibi eo absente incommodi accideret: simulque leuiter conquerebatur de eius matre, promittens sese, postquam ille venisset, querelas illas missum facturum: atque omnibus modis amorem in illum prae se ferebat, ne quid ille suspicaretur. Has litteras accepit Antipater in Cilicia, quum quidem prius Tarenti eas accepisset, quae Pherorae obitum declarabant: quem quidem obitum doluit, non Pherorae amore, sed

sed quia mortuus esset non interfecto patre, quod se facturum susceperat. Vbi ad Celenderim in Ciliciam venit, dubitare coepit, vtrum in patriam ire deberet, matris ejectionem ferens iniquissime. Amicorum vero suadebant alii, vt exitum expectaret, alii vt sine mora discederet: aduentu enim suo crimen matris omnē soluturum: at nunc vna eius absentia confirmatos esse delatores. Id quod ille fecit, et ad portum Augustum apulit, vbi ei obuiam prodiit nemo, salutauit nemo, vt in eius discessu factum fuerat, quum quidem ei fausta omnia comprecata fuissent: quin contra, eum execrabantur, putantes venire ad dandas de nece fratrum poenas. Erat eo tempore Hierosolymis Varus Quinctilius, missus Saturnino successor ad gubernandam Syriam: veneratque Herodis rogatu, vt ei super praesentibus negotiis consilium daret. His concilium habentibus, superuenit Antipater, ignarus totius negotii, et in palatium purpuratus adhuc intrat: eum ianitores ingredi sinunt, et amicos excludunt. Tum vero ille manifeste turbari: quum enim vellet ad patrem accedere, repulit eum pater, ei fratrum necem perpetrata, et patris tentatam exprobrans: ac postuidie Varum auditurum, et de toto negotio iudicaturum dicens. His dictis, occurrit Antipater matri et vxori, Antigoni filiae, eius qui ante Herodem regnauerat in Iudaea, quae ei rem omnem retulerunt: itaque ille se ad ad causae suae defensionem praeparauit. Postero die confederunt in concilio Varus, et rex, aduocatis eo vtriusque amicis, regisque consanguineis, et eiusdem sorore Saloma, et iis, qui crimen aliquod indicaturi erant, et iis, de quibus fuerat habita quaestio, et matris Antipatri feruis, qui paullo ante eius aduentum comprehensi fuerant, litteras ferentes, quarum summa haec erat: ne reueniret, patrem enim de tota re certiore esse factum: iamque Antipatro hoc vnum superesse periculum, vt ad Caesarem se reciperet, neue patris in manus veniret. Antipater vero sese patris ad pedes abiicit, oratque vt dum causam suam defendit, audiatur: et Herodes eo in medio collocari iussit, de filiis suis conqueri adgreditur, per quos tot infortunia perpeffus, in senectute incidisset in improbitatem Antipatri. Deinde coepit accusare: atque vbi in duorum filiorum mentionem incidit, quos impulsore Antipatro peremerat, adeo flere coepit, vt amplius loqui non posset, Nicolaumque oraret (qui regis amicus, et in administrandis omnibus negotiis socius erat, totamque rem vt gesta foret sciebat) vt reliqua persequeretur, quae ad accusandum coarguendumque pertinerent. Hic Antipater causam suam defendere exorsus, ita rem colorauit, itaque probabiliter egit, sese etiam in quaestionem offerens, vt consilium commoueret. Miserabat enim eos valde Antipatri, qui obsoleto vultu magnam vim lacrimarum profundebar, adeo vt eius etiam aduersarii misericordia commouerentur, ipsumque Herodem iam flesti appareret, licet id animaduerti nollet. Sed excepit orationem Nicolaus, et Antipatrum vehementer acriterque accusauit, ac manifeste conuicit tum argumentis, tum multis testimoniis, quorum alia erant praeparata, alia ex tempore fuerunt oblata. Postquam enim animaduersum est, Antipatrum accusare sine periculo licere, coeperunt pro se quisque ea proferre quae scirent, suntque eius mille artes, mille insidiae detectae, adeo vt Antipater, quamuis impudens, tamen contradicere non auderet. Postquam Nicolaus finem fecit, iussit Antipatro Varus, vt causam suam, si posset, defenderet: cupere se, eiusque patrem, vt innocens reperiretur. Antipater vero pronus humi iacens, nihil aliud nisi Deum obsecrabat, vt testari aut manifestis signis vellet ostendere, se nihil aduersus patrem molitum fuis-

fuis-

fuisse: Deumque testabatur, sese diuinitus fuisse conseruatum, dum alia atque alia pro patre facit. Varus vero rem infinitam esse videns, venenum coram omnibus proferri iussit, et cuidam capitis damnato propinari: qui eo confestim exstinctus est. Tunc ille surgit, et e concilio discedit: postmodum Antiochiam proficiscitur, vbi plurimum commorari solebat, quoniam id Syrorum palatium est. Herodes vero filium protinus constringendum curauit: neque sciebat, quid cum eo locutus Varus fuisset, nisi quod opinabantur multi, eum Vari consilio obtemperaturum. Eo victo, misit de eo litteras Romam ad Caesarem, et vna homines, qui eum verbis de Antipatri malitia docerent. Per eos dies interceptae sunt binae litterae, ex Aegypto per Antiphilum scriptae ad Antipatrum, quarum in alteris sic continebatur: Mitto tibi Aemae litteras, mei capitis discedit: scis enim mihi rursus a duabus familiis imminere periculum, si deprehendor. Opto tibi in isto negotio successum. In alteris ita scriptum erat: Acme Antipatro. Scripsi ad tuum patrem quales volebas litteras, eique exemplum mitto fictarum Salomae litterarum ad Dominam, quibus lectis scio summum de Saloma, tamquam insidiatrice supplicium. Fuerant autem litterae hae, quae Salomae ad Aemae dominam esse videbantur, compositae ab Antipatro, Salomae nomen et stilum ementito. Ad Herodem autem litterae sic habebant: Acme regi Herodi. Ego dans operam, vt nihil te lateat eorum quae contra te fiant, naeta Salomae epistolam ad dominam meam contra te scriptam, eam mihi periculose, sed tibi vtiliter exscripti, et tibi misi. Hanc illa scripsit volens nubere Syllaco. Igitur litteras conscinde, ne ego de vita periclititer. Erat autem Acme Iudaea, Iuliae Caesaris vxori: serua: idque faciebat in Antipatri gratiam, quae eam grandi pecunia corruerat. Itaque Herodes singulari Antipatri malitia stupefactus, parum absuit quin eum e vestigio necaret, instigante insuper Saloma. Sed tamen eum euocauit, et interrogauit, iussitque vt sine vlla dissimulatione diceret, si quid contra haberet. Atque illo obmutescente, petiit, vt postquam vndiquaque mutus reperiretur, saltem suos in his sceleribus adiutores nominaret. Ille vero Antiphilum omnium auctorem esse dixit, neque quemquam alium nominauit. Et Herodes eum in custodia, vt ante, habuit, iterumque legatum misit ad Caesarem, et litteras contra filium et contra Aemam, vna cum earum quae supra positae sunt litterarum exemplo.

C A P V T VIII.

Herodis morbus et aetas, et Iudaeorum seditio.

Deinde in morbum lapsus, testamentum fecit, in quo filiorum suorum natu minimo regnum dabat, ob odium quo tum Archelaum et Philippum ob Antipatri calumnias prosequabatur. Donauit et Caesari mille talenta, et Iuliae Caesaris vxori, et Caesaris filiis, et amicis, et libertis, quingenta. Legauit et suis filiis pecuniam, et pensiones, et agros, itemque nepotibus, Salomanque forem suam multum ditauit. Et quoniam ex eo morbo conualiturum se non sperabat, quippe iam septuaginta circiter annos natus, euasit crudelis et ferus in omnes: quoniam contemni se, gentemque suo malo delectari putabat: adde quod existerunt quidam plebei, qui in eum confurrexerunt ob huiusmodi causam. Erant Iudas Sariphaei, et Matthias Margulothi F. Iudaeorum eloquent-

quen-

quentissimi, et legis interpretes praestantissimi, populoque carissimi, quoniam iuuentutem docerent. Qui enim virtuti comparandae studebant, eos quotidie frequentabant. Hi duo audientes regis morbum esse insanabilem, spargere coeperunt, id ei malum (vt et cetera infortunata) non aliunde proficisci, quam quod Dei praecepta violasset: ac magnopere ad Dei laudem et religionem pertinere, vt quidquid ille contra legem fecisset aboleretur, quicumque tandem casus secuturus esset. Fecerat autem rex super maiorem portam templi, ingentem et magni pretii aquilam: hanc legis studio deturbandam esse dicebant illi magistri: quod si ob eam rem amittenda vita foret, paruam esse iacturam, qua sempiterna laus compararetur. Dum illi his et aliis sermonibus iuuentutem incitant, nuntiatur obiisse regem: itaque illi meridie aquilam demolitum vadunt, et eam securibus discindunt, spectantibus multis qui erant in templo. Hoc vbi regis praetori nuntiatum est, suspicatus maiorem aliquam rem tentari, eo cum magna manu proficiscitur: et inopinantes adgressus, aliis alio fuga dilapsis, cepit ad quadraginta iuuenes, qui cum animose expectarant, vna cum duobus praeceptoribus, eosque ad regem perduxit. Atque illi interroganti regi, an quod ipse erexisset, id delicere ausi fuissent? libere responderunt, et fecisse, et recte fecisse, vt contra decreta regis legem tuerentur, quam Moses Dei iussu scripsisset, seque ob eam rem mori non recitare. Tum rex colligatos Hierichuntem mittit. Deinde Iudaeorum primos euocat, et in eorum medium lectica delatus (quoniam stare non posset) narrat quantos eorum causa labores pertulisset, vtque templum magnis suis sumptibus exstruxisset, cum Asamonaei, nati centum viginti quinque annis (quibus regnassent) nullum vniquam tale opus ad Dei honorem facere potuissent: idque praecellentibus donariis ornasset, pro quibus se etiam post mortem celebratum et collaudatum iri sperasset. Hic vero clamare coepit, eos ne viuente quidem a contumeliis abstinere, quin luce palam audere suis donariis manus admoliri, eaque deturbare, per simulationem eum offendendi, sed re ipsa (si res diligenter perpenderetur) id esse sacrilegium. Illi eius crudelitatis mettu, negarunt id factum esse de ipsorum sententia, ac sibi videri facinus vindicandum. Herodes vero in alios satis leniter se gessit: sed Matthiam pontificem honore, vt earum rerum nonnulla ex parte auctorem, abdicauit, et Iozarum vxoris eiusdem Matthiae fratrem pontificem creauit. Huius Matthiae pontificatu accidit, vt alius crearetur pontifex in diem ieiunii, ob huiusmodi causam. Is Matthias ea nocte, quae ieiunii, diem antecessit, visus est sibi secundum quietem rem habere cum muliere: quam ob causam cum rem diuinam facere non posset, ei vicariam operam praefecit Iosephus Elemi filius, eius consanguineus. Igitur hunc Matthiam Herodes munit deponere coegit: alterum vero Matthiam, qui seditionis auctor exstiterat, et eius sociorum nonnullos, viuos igni cremauit. Eadem nocte fuit lunae defectio; et Herodis morbus incruduit: Ignis erat, qui eum lente virebat, nec extrinsecus tactu tantum ardorem praebebat, quantum intus dolorem. Excernendi erat incredibilis appetentia, cui obtemperare necesse esset: inde intestinorum exulceratio, et saeva tormina. Pedes occupauerat liquida pellucensque pituita, inguinibus simili malo laborantibus, putredine quae vermes gigneret, virilia rodente, neque spirare nisi erectus poterat, spiritu foetido, crebro atque breui, distensis totius corporis membris. Itaque vulgo dicebatur, poenas esse diuinas. Et tamen in his cruciatibus sanitatem sperabat, medicos arcessebat, et eorum consiliis per omnia obtempera-

pera-

perabat: ac traiecto Iordane, in thermis Calliroae lauit: qu^{ae} aqua praeter ceteras tot dotes, etiam in potione vsus habet. Ibi medicis vsus est, eum refouendi causa in folium olei plenum demittere, quo facto vsus est mortuus: sed famulis ploratum edentibus, respuit: ac de salute sua desperans, militibus quinquagenas drachmas donauit, et ducibus amicisque multa largitus est: atque iterum Hierichuntem venit, vbi atra bile sic exacerbatus est, vt ad extremum hoc excogitauerit. Euocauit ad se totius Iudaicae gentis primarios omnes, vbicumque degerent (quae fuit ingens sane multitudo, quippe quos sub poena capitis venire iussisset, homo in omnes siue infantes siue fontes furiosus) eosque in circo conuulsit: deinde arcessitam forem suam Salomam, eiusque virum Alexam, sic adloquitur: Video equidem (eos sentio dolores) me iam esse moriturum, quae res tolerabilis et omnibus optanda est. Sed sine vilo mei desiderio aut ploratu, qui rege dignus sit, mori, hoc vero mecum animum vrit. Video enim Iudaeos nihil tam cupere, quam mortem meam, qui viuente me rebellare ausi sint, et meo donario contumeliam facere. Nunc vestri officii est, vt ad me hoc dolore subleuandum consentiatis. Si enim mecum sentire voletis, iusta mihi splendida, et longe alia, quam regibus solent, persolentur, serioque per vniuersam nationem luctu condecorabor: alioquin non nisi per ludum iocumque deplorandus. Quare vbi me animam egisse videbitis, collocatote per circi circuitum milites, meae mortis adhuc ignaros (neque enim eam, nisi hoc perfecto, indicabitis) eisque vt omnes ibi conclusos missilibus configant, imperatote. Ita me bifariam delectabitis, dum et ipsi voluntatem meam exsequemini, et ego digno luctu cohonestabor. Haec ille eis mandauit, plorans miserabiliter: et eos per amorem consanguinitatis, perque fidem, quam Deo deberent, obtestans, ne sibi honorem hunc denegarent: id quod illi ei promiserunt.

C A P V T IX.

Antipatri mors.

Interim adueniunt Roma litterae a legatis, quod ad Caesarem miserat: in quibus significabatur, Caesarem de Aema supplicium summississe, et Herodi in Antipatrum summam potestatem permittere: qua re laetatus Herodes, aliquanto melius habuit. Deinde saeuo dolore correptus malum poposcit et cultellum, solitus alioquin mala decorticare, et frustatim comesse. Vbi id habuit, circumspexit, et seipsum ferire voluit. Verum eius sobrinus Achiabus manum ei prehendit, magniisque clamorem edidit: vnde tantus repente in regia vultus et tumultus coortus est, quantum si mortuus rex fuisset. Et Antipater patrem vere mortuum credens, coepit confideret, quasi iam soluendus, et rex nullo negotio futurus, loqui, cumque custode carceris de missione agere, multa ei tum in praesens tum in futurum promittens. Sed id custos regi nuntiatum iuit: et rex cum exclamatione caput sibi, quamuis in extremis esset, percussit, et cubito innixus imperat, misso quodam satellite, vt e vestigio, sine vlla cunctatione, Antipater interficiatur, et in Hyrcania ignobili funere sepeliatur.

CAPVT X.

Herodis decessus et testamentum.

Iterumque testamentum suum mutauit, et Antipam (cui regnum reliquerat) Galilaeae Peraeaeque tetrarcham constituit, regnum Archelao dedit: Gaulonitidem autem, et Trachonitidem, et Batanaeam, et Panniadem, Philippo filio suo, Archelai fratri, tetrarchiam attribuit: et Salomae forori suae Iamnam, Azotum, et Phasaclidem legauit. Taceo argentum et alia, quae tum ipsi Salomae, tum suis consanguineis, et Caesari, et Caesaris uxori Iuliae, et aliis reliquit. His factis, quinto post occisum Antipatrum die vitam finiuit. Regnauit post interfectum Antigonom, annos triginta quinque: postquam autem a Romanis rex creatus fuit, triginta septem. Ante diuulgatam eius mortem, Salome et Alexas conclusos in circo domum dimiserunt, dicentes regem iubere ut discederent, et domi se tenerent. Deinde cognita iam regis morte, milites in Hierichuntis theatro coegerunt, et primum scriptas ad milites litteras legerunt, in quibus rex eis, ob fidem et gratum erga se animum, gratias agebat, et ut idem Archelao filio suo, quem regem instituisset, praestarent, orabat. Deinde Ptolemaeus, cui creditum erat regis sigillum, testamentum recitauit, quod ratum esse non poterat, nisi prius inspectum a Caesare. Ac subito clamor exiit in honorem Archelai, eique milites gregatim, nec non duces, eandem quam patri praestitissent, amicitiam beneuolentiamque promiserunt, Deumque ei secundum exoptarunt. Deinde Archelaus regem splendidissime curauit efferendum. Eo facto, in templum ascendit, omnibus eum quaquam transibat, faustis omnibus certatim prosequentibus. Ipse consensu suggestu sublimis in aurea sella residens, populum mutua comitate prosequitur, eisque gratias agit, quod paternarum in ipsos iniuriarum memoriam deposuissent, seque memorem fore pollicetur. In praesentia quidem regio nomine se abstinere, quoniam testamentum Caesar nondum confirmasset: quam ob causam ipse sibi Hierichunte diadema a militibus imponi non permisisset. Verum si fuerit adeptus imperium, daturum operam, ut eis satisfaciat, et in omnibus elaboraturum, ut sit erga eos patre melior. Illi eum (ut est plebs credula) ex animo loqui existimantes, quo suauis et humanius ipse eos adloquebatur, eo magis collaudabant, et sua postulata scribebant. Alii ut sibi uectigalia diminuerentur clamabant: alii ut uincti soluerentur, quos et multos et longo tempore Herodes habebat: erant qui de mancipum et publicanorum acerbitate expostularent: ad quae Archelaus minime contradicebat, quippe qui multitudinis beneuolentiam caperet ad confirmationem regni sui. Et hinc facta re diuina, ad conuiuium cum amicis se contulit.

CAPVT XI.

Populus seditionem mouet in Archelaum.

Interea exsistere Iudaei quidam, qui Matthiae, et eius sociorum ab Herode ob deiectam aquilam auream occisorum, mortem deplorarent: grauiusque de Herode conquererentur, id quod eo uiuente facere non ausi fuerant. Ii congregati ab Archelao contendebant, ut id facinus in eos vindicaret, quos habuerat Herodes in pretio: utque in primis pontificem abdicaret ab Herode constitutum, aliumque deligeret magis legitimum, et ad munus obeundum puriorem. Archelaus uero ad eos placandos ducem
misit.

misit. Sed illi neque ducem, neque alium quemquam, qui eos ad aequita-
 tem perducere conaretur, neque alios item multos ab Archelao missos, au-
 dire volebant, sed omnia arbitratu suo fieri iubebant: suaque iracundia fa-
 cile ostendebant, futurum aliquem magnum tumultum, quippe conflente
 populo, et maxime ad festa Paschae, quae in id tempus inciderunt, in quo
 feditiosi illi Iudam et Matthiam lamentantes coierunt in fano. Itaque me-
 tuens Archelaus seditionem, misit eo centurionem cum cohorte militum, ad
 coercendos illos, et sibi feditiosissimos quosque adducendos. Sed illi impetu in
 eo facto, maximam eorum partem lapidarunt: ipse centurio et alii pauci sa-
 uicii effugerunt. Eo facto, illi manum iterum sacrificio admouent. At Arche-
 laus eo milites omnes misit, et equites, qui eos qui foris essent, iis qui in
 templo forent, succurrere prohiberent, et eos qui a peditibus euasissent,
 exciperent. Ita occisa sunt ab equitibus circiter tria hominum millia: re-
 liqui se in montes proximos receperunt. Et Archelaus proclamari iussit, vt
 omnes domum discederent: id quod illi fecerunt, et festum, quamuis auda-
 ces, deteriora veriti, reliquerunt. Deinde Archelaus ad mare descendit vna
 cum matre, secum ducens Nicolaum et Ptolemaeum, multosque amicorum,
 relicta totius domus et principatus cura Philippo fratri suo. Eum comitata
 est Herodis soror Salome, vna cum suis natis, multisque consanguineis, per
 speciem adiuvandi eum ad regnum obtinendum: sed re ipsa, ad ei aduersan-
 dum, et maxime ad conquerendum de eo, quod in templo factum fuerat.
 Occurrit autem Archelaus Caesareae Sabino, Caesaris in Syria rerum pro-
 curatori, ad custodiendam Herodis pecuniam venienti. Sed superuenit aree-
 situs ab Archelao Varus, qui eius iter auerit: inque Vari gratiam Sabinus
 Iudaeae castella non occupauit, neque pecuniam consignauit, sed Archelao,
 donec de ea Caesar statuisset, reliquit: eoque promisso, Caesareae remansit.
 Sed postquam Archelaus Romam iturus soluit, et Varus Antiochiam disces-
 sit, Sabinus Hierosolymam profectus, palatium occupat. Deinde arecensis
 praefidorum praefectis, omnibusque rerum administratoribus, demonstrat
 se rationes exigere, et de castellis statuit arbitratu suo. Tamen custodes
 eodem in statu omnia ex Archelai mandato tuebantur, per speciem referuan-
 di omnia Caesari. Eo tempore Antipas quoque Herodis filius Romam ad ob-
 tinendum principatum profectus est, Salomae promissis impulsus, ceu longe
 quam Archelaus dignior imperio: vtpote in priore testamento rex institui-
 tus, quod magis ratum esse deberet quam posterius. Ducebat vna secum
 matrem, et Nicolai fratrem Ptolemaeum, quondam Herodi carissimum, et
 tum Antipae studiosum. Potissimum vero eum ad appetendum regnum im-
 pellebat Irenaeus, qui orator erat, et ob eloquentiae existimationem, regni
 procuracionem habuerat. Itaque noluit Antipas auscultare consulentibus
 vt cederet Archelao, qui et natu grandior, et vltimo patris testamento rex
 constitutus esset. Vbi Romam venit, cognati omnes eius partibus accede-
 bant, non illi quidem eius amore, sed Archelai odio, cupientes ante omnia
 liberi esse sub Romani praefidis administratione: aut certe si quis se interpo-
 neret, Antipam praeferentes Archelao. Hac de causa Antipam regem creare
 conabantur, Sabino quoque Archelaum litteris apud Caesarem accusante,
 Archelaus vero litteras ad Caesarem, quibus ius suum tueretur, misit, nec-
 non patris testamentum, et Ptolemaeum herodianaec pecuniae rationes sigil-
 lumque ferentem: atque ita euentum expectabat. Caesar vero postquam
 has Varique et Sabini litteras legit, et quantum pecuniarum annuique redi-
 tus esset, vtque Antipas regnum appetens litteras misisset, cognouit, amicos
 conuocat, vt eorum sententias audiat: imperatque vt qui velit, de praesentibus

T

tibus

tibus negotiis dicat. Primus verba fecit Antipater Salomae filius, homo in primis disertus, et Archelai aduersarius. Is Archelaum accusauit, quod diadema a Caesare peteret, quum iam regis officio functus esset in iis, quae superius dicta sunt, faciendis: et maxime caedem illam quam in foro perpetranda curasset accusauit, dixitque prius Herodis testamentum, quod sana mente scripsisset, debere esse ratum. Surrexit deinde Nicolaus, qui Archelai causam egit: eiusque finita oratione, Archelaus sese Caesaris ad pedes abiecit: sed eum Caesar comiter adleuauit, regno dignissimum esse dicens: seque satis ostendit sic esse adfectum, vt non aliter facturum esset, quam testamentum postulare. Verum vbi Archelaum, quia comiter acceptus esset, secutum esse animaduertit, nihil sanxit. Postea dimisso concilio, dispexit ipse secum, vtrum regnum Archelao confirmare deberet, an vero id omnibus Herodis filiis communiter diuidere, quoniam omnes egerent auxilio.

CAPVT XII.

Iudaeorum in Sabinum seditio, et vt Varus de eius auctoribus supplicium sumserit.

Antequam horum quidquam sancitum esset, obiit morbo Marthae mater Archelai: veneruntque a Varo Syriae praefide litterae, quae Iudaeorum rebellionem declararent. Nam post Archelai discessum, seditionem fecit vniuersa natio: et Varus, qui illic aderat, in eius auctores animaduertit: ac seditione (quae grauis sane fuit) maxima ex parte composita, Antiochiam profectus est, relicta Hierosolymis vna legione ad Iudaeos reprimendos, si quid mouerent: sed id frustra. Nam digresso Varo, Sabinus ibi, eos Caesaris procurator, manens, multum Iudaeis negotii facessebat, sperans eos iis copiis, quae magnae restabant, cohiberi posse. Circumducebat enim frequentes armatos satellites, per quos Iudaeos premens atque turbans, rebellare cogebat. Etenim castellis occupandis incumberebat, et prae avaritia regias pecunias vi summa vestigabat. Instantibus autem Quinquagesimae festis, conuentum est Hierosolymam non solum religionis gratia, sed etiam indignatione contumeliarum Sabini: coiueruntque plurima Galilaeorum et Idumaeorum et Hierichuntiorum millia, et omnes transiordanini, in primisque Iudaei, qui erant omnium Sabino infensissimi. Igitur in trina castra diuisi Romanos, qui erant in arce, obsederunt. Itaque Sabinus Varo confestim per litteras significauit, vt sibi celeriter auxilium ferret: ipse arcis excelssimam turrin (ea Phasaelus appellatur) occupat, et inde Romanis signum dat, vt Iudaeos adoriantur: ipse adeo timidus, vt ne ad suos quidem descendere auderet. Quumque Romani eruptionem fecissent, commissum est acre praelium, in quo licet superiores essent Romani, tamen non despondebant Iudaei, quamuis suorum multos cadere viderent: quin per circuitum confensis porticibus, quae circum exterius templi septum erant, ibi lapidibus qua manu qua fundis pugnare coeperunt. Item sagittarii vniuersi Romanis de superiore loco multum nocebant: quum essent hi ita demisso loco, vt ad illos tela adigere nequirent. Postquam diu hunc in modum pugnatum est, incensi iracundia Romani, ignem porticibus (infcis ipsis, qui eo adscenderant Iudaeis) subiecerunt, quo confestim ad tectum euecto, exstincti sunt, qui illic erant. Nam alios secum ruina tecli trahebat, alii ab hostibus vndique caedebantur, multi se in ignem coniciebant, alii seipos gladiis suis occidebant. Quae omnia quae adscenderant euadere conabantur, a Romanis caesi sunt: itaque ne vnus quidem elapsus est. Romani vero per flammam, qua

qua dabatur, irruentes, pecuniae sacrae thesauro potiuntur: eiusque magna parte a militibus direpta, ipse Sabinus talenta quadringenta palam recepit. Sed Iudaei nihilo fecius, adhibitis suorum fortissimis quibusque regiam obsidere, flammaeque et extrema omnia minitari, nisi Romani celeriter exirent: sin exirent, et ipsis et Sabino nihil nocitum iri. Regionum vero maxima pars cum Iudaeis sese ad auxiliandum coniunxit. Sed Ruffus et Gratus, qui tria millia praestantissimorum Herodis militum habebant, ad Romanos transierunt: idemque fecerunt equites quidam, quibus praeerat Ruffus. Verum Iudaei nihilominus obsidionem vrgere, et cuniculos agere, atque obsessis clamare vt exirent, et eos qui deficiebant hortari, ne se libertatem suam recuperare prohiberent. Et Sabinus quidem cum militibus exire paratus erat: sed Iudaeis fidere non poterat; adde quod a Varo expectabat auxilium, eamque ob rem obsidionem sustinebat. Interea existebant in Iudaea mille aliae turbae: inter quas fuerunt duo hominum millia, qui aliquando sub Herode meruerant: ii inter se conspirarunt, et regio oppugnare coeperunt. Achibus vero Herodis sobrinus, eis resistebat: et ex agris in edita loca compulsus (quippe ab hominibus bellicosis) difficile aditus insidendo, seruabat, quae poterat. Exstitit et Iudas Ezechiae latronum praefecti filius, eius quem magno labore Herodes oppresserat. Hic Iudas apud Sessorim Galilaeae oppidum, coacta profligatorum hominum caterua, palatium adortus, eam omnia ibi reposita occupauit, iisque suorum singulos armauit, et omnium ibi repertam pecuniam abstulit, sui que terrorem omnibus iniecit, dum regnandi cupiditate in obuio quosque saeuit. Fuit et Simon quidam regis Herodis seruus, homo alioquin formosus, et corporis magnitudine ac pulchritudine excellens. Hic Simon diadema sibi imponere ausus, ab hominum multitudine qui conuenerant, rex salutatus est, et Hierichuntiam regiam a se direptam cremauit, aliasque multas regis domos in multis regionis locis incendit, concessa suis gregalibus praeda. Sed ei Gratus cum sua manu obuiam occurrit: et post longum praelium, profligatis Simonianis, quippe transiordaninis, et nullo ordine, audacia magis quam arte pugnantibus, ipse fugientem in valle Simonem nactus obruncauit. Exstitit etiam hominum caterua Simonis similiium, qui Amathae (ea vrbs est ad Iordanem posita) regiam cremarunt. Exstitit et Athronges quidam opilio, homo procerus et robustus, qui regnum adfectare ausus est. Is quatuor fratres sui similes habebat, qui regnum singuli singulis cohortibus tuerentur. Conuenit enim ad eos ingens hominum multitudo, quibus ipsi praefecti praefectia pro Athronge faciebant. Ipse diadema sibi imposuit, et de rebus gerendis concilium habuit, omniaque gerebat arbitrato suo: et diu in potestate permanfit, regio nomine, faciens quae vellet: magnasque tum ipse tum fratres, caedes edebant tam Romanorum, quam regionum, vtpote vtriusque ex aequo infensi, et sanguine omnia complebant, partim ob quaeustum, partim ob interficiendi consuetudinem. Hi aliquando Romanorum cohortem (qui frumentum et arma militibus ferebant) prope Emmauntem adgressi, ita circumdederunt, vt Arium ducem, et quadraginta eius peditum fortissimos, missilibus confixerint. Reliqui auxilio Grati, qui eis cum regis successit, euaserunt. Haec et alia multa tum Iudaeis tum Romanis detrimenta longo tempore intulerunt: ac tandem tres eorum capti sunt, videlicet natu maximus ab Archelao, reliqui duo a Grato et Ptolemaeo: quartus Archelao se dedit, sed haec postea facta sunt: tum quidem Iudaeam totam latrocinis repleuerunt, Varus simul ac Sabini litteras accepit, adsumtis reliquis duabus legionibus, quatuorque turmis equitum, omnibusque regum et tetrar-

charum et aliorum auxiliis, celeriter obsessis in Iudaea subsidio proficiscitur: et coactis ad Ptolemaidem suis copiis earum partem filio, et cuidam amico tradit, eosque ad bellum Galilaeis supra Ptolemaidem incolentibus inferendum mittit. Atque ille hostes praefectus adgressus, in fugam vertit, captoque et incenso oppido Seffori, oppidanos vendidit. Ipse Varus cum universo exercitu ad Samariam profectus, vrbi (quod seditionis culpa careret,) nihil nocuit: sed castra in vico, cui nomen est Arus, posuit, quem Ptolemaeus aedificauerat: eumque vicum Arabes, Varo ab Areta subsidio missi, Herodis odio incenderunt, vt Ptolemaeo Herodis amico dolorem facerent. Illinc digressi, vicum alium nomine Sampho, munitissimum et instructissimum diripuerunt, atque concremarunt, et in itinere omnia ferro flammisque foedarunt. Emmaus quoque, sed ab incolis deserta, iussu Vari cremata est, vt iis, qui ibi fuerant occisi, parentaret. Inde ad ipsam Hierosolymam ducit, vbi obsessores Iudaei simulac hostes viderunt, fugae se mandarunt, obsidione semiperfecta. Hierosolymitani vero Iudaei Varo sese purgarunt, demonstrantes ob festa coiuuisse populum, neque suo consilio bellum, sed externorum audacia susceptum: se quidem cum Romanis magis obsessos fuisse, quam eos obsidere in animo habuisse. Et Iosephus Herodis sobrinus, et Gratus, et Ruffus cum suis militibus, et obsessi Romani, Varo sese obtulerunt. At Sabinus in eius conspectum venire non ausus, clam ab vrbe ad mare profectus est. Varus per regionem suarum copiarum partem ad conquirendos seditionis auctores dimisit, et in quosdam, vt ceteris nocentiores, animaduertit, ceteros dimisit, duobus millibus eam ob causam in crucem sublatis. Deinde milites, quod multa peccassent, et suis praeceptis lucri studio non obediissent, exauctorauit. Quumque decem Iudaeorum millia coiuuisse intellexisset, eo celeriter ad eos opprimendos profectus est: sed illi ad Achiabi arbitrium sine praefectus se dederunt. Et Varus data plebeiis venia, eorum duces omnes misit ad Caesarem. Caesar reliquis ignouit: de quibusdam Herodis confanguineis, quoniam in regem arma sumissent, supplicium sumisit. His perfectis, Varus relicta Hierosolymae ad praesidium priore legione, Antiochiam profectus est. Archelaus vero Romae nouum negotium habuit, propter huiusmodi causas. Iuerant Romam consensu Vari Iudaeorum quinquaginta legati, ad postulandam libertatem: quibus sese Romae adiunxerunt supra octo Iudaeorum millia. Alterius partis erant Archelaus et eius amici. Regis vero confanguinei, Archelai partes propterea non tuebantur, quod eum oderant: rursusque legatis aduersus eum favore non audebant, ne id sibi vitio verteretur. Philippus quoque eo venit ex Syria, impulsu Vari, maxime vt fratris partes adiuuaret: nam eum amabat Varus: aut si regnum diuideretur, vt partem suam obtineret. Igitur vbi legatis apud Caesarem, et eius amicos, Romanosque proceres dicendi locus datus est, coeperunt Herodem accusare, multisque exemplis et rationibus ostendere, merum fuisse, et eum crudelem tyrannum, a quo pluribus malis adfecti fuissent, quam vniquam post Babylo-
ne reditionem pertulissent: idque in causa fuisse, vt Archelaum libenter regem admiserint, rati fieri non posse, vt quemquam haberent, qui non esset Herode tolerabilior. Sed nunc animaduertentes quale crudelitatis in ipso statim primordio specimen ediderit, qui tria suorum popularium millia in ipso templo die festo necauerit, postulare vt regno et huiusmodi principatu liberati, Syriae contribuantur, praetoriumque Romanorum administrationi subiiciantur: ita perspicuum fore, vtrum seditionis sint,

sint, an non sint. Postquam illi haec postulata proposuerunt, surrexit Nicolaus, regumque causam egit, et gentem ut pernicem, et in reges contumacem accusavit, eosque etiam de Archelai consanguineis culpavit; qui fauerent accusatoribus.

CAPVT XIII.

*Caesar Herodis testamentum sancit, custodia eius filii
successione.*

Caesar aliquot post diebus, quam haec audiuit, Archelaum instituit, non regem, sed dimidia regionis Herodianaec rectorem: pollicitus regii nominis honorem, si dignam rege virtutem praestisset. Alteram partem in duas partitus, reliquis duobus Herodis filiis diuisit, Philippo et Antipae. Huic paruit transiordanensis ager, et Galilaea, quae ei ducentena talenta pensabant. Batanaea vero cum Trachonitide, et Auranitide, et nonnulla parte domus Zenodori, Philippo centena. Archelao tributa est Idumaea, et Iudaea, et Samaria, condonata Samariae a Caesare quarta parte vectigalium, quod ea cum ceteris non rebellasset: fueruntque Archelao subiectae vrbes, Stratonis turris, Augusta, Ioppe, et Hierosolyma. Nam Gazam quidem, et Gadara, et Hippum, quoniam graecae sunt vrbes, sciunxit Caesar, et Syriac adiunxit. Archelai reditus erat sexcenta talenta. Salomae vero praeter ea quae frater ei legaverat, videlicet Iamniam, Azotum, et Phasaclidem, et argenti signati quingenta millia, Caesar regiam dedit Aescaloniam, ut eius annui redditus summa esset talenta sexaginta, domo ei in Archelai regione posita.

CAPVT XIV.

De falso Alexandro.

Post eas res exstitit iuuenis quidam Iudaeus, facie simillimus Alexandri Herodis filii, eius qui fuerat occisus. Huic persuasit improbus quidam, et rerum turbator, idemque rerum aulicarum peritus, ut se Alexandrum Herodis filium diceret, qui abditus fuisset ab eorum quodam, quibus fuerat eius interficiendi commissum negotium: qui quidem ut hominibus imponeret, alios interfecisset, se vero et fratrem Aristobulum conseruasset. Hoc pacto iuuenis ille eos fallebat, in quos inciderat: ita ut quoscumque in Creta nactus est, ei fidem habuerint, et pecuniam subministrarint tum ipsi, tum Melenses insulares, et alii: maxime vero Herodis hospites et amici, ei sese tamquam regi adiunxerunt: quippe qui Alexandri adeo similis esset, ut eum ipsum esse iurare possent vel illi ipsi, quibus magna cum Alexandro familiaritas intercesserat. Itaque Romam aduentanti obuiam prodire Iudaei, et id pro miraculo habentes, eum per vias in curru sublimem, regio plane apparatu incedentem (quae res fiebat sumptibus eius hospitum) frequentes stipabant, et omnibus officiis tamquam Alexandrum prosequabantur. His Caesar auditis, suspectam fraudem habens, eum ad se accessit: et quamuis persimilis esset, tamen animaduertit falsum hunc Alexandrum, manuariae artis hominem, corpus habere scabrius atque asperius: quum liberaliter educati molle et delicatum habere soleant. Igitur quaerit ex eo, quid factum sit Aristobulo, curue non venisset ad obtinendum ius suum? Ille respondet, in Cypro remansisse, metu marinorum periculorum, ne si quid Alexandro humanitus acci-

disset, Mariae genus funditus aboleretur. Haec adfirmantem, cum eo consentiente magistro, Caesar seducit, et ita dicit: Si mihi verum dicere voles, vitam tibi custodiam. Dic mihi quis tu sis, et quis tibi tantum audere persuaserit: est enim malitia ista maior quam pro aetate. Tum ille rem omnem confessus est: et Caesar cum ad remiges relegauit, et eius fraudis auctorem interfecit.

CAPVT XV.

Archelaus iterum accusatus, Viennam relegatur.

Postquam Archelaus gentis rector factus, in Iudaeam peruenit, Ioazarum Boethi filium pontificatu priuauit, eum cum seditiosis coniurasse criminatus, idque munus Eleazaro eiusdem filio tradidit. Refecit etiam Hierichuntium palatium magnifice, et dimidiam aquam vici Nearae deriuauit ad irrigandum palmetum, quod conseruat. Vicumque construxit, quem Archelaidem nuncupauit: et Glaphyram Alexandri sui fratris quondam uxorem, ex quo ipsa liberos habebat, in matrimonium duxit. Ne Eleazarus quidem in pontificatu permanfit, suffecto in ipsius viuentis locum Iosua Siae filio. Anno autem decimo principatus Archelai, Iudaeorum et Samaritanorum primi eius crudelitatem et tyrannidem non ferentes, eum apud Caesarem accusarunt, maxime quum intellexissent contra Caesaris fecisse mandatum, quo iubebatur eos tractare leniter. Hanc ob rem Caesar eum, nulla illata mora, curauit euocandum: ac postquam causam suam contra certos accusatores agentem audiuit, relegauit in urbem Galliae Viennam, pecuniaque spoliauit. Antequam autem Romam euocaretur Archelaus, somnium huiusmodi suis amicis narrauit. Visus est sibi videre decem spicas, tritici plenas, iam perfectas, quas boues depascere. Experrectus, coniectores arcessit. Ibi dum alii alia dicunt, Simon quidam Essacus, postulata dicendi venia, dixit ei, visione illa significari mutationem in deterius. Boues enim acrumnam declarare, quippe laboriosum animal: itemque rerum mutationem, quoniam humus, quae ab eis cole-retur, eodem in statu permanere non possit. Decem autem spicas; totidem annorum indices esse, quoniam vno anno proueniat spica: atque Archelao finem adesse imperii. Sic ille somnium enucleauit: ac quinto post die venit nuntius, qui Archelaum arcessibat, eumque cum amicis conuiuantem offendit. Simile quiddam accidit et Glaphyrae, quae post decessum Alexandri nupserat Iubae Libyae regi: quo mortuo viduam domi patris in Cappadocia degentem duxit Archelaus, repudiata uxore sua Maria: tantus erat amor in Glaphyram. Igitur quum Archelai coniuux esset, vidi huiusmodi somnium. Visa est cernere adstantem sibi Alexandrum: qua re gauisa, eum cupidissime complexa est. At ille de ea questus est. Glaphyra, inquit, ergo tu vulgare verbum comprobas, quo feminis fidentium non esse dicitur: quae mihi desponsa et nupta virgo, genitis ex me liberis, amores oblita meos alii nupseris: neque hac contumelia contenta, cum tertio marito cubare ausa sis, ad meae domus dedecus atque probum: Archelaoque viro tuo, fratri nostro nupseris. Ego vero meae in te benevolentiae ideo non obliuiscar: quin te omni infamia liberabo, meam faciens, vt prius fuisti. Haec quum apud socias suas narra-set, aliquot post diebus moritur.

FLA-

FLAVII IOSEPHI ANTIQVITATVM IVDAICA-
RVM LIBER DVODEVICESIMVS.

C A P V T I .

*Quirinius ad censendam Syriam et Iudaeam mittitur a Caesare, et
Coponius ad procurandam Iudaeam: item de Iuda
Galilaeo.*

Quirinius vero a Caesare missus est in Syriam, vt genti iura daret, et facultates censeret: et Coponius vna cum eo, vt equitatu praesesset, et Iudaeorum res summa potestate administraret. Igitur venit Quirinius in Iudaeam Syriae additam, vt eorum bona censeret, et Archelai pecuniam addiceret: quam ad rem Iudaei, quamvis principio aegre, tamen consenserunt, suasu pontificis Ioazari Boethi filii. Iudas autem Gaulanita, ex oppido Gamalis vna cum Phariseo Sadduco, populum sollicitabat ad rebellionem, dicens eum censum nihil aliud esse quam seruitutem: ac debere libertatem defendi, alioquin non adfuturum eis Deum. Et quia populus eis aurem praebat, ea res tandem in causa fuit infinitorum malorum. Et quoniam ad hunc locum veni, placet de Iudaeorum sectis nonnulla disserere.

C A P V T II .

De Iudaeorum sectis.

Habebant Iudaei tres philosophiae sectas antiquas, videlicet Essaeorum, Sadducaeorum, et Phariseorum. Pharisei tenuiter viuunt, et a voluptatibus prorsus abhorrent: quodque bonum ratio iudicat, id sequuntur. Senioribus honorem praebent, neque iis, a quibus haec prodicta sunt, contradicere audent. Omnia fato fieri censent, sic tamen, vt hominis voluntatem inde non excludant, dicentes visum esse Deo ita rem temperare, vt et fato sit locus, et tamen homo possit, si velit, virtutem sequi, aut vitium. Credunt animas immortales, ac sub terra vel poenis vel praemiis eos addici, qui in hac vita virtuti se aut vitiis addixerint: animasque improborum sempiterno carcere clausas teneri: bonorum autem reuiuiscere, et in alia corpora migrare. His de causis tantae sunt auctoritatis, vt quidquid ad religionem pertineat, cuiusmodi sunt supplicationes et sacrificia, id eis interpretibus fiat: tanti fit eorum tum vita, tum oratio. Sadducaeum animas cum corporibus interire putans, neque quidquam aliud quam legem seruant: nam contra magistros quidem eius quam sequuntur sapientiae disputare, virtuti tribuunt. Eorum opinioni suffragantur pauci, sed dignitate primi, et iidem paene otiosi. Nam si quando magistratus gerunt, opinioni Phariseorum, licet inuiti, tamen adfertiuntur, quod eos alioquin non ferret populus. Essaei omnia Deo in manu esse censent: animas immortales ducunt, suntque iustitiae studiosissimi. In sanum donaria dum mitunt, ibi sacra non faciunt, propterea quod lustrationes habent sanctiores: hac de causa communi delubro arcantur, et sacra sua seorsum faciunt. Ceterum homines sunt optime morati, et agriculturae prorsus addicti. Habent bona inter se communia, ita vt dines suis bonis non magis fruatur, quam qui nihil habet: suntque supra quatuor hominum millia, qui haec faciunt. Nec vxores, nec seruos habent: quod hoc iniquum, illud iurgiosum arbitrantur: sed separati viuunt,

viuunt, et alii aliis ministrant, quaestoresque suorum prouentuum et terrae frugum creant viros bonos, sacerdotes, vt victum habeant. Nullam habent seorūm urbem, sed frequentes in singulis urbibus agunt: ac quando-cumque ad eos venitaliquis eiusdem sectae, omnia ei tamquam propria patent: intrantque in eorum domos, quos numquam vident, perinde ac si cum eis per omnem vitam versati fuissent. Itaque in itinere nullum viaticum ferunt: tantum tela contra latrones gestant. Praeter has tres sectas introduxit Iudas ille, de quo locutus sum, Galilaeus, vnam, hominum qui ceteroquin cum Phariseis sentiunt, sed libertatem sic amant, vt eam mordicus tueantur, Deum vnum pro rectore et domino habentes. Itaque cruciatus omnes et mala et mortes (vt perspectum est) potius perferunt, quam vt hominem dominum appellent.

CAPVT III.

Herodes et Philippus tetrarchae, vrbes in honorem Caesaris aedificant.

Quirinius postquam Archelai pecuniam addixit, et recensionem finem imposuit, Ioazarum (cui cum plebe contentio fuisset) pontificatu abdicavit, eique muneri Ananem Sethi filium praefecit. Herodes vero et Philippus in suae vterque tetrarchiae possessionem inuaserunt, et Herodes Sefforim munivit, et eam totius Galilaeae caput fecit. Item urbem quamdam nomine Betharamphtha moenibus cinxit, et Iuliam in honorem Iuliae vxoris imperatoris nominavit. Philippus quoque Paneadem construxit, apud Iordanis fontes positam, eique Caesareae nomen fecit: vicumque Bethsaidam ad lacum Gennefareth positum, adeo tum incolis tum aliis opibus auxit, vt facile oppidum aequiparet, eumque Iuliam a Iuliae Caesaris nomine nuncupavit. Coponio Romam reuerso, Marcus Ambibuchus Iudaeae praetor fuit: huic successit Annius Ruffus, quo praetore mortuus est Octavius Caesar, cui successit Tiberius Nero. Post Annum Ruffum, quintus fuit Iudaeae praetor Valerius Gratus, qui Ananem pontificatu priuavit, et eum Imaeli Fabii filio tribuit: eundemque non multo post abdicavit, et id munus Eleazarō eiusdem Anconis filio commisit: et vno post anno, Simoni Cannithi filio, qui id non plus vno anno tenuerat, quum ei successit Iosephus Caiaphas. Hoc facto, Gratus Romam se contulit, eique successit in administratione Iudaeae Pontius Pilatus. Herodes vero tetrarcha, Tiberii summus amicus, urbem aedificauit, cui a Tiberio Tiberiadis nomen indidit, in media Galilaea, ad lacum Gennefareth, eamque conueniens et Galilaeis frequentauit, et nonnullos illic inuitos collocavit, quosdam etiam optimates. Admisit et ibi pauperes vndique collectos, et nonnullos, qui an liberi essent non constabat: iis magnas facultates et immunitates dedit, vt in oppido degere vellent: eorum domos suis impensis extruxit, eisque agros tribuit, quod sciret habitationem esse iudaicis legibus moribusque repugnantem: propterea quod ad id oppidum collocandum, sublata fuerant multa, quae illic erant, sepulera, quum lex nostra huiusmodi incolas pollutos pronuntiet in septem dies.

CAPVT IV.

Iudaeorum aduersus Pilatum seditio: item de Iesu Christo.

Pilatus autem Iudaeae praetor, exercitum Samaria transtulit Hierosoly-mam in hiberna: atque vt iudaicas leges aboleret, Caesaris effigiem in militaribus signis depictam, curauit intra urbem inferendam, quum lex

ima-

imagines habere nos vetet: quam ob causam eius decessores praetores soliti erant in urbem intrare cum signis, quae huiusmodi carerent imaginibus. Sed Pilatus primus, ignorante populo, quippe noctu, intravit cum imaginibus. Quam rem ubi Iudaeorum populus rescivit, Caesarem profecti sunt, Pilatumque per multos dies orarunt, et eas imagines alio transferre vellet. Ille vero non concedebat, quoniam in ea re Caesaris honos ageretur: et quoniam illi eum vrgere non definebant, armavit die septimo milites occulte: deinde factum in circo suggestum conscendit, quae res collocatum in insidiis exercitum tegebat. Quumque Iudaei eadem rursus ab eo flagitarent, signum militibus dedit, ut eos circumfisterent. Iudaeisque praesentem mortem minatus est, nisi quieti domum discederent. Illi vero humi procumbere, detectisque ceruicibus dicere se longe mori malle, quam contra legum sapientiam committere. Quam rem miratus ille, imagines euefligio Hierosolymis Caesarem referri iussit. Tentavit et aquam deriuare Hierosolymam, idque sacrum pecuniarum impensis, petito fontis capite ducentesimo ab urbe stadio: Sed id Iudaeis non placebat: coiueruntque hominum multa milia, qui vociferarentur, ut ab instituto desisteret: nonnullis etiam convicia et contumelias ei dicentibus. Itaque ille magnum militum numerum habitu iudaico, qui occultas sub veste ficas ferrent, misit in locum vnde possent circumdare Iudaeos: deinde Iudaeis ut se inde reciperent, imperavit. Quumque Iudaei conuiciis eum petere inciperent, signum quod conuenerat, militibus dat: illi vero longe atrocius, quam iusserat Pilatus, quietos aequae ac seditiosos caedere: ita compluribus interfectis, alii faucibus discessere. Fuit etiam eo tempore Iesus, vir sapiens, si virum dicere licet. Fuit enim incredibilium operum effector, magister hominum, qui verum cum voluptate accipiunt: multosque Iudaeos, multos item Graecos ad se pellexit. Christus is fuit: quem quum Pilatus ab hominum nostrorum primis accusatum, in crucem sustulisset: tamen amare non desierunt, qui prius amauerant. Apparuit enim eis tertio die rediuius diuinis vatibus et haec, et mille alia de eo miranda essatis: atque ab eo denominata Christianorum natio, durat ad hunc diem.

MOSIS INSTITVTIO REIP.

EX IOSEPHO DESVMTA.

Quum ipsi Castellioni inconueniens visum haud fuerit, continuationem Historiae S. ex Iosepho, reliquis monumentis illius historiae, diuinam auctoritatem non habentibus, subtexere: diuidiae forson haud fuerit delineationem Reipublicae Iudaicae, ex eodem Iosepho ab eo concinnatam hic quoque repraesentare. Praesertim quum hac ratione et opusculi illius conseruationi, ob molis exiguitatem, facile alias interituri, optime consultum putemus: et plane dubitandum haud esse existinemus, quin ipse Castellio, si serius ab eo delineatio illa non fuisset concinnata, locum ei hic concessurus quoque fuerit.

Peractis quadraginta annis, exceptis triginta diebus, Moyses coacta concione apud Iordanem, vbi nunc est oppidum Abila (est autem locus palmifer) omni populo congregato, dicit talia: Viri commilitones, et focii et longae aerumnæ, postquam oportet me emigrare e vita, quandoquidem ita videtur Deo, et senectus progressa est iam ad tempus viginti et centum annorum, neque futurus sum vobis adiutor, et auxiliator rerum gerendarum trans Iordanem, quin prohibeor a Deo, æquum existimaui, ne nunc quidem omittere meum studium pro vestra felicitate, sed et comparare vobis æternam fruitionem bonorum, et memoriam mihi ipsi, vobis adeptis copiam bonorum. Agedum postquam proposuero, quomodo et vos possitis esse felices, et relinquere vestris natis sempiternam possessionem bonorum, ita discedam ex vita. Sum autem dignus cui credatur, tum propter præteritas contentiones pro vobis, tum quia animæ perductæ ad exitum, commercium habent cum omni virtute. O nati Israëlis, Deus propitius est vna causâ possessionis bonorum omnibus hominibus. Nam hic solus potest, et dare dignis, et auferre fontibus, cui si præstiteritis vos ipsos quales et ipse vult, et ego admoneo, aperte intelligens mentem eius, numquam aberit vobis, neque vquam desinetis esse beati, et conspicui omnibus: quin et possessio bonorum, quæ nunc sunt, vobis manebit firma, et habebitis celerem præsentiam futurorum: modo obediat is, quibus Deus vult vos obsequi, et neque præponatis aliam institutionem præsentibus iuribus: neque contenta pietate, quam nunc habetis erga Deum, deficiatis ad alios mores. His autem faciendis, eritis fortissimi omnium ad dimicandum præliis, et nulli hostium expugnabiles. Deo enim ferente auxilium vobis, consentaneum est, vt despiciatis omnes. Virtutis autem præmia proposita sunt vobis magna, si possideritis eam in omnem vitam. Ipsa quidem primum est antiquissimum bonorum: deinde conciliat abundantiam aliorum: siquidem et facit vobis vitam beatissimam, vtentibus ea inter vos: et vos magis laudari, quam externis: et vt fitis in gloria apud posteros. Poteritis autem adsequi hæc, si fueritis obediens, et custodes legum quas condidi, Deo dictante mihi: et meditantes intelligentiam earum. Discedo autem ipse laetus vestris bonis, commendatis vobis et legi modestiæ, et honestati institutionis reipublicæ, et virtutibus imperatorum, qui gerent curam vtilitatis vestræ. Deus quoque qui rexit hos hæctenus, cuius voluntate ego quoque fui vobis vtilis, non intermittet vobis hucusque prouidentiam suam: sed quamdiu ipsi voletis habere eum præsidem, manentes in studiis virtutis, tamdiu vtimini prouidentia eius; et pontifex Eleasarus, et Iosua, fenatusque et magistratus tribuum exponent vobis sententias optimas, quas sequentes habebitis felicitatem, quibus obtemperare non grauate: intelligentes, omnes qui pulchre sciunt parere, etiam scituros imperare, si peruenerint ad potestatem eius rei: et existimate libertatem, non aegre ferre, quæ duces volent vos facere. Nunc enim ponitis libertatem in eo, si adficiatis contumelia beneficos: quod sane si cauebitis deinceps, res melius habebunt vobis, neque vquam sumite tantam iram contra hos, quanta sæpe ausi estis vti aduersum me: scitis enim, vt sæpius periclitatus sum de vita a vobis, quam ab hostibus. Hæc autem non statim exprobrare vobis: nolim enim relinquere offensos in exitu vitæ, reuocans hæc in memoriam, quum ne eo quidem tempore, quo his adificabar, fuerim iratus: sed vt doceam vos tuto agere in hoc ipso in posterum, et nulla iniuria adficere superiores propter diuitias, quæ vobis aderunt multæ, traiecto Iordane, et adeptis Chananaeam. Nam si ab eis adducti fueritis ad fastidium,

diū, et contentum virtutis, perdetis etiam beneuolentiam Dei: Si feceritis autem hunc hostem, et priuabimini rursū eum maximis probris terra, quam possidebitis, victi armis ab hostibus: et dissipati per orbem replebitis totam terram, et mare seruitute uestra. Poenitentia autem, et recordatio legum non seruatarum, erit inutilis uobis, facientibus periculum horum. Quare si uultis has manere uobis, nullos hostium relinquitē, quum superaueritis eos. Sed existimate, expedire, perdere omnes, ne eis uiuentibus, gustatis moribus illorum, corrumpatis institutionem patriam. Praeterea moneo, ut deiciatis et aras, et lucos, et templa, quaecumque habebunt, et igni aboleatis genus et memoriam eorum. Nam ita demum securitas propriorum bonorum erit uobis firma. Ut autem natura uestra non feratur in deterius, propter ignorationem melioris, composui uobis et leges, dictante mihi Deo, et institutionem reipublicae: cuius si seruolabatur honestatem, iudicabimini felicissimi omnium. Haec locutus, tradit eis leges et ordinationem Reipublicae descriptam in libro. At illi plorabant, et capiebant multum desiderium Imperatoris, et memores, quae pericula et studia susceperat pro salute eorum, et male sperantes de futuris, ut non futuro, alio imperio tali et Deo minus prouisuro: quoniam Moyses erat qui precaretur; et dolebant, poenitentes eorum, quae fecerant ei in deserto per iracundiam: ita ut uniuersus populus lapsus in lacrimas, adfectus sit ex his rebus maiore dolore, quam ut uerba possent consolari. Moyses autem consolabatur eos, et abducens eos a putando se dignum lacrimis, admonebat ut uerentur reipublicae institutione. Et tunc quidem ita digressi sunt. Volo autem, si prius dixero institutionem reipublicae consentaneam dignitati et uirtuti Moysis, et tradidero discendum ex ea lecturis, qualis fuerit status rerum nostrarum olim, ita transire ad enarrationem aliorum. Omnia autem scripta sunt, ut ille reliquit, nulla re addita a nobis ornatus gratia, neque quam Moyses non reliquerit. Hoc autem nouum factum est a nobis, quod composuimus singula generatim. Nam relicta erant ab eo scripta sparsim, et ut quid ante distinguere, ne incurramus in aliquam reprehensionem agnatorum, qui inciderint in hoc scriptum, quasi aberrauerimus. Habet quidem ita nobis ordinatio legum, pertinentium ad rationem ciuitatis. Quas autem reliquit nobis communes inter nos, has distuli in editionem de moribus et causis, quam propositum est nobis componere post hoc opus, adiuuante Deo. Quum igitur adepti terram Chananaeorum, et habentes otium, ad usum bonorum, statuētis deinceps iam aedificare urbes, si facietis haec, facietis gratum Deo, et habebitis felicitatem firmam. Esto una sacra urbs in pulcherrimo terrae Chananaeorum, et insignis propter uirtutem, quam Deus delegerit sibi per uaticinium: et esto unum templum in ea, et una ara: ex lapidibus non laboratis, sed compositis collectim: qui illi tectorio, sint decentes, et nitidi adspectu. Adscensus autem ad eos esto non per gradus, sed aggere facto ei in decliuitatem. In alia autem urbe neque ara neque templum esto: nam Deus est unus, et genus Hebraeorum unum. Qui autem maledixerit Deo, pendeat per diem lapidatus, et sepeliatur sine honore, et obscure. Conueniant autem in urbem, in qua constituerint templum, ter in anno, qui erunt ab extremis regionis, quam Hebraei tenebunt, ut agant gratias Deo de eis quae aduerunt, et praecentur de futuris, et consuetudinem habendo inter se, et simul epulando sint amici. Honestum enim esse, non ignotos esse alios aliis, qui sint eiusdem generis, et participes eorumdem institutorum (hoc autem

autem futurum esse eis ex consociatione) et efficientes recordationem sui aspectu et confortio: nam manendo sine mutua consociatione, eos putatum iri alienissimos. Esto etiam decuma frugum excepta vobis, praeter eam quam infirmissis dandam esse sacerdotibus, et Leuitis, quae vendatur quidem in patriis, sed adhibeatur ad epulas, et sacrificia eorum facienda in sacra vrbe. Aequum enim esse, frui prouenientibus ex terra, quam Deus tradiderit eis possidendam, ad honorem datoris. Ne fiant sacrificia ex mercede mulieris prostitutae. Numen enim nullo profectorum a scelere delectari. Nihil autem potest esse peius turpitudine corporum. Similiter ne quis accipiat praemium ex admittura canis seu venatici, seu custodis ouilium, vt ex eo sacrificet Deo. Nemo autem contumeliam dicat diis, quos ceterae ciuitates existimant. Ne liceat depeculari sacra extranea, neque capere donarium dicatum cuiusquam Deo. Nemo ex vobis decenter ferat indumentum, compositum ex lana et lino: nam hoc constitutum est sacerdotibus solis. Congregata autem multitudine in sacram vrbe[m] ob sacrificia septennalia, vmbraclorum festo instante, Pontifex stans in edito suggestu, in quo possit audiri, recitet leges omnibus: neque mulier, neque pueri arceantur ab audiendo: sed neque serui. Decet enim eas inscriptas animis, et memoriae, seruari, ita vt numquam possint deleri. Sic enim neque peccabunt, quum non poterunt causari ignoratione decretorum in legibus: et leges habebunt multam libertatem in peccantes, vt p[ro]p[ter] quae praedixerint eis, quae sint passuri, et inscripserint animis per auditum quae iubent, vt sit semper intus apud eos institutum earum, quo spreto deliquerint, et fuerint sibi auctores damni. Discant autem etiam pueri primas leges, disciplinam pulcherrimam, et causam felicitatis: bis quoque die, et incipiente eo, et cum hora est petendi somnum, testimonium dent Deo munerum quae praeflitit eis, libertatis e terra Aegyptiorum: quum actio gratiarum natura sit iusta, fiatque et ad rependenda praeterita, et ad inuitanda futura. Inscribeantur etiam ostiis suis maxima quaeque beneficiorum, quibus Deus adiecit eos: et ostendat quisque in brachiis, et quaecumque possunt significare virtutem Dei, et benevolentiam erga ipsos, ferant inscripta in capite, et brachio, vt perspicuum sit vndique studium Dei erga eos. Praesint autem in quaque vrbe septem viri exercitati et in virtute, et in studio aequitatis. Vnicuique autem magistratui dentur duo viri ministri, ex tribu Leuitarum. Etiam ii, quibus contigerit reddere ius ciuitatibus, sint in omni honore, vt neque liceat vlli obrectare illis praesentibus, neque audacius agere: pudore eorum erga homines dignitate praeditos, reddente timidiores, vt non contemnant Deum. Iudices autem habeant potestatem pronuntiantium suam sententiam, nisi si quis ostendat eos accepisse pecuniam ob corumpendum ius: aut adducat aliquam aliam causam, qua coarguat, eos non recte pronuntiasse. Neque enim conuenit, facere publica iudicia, indulgentes lucro, aut dignitati: sed praepo[n]entes aequitatem omnibus. Nam ita Deus videretur contemni, et iudicari infirmior illis, quibus quis adderet suffragium ob metum potentiae. Nam aequitas est potentia Dei. Igitur qui indulget aliquid praeditis dignitate, facit illos potiores Deo. Quod si iudices nesciant pronuntiare de relatis ad eos, (accidunt autem multa talia hominibus) remittant causam integram ad sacram vrbe[m], et congregati pontifex et vates, et senatus pronuntient sententiam. Ne credatur autem vni testi, sed tribus, aut vt minimum duobus, quorum testimonium antea[cta] vita faciet verum. At mulierum ne sit testimonium, propter

propter leuitatem, et audaciam sexus earum. *Hoc apud Moſen non exſtat.* Neque ſerui quidem teſtimonium dicant, propter ignobilitatem animi: quos conſentaneum eſt non teſtari vera, aut propter lucrum, aut propter metum. Quod ſi quis iudicetur teſtatus falſa, patiatuſ eadem conuictus, quae iſ, contra quem teſtimonium dictum eſt, paſſurus erat. Si autem facta caede in aliquo loco, non inueniatur auctor, neque vllus ſuſpectus ſit interfeciſſe per odium, quaerant quidem eum cum magna diligentia, propoſitis praemiis iudicii. Nullo autem eiſmodi indicante, magiſtratus oppidorum vicinorum, loco, in quo caedes eſt facta, et ſenatus congregati, metiantur ſpatium, a loco vbi iacet mortuus. Ac quod oppidum fuerit proximum, eiſ magiſtratus ducant vaccaſ emtam in vallem, et locum non commodum aratro et ſtirpibus, et abſcindant neruos bouis: et ſacerdotes, et Leuitae, et ſenatus illius oppidi ſumta aqua ſuper capite bouis, clament ſe habere manus puras, a caede, neque feciſſe, neque aduſiſſe quum fieret: precari autem Deum propitium, et nullum amplius tam atrox facinus, accidere terrae. Dominatio quidem optatimum, et vita ſub ea eſt optima: neue capiat vos deſiderium alterius inſtitutionis rei publicae, ſed eſtote contenti hac, habente leges pro dominis, et facientes omnia ex eiſ. Deus enim eſt ſatis idoneus, qui ſit rector. Veruſ ſi fueritis capri cupiditate regis, ſit iſ conſanguineus, et ſit ei ſemper cura iuſticiae, et reliquae virtutis. Iſ autem concedat legibus et Deo ſummam prudentiae, faciatque nihil ſine pontifice, et ſententia ſenatorum, neque vtens multis coniugiis, neque ſectans multitudinem pecuniarum, neque equorum: quae conſecutus, poſſit faſtidire leges. Prohibeatur autem fieri potentior, quam expediat vobis, ſi quid tale adſcitet. Ne liceat mouere terminos terrae, neque propriae, neque alienae eorum cum quibus pax eſt vobis: ſed caueatur ne auferantur, tamquam firmus calculus Dei, poſitus in ſempiternum: quippe quum bella et ſeditio naſcantur inde, ex eo quod auari volunt progredi vltra terminos; neque enim ii, qui tranſmouent terminum, multum abſunt a tranſiliendis etiam legibus. Qui conſeuerit terram, ſi ſtirpes ediderint fructum ante quatuor annos, neque libet primitias inde, neque ipſe vtatur: non enim haec prouenerunt ex eiſ ſuo tempore, ſed natura conata immature: neque conuenit Deo, neque ipſi domino vti. Quarta autem vindemia (tunc enim eſt tempeſtuum) et ferat in ſacram urbem omnia quae prouenerint collecta, et inſumat cum decuma aliarum frugum, epulans cum amicis, et cum pupillis, et mulieribus viduis. Quinto autem anno, habeat poteſtatem percipiendi fruges ſtirpium. Ne ſeminetur terra conſita vitibus. Satis eſt enim ei alere hanc ſtirpem, et liberam eſſe a laboribus aratri. Aretur terra bubus, et nullum aliorum animalium cogatur ſub iugum cum eiſ, ſed aratum fiat etiam illis conuenienter generibus ſuis. Semina autem ſint puriſſima, et incommiſta, neue ferantur bina et trina: natura enim non gaudet ſocietate diſſimilium. Neque quae non ſunt cognata, admittantur ad pecudes. Nam metuendum eſt ex eo, ne ignominia aduerſum cognata tranſeat, etiam vſque ad homines, ſumto principio ante ab iis quae ſunt in paruis et leuibus. Oportet autem nihil eiſmodi eſſe conſeſſum, ex quo conſequatur aliqua immutatio rerum rei publicae ad imitationem: ſed ſcientibus, legibus curam eſſe non vulgarium, prouidentum eſt, vt nihil poſſit reprehendi in eiſ. Metentes autem, et colligentes meſſes, ne faciant ſpicilegium: ſed relinquant etiam nonnullos manipulos, qui proſint, et inueniantur ab egentibus victu, ad alimoniam;

am; similiter etiam relinquuntur relictæ racemi, vindemiae pauperibus. Et oliuetorum prætermittatur aliquid fructus ad collectionem, non habentibus percipere ex suis; non enim tantum commodum paritur dominis ex collectione eorum exacta, quanta gratia venit ex egentibus; et numen efficit terram alacriorem ad alendos fructus, si non prospicient suae utilitati, sed etiam habebunt rationem alimenti aliorum. Neque obligentur ora boum in area, quum terunt spicas: non enim æquum est arcere a fructu eos, qui adiuuerunt, et laborarunt in procreatione eius. Neque viatores prohibeantur gustare fructus maturos: sed permittatur eis, expleri tamquam suis, siue indigenae sint, siue peregrini, gaudente in permittendo eis frui maturis; nihil autem liceat eis asportare. Neque vindemiantes prohibeant obuios vesci iis quae ferunt in torcularia. Iniquum est enim inuidere bona, quae prouenerunt ad victum ex voluntate Dei, cupientibus frui tempestitiuitate eorum et vigente, et properante abire, vt visum fuerit Deo: quin etiam exhortentur aliquos vt capiant, dubitantes attingere prae verecundia, siquidem sint Israelitae, tamquam socios, et dominos propter consanguinitatem: si sint autem homines qui aduenerint alicunde, volentes vt potiantur hospitalibus, quae Deus prae-buerit ipsis tempestitiue. Non enim putandum est sumtum esse, quae quis permittit homini capere per humanitatem, Deo suppeditante copiam bonorum non solum ad fruendum, sed etiam ad dandum liberaliter: et volente declarare etiam aliis hoc modo suam benevolentiam, et suppeditationem felicitatis erga populum Israelitarum communicantium etiam illis ex eis quae supersunt ipsis. Qui autem fecerit contra haec acceptis plagis vndeque draginta publico fustuario, perpetiatur hanc foedissimam poenam liber, quod seruendo lucro laeserit dignitatem. Nam pulchrum est vobis, expertis calamitates in Aegypto, et per desertum, gerere curam versantium in similibus, et adeptos facultatem ex misericordia prouidentiae Dei, impertiri hanc eandem egentibus, ex simili sensu. Praeter duas decimas, quas praecepi soluere quotannis, alteram Leuitis, alteram ad epulationes, conferatur tertia anno tertio, ad distribuendum quae desunt mulieribus viduis, et omnibus pupillis. Maturorum autem quidquid primum cuique contigerit prouenisse, ferant in sacrum: et laudato Deo pro terra, quae tulerit illa, quam tradidit eis possidendam, perfectis sacrificiis, quae lex iubet eis ferre, dent primordia eorum sacerdotibus. Quum quis autem, sanctus his, et decumis omnium, vna cum eis, quae pertinent ad Leuitas, et exsecutus epulationes primitiis, abiturus est ad se domum, stans contra delubrum gratias agat Deo, quod liberatis ab iniuria Aegyptiorum, dederit eis terram bonam et multam fruendam, testatusque sese peregrisse decimas ex legibus Moysis, oret Deum, vt sit semper sibi propitijs, et secundus, et pergat communiter omnibus Hebraeis seruare bona, quae dedit eis, adiciatque quaecumque potest largiri. Duceant autem vxores progressi ad aetatem connubii, virgines, liberas, bonorum parentum; non ducturus autem virginem, ne sibi copulet degentem cum alio, neque quae reliquerit suum priorem virum: liberi autem ne ducant seruas, etiam si qui impellantur ad hoc prae amore: nam decet cohibere cupiditatem, et conducit ad dignitates. Praeterea ne fiat connubium prostitutae, cuius sacrificia nuptiarum Deus non sit admissurus, propter probrum corporis. Ita enim ingenia natorum euadent liberalia, et erecta ad virtutem, si non fuerint geniti ex coniugijs turpibus, neque ex libidine congressorum cum non libera. Si quis desponsa aliqua tamquam virgine, postea inueniat non talem, ipse quidem sortitus iudicium accuset, vtens argumentis quae habebit

ad

ad demonstrationem. Defendat autem pater puellae, aut frater, aut qui videbitur proprius accedere ad genus, post hos, et puella, si iudicatum fuerit eam non deliquisse, habitet cum accusatore, nullam potestatem habentem dimittendi eam, nisi si praebeat ei magnas causas, et quibus neque contradici possit. Quod si imposuerit crimen et calumniam audacter, et temere, det poenas acceptis vndequadraginta plagis, et soluat patri quinquaginta siclos. Sin autem coarguerit puellam corruptam, lapidetur, si quidem sit popularis, quod non defenderit prudenter virginitatem vsque ad legitimas nuptias: sin nata sit ex sacerdotibus, cremetur viua. Si cui sint duae vxores, et altera sit in magno honore et benevolentia, aut propter amorem, aut pulchritudinem, aut ob aliam causam: altera autem sit in deteriore conditione: Si puer natus ex dilecta, iunior procreato ex altera, velut adipisci praerogativam aetatis, propter benevolentiam patris erga matrem, vt teneat duplicem partem rei paternae (hoc enim statui in legibus) ne permittatur. Iniquum est enim, grandiore nam priuari eis, quae ei debentur ex testatione patris, quoniam superetur in genere materno. Qui corruperit puellam desponsam alteri, siquidem persuasam et consentientem ad corruptelam, moriatur cum ea: nam vterque iuxta nequam est: ille qui persuaserit puellae, vltro subire rem turpissimam, et anteponere eam libero coniugio: haec, quae fuerit persuasa, vt praeberet se ad flagitium propter voluptatem, aut lucrum. Sin autem nactus solam alicubi, violauerit, nullo praesente defensore, solus moriatur. Qui corruperit virginem, nondum desponsam, ipse ducat eam in matrimonium. Quodsi non videatur patri puellae eam collocare illi, pendat quinquaginta siclos, multam iniuriae. Qui volet facere diuortium cum vxore habitante secum, ob quascumque causas (multae autem tales accidunt hominibus) confirmet litteris, se numquam rem habuisse cum ea. Sic enim accipiet potestatem habendi cum alio. Prius enim nefas. Quod si male habeat etiam apud illum, aut eo vita defuncto, prior vellet eam ducere, ne liceat ei reuenire. Carentem liberis, defuncto viro eius, frater illius ducat, et nutriat in successionem hereditatis puerum natum vocatum nomine mortui. Hoc enim si fiat, erit etiam ex republica, familiis non deficientibus, et facultatibus manentibus cognatis: et adferet adleuationem calamitatis feminis habitantibus cum proximis priorum virorum. Quod si frater nolit eam ducere, mulier conuento senatu testificetur hoc, illum non admittere se, volentem manere in familia, et liberos gignere ex eo, laedentem memoriam fratris mortui. Interrogante autem senatu, ob quam causam abhorreat a matrimonio, siue dixerit paruam, siue maiorem, inclinet eo: vxor autem fratris, detractis ei calceis, et conspuens faciem eius, dicat dignum esse, qui habeat haec a se, qui quidem laeserit memoriam defuncti, atque ille quidem abeat ex senatu, habens hoc probrum in omnem vitam. Illa autem nubat cuicumque voluerit poscenti. Si quis ceperit virginem captiuam, siue etiam nuptam, volenti cum ea consuetudinem habere, ne prius liceat attingere lectum, et congressionem, quam ipsa tonsa, sumto habitu lugubri, luxerit cognatos et amicos, qui perierint in praelio; vt quum fatiauerit dolorem, quem capiet ex illis, ita demum conuertat se ad epulas et nuptias: est enim pulchrum et aequum, adfiscientem matronam, mederi voluntati eius, non negligere gratiam eius, persequendo tantum suam voluptatem. Praeteritis autem triginta diebus in luctu (haec enim satis sunt sobriis ad deplorationem carissimorum) tunc habeat matrimonium. Quod si expletus libidine, fastidiuerit habere eam coniugem, ne habeat potestatem faciendi eam seruum: sed abeat quo volet, hoc habens liberum. Qui vero adole-

scen.

fcentum contemnent parentes, et non tribuent eis honorem aut verecundiam, aut de industria contumeliosi in eos: primum patres castigant eos verbis (hi enim solent esse idonei iudices) dicentes sese congressos esse inter se, non causa voluptatis, neque amplificationis facultatum, rebus vtriusque factis communibus: sed vt adipiscerentur liberos, qui nutrent ipsos in senectute, et a quibus haberent ea, quibus indigerent, Natum quidem sublatum diligenter educauimus cum lactitia: et habentes maximam gratiam Deo, nulli rei parentes, quae modo videretur vtilis esse ad salutem tuam, et disciplinam rerum optimarum. Nunc (oportet enim dare veniam peccatis iuuenum) satis habere haecenus contempsisse honorem erga nos: et redi ad sanitatem, considerans etiam Deum moleste ferre ea, quae committuntur aduersum patres: quoniam et ipse est pater totius generis hominum, et videtur laedi in eis, qui habent eandem appellationem cum ipso, non obtinentibus a liberis, quae debebantur eis: et lex est inexorabilis vindex talium, quam tu ne expertus fueris. Ac si quidem improbitas adolescentum sanata fuerit his, liberentur probris ob errata. Ita enim et legislator erit bonus, et patres fortunati, qui non viderint neque filium puniri, neque filiam. Sin autem verba eorum et disciplina respiciendi nihil proficere videantur, sed faciat leges hostes implacabiles, continuis facinoribus, contra parentes, lapidetur productus ab iis ipsis extra urbem, multitudine sequente; et quum manserit per totum diem ad spectaculum omnium, sepeliatur noctu. Sic etiam, qui fuerint condemnati rei capitalis legibus quoquo modo. Sepeliantur etiam hostes, nec vllus mortuus iaceat expertus terrae, dans poenas praeter aequum. Ne liceat autem dare ad vsuram vlli Hebraeorum, neque cibum, neque potionem. Non enim aequum est, homines eiusdem generis conuere in vtilitatem fortunae: sed opitulatum necessitati eius, existimare lucrum esse et gratiarum actionem illius, et remunerationem consecuturam a Deo ob humanitatem. Qui autem mutuati sunt aut argentum, aut aliquid fructuum humidorum, siccorumue, arbitrato eorum, qui suppeditauerunt eis a Deo, referentes, cum voluptate reddant creditoribus, quasi deponentes apud se ipsos: et rursum habituri, si egeat. Quod si impudentes sunt in redditione, ne pignorentur adgressi domum, priusquam iudicium fiat de eo. Pignus autem petant foris, et debitor ipse ferat, nihil contradicens adgredienti se cum auxilio legis. Ac si qui pigneravit, sit locuplex, creditor retineat id vsque ad redditionem. Sin pauper, referat ante occasum solis, praefertim si pignus sit vestimentum, vt id habebat ad somnum, Deo natura tribuente misericordiam pauperibus. Molam autem, et instrumentum eius, ne liceat capere pignori, ne priuentur etiam instrumentis pertinentibus ad victum, neue quid patiantur grauius, prae egestate. In furto hominis poena esto mors. Qui autem surripuerit aurum, aut argentum, reddat duplum. Si quis interfecerit in rebus surripendis domi, esto inultus, etiam si in suffodiendo pariete, furatus autem pecudem, rependat damnum quadruplo, praeter bouem: nam pro hoc reddat quintuplum. Qui vero non erit soluendae multae, erit seruus eis, secundum quos iudicatum erit. Venditus quis sanguineo, seruiat sex annos, septimo manumittatur. Quod si filio nato ei ex serua, apud emtorem velit seruire propter beneuolentiam et caritatem erga sua, liberetur anno iubilis (est autem annus quinquagesimus) abducens et liberos, et vxorem liberam. Si quis repererit in via, aut aurum, aut argentum, reddat, quaesito eo qui perdidit, et praedicato loco, in quo reperit, non bonam ducens vtilitatem ex damno alterius. Similiter etiam de pecudibus, in quas aliquis inciderit, errantes in deserto, domino non statim in-
 vento,

vento, seruet apud se, testatus Deum, se non auertisse aliena. Ne liceat cuiquam praeterire iumenta adstricta, collapsa in luto propter tempestatem, sed succurrat, et subueniat, existimans laborem proprium. Ostendat etiam vias ignorantibus, neue aucupantes sibi risum, errore impediunt commodum alterius. Similiter neque maledicat quisquam absenti, neque furdo. Aliquis vulneratur in contentione, vbi nullum fuerit ferrum, continuo vindicatur, eo qui vulnerauerit passio idem. Quod si delatus ad se, et aeger fuerit complures dies, deinde mortuus fuerit, percussor esto impunitus. Si autem reuauerit, et insumerit multa in aegrotationem, soluat omnia quaecumque impendit tempore cubitus, et quaecumque dedit medicis. Qui caele pulsaerit mulierem praegnantem, si quidem mulier fecerit abortum, multetur pecunia a iudicibus, vt qui minuerit populum in corrupto fetu in ventre: det etiam viro mulieris pecuniam ab se. Mortua autem ex ictu, ipse quoque moriatur, lege censente ponendam esse animam pro anima. Nemo Israelitarum habeat medicamentum, neque mortiferum, neque factum ad alias laesiones. Quod si deprehensus fuerit habuisse, moriatur idem patiens, quo adfecisset illos, contra quos medicamentum erat paratum. Qui mutilauerit, patiatur similia, priuatus quo priuauit alium: nisi si forte mutilatus velit accipere pecuniam, lege dante potestatem, et permittente ei qui passus est, aestimare casum qui ei accidit, nisi velit esse acerbior. Bouem potentem cornibus, dominus iugulet. Quod si interfecerit aliquem percussum in area, ipse lapidatus, moriatur, iudicatus ne ad cibum quidem esse utilis. Quod si dominus coarguitur ante sciuisse naturam eius, neque custodiuisse, ipse quoque moriatur, vtpote qui fuerit causa necati a boue. Sin autem bos occiderit seruum, aut ancillam, ipse quidem lapidetur: dominus autem bovis pendat triginta siclos, domino interemti. Quod si bos ita ictus, mortuus fuerit, et mortuus et percussor vendantur, et domini eorum diuidant pretium amborum. Qui foderint puteum, aut foueam, adhibeant diligentiam, vt habeant ea clausa, impositis tabulis, non vt vlli arceantur aquatione: sed vt nullum periculum sit, si qui incidant. Quod si pecus alicuius delapsam in talem scrobem, non clausam, fuerit corruptum, soluat pretium eius domino. Circumdentur autem etiam tectis, quae implentia vicem parietis, non sinant vltos deuolutos perdi. Qui accepit depositum, habeat in custodia tamquam rem quamquam sacram et diuinam: neque quisquam consentiat fraudare eum, qui deposuit, neque vir, neque mulier, non si lucraturus sit aurum immensum, securus quoniam nullus sit qui redarguat. Nam omnino conuenit, quemque benefacere sibi conscium, et quisque sibi locuples testis faciat omnia, quae pariant ei laudem ab aliis: maxime metuens Deum, quem nemo malus latet. Quod si fiduciarius nihil dolo malo faciendo perdidit, adeat septem iudices et iuret Deum, nihil perditum esse sua voluntate, et vicio, neque se usum esse vlla parte eius: atque ita abeat innocens. Quod si vsus vel minima parte creditorum, forte perdidit, damnetur ad reddendum reliqua omnia, quae accepit. Similiter vt est in depositis, si quis retinuerit mercedem eorum, qui operantur suis corporibus, meminerit mercedem hominis pauperis non esse retinendam: scientes, Deum praebuisse ei eam pro terra, et aliis possessionibus. Sed nihil differat solutionem, quin eodem die soluat: quippe quum Deus nolit fraudare operarium utilitate laboris insumti. Nati ne puniantur propter culpam patrum, sed propter suam ipsorum virtutem magis digni habeantur misericordia, quod nati sint improbis parentibus, quam odio quod nati vitiosis. Ne patribus quidem imputandum est peccatum filiorum, quum adulescentes permit-

tant sibi multa praeter nostram doctrinam, fastidio discendi. Spadones abhorreantur, et congressio eorum fugiatur, quibus erepta sit virilitas, et fructus generationis, quem Deus tribuit hominibus ad incrementum generis nostri: et abigantur tanquam qui peremerint liberos, et ante eos sustulerint id quod fuisset causa eorum. Perspicuum est enim, eos, quum animus sit effeminatus eis, mutatos esse in idem etiam corpore. Itidem etiam quidquid putatur monstrum adspicientibus. Ne liceat castrare neque homines, neque alia animalia. Et haec quidem sit vobis pacifica compositio legum reipublicae, et Deus propitius praestabit ornamentum eius seditionis vacuum. Nullum autem tempus sit, quod innouet aliquid horum, et mutet in contrarium. Sed quoniam necesse est hominum genus incidere etiam in turbas, et pericula, vel inuito, vel sua sponte, age ordinemus praeterea pauca etiam de his, vt praevidentes, quae facienda sint, mittim opus erit habeatis salutaria: neque tunc requirentes, quae oporteat facere, incidatis in tempora imparati. Sed fruamini sine bello terra, quam Deus dedit vobis, contemnentes labores, et habentibus exercitatos animos ad virtutem, adepti eam sine pernitiis incursumus externorum, et sine seditione ciuili exagitate vos: per quam si facietis contraria patribus vestris, perdetis instituta illorum, et pergatis vti legibus, quas Deus tradit, comprobatis bonas: vtque res bellica quaecumque acciderit aut nunc vestro aeuo, aut postea apud natos vestros, fiat extorris a Deo. Gesturi autem bellum vi, mittite etiam praecoens ad hostes voluntarios. Nam ante arma, decet, vti verbis ad eos, declarando, quum habeatis et exercitum magnum, et equos, et arma, et ante haec Deum propitium, et auxiliarem; tamen nolle cogi bellum gerere cum eis, neque auferentes facultates illorum, comparare lucrum iniustum vobis. Ac si quidem obtemperauerint, decet vos seruare pacem, cogitantes apud vos, illos pollere viribus. Sin autem voluerint laedere, ducite exercitum in eos, vtentes summo quidem imperatore Deo: duce autem secundarum partium, creato vno praestanti. Nam multorum potentatus, praeterquam quod est impedimento, necesse habentibus facere aliquid celeriter, etiam solet obesse vtentibus. Exercitus autem ducatur purus ex omnibus excellentibus robore corporum, et audentia animi, timidus reiectis, ne profint hostibus, versi in fugam in opere. Quique aedificauerint recens domos, quibus nondum est annum tempus fructuionis earum: et qui conseruauerint, necdum perceperint fructus, sinantur domi. Nec non sponsa, et qui nuper duxerint vxores, ne desiderio horum parentes vitae, et seruantes seipos ad fructuionem eorum, vltro ignaui sint propter vxores. Quum autem posueritis castra, provideate ne quid faciatis improbius, atque obsidentes, et carentes lignis ad confectionem machinarum, ne attondere terram, secantes arbores vrbanas: sed parcite, cogitantes has natas esse ad vtilitatem hominum: et si vocem habeant, dicturas esse causam contra vos, sese malo adfici immerito, vt quae non fuerint causa belli, etiamque fuerint migraturae, et transiturae in aliam terram, si potestas esset eis. Quum superaueritis autem praelio, interficite eos, qui steterint contra vos in acie: ceteros conseruate ad tributa pendendam vobis, praeter gentem cananaeam. Hos enim oportet delere ad interuentionem. Cauete autem maxime in praeliis, ne vel femina vtatur ornatu virili, vel vir stola muliebri. Moyses igitur reliquit huiusmodi institutionem Reipublicae. Propterea tradidit leges scriptas quadragesimo anno ante, de quibus dicemus in alio libro. Sequentibus autem diebus (assidue enim concionabatur) tradit eis faustas preces et imprecationes in non victuros ex legibus, sed facturos contra instituta in eis. Deinde recitauit eis

carmen

carmen hexametrum, quod reliquit in libro sacro, continens praedictionem futurorum, secundum quod omnia facta sunt, et fiunt, neque ille quidquam aberravit a veritate. Igitur tradit hos libros sacerdotibus, et arcam, in qua etiam reposuit decem dicta, scripta in duabus tabulis, et tabernaculum: admonuitque populum, ut quum devicissent terram, et confedissent, non mandarent obliuioni iniuriam Amalecitarum: sed expeditione facta in eos caperent poenas malefactorum, quibus illi eos adfecerant, quum essent in deserto. Quumque obtinuissent terram cananaeam, et corruptissent omnem multitudinem eius, ut decet, extruerent aram versam ad solem orientem, non procul ab vrbe Sicimorum, inter duos montes. Gariseo posito ad dextram, ad laeuam autem Gibalo nuncupato: statuerentque in duobus montibus exercitum diuisum in fenas tribus, et omnes Leuitas et sacerdotes. Ac primum qui essent in Garisin, precarentur faustissima eis, qui studiosi essent religionis Dei, et custodiae legum, neque reiecissent ea, quae Moyses dixisset. Alterae autem bene ominarentur, et his rursum precantibus laudarent priores. Deinde itidem imprecantur diras contrafacturis, succinentes alterae alteris ad sanctionem dicendorum. Descripsit autem faustas preces, et imprecationes earum, ut disciplina earum nullo vnquam tempore intermitteretur, quas sane moriens inscripsit etiam arae in vitroque latere, vbi etiam denuntiat populo ut stans sacrificet, et faciat solidum sacrificium, et post illam diem non liber alia sacra: non enim esse licitum. Igitur et Moyses instituit haec, et gens Hebraeorum pergit facere consentanea his. Postridie autem conuocato populo vna cum mulieribus et paruulis ad concionem, ut etiam mancipia adessent, adiurauit eos, ut haberent curam legum, neque transgredirentur eas, diligentes aestimatores mentis Dei, nihil indulgentes contra eas neque consanguinitati, neque cedentes timori: breuiter, neque existimantes aliam causam potentiam esse conseruationem legum. Quin, seu quis ex consanguinitate, seu ciuitas conaretur confundere et dissoluere institutionem Reipublicae eorum, vlciscerentur eas publice et priuatim. Ac si quidem superassent eos, exscinderent funditus, neque relinquerent vel vestigium desperatorum, si fieri posset. Quod si nequirent sumere poenas, hoc ostenderent, haec non facta esse de voluntate sua. Et multitudo quidem iurauit. Docuit autem eos, quomodo sacrificia fierent acceptiora Deo, et quomodo militantes egrederebantur, vtentes iudicio lapidibus, vt etiam prius declarauit. Iosua quoque vaticinatus est adhuc praefens Moyses. Et Moyses expendens omnia, quaecumque fecisset pro salute populi, tum in bellis, tum in pace, dum composuit leges, et suppeditauit rectam institutionem reipublicae, praedixit numen declarasse sibi, eos omnia sua religione expecturos esse mala, ita vt et terra eis repletur hostibus, et oppida complanarentur, et templum incenderetur. Et ipsi venditi seruirent hominibus nullam misericordiam capturis ex calamitatibus eorum: eosque patientes haec, frustra esse poenitentiam acturos. Deus tamen, qui creauit vos, reddet ciuibus vestris et vrbes, et templum. Fore autem amissionem eorum non semel, sed saepe. Tum cohortatus Iosua ad educendum exercitum in Cananaeos, vt pote Deo adiuuante omnes conatus eius. Et bene ominatus vniersae multitudini, inquit: Postquam discedo ad maiores nostros, et Deus definit mihi hunc diem discessus ad illos, confiteor me habere ei gratiam adhuc viuens, et praefens apud vos, tum pro cura vestri, quam gessit non solum pro depulsione vestrorum malorum, sed etiam donatione bonorum: tum quod opitulatus est mihi laboranti, et suscipienti in mente vbique curam mutationis vestrum in melius: et praefitit se propitium nobis in omnibus: vel

potius ipse erat, qui et dabat ingressum eorum, et largiebatur exitus, vtens me duce substituto, et ministro beneficiorum, quibus voluit adficere vestrum populum. Pro quibus existimaui conueniens esse, vt decedens prius collaudem potentiam Dei, qui curam geret vestri etiam in futurum, et ipse reddens et relinquens vobis in memoria hanc gratiam debitam, videlicet vobis conuenire, venerari et honorare eum, et in pretio habere leges, tum quas tradidit, tum quas adhuc tradet, manens propitius, munus pulcherrimum adseruatu. Nam etiam homo legislator est grauis hostis, dum leges ei laeduntur, et temere iacent. Nolite autem experiri Deum succensentem ob neglectas leges, quas ipse conditor dedit vobis. Moysē quidem locuto haec ad exitum vitae, et vaticinato etiam futura vniciuique tribuum cum faustis omnibus, multitudo prorumpit in lacrimas, ita vt etiam mulieres tundentes pectora, ostenderent dolorem ob eum moriturum. Pueri quoque plorantes etiam magis, vt imbecilliores ad comprimendam aegritudinem, declarabant se intelligere virtutem et magnitudinem rerum gestarum eius, praeter actatē. Erat autem certamen doloris et iuuenibus et grandibus ex animi sensu. Hi enim scientes quali praefecto priuarentur, plorabant de futuro. Illis autem luctus erat de eodem, et quod accidebat destitui ab eo, virtute eius nondum bene gustata. Licet autem conicere magnitudinem fletus, et querimoniarum multitudinis, ex eo quod accidit legislatori. Etenim quum confidisset per omnem vitam se nihil commotum iri ex futuro interitu, vt qui pateretur id ex voluntate Dei, et legum naturae, coactus est flere ab eis, quae fiebant a populo. Proficiscentibus autem inde eo vbi erat decessurus, omnes sequebantur lacrimabundi. Et Moyses iubebat remotos manere quietos, innuens manu: propiores autem hortabatur verbis, ne facerent sibi decessum lacrimabilem sequentes. Et illi statuentes hoc ei concedendum esse, vt eum sinerent suo arbitratu discedere sua via, cohibent se ipsos collacrimantes inter se. Solus autem senatus deduxit eum, et pontifex Eleazarus, et imperator Iosua. Vt autem peruenit in montem vocatum Abari (is autem excelsus positus est e regione Hierichuntis,) praebens eis, qui sunt in eo, despicendam optimam terram Cananaeorum, et amplissimam, dimisit senatum. Salutandō autem Eleazarum, et Iosuam, et adhuc colloquendo cum eis, euauit in quadam specu, quum nubes repente stetit super eo. Scripsit tamen in sacris libris se mortuum esse, veritus ne auderent dicere se discessisse ad Deum propter magnitudinem virtutis eius. Vixit autem omnino tempus viginti et centum annorum: quorum tertiam partem, tenuit principatum, excepto vno mense. Decessit autem vltimo mense anni, qui vocatur a Macedonibus dystrus, a nobis autem Adar, noua luna: superauit ingenio homines, qui vmquam fuerunt, et vsus est optime cogitatis, fuitque venustus in dicendo, et orationibus habendis ad multitudinem. Ceterum etiam imperans adfectionibus, ita vt ne quidem videretur vlla eorum inesse animo eius, vtque cognosceret solum nomen earum magis ex eo, quod videret eas in aliis, quam ex seipso. Et imperator quidem inter primos: vates autem qualis haud alius, ita vt quidquid eloqueretur, putaretur audiri ipse Deus loquens. Populus igitur luxit eum per dies triginta, nec alius dolor tantus magnitudine tenuit Hebraeos, quantus tunc Moysē mortuo. Desiderabant autem eum non solum experti eum, sed etiam qui legebant leges eius, capiebant magnum desiderium, coniciētes ex eis excellentiam virtutis eius. Et exitus quidem Moysis talis declaratus sit nobis.

SUPPLEMENTVM

HISTORIAE IYDAICAE

A CHRISTI TEMPORE AD HIEROSOLY- MORVM ET TEMPLI VLTIMVM EXCIDIVM.

ex Historia Apostolica, illustrata a **LVD. CAPPELLO**, qui breue ex Iosepho Historiae Iudaicae compendium addidit, excerptum.

Per id tempus Romae contigit, vt nobilissima quaedam femina *Fulvia Saturnini*, vnus ex *Tiberii* amicis, vxor iudaicae religioni addicta, aurum et purpuram Hierosolymam, templo consecranda, traderet deferenda Iudaeo cuidam impostori, mosaicae legis doctorem sese iactanti, qui ista interuertit, et diuendita in proprium vsum conuertit. Quod quum rescuisset *Fulvia*, et viro suo *Saturnino* ea de re conquesta esset, *Saturninus* autem *Tiberio*, *Tiberius* ea fraude offensus Iudaeos omnes vrbe edicto expulit. Horum quatuor milia in *Sardiniam* specie militiae sunt missa, alii, qui patria religione sacramentum detrectabant, grauissimis poenis sunt adfecti. In *Galilaea* autem *Samaritani* a quodam impostore seducti, tumultuantes ad montem *Garizim* (vbi impostor ille pollicebatur, se ostensurum ipsis sacra vasa a *Mose* facta, vt mentiebatur, defossa atque recondita) a *Pilato* immixtis copiis repressi, ac praecipui et potentiores capti, et capite sunt multati. Qua de re primates *Samaritanorum* apud *Vitellium* *Syriae* praesidem conquesti, et *Pilatam* accusantes, *Vitellius* misso amico suo *Marcello* ad Iudaeae procuracionem, *Pilatam* iussit proficisci Romam ad *Tiberium*, ad obiecta per Iudaeos crimina responsurum. Ita ille decem annis in Iudaeae procuracione actis, quum necesse haberet parere *Vitellio*, ad urbem suscipit profectionem, quo priusquam perueniret, *Tiberius* vita excessit.

Paullo post ipse *Vitellius* in Iudaeam profecturus venit Hierosolymam ipso *Pachatis* festo, vbi exceptus a Iudaeis honorificentissime, remisit Hierosolymitanis totum fructuum venalium vestigal, stolam summi pontificis cum reliquo eius ornatu permisit in templo a sacerdotibus adseruari, quae ab exilio *Archelai* in Romanorum potestatem venerat, a quibus in *Antonia* turri adseruabatur, et tribus solemnibus festis inde depromebatur, atque post peractum festum eodem reponebatur. *Caiaphae* etiam pontificatum abrogat, substituto ei *Ionatha Anani* pontificis filio. Paullo ante *Philippus Herodis Antipae* frater, ipse tetrarcha, obierat anno *Tiberii* XX, quum ipse praefuisset tetrarchiae suae annos xxxvii, vir perpetuo modestus et quietus, (quem impense laudat *Iosephus*.) Et quia sine liberis decessit, eius tetrarchia prouinciae *Syriae* est attributa.

Porro *Herodi antipae* tetrarchae *Galilaeae* natum est eo tempore bellum aduersus *Aretam* *Arabum* regem ex huiusmodi occasione. Duxerat *Herodes* in vxorem *Aretae* illius filiam, verum quum *Herodes* Romam officii causa (vt *Tiberium* inuiseret) petiturus ad fratrem *Philippum* diuertisset, istic

An. amore captus Herodiadis Philippi fratris vxoris, clam cum ea ita egit, vt
Cb. illa pollicita fit, se virum derelicturam, et in Herodis domum concessuram, statim atque ipse Roma rediisset, ipse vicissim ille pollicitus est, se dimissurum priorem suam coniugem Aretae filiam. Hoc eorum consilium non latuit Herodis vxorem. Itaque quum Roma rediisset Herodes, nesciens vxorem quidquam de consilio suo rescivisse, occupat eum vxor, et ad patrem Aretam se recipit, cui Herodis consilium aperit. Hinc inter verumque simulas, inde rixae et lites de confiniis, postremo bellum exarsit, in quo Herodis exercitus funditus deletus fuit, idque (inquit Iosephus) ex iusta Dei in eum (vti vulgus Iudaeorum existimabat) vindicta, quod Ioannem Baptistam interfecisset, virum bonum, et Iudaeos virtutis studiosos, mutuanque inter se colentes iustitiam, et pietatem erga Deum, inuitantem ad baptismum, sic nempe Deo gratum fore et acceptum dicens eorum baptismum, si eo venter non ad vitanda seu eluenda quaedam peccata, vt pote qui iam purgatam haberent iustitia animam, sed ad corporis dumtaxat *ἀρρετιαν* sanctimoniam. Et quia magnus erat ad eum populi concursus, multique iam fermonibus et concionibus eius erigebantur, Herodes, veritus ne tanti hominis persuasione populus ad rebellionem excitaretur, nihil enim non facturae ex eius consilio turbae videbantur, satius existimavit eum occupare, et de medio tollere, priusquam aliquid novi moliretur et tentaret, quam rerum mutatione et conuersione iam facta, seram agere indulgentiae suae poenitentiam. Itaque hac ductus suspicione Herodes vincum in machaerunticam arcem misit, iussitque istuc interfici. Vnde nata est Iudaeis opinio, Herodis exercitum de-
 36 letum esse in facinoris illius vindictam, Deo propterea Herodi in senso. Hanc suam cladem Herodes ad Tiberium quum scripsisset, Tiberius iratus mandat Vitellio, vt bellum aduersus Aretam in Herodis gratiam moueret, Aretamque viuum, aut mortui caput ad se mitteret. Quum se ad bellum illud accingeret Vitellius, venit cum Herode Hierosolymam, Deo in festo quod instabat sacrificaturus, vbi a Ionatha in Theophilum eius fratrem transfudit pontificatum. Istuc quarto postquam venerat die, literas accepit de Tiberii morte, quibus acceptis Iudaeos sacramento adedit in Gaii Caligulae fidem. Porro Tiberius imperauit annos xxii menses v dies xlii. Vitellius reuocatus ex itinere copiis, iisque in hiberna dimissis, omisso bello propter delatum in alium imperium, Hierosolyma Antiochiam repetiit.

Interim Agrippa, Herodis magni ex filio Aristobulo nepos, varia post aui obitum vsus fortuna dum priuatus vixit, tandem Tiberio imperatori, et Gaio Caligulae eius ex fratre germanico nepoti, carus factus, mox paullo ante Tiberii obitum, ex accusatione liberti sui Eutychi nomine, a Tiberio in vincula conicitur, neque iis prius soluitur quam post Tiberii mortem, a
 7 Gaio scilicet Caligula (cui per familiaris et carissimus erat Agrippa) qui statim eum duplici donauit tetrarchia, Philippi nimirum patri, et Lysaniae, cum regis insignibus, annoque imperii sui secundo in Iudaeam ad res regni sui componendas ire permisit, simulque cum eo Marullus in Iudaeam Caesaris procurator, a Gaio missus est. Hunc Agrippam regia dignitate praefulgentem videns Herodias soror ipsius, Herodis tetrarchiae vxor inuidia percita, non prius destitit quam viro persuasit, vt Romam contenderent, eandem regiam dignitatem a Caesare petitori. Sed quum eo peruenissent, ab Agrippa Herodes per litteras apud Gaium accusatur, quasi cum Parthorum rege defectionem ab imperatore moliretur, vnde a Gaio in exsilium Lugdunum Galliarum relegatur vna cum vxore Herodiade, simul et tetrarchia et omni pecunia multatus est, quae omnia a Gaio Agrippae sunt donata.

Per

Per id tempus quum Alexandriae grauis orta esset inter Graecos et Iudaeos seditio, atque super ea re ad Caligulam missa esset legatio, cuius a parte Iudaeorum princeps erat Philo Alexandri Alabarchae (qui summus est apud Alexandriam Iudaeorum magistratus) frater, vir eximius et in omni litteratura excultissimus, a parte autem Graecorum Appion grammaticus, hic Iudaeis magnam apud Gaium confluxit inuidiam, eo nomine, quod nollent templum et statuas illi ponere: vnde Gaius vehementer iratus Philonem audire noluit, immo cum conuicio atque contumelia repulit. Quin et Petronium in Syriam in Vitellii locum mittit, iubetque ei statuam suam in templo hierosolymitano dedicare atque collocare. Hoc mandatum precibus Agrippae regis motus postea reuocauit, sed mox huius reuocationis quum eum poenitisset, mortem Petronio minatus est, quod mandatum suum non esset exsecutus, sed paullo post a Chaerea, ceterisque coniuratis interfectus est Gaius.

Eo etiam tempore magna clade adfecti sunt babylo nienses Iudaei, qui Neerdae in medio Euphrate sitae, et per totam Babyloniam habitabant. Quum enim duo fratres Neerden ses Iudaei, adolescentes audaces et animosi, Asinaeus et Anilaeus, textrinae arti a matre vidua addicti, opificium illud neglexissent, et latrones facti et exiguis initiis in summam potentiam euasissent, et confedente Artabano Parthorum rege totius ferme Babyloniae administrationem adepti essent, atque in ea potentia et felicitate per xv annos vixissent, mox cum potentia sua ad Parthorum iniuriam abuterentur, altero eorum veneno ab vxore fratris sublato, altero mox ab insurgentibus Babylo niis oppresso, rebus Iudaeorum sic adiectis, plerique eorum qui Babyloniam et Neerdam habitabant, metuentes sibi a Babylo niis, quos Asinaei et Anilaei potentia nimia offenderat, Neerda et Babyloniam relicta Seleuciam se receperunt, vbi quum quinquennium pacate vixissent, mox Graecorum et Syrorum, qui istic erant, coniuratione facta, supra quinquaginta millia hominum vna ferme die occisa sunt.

Gaio Caligulae a Chaerea aliisque coniuratis interfecto Claudius, praetorianorum militum ope et fauore, et Agrippa rege (qui tum Romae erat) plurimum apud senatum (qui rem romanam in antiquam libertatem adferere volebat) adnitente, tandem sufficitur, et Imperator creatur. Is vt Agrippae, ob egregiam sibi nauatam in adipiscendo imperio operam, gratiam pro merito referret, statim imperii sui initio ad ea, quae iam Agrippa a Caligula acceperat, addidit Iudaeam, Samariam et Abylenam, quae antea Lysaniae fuerat. Fratri suo Herodi impetrauit a Claudio Calchidis regnum. Geminum etiam a Claudio factum fuit tum temporis, in Iudaeorum gratiam, editum, alterum in Alexandrinorum (qui a Gaio male habiti fuerant) alterum in reliquorum Iudaeorum, per totum romanum orbem sparforum gratiam. Agrippa quum haec a Claudio obtinuisset, venit in Iudaeam ad regni sui res constituendas, et statim componendum, vbi Canthare pontificatum abrogauit, quem quum vellet Ionathae Anani filio tradere, renuente isto per modestiam, quod iam antea eo honore esset semel defunctus, contulit eum in fratrem eius Matthiam, cui postea successorem dedit Elionaeum Cithaei filium. Litteras etiam a Petronio Syriae praefide impetrat in Iudaeorum Dorensium gratiam, aduersus nonnullorum Doritarum in eos petulantiam. Mox Petronio Marfus in administranda Syria succedit.

Posthaec quum Agrippa (quem impense laudat Iosephus, eiusque mores, ingenium, liberalitatem et munificentiam fuisse describit atque persequitur) 44

An. tur Caesareae ludos solemnes magna cum pompa celebraret, indutus veste
Cb. tota ex argento mirabili opere contexta, quae ad solis ortum radiis percussa
 solaribus mirabilem emittebat fulgorem, et adulatoribus exclamantibus, et
 ipsi quasi Deo acclamantibus, quum adulationem non repulisset neque ca-
 stigaasset, sublatis in altum oculis bubonem vidit funi extenso insidentem, ca-
 lamitatis suae tum nuntium, qui prius felicitatis fuerat, ut praedictum
 illi olim fuerat a Germano quodam captiuo, ea die qua a Tiberio in vincu-
 la coniectus est. Hoc visum et ostentum secuta sunt statim ventris tormina,
 quibus quinto post die fuit extinctus anno aetatis suae 54. Regnavit, ex quo
 a Gaio Caligula vinculis fuit solutus, septennium, nempe quadriennium sub
 Gaio, praefectus tetrarchiae Philippi, et Lyfaniae per triennium, deinde
 Herodis fratris tetrarchiae annum vnum, sub Claudio autem triennium toti
 Iudaeae fuit praepositus. Ex annuis redditibus percipiebat 1200 myriadas
 (drachmarum scilicet, h. e. uti numeramus, tres milliones librarum turoni-
 carum.) Reliquit liberos, filium vnum Agrippam, natum annos xvii, qui
 Romae apud Claudium educabatur, filias tres, Berenicen annos xvi natam,
 Herodi Calchidis regi nuptam, Mariamnen decennem desponsatam Iulio
 Archelao Chalciae filio, Drusillam autem sexennem desponsatam Epiphani
 Antiochi Comagenorum regis filio, sed is postea renuens circumcidi fieri-
 que Iudaeus, noluit eam ducere in vxorem.

Agrippae iuniori Claudius quum vellet tradere paternum regnum, dis-
 suaserunt liberti, quod Agrippa nimium iuuenis videretur, neque par
 45 isti oneri ferendo. Itaque interim dum adolefcit, missus est in Iudaeam
 Caesaris procurator Cuspius Fadus, et Cassius Longinus successor datus
 est Marfo Syriae praefidi. Postea Claudius ad Iudaeorum postulationem,
 intercedente et pro eis deprecante Agrippa, Fado rescribit (anno impe-
 rii sui quinto, in Cal. Iulias Rufo et Pompeio Syluano Coss. quumque
 ipse Claudius esset Consul designatus in) ut Iudaeis permitteret stolae pon-
 tificiae custodiam. Herodes item Calchidis rex eodem tempore impetra-
 vit a Claudio potestatem in templum et sacrum aerarium, iusque eligen-
 dorum summorum pontificum, quod ius illi, posterisque ipsius mansit
 integrum ad finem vsque belli iudaici.

Per id tempus Helena Adiabenorum regina et Izates eius filius (quorum
 longam narrat Iosephus historiam aut fabulam) iudaicam religionem
 46 amplexi et professi sunt. Haec quum Hierosolymam sacrificandi causa
 venisset, inuenit urbem grauissima fame laborantem, quam illa subleua-
 vit curans aduehi in tenuiorum gratiam ex Alexandria magnam frumenti
 vim, et ex Cypro sicum passerum ingentem copiam. Cuius exemplum
 fecutus Izates eius filius magnam pecuniae vim misit Hierosolymam,
 fructis etiam tribus tertio ab vrbe lapide pyramidibus, in quibus post
 obitum condi, vna cum matre Helena, voluit. Per idem tempus Theu-
 das praestigiator atque impostor, quum multis persuassisset, ut se cum fa-
 cultatibus ad Iordanem sequerentur, pollicitus fore, ut a se Iordanem dif-
 finderetur, ut olim ab Elia et Elizaco diffusus fuerat; a Fado Caesaris in
 Iudaea procuratore, immixtis militibus fufus, captus et obruncatus fuit,
 cum suis sequacibus.

47 Fado in procuratione Iudaeae successit Tiberius Alexander, Alexandri
 Alabarchae filius, patriae religionis, iudaicae nempe, defensor. Huius et
 Fadi tempore contigit memoranda fames, quae Iudaeam grauiter adfixit.

Ab

Ab eo sublati sunt et in crucem acti Iacobus et Simon Iudae Galilaei filii *An.*
Huic Alexandro successit Cumanus, sub quo (anno Claudii octauo) obiit *Ch.*
Herodes Calchidis rex Agrippae magni frater, relictis tribus superstitibus 48
liberis. Eius principatum Claudius tradidit Agrippae iuniori.

Per id tempus Hierosolymis excitatus est festiuitatis tempore tumultus, 49
ob militis vnus romani impudens et petulans factum, in quo tumultu
viginti millia hominum in angustiis viarum, quum se inuicem comprimerent,
nullo persequente, collisa et compressa sunt.

Alius inter Iudaeos et Samaritas ortus est tumultus, in quo Cumanus 50
fauens Samaritis multos Iudaeos interfecit. Ob eum tumultum Iudaeorum
et Samaritarum primores (inter quos fuit summus Iudaeorum pontifex
Ananias) a Numidio Quadrato Syriae praefide, qui tum Tyri erat, vna
cum Cumano et Celere tribuno, missi sunt Romam, vt causam coram Caesare
dicerent. Claudius, intercedente Agrippa iuniore, causa cognita
Samaritas supplicio adfecit, Cumanum exilio multauit. Celerem capite
damnauit. Procuratorem in Iudaeam misit Felicem Pallantis (Claudii li- 51
berti) fratrem. Anno autem imperii sui xii Agrippam iuniorem donauit 52
tetrarchia Philippi cum Batanaea, Trachonitide et Abylene, quae fuerat
Lysaniae, Calchidem vero ei abstulit, quum iam quadriennium dynasta
illius fuisset, nempe ab Herodis patris obitu, qui vita excesserat anno
Claudii octauo. Claudius postea obiit, quum regnasset annos xiii men-
ses viii dies xx. Huic successit Nero, qui Aquo Agrippae partem Ga-
lilaeae donauit, cum Tiberiade, Tarichaea et Iuliade trans Jordanem,
cum pagis xiv.

Felix Ionathan pontificem liberius monentem per sicarios interfecit. 53
Latrones et impostores, populum ad seditionem et rebellionem per to-
tam Iudaeam excitantes, compefcit, inter quos Eleazarum Dinaei filium
latronem insignem, et Aegyptium quemdam magum et impostorem, qui
sequeces suos in montem oliuarum, quinto ab vrbe stadio distitum, du-
xit, quibus persuaserat iussu suo moenia Hierosolymorum vltro ruitura,
eosque per moenium ruinas irruptionem in urbem facturos. Porro Fe- 54
lix Drusillam Agrippae iunioris sororem, egregiae formae feminam, Azi-
zo Emesorum regi nuptam quum vidisset, amore eius captus per Simo-
nem quemdam genere Iudaeum Cyprium, magiae vehementer suspectum,
persuadet Drusillae, vt viro relicto nuptias suas praeferat, quod et ille fe-
cit, atque ex eo filium suscepit nomine Agrippam, qui postea adultus
incendio vestiuiano periit. Ceterum quum inter Iudaeos et Graecos Caesa-
reae orta esset seditio, et a Felice compressa, missi sunt ab eo ad Neronem
vtriusque partis primarii, qui causam Romae apud eum dicerent, a
quo Iudaei caesarienses iure illius ciuitatis priuati sunt. Agrippa autem
Ismaelem Fabaei filium constituit summum pontificem.

Felici a Nerone successor missus est Festus. Felicem autem disceden- 55
tem accuserunt Iudaei caesarienses apud Neronem, sed is datus est Pallan-
tis fratris (qui gratia adhuc aliqua valebat apud Neronem) precibus. Festus 56
latrones et sicarios, qui mirum in modum exereuerant, compefcuit. In-
ter quos fuit Magus quidam impostor, qui homines post se trahebat in
desertum, pollicitus illis salutem, et ab omnibus malis liberationem, si
se sequi vellent in solitudinem, sed is, cum suis sequecibus, interfecit
est a militibus, quos in eum Festus submisit. Per id tempus quum A- 57
grippa

An. grippa rex exfruxisset Hierosolymis insigni amplitudine domum, prope *Ch.* xylum, in regia quae Asamonaeorum fuerat, vnde amoenissimus patebat per totam urbem, et in ipsum templum prospectus. Proceres hierosolymitani indigne idferentes, quod patriae leges non permitterent, vt quis e priuata domo, quid in templo ageretur, prospiceret, altum parietem excitauerunt, quo non arcebatur modo prospectus ille domus regiae, sed et occidentalis porticus, in qua romani milites diebus festis stationes suas agere solebant. Vnde offensus fuit non Agrippa modo, sed et Festus ipse, qui parietem illum dirui iussit. Sed missis ad Neronem super ea re legatis, Nero in Poppeae vxoris gratiam (qui iudaicae religioni fauebat) Iudaeis permisit, vt sic maneret paries ille. Vnde factum est, vt Agrippa pontificatum Ismaeli ademptum (cuius consilio et auctoritate videbatur fuisse constructus paries) contulerit in Iosephum cognomina *Cabi*, filium Simonis summi quondam pontificis.

- 59 Nero Festo mortuo successorem mittit Albinum. Pontificatus autem Iosepho ademptus datur ab Agrippa Anano, Anani quondam summi pontificis filio, secta Sadduceo, audaci, et feroci ingenio viro. Is quum nondum Albinus venisset in Iudaeam, indicto concilio Iacobum *Ἰησοῦ* (inquit Iosephus) *τῷ λεγομένῳ χριστῷ ἀδελφόν*, Iesu, qui *Christus* dicebatur, fratrem, cum aliis nonnullis capite damnauit, lapidibusque obrui iussit. Quod factum quum alii plerique improbarent, tertio post susceptum pontificatum mense ab Agrippa eo priuatus fuit, substituto Iesu
- 60 Damnaei filio. Sicarii, Albino licet persequente, inualescunt, et tota Iudaea per eos latrocinii impletur, atque infestatur. Pontifices, atque inter eos Ananias, opibus maxime potens (cuius exemplum reliqui sunt secuti) sacerdotes inferioris ordinis expilant, et debitis decimis fraudant, per vim eas feruorum suorum ministerio adripientes, vnde non pauci, conuicto et legitimo comaeatu priuati, inedia mortui sunt: Leuitis autem, qui sacris hymnis canendis vacabant, lineae stolae vsus, non minus quam ipsis sacerdotibus, ab Agrippa concessus est, qui Iesu Damnaei filio substituit in pontificatu Iesum filium Gamalielis. Isti deinde Matthiam Theophili filium, sub quo initium habuit iudaicum bellum, quo tota Hierosolyma, templumque ipsum tandem euersa sunt.
- 64 Florus a Nerone anno imperii sui decimo successor Albino missus est, quam prouinciam obtinuit per vxorem Cleopatram Poppeae Augustae. Neronis coniugis amicam. Pessimus homo, qui modis omnibus Iudaeos quum vexaret et opprimeret, coegit vel inuitos (aut potius vltro ruentes impulsi) aduersus Romanos rebellare. Initium belli fuit anno Neronis xii, Agrippae autem regis xvii (ex quo scilicet Calchidis regnum obtinuerat a Claudio, anno imperii Claudii octauo) frustra rege Agrippa eos concione habita a bello dehortante, nam paullo post, quam Hierosolymis discessisset, seditiosorum nonnulli Massadam castellum munitissimum fraude occupant, Romanos, qui istic erant, omnes interficiunt, Hierosolymis autem Eleazarus Ananiae pontificis filius, templi tum *στρατηγός*, iuuenis audax et factiosus, persuasit sacerdotibus, vt nullius nisi Iudaeorum hostias admitterent, ne illas quidem quae pro Caesare et Romanis offerri solebant, quod temerarium factum quum principes ciuitatis, quietis amantes, intolerabile iudicarent, et argumentum apertae defectionis esse viderent, nec possent tamen seditiosos a sententia dimo-
- vere,

vere, legatos ad Florum Caesaream, et ad Agrippam regem mittunt, ro-*An.*
gantes vt propere, missis copiis, seditionem incipientem opprimerent. *Ch.*
Florus, qui Iudaeorum defectionem volebat, id neglexit, Agrippa autem
misit mille equites, qui superiorem ciuitatem cum optimatibus et ponti-
ficibus, ceteraque multitudine, quae optabat quietem, occuparunt et te-
nuerunt aduersus seditiosos, qui templum et inferiorem ciuitatem tene-
bant, per septem continuos dies inuicem confilgentes. Sed die festo
ἑυλοφoρίας sicarii multi in templum recepti cum ceteris, vim regis mili-
tibus faciunt, et ciuitate superiore pellentes compellunt eos in Herodis
regiam superiorem, incenso archiuo, Afamonaeorum palatio, (quae tum
erat Agrippae regia) et Ananiae pontificis domo. Postridie, Augusti xv
die, Antoniam obsessam per biduum capiunt, militesque romanos omnes
interficiunt, et arcem incendunt. Regiam paullo post impetunt atque
inuadunt, duce Manahemo Iudae Galilaei filio (qui capto Massada ca-
stello, et Herodis armamentario istic direpto, sicarios suos armatos Hiero-
solyman adduxerat) eaque expugnata et incensa tyrannidem occupat
Manahemus, sed mox ab Eleazaro templi praefecto, in ipso templo ado-
rans interficitur, eiusque stipatores disiciuntur, et Massadam repetunt
duce Eleazaro Iairi filio, qui genere Manahemo propinquus erat. Roma-
nos, qui regia expugnata receperant se in turres Hippicon, Phasaclum et
Mariamnen, obsessos, tandemque se dedentes, seditiosi Hierosolymitani,
ipso die sabbati, contra fidem datam omnes inermes interficiunt. Eadem
die Caesareae Iudaei omnes, illic habitantes, ab ethnicis caesariensibus
insurgente Floro interfecti sunt, numero viginti millia. Hinc exacerbat
per vniuersam regionem Iudaei Syrorum vicos, et ciuitates finitimas,
depopulati sunt, Philadelphiam, Gerasam, Pellam, Scythopolim, Gada-
ram, Hipponem, Gaultanidem, Ptolemaidem, Sebaften, Afealona, An-
thedona, et Gazam. Inde per vniuersam Syriam Iudaeorum in ciuitati-
bus commorantium a Syris caedes promiscuae, partim et veteri in Iudaeos,
et eorum religionem, odio, partim rapinarum amore, partim vindictae
cupiditate. Soli Antiocheni, Apameni et Sidonii Iudaeis incolis suis pe-
percerunt. Alexandriae autem Aegypti metropoli excitata seditione quin-
quaginta millia Iudaeorum vno die interfecta sunt, immisis in eos dua-
bus legionibus romanis.

Cestius Gallus Syriae praefes, his motibus excitatus, Antiochia cum le-
gione duodecima et auxiliis regis Agrippae, aliisque copiis, venit in Iu-
daeam, et Ptolemaide inuadit Ioppen atque incendit, Caesennium Gallum
mittit in Galilaeam, quam Sepphori receptus pacat, et Caesaream venit.
Ipse Cestius festo tabernaculorum incensa Lydda, Hierosolyman tendit,
cui ad Lx stadium occurrunt Hierosolymitani, et dubia pugna decerta-
tum est prope Bethoron, sed mox maioribus copiis eos adgressus Cestius
compulit in urbem, in quam et ipse irrupit III Octobr. inferioremque
tenuit (vt et Bezetham et Caenopolim) per aliquot dies ciuitatem, inde-
que templum et superiorem oppugnauit ciuitatem, facileque cepisset, si
fortius in oppugnatione perseverasset, populo Romanis tum fauente, so-
lis seditiosis repugnantibus.

Verum Cestius mox quum prope esset, vt templum caperet, sine vlla
iusta causa obsidionem soluit, atque Antipatrida se recepit, multis Ro-
manorum et auxiliarium in itinere amissis, et caesis a Iudaeis, qui eos in-
secuti sunt, cum impedimentorum maiore parte, adeoque et machina-
rum,

*An.*rum, ballistarum, et armorum (quae fugientes Romani abiecerant) magna copia, quibus postea in Hierosolymorum aduersus Titi obsidionem propugnatione vsi sunt Iudaei. Idque factum VIII Nouembr. anno Neronis XII.

Hac victoria elati Iudaei Hierosolyman reuerfi, vrbis praefectos creant Iosephum Gorionis filium, et Ananum pontificem, bellique duces varios et multos in singulas prouincias, siue toparchias, dimittunt, atque inter eos Iosephum (belli huius iudaici scriptorem) in Galilaeam amandant, in qua multis oppidis communitis et muro cinctis, rebusque omnibus ad sustinendum bellum ordinatis, Romanorum impetum exspectabat. Interim multi aduersus eum motus, multae et frequentes vrbium rebelliones excitantur arte et fraude Ioannis cuiusdam Leuiaei filii, et inuidia nonnullorum ex principibus hierosolymitanis, qui Galilaeae praefecturam ei ereptam volebant, sed eorum omnes conatus, artes et consilia fregit, atque eludit prudentia et patientia sua Iosephus, qui Ioannem illum coegit Hierosolyman cum suis ex Giscala Galilaeae oppido, quod munierat, confugere. Hierosolymis autem Ananus vrbis praefectus omnia ad sustinendum bellum necessaria parat, moenia instaurat, bellica instrumenta, tela et arma curat fabricari per totam urbem. Zelotas conatur ad sanam mentem reuocare, sed frustra. Simonem Giorae filium latrocinia exercentem, et tyrannidem adfectantem, misso milite, conatur comprehendere, at is cum suis ad latrones, qui Masladam tenebant, effugit, vnde illi totam Iudaeam et Idumaeam latrocinii infestabant.

67 Porro Cestius missis ad Neronem (qui tum in Achaia erat) legatis statum Iudaeae turbatum renuntiat. Nero conturbatus Vespasianum eo mandat, Vespasianus autem, hoc accepto mandato, Titum filium Alexandriam mittit, vt inde quintam et decimam legiones in Iudaeam adduceret, ipse pedestri itinere ex Achaia in Asiam transmittit, atque inde in Syriam et Antiochiam venit, vbi romanas copias et regum auxilia cogit, inde venit Ptolemaida, Sepphorimque Romanis fauentem recipit. Titus etiam Alexandria eodem venit cum duabus legionibus, copiaque omnes cum regum auxiliis eo conueniunt, numero sexaginta millia tam peditum quam equitum, praeter calones et impedimenta; Galilaeam peruadit, Gadarensium urbem primo impetu capit, incendit, vastat, inde Iotapatam venit XXI die Maii, quam oppugnatam fortiterque a Iosepho, qui istic erat cum imperio, defensam, tandem post XL dierum obsidionem, vi capit, euertit et incendit, Calendis Iuliis anno Neronis XIII, Iosephum in specu latitantem capit, et vita donat, sed captiuum tenet. Iotapata excisa Vespasianus exercitum Caesaream reducit, atque istic duas legiones collocat, vt se ab obsidionis labore reficerent, tertiam eodem consilio et fine mittit Scythopolim, ipse autem Caesaream Philippi proficiscitur, vbi ab Agrippa rege cum exercitu per viginti dies conuiuio exceptus est. Tum ad Tiberiadis et Tarichaeae obsidionem se parat, et Tiberienses quidem statim se dederunt, ac precibus Agrippae regis data est ciuitas, ne excinderetur. Tarichaea autem quum passa esset se obsideri, vi capta excisa est.

His vrbibus receptis, vel excisis, tota Galilaea ferme ad Romanos inclinat, praeter Gamalam in Gaulanotide, et Giscalam atque Itaburium montem in Galilaea. Sed mox Gamala obsessa per mensem vnum, capta est XXIII die Octob. atque excisa, et paullo ante mons Itaburius fuerat etiam

etiam a Romanis captus. Mox Titus Giscalam adgreditur, quae a Ioanne cum suis seditiosis tenebatur, Titus oblati pacis conditionibus Ioannes si mulat fe eas accipere, sed nocte fequente cum suis clam vrbe effugit, et Hierofolymam fe recipit, Titus vrbi parciit imposito ei praefidio. Inde Caefaream venit, Vefpafianus autem Caefarea Iamnam et Azotum profectus, vtramque fubegit, Caefareamque redit.

An.
Cb.

Interim per totam Iudaeam diffenfio oritur, aliis bellum cupientibus, aliis vero in Romanorum fide manere volentibus. Inde latronum globi et cunci per vniuerfam Iudaeam excitantur, qui praedas ex iis agebant, qui pacis ftudio tenebantur, deinde praedis onufti Hierofolymis recipiuntur, atque iftic omnia caedibus, diffenfionibus, difcordiis et rapinis complent. Ac primo quidem Antipam, et non paucos alios nobiliffimos et potentiffimos ciuitatis viros, in vincula coniciunt, moxque indicta cauffa necant, calumniantes voluiffie eos vrber Romanis prodere. Quumque populus in eos effiet infurrecturus, illi templum occupant, eoquem tamquam arce aduerfus populum vtuntur, atque iftic forte fummum creant pontificem Phanniam quemdam (alias *Phanazum*) hominem rudem plane et imperitum, neque facerdotalis ordinis. Aduerfus hos Zelotas (fic enim ipfi fe vocabant) Ananus et Nobiliores pontifices populum excitant atque armant, et in templo ipfo oppugnant, adeoque et interiorum templi ambitum compellunt. Sed ifti litteris ad Idumaeorum duces clam miffis, quibus Ananum proditiionis infimulabant, fe vero pro libertate patriae pugnantes in templo obfideri conquerebantur, aduocant in fuum auxilium Idumaeos, hi ftatim cum viginti millibus hominum aduolant, quibus clam per noctem in vrber et templum admiiffis a Zelotis, magna fit Hierofolymitanorum ab vtrisque caedes, rapinae, et incendia, nam octo millia ea nocte caefa funt, et fequentibus diebus Ananum aliofque ad duodecim millia ex nobilioribus interfecerunt, praeter infinitam promifcua plebeculam. Sed paullo poft Idumaeos facti fui penitentia fubiit, quum Zelotarum scelera viderent, nec proditiionis (cuius optimates accufabantur) indicium vllum deprehendiflent. Itaque folutis, ad duo millia iis qui vincti tenebantur in custodia, domum Hierofolyma relicta redeunt. His abeuntibus Zelotae rurfus in ciues nobiliores faeuire incipiunt crudelius quam antea, et nobiliffimos quofque ac fortiffimos necatos ne fepefieri quidem patiebantur, maxime vero eos, quos ad Romanos transfugere velle fufpicabantur, nam obfeffis viis transfugere volentes diligenter obferuabant, necatosque infepultos proiciebant. Interim inter ipfos Zelotas oritur diffenfio, Ioanne illo, qui ex Gifcalis Hierofolymam profugerat, tyrannidem inter eos adfectante, aliis vero, qui eum antea parem habuerant, fuperiorem ferre recufantibus. Verum illi fe inter fe difsentientes, aduerfus plebem, ad eam diripiendam, concordés erant. Quin et tota Iudaea metropoleos fuae, Hierofolymorum nempe, exemplum veluti fecuta, tota vbique latrociniis repletur, mifereque vexatur.

His difcordiis, quibus fe inuicem conficiebant Iudaei, et transfugarum vocibus excitatus Vefpafianus, quibus eum ad feruandam et feditioe illa leuandam patriam hortabantur, accingit fe ad Hierofolymorum obfidiionem, et ne quid hostile poft fe (dum in obfidiione occuparetur) relinqueret, ad reliquias belli et tumultus in transamnana regione exiftigendas Gadaram cum exercitu venit, eo accitus a moderatioribus ciuibus, qui pacem bello praeferebant, atque inde diffugientibus feditiofis vrber capit,

An. capit. missoque Placido cum equitatu ad persequendos fugientes, obtruncat omnes, totamque transannanam regionem, ad lacum vsque Aphlathitem (praeter Machaerunta castellum) occupat, constitutoque per vicos et praefidia in hibernis milite, Caesaream venit, isthuc hiemem agit.

68 Vbi nuntio accepto de moribus in Gallia a Vindice excitatis, qui aduersus Romanos Gallos armauerat, ad conficiendum propere bellum iudaicum accenditur. Itaque instante vere milite Caesarea educto Iudaeam peruadit totam atque Idumaeam, eaque vastata, copias reducit, ac per Samariam Hierichunta ducit, vnde incolae in oppositam Hierosolymis montanam regionem diffugiunt, sed eos persecutos, iisque disiectis, Hierichunte atque alibi castris constitutis Iudaeos vndique cingit, quumque Caesaream reuersus pararet cum toto exercitu ad Hierosolymam obsidendam proficisci, nuntiatum illi Neronis mors, quo nuntio accepto bellum in Iudaeos distulit, Titumque filium ad Galbam, qui Neroni successerat, mittit, vt ab eo mandata de bello iudaico acciperet. Titus in Achaiani nauis delatus audit istuc Galbam interfectum, itaque statim ad patrem redit Caesaream. Suspensi ergo, quasi nutante imperio romano, iudaicum bellum differebant, patriaeque metuentes alienigenas adgredi non existimabant opportunum.

Interim Simon Giorae filius (de quo iam aliquid supra dictum est) iuuenis audax viribusque praestans, Massada, quo ad sicarios confugerat, profectus in Iudaeae loca montana, seruis ad libertatem vocatis, liberisque praemium pollicitus, breui comparata latronum manu, paullatimque auctis copiis, non vicos modo populabatur, sed et vrbes adgrediebatur, eoque breui potentiae profectus est, vt totam Idumaeam sibi subiiceret, Iudaeamque vastaret, moxque Hierosolymam defenderet, atque istuc prope urbem castris positus, terrori esset tum Hierosolymitanis, tum ipsis Zelotis; atque sic vtrimque premebantur ciues hierosolymitani, intus nempe a Zelotis, quibus Ioannes praecerat, foris vero a Simone homine facillimo. Interim Idumaei, qui a partibus Ioannis stabant, et inter copias eius erant, ab eo dissidentes et cum eo congressi multos Zelotarum perimunt, et Ioannis aula capta et incensa eum cum suis in templum compellunt, veriti autem vna cum ciuibus, ne noctu in ciuitatem excurreret, eamque vastaret, vt se ab eo tuerentur, consilio capto, Simonem arcessunt, atque intra urbem admittunt, quo recepto templum oppugnant, sed fortiter pugnantibus Zelotis, frustra expugnare tentant.

69 Vespasianus autem Caesareae accepta Galbae et Othonis nece, Vitelliumque ex Germania in Italiam venire occupaturum imperium, ab exercitu Imperator salutatur, missoque Alexandriam Aegypti praefectum cum duabus istuc legionibus in partes suas adligeret (quod et statim obtinuit) ipse Berytum venit et Antiochiam, vnde Mutianum in Italiam cum copiis mittit, ipse vero Alexandriam proficiscitur. In Moesia autem Antonius primus Vespasiani partes secutus legionem tertiam in Italiam aduersus Vitellium duxit, commissoque ad Cremonam aduersus Vitellianos praelio eos fugat et caedit, tum Romam veniens et Mutiano iunctus in media vrbe Vitellii exercitum fundit, et Vitellium ipsum per medium forum tractum iugulat. Mutianus Domitianum Vespasiani filium, interim dum pater ex Syria aduenit, principem constituit. Vespasianus his Alexandriae auditis, Titum filium in Iudaeam cum copiis mittit, ad conficiendas belli iudaici reliquias, ipse autem in Italiam nauigat.

Porro

Porro interim dum Titus Alexandriae adhuc haeret, hierosolymitana factio trifariam diuiditur, nam Simon, quem Hierosolymitani aduersus Ioannem accesserant et ad miserant, superiorem tenebat ciuitatem, et inferioris partem aliquam, Ioannes autem cum Zelotis templum et inferioris ciuitatis partem aliam occupabat. Huius autem factio in duas rursus scinditur, nam Eleazarus, qui primus fuerat Zelotarum in initio dux atque rector, aegre ferens Ioannem audacia et artibus suis imperium ad se traxisse, omniaque iam pro arbitrio agere atque administrare, ab eo, adscitis secum nonnullis aliis, secedit, et cum suis interius templi septum occupat, atque inde aduersus Ioannem depugnat, numero quidem sequacium longe illi inferior, sed loci situ et qualitate superior. Ita Ioanni, qui templi exteriorem ambitum porticusque tenebat, duplex incumbere bellum, alterum aduersus Eleazarum, alterum vero aduersus Simonem, et sic quidem alii aduersus alios pugnantes pleraque, quae circa templum erant, incenderunt, frumentum, aliaque ad victum necessaria corruperunt, quae illis in multum tempus sufficere potuissent, quibus corruptis et absumentis, fame postea, quum a Romanis obsiderentur, oppressi sunt.

Titus autem Alexandria Caesarem profectus, atque illic coactis copiis, quatuor nempe legionibus, cum auxiliaribus regum vicinorum, Hierosolymam contendit, contraque eam sexto, septimoque stadio castra ponit paullo ante azymorum diem festum, eoque infinitam hominum multitudinem, quae ad festum de more adscenderat, in ciuitate concludit, a qua alimenta, et victui necessaria breui consumpta sunt omnia, vnde statim fames facuissima ciuitatem oppressit, cuius exemplum horrendum et memorandum, matris filiolum deuorantis, per id tempus illic contigit. Ipso autem die festo azymorum, XIII Aprilis, quum Eleazarus, qui templum interius occupauerat, populo sacrificare volenti portas templi aperuisset, Ioannes temporis opportunitate vsus submittit cum populo de suis non paucos, qui sub veste gladiis occulte armati, et cum promiscua multitudine admissi Eleazarum cum suis inuadunt, interiusque templi septum cum multa Zelotarum caede occupant: atque sic factio, quae prius tripartita fuerat, ad duas rediit, Ioannis nimirum vnam, qui numero fuerunt 8400, Simonis vero alteram, quo cum erant decem millia hominum, et praeterea Idumaeorum quinque millia.

Titus autem propius ad moenia accedens, iuxta turrem Psephinam castra ponit, et aggere propere iacto, ariete murum quatit, vique deicit, et in urbem perrupto priore muro, cedentibus intro Iudaeis, irrupit v Non. Maias, atque totam septemtrionalem vrbis regionem, vsque ad Antoniam arcem et vallem Cedron, occupat. Quinto post die turri quadam secundi muri a plaga septemtrionali ariete concussa atque deiecta, vrbe noua inferiore potitur, a qua statim repulsus a Iudaeis, quarto tamen post die eam rursus occupat, seque ad tertii muri oppugnationem accingit. Atque XI die Maii quatuor aggeres iaci iussit, duos ad Antoniam, qua templum, totidem ad Ioannis pontificis monumentum, qua superiorem ciuitatem capere se posse sperabat, et ad Antoniam quidem Ioannes, ad Ioannis autem monumentum Simon Romanis resistebat. Aggeribus illis XXIX die Maii perfectis per XVII dies, et murum iam quatere incipientibus Romanis, Ioannes acto ex Antonia cuniculo, alterum deiecit et succendit, Simon autem biduo post, irruptione ex vrbe facta,

facta,

facta, duos aggeres sibi oppositos incendit, cum arietibus et machinis multis, adeoque et in ipsis castris Romanos Iudaei adgrediuntur, sed a Tito ab Antonia adueniente in urbem compelluntur.

Aggeribus sic corruptis et incensis, visum est Tito novos erigere, quibus oppugnaret ciuitatem, et muro urbem circumdare, ne quis ex ea effugere posset, neue quid in eam inferri. Itaque tridui spatio urbem muro circumuallauit, ambitu xxxix stadiorum, additis per circumitum XIII castellis ambitum x stadiorum complectentibus. Vnde fames in vrbe inualuit, faeuillimeque grassata est, ita vt ea non plebs dumtaxat et populus passim occumberent, sed ipsi etiam seditiosi premerentur, tantusque fuit fame et lue pereuntium in vrbe numerus, vt a XIII die Aprilis (quo coepta est obsidio) ad Calendas Iulii, per vnā portam (referente quodam Mannaeo transfuga, qui isti rei praeerat) elata sint pauperum 115800 cadauera, quae visu publico mercede numerata humabantur, praeter eos, qui a propinquis et familiaribus efferebantur, paullo post ab aliis transfugis cognitum est 94000 funerum portis esse elata: denique quum efferendis pauperibus sufficere amplius non possent, collatis et congestis in ingentes cumulos (in vacuis domibus) cadaueribus, aedes claudebant. Sepultura autem eorum, qui efferebantur, alia non erat, nisi quod de muris in subiectas valles ea proiiciebant, quibus valles sic compleuerunt.

Interim Simon intus caedibus et rapinis non abstinebat, nam Matthiam pontificem, cuius opera in urbem admissus fuerat, prodicionis insinulatum, quasi ad Romanos vellet transfugere, cum tribus filiis, aliisque sedecim ex nobilioribus populi indemnatos necauit, tantaque faeuitia grassatus est, vt Iudas quidam vnus ex ipsius praefectis, crudelitate eius pertaesus agitauerit de tradenda Romanis turri quadam, cuius custodiae praepositus erat, sed a Simone occupatus, cum decem eiusdem consilii focis interfectus est. Ioannes autem in templo necessitate adactus res sacras, vasa aurea, argentea, templique sacram pecuniam, in proprium et prophanum usum conuertit, quin et sacrum oleum et vinum, sacrificiorum libaminibus dicata, militibus suis coactus est distribuere.

Titus autem conquisita vndique materia, et excisis ad xc vsque stadium lucis et arboribus omnibus, aggeres novos magno labore intra dies XXI exstrui curauit, et circa Antoniam quidem quatuor, singulos a singulis Antoniae arcis lateribus erexit, quos quum Ioannes timide, perturbate et frustra adgressus esset, a Romanis repulsus, Calendis Iulii arietem admouere coeperunt muro Antoniae Romani, eoque concesso mox v die Iulii in Antoniam, frustra repugnantibus Iudaeis, irrumpunt, indeque in templum refugientes Iudaeos insequuntur; sed aliquandiu repulsi Romani tandem post multam pugnam, XVII die Iulii (qua die in templo iuge sacrificium, *ἑντελεχισμὸς*, virorum qui illud curarent penuria, defecerat) frustra seditiosos per Iosephum Titus adhortatus ad deditionem faciendam, septimo post die admotis aggeribus, quorum materia a centesimo stadio comportabatur, et euersis Antoniae fundamentis, ad templum vsque facilem efficiens adscensum, et per Antoniam irrumpens, porticus septemtrionalem et occidentalem exterioris septi templi occupat, quarum pars, quae Antoniae iungebatur, a Iudaeis immisso igne incensa fuerat et diruta, pars altera biduo post a Romanis incendiatur XXIII die Iulii, Iudaeis incendium non restinguentibus, sed serpere finen-

sinentibus, vt sic porticus ab Antonia omnino dirimerentur. xxvii autem die Iudaei rursus occidentem porticum ad pontem vsque, qui in xystrum ducebat, exurunt, vnaque Romanos plurimos, qui in eam (refugiens vltro Iudaeis) ascenderant; postera vero die Romani septemtrionalem totam ad orientalem vsque incendunt.

Octauo autem die Augusti, quum nec arietibus pulsando interioris septi murum quidquam promoueret Titus, neque portarum fundamenta suffodiendo, propter lapidum magnitudinem et validam iuncturam, neque scalis in porticus ascendere potuissent Romani, Iudaeis desuper fortiter repugnantibus, quod distulerat loci reuerentia motus, tandem necessitate coactus interioris septi templi portis ignem admoueri iussit, quibus incensis simul iunctae illis porticus inflammantur, spectantibus et stupentibus Iudaeis, nec incendium prae stupore prohibentibus, aut restringere conantibus, totaque illa die, et sequenti nocte, arserunt porticus. Quumque cum ducibus decreuisset Titus templum ab incendio seruare, obtinere tamen id non potuit, die enim x Augusti, quum Romani, qui in exteriori templi septo excubabant, a Iudaeis lacessiti impetum in eos fecissent, qui ignem interioris septi exstinguebant, eosque in ipsum templum compulissent, romanus miles, rapto ex incendio titione, a socio sublati in humerum per fenestram auream ignem in domos seu cellas circa templum constructas a septemtrionali parte reiecit, quas corripens statim ignis templum ipsum illis iunctum, (frustra Tito incendium restringere militibus iubente) simul inflammat anno Vespasiani secundo, eodem mense, eodemque mensis die, quo prius a Nabuchodonozore fuerat incensum, annis MCXX mensibus vii diebus xv postquam primo fuerat a Solomone constructum, annis vero DCXXXIX diebus XLV postquam secundo fuerat iussu Cyri (anno ipsius secundo) hortante Aggaeo Propheta, constructum. Magna in porticibus, et circa altare, hominum strages facta est, dum feditiosi interim, impressione in milites romanos facta, primo in exteriori porticum orientalem, atque inde in ciuitatem, se recipiunt.

Miserabilis istius templi et ciuitatis excidii multa fuere Iudaeis prodigia et ostenta diuinitus missa, quibus tamen nequaquam se moueri passi sunt. Nam primo, Iesus quidam Anani filius, homo plebei et rusticus, quadriennio ante Iudaeorum a Romanis defectionem coeptumque bellum, in summa vrbs pace atque opulencia, Albino praefide, die festo tabernaculorum repente (quasi *ἐν τριῶν ἡμέρων*) coepit exclamare, *Vox ab oriente, vox ab occidente, vox a quatuor ventis, vox in Hierosolymam et templum, vox in totum populum*, atque haec diu noctuque clamitans et inculcans omnes ciuitatis vicos circumibat, horrendum, *Vae Hierosolymis* perpetuo intonans: neque minis vllis aut verberibus plagisue, quibus excruciatu fuit ab Albino, deterreri potuit a proposito et incepto, quin per annos septem et menses quinque continuos idem perpetuo inculcaret, donec obsidionis tempore, quum supra murum circumiens *Vae ciuitati ac populo, et templo* clamaret, subito lapis tormento emissus clamantem *Vae etiam mihi* oppressit. Deinde, ante bellum cometes, gladio similis, visus est annum totum vrbi imminere, tum et azymorum die festo, viii Aprilis, hora noctis nona subito altare et templum lux tanta circumfulsit per dimidiam horam, vt clarus dies videretur. Item bos ad altare adducta agnum in medio templo enixa est. Porta etiam orientalis aenes, eaque grauissima, quum vix a 20 hominibus sub vesperam clausa fuisset, pestilisque ferratis crassissimis obserata, sponte hora noctis sexta patefacta est. Paucis autem post festum diebus, nempe xxvii

die Maii, visi sunt paullo ante solis occasum currus, et acies armatae, per aera in nubibus concurrere, ciuitatemque circumdare. Quin et pentecostes die sacro, nocte sacerdotes interius templi septum ad sacra celebranda ingressi, primo quidem motum strepitumque senserunt, mox vero subitam vocem audiuerunt clamantem, *Migremus hinc*. Sed ad haec omnia Iudaei amentes caecutiebant, et obsurdiescebant, in propriam perniciem vltro ruentes, oraculo quodam ad bellum istud excitati, quo imperium orbis terrarum promittebatur cuidam, qui ex Iudaea tum temporis exoriturus esset; hoc enim illi ad se pertinere arbitrabantur, quum potius (ex Iosephi quidem sententia) ad Vespasianum spectaret, qui in Iudaea Romanorum imperator ab exercitu renuntiatus est.

Porro Titus expilato et incenso templo, signisque in orientali templi porta constitutis, peractoque istic sacrificio, Imperator ab exercitu proclamatur, moxque seditiosos, qui in superiorem ciuitatem confugerant, de ponte, quo templum ciuitati coniungitur super xystum, per interpretem ad deditionem cohortatus, quum recusarent se illius fidei committere, licet vitam illis indulgeret, postularentque vt sibi cum liberis et vxoribus vrbe in desertum exire liceret, indignatus Titus extremum illis denuntiat interitum, totamque inferiorem vrbe et Acram, quam occupauerat, iussit incendi. Superiorem autem ciuitatem in praerupto vndique loco sitam oppugnare coepit, aggeribus xx die Augusti iaci coeptis, perfectisque vii die Septemb. machinas moenibus admouet, perruptoque muro, et diffugiens praeter metum et consternationem tyrannis cum suis satellitibus, Romani vii die Septemb. irrumpunt, omniaque ferro et flamma vastant.

Capta sunt in vrbs expugnatione toto belli tempore nonaginta septem millia hominum, perierunt in obsidione octoginta nouem millia. Ex omnibus enim partibus Hierosolymam ad festum azymorum confluerant Iudaei, vbi a Tito vrbe obsidione cingente conclusi, primo quidem, ob loci angustiam, pestifera lue, deinde etiam fame, consumti sunt. Tantam autem, duploque maiorem, solitam esse eo consilere hominum multitudinem compertum est sub Cestio, iussu eius numeratis festo azymorum agnis paschalibus, quorum singulis absumendis deni, vt minimum, ex legis praescripto conuenire debent, saepe etiam viceni conueniunt, numerata sunt autem tum temporis hostiarum 256 millia, ex quibus conficitur adfuisse festo 2700 millia hominum ab omni legali inunditia purorum.

Sic capta est a Tito Hierosolyma anno Vespasiani patris secundo, Septemb. die viii, quae sexies in vniuersum capta fuit, bis autem euersa. Et capta quidem, ac non euersa, fuit primo, ab Aegypti rege Asochaco; secundo, ab Antiocho Epiphane: tertio, a Pompeio; quarto, ab Herode et Sosio. Euersa autem primo fuit a Nabuchodonozore; secundo, a Tito Vespasiano. Condita fuerat primo a Melchisedeco rege Salem, dein aucta a Davide rege. Euersa autem a Babylonensi fuit annis 1468, mensibus sex, ex quo primum condita fuerat, annis autem 477, mensibus sex, postquam a Dauide Chananaeis fuerat erepta. A Tito vero Vespasiano euersa fuit annis 1179, postquam a Dauide occupata fuerat, a prima vero eius constructione ad vltimum eius excidium anni sunt 2177.

Capti sunt in cloacis latitantes tyranni duo, Ioannes et Simon, quorum ille perpetuis vinculis damnatus, iste triumpho adseruatus est, atque in eonecatus. In iisdem cloacis inuenta sunt duo millia hominum, qui vel fame contabuerant, vel mutuis vulneribus occubuerant, ne se Romanis dederent. Vrbe totam, et templum funditus euerti et complanari iubet Ti-

tus (eique de more induci aratrum) excepta occidentali dumtaxat muri parte, turribusque tribus, Hippico, Phasaelo, et Mariamne, quas ob elegantiam, et fortitudinem insignem, voluit posteris relinqui documentum magnificentiae urbis illius.

Ipse autem relicta Hierosolymae decima legione, ut esset toti regioni praesidio, duodecimam, quae infeliciter sub Cestio pugnaverat, tota Syria pellit, et ad Euphratem in Armeniae confinio ablegat. Ipse cum v et xv legione Caesaream venit, quo omnem praedam et manubias, captiuosque coegit, ubi et Beryti et Antiochiae, et per omnes Syriae ciuitates magna cum pompa exceptus, patris Vespasiani natalem imperii diem magnifice celebrauit.

Indeque per Iudaeam et Hierosolymam v et xv legione comitatus in Aegyptum Alexandriam contendit, atque inde Romam nauigat, ubi omnium votis exceptus, summa cum pompa triumphum egit de Iudaea subacta: Templum Paci magnificentissimum a Vespasiano exstructum est, in quod pretiosissima quaeque, et in toto orbe maxime visenda contulit et conegit, adeoque et templi Iudaeorum vasa omnia et instrumenta aurea. Vela autem illa pretiosissima, quae de templi portis pendebant, vna cum legis libro sacro, in palatio seruari iussit.

In Iudaeam autem legatus missus est Lucilius Bassus, qui accepto a cereali exercitu, castellum Herodion cum praesidio deditioe accepit, mox Machaerunta, fortissimum castellum ultra Iordanem, oppugnat, tandemque capit. Ei postea mortuo succedit in administratione Iudaeae Publius Sylua, qui inexpugnabilem prorsus arcem Massadam, ab Eleazaro Iudae Galilaei nepote sicariorum duce occupata, tandem vi expugnat April. xv die, omnibus qui in ea erant arce sicariis, numero 960 cum vxoribus et liberis, Eleazari hortatu sese mutuis vulneribus ad vnum conficientibus, incensa prius cum omni supellecile arce, ne in Romanorum potestatem venirent. Atque ita omnes belli iudaici reliquiae sublatae sunt, totaque Iudaea est pacata. Sicariorum autem multi e Iudaea dilapsi, et in Aegyptum profugi Alexandriam veniunt, ubi Iudaeos ad defectionem sollicitant, sed plebs a primariis persuasa in sicarios illos irruit, 600 eorum capit, quos Romanis tradit supplicio adficiendos, reliqui per Aegyptum et Thebas dilapsi capiuntur etiam, eaque de re monitus Caesar iubet Lupo, Alexandriae tum rectori, ut templum Iudaeorum (quod in Aegypto olim ab Onia, summi pontificis fratre, exstructum fuerat) dirueret. Sed Lupus ablatis tantum quibusdam donariis templum claudere contentus fuit. At Paulinus, eius in administratione successor, ablatis omnibus donariis, foribus oclusis ita inaccessum fecit, ut ne vestigium quidem religionis istuc remaneret, idque annis 343 postquam primo conditum fuerat.

Ne paginae quaedam vacuae relinquuntur, non abs re visum est, addere GOTHOFREDI VOCKERODT Consultationem IIII de puerili latini sermonis exercitatione expeditiore: siue Dissertationem de pretio et usu singulari BIBLIORVM LATINORVM CASTELLIONIS; quae editioni nouae N. T. latini Castellionis in 8. c1o Io XCIIII olim praemissa fuit.

CAPVT I.
DE DESCRIPTIONVM CASTEL-
LIONIS PRETIO.

S V M M A.

I. Eae hodie vulgo neglectae: bonorum defensa Melanchthonis de scribendi illius librorum fata, maxime in pium scholarum ratione iudicio. III. Singulares auövium scriptorum. II. Auctoris patria, ris dores propter quas scripta eius iterum studia, monumenta quilia? III. Oppu- edi merentur. V. Huetii et Sammar- gnata latina eius Bibliorum versio, et thani testimonia de eodem.

I.

Noui foederis codex latinus, SEBASTIANO CASTELLIONE interprete, typis elegantissimis, et commoda forma, quam fieri potuit, emendatissime impressus, luci publicae, et vibus desideratissimis hic redditur. Iacuit cum antiqui foederis volumine, et aliis ingenii monumentis, quae iste auctor in vsus praeclaros diligentissime confecit, diu, et fere ex quo illa nouitatis gratiam exuerunt, neglectus, sitaque oblitus, vt non ex vsu modo; sed etiam e ciuium nostrorum memoriae paene exciderit: perpetuo quidem inutilium, et inficetarum scriptionum fato; non raro tamen optimis, et vtilissimis, iis in primis, quae non adeo publici saporis sunt, communi. Contingit illud hac nostra tempestate, inclinatis rebus christianis, eius praesertim generis libris, qui veris et aeternis hominum commodis destinati sunt; et huius rei procurationem caste, sancte, et serio administrant, solo publicae vtilitatis, et salutis auctoramento, sine vanitate, partium studio, inanium artium ostentatione, et saecularium ornamentorum apparatu. Solemnis illa impuri veteratoris impostura est, vtiles piorum et eruditorum virorum labores, si intercipere non potest, maledictis incesse, accusare, et omni ratione infamare: ac, si veritatis et innocentiae viribus repellitur, subducere ex oculis hominum, quae non poterat destruere. Prorsus omnem artis veteratoriae conatum conuertit, effunditque in litteratorum hominum operas, quibus res scholastica iuuari, et ornari, puerique cum liberalibus artibus sanctis moribus imbui poterant: quas si extinguere non valet, obscurare; vel inutilium aliarum praeceptionum mole opprimere laborat. Ita manet perpetuum scholarum malum, quod melioribus institutis furrogentur deteriora. Haec, ni fallor, causa fuit, quod nunc a plerisque ludis litterariis CASTELLIONIS *dialogi sacri* exsulent, olim summo plausu excepti, et propter dictionis puritatem et castitatem, argumenti facilitatem, et sanctitatem non sine singulari, et prono linguae romanae, et pietatis profectu pueris praelecti; Biblia vero latine ab eo reddita, superstitite auctore saepius typis exscripta, tractu temporis neglecta sint, et nunc ferme ignorentur.

II. Etenim auctor, homo Allobrox, optimis artibus et rectis studiis, quomdiu vixit, deditus: vixit autem, floruitque vsque ad LXXIII superioris saeculi annum, xv natus: Graecas litteras XIX annos Basileae professus, bonarum artium professionem adeo non malis moribus, multorum

tus

tus est, eruditionem, cum sanctis et christianis moribus, et inculpato vitae actu coniunxerit, et scriptos in eam rem libros ediderit, et vulgari, quibus ratam raræ diuinaeque dotis vtriusque mixturam mirifice expressit. Certe omnia, quae vir iste rei scholasticae ornandae, et sacram litterarum illustrandarum causâ composuit, ingenii monumenta hunc colorem prae se ferunt, vt quantopere sacro hoc lenocinio lectores bonae mentis inuitant, demulcentque, tantopere malignos, et profanos, ad mentionem sanctioris litteraturae nauscentes a sui lectione, absterceant, et tristes, contentoresque dimittant.

III. Qui dictionem, qua in interpretandis sacris litteris vsus est, infamant, et *καταχρησας, ἀπυρολογίας*, et latini sermonis intemperiem ei exprobrant, nimis acute vident. Desinent autem maligne sentire, si instituti ratione, viri ingenio et artium, quibus innutritus est, indole rem totam metientur. Agnoscent potius accuratam romani sermonis custodiam, vbi materia non prorsus repugnat: quam nonnumquam inflectit; sed adeo non detorquet, vt graeci, hebraicique sermonis expressurus indolem, non raro ab instituti sui legibus discessisse videatur. Deprehendent, curiosam latinae dictionis adfectionem non modo sine animi vanitate ab auctore esse adhibitam; sed etiam obscuris interdum rebus lucem fenerari. Dudum summi et sapientissimi viri legitimæ interpretationis laudem ei tribuerunt: orationem facilem, explicatam, dilucidam, suauem, concinnam, et disertam; verba pura, et latina, et quae propius naturam, notationemque graecae, hebraicaeque locutionis attingunt. *Philippus Melancthon* ita ad eum scribit: *Conspecta forma orationis tuae, semper te magnifici. Est enim, vt scis, ingenii, prudentiae, iudicii, et verae etiam virtutis index recta, et elegans oratio. Quare quum illa tua ornamenta considerarem, ne fieri quidem potuit, quin te diligerem: etiamsi familiaritas nulla fuit; suntque multi testes sermonum meorum, quos de te honorificos saepe inter amicos habeo.*

IV. At, inquis, communia sunt multis ista ornamenta, quorum scripta dudum in obscuritate et silentio reponuntur. Ita est; sed habet tamen CASTELLIO singularia laudis argumenta, et virtutes paene diuinas, propter quas vindicare ab obliuione et situ scripta eius, par erat. Sic prorsus iis videbitur, qui cogitabunt, quibus praesidiis succinctus interpretari sacras scripturas adgressus sit; et qua religione, modestia, et diligentia id fuerit exsecutus? Latine, graecae, et hebraice doctissimus omnes ingenii et doctrinae opes, quibus opus fuit, ad hoc negotium attulit; quod tamen ita tractauit, vt nihil ingenii viribus arrogaret: non confideret eruditionis apparatu; sed a Deo obscurorum locorum intelligentiam precibus eslagitaret. Neque praecipiti vsus est festinatione in proferendis operis suis in lucem et adspectum hominum: diligentissime, et exquisito labore confectas, perfectasque, multos annos domi pressit, trutinauit, expendit, limauit. Postquam extrusit, quam modeste de iis sentit? quam ingenue in difficili, et longo opere errores non paucos agnoscit? quam submisisse veniam sibi dari, et admoneri rogat? quam libenter aliis, qui translationem meliorem in lucem prolaturi sint, se cessurum, pollicetur? Quam plenum modestiae verbum, et index animi candidi suaeque humanitatis memoris est illud, quod alicubi adscripsit: (Ei. XXVII. 6. 7.) *hos versus non intelligo: ideoque de translatione mea dubito.*

V. Obuia haec inusitati candoris nota voces criminofas, quas summo viro, *Petro Danieli Huetio*, priuata forsan sectae caussa in nostrum auctorem expresserat, inter manus frangit, eliditque. Quum enim interpretationem eius appellasset *intemperantissimam* (de claris Interpr. p. 190.) eique obiecisset *fastidiosam venustatem, nimiam curaturam*, addit: *homo ceteroquin simplex, et ab omni fastu alienus: ut de eo vere scripsit Sammarthanus: et eximiam in operis sui praefatione ingenuitatem et candorem prae se ferens, proptereaque a nobis sine contumelia dimittendus*. Clariora et pleniora documenta, ex quibus, quo loco esse debeant CASTELLIONIS Biblia Latina, et viri virtus, cognosci, et iudicari potest? suppeditabunt praefationes, quas auctor vtriusque foederis codici praemisit. Eaedem hic in fronte operis praesentis subiiciuntur in experimentum publici saporis. Ex huius enim libelli fortuna constabit integri operis e situ et tenebris eruendi, vel relinquendi. Quod si placuerit forma, et typus, eadem ratione reliquae codicis sacri partes, paruis voluminibus diuisae, subsequantur.

C A P V T II.

DE VSV N.T. LATINI CASTELLIONIS.

S V M M A.

I. Ad linguae cuiusque exercendae vsum latina lingua discenda impedimenta vnde accommodata lectio N. T. ea lingua expressi. II. Ad latini sermonis exercitationem primam adiuuandam; et expeditam reddendam aptior N. T. latini, quam aliarum latinarum scriptio- num lectio. III. Puerilis progressus in latina lingua discenda impedimenta unde tolli posse adhibita, praeter alia, et solemnna exercitationis subsidia, versione N. T. latina. IV. Huius tractandae modus eommodus: V. rite tractatae fructus, et succensus. Ad hoc institutum aptissima Castellionis interpretatio.

I.

Quis interim huius libelli vsus singularis esse possit, paucis accipe! NOVVM TESTAMENTVM, praeter diuiniore et sacratissimos vsus, commodissimum etiam discendarum linguarum instrumentum esse, crebris nostra tempestate, qua linguarum studia maxime vigent, cognitum est (a) experimentis. Non graecae modo litteraturae, plerisque in eo tirocinium est; sed, sed qui variarum linguarum facultatem sibi parare institunt, prima rudimenta nullo negotio arripiunt, si NOVVM TESTAMENTVM, eo sermonis genere expositum, quem discere gestiunt, diligenter legant. Hac via non pauci antiquarum, Syriacae, Arabicae, Copticae, et Aethiopicae non minus, quam Hispanicae, Gallicae, Italicae, Anglicae, aliarumque linguarum, quae adhuc hodie in Europa populari sermone vsurpantur, notitiam sunt consecuti. Pronus enim hic et facilis est profectus inter argumenti familiaritatem. Verbis claritatem, et sententis facilem intelligentiam conciliat res praeuisa, et materia a pueris

(a) Linguarum studio, et pericia spectatissimus, IOBVS LVDOLFVS p. m. quum eius salutandi, et consilii de linguis discendis exquirendi mihi, Ienae adhuc versanti, esset occasio, serio adfirmabat, nullam cuiuscumque linguae discendae rationem esse commodiorem, et ad progressus celeres faciendos aptiorem, quam si expressum ea lingua, cuius studio quis teneretur, N. T. diligenter legeret; seque hoc modo linguas, quas calleret, didicisse omnes.

pueris nota. Cuius enim aures, qui in Christiana republica versatur, non personant Christi et Apostolorum dictis, factisque?

II. Quis vero neget, pari ratione disci posse linguam latinam? Cognitis enim generatim nominum, verborumque flexionibus, et eorum structura, rectius et felicius prima lectionis et interpretationis exercitatio in accurata NOVI TESTAMENTI versione poni posse videretur, quam in veterum scriptorum monumentis: quorum intelligentia impeditior est, et a diffusa doctrina, longaque exercitatione pendet: vel in nouitiis commentis, non minus saepe a genio linguae romanae, quam captu puerili abhorrentibus.

III. Certe occupanda sunt tenerae aetatis spatia, veteris eloquentiae nondum capacia: et post praecepta grammatica elementa, et qualescumque vocabulorum apparatus mature proponenda est exercenda latinae linguae in sermonis contextu materia: alias, quod vulgo fit, postquam plures annos puerorum ingenia torserunt Grammaticorum regulae, hoc tantum sub seuera disciplina proficiunt, ut quum ad legendos interpretandosque linguae auctores accesserint, putent, se in alium terrarum orbem delatos. Quare grammatico curriculo dudum *orbis picti, scholae latinitatis, et scholasticae eruditionis apparatus* succenturiati sunt a rei scholasticae consultis, non improbando consilio, utinam pari successu! Cui obflare videtur, quod, dum ex illis operum quotidianorum pensa ediscenda proponuntur, vel particulatim a magistro explanantur, discendum studium nec satis excitatur, nec facile retinetur. Nam in istos libellos vniuersae linguae opes summatim conducuntur, et concluduntur: vnde cursum lectionis impedit multiplex, et noua semper materia, nouae, et cumulatae rerum, saepe obscurarum, notiones, quibus impatiens aetas obruiitur et lassatur; curriculumque praescriptum cum fastidio, sub tristi disciplinae lege, emetitur, dum ab ignotis numquam ad notiora procedit: quod alias mirifice solet oblectare discentes. Hoc pacto fit, ut rerum suarum incuriosi tirones trahant latini sermonis studium, extrahantque in maturos adolescentiae annos, sine profectu insigniore. Quid si igitur versio aliqua N. T. latina, ad romanae dictionis veteris normam expressa, cum libellis istis coniungeretur? certe liberior pueris campus exercendae latinitatis aperiretur, in quo cum maiori voluptate discurrerent.

IV. En commodam quum in publica, tum in priuata informatione tractandi huius negotii rationem, sine iactura temporis, reliquis operis impendendi! In ludis publicis, et priuatis, si recte constituti sunt, sacra sunt laborum auspicia, inter quae ex sacris litteris caput vnum, vel plura praeleguntur. Idem fieri solet, vel posset post finita lectionum pensa, et quando magistri, vbi plures vni classi praefecti sunt, stationes mutant. Hic voce clara, distincta, et tarda pronuntiabuntur vernaculo sermone exposita, vel ab ipso magistro: quod initio consultum esset: vel a tironem, ad legem praescriptam. Reliqua interim puerorum turba inspiciet, et conferet latinam versionem, et trade legentem facile adsequetur. Interdum si plus temporis huic exercitio impendi potest: quod cordatus magister pro prudentia sua videbit, ordinabitque: tirones ipsi, nunc hic, nunc ille, extra ordinem, ut omnes attentis reddantur, euocabuntur ad recitandum aliquid ex versione latina, vel interpretandum suo Marte, ex tempore, idque vernaculo sermone. Vernacula autem verba solum enuntia-

bunt: non quidem adnumerando; sed appendendo: latina reticebunt. Hoc pacto sensus facilius percipietur, et lectionis cursus expedietur: quae palmaria totius huius consilii ratio, et operae fructus est. Expositio accuratior, quae verba verbis adnumerat, ordine naturae, et grammaticae disciplinae lege, cum analysi: quae ad solidos linguae profectus comparandos necessaria est: in aliis veterum scriptorum pensis exercebatur.

V. Quid ex tali exercitio sperari possit, opere experiri, quam verbis iactare satius est? Certe aetate profecti, romanae litteraturae rudes, et tamen cupidi, si consilium hoc fideliter sequi sustineant, in nominum, verborumque flexionibus mediocriter exercitati, nullo negotio eam latini sermonis facultatem consequentur, quae ad vsus necessarios sufficiet. Quum itaque de consilii successu tam grauis ratio, et illustria experimenta non sinant dubitare: idonea versio quaerenda, vel facienda erat; et talis quidem, quae ad romani sermonis indolem quam proxime accederet. Sed dum CASTELLIONIS interpretatione nec inueniri nec facile fieri potuit melior, et ad hoc institutum aptior: vel hanc ob causam illa digna visa est, quae in specimen, experimentumque operis et tenebris in lucem reponeretur: cuique typus elegans, et non perfunctoria exscribendi diligentia adhiberetur. Faue interim, beneuole lector! conatibus eorum, qui litteras sacras hac ratione ornare, publica commoda adiuuare, et bonorum voluntatem demereri voluerunt: et ita vt vere libello, consilioque proposito, vt auctoris maiestas, et rei sanctitas postulat, interpretis, et consultoris candor meretur. Habes hic firmissimum fatidicum sermonem, cui recte facies si intentus fueris, tamquam lucenti in obscuro loco lucernae, donec dies illucescat, et lucifer in corde tuo oriatur. Vale!

F I N I S.

CHRISTOPHORI WOLLII
A.M.S. THEOL. BACC. ET AD AEDEM D. PETRI
CATECH.
DISSERTATIO CRITICA
DE EO
QVOD PVLCHRVM EST
IN VERSIONE
SACRI CODICIS LATINA
SEBAST. CASTELLIONIS.

X 5

CHRISTOPH WOLFF
HABESSE ADIO - ORTIO
BY VERSONE
SAPRI CODICE LA TINA
ST. CASTELLON

S V M M A.

Recententur *oavia* de latina S. CASTELLIONIS *versio*ne iudicia, §. I. horum *causae*, §. II. aberrationes in ea desideratae, §. III. notiones PVLCHRUM generatim indicantur, ex mente I. P. CROVSZ. §. IV. et applicantur huc §. V. PVLCHRUM *specialius* in *versio*nibus exhibetur, ex *sententia* abbatis DE BELLEGARDE §. VI. ita ut et in hac *versio*ne primum sit CLARITAS. §. VII. unde illam a *stili* ethnicefimo absoluit §. VIII. IX. et a temeraria novarum vocum *vsura*, §. X. laudat idiotismorum *exposi*tionem idoneam §. XI. verborumque *nirum* delectum exemplis illustratum proponit. §. XII. alterum PVLCHRUM est

FIDELITAS §. XIII. hinc CASTELLIO liberatur a *suspicio*ne eueratae *emphaseos* sacrae, *stili*que diuini maiestatis laesae, §. XIV. a lenitate animi, §. XV. commendatur ob *stili*um rei conuenientem *vbis* vsurpatum, maxime in CANTICO CANTICORVM §. XVI. vindicantur *diminutinae* voculae hic obuia ab idea obfcenitatis, et auctor ab animi profani *suspicio*ne, §. XVII. IOS. SCALIGERI nimias lasciuorum auctorum laudes hac occasione notat §. XVIII. ostenditur VSVS castellionae *versio*nis in hermeneutica sacra, §. XIX. XX. nec non in scholis et academiis, §. XXI. conclusio, §. XXII.

§. I.

Praeceptum iam, valdeque periculosum ingredior iter, quod nunquam, opinor, amoenitate sua tam multos ad se inuitabit atque adliciet, ut non longe plures ineuitabili deterreat auocetque difficultate. Per anfractus quippe, variaeque doctorum virorum, qui idem iam diu calcarunt, vestigia ire destinauimus, at eo minime consilio, ut ista sequamur, verum ut ab iis, saltem plerisque omnibus, discadamus plane. Etenim sexto supra decimum saeculo, quo primum orbis eruditi lucem adspexit translatio omnium *vtriusque foederis* librorum latina, a SEBASTIANO CASTELLIONE, (a) gente Allobroge, et in celeberrima Basileensium academia publico quondam doctore, adornata, dici non potest, quam varias haec vna virorum eruditorum experta sint censuras. Ipsa lucidissima olim ecclesiae reformatae sidera, IOANNES CALVINVS, et THEODORVS BEZA, viri feruidissimi ingenii prae ceteris omnibus, huius sui ciuis haud pepercerunt, ingenuo licet, conatui, seque hunc vnum, in quem mordaci calamo inueherentur, delegisse, alios, vt crederent, induxerunt in opinionem. Atque hac quidem ratione, nihil a se humani alienum fuisse, haud parum, fateor, luculenter declararunt. Eiusdem romani sacerarum litterarum interpretis iurati professique hostes erant diuini verbi apud Geneuenses oratores eo tempore

(a) Is quoque CASTALIO, et gallicana lingua CHATEILLON appellari solet; id quod neminem, ut pote, praeterit, nisi qui hospitem plane ex historia litteraria reculit animum.

pore eloquentissimi. In *bibliis enim gallicis*, anno c10 13 LIX publicatis, odii sui erga ipsum capitalis monumentum haec exstare voluerunt verba, quibus, haud scio, an quidquam de homine profligatissimo omnium mortalium ac perditissimo asperius atque importunius pronuntiari possit: *maintenant Satan a trouvé autant de translateurs qu'il y a d'esprits légers et outrecoûdes, qui manient les Ecritures. Si on en demande quelque exemple, nous en produirons un qui servira pour plusieurs, c'est à sçavoir la translation de la BIBLE LATINE et Françoisé mise en avant par SEBASTIAN CHATILLON, homme si bien connue en cette Eglise tant par son ingratitude et impudence, que par la peine, qu'on a perdue après lui pour le reduire au bon chemin, qui nous ferions conscience non seulement de faire son nom (comme jusqu'ici nous avons fait) mais aussi de n'advertir tous Chrétiens de se garder d'un tel personnage, comme INSTRUMENT CHOISI DE SATAN, pour amuser tous esprits volages et indiscrets. Certainement s'il y eut onc une épreuve d'ignorance conjointe avec une temerité effrontée, jusques à se jouer de l'Ecriture sainte, et l'exposer en risée: tout cela se trouvera aux translations et écrits de celui, dont nous portons tel temoignage à nôtre grand regret, d'autant que nous aimerions beaucoup mieux qu'il nous eût baillé occasion d'en parler tout autrement.*

§. II.

Quemadmodum vero nihil hodie est sollemnius, quam vt maleferiati homines eos, qui haud immerito suas ab ipsis seiungunt sententias, vehementioribus verbis prosequantur; plane ac si mansuetior IESV CHRISTI disciplina, cuius in vnus iurandum verba magistri, idcirco nobis concessa esset, vt altercandi profanis praerberet argumentum: sic olim fuisse reperimus. Causa enim huius adeo vatiniiani aduersus CASTELLIONEM odii, sicut aetatis, qua ille vixit, nos edocent annales, nulla fuit alia, quam haec, quod is indigniores crudelioresque hominum, quos isti magnae auctoritatis viri, decretoria quadam sententia, tanquam confessos atque conuictos, haereticorum numero adiunxerant, persecutiones, formidolosamque praedestinationem, (b) decretum, quod ecclesiae reformatae doctores hodieque tuentur, omnibus improbaret modis. Hinc pelagianismi, anabaptismi, socinianismi et arminianismi tam innocenti viro inurebatur nota. Ita scilicet est argumentum, quod ab invidia ducitur, pessimae, atque adeo desperatae causae iudicium haud sane inficiandum. Neque vero vana erat, quae tantis viribus pollebat, ira, et multorum obtrectatio non poterat non facile deuincere vnus boni virtutem viri, eiusdemque pauperrimae in primis conditionis, quippe ad quam eundem destinauerat praepotentis et immortalis NVMINIS, cuius nutu cunctae mortalium res quam sapientissime dispensantur, ineluctabile fatum. Hoc quum ita sit, nemini profecto mirum videri debet, quod sub istorum grandium heroum vexillo, veluti stipendiarii milites, concertauerint alii, neque terribilissimam auctoris nostri eleganter docti versionem, quamquam ab haud paucis, vt mihi plane exploratum est, vix fugitiuo oculo introspectam, non sine acriori censura dimittendam esse existi-

(b) Obseruante GOTTFR. ARNOLDO, *histor. eccles. lib. XVI. c. XXII. §. XXXI seqq. add. part. IV. sect. II n. LVII. p. 448.* Conferri quoque meretur *das historische Lexicon*, voc. *Castalio*.

existimauerint. Nactus vero is etiam est, vt plerumque vsu euenire solet, summos excellentium, quibus exsplenduit ille virtutum praedicatores, quos inter hi, quos superior aetas ostentauit, immortalis gloriae viri, MELANCHTHON, HVMFREDVS, EPISCOPIVS, PFEIFFERVS, et VOCKERODT, honoris causa appellandi sunt. Vt alios tacitus praeteream, quorum eo verior censenda laus est, quoniam ipsi in summa laude vixerunt. Horum, vt et aliorum complurium, sinistra non minus, quam benigniora recensent iudicia scriptores celeberrimi, IACOBVS LE LONG, (c) parisiensis doctor, PETRVS item BAELIUS, (d) CHRISTIANVS KORTHOLTVS, (e) et qui *Gallorum saeculo XVI. doctissima illustrum elogia* cum orbe erudito communicauit, SCAEVOLA SAMMARTHANVS. (f)

§. III.

Si quis aberrationum, quae castellionae translationi vulgo imputantur, enarrationem a me, impigerrimo earumdem venatore, desiderauerit, eae huc fere redeunt omnes atque singulae. *Primum* ista, ob latinitatis ciceronianae, et purae et elegantis, nimis superstitiosam confectionem, *deinde* propter suum ethnicisimum, *tum* et eneruatam, neglectamque emphasin pariter, ac diuinorum oraculorum reuerendam maiestatem violatam, *hinc* mollioris effeminataeque, et tantum non obsecrae, quam in sacro sancti CANTICI CANTICORVM interpretatione occurrere perhibent, tibulliana et catulliana, quam diuina ode, dignioris expressionis ergo, et *denuque* ob noua vocabula, in theologorum sacrariis adhuc inaudita, inusitataque, viris vapulat eruditibus. Cordatissimus quibus sua iam sponte intelligit, accidisse CASTELLIONI, quod viris, qui barbarie masculo vniquam animo sese obiecerunt, omnibus, vt meritissimae, ad quam grassabantur, famae comites haberent inuidorum quorundam calumnias atque obreftationes. A quibus tamen vt hanc ipsam, quam nunc veste noua indutam in lucem denuo prodire videmus, versionem ex merito vindicemus, operae, opinor, pretium erit. Atque adeo inconsideratis huius innocentis conatus osoribus, vnus veritatis inductus studio, diem dicere, et eos in arenam euocare animum sumam, DE EO QVOD IN HAC VERSIONE PVLCHRVM EST, quoad eius fieri poterit, breuissime commentaturus.

§. IV.

Parum abest, quin mihi confitendum sit, totidem inueniri de pulchro sententias, quot capita. Etenim, prout cuiusque ingenium est, et vt quisque rem aliquam, sensus suos externos iucundissime adficiemem, animumque permulcentem voluptate laetissima, percipit, ita eandem maxime pulchram iudicat. Atque hinc fit, vt adeo discrepantia mortalium
de

(c) In *bibliotheca sacra*, p. 695. *seqq.* editionis a S. R. C. F. BOERNERO, sacrarum litterarum in hac academia primario hodie doctore, iam olim curatae.

(d) Dans le *Dictionnaire hist. et crit. voc. Castalio*.

(e) In tract. *de variis scripturae editionibus*, cap. XV. §. XII. p. 267. *seqq.*

(f) *Láb. II. p. 70. seqq.* editore viro clarissimo, CHR. AVG. HEVMANNO.

de pulchro iudicia suis innitantur perceptionibus, iisdemque aut vanis, aut ab omni vanitate alienis. Neque vero nostra multum interest, ea, quae veteres philosophiae magistri, exempli gratia, SOCRATES, aut, si mauis, PLATO ipse, SOCRATEM hac de re cum HIPPIA sermones fociantem inducens, de eo, quod pulchrum est, *generatim* disputarunt, hic recensere, quum isthaec omnia in *Hippii* maiori, aut in *Phaedro* a nemine non euolui queant. Magis arrident, fateor, nobis, elegantissimae, quas *vir* in orbe, qua cultior patet, clarissimus, I. P. DE CROVSZ, philosophiae et matheos in Lusannensium academia professor celeberrimus, eius, quod vere pulchrum esse debet, constituit, notiones. Requirit nimirum ad istud *varietatem* quamdam rerum, *uniformitatem*, siue in nonnullis conuenientiam, aptam partium *conformationem*, et ad certam regulam compositionem, *ordinem* praeterea, atque concinnam *proportionem*. (g) Fateor equidem, atque etiam profiteor, et prae me fero, haec notiones potiori iure hortis, aedificiis, consimilibusque mathematicis, quam aliis, applicandas esse rebus; at nihilo tamen fecius periculum sum facturus, an non de versione, quae nobis haec praefandi causam dedit, easdem praedicare liceat pulchritudinis ideas. Ad hoc autem negotium eo aptiorem me fore confido, quo maiore attentione animi, nee minori iucunditate, in haud exigua eiusdem parte, continuato ordine, circumtuli mentem, et cetera passim oracula peruolutaui. In re haud sane parum simili nobis praeciuit exemplum, et easdem notiones ad theologiam applicauit theologus Ienenis summe venerabilis, semperque cum cura dicendus, IOANNES FRANCISCVS BVDDEVS, in singulari commentatione, quam *de eo, quod in theologia pulchrum est*, ex instituto conscriptam, anno 1700 xv typis exscribendam curauit.

§. V.

Laudibus igitur haud dubie meritis prosequenda est ornatissima CASTELLIONIS versio propter purissimarum castissimarumque vocum pariter, ac phrasium miram *varietatem*, quae plena est cuiusdam voluptatis, et vehementer animum in legendo retinere solet. Namque dicendi rationes, auditas semel, si iterantur, fastidimus illico, et quantumuis eandem rem, aliis subinde, atque aliis modis expressam postulamus. Fortasse et humanarum aurium ea structura est, vt, nescio qua, naturali necessitate aegre quodammodo sit, vno eodemque modo perpetuo adfici; id quod tum vsu venit, vbi vna eademque verba identidem easdem verberant. Hinc aurium sensum fastidiosissimum, haud sine graui causa appellauit AVCTOR, quisquis ille sit, AD HERENNIVM, *lib. IV. cap. XXIII*. Sed et latinae linguae, cuius vsus inter eruditos est hodie, tantis adfluit opibus, tanta vocabulorum copia redundat, vt easdem voces, eundemque loquendi tenorem perpetuo seruare non opus habere videamur. Ita, exempli gratia, interpres noster graecam dictionem μετανοῶν, varie,

(g) Vid. I. P. DE CROVSZ *Traité du Beau, chap. III. p. 12. seqq.* Huncce pulcherrimum librum, qui Amstelodami 1700 xv in lucem editus est, perlegisse neminem poenitebit. Eum si quis haud possideat, et tamen, quae sit eius summa, nosse velit, adeat IOANNIS CLERICI, qui Amstelodami litteras elegantiores hodieque ornat atque tuetur, *bibliothèque ancienne et moderne, tom. II. part. I. p. 210. seqq.*

varie, nimirum per *mutare sententiam, corrigere se, redire ad frugem, mores seu vitam corrigere, ad sanitatem* (h) *reuocari*, item *ἰσοκρηῆς* mox per *hystionem*, mox per *ficlum* vel *personatum hominem*, *ἰσοκρηῆς* vero per *simulationem* etiam exprellit. Atque eiusmodi mille alia inuenies variatae latinities exempla. Tum vero admiraberis quoque obuiam in hisce *uariis* locutionibus *uniformitatem*. Etenim in idea reali conueniunt singulae, quamquam intuitu accidentaliter siue accessoriae differant ideae, atque vna altera sit vtique significantior. Ad *conformationem* quod attinet, in eo consentiunt *λέξυς* ac *φράσις* castellioneae, vt purae sint, atque ab ipso castae latinities antistite, et IC. romano eloquentissimo, M. TVLLIO CICERONE, aliisque probatoris notae auctoribus, vsurpatae. Ad horum ergo dicendi genus, tamquam ad lydiū quemdam lapidem, exigenda est haec nostra translatio. *Ordo* in primis ex ordinata verborum collocatione, et ex indole stili, rebus semper accommodati, luculentissime conspicitur. *Proportio* denique cum ex iusta periodorum mensura, tum maxime ex adaequata expressione nemini obscura esse poterit. Vt rem breuiter summamque complectar, habet castellionea versio cuncta terū et elegantis stili requisita, *latinitem* nempe, *concinnitatem, ornatam*, atque *congruentiam*; de quibus cum cura exponentem vide IC. hodie praecellentissimum, et de cultiore latinitate meritissimum, IO. GOTTL. HEINECCIUM. (i) Atque vt veteres olim rhetores orationis pulchritudinem ac dignitatem in partium omnium decentia ponebant, ita, cum dictioni sua confet puritas, periodis sua concinnitas, et ipsi compositioni suus nitor, pulchram merito dixeris CASTELLIONIS versionem. Is enim omnem mouit lapidem, vt sophisticam illam, ac calamistratam, quae tota ad pompam et ostentationem comparata est, elegantiam procul ab illa facere iuberet. Cuiusmodi *κακὸν ὀπισμὸν*, cum meretricio fūco haud temere comparandum, infeliciter adfectauit IOANNES BARCLAIVS, pueris idcirco minime legendus, qui nondum acre lauuntur.

§. VI.

Verum vt ad id, quod causae caput est, propius ac *specialius* considerandum deueniamus, ordinis iam postulat ratio. Cum translatio nihil aliud sit, quam clara et fidelis expressio cogitationum alicuius auctoris in discrepante ab ea, qua ipsemet vsus est, lingua; recte omnino ac praeclare ABBAS in Gallia haud incelebris DE BELLEGARDE (k) duas elegantis ac pulchrae translationis constituit partes, quae *claritatis* ac *fidelitatis* nomine ab eodem insigniuntur. Et CLARITAS quidem, ex eiusdem sententia, *puritate stili, dictionis elegantia*, et *delectu verborum* propriorum atque significantium, absoluitur. Ad FIDELITATEM vero requirit ille *expressionem facilem et adaequatam*, non vero *contortam coactamque*, vt et

(h) *Sanitas*, quae proprie corporis est, hic ad *animum* transfertur. Sicut et ad *sanitatem redire* CICERO dixit ad *fam.* XII, 10. vbi conferendus PAVLLVS MANVTIVS.

(i) De *stili cultioris fundam. part. I. lib. I. cap. II. p. m. 50. seq.*

(k) *Reflexions sur l'Elegance et la Politesse du stile, pag. 425. seqq.* Equidem hic politissimi ingenii vir gallicanas modo translationes ob oculos habuit, verum istae praeceptiones sunt eiusmodi, vt et in aliis linguis in succum et sanguinem haud incommode conuertantur.

dicendi genus ipsi quidem auctori cum maxime conueniens, ita, vt ipsum sua lingua loqui existimes. Haec quum a nemine in dubium iure vocentur, et in ea, quam haftenus commendauimus, versione occurrant, fatendum omnino erit, nihil ei ad veram ac germanam deesse pulchritudinem. Quid quod perspicuitatis et fidelitatis potissimam rationem se duxisse in praemissa ad EDVARDVM Angliae regem dedicatione disertissimis verbis ipsemet confitetur CASTELLIO. Atque ex hoc vnico fine ac scopo huius romanae vetustatis peritissimi sacrarum pandectarum enarratoris pensare decet laborem.

§. VII.

Itaque castellionea versio *pulchra* dici *primum* meretur ob singulare, quod in eo potissimum elucet CLARITATIS ac perspicuitatis ornamentum: qua quidem de re, haud scio, an quis vmqvam dubitauerit. Necessesse ergo fuit, vt et PVRAE castaeque, et ELEGANTI latinitati mollesse sedulam nauaret operam. Iam vero in aurea aetate, quae felicissimo iam olim fidere exorta, in caelum latinam linguam extulit, primas fert, et quidem merito suo, M. T. CICERO. Verissimum enim est FABII QVINCTILIANI, quo nemo curatius pariter, atque ornatus dicendi praecepta tradidit, elogium: *ille se profecisse sciat, cui CICERO valde placebit.* (1) Sed et alios eiusdem aetatis scriptores, nihil elegantia CICERONI cedentes, atque pura oratione ita suaues, vt latine loqui paene foli videantur, in consilium aduocauit. Qua de re ipsa quidem inspectio neminem non dubitare vetabit. Quum nimirum videret vir ingenius, musas in omni disciplinarum genere latine loqui, vires ingenii sui experiri voluit, num et sacram scripturam, negligentiore adhuc, et horridiore stilo in latinum sermonem conuersam, noua, nec dum vsitata munditie et elegantia expressam exhibere posset. Eo itaque animo, in primisque studiosam iuuentutem ad sanctiora VTRIVSQVE FOEDERIS ὑπομνήματα diligentius euoluenda, casta ornataque dicendi ratione inuitaturus, nouam suam interpretationem Geneuae anno 1713 XLII inchoatam, consequenti demum anno 1715 ad auspiciatissimum perduxit finem, eidemque adeo elaborandae nouem ipsos annos summa animi, eaque continua alacritate impendit. At piuum hocce consilium viri rapuerunt in contrariam partem obtrectatores. Perperam vtique. *Cur enim salibi comiti, hic incomiti: alibi politici, hic polluti: alibi Cicerones; hic scoti et barbari erimus? Cur ceterae artes humanae et profanas nitescere, sola vero scriptura horrescere debet?* apposite pronuntiat LAVRENTIVS HVMFREDVS, Angliae quondam clarissimum lumen. Veneres igitur, et castitatem, tamquam scopum vnicum ac vltimum, consecraturus CASTELLIO, non poterat non a barbarissimis et soloecismis, vitis orationis haud temere excusandis, pro virili parte abstinere, vocumque adeo ecclesiasticarum, hoc est, a patribus ecclesiae occidentalis, et maxime ab INTERPRETE illo scripturarum latino, quem VVLGATVM vocari moris est, in latinitatem inuectarum, eicere vsum. Quum enim istae tantum non omnes elegantiore stilo aequae commode possint exprimi; non video, cur studio barbarissimos venari debuerit.

§. VIII.

(1) *Institut. orator. lib. X. cap. I.*

§. VIII.

At, inquis, hac ratione nemo a *stili ethnificismo* absoluerit poterit CASTELLIONEM, isque, quum CICERONIANORVM auxerit familiam, *ciceronianam* nobis exhibuisse *scripturam* iure censetur. Ita quidem de eo iudicat CASP. SAGITTARIUS. (m) Enim vero erras toto caelo; ego respondeo. Nusquam enim in nostro castae latinitalis scriptore (qui sacrum codicem romana ciuitate donare conatus est, etsi diu id faxum volui, neque in prima editione, anno 1515 LI Basileae, impensis IO. OPORINI euulgata, neque in ceteris, reperire potui voces e sacris profanis arcessitas, et ab eodem sacro sanctis religionis christianae caerimoniis atque mysteriis temere applicatas. Id quod praecipue fecisse perhibentur illi, qui se CICERONIANOS vocari voluerunt, LONGOLIVS, BEMBUS, SADOLETVS, alique, contra quos *ciceronianum* suum conscripsit ERASMVS, vitorum, quae in stilo committuntur, acerrimus censor. Hi enim, quum grande nefas admitti sibi persuaderent ipsi, si vlllo vterentur vocabulo, quod Ciceronianum non esset, *θεῖον ἄστρον*, heroa, quasi ex semisse DEVM, et ex semisse hominem, *baptismum* porro *aguas lustrales*, et *sacram coenam* denique *sanctificum crustulum* appellare non dubitauerunt. Citamus IVLIVM CAES. SCALIGERVM, locupletissimum eius rei testem. (n) Neque interpret noster, vt iam QVINCTILIANI tempore multi, se existimauit illam CICERONIS vbertatem adsecutum, si plerisque periodis illam in CICERONIS operibus nimis frequentatam clausulam ESSE VIDEATVR adiungeret. (o) Non is voces, vsu licet nondum probatas exploratasque fatis, tamquam CICERONIS proprias, infano eiusdem amore ductus, adhibuit, exemplo PETRI BEMBI, qui *multissimus* inconsiderata temeritate dixerat. Verum in *epist. ad Attic. XI, 2.* non legendum esse *ex multissimis*, sed *ex multis meis miseris*, expensis codicibus MSC. deinceps apparuit. Deridendum se propinauit MELCHIOR INCHOZERVVS, loliolita, dum caelestis patriae ciues non alia, quam latina lingua, sermones habituros esse putauit. (p) Ita hunc prae Helena sua cetera sordebant omnia. Atque haec sunt superstitionis latinitalis consecratorum exempla, quae non alio, nisi hoc, recitauimus consilio, vt interpretem, in cuius latina bibliorum versione id, quod pulchrum est, iam admiramur, ab ista, et alia haud dissimili, latinitalis superstitione vindicemus. Adderem plura, nisi sponte sua haec nemini non succurrerent, atque si fas esset in re omnibus nota otio abuti. Nondum vero is, qui *genius pro angelo*, *fanum pro templo*, *lauare et lauacrum pro baptizare* et *baptismus*, *tartarus* siue *orcus pro inferno*, aut denique *collegium pro synagoga*, ponit, idcirco *stili ethnificismi* accusandus est. Hodie enim *caelestis* et *infernalis genius pro bono maloque angelo*, item *sacro lauacro abluere loco baptizare*, praecunte PAVLLO, (q) nemo paullo aequior latinae castitatis aestimator dicere

Y

ver-

(m) De lectione et imitat. Ciceron. p. 56. seq. vbi errauit vir doctus, quod nostrum hunc CASTALIONEM vocet IOSEPHVM, qui quidem ob alia ingenii monumenta haud incelebre nomen retulit. Fortasse id indicio est, eum alienis vidisse oculis.

(n) Poet. VI. p. 800.

(o) Institut. orat. X. 2.

(p) In historia sacra latinitalis, lib. V. cap. II. Prodiit ea Monachii 1515 xxxviii in forma; quam vocant, *octava*.

(q) Ephes. V. 26. Tit. III. 5.

veretur. Quod si vero *fanum*, propterea quod aedem profano *deorum* cultui destinatum significat, prorsus abiiciendum foret, etiam *templum*, quod nostra quidem aetate vfitatius est, eadem de causâ a nemine vsurpari deberet. Nam quum et haecce vox tota gentilis, et plena superstitione sit, ideo eam antiqui olim christiani detestabantur, et diuinis coetibus destinatas aedes *ecclesias* potius, *basilicas*, nec non *sacrarum* DEI appellare malebant; vt praecclare obseruauit BERNEGGERVS. (r) Ac *εραγαγός*, in *tartarum* detrusit, ipsemet diuinus PETRVS dixit. (s) At tamen varietatis ergo, ecclesiasticas voces, *angelus*, *synagoga*, *fides*, *baptismus*, *baptizare*, per saepe adhibuit CASTELLIO, maxime in postrema castigatione, ad cuius praescriptum et nos hanc ipsam editionem nostram formis describendam curauimus. Vid. e. c. *Ioan.* XII, 29. 42. *Marc.* X, 39. 52. *Ioan.* I, 25. 26. 28. 31. 33. Mihi igitur haud vumquam persuaderi poterit, voces in medium adlatas, eiusdemque generis alias, quum *ethnicismum* redoleant, non esse vsurpandas, sed vtar hic semper meo iure, vtiusque illud NON LIQVET pronuntiabo. Etenim quemuis etiam atque etiam commonefaciendum esse duco, vt secum reputet paullo curatius, caute et cum cura discernendas esse voces illas, quibus *ideo* ethnicismi ita *essentialis* est, vt separari haudquaquam possit, ab iis, quibus ea tantum *accidentaliter* adhaeret, atque ab his diuelli optime potest. Nullam ego praegnantem video causam, cur ab hisce sese abstinere in christianum cadat scriptorem. Ita sunt nonnulli, qui vocis *mysterii*, a *μυστήριον* vel *μυστήριον* deriuandi, natales a sacris gentilium, speciatim eleusinii, repetunt: quum id non esse insolens adferant, vt vocabula a caerimoniis et gentilium consuetudinibus ad res diuinas sensu innocenti et purissimo exprimendas transferantur. Erant autem *mysteria*, sacra arcana et seclusa CERERIS apud Eleusinem, notissimum in Attica pagum siue oppidum, vbi, quae a *mystis* in sacris hisce peragebantur, summo ac religioso silentio occultabantur omnia. Qua de re pluribus verbis erudite disserit ISAACVS CASAVBONVS. (t) Nec minus in gentilium monumentis *sacro sanctas* eas res atque personas dici, quas violare, ob legem a populo latam, nefas erat, nemo est, nisi in his litteris prorsus hospes, qui ignoret. (u) Et tamen DEVM *sacro sanctum* vocare non dubitamus, probe gnari, genuinam ipsum colendi rationem non ab humano, sed ab eius solius pendere arbitrio. Contra vero ea ab alterius classis vocabulis, tamquam *noxiiis figuris*, vt vocat AVGVSTINVS, iure meritoque abstinendum homini, qui in CHRISTI alumnis nomen profitetur suum, nisi data veluti opera *profanus* videri velit. Quare frigidissimum omnino est, omnem quasi venari occasionem crepandi, qui hodiernorum poetarum mos est, IOVEM VVLCANVM, IVNONEM, MERCVRIVM, NEPTVNVM, CASTOREM atque POLLVCEM. Ac nemo, opinor, fanus approbabit illas iurandi formulas, *mecastor*, *mehercle*, *aedepol*, *medius fidius*, a quibus tamen non abstinerunt MANVTIVS, BEMBVS, alique viri ceteroquin doctissimi, contra quos iam olim anno cto DC LXV erudite disputauit IACOBVS THOMASIVS. (x) Non ignoro, reperiri etiam

(r) In idolo lauretano, pag. 34. seq.

(s) II. Epist. II, 4.

(t) Exertit. XVI. adu. BARONIVM n. XLII. Add. BARN. BRISSONIVS, lib. I. formul.

(u) Vid. Nona Acerra philologica part. VII. p. 168. seqq.

(x) Dissert. de stili ethnicismo circa iurandi aduerbia fugiendo.

etiam eiusmodi phrasés, communi velut consensione in romanam ciuitatem adfcitas, quas nemo, nisi nimium supersticiosus, condemnare audebit: *aequo Ioue iudicare, inuita aut repugnante, pingui seu crassa Minerva, suo item Marte aliquid facere*, et alias eiusdem generis. Vfurpauit ergo interpres noster voces ethnicas; esto: nam ipsa lingua latina est ethnica: adhibuit locutiones, quibus profana ethnicismi idea accidentalis est; concedo: at eundem idcirco cuiusdam *superstitiosi stili ethnicismi* reum iure peragi posse, id vero nego ac pernego. Nec tamen me tibi repugnantem habebis, si eius versionem *scripturam* vocaueris *ciceronianam*. Etenim istam magno, eoque meritissimo, exornabis elogio, quoniam ciceroniani stili imitatio vtramque in ea paginam facit. Dicunt, olim disertissimum Hipponensium praefulem, AVGVSTINVM, quum, abiuratis manichaeismi nugamentis, ad Christi disciplinam arecessisset, CICERONIS etiam voluminum lectione sese abdicasse, atque dixisse, HIC IESVM NON INVENIO. Hodie vero christianus elegantioris dicendi rationis, quam princeps ille romanae eloquentiae expressit, candidatus sibi vtique, cur gratuletur, habet quod eandem ex ipsius scripturae sacrae, cuius vnicum *σπουδὴ σπουδιστάτων* IESVM CHRISTVM reueremur, indefessa lectione simul familiarem sibi reddere possit, atque adeo de vna quasi fidelia duo dealbare parietes.

§. IX.

Equidem OCTAVIANVS DE TVFO, S. I. neapolitanus, (y) CASTELLIONEM *semipaganum et semigentilem interpretem* inter alia propterea vocat, quod DEVM Iouem et *armipotentem, Israelem vero augustum* appellet, animaduertente THOMA CRENIO. (z) Verum dic, mecum quo pignore certos, CASTELLIONEM nusquam adeo profano nomine DEVM appellasse TRINVMVM? Ita enim ipse: *quod autem, inquit, DEI nomen IOVA Hebraeorum usurpauimus, quod nullum DEI proprium nomen latine exstat, nisi forte IVPITER, sed id, vt pollutum, omitamus, id etsi principio videbitur fortasse durius, tamen usu mollescet: et quod insuetum aures radet, idem vsitatum demulcebit*, (aa) Interim si in re incerta coniecturae locus relinquatur, monachus quadrata miscuisse rotundis, atque IOVAM idem, quod IOVEM, denotare, sibi persuasisse, mihi quidem videtur. Atque hoc mado artem non habere osorem, nisi ignorantem, vel huius exemplo condiscere licet. Fortasse et is haud aequo tulit animo, quod CASTELLIO *vulgatam versionem*, a romanae sedis praefule authenticam iam dudum declaratam, de folio deturbare suo fuit ausus. Si quis vero causam reliquarum appellationum a me quaerat, ei vt satisficiam, non adeo mihi laborandum erit. Quod enim DEVM *bellipotentem*, 1 Sam. 1, 3. aut *armipotentem*, Ierem. XXXI, 23. 35. vocat, in eo quidem ipsos *τὸν Γραφῶν* auctores sibi praecedentes habet. Namque nomen *שרי* Gen. XVII, 3, a radice chaldaeo syriaca *שרר* deriuatum, nihil aliud, quam DEVM IACVLATOREM significat: si quidem et *Iob. VI, 4. רצי שרי* SCHADDAI iaculatoris et *armipotentis* DEI non indiferte commemorantur. Add. *Psal. XXIV, 8*. Anne vero piaculum est, populum israeliticum

Y 2

cum

(y) *Commentar. in Ecclesiastic. fol. 9. b. edit. colon. CI C IO XXXI.*(z) *Animaduers. philolog. et histor. part. VII. p. 105.*(aa) *In praefat. dialogis suis praemissa. Add. EIVSD. ad Genes. II. 4. adnotationes*

cum *augusti* nomine nuncupare? Erat olim sacrum, et venerationis plenum AVGVSTI nomen apud S. P. Q. R. idemque, quum post conditum Romae imperium, fuerit summum semper, et in terrarum orbe maximum, sic omnia quae ab AVGVSTO constituta et adquisita sunt, quaeque ad eum quodammodo pertinent, aut pertinentis iure possidentur ac vindicantur, omnino referri debent inter *res sacras*, et vsu iuris etiam *sacrae* appellantur. Sacrae leges, sacra domus, sacra vestis, sacrum patrimonium, sacrumque stabulum, passim dicuntur, et omnia in AVGVSTI familiam adscita, hac appellatione continentur, atque hoc iure censentur. Idcirco XIPHILINVS: πάντα τὰ ENTIMOTATA καὶ ΙΕΡΩΤΑΤΑ ἀγρῶσα προσ-
αγορεύεται. (bb) Euincit ex peruetustis inscriptionibus, historicis, nummis, marmoribus et statuis, hancce rem, vir summus, qui de titulo AVGVSTI separatam *dissertationem*, CI CO IC XCVI Vitembergae habuit, CONR. SAMVEL SCHVRZFLEISCHIVS. Quum ergo ethnici suos haberent AVGVSTOS, quid mirum, quod et israelitica gens suum vnum reueritus sit *augustissimum* DEVM, totius, quacumque patet, orbis terrarum imperatorem? Hinc dum DEVM קרוי ישראל appellat ESAIAS, (cc) eum titulum, quo nullus est neque sanctior, neque insignior, neque excellentior, neque veneratione maior, apte reddidit praesentis versionis auctor AVGVSTVM ISRAELITICVM, cuius *augustale caelum* est. Diuinus igitur populus quo minus dicatur *augustus*, nihil quod obset ego quidem video. Idcirco etiam *augustissimum* titulum אורייתו, quo *Psalms*. XVI, 3. AVGVSTI DEI insigniuntur sancti filii, ad *Psalms*. VIII, 2. vbi DE IP SO DEO occurrit idem, perquam significanter interpretantur BATAVI: *doorluchtigh, grootmachtigh, overtreflick, geweldigh, wiid-vermaert*.

§. X.

Noua vero, instas, et inusitata sunt *vocabula*, *nouae* ac *inusitatae phras-*
es, et in ecclesia adhuc inauditae, quae in theologiam hac ratione inue-
hantur, v. g. *genius* pro *angelus*, *lauare* et *lotio* pro *baptizare* et *baptismus*,
confidentia pro *fides*, *sequester* loco vocis *mediator*, 1 *Tim.* II, 5. *res pu-*
blica pro *ecclesia*, *ciuitatis christianae principes* pro *doctoribus ecclesiae*.
Ita quidem vir in graecis litteris praecipuus, qui castellioneae versionis
castigandae occasionem haud temere vllam e manibus elabi patitur ERAS-
MVS SCHMIDIVS. (dd) At enimvero sibi verba dedit vir ceteroquin
doctissimus, quod parum pensitauit, CASTELLIONEM non potuisse fa-
cere aliter, propositae semel paritatis romanae, pro eo ac debuit, exfo-
laturum fidem. Interim is numquam negauit, theologis fas esse, concess-
is verbis uti: quin immo ipsemet theologorum verbis, vt supra monui-
mus, per saepe vitur, et quiuis adeo ipso secundissimo hoc fecerit. Sed
quemadmodum illud concedendum putauit, sic hoc, quod fecit, non ne-
fas esse duxit. Quid enim, quae so, interest, quo verbo res dicatur, dum
fit eadem? nisi quod imperiti peregrinis verbis facilius decipiuntur, et
parum latinis magis offenduntur ciceronianae venustati adsuetae aures,
quarum superbissimum est iudicium, CICERONE auctore. Sed euoluantur,
quae de se ipse fatetur auctor in *defensione N. T. contra* TH. BE-
ZAM lectu dignissima. Verum haec cuiusmodi sunt, id tantum ex dictis
con-

(bb) Ex Dione suo, lib. LIII.

(cc) cap. XXI, 19.

(dd) ad 1 *Tim.* VI. 20. f. 1269.

consequi debet, puriores voces latinas, in castellionea versione occurrentes, dummodo τῆ ὑποτυπώσῃ τῶν ὑγιαίνοντων λόγων non refragentur, per se ipsas minime dici posse vitiosas, neque adeo christianae, quam diuina oracula pandunt, sapientiae cultorem, stilum dedecere quantum atque emendatum. Hinc et MINVICIVS FELIX, LACTANTIUS FIRMIANVS, qui saeculo III. incunte floruit, et *christiani* Ciceronis iam dudum retulit nomen, quum inde religionis nostrae principia ac mysteria stilo elegantiore exprimere discant, non sine insigni fructu sanctioris theologiae commendantur alumnis.

§. XI.

Ad omnem igitur euitandam obscuritatem, atque puritatem et elegantiam sermonis conseruandam, quum exactissima etiam *idiotismorum* cuiusque linguae obseruatio requiratur, hoc et vel maxime ad id, quod in hacce versione pulchrum est, pertinet, quod in ea *ebraismos* et *graecismos*. in originalibus quidem linguis obuios, vt euitaret, haud proletaria elaborauit opera. Est enim istud insigne sacrorum interpretum vitium, quod ad adfectionem vsque in suis versionibus ebraizent atque graecissent. Neque vero CASTELLIO suscepit aliquid, quod supra vires esset, et successu careret. Etenim vt is in latinae culturam linguae adeo pertinaciter sese dederat, vt ipsius vernaculae eum fere cepisset obliuio; quandoquidem gallicana versio ab eodem confecta scetere latinismis a rerum peritibus perhibetur: (ec) ita vtramque sacram linguam, graecam nimirum, atque ebraeam, ob incredibile, quod ad diuinas in primis litteras conferunt, adiumentum ab incunte aetate mirifice amauit, priuatimque studiose coluit. Tum vero omnium maxime, quantum graeca litterarum, et gentium lectio, cum iudicio instituta, ad caelestium oraculorum sensum erendum momenti habeat, et versione, et adnotationibus suis declarauit auctor. * Veteris certe Graeciae scriptores, ARISTOPHANEM, THVCYDIDEM, LVCIANVM, AELIANVM, ceterosque diurna nocturnaque versauerat manu. Atque hinc omnes graecae linguae *διαλέκτους*, siue sermonis varietates, quibus diuiniore spiritu adflati gentium doctores in documentis suis sanctissimis vsi sunt, *atticam* nimirum, *ionicam*, *doricam*, et cuius cum *baeotica* summa est cognatio, *aeolicam*, optime tenuit perspectas. Idecirco etiam haud paucos annos suam interpretationem ante, quam euulgaret, domi suppressit, trutinavit, expendit, elimauit. Graecas item et ebraicas *Φράσεις* eum probatissimis veteris Latii auctoribus diligentissime coniunxit, vt idiotisimum semper et vbisuis quam appositissime planum explicatumque daret. Ex innumeris *exemplis* nos pauca dumtaxat delibabimus. Ita *Ezech. XX, 5.* occurrit phrasus ex ebraea antiquitate

Y 3

(ec) Confer, si libet, LE LONG, cap. V. p. 97. seqq.

(*) Atque ob hanc praestantiam suam in hac altera editione *adnotationes* istae simul exhibentur, multum iis, quibus exegesis sacra curae cordique est, profuturae. Accessit etiam continuatio historiae sacrae, ab aeno ESDRAE ad Machabeorum tempora, et ab his ad IESV CHRISTI vsque aetatem auctore CASTELLIONE, descriptae. Ne quidquam vero huic instituto deficiat, supplementum rerum a CHRISTO vsque ad excidium hierosolymitanum gestarum ex LVDOVICI CAPPELLI, viri doctissimi, *historia apostolica* decerptum suo loco comparer. Quae hic monuisse et lectoris, et nostra interfuit.

tate petita: $\tau\eta$ $\alpha\epsilon\omega\tau$ tollere manum. Hanc CASTELLIO non inſcite promittere vertit, addita in notis ratione: quoniam is in adfirmando et promittendo mos erat. Quae figura in verbo promittere non abhorret: eſt enim promittere, porro aut alte mittere. Et quia promiſſio, ut videtur, manibus pollicebantur homines, inualuit uſus, ut promittere manus, deinde, detracto vocabulo, promittere dicerent pro polliceri. Haec, pergit, eo dico, ut animadvertantur linguarum naturae, neue quis offendatur, ſi latine loquens, multa peregrina ad Latinorum conſuetudinem traduco. Matth. VIII, 12. $\epsilon\iota$ $\tau\eta\varsigma$ $\beta\alpha\sigma\iota\lambda\epsilon\upsilon\varsigma$ reddidit noſter filii regii. Euoluantur porro, idque cum cura, Gen. V, 24. VIII. 3. 8. 9. II. 21. IX, 2. Ezech. XVI, 53. Malach. I, 8. et ſexcenta alia, in omnibus fere lineis occurrentia.

§. XII.

Iam ad aliud, quod in verſione noſtra pulchrum eſt, deproperantes, interprete in primis dignum admiramur curatum, et cum iudicio inſtitutum verborum delectum, utpote quae ipſarum aurium iudicio ponderare nouerat. Nihil intentatum reliquit, ut ſeligeret proprias, perſpicuas, puras et ſignificantes, contra vero adſpernaretur improprias, obſcuras, impuras, et expletivae antiquitatis voces, cauſque ſedulius, ne in aenigma euaderet oratio. Longe adeo alienus ab eorum ſententia, qui nulla re alia magis, quam eiſmodi venerandae antiquitatis reliquiis oblectantur, et non parum decoris, maieſtatis ac elegantiae orationi ſe conciliaſſe putant, quando voces caſcas, et ab ACCIO, ENNIO, NAEVIO, quid? ab ipſa EVANDRI matre, vltimisque adeo, et obliſſeratis temporibus acceſſitas reperiunt, quibus, tamquam ſtellulis, orationem ſollicite illuminant, in iisdemque non, quod pueri in faba, ſe inueniſſe aliis perſuadere conantur. Tum haud ſane mirandum eſt, quod perfectiſ eiſmodi libellis, repetere vel inuitus cogaris illud DEMIPHONTIS (ff)

- - - Feciſtis probe,

Incertior ſum multo, quam dudum,

In praefenti nonnullas modo $\epsilon\mu\phi\alpha\tau\iota\kappa\acute{\alpha}\varsigma$ CASTELLIONIS diſtiones ex N. T. recensere iuuat. Vocem $\epsilon\pi\iota\kappa\iota\omicron\varsigma$ (gg) quam theologorum et grammaticorum carnificinam merito appellat ABRAAMVS SCVLTEIVS, in caſtellionea verſione alimentarius omnium, fateor, ſignificantiffime redditur. Nam $\delta\omicron\lambda\epsilon$, ut ipſe auctor adnoiauit, idem, quod $\tau\acute{\alpha}$ $\epsilon\pi\acute{\alpha}\rho\chi\omicron\upsilon\tau\alpha$, aut $\beta\iota\omicron\varsigma$, hoc eſt, facultates aut victus denotat; ut apparet Luc. XV, 13. 30. Atque hoc modo iam vetus eſt explicatio, quam ut nouam ornauit IOANNES ALBERTI, a praeceptore ſuo, LAMBERTO BOSSIO, priuauit auditam. (hb) Rom. VIII, 36. $\delta\pi\epsilon\rho\iota\kappa\omega\mu\epsilon\nu$ exſuperamus. Phil. II, 14. $\delta\iota\alpha\delta\omicron\lambda\omicron\gamma\iota\sigma\mu\omicron\iota$: praeuae cogitationes. Ebr. I, 3. $\chi\alpha\upsilon\alpha\kappa\tau\eta\rho\varsigma$ $\tau\eta\varsigma$ $\epsilon\pi\omicron\sigma\acute{\alpha}\tau\epsilon\upsilon\varsigma$, forma expreſſa ſubſtantiae. Matth. XXVII, 5. $\epsilon\pi\iota\gamma\acute{\epsilon}\alpha\tau\omicron$, ſe laqueo praefocatum iuit. Act. I, 18. $\pi\epsilon\rho\upsilon\varsigma$ $\gamma\epsilon\nu\delta\omicron\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$, ſuſpenſus. Ex quo vtroque loco collato conſpicitur, capto laqueo quem ſuſpendio deſtinauerat, ex ſubluniori loco decidiſſe IVDAM $\tau\omicron\nu$ $\pi\alpha\rho\alpha\delta\acute{\omicron}\tau\eta\nu$. Ita facile componuntur lites, inter IAC. GRONOVIVM et PERIZONIVM, ſub finem ſuperioris, et initium huius, quod adhuc dum viuimus, ſaeculi hac de re agitatae. 1 Tim. VI, 3. $\pi\rho\sigma\epsilon\rho\chi\epsilon\tau\omicron\gamma$, $\delta\gamma\iota\alpha\acute{\iota}\nu\sigma\iota$, $\lambda\omicron\gamma\omicron\iota\varsigma$, accedit. Celeberrimus RICHARDVS

(ff) apud TERENCE. Phorm. II. v. 18.

(gg) Matth. VI, 11.

(hb) Obſeruat. philol. in ſacros N. T. libros, Lugduni Batauorum, anno cto 10cc xxv.

DVS BENTLEIVS] hic προσέκεται, aut προσίσκεται, aut προσ legere mauult. (ii) Verum receptae lectionis vindicias suppeditat nostra translatio. Namque προσέρχεται cum tertio casu idem, quod accedere alicui, hoc est, adfentiri significat. Quam dicendi rationem a QVINCTILIANO vsurpatam pluribus illustrat PETRVS BVRMANNVS. (kk) Adtantur summe venerandi viri, CHR. MATTH. PFAFFII eruditae ad S. IRENAEI fragmenta notae. (ll)

§. XIII.

Quod inter praecipua versionis castellionae ornamenta connumerandum, nunc demum consequitur, nimirum FIDELITAS in transferendo adhibita. Haec edocuit nostrum interpretem, vt cogitata scriptorum dinorum adaequate exprimere, et ideas verbis suis, quoad eius fieri poterat, arctissime adligare omni conaretur studio. Quare ad εμψαους sacras rite conuertendas operam contulit haud sane contemnendam. Et enim haud ignorabat ille, cum pictura haud incommode comparari versiones, quae quo propius ad exemplar accedant, eo censeantur pulchrior. Nostra refert recitare exempla. Sic *Esaias XI, 3.* phrasis de MESSIA OPT. MAX. obuia יהוה ביראם הריהו a paucis interpretibus aut recte translata aut intellectam CASTELLIO adaequate vertit: *Iouae metu adflatus.* *Matth. III, 10.* εκόπτεται excindenda est: quod idem est, ac excidi DEBET. Esse vero istam vim passiuam, ex ARISTOPHANE, veteris comoediae principe, et scriptore ἀτικωτάτω, comprobamus, qui in *Plut. sc. I. sub initium*:

Ἡ γλῶττα τῶ κήρυκι τῶτων TEMNETAI.

Vbi σχολια. ἀντί τῆ τέμνεσθαι ΔΕΙ. Add. lectiones hesiodae IO. GRAEVI, p. 7. *Matth. XVIII, 17.* οἱ δὲ, nonnulli. Eo sensu ista vox a LVCIANO adhibetur. (mm) 2 *Corinth. IV, 17.* αἰώνιον βῆρος δόξης κατ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν incredibile dictu, quam sempiternam, quamque grauem gloriam nobis pareat. *Iacob. V, 6.* ἐφρονέσατε τὸν δίκαιον· οὐκ ἀντιτάσεται ἡμῖν occidistis infantes, vobis non resistentes. Nihil certe hac interpretatione potest esse curatius. Ea illustri BENTLEII ingeniosam coniecturam longo post se intervallo relinquit, existimantis loco OYK olim OKΣ antiquo more scriptum fuisse, inscitissimos vero hominum libentarios supina quadam negligentia in εὐ vocabulum istud transmutasse, pro quo ὁ κύριος postliminio reuocandum sit. (nn) Dignissima sunt lectu, quae hac de coniectura monuit reuerendissimus hodie abbas, IO. LAVR. MOSHEMIVS. (oo) Eodem etiam iure tacitus praeterire potuisset suam cogitationem AVCTOR quidam ἀδόσποτος, qui celeberrimo BENTLEIO bellum indixit. (pp). Hinc per τὸν δίκαιον, IESVM CHRISTVM, intelli-

Y 4

(ii) Remarks upon a late discourse of Freethinking by Phileutherus Lipsienfis, Londini c10 1000 x111 part. I. p. 70.

(kk) ad QVINCT. *insit. orat. VI, 5.* add. IX. 4.

(ll) p. 8. 9.

(mm) In *Timone*, p. 63. vbi SCHOLIASTES disertè prouocat ad huncce *Matthaei* locum: id quod apparet ex his eius verbis: ὁμοία ἡ σύνταξις ταύτης τῆ ἐν τῇ ιεραῖ τοῦ εὐαγγελίου MATΘΑΙΟΥ συγγραφεῖ, τῆ ΟΙ ΔΕ ἐδίτασαν. Ἀντὶ γὰρ τοῦ ΤΙΝΕΣ, τὸ ΟΙ ΔΕ κείτα.

(nn) l. c. pag. 74.

(oo) In *observat. sacr. et histor. crit.* p. 94. seqq. edit. amstelod.

(pp) Vid. ARMANDI DE LA CHAPELLE *bibliothèque angloise*, tom. X. part. I. art. II. p. 87. 88.

telligens, verba hunc in modum transtulit: *vous avez tué le juste; et ce juste - là ne vous résisterat - il point?* Satis habeo, ex tam multis haecce retulisse pauca.

§. XIV.

Cur itaque non mirarer, reperiri homines, qui nimium, quod vocant, ornatae latinitatis studium eo compulsisse CASTELLIONEM aiunt, vt *emphasin* atque neruum sacri stili de industria enervauerit, eiusdem diuini dicendi generis laesae maiestatis crimen optimo viro, nescio quo fato, imputaturi. At perpende, quaeso, ni mens laeua sit, rem paullo curatius, et *ἀνευ πάσης*. Homo fuit CASTELLIO, isque sacro sancta DEI oracula in latinam linguam transtulit: tantum vero negotium sine omni errore expedire, ingenii humani longe transgreditur vires. Quare si hic forte peccauit, multo sane excusatus peccauit, quam vlla in re alia. Nec is in tanta, qua nos hodie, litterarum vixit luce; alioquin non dubito, quin vnam alteramque vocem expressisset conuenientius. Cogita porro, si lubet, quid sit *ἐμφασίς*, eaque potissimum *sacra*? Ea, prout EVSTATHIVS, archiepiscopus thessalonicensis, et diligentissimus HOMERI enarrator, illam describit, est *λέξις δι' ὀνομασίας ἀνέχουσα τὸ ζήτημα*, locutio, quae *occulta significatione auget id, de quo agitur*. (qq) Equis vero adfirmaret, omnes istos *occultiores* diuinarum locutionum recessus ab *interprete* exhauriri posse. Certe hoc magis in *paraphrasten* et *commentatorem*, quam merum *interpretem*, conuenire arbitror. Accedit, quod multae saepius *ἐμφασίς* sacrae, vbi aut nullae prorsus exstant, aut in re potius, quam verbis occultae, a nonnullis confingantur. Ita tu, quisquis es, CASTELLIONEM meum fortassis acriter reprehenderes, quod i *Tim. I, 9. iusto ἐκείνων νόμον, non esse latam legem, vertit*. Ego vero meam a te, nec immerito, seiungens sententiam, istud collaudo. Namque graeca phrasis τὸν νόμον κείνων haud fecus atque, *θεῶν νόμον*, ad exprimendas *legislatoris* partes adhibetur, ita, vt *dare* seu *ferre legem* innuat, *ἐμφασίς* vero in re potius, quam in voce quaero, iusto videlicet *legem non incumbere, tamquam onus permolestum*. Hinc alibi iam ad ISOCRATIS et EVRIPIDIS loca prouocaui, notatamque *emphasin* inter confictas et non satis fundatas retuli. (rr) Ipsa sane accuratior CASTELLIONIS versionis consideratio de ingenuo, et cum ipsi DEO, tum eiusdem verbo debitae reuerentiae plenissimo animo haud quemquam dubitare patitur. Hinc omnem interpretationis infidelitatem euitaturus, et alios viros eruditos, ne suis viribus nimium fidere videretur, non raro consuluit, et ab ipso DEO, facile optimo suorum verborum interprete, locorum obscuriorum intelligentiam impensissimis efflagitauit precibus. Tam igitur eruditum, tam modestum, tamque pientissimum interpretem *leuitatis animi* arguere, haud parum leuis ingenii est. Ego quidem tanti poenitere numquam emi, nec emere in mentem veniet vumquam. Fac, cum errasse hic et illic, quid tum? Errare humanum est. Leuis quaedam macula pulchram faciem non statim deformat. Omni

(qq) p. Io LXXVI, v. 24. edit. rom.

(rr) In *dissert. in qua quadrigam dictorum N. T. ab interpunctionibus nonis vindicatorum exhibui*, additam. II.

Omni autem tempore *בְּכָל־עֵת־מַמְלָכְתָּא, הִי מַמְלָכְתָּא* fuit; vt habet prouerbium, quod iam olim per Graecorum circumuoluitauit ora.

§. XV.

Neque adeo leuitati animi, aut insolenti temeritati, quam illustris THVANVS (ss) imputat CASTELLIONI, tribuendum, quod is, pro eo ac decuit interpretem, periodos sacras exquisitissima opera lectas, relectas, expensasque interdum contraxit atque coniunxit. In ea enim erat sententia, se hae ratione, quauis horriditate ac infidelitate abiurata, filii claritati atque fidelitati, in primisque concinnae periodorum mensurae, et numerosae orationi plurimum adlaturum adiumenti. Vid. e. g. *Gen.* II, 25. III, 1. IV, 17. 18. VI, 1. 2. VII, 11. 12. 17. 20. I *Sam.* I, 27. 28, *Efsai.* LXIII, 7. 8. *Malach.* I, 6. 7. Eodem incredibilem perspicuitatis studio nonnumquam inferuit translationi suae, quae in lingua originali scripta non inueniuntur, v. g. *Gen.* IV, 1. V, 1. VII, 1. 7. IX, 16. 24. I *Sam.* II, 2. 17. Ea omnino sensum planiorem exhibent. At si hic interdum aberrauit a via, concinnitatem, quae latinam orationem ornat, confecturus, iste naeuus eo minus hanece commaculat versionem, quo clariorem ille haud raro sensum eruit; quem si non vbiuis adsecutus est, hoc vnum tamen sufficit, cum spartam suam ornare voluisse. In magnis enim rebus etiam voluisse fat est. Ipsam vero filii puritatem et elegantiam, atque concinnitatem cum diuini verbi maiestate ac grauitate per se pugnare, haud quisquam mihi persuadebit, etiam si persuaserit. Sed numquam cum humano genere tam praeclare agitur, vt meliora omnibus, saltem plerisque omnibus, approbentur.

§. XVI.

Nouum, idemque haud leuioris momenti, pulchrum in CASTELLIONIS versione latina occurrit, cui fidelitatis mordicus tenendae gratia, nauanda ei opera fuit, *stilus* nimirum *ipsi cuiusque diuini scriptoris characteri cum maxime conueniens*. Ita in propheticis scriptis *stilus sublimior et pateticus*, in metricis vero *poeticus*, idemque facilis, et in *historicis* denique *clarus, planus*, atque *concinuus* potissimum regnat; id quod non sine animi quadam oblectatione obseruauit. Hinc et *enallagen infinitiui pro imperfecto indicatiui*, quam *figuram propriam historiographorum* non in scite vocat eruditus VIRGILII interpres, SERVIVS, (tt) quam saepissime amat CASTELLIO. Atque hinc apparet ratio, cur *dialogum amatorium*, eumque castissimum sanctissimumque, CANTICVM videlicet CANTICORVM, a diuo SALOMONE compositum, ad indolen filii amantibus familiaris latine transfulerit. Ex vero scribit LVCAS OSIANDER: *non quaerenda est in hoc amatorio carmine dispositio rhetorica: omnia enim plena sunt adfectibus, qui animum amantis iam hinc iam illic rapiunt*. Immo, quod maius est, ipse CAELESTIS SPONSVS ardentissimum suum erga fidelem animam adfectum haece declarat verbis: *(uu) לבבתי לבבתי לך, hoc est, interprete R. ABEN ESRA, excordia sti me, abstulisti cor meum.* (xx)

Y 5

Iam

(ss) Lib. XXXVI. ad annal. LXIII.

(tt) ad VIRG. aeneid. II.

(uu) Cant. IV, 9.

(xx) Nec incommode R. SALOMO ISAACIDES, quem nonnulli, licet imperite satis, IARCHI appellant: קטנת את לבי אליך.

Iam vero genius linguae romanae, sicut et vernaculae nostrae, sic fert, vt vocabulis, quae *diminutiua* grammatici vocant, suum amoris sensum interpretentur amantes. Atque hanc ob causam iisdem quoque vsus est CASTELLIO in hocce dialogo. Quare non possum, fateor, mirari factis viros eruditos, qui supra iam commemorati societati Iesu addiiti neapolitani insilunt vestigiis, dum *l. c. non possum*, inquit, *non stomachari magnopere, dum CASTELLIONEM video scripturas vertentem*, diminutas quasdam molliter tinnulas, et improbe lasciuientes voculas venari in CANTICIS, v. g. *delicatulam, venustulam, vulticulam, ceruiculam* cet. Hisce accensent alii *fororculam, amiculam, columbulam, corculum, capitulum, ocellulos*, atque similia, quae *tibulliana*, quam *dixina*, ode, digniora esse perhibent. Verum enim vero res adhuc in lite verititur, vtrum istae diminutiuae ac molliores locutiones *improbe lasciuientium* numero sint necessario ac per se habendae, necne. Nobis sane multo videtur aliter. Etenim inter *tinnulas* eiusmodi *voculas* hoc maxime interest, quod haud paucis *improba obscenitatis idea naturali*, et velut *essentiali* quadam ratione sit propria, nec vilo modo separari queat; eiusmodi in C. VALER. CATVLLO, ALBIO TIBVLLO, SEXT. AVR. PROPERTIO, M. A. PLAVTO et P. OVIDIO NASONE reperiuntur: aliae vero ita sint comparatae, vt *improba ista obscenitatis idea* ipsis tantummodo *accidentalis* sit, facileque adeo diuellatur. Scilicet haec alterius generis vocabula *tinnulla* solent esse eiusmodi, vt earum ideae non sint absolutae, sed *relatiuae*, de quibus eleganter praecepit acutissimus Angliae philosophus, IOANNES LOCKIUS. (yy) Referunt enim se illae ad certas *personas* aut *res*, easque vel *puras* et *castas*, vel *impuras* atque *obscenas*: hincque *ideae*, quae iis adligantur, siue *purae* sunt *sanctaeque*, siue *impurae* ac *profanae*. Igitur ex hac diuersa idearum *substrataeque* adeo *materiei*, natura ac indole ipsarum vocularum acceptionem aestimare debemus. Quae philosophica scita vt a nemine rerum gnaro temere vocantur in dubium, ita CASTELLIONEM in sua *cantici salomonei* interpretatione *effeminatas* et *impudicas*, adeoque *per se improbe lasciuientes* adhibuisse voces, reperire non potui. Dicis: at ille vsus est tinnulis vocabulis, a TIBVLLO, aliisque obscenis gentiliu vatibus de *impuro* vsurpatus amore? Fateor: sed quid inde? Parum sane, quid dicas, quidue adferas, pensi habere mihi quidem videris. Ipsam vocem *amor* ad impurum adfectum exprimentum, praeter alios, transtulit idem TIBVLLVS. Et licet pluratiuo numero *amores*, vt SERVIVS obseruat, (zz) ad voluptates pertineant, nihilo tamen fecius TVLLIVS eosdem ad *coniunctiorem amicitiam*, (a) et ad quemuis *honestiorem*, qui impensus est, *adfectum* retulit. (b) Equidem id irrito conatu a me desideraueris, vt tibi ethnicum quemdam auctorem, qui de castissimo IESV CHRISTI pariter, ac animarum viua fide ipsi addictarum amore, istis vocolis adhibitis, scripserit, auctoritatis ergo appellem. Nosti enim, certe noste debes, gentiles prorsus ignorasse *mysticae* illius *unionis τὸ μυστήριον μέγα*, Eph. VI, 32. Satis interim habeto, si latinam nostram huiusue omnium castissimi, fidelem animam inter, et CHRISTVM dialogi interpretationem cum ex-

teris,

(yy) de intellectu humano in diuersis capitibus.

(zz) Ad Aeneid. I, 350.

(a) Philip. VI, 5.

(b) Ad Attic. XVI, 6.

teris, iisdemque puris auctoribus comparaueris, plurima te inuenturum vocabula, quae diminutiua a grammaticis vocantur. Ita e. g. CICERO *lectulus* (c) et *corculum* (d) quae *Cant. I.*, 16. III, 1. V, 2. leguntur, vt et *vulticulus* (e) innocenti sensu dixit: nec non MARTIALIS *ocellus*, (f) puro vsurpauit significatu. Nec video, quid obftet, quo minus *frater* aliquis *sororem* suam *sororculam*, aut *castus maritus* vxorem, quam impense amat, *corculum* appellare pudica mente possit. Valent enim verba, vt nummi. Quid quod et in sacris cantionibus, in quibus amor inter SERVATOREM, eiusque fideles tenerrimus decantatur, nihil hodieque solemnus est, quam eadem *diminutiuae*, aut iis haud dissimiles adhibeantur voces, v. g. *Iesulus*, *Iesus paruulus*, *sponsulus*, *sponsula*, *ey*, *mein Blümlein*, *wenn du mit deinen AEUGELEIN mich freundlich thust abblicken*. Sicuti vero *grauitatem* christianae pietatis haece expressionibus violari, nemo temere adfirmauerit: ita cantici omnium excellentissimi *maiestatem* molliori dictione non posse non laedi, non nisi ab iis, qui rem non pensant curate, adseritur. Haec quum ita sint, non dubito, quin amantium stilo consentanea CASTELLIONIS versio, nisi quis *animum profanum* ad CANTICI lectionem adferat, aut *sanguinei temperamenti* sit, sine vlla offensione perlegi queat. Qui vero *profanum* habet *animum*, ei cum in originali lingua, tum et in versione quauis, omnes atque singulae locutiones videbuntur obscenae, perinde vt illis, qui morbo regio laborant, omnia flaua videntur. Res quum iam sua radiet luce, multisque exemplis constet, ampliori non eget probatione.

§. XVII.

Animo iam praecipio, fore nonnullos, qui mihi denuo obiiciant, CASTELLIONEM ea ipsa diminutiuarum vocularum vsura *profanum* suum prodidisse *animum* palam: id vero vel inde satis abunde confirmari posse, quod totum hocce CANTICVM de *lasciuo SALOMONIS* erga mulierem quamdam, quam prae reliquis dilexerit, amore explicare non dubitauerit. Equis autem te istud edocuit? TH. BEZA fortasse, (g) iuratus optimi nostri CASTELLIONIS inimicus? Ego quidem non iuraverim in huius verba magistri. Eorum enim, quibus *impotens animus* est, et qui hocce sequuntur, testimonio parum attribuendum esse fidei historicae, sanioris logicae nos docent praecepta, tempus et operam tuam non vtilius collocaueris, quam si expendas, quae exquisito iudicio hae de re ANDREAS RIDIGERVS tradit. (h) Nec, meo quidem iudicio, plus roboris habet ista comparatio, quam vulgo eruditi instituunt viri, CASTELLIONEM iis, et veteribus et recentioribus accensentes interpretibus, qui in modo recentitam ingressi sunt opinionem: quorsum pertinent THEODORVS MOPSVESTENVS, saeculo post C. N. quinto clarus, H. GROTIVS, IO. CLERICVS, et, qui arianae haereseos nomine ecclesia pariter, atque academia cantabrigiensi eiectus, priuatam, hodieque Londini, vitam agit, GVILIELMVS WHISTON, cuius sententiam summatim exhibet ARMANDVS DE LA CHAPELLE. (i) Si mihi, quod

res

(c) *Attic. XIV*, 13. (d) *Tuscul. I*, 9. (e) *Attic. XIV*, 20.(f) *Lib. I*, ep. XCIII.(g) *In vita CALVINI*. (h) *Sensu veri et falsi, lib. III. c. II. §. XIV. p. 471. seqq.*(i) dans la *bibliothèque angloise, tom. XI. part. I. art. II. p. 74. seqq.*

res est, dicendum, quantum ex argumento ab ipso auctore in versione sua inscripto, et ex marginalibus notulis intellexi, *litteraliter* is et *historice* de amore coniugali, eoque puro et licito *μυσικός* autem de CHRISTI et fidelium coniunctione, SALOMONEM loqui, existimavit. Fuit ea olim quorundam opinio, qui *inter stabilimenta imperii etiam matrimonium illius cum filia regis Aegypti referendum et praesupponendum esse* censuerunt, *sam ad veram religionem transisse, atque in huius gratiam canticum illud canticorum, quo simul mystice unio CHRISTI et ecclesiae significetur, ab eo compositum fuisse* arbitrati sunt. Ita quidem ipsa verba exscriptimus ex *compendio HISTORIAE ECCLESIASTICAE gothano. (k)* His etiam, qui ita sentiunt, haud obscure suffragatur LVDOVICVS ELLIES DV PIN. (l) Licet vero et haec interpretatio a cordatoribus diuini istius epi halamii enarratoribus iam pridem sit explosa, non tamen eiusdem patro ii sunt idcirco *profanae mentis* accusandi, a qua pietissimum quoque CASTELLIONEM absolueri vnice iam adlaboravi. Si qua in re, vt homines sumus ad errandum procliuus, aberravit inuitus, id dandum reliquis viri meritis, vt ipsum purgemus, neue conuiciis immerentem prosequamur.

§. XVIII.

Non tamen is ego sum, vt improbae eorum accedam sententiae, qui caelestia oracula non, nisi lasciuus gentilium scriptoribus in consilium adhibitis, intelligi posse, incredibili armati audacis profitentur. IOSEPHVS certe SCALIGER, I. C. F. *nunquam plura apud vltos auctores se legisse dicebat, quae se magis ad interpretationem sacrarum litterarum ducerent, quam apud ARISTOPHANEM, CATVLLVM, TIBVLLVM, PROPERTIVM, et eiusmodi salacissimos auctores. (m)* Ad quae verba TANAVILLVS FABER adnotauit, respexisse SCALIGERVM haud dubie ad locos nonnullos MOSIS, CANTICVM CANTICORVM, *historiolam*, quae in *libris* REGVM est, *librum* RVTH, *versiculos* aliquot EPISTOLAE ad ROMANOS, et similia. Ista profana nugamenta postquam recensuit DAN. GEORG. MORHOFIVS, vir *πολυμάθετος*, hocce christiano homine in primis dignum adiecit iudicium: *verum nimis profane locutus uterque est; nec decent christianos istiusmodi cogitationes: neque verum est, si demum e lasciuis istis stercoribus auri quid forte peti potest, e profanis scriptoribus alii non multo etiam plura, ad sacrae scripturae illustrationem, hauriri. (n)* Facere non possum, quin plane subscribam huicce iudicio, dummodo CASTELLIONIS mei romanae SACRI CODICIS versioni duo illa praecipua, quae haecenus enucleauimus, pulchra, et, quae hinc continentur, reliqua a nemine denegentur ornamenta.

§. XIX.

Filium abrumperem hic, nisi *claritatis* ac *perspicuitatis* nomine haecenus collaudatae versionis peruenuista facies, propius a me visa, adeo mirabiles sui excitaret amores, vt et duplicem illius VSVM, quem cum in *bermeneutica sacra*, tum in *scholis* et *academiis* praebet, ad id, quod in ea
pul-

(k) Lib. I. cap. II. sect. III. p. 198. edit. recentiff.

bible, liv. I. cap. II. §. XIV. p. 107.

(n) Polyb. lib. IV. chap. XI. p. 861.

(l) Dissert. prelim. sur la

(m) Primit. Scaliger. pag. 20.

pulchrum est, etiam referre operae pretium esse existimarem. Quod igitur ad VSUM castellioneae versionis in HERMENEVTICA SACRA attinet, is prorsus insignis atque praeclarus est. Etenim quiuvis diuinorum oraculorum enarrator, cum *ebraismi* et *graccismi* enucleatis in ea exhibeantur, eam *commentarii* loco usurpare poterit; quemadmodum praeter alios, incomparabilis vir, I. F. BVDDEVS de hacce versione: *nec diffidentium*, inquit, *quod plurimis in locis recte non tantum et accurate, sed eleganter etiam atque perspicue, sensum expresserit*, vt instar commentarii *haec eiusdem versio esse queat.* (o) Quum versio haec non minus, quam aliae, humano studio sit elaborata, neque adeo ab omni aberratione aliena, fontes semper cum cura sunt consulendi. Nec enim *dubium*, quin *insignem illa et utilitatem praestet, et laudem mereatur, si sobrie, et consultis semper fontibus, eadem vtaris.* Ita praeclare censet vener. IO. GOTTLLOB CARPZOVIUS, cuius etiam doctissimas obseruationes conatus illi exegetico non parum profuturas arbitror. (p) Tantum vero usum quoque *accentuum in hac versione* in primis experiri licet. Id quod exemplo suo nos edocet AND. REINBECKIUS, quippe qui, praeter ONKELOSIUM, VVLGATVM, MVNSTERVM, PAGNINVM, MONTANVM, VATABLVM, TREMELLIUM et IVNIVM, nec non interpretationes, GALLICAM, ANGLICANAM, BELGICAM, atque VERNAVLAM, nostram CASTELLIONIS etiam versionem diligentissime ad accentus ebraeos examinavit, eandemque non solum laudavit saepe, verum etiam, vbi res id poposcit, castigavit. (q) Neque, vt mihi persuadeo, inutile erit, ea, quae RICHARDVS KIDDERVS, episcopus anglicanus, ob varia ingenii monumenta in orbe eruditio clarissimus, aduersus biblicam CASTELLIONIS versionem commouit euoluere. (r) Scilicet iis obuiam ire voluit viris in Anglia doctissimis, qui hanc ipsam translationem, ob ornatissimam latinitatem, iure meritissimo maximi faciunt. Atque inter hos eques KINGIUS primum atque principem obtinet locum.

§. XX.

Ceterum infaustissima FAVSTI SOCINI vestigia, quibus viri docti, nescio qua, suspicione ducti, versionem CASTELLIONIS infectam esse hodieque clamitant, nos quidem peruestigare potuimus nulla. Quod vero actor. III, 21. verba graeca: *ὅν δὲ ζῶζον μὲν δεξιάδος*, reddidit latine: *quem oportet caelo capi*, in eo quidem nihil, si quid ego iudico, peccauit. Nam vt tacitus praeteream, cap. I, 9. *nubem subduxisse* IESVM de oculis discipulorum diferte dici, etiam, praeter SYRVM INTERPRETEM, antiquitatis nota haud incelebrem, reuerendus olim CPolitanae

(o) *Isagog. histor. theol. tom. II. p. 1540.*(p) In *Critica sacra* V. T. hoc ipso anno edita, part. II. cap. VII. §. VII. p. 741. seqq.(q) In *doctrina de accentibus Hebraeorum*, pag. 312. seqq.(r) *Remarks on some passages of scripture, by Richard KIDDER. Londini 1710* 1711. 8. Libelli huius particeps ipsemet fieri haud potui, quantumvis operam nauauerim omnem. Sed eius exhibetur summa in *Vnschuld. Nachrichten*, anno eodem, p. 832. vbi ex KIDDERI mente notatur CASTELLIO, quod IAPHETVM pro filio NOACHI natu minimo, et PILATVM pro romano praetore vendiderit.

tanæ ecclesiæ præsul, IOANNES CHRYSOSTOMVS, ob stili attici cum asiatica διαλέκτω commisti suauitatem prorsus admirabilis, in eadem hæresi fuit, dum rem actiue enuntiat: ὃν ἄρα νὸς ἐδέξατο. (s) Eadem repetit THEOPHYLACTVS, Achridiæ, primariæ Bulgarorum ecclesiæ, antistes. (t) Quamquam vernacula B. LV THERJI translatio, ob φρασον apud τὰς ἔξω vsitatiorem, δέξασθαι πόλιν, δόμους, occupare urbem, domos, multo apud me potior sanctiorque fit.

§. XXI.

Reliquum est, vt iam alterum pulcherrimæ CASTELLIONIS translationis commonstrem VSVM, qui in scholasticam et academicam potissimum redundat iuuentutem. Romana lingua, qua nihil elegantius, nihil pulchrius, amabiliusque nihil, eruditorum vernacula hodie vocatur, adeoque ii, qui politioribus litteris sese consecrarunt, ab ineunte ætate omnem mouere lapidem debent, vt in ipsis triuialibus scholis cultioris stili iaciant fundamenta. At dudum iam in auctoribus classicis desiderauerunt cordatiores viri, quod ii profano deorum cultu sese polluerint; publicæque rei christianæ consuli rectius censent, si scriptores, qui hanc ipsam sanctissimam profitentur disciplinam, et elegantia et concinnitatis studiosissimi a pueris mature legantur. Hac quippe ratione aduersus ethnicisimum teneras muniri ac præparari mentes, viamque sterni ad CICERONEM, aliosque castioris notæ auctores paganos sanctioris animo euoluendos. Quod si ita est, vt est, non potuit citra controuersiam præclarius de studio biblico, deque studiosa iuuentute mereri CASTELLIO, quam quod ipsum SACRVM CODICEM, ab omnibus, quotquot christiani videri cupiunt, nocturna diurnaque manu cumprimis versandum, elegantiore latinitate expressum cum erudito communicauerit orbe. Ita enim tirones et pietatem et romanæ linguæ venter eadem addiscunt opera. Est hoc etiam in scholis sollempne, certe esse debet, vt biblica lectio ceteris omnibus præmittatur studiis. Quod si igitur hæc ea ratione instituitur, vt puerorum aliquo vernacula biblia voce clara prælegente, ceteri latinam CASTELLIONIS versionem ad manus habeant, atque lectori animis pariter ac lingua faueant, nullum mihi est dubium, quin facile, ipsa consuetudine et vsu romanum sermonem, eiusdemque lepores, qui operosus hodie, et cum magno temporis dispendio ediscuntur, imbibant. Quum enim historiæ biblicæ tironibus iam maxima ex parte sint notæ ac perspectæ, res ipsa docet, latinitatem quoque ipsis fore intellectu perfacilem, atque familiares redditum iri, quibus illæ conuestiuntur, elegantiarum flores. Ipse TANAQ. FABER olim filio suo capita aliquot ex euangelio IOANNIS ob eandem, vt videtur, rationem proposuit. Verum istud non probo consilium, quum inquinatio sit INTERPRETIS, quem VVLGATVM vocant, latinitas, quam vt ab ea auspiciam fieri possit romani sermonis. Contra vero ea noster CASTELLIO elegantia romanæ gustu insigniter imbuit tirones. Edidit anno c13 i3c lxiX Londini libellum AVCTOR, nescio quis, (u) in quo regi Gallia suadet, vt ciuitatem aliquam latinam instituat, in qua solo vsu ac consuetudine linguam edocentur pueri. Optimum, me quidem iudice, consilium hoc est, nec ea ciuitas rei publicæ pla-

(s) homil. IX. in acta apost. col. LXXXIIX.

(t) Explicat. pag. 49.

(u) Inscriptio libelli in 12. exculi hæc est: an examen of the way of teaching the latin tongue to tittle children by use alone.

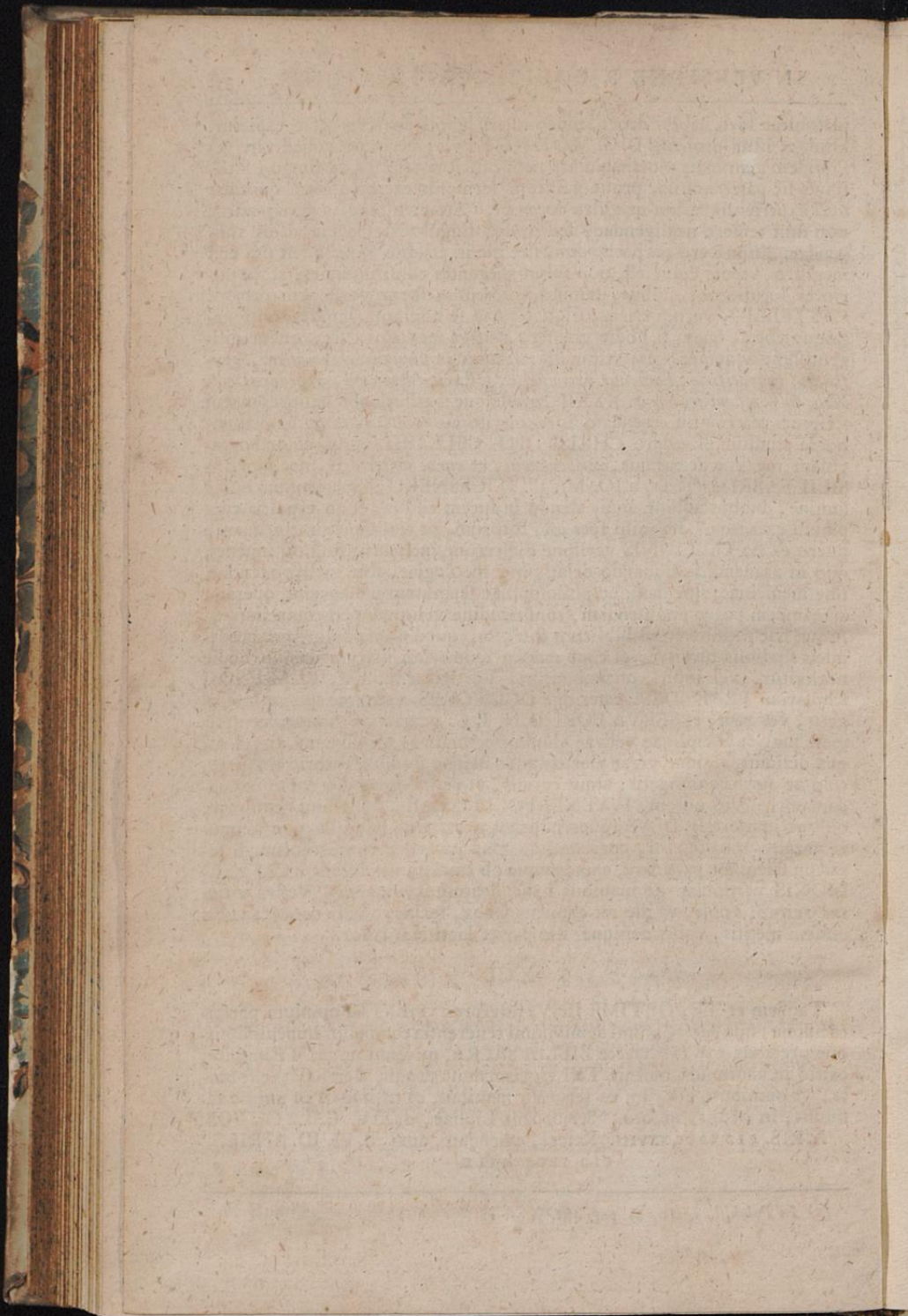
platonicae loco haberi debet, modo mens ignoti auctoris recte capiatur. Hinc et istud probauit D. G. MORHOFIVS, accurati iudicii vir. (x) Equidem genuina ratiocinandi ars non ediscitur vsu, sed ad linguas facillimus sic patet aditus, prout gallicani sermonis exemplo idem quotidie fieri experientia rerum magistra docemur. Attamen regulae grammaticae non sunt temere negligendae, sed in dies singulos memoriae altius insi-gendae. Enim vero res paene omnis et hic in erudito atque fideli sita erit magistro, vtpote cuius est, non solum elegantes constructiones, atque pu-riores locutiones, quibus, tamquam gemmis, suam versionem ornauit CASTELLIO, verum etiam, si quae forte se offerant, impuras antiquas-tasque voces, quas, si hodie vixisset, cautius mercatus esset, quam dili-gentissime adnotare. Ita vtitur ille: *euadere in virum, iubere alicui, gra-titudo, ingratitude, haecenus pro adhuc, festum, idem cum, repedare Deut. XX, 6-8. elumbare Deut. XXXII, 11.* aliaque: cuiusmodi leuiores naui scriptori ceteroquin emendato iure meritoque condonantur. Iuuabunt hocce studium praeclare CHRISTOPH. CELLARII, cuius et orthogra-phiā maxime delegimus, *antibarbarus*, et *curae posteriores*, nec non BA-SILII FABRI *thesaurus*, a IO. MATTH. GESNERO, Vinarienfium hodie lumine, duobus abhinc annis denuo in lucem editus, et ab eruditis cum plausu exceptus. Ita mihi spes est, futurum, vt tersissima oratio, quam a puero e CASTELLIONIS versione didicerunt, incitentur studiosi iuuenes, quo in academias aliquando delati, siue theologiae, siue iurisprudentiae, siue medicinae, siue denique philosophiae separatam nauauerint operam, ad eandem porro euoluendam, consuetudine velut adducti compellantur. Atque hac ratione et ad biblicum studium, quod a quamplurimis acade-micis studiosis turpiter, et cum magno animarum suarum damno hodie negligitur, vel iniuri concitabuntur. Vos igitur ipsimet, CLARISSIMI scholarum PRAESIDES, ceterique DOCTORES, vestrapte sponte intelli-getis, vos rem, et SERVATORI D. N. I. C. pergratam honorificentissi-mamque, et disciplinae vestrae alumnis peracturos vtilissimam, si vel ea, qua diximus, ratione verae pietatis ac doctrinae studium fororiorio quasi vin-culo ac nexu coniungatis, atque curetis, vt vestri omnes pii doctique euan-dant viri. Vos autem, IUVENES POLITISSIMI, secundum genuinam, quibus immortalis DEVS reuerendus est, pietatem, ea nullo non tempo-re parate, meditamini, cogitate, quae ad parandam humaniorum lite-rarum scientiam pertinent, eandemque ob causam nitidissimam CASTEL-LIONIS versionem de manibus haud deponite vquam. Vestra enim res agitur: vobis, vt ille ait comicus senex, feritis, vobis occatis, vobis eisdem metitis, vobis denique iste pariet laetitiam labor.

§. XXII.

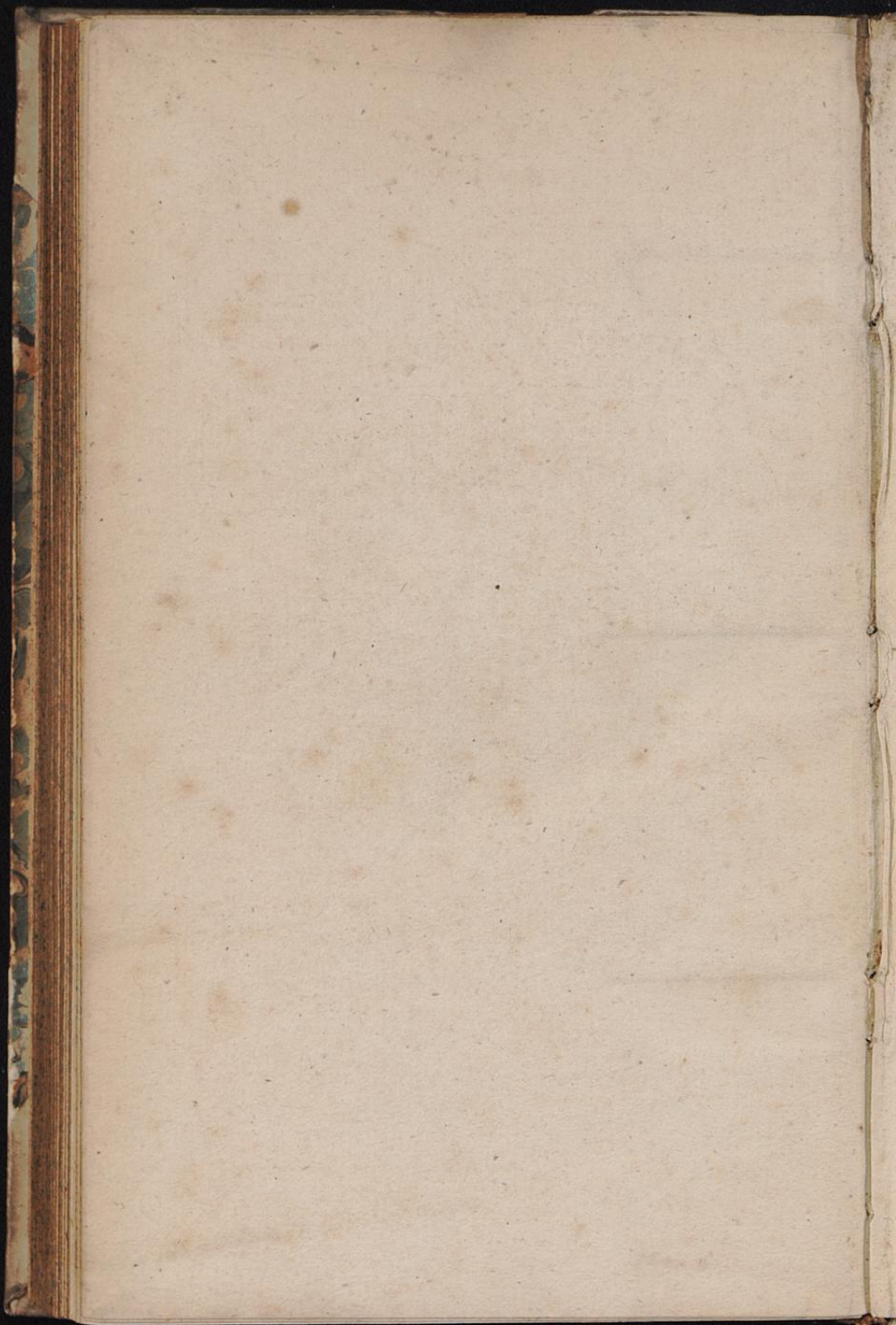
Tandem et TE, OPTIME IESV, interpres verbi TVI omnium perspi-cacissime, qua decet, animi demississimi reuerentia compello, impensissimis-que precibus oro, vt haecce BIBLIA SACRA, quorum noua, TE auspice, editio in adorandi nominis TVI gloriam nunc prodit, adeo iubeas esse bea-ta, vt omnibus, quorum ea teruntur manibus, et tu ipse sis in animo ad-fiduis, in oculis, in ore. Scribebam Lipsiae, d. XIV. CAL. OCTOB.
A. R. S. CIO DCCC XXVIII. Relegi, emendaui, auxi, d. VI. ID. APRIL.

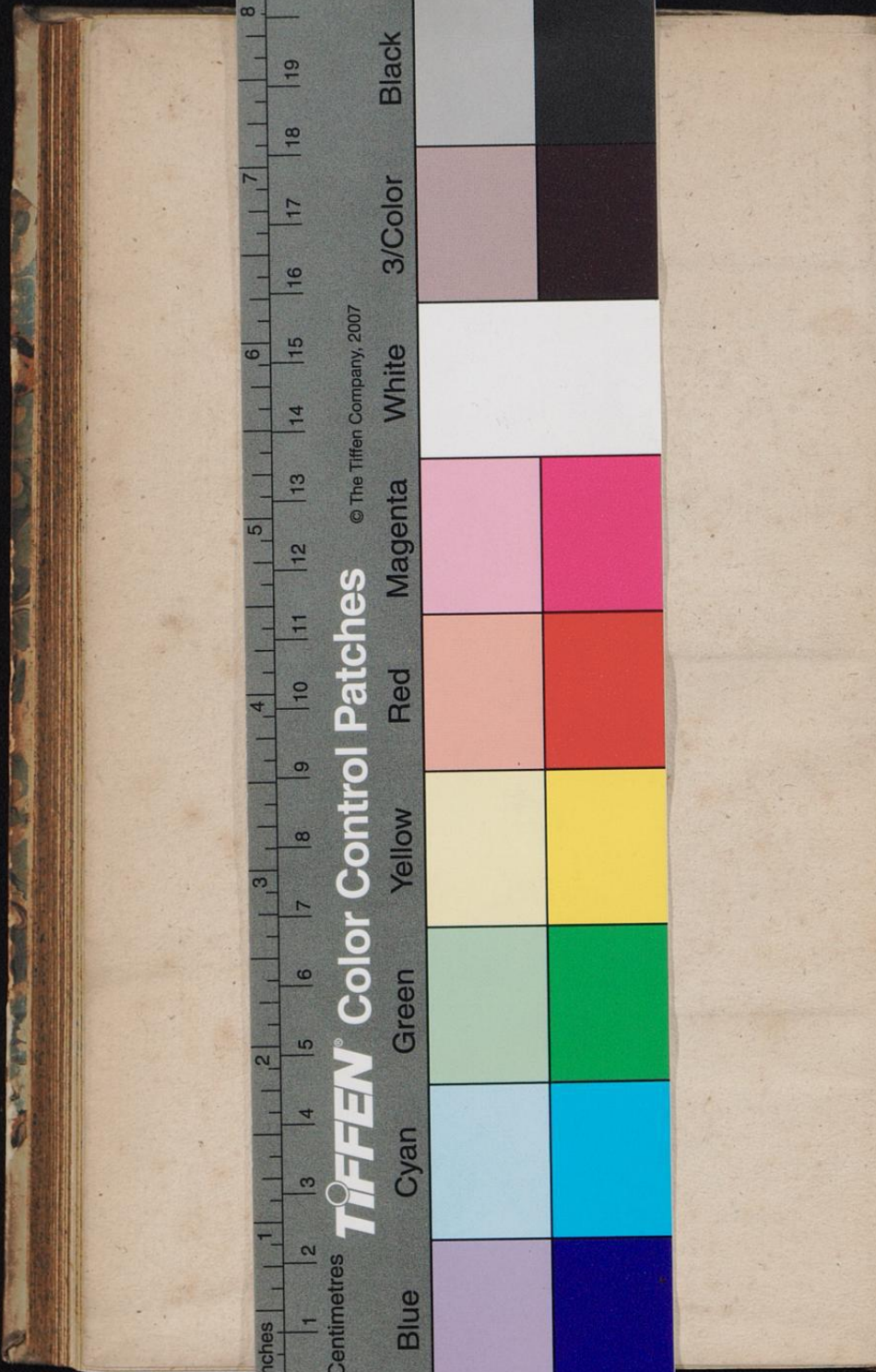
CIO DCCC XXXIX.

(x) In Polyhist. I, 20. 21. pag. 461.

Inches 1 2 3 4 5 6 7 8
Centimetres 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19

TIFFEN® Color Control Patches © The Tiffen Company, 2007

Blue Cyan Green Yellow Red Magenta White 3/Color Black

